

ક્ર. ૩૨ અ. ૧-૬૧-૧

Tavarikhi - Navasari

તવારીખે નવસારી.

તવારીખ - નવસારી (અંગ્રેજી)
(નક્શા સાથે)

અનાવનાર.

શોરાબજી મનચેરજી દેશાઈ.

તે

18763

પારશી અટકો અને નામો-આતશ બેહરાંમે દેશાઈ ખોરશેદ-
ઐયાંમે નૌશાહો હીંગામે નૌરાઝ-
સીહા સંસાર, ઇત્યાદિનો કર્તા.

27407 નવસારી.

954.32

Des

૧૮૯૭

નવસારી આર્થવિજ્ઞ પ્રેસ.

પાઠાં ગ્રંથના પુઠાંની
કિંમત રૂ. ૧૨-૦૦

કૌંયાં પુઠાંની
કિંમત રૂ. ૨-૦૦

(સર્વ હક્ક ગ્રંથ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. 27407.
Date 25/8/58.
Call No. 954.32/Des.

" Reader, now I send thee, like a
bee, to gather honey out of flowers
and weeds; every garden is furnished
with either, and so is ours. Read
and meditate. "

~~CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.~~

~~Acc. No. 644
Date 28.12.1951
Call No. 915.47/Des.~~

TO
THE GRAND OLD MAN OF INDIA
PROF. DADABHAI NAOROJI M. P.,
THE MOST LOYAL REPRESENTATIVE
OF
LOYAL HINDUSTAN,

Whose Herculean task is to prove

The Poverty of India,

&

Whose sole object is appealing the throne for

The Employment of Indians in

The Government Services;

THIS WORK IS,

WITH HIS KIND PERMISSION,

Dedicated by the author.

આલેમે ઝમાંન, શાસહાએ દારાંન, શીલસુદ્રે આવાંન,
રાજ્ય રક્ષક અને પ્રજા પક્ષક,

પ્રો. શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી.

જી. એ. એમ. આર ઈન્ડીયા.

આપ નામદાર બ્રિટિશ રાજ્યના એક ચુસ્ત વફાદાર,
ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સુક, સુજ્ઞ શુભેચ્છક, અને

રક્ષણ રાજ્ય ભક્ત હોઈ,

હિંદની ગરીબાઈ ઉલ્લયપક્ષને પ્રદર્શિત કરવા, તથા
હિંદના કેળવાયલા કસાયલાઓનો સરકાર ચાકરીમાં

આપો થગ પેસાડવા,

આપની અમુદ્ય જાંદગી

તન મન ધનથી અર્પણ કરી,

પારશી ટોળાને એક નોશાકરા અથોરનાન લેએ,

જગમાં જય જશ ને જેખ આપોછો,

તેની એક નિર્જિવ નિશાંણી દાખલ,

આપની કૃપાકુ આજ્ઞાનુસાર

આ તવારીખ

આપને હું અર્પણ કરું છું.

PREFACE.

This is a short but general History of an ancient city of Navsari, which is mainly inhabited by the Hindoos, Mahomadans, and Parsees, & which is under the rule of H. H. The Gaikwar of Baroda under the British rule in India. In this History are collected all the incidents that happened in this city from the time of the Kings of the Chalukya Dynasty who reigned on this land a thousand years ago, up to the present date.

The Iranian Parsees, the faithful followers of their prophet Zoroaster and the true believers in his religion, after being defeated by the Arab Chiefs, left Persia for India for the protection of their own religion; and shortly after, this city of Navsari became the principal seat of the Iranian Zoroastrians and their faith. This city is again well-known as the " Home, Sweet Home, " of great personages like Sir Jamsedji Jeejibhai Kt. Bart. and Mr. Dadabhai Navroji M. P.; and as the birth-place of the great priests, Dastoor Meherji Rana, Jamasp Asha, Darab Pahlan, Minocher Homji &c.; and also as the native country of the Parsee Kings Changashaw, Mangashaw, and Desais Cursetji Temoolji, Mancherji Cursetji &c. The chief things of note in this city are the first proprietary fire-temple or Atashbeheram, that was erected by Cursetji Temoolji Desai, (2) the Wadi Darehmeher or Agiary of Desai Mancherji Cursetji, which is the chief ecclesiastical seat of the Parsees, and which is the University of Navsari.

like that of Oxford, where all the young Mobeds from Bombay and else-where are sent for confirmation or to receive the apostolic succession of their order, and (3) the mosque of the first and great Mahomadan saint Noor Satagar, the great propagator of Islamism in India.

Navsari can be called, without any exaggeration, the best school of education in comparison with all the educated cities of the world. The Pope of the Zoroastrians is the high priest of this city. The first Baronet in the whole of India, the first Member of the British Parliament for India, the first Indian Professor of the Forest Department, the first Parsee King in India, the first Parsee Navigator, the first Parsee Dewan, the first Parsee Suba, the first Parsee Desai—all these have their names connected with Navsari. The threshold of the Gaikwar's Dominions is Navsari. (Songad being the cradle of the Gaikwar family) and the man who made the Gaikwar cross this threshold was also a Parsee Desai (Temulji Rustamji) of this city. The Parsees that have made great advances towards education, trade and commerce, and other great enterprises, and have prospered through them, all are mainly the inhabitants of this town.

This is a small city situated between Bombay and Surat in Gujarat in India, but it is more ancient than both of these cities. The fine workmanship of centuries ago of this city were very well known even in Europe. Many European

travellers had visited this place of importance in ancient times.

The name of this city is differently derived by different nations inhabiting it. According to the Parsees, when they left Sanjan in 1142 A. D., and came to settle in this place, they found the good climate of this city exactly similar to that of their ancient city of "Saari" in Persia, and called it in Persian "Nao Saari" or New Saari which is now called Navsari. On the other hand, according to the Hindoos, there were nine tanks in this city (which can be seen and verified numerically this day also) and they called it the नवसर (नव = Nine; सर = Ponds) or the place where nine ponds are situated, and afterwards corrupted that "Navsar" into Navsari. Again, according to the Mahomadans, when their Saint Noor Satagar married Palande, the daughter of the then King Raja Surchand 828 years ago, and was adorned (Ará-ee) as a bride groom (Naosá) they called this city Naosa-Ara-ee, which is hence corrupted into Navsari. Here are said to have happened numerous astonishing and wonderful stories in connection with Mahomadan Saints and Hindoo Priests.

The climate here is what is called salubrious climate, and the ancient inhabitants of this city have proved themselves valiant. They were well-versed in arts and sciences, and according to the author of the Aine-c-Akbari, Zoroastrians from this place had gone to Delhi in the religious council of the Great Mogal Emperor Akbar, and

Dastoor Melherji Rana, an inhabitant of Navsari, it is said, was successful in explaining his Zoroastrian religion to the Emperor. This is the only place to learn Zoroastrianism in the ancient fashion and as it was learnt in the ancient times, and hence it is that it is also called the centre of Zoroastrianism, just as the sea at Rome. After the incessant and gross misery and annihilation brought on by the destructive invasions of Shivaji 235 years before, and even after the commencement of the present century, by the injurious plunders of the Maratha freebooters, Rajput Girasias, Bhils, and Pindaras, this city is making a very rapid progress. The Parsee Desais of Navsari have received the British Guarantee on account of rendering valuable services to the British, and the Gaikwar Government have presented them with an Inam Village (Kolasma) and other gratuitous Nemnuks and rewards.

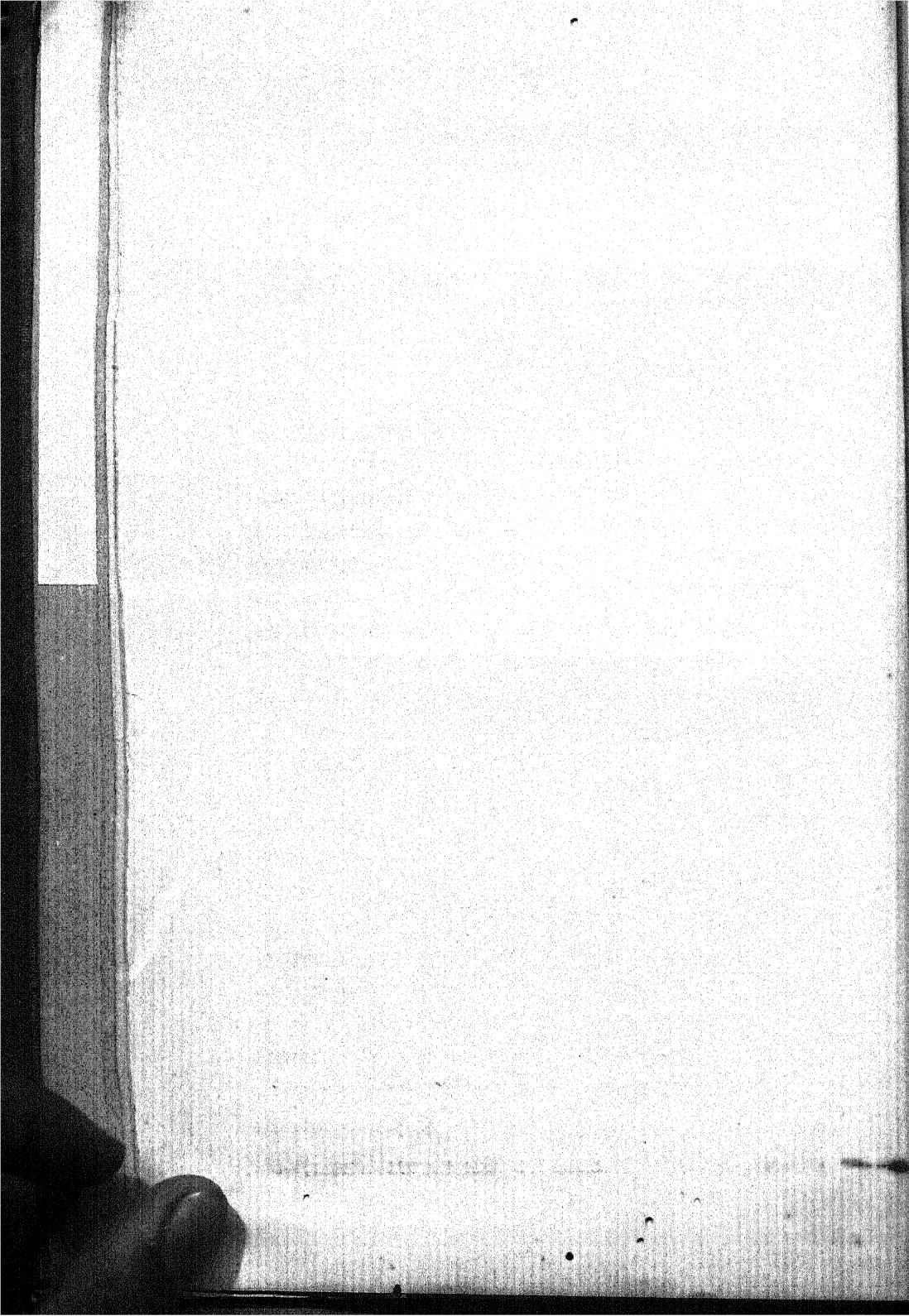
In this manner a city which was once exposed to the constant plunders of merciless freebooters and to the inhabitants of which city to take good food, to wear good clothes, and to keep something in cash with them were a sin and trouble; and the inhabitants whereof had not the necessary means of imparting education in the ancient times, and where there was nothing like justice,—the people of such a city, under the best and most auspicious present rule of the kind, popular, well-educated, and just prince H. H. The Maharaja Sayaji Rao Gaikwar G. C. S. I., have now grown up to be a body of happy and learned people, exacting

their rights and demanding justice whenever required; and now-a-days if any one were to walk on, even at midnight, with gold tossing in his hand, none can dare challenge him; nor one can dare cross the threshold if a man were to sleep with his doors open. And thus this city has come on a level with other enlightened countries in point of education, justice, and independence.

This work, I have the honour to dedicate with feelings of profound admiration and respect, to a man who has, in a spirit of loyalty both to India and to the British Empire, devoted his life to strengthening the connection between the two countries, and who takes the deepest interest in all that concerns the moral and material condition of the people of Bharatkhand; and I am highly obliged to him for allowing me to dedicate this book to him.

I have sought this opportunity of publishing this small History of an ancient city, exactly corresponding to the history of the city of Cordova in Spain, in consequence of the inestimable help and invaluable suggestions of my respected father Mancherji Burjorji Desai Esquire. I must thank heartily Mr. R. B. Ranji for his unceasing assistance. I think my labours completely rewarded if this small history of a small ancient city of Navsari can but serve as an addition to the Science of History.

SORABJI MANCHERJI DESAI.

પ્રસ્તાવના.

“ Breathes there the man, with soul so dead,
Who never to himself hath said,
‘This is my own, my native land !
Whose heart hath ne’er within him burn’d,
As home his footsteps he hath turn’d,
From wandering on a foreign strand !”

Sir. W. Scott.

ખુદરતનો બેઝાડી, ખાલી પુલતાલા ખુદ પોતાની તવારીખ પ-
રાવે છે. પવિત્રાઇના પેશવા પાક પેગંબરો પોતાનો ઇતિહાસ રાખી
ગયા છે. દોરંગી દુન્યાં પોતાની પ્રાચીન હકીકત કહેતી આવી છે. ના-
માંકિત નરો અને સુશોભિત શહેરો પોતાની પૂર્વ કાળની નોંધો સાચ-
વતી આવી છે. ત્યારે નવસારી જેવી નવાઈજરેલી નવરંગ નગરી,
પોતાની તવારીખ જાળવી રાખવાને શાખાટે હકકદાર નથી ? હકકદાર
નથી એમ નથી, માટેજ તેની તવારીખ પણ નથી એમ નથી. તેથીજ
આ “ તવારીખે નવસારી ” આગમચની જન્મવી જોઈતી હતી તે
આજે જન્મી છે. તારીખ એટલે માત્ર અથવા રોજ. તારીખ એ એ-
રખ્ખીક શબ્દ છે, જેના ખીજા અર્થ ઇતિહાસ, કાળક્રમનું વૃત્તાંત, પં-
ચાંગ, સને, દિવસ, વરસ એવા થાય છે. વળી હખેલા પત્રનો દહાડો
વાર, તથા જનેલા બનાવની માત્રિ પણ તારીખ કહેવાય છે. તે તારી-
ખનું બહુવચન તે તવારીખ છે. તે ક્રપરથી રોજની નોંધ અથવા
રોજનીશીને તવારીખ કહેવી બરખેલ છે. ત્યારે તો જે રૂપે આજે ત-
વારીખો લખાય છે, તે વાસ્તવિક રીતે તો તવારીખ નથી. જો એ
શબ્દ સહુલો છતાં અહુલો ગણાતો હોય, તો પછી આ પુસ્તક નવ-
સારીની રોજ રોજની નોંધનું નહીં છતાં, તેનું “ તવારીખ ” એ
નામ રૂઢીને અવજખીને આપેલું ગણાય. ત્યારે તારીખ વગર તવારીખ
હોતી નથી. આજનો “ કેમ ? શું ? અને કેવી રીતે ? ” નો જમાનો
તેજ ઇતિહાસનો જમાનો છે. એરખ્ખીક “ તવારીખ ” શબ્દનો સં-
સ્કૃત શબ્દ ઇતિહાસ છે; અને તે શબ્દની આંધણીનું તેનું સિદ્ધાંત

કહી આપે છે. इति = આ+હ = અરે ! + आस = હતું (અસ = હાવું ઉપરથી) એટલે “અરે ! આ હતું.” “અરે : ક્યાંથી હતું.” એવો એ શબ્દનો મૂળ અર્થજ તેનો મુદ્દાર્થ કે ગુપ્તાર્થ સમજવી દે છે. “તવારીખ” નો વળી અંગ્રેજી શબ્દ History છે, તેપણ “કેમ ? શું ? અને ક્યારે ?” ના જવાબોનો ખ્યાલ ખુલ્લો પાડે છે. ગ્રીક શબ્દ Historia યાને પુછપાછ કરીને જ્ઞાન સંપાદન કરવું, તે ઉપરથી લેટીનમાં Historia શબ્દ આવ્યો, અને તે ઉપરથી ફ્રેન્ચમાં Histoire થયો; અને તે ઉપરથી અંગ્રેજીમાં History થયો. અર્થાત એવોજ ભાવાર્થ નિકળ્યો કે, “કેમ ? શું ? કેવી રીતે ? શા માટે ? ક્યારે ?” એવાં પ્રશ્નાર્થે ક્ષેપોનો જવાબ તે “તવારીખ” છે. અને શેક્ષપીઅર કહે છે કે,

For aught that I could ever read,
Could ever hear by tale or history.

એથન્સ-કારથેન્સ-તથા ગ્રીસ જેવી ભૂમીઓ; પેરીન-તેહરાન તથા બેબીલોન જેવાં પાયતખ્તો; અને નાઇલ-અલ્ફિશુર-તથા ગંગા જેવી નદીઓ; આને નાહનમમાં આવતાં જાય. તેપણુ તેમની તવારીખતો મોટીજ રહી જશે. કેટલાંક મોટાં માનવીઓ કે મધકો એવાં હોય છે, કે જેમની મોટાઇના ઝુંડ અર્વાચીન કાળે અશુદ્ધ મોટાઇમાં ઉડે છે તેપણુ, તેઓની પ્રાચીન તવારીખ નિર્મુલ્ય હોય છે; તેમ વળી કેટલાંક નાહનાં નરો કે નગરો એવાં હોય છે, કે જેમની નોંક નવીન કાળે નીચી પડી ગઇ છે તેપણુ, તેઓની જુની કારકિર્દિ અમુલ્ય હોય છે. મુંબઇ શહેર ભો, કે જાપાન દેશ ભો. ત્રણસો વર્ષ ઉપર માછી-મારોનું મથક તે મુંબઇ ! અને તેજ દરમ્યાનમાં નગનાવસ્થામાં અમર્યાદ અને અવિવેકી રાજ્ય પ્રગ્લનું તે જાપાન ! આજના તેજ મુંબઇ શહેર અને તેજ જાપાન દેશ જુઓ, ત્યારે એ બેની જુની તવારીખ નકુચ છે. સમસારી નગરી જુઓ, કે ચીનનો મુલુક નિહાળો. એક હજાર વરસ ઉપર મોટા રાજના રાજના ઠાઠાઇનો કંકો વાગી રહેલો એવી નવસારી ! અને તેજ અરસામાં કળા કૌશલ્યતા અને કારસાજ બરેલી કારીગરિના કામોથી છળકાઇ રહેલો એવો અર્વાચીન ચીન માહાચીનનો અચીન મુલક ! અએ નવસારી ! અએ નવચીન ! ક્યાં ગઇ તમારી નામદારી ને નોંક ? ક્યાં સુતાં તમારાં નામદાર નારીઓ અને નરો ? ક્યાં મયું તમારું અસલ નસલ ? અરે ! તે બધાં સુતાં છે. પડ્યાં છે.

નાયુદ્ધ થયાં છે. નાશ પામ્યાં છે. હમેને વધુને વધુ ન સંતાપો ! હવે હમેને છેવટની ઉંઘમાં ઉંઘાવા દ્યો ! અરે ! ધણી ખીમારાં ભેવડાં મો-
હરે (" Doubly dead ") મરી મયલાં સુતાં છે. એકતો તેઓનો જીવ જવાથી તેમની એક જીંદગી જતી રહી છે, અને તેમના નામ કામ નાશ પામ્યાથી તેમની ખીજી જીંદગી જતી રહી છે, અને બચારાં ભેવડે મારે મરાયાં છે ! પણ નહીં. તમારી જીની તવારીખો સુધે ગઈ નથી ! તમારી આગળી જહોજલાલીના પાના પડી ગયાં નથી ! તમારાં નવ બહાર નામ કામ નાયુદ્ધ થયાં નથી ! તમારાં ના-
મવર ભેટા ભેટીઓનાં નામ કામ નાશ પામ્યાં નથી ! કાળે કાળે તમે નવસારી અને ચીનના ઇતિહાસનો પુનર્સંભાર થયાં કીધોછે; કેમકે His-
tory repeats itself. જુઓ કે અરબસ્તાન અને ઇજીપ્ત પછી મુબારા બધારાની વારી હિન્દની આવી, તેની પાછળ ચીન તથા ફ્રાન્સ દેશની, અને તેની પાછળ ઈંગ્લાંડની અઢિવાતીનું કાળચક્ર (Cycle) અ-
નુક્રમે ફરી જઈ આજે અમેરીકાનો જુગ આવ્યો છે, અને હવે પછી કેટલાક સૈકા બાદ આશ્ચિર્યનો યુગ આવશે, અને તે બાદ કેટલાક હજારો કે લાખો પછી પાછા પેહેલાં જેવા ક્રમનો અનુક્રમ આવશે, એ સૌ તવારીખજ આપણને ક્ષિપ્રવે છે. ત્યારે આપણને તો કવિ કહે છે તેમ જીંદગીનાં હુકાપણાં માટે જો કોઈ પણ ચીજ સધ્યારો કે બદલો આપતી હોય, તો તે તવારીખજ છે; કેમકે એ કવિ કહે છે તેમ Her ample page Rich with the spoils of time. તવારીખ જો એક એવું દુરખીન છે, કે જેમાંથી હજારો વરસના હ-
જારો મૈલ દુરના શહેરો અસલ હાલતમાં આપણે જોઈ શક્ય છે. ત-
વારીખના પાના, એ એવી જાતના પરદા છે, કે જેને ઉંચકીને ડાકું બહાર કાઢતાંજ આપણા જુના જમાનાના વડવાઓને પોતાના સાહસિક પરાક્રમો કરતા નિહાળ્યે છે. એટલે કે ખુશીમાં માણસોને જીવતાં કર-
વાનું આખે હૈયાત તે તવારીખજ છે.

પુલર કહે છે તેમ, એક જીવાંનને વગર કરમથી આવવે, કે તેના બાળ વગર મુરા થવે, તેને તવારીખ ધરડો બનાવે છે, અને વગર નાનવાની કે વગર અગવડે તેને જમાનાઓના અનુભવોનો અધિકારી બનાવે છે. કાલોછલ પ્રમાણે વિચારશો કે આપણા મૂળાદારો ક્યાંથી આ-
વ્યા ? આપણી ભાષા ક્યાંથી આવી ? જે બાવરચીરીથી આપણું ઉદર પોષણ કર્યે છાયે તેનું, અને જે કડિયા કામથી આપણું રોહણ

ખન્યું છે તેનું મૂળ શું ? તો, આજના દહાડાના બનાવોના તંતુમય મૂળો, સપ્પર પેહેલા શ્રીક ઇતિહાસકર્તા કેદમસની અને ટ્રીસ્મેલુસ્ટસની ખાડમાં, જલ્લેશાંમ કે શાંમ નરીમાન અને હરકયુલીશની ગિદમાં, અને રામ કે રાવણની મિટ્ટીમાં તમે તેના બીજ જોશો. તેઓના બીજ બાવા આદમ સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને તેઓના વસ્તેવની ચિંગારી ઇવ માતાના પ્રથમ અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તેજ આજ સુધી ચાલે છે; અને તેના હેઠાંબમાં કોઈ પણ સિદ્ધ ઇતિહાસ જણાતો નથી. આગળા ભૂતકાળના જુગો નાબુદ થયા, અને સમજી બુજીને મુજે મોંડે શાંતિથી ચાલ્યા ગયા, અને હાલની આપણી પ્રિય ૧૯ મી સદીખાઈ પણ નાશીને નાબુદ થવાની ધમકી આપ્યા કરે છે.

જ્યારે ઇતિહાસકર્તાની સ્મૃતિ વા વિસ્મૃતિ બન્ને વિવેકી હોય, જ્યારે મનુષ્ય માત્રનો સામાન્યાત્મા સ્વચ્છ હોય, સુરુર હોય, અને સાચો હોય, ત્યારે આધુનિક ઇસ્લમ કે રામાયણ પુરાતન જમાનાના સ્મરણ સ્મારક લેખે રજુ થાય; પરંતુ જ્યારે સરતજુલ અને સ્મરણ શક્તિ એક મૂર્ખ હોય, જ્યારે જ્ઞાતિ સ્વભાવ ગભરાઈ ઝીંકળથી રિંવા અસાચવટ અને વૈમનસ્વથી અસુખમિત થઈ ગયો હોય, ત્યારે તમારી આગળ અખણ અધકાર સુનકાર પ્રગટિ રહે. તેમજ ઇતિહાસના ખરાપણા માટે ઇતિહાસ વાંચનારા કરતાં ઇતિહાસકર્તાઓજ પહેલાં તો સંશયુક્ત રહે, અને ખરી વાત છુપાવી સહરામાતને સહરાવે, એટલે જુના ઇતિહાસ ઉપર કોઈને એકદમ યકીન બેસતું નવા. કેમકે દ્રોહ કહે છે તે પ્રમાણે, પાછલા જુગો વિષેની આપણી અટકળો અને અસદા કેવળ વાસ્તવિકજ હોય એ બનવું માત્ર મુશ્કેલજ નથી, પણ અશક્ય છે. હીરોદોતસ તો તવારીખનવેશ ગણાઈ ગયો, અને તેના અનુમાનો તો ખાત્રિ ગણાઈ, પણ આજે તો મેકાલે જવાની ખાત્રિ, તે અનુમાનો ગણાવાનો જમાનો છે. પણ બળી સૌથી જુના તવારીખ નવેશો, પુન્મ બેડી (૬૭૨-૭૩૫), પોર્સ્યસનો વીલ્યમ (૧૦૨૦-૧૦૮૮), ઇંગલેન્ડ (૧૦૩૦-૧૧૦૮), અને સર જૉન મેન્ડેવીલે (૧૩૫૬), એઓના કથાઓ જેવાં વૃત્તાંતો શ્રીક તવારીખના પેદર હીરોદોતસ (ઇ. સ. પુ. ૪૮૪-૪૦૮), અને ટ્રેન્ચ ઇતિહાસના પિતા એન્ડ્રે ડ્યુકેન (૧૫૮૪-૧૬૪૦), એઓને અકેકના બ્યાન જુદાંજ ૩૫ સ્વરૂપમાં દેખાયાં. અરે, આપણી આગળ આજે જે બનાવો હાલ બને છે તે પણ આપણે એક આંધળા કાચમાંથી જોઈ શક્યે છીએ. ઉપદ્ર દેખાતી વસ્તુ

વીશે પણ તેનો ખરો ચિતાર ચિત્રાય તે પેહેલાં તો આપણું મન અને
 આપણી આંખ તેમાં કાંઈક ઉમેરવા મંડી જાય છે. અને પછી ઇતિહા-
 સિક શોધોમાં સર્વોત્તમ સાક્ષરો કરતાં અવિધ અજ્ઞાનો વિશેષ લાભ
 મેળવી જાય તેમાં નવાઈ શી ? જેઓ સર્વોત્કૃષ્ટ માહિતી ધરાવનારા છે,
 તેઓ સર્વોદનિષ્ઠ અનુકૂળતા ધરાવે છે. રાજા ભર્તૃહરિને બ્યારે માત્ર
 વ્યવહારિક જ્ઞાન હતું ત્યારે પાનિનીના વ્યાકરણ ઉપર ઉત્તમ ટીકા લ-
 ખ્યા, પરંતુ શીવસુશીની રૂએતો પરિપક્વ અભિયાસ કરવા માંડ્યો, ત્યાર-
 થી તેને તે કંઈજ જાણતો નથી એમ જણાયું. જેમ જેમ આપણે
 ઉંડો અભ્યાસ કર્યો તેમ તેમ આપણે કંઈજ જાણતા નથી એવા નિશ્ચય
 ઉપર નિર્ણય કર્યો છીએ. આજે પણ આપણે બધા જાણ્યે છે, તે પાર-
 કાઓનું લખાયલું, બોલાયલું, અને સમજાયલું લખ્યે છીએ, આપણું
 જ્ઞાન તો એક વાક્યએ જાણી શકતા નથી. “ I am but a
 gatherer, and a disposer of other men's stuff. ”
 કાળજી પૂર્વક સંશોધન કરનારા ઉત્તમ શોધકો રસ્તાઓ ચુકે છે, તેમ-
 ની પછાડી ચાલનારા તેજ રસ્તે મુસાફરી કરે છે. સૈદ્ધાંત રાજ્યઓના
 વૃત્તાંત, દેવીડ હુમ જેવાની આંખમાં કામડા સોડીની ઝપાઝપી કે ઝટા-
 જટિ જેવું લાગ્યું ! પુણ્ય માહાત્માના ટિપ્પણ માટે ઈંગ્લેન્ડના પાદસાહી
 મેંટેલોમાં શિખરેલા સાઠ સાધુઓ અને સાં અવલુ શુરઓ વિશે વર્ણન
 કરીને દાધર ન્યુમન જેવો પાઠી અધમ ઈંગ્લેન્ડના અભિમાનનું માન
 ખાંડ્યું કરે ! એકજ સૈકાના વિચાર મતમાં આ કેવો તફાવત ? હવે
 ત્યારે તવારીખ શિક્ષકોના સંશય, શિષ્યો માટે કેવી બારી ભુગ્ધભાંમણી
 થઈ પડે, તેના વિચાર કરો ! અરે તેના કરતાં પણ વિશેષ વિચિત્ર
 દ્રષ્ટાંત લો, કે ૧૭ મી સદીની ઉચ્ચ પાથલ (Revolution) પેહે-
 લાંની ઈંગ્લાંડની તવારીખ, મેકેલે જેવા ઇતિહાસકર્તાને મતોરંજક
 લાગતી નથી ! લૉડ ગ્રેન રસલ જેવાને જગત પ્રસિદ્ધ સુધારો (Refor-
 mation) મૂર્ખાઈ અને ફરતાની સદીઓમાંથી જન્મેલી પહેલ વેહેલીજ
 પેદાશ લાગી હતી ! અને મી. હેલમના વિચારો તેજ પ્રકારે ઉતર્યા !
 તો જોકે, જે વાત વીશે તેઓ આવાં મત જણાવે છે, તે બાબદોનો
 પુર્ણ અભિયાસ તેમણે કર્યો છે. તેટલીજ કાળજીથી તેજ બાબદોનો
 કાર્લાયલે અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેને તો અંગ્રેજ આચરણનું મો-
 ટપ અંગ્રેજ સાહિત્યના ઉદય સાથેજ નિસ્તેજ થતું જતું; શુરવિરોના
 વંશ કેવળ નિષ્ફળ થતાં જતાં; અને પરાક્રમ કરવાના જમાનાઓ,

હાલી બાપજી અને વાઅન્ને કરવાના કળજીગોની આગળ તામે થતા જતા જણાયા ! કેમકે બધાજ ઉપદેશ કરનારા નિકળ્યા, એટલે ઉપદેશ ભેનારા કોઇ પણ રહ્યા નહીં. ત્યારે તવારીખનનેશીની શી ફરજ રહી ?

એક ભેખક કહે છે તેમ, ઇતિહાસ કર્તાઓએ ખુશામદ તરફ ઢળી જવું જોના જેવો મોટો દોષ કાંઈ નથી. એક સંપૂર્ણ અને સ્વતંત્ર ઇતિહાસને તો કોઇ એક પણ હર હોવો જોઈએ નહીં. દોસ્તખીને માટે કે દુશ્મનીને સાર સમ્યાઈ જિવાય કંઈપણ બખતાં પોતાની કલમને ત્રાજવાંની દાંડી માફક સમતોલ રાખવી જોઈએ. તેના કારણમાં પીટર-બરોવાલો શીસમુદ્ધ પેલી, અનુમોદન કરતાં કહે છેકે, જાહેર તવારીખ છે તે સરસાઈને માટે ઝોકાવનારાઓ વચ્ચેના ઢંટા ફેસાઈ, મૂર્ખાઈઓ, દુર્ગુણો, નાશિપાસીઓ અને ફત્તેહોની નોંધ છે. એટલા માટે વિદ્યમોટ કહે છેકે, ઇતિહાસનું અધ્યયન તે સાહિત્યનો અભિમાસ છે. એક પ્રજાનું જીવંત તે તેના સમજામાં કામેને અગિયાર કરનાર છે. નજીવી વાત પણ છોડી દેવામાં આવતી નથી. ધુમ ચઢી રહેશે એક પદક, તે બીજા સદીઓનો એક પત્ર છે. ઘસાઈ પીસાઈ રહેલા તખરરક, તે કદીમ તવારીખના ચુમી લેવા બાયક પુતાળા છે. જે મુદ્દાઓને, જખત પોતાના તકાતોમાં ઘસડી લઇ ગયો છે, તેના તરફ એક અભ્યાસિ એક ખજાનો મેળવવા જેટલી દ્રઢતાથી જુએ છે. એક વાસજીની આસપાસના જીવો ચિત્રામણ, એક દેવાળ ઉપરના પૂર્વ કાળના ચિતારા, એક કિતુરી આગેવાનનો રોપ, એક ઢોંગ સોંગની ટકોર, એક જીની ગઝલનો એક જીનો કાફિયો, એ પ્રત્યેક પોતાનું મહત્વ અને મુદ્દમ ધરાવે છે. કોરાનું ફરમાન છેકે, “ હુજો વતન અલ ઇમાન. ” પોતાના વતનનો પ્યાર, એ દીનનો એક કલમો છે. વતન ઉપર પ્યાર રાખવો એ એક વાત છે, અને તેની તવારીખ જાણવી એ ખીજી વાત છે. એક વતનની તવારીખ લખાયા પછી, તેની માહિતી માંગનારાને, ફાંખું તો કોણ જાણે જોઈને કહું, ઓળું તો યાદ નથી ચાંચીને કહું, એવા જવાબ આપવાનો ત્યાંના વતનિઓને હક્ક નથી. “ એદમ દર પોસ્તે ખેશ બાયદ ને દર પોસ્તે મેશ. ” સર્વ માહિતી બાપજી આદમીની પીઠમાં હોવી જોઈએ, નહીં કે મેંદાંની પીઠમાં (કેતાબમાં) ભરેલી હોવી જોઈએ ! એક વક્તાના વેણમાંથી એક કાયદાની કાંઈ ખોદી કાઢવામાં આવી છે. એરીસ્ટોફાન્સની હસાહસમાંથી ગ્રીસના પૌપ્પીઆઈની શોધ થઈ છે. અને એક ભરવાડની વાર્તા ઉપરથી ઇજિપ્તના પીરમીદોની સુક્ષ્મિક હિસાબ મણુત્રિની આંખથી જણાઈ છે.

ત્યારે તવારીખનો ઉપયોગ અને કિંમત કેવાં હોય ? બેરો કહે છે તેમ, જતા રહેલા જુગોની તવારીખો, અથવા પરદેશી સાબનો સંખ્યા કે સગાઈ, જેમાં આદમ જતના વિચાર આચારો દર્શાવેલા હોય છે, તથા તેઓના ક્રમ પરાક્રમેના અનુક્રમે વર્ણવેલાં હોય છે, તે બધું આપણને મતોરજક અને રમણિય લાગે છે, અને તે પ્રત્યે, હાજના વખતના માનવીઓમાંથી કરવાની શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ શોધો કરતાં પણ વધારે જ્ઞાન આપણે સંપાદન કર્યે, તથા દોરગી દુન્યાને સમજ્યે. તેમાંથી આપણે અવજોકન કર્યે, દુરબીન બીન બારીક બીન થયુંએ, અને આપણે ઇચ્છ્યે તે શખ્સના કૃત્યો મહાકૃત્યો હવર વિન કરે કે વિન અપરાધો છાપો બેસાડ્યે. પુરતકોની સખ્માની સીમાનોતો શુભાર નથી, જેમાં સરસ અને સુધા ઓલભાઓ અને પડીત કિંવા શાસ્ત્રીઓ પોતાના અતઃકરણોનો પરદો ઉઘાડો મુક્યો છે, અને પોતાના શુભ વિચારો ઉઘાડા પાડેલા છે. તેઓની પૂઠે આલવામાં પૂર્ણપણે આપણે સ્વતંત્ર ઉદ્યોગિ બન્યે, અને આપણો આગમ્ય ઐયામ વધારી અને પરાક્રમમાં ખર્યે, આપણે પોતામાંજ માથું ઘાલ્યે, આપણી પોતાનીજ પ્રકૃતિઓનો અભાસ કર્યે, આપણા વિચારો, વાણી, અને વર્તણૂકનો વિચાર કરી પોતાનાજ પ્રયોજનો અને ઉદ્દેશોની પરિક્ષા લઈએ, આપણે પોતાનેજ પીછાંજવાના પ્રયત્નો પૂર્ણ કર્યે, જેમ કરવાને આપણને પ્રશ્નરહિત હક છે, નથી કરીને આપણે મોટો લાભ મેળવ્યે. કેમકે ડા. જૉનસન કહે છે તેમ મનુષ્યની મનઃક્રિતના વધારાને જગતી, તથા વિવેક બુદ્ધિના વેદરે સુધારાના સંખંધની, વિદ્યાકળાની વધતી જતી વૃદ્ધિ, કેળવણી અને અજ્ઞાનપણાના વિવિધ ફેરફારો, જે વિચારવંત પેદાશનો ઊભજ કે અંધકાર છે તે, કારિગીરીની પાયામ્મલી કે જિલ્લાદાર, તથા સુધરેલી દુન્યાના મહા ફેરફારને અવલંબેલી બાબદોને લગતી તવારીખના ભાગ જેવો બીજો કોઇપણ ભાગ વધારે મહત્વનો નથી. ત્યારે તવારીખ આપણને કેવા બનાવે છે ?

બેકન્ટો કહે છે કે, તવારીખો આપણને ડાહ્યા બનાવે છે, અને જેટલાં પરિમાણમાં આપણા દેશ તરફ આપણી સ્વાભાવિક પ્રીતિ ખેંચાય છે, તેટલાં પ્રમાણમાં આપણા વતનની ધણીજ સપ્રમાણ હકીકતોના મુળો, સુધારા તરફ થતો વધારો, તથા પ્રજા-પક્ષમાં આપણા વતનની સ્થિતિનું નિયે જવું કે હવે જવું, એ સર્વ બીનાઓથી વધારેને વધારે વાકેફ થવાની આપણી જિજ્ઞાસા ઉજ્જેરાય છે. પ્રથમના

જ'મશીપણા, અધિકાર, અને મુર્તિપૂજનમાંથી વિદાકળા, કેળવણી, અને ધર્મસ્થામાં સુધરેલી સ્થિતિએ આવી જવું, એ એક દેશના ધીમે ધીમે થયેલા બધારા વિષે એકકસાર્ધથી પતો લગાડવાનું પરમાર્થિ કામ તવારીખનવેશોનું છે; પરંતુ તે બજવવું બહુ બિઝટ છે, અને ઘણાજ યોગ્યો આવા પ્રયત્નમાં ફોટા પાડ્યા છે. તોપણ એક કેતા-બમાં શું હોય ?

કિતર જોજ કે દારાન અને વેદ માનવી કૃતી છતાં, અનાદિ અને જૈશ્વર કલાઓ કહેવાય છે ! અજીએ ઇશા અને તંજીમે મદમદ, આદ-મીની કલમનું કામ છતાં તેને માનનારાઓ પુજે છે ! ગીતા એ પણ પૂરાણોક્ત ઇતિહાસ છે તોપણ તેને પુજનારાઓ, તેને સંસાર સાગર તરી જવાની નાવ કહે છે. અવસ્તા એ પણ પુરુષ-હસ્ત-કૃત છતાં માનનારા તે ઉપર મરી રીકે છે. એટલુંજ નહીં પણ “ પંદીઆદ જવાં મરદી ” ને માનનારા પંથીઓ તેની અડલાતાલા લેખે પરસ્તેશ કરે છે, અને બુદ્ધ નાનકના ચેલાઓ, શીખ લોકો તો નાનકના જનાવેલા “ ગ્રંથ ” ને ઇશ્વર માની અમૃતસરના શુવણ દેવળના હીરા હરીત ને જર જરીત તખ્તો તાજમાં રાખી ભગવાંન રૂપે બને છે ! ત્યારે એક પુસ્તકમાં શું હોય ? જોદા પણ હોય, અને ખુદાની ખુદરત પણ હોય.

પ્રિય વાંચકો ! નવસારી નાહની છે, પણ તેની તવારીખ મોટી છે. નામે નવી કહેવાય છે. પણ કામે તે જુની છે. જે સપુત પુત્રોને એણે જન્મ આપ્યો છે, તેઓ પૃથ્વિમાં નામવર બેટાઓ નિવડ્યા છે. પૂર પ્રકાશથી પોતાની પ્રસિદ્ધિ પાંધરતી પારશી કામ આજે પોતાનાં જે નામીયાં નજોશી મોટાઇ અને કીર્તિમાં જગજી ને જમકી રહી છે, તે નામદાર નખીરાઓનો નામચીન નાળિયો નવરંજ નવસારી નગરીનીજ પાક જુમીમાં ફટાયેલો છે. આખા હિંદુસ્થાનનો પેહેલો બેરોનેટ, પેહેલો પાલીમેંટનો મેમબર, પેહેલો નૌકાશાસ્ત્રિ, પેહેલો પારશી દિવાન, પેહેલો જંગલખાતાનો પૂર્વેણ પ્રેસિડેન્ટ, હિંદમાં પેહેલો પારશી રાજ, પેહેલો પાર-શી શુખા, પેહેલો પારશી દેશાધિ, વગેરે વગેરે પેહેલો કહોતો તે નોશારી જુમીનો નોશાકરો થયો છે ! નવસારીનો વડો ફસ્તુર તે આખા હિંદમાં પારશીઓનો પોપ જેવો કહેવાય છે ! પારશીઓનું પેહેલું અને વડું ધાર્મિક ધામ (Ecclesiastical Seat) આ નવસારીજ ! આખા હિંદમાં જરતોસ્તી ધર્મની સર્વથી ચઢતી પદ્ધતી પરિક્ષાનું વડું કામ

(Oxford University જેવી વડી દરેહમેહેર) તે નવસારી ! ગા-
યકવાડ રાજ્યના ધરતો ઉંખર તે આ નોશારીજી ! માલકીપણના હક્કનું
પેહેલવેહેલું જીતું આતશખેરાંમ, તો કે' નવસારીનું ! પારશીઓનું પેહે-
લવેહેલું દર પડવાનું મુખ્ય હામ તો કે' નવસારીનું ! આખી દુન્યામાં
કેળવણીમાં સર્વોત્તમ સ્થાન તો કે' નવસારીનું ! આખા હિંદના પીરોમાં
સર્વથી ઔછ અને સર્વ પીરોના મુળ પુરપતું રહેલાં તો કે' નવસારીનું !
અલી, અમુખકર, ઉલમાન, અને ઉમરના વંશજોના વતનનું મુકામ તો
કે' નવસારીનું !

આહા ! ત્યારે એની તવારીખ કેવી સુંદર હોવી જોઈએ ? તેની
નોંધ કેવી નવાઈજેવી હોવી જાઈએ ? તેની કથાઓ કેવી રમણ રહેવી
જોઈએ ? તે તવારીખ સંપૂર્ણ તો કેમ ક્યારે, અને કાણથી થશે ? આ ના-
ચીજી કમતર કલમમાં તો તેટલી તાકાદજ નથી. આટલુંએક શહેર, તેની
આવડી મોટી તવારીખ ! એ ઉદગાર કદાપિ થાય પણ ખરો, તોએ
આગળ વધી છું તો કહું છું કે, આટલી તવારીખ પણ અપૂર્ણ છે.
તવારીખ લખનારાઓને તો જમાનાઓની હકીકત અને ખતાવો, જાણે
આજેના થયા કે બન્યા હોય એમ તેની આંખ આગળ રમ્યા તે લખ્યા
કરે છે, અને તે ઉપરથી તેઓ ચક્રબંધ અને ચક્રચુર થઈ જઈ, હાથ
મારે છે કે, “ તવારીખ તારું મંડાણ કે છેડો નથી. ” No begin-
ning no end !

ત્યારે આની તવારીખની આવશ્યકતા અત્યાર આગમનની હતી,
પણ તે બહાર પાડવાનું આ નિર્જિવ અને નબળી કલમના કિસ્મતમાં
લખેલું હશે, તેથીજ આટલું મોટું થયું હશે. આજના Young
Navsari ના રમઢંગના સોંગ જીવાન છે. નવસારીની તવારીખ, તે
પારશીઓના ધરાનથી નાસી આવ્યા પછીના પેહેલાં પારશી રાજ્યની
તવારીખ છે, આખા પારશી ટોળાની તવારીખ છે. એ સખખથી આ
વૃત્તાંતમાં જેટલું જોઈએ એટલું પારશીઓનું વર્ણન આવવાનું કારણ
છે. શહેરની હાલતમાંથી ગામડાંની સ્થિતિમાં રહેલું પણ પછી પાછી
શહેરની અવસ્થામાં નવસારીને લાવવાનું કામ પારશીઓનું હતું, અને
છે. હીંદુ મુસલમાન અત્રે જે વખતે જીવ જોવા વધેલા નહોતા, એટલે
તેઓની તવારીખ જીવ આવે એ સંભાવિત છે. નવસારીમાં અસલ
હવું કોણ ? હાલ છે કોણ ? અને હવે પછી આગળ વધશે કોણ ?
તેનો જવાબ આપનારો જ્ઞાનો ? તેથી તવારીખે નવસારી તે ગોવા

તવારીખે પારશીઆને હીંદુસ્તાન છે. અથવા લાખડીને ખાતર મોહલે
તો નવસારીના પારશીઆની તવારીખ છે. એ એહવાસે નવસારી ઉપરથી
હંતિહાસ ચિત્રોક્ત પિતા થેઓસવાલા પોલીગેઠસની પેઠે, તેણીને જો
એક દેવીના સ્વરૂપની ચિતારવામાં આવે, તો નકશે નવસારી એવો
નીકળે, કે જાણે મધ્યમ કદની એક ખુબસુરત દેવી છે. તેને માથે
કેળવણીના અગ્નિનું કુંડ ટગડગી રહ્યું છે. ગામા હાથમાં નકલ કરવા
નો રાજદંડ ચમકી રહ્યો છે. જમના હાથમાં “ સૌમાં હું પેહેલું ”
એવા તામની પવિત્ર ધર્મપોથી શોભી રહી છે. શરીરમાં ખુબ ઇરાંની
લોહી ફરફડી રહ્યું છે. નામના જેવા ચોટલાઓનો શાબજોડો ગરદન
ઉપરથી છાતી સુધી ખુદાઈ રહ્યો છે. એક પગલું આગળ ધસી આવેલી
ધમકમાં બિભી રહી છે; અને પાછળે પગે ભારી ખેડીનું ઝાંઝર ઝળકી
રહ્યું છે. જુઆમાં છાંટી છાલળડી લળીમળી રહી છે. અને છાતી
ઉપર મોટા શેતેરી અક્ષરે “ બધામાં મારો પશુ ભાગ છે ” એવો
લેખ કોત્રેલું કરતું પેહેરી ઠાઠમાઠના ઘાટમાં ખુતી ખીલી રહી, હરતે
મુખડે, વગર ધધે, ગંભીર ચેહેરે, અને નાજ લાડને લટકે પેઠમાં ઉ-
ભી રહી છે.

આ તવારીખ ધારવા કરતાં ત્રણ ધણી મોટી થઈ ગયાને લીધે,
કેટલાક વિષયોનો શિરચ્છેદ કર્યો છે, અને ધાણીક બાળકોને તો રૂખ-
સદજ આપી છે. આ તવારીખ વિષે મારા ઘેરખાક માં બા. હોજી-
ભાઈ. પી. વાહાડયાજી બી. એ; એસ. એસ. બી. નવસારીના જરજર
સાહેબના પ્રમુખપણા હેઠળ મેં ન. જા. પ્ર. મંડળી તરફથી લઠમણ
હોલમાં ભાપણ આપ્યું, તે વેળા થયેલી માંગણી ઉપરથી તેનું ચોપા-
ન્યું છપાવા માંડનાં ચોપડી થઈ ગઈ, અને તેથી મોકું થયું. વળી
મારી સરકારી નોકરીમાંથી મળતી કમ દુરસડના વખતમાંજ મારો
સાહિત્યનો શોખ પૂરો પાડવાની ટક, બીજી અડચણે ભેગી મળતી હો-
વાથી, ઉતાવળમાં જો કોઈ બાબદનું અધુરાપણું, અમાણપણું, અથવા
ઉત્ક્રાંતપણું, જેથી કોઈ જેથી કોઈ સાહેબને ત્યારે પણ જેથી કારણથી તજર
આવે, તે વિષે જો કમતરીનની ખાત્રિ કરવાની તજવીજ લેવામાં આવશે તો,
આ તવારીખનું બીજું વાલમ કે બીજી આવૃત્તિ કાઢવાની ધત્તર કૃપાથી
ત્યારે પણ જોગવાઈ થશે ત્યારે, મારી ભુલમાં સુધારો, વધારો, કે ઘ-
ટાડો કરવામાં હું બીજાકુલ લબ્ધવાદશ નહીં. કેમકે કોઈ પારકાની ગી-
મત કરવાને, કે પોતાનાની ખોટી સ્તુતિ કરવાને આ કલમ પડી નથી.

નેટલું લખાયું છે એટલું શુદ્ધ અંતઃકરણે લખાવ્યું છે, અને જરૂરી સ્ટેચીએ ઢીલક કેસમાં કહ્યું તેમ પ્રસ્તાવના મધ્યથી ભરી અંદર ઝેર ભેળવાને નહીં, પણ અપક્ષપાતપણે નિષ્પ્રહિ રહી આ ઇતિહાસ લખ્યો છે. “ આ ખતાહાએ મરા તક્ષી કું— અઝ કરમ વઅલ્લાહ આલમ ખીસસવાખ. ” મારી ને ભુલ ચુક, ખાંભી ખોડ રહી હોય, તે તમો સમારજો, પછી તો નેકીનો જાણનાર ખોદા છે. મારા નોશાકરા ખધુએને માટે ગઈ યુજરી આગલી પાછલી, અંધકારમાં પડવા લાગેલી નોંધો અને બનેલા બનાવો, પછી તે એક કોમ કે ટોળાની વિરહના યા પક્ષના હોય, તે જળવી સંગ્રહ બનાવાની નેમ શિવાય બીજો કંઈ હેતુ નથી, એવો અંતઃકરણથી અદના એકરાર કર્યું. કારણકે તારીખ-નવેશ કરતાં તારીફનવેશ થવું એ દુષણ છે. જે કેટલીક ખીના એક ટોળાને નજીવી લાગે, તે બીજાને ઉપયોગી હોય તો તે દાખલ કરવાને કુંકટાલ્યો નથી. ચાલુ જમાનાના બનાવોની આજની તેવી નજીવી તારીખો કે તવારીખો જે રજુ કરી છે તે ૧૦૦ વરસની ઉંમરે પુગી ધરડી થયો: ત્યારે તે જુના જમાનાની જુની હકીકતો લેખારો, માટે આજ સુધીનું જે મળ્યું તે સંગ્રહ કીધું.

ત્રાહિત તામ્રપત્રો અને ખતપત્રોનું ખાતર નાંખીને, હાલ હવાલ હસ્ત-લેખોના હળવડ ખેડીને, હમઅદમ દસ્તાવેજોના દાંખળાં રોપીને, અને પુષ્કળ પુસ્તકોનું પૌષ્ટિક પાણી પાછને ઉધારેલાં આ તવારીખ રૂપી ઝાડ ઉગા-કવામાં શેવકતુ કામ તે એક ખેડુત કરતાંએ વધારે નથી. છુટા છુટા વિખરાયલા દાંજાનો એકત્ર ઢગલો કરવા શિવાય આ કલમ રૂપી કોદાળી પાવડથી બીજું કશું થયું નથી. તેમાં પણ ઘણીક મહત્વની માહિતીઓ-માં મારા માનવંત સુરખી પિતાજી મનચેરજી અરજોરજી દેશાઈની દસ્તગીરી સલાહ, અને મદદ નહોતતો કદાચજ આ તવારીખી બાળક તદોરસ્ત હાલતમાં જન્મત. સખખ હું એએનો વિશેષ ઓસીંગણ થયોછું. મારા મુરખી ઉપરાંત મારા કાબેલ અને માયાળુ મિત્ર લાઇ રૂસ્તમજી બેજનજી રાનજીની આ તવારીખ બાહાર પડેલી જોવાની અઠાગ ઉભટ, મેહેનત, અને ખંતે તેમના હરહમેશના હેજાનમાં મને હોમાવ્યો છે, અને તેમના પરમાર્થે ટેકા માટે હું એમનો નેટલો આભાર માનું એટલો થોડો છે. હું એમનો ઉપકૃત રહ્યો છું. વળી આર્થવિજય પ્રેસના માલેક એચ. પી. પારેખની કુપનીએ પોતાના જાપાકળાના કમોલ-અનુભવે, અને તેમની ચોક્કસ ન જુલાય એવી ખાસ મદદ મને સ્થાંત-

પણ આ કામ પાર પાડવા હોયું. એ સર્વ બધા સુતેન્નદ કુતરનોતો
હું ફરી ફરીને ઉપકાર માતું છું એ કિવાય દેશ પ્રદેશના જે કારકનોએ
આ કામમાં મને મદદ આપી છે તેઓના, તથા જે જે કતાઓના મદદ મેં લીધી
છે તેતેના કતાઓના, તથા આગમચથી આહક મહા કિત્તેજન આપનારા
સાહેબોના હું ઉપકારી છું. “નવેશ્તે એમાનદ સીએ બર કુસીદ, નવેશ્તેદેરા
નેશ્ત ફરદા ઉમીદ. મન નવેશ્તમ, સફ કદમ, રોઝગાર; મન નમાનમ,
મન એમાનદ પાએદાર.” યોગી ઉપર કાળું થયલું તો રહી ગય છે,
અને લખનારને તો કાલની પણ કિમેદ નથી. મેં તો લખ્યું, પણ મેં તો
મારે વખત પૂરો કર્યો. મેં તો મારા વતનની યોગીક ફરજ્યાત સેવા
અળવી. હું તો નથી રેહવાનો, અને એતો કામ રેહવાતું.

શાં મં દેશાઈ.

તવારીખે નવસારી.

“ 'Twas here I spent my youth, as far removed
From the great heavings, hopes, and fears of man,
As unknown isles asleep in unknown seas.
Gone my pure heart, and with it happy days,
No manna falls around me from on high;
Barley from off the desert of my life
I gather patience and severe content. ”

વતનથી વાહાણું શું છે ? વતન વગરનું કોણ છે ? વતન શિવા-
ય દુનિયાંનો છેડો કયો છે ? વતન જેવાં અમુલ્ય રતનની જતન કરવી
એ એક એવી પવિત્ર ક્ષરજનું કરજ અદા કરવાની ગરજ આપણે આ-
દમીઓને માથે આવી પડી છે, કે જે કરજ ચક્રવાર્ધિ વ્યાજ સિકંદે ભ-
રી દેવાની આપણને હોંશ આવે છે. મનુષ્યના ખુદરતી ખવાસમાં વતન
ની પ્રિત છેક અંદરવેર જડ ધાલી બેઠી છે. કવિ ગોલ્ડસ્મીઠ કહે છે તેમ,
પરમેશ્વરની આંગળી હાથે આપણું વતન ખતાવ્યા કરે છે, અને આપ-
ણને કહે છે કે, “ તારી દુન્યાંઠ મોજમજ ભોગવવાની જગા પેલ્લી
રહી ! ” કોઈ પણ એવો આપણે ખતાવી શકશું કે જેને પોતાના ગમે
એવાં કંગાળ વતન શિવાય બીજે કંઈ સુખ મલ્યું હોય ? પારકી ભૂમી
ઉપર પાદશાહી કરવા કરતાં વતનની ગરીબાઈ કોણ પસંદ કરતું નથી ?
આદમી આખો ભવ પરદેશે ખેડી, છેવટની જીંદગી ગુજરવાયકી દુન્યાં-
નો છેડો પોતાના વતન આગળ આવેલો ગણી ત્યાં આવવાની ખાહેશ
કરે છે.

“ હુખ્ખુલ વતન અઝ મુલકે સુલેમાન ખુશતર,
ખારે વતન અઝ સુમ્મુલો રૈહાંન ખુશતર;

યુસુફ કે બ મીસર પાદશાહી મી કર્દ,
મી ગોફત, કે ગદા જુદને કોનાંન ખુશતર. ”

યાનેકે, સુલેમાન પાદશાહના મુલક કરતાંબી આપણું વહાલું
વતન ઘણું ખુશાલ લાગેછે. આપણા વતનનો એક કોનો, સુન્નત
અને રેહાન જેવાં સુગંધીદાર દ્રવ્યપાન કરતાં વધારે ખુશનુમા લાગેછે.
યુસુફ, જે મીસર દેશની પાદશાહી કરતો હતો, તે કહેતો હતો કે,
“ કોનાંન નામનું જે પોતાનું વતન છે, ત્યાંના ફકીર યવું ઘણું ખુ-
શાલી બરેલું છે. ”

ખર્દ જેવા વકતાને માન અને કીર્તિનું સુખ શું ચોખું હતું ?
ખાયરન જેવા કવિને દુન્યાનું કયું સુખ મલવાનું બાકી હતું ?
ચેસ્તરશીલદને હુદહો મુદહો, પૈસોટકા, અને વિદ્યાતાન શું ચોખું
હતાં ? તોપણ તેઓને વતનથી દુર હોવાનું દુઃખ કમી નોહોતું. એવું
જે ખાશ વતન તેની લુખીસુકી તવારીખ લખવાનું કામ પણ કેવું
હર્ષિત લાગે છે, તેતો હું જાણુંકે મારું હૃદય જાણું. ખીજાં શહેરો કે
કસબાઓએ પૃથ્વિના તખ્તા ઉપર ગમે એવાં પરાક્રમ કરી બતાવ્યાં
હશે, તે બધા કરતાં હમારી નવરંગ નવસારી નગરીએ નાના પ્રકારના
કરેલાં નાહના કામે હમને બહુ મોટાં લાગેછે.

માણસને માટે એટલુંતો યવુંજ જોઈએ, કે જે શહેરમાં કે
જે ભૂમીમાં પોતે જન્મ લીધો હોય, અથવા જે ભૂમીને વતન ગણવાનું
માન હોય ત્યાંની તવારીખ જાણવી અને આગલી પાછલી હકીકતથી
વાકેફ રહેવું. આપણે પ્રથમ આપણા પોતાના ઘરની, પછી પોતાના
કુટુંબની, પછી પોતાના ટોળાની, પછી પોતાના નેઆગાંતોની, અને
પછી પોતાના વતનની તવારીખ પેહેલી જાણવી જોઈએ. બાદ આપણા
રાજ્યની, બાદ આપણી શાહાનશાહીની, બાદ આપણાં દેશની હકીકત
જાણવી જોઈએ. વલતી આપણા ખંડનો, વલતી આપણા દેશ સાથ
સંબંધ રાખનારા દેશોનો, અને વલતી આખી દુન્યાનો ઇતિહાસ જાણ
વો જોઈએ. ઉપર બતાવેલાં અનુક્રમથી આપણા દેશમાં તવારીખ શિખ-
વવામાં આવતી નથી. આપણાં કામજ બધ્યાં આજે પોતાના ગામનું
પાદર કંઈ દિશાએ આવ્યુંછે, પોતાના પુર્વજો કોણ થઈ ગયાછે, તેનું
જ્ઞાન જેટલું ધરાવતાં નથી, તે કરતાં વેહેલું ને પેહેલું જરસી-ગર્મસી

ના ટાપુઓનું અથવા વીલ્લમ કે હેનરી રાજાઓનું જ્ઞાન ધરાવે છે. આપણાં કુટુંબ અને નેઆગાનોની તવારીખ શિખવાની નિશાળ તે આપણું ઘર છે, પણ વતનની તવારીખ શિખવા માટે આવાં પુસ્તકો, એજ તેમની નિશાળ છે. મારા મિત્ર પ્રો. નથુ મંછાચંદ કહેતા હતા, કે અમેરીકનો સ્વદેશભક્તો એટલા બધા છે, કે કોઇ પરદેશી મુસાફરને નાહનાથી મોટાં પેહેલો સવાલજ એ કરે છે કે, “તમેને હમારું શહેર પસંદ પડ્યું કે ?” જો તમે હા કહી, તો તુર્તજ ખુશીમાં આવી જઇ અમેરીકને જેનરલ જ્યોર્જ વૉશીંગ્ટને સ્વતંત્રતા અપાવી તે અગાઉની અને તે પછીની અમેરીકાની હાલતની શે તૈયાર કરેલાં ગાયણાં તેઓ ગાઇ જઇ અમેરીકાની આખી તવારીખ બોલી જાય છે ! એ તવારીખ ભરવાડા કહો, કે નાહના બચ્ચાં કહો, તે સર્વે મોઢે જાણે છે ! વળી શેવકે જતી અનુભવ સિદ્ધપુરમાં લીધો છે. ત્યાં તમે રૂદ્રમાલા જોવા જાવ, તો તુર્ત આહાણોના નાહના મોટા છોકરા અને પુરુષો આવીને એક પૈસાને ખાતર એક પોંવાડો ગાવા મંડી જાય છે, જેમાં સિદ્ધપુરની અને રૂદ્રમાલાની તમામ પેહેલેથી છેલ્લે સૂધી હકીકત શાલવાર ખતાવો સહ સમાયલી હોય છે. હું ધારું છું કે આ તવારીખ ઉપરથી કોઇ સારો કવિ એવો એક ગરબો, ગાયણુ, કે ગીત જોડી કાઢે તો આ તરફના નકલ કરવામાં પહેલા એવા પારશી પોર્ચાઓ તુર્ત મોઢે કરી ગાઇ જશે, જેથી જે અર્થ સચવાશે. ગાયણુનું ગાયણુ ગવાશે, ને તવારીખની તવારીખ શિખાશે.

એક શહેર કે દેશના વતનીઓ ઉપરાંત, જે શહેર કે દેશમાં જે અમલદારો હકુમત ચલાવા જાય, તે શહેર કે દેશની માહિતી તેઓએ ત્યાંના વતિઓને પુછીપરછી ને લોક સ્થિતિ તથા સ્થળ સ્થિતિથી વાકેફ થવું અવશ્યનું છે, અંગ્રેજસરકારમાંતો ખાસ એક નિયમજ થયલો છે કે, કલેક્ટરે આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટરે—કે મામલતદારે સર્વ અધિકારીઓએ, જ્યાં પોતાની નેમણુક થાય ત્યાંના પટેલ, મુન્શુમદાર, દેશાધ વગેરેથી ત્યાંની હકીકતથી વાકેફ થઈ રહેવું. આ કમીનો લખનાર નવસારીનો એક દેશાધ હોવાથી, જે સાહેબો જ્યાંની તવારીખથી અજાણ હોય તેઓને મારી નાકેશ જાણુમાં જે કાંઇ આવ્યું હોય તે જણાવવાની ફરજ સમજું છું. પારશીપ્રકાશ-ખરોડા ગેઝેટર—દીનબેહમાજદયશની—વગેરે કેતાઓ, તથા રાસ્તગોશ-

તાર—સત્યમિત્ર વિગેરે પેપરો તથા ઘણાક અત્રપત્રો, દસ્તાવેજો, અને તાત્રપત્રો ઉપરથી આ નાહતી મોંઘ એકઠી કરવામાં આવી છે. નવસારીનું નામ આજે પારશીઓમાં અને આખા ગૂજરાતમાં નવરંગ અને મોહક થઈ પડેલું હોવાથી, પારશીઓનેતો વહાણું ને પુરાણું પારશી-વતન નવસારીજ લાગે છે. વાહાણું થવાના કારણો પણ છે.

નવસારીનું નામ.

કાંઈ પણ બાબત જણાવતાં પ્રથમ તેનું મૂળ તથા તેના નામનું મૂળ જાણવાથી તેની અરથી હકીકતનો સમજાઈ જાય છે. “નવસારી” એ નામ આ જૂમીનું પડ્યું તે અગાઉ તેના નિચે પ્રમાણે ૭ નામે પડેલાં હતાં.

૧—નાગવર્ધન.

૨—નાગશાહી.

૩—નાગશારક.

૪—નવસરેહ.

૫—નાગચંડળ.

૬—પારશીપૂરી.

૭—નવસારી.

૧—ધારાનગરી અને પાછલથી ધારગરીના મોટાં રાજનો રાજ પલકેશીવલ્લભા કે જે નવસારી પાસેના ધારગરીમાં ૧૦૦૦ ચરસ ઉપર રાજ્ય ચલાવતો હતો, અને જેથી નવસારીનું એક રાજ ગણાતું હતું તેના દિકરા ધારાશ્રય, કે જેના નામ ઉપરથી પલકેશી

વલ્લભાએ ધારાનગરી અને પાછલથી અપભ્રંશ થયેલું ધારગરી એવું નામ પોતાની રાજધાનીને આપ્યું હતું, તે ધારાત્રયના એટા શ્રયાશ્રય સલાદિત્ય સુવરાજનો જે ગુરુ તેતું નામ નામવર્ધન હતું, અને તે હાલની નવસારી ખાતે પોતાનું થાંભુક રાખી ધર્મચરભજન કરતો હતો, તે ગુરના નામ ઉપરથી આ ભૂમિનું પ્રથમ નામ “ નાગવર્ધન ” પડેલું જણાય છે.

૨— નાગશાહી— નવસારીમાં શાહાનકુવાને નામે ઓલખાતા કત્તા તરફ જે ટેકાંણે આજે પણ “ નાગતળાવડી ” ને નામે જે જગા હજી હૈયાત છે, ત્યાં એક જળરહસ્ત નાગ વસતો હતો, અને તે પોતાના પુંજરીઓ શિવાય કાઢતે પણ પોતાના રેહેઠાંણ આગલ નજીક આવવા દેતો નોતો, તે ઉપરથી આ ભૂમીને “ નાગશાહી ” અને નાગની હકુમતની ભૂમી એવું હિંદુઓએ નામ આપેલું જણાય છે.

૩— નાગસારક—ઉપર જે નાગની મોટી હકુમત જણાવામાં આવી છે, તે નાગને નાગસારકની મોટી ઉપમા આપવામાં આવી હતી, અને તેની હકુમત આ ભૂમી ઉપર ચાલવાથી એ નામ પડેલું જણાય છે. નાગસારક એ સંસ્કૃત નાગસારિકાનું અપભ્રંશ છે; નાગ એટલે કાળો સર્પ, અને સારિકા એટલે મેના નામનું પક્ષી, જેને અંગ્રેજીમાં Canary bird કહે છે તે. એ વિષે મારા વિદ્વાન મિત્ર મી. બાળચંદ્ર રવીશંકર જોશીનું કહેવું એવું છે, કે નવસારીનું અસલ નામ નાગસારિકા કહેવામાં આવે છે તે નાગસારિકા નામ શી રીતે પડ્યું, તેને માટે જુદી જુદી ધારણાઓ છે. તેમાંની એક રમુજ પણ બંધબેસતી વાત નીચે પ્રમાણે છે:—

જેમ હાલના ભારત રાજનગર કલકત્તા શહેરના નામમાંજ, તે નામ શી રીતે પડ્યું, તેનો કાંઈક વાર્તિક ગુમાઈ રહ્યો છે, તેમ આ આપણા નાગસારિકા નામમાં પણ છે. જે નાગતલાવડી વિષે કેટલુંક કહ્યું છે, તેજ નાગતલાવડીની ઉંચી પાળ ઉપર ધણા જુના વખતમાં એક મોટું વિશાળ અને ઘણું જીર્ણ પિંપલાનું ઝાડ હતું. કહે છે કે આ ઝાડનું થડ ઘણું જડું હતું; અને તે ત્રણ માણસની બાથમાં પણ ન આવે એવું હતું. આ થડના પોલાણમાં એક મોટો નાગ રહેતો હતો. જેમ ઝાડ ઘણું જડું હતું, તેમ પેલો ભુજંગ પણ ઘણોજ વૃદ્ધ અને

તે ઝાડમાં ઘણા લાંબા વખતનો વસનાર હતો; તેપણુ આ ઝાડનો એકલો માલીક આ સર્પ ન હતો; જ્યારે તે છેક નીચેના ભાગમાં વસતો હતો ત્યારે છેક ટોચપર વસનાર એક સારિકા પક્ષિ હતું. તેણે એક ઘટાદાર શાળા ઉપર પોતાનો મળો કંપો હતો. આ નાગ અને સારિકા એકજ ઘરમાં રહેનાર હોવાથી પરસ્પર કેવળ પરિચિત થઇ ગયાં હતાં. અરે તેઓ એક એકના મિત્ર થઈ ગયાં હતાં; મિત્ર ભાવ એટલો વધ્યો હતો, કે સારિકા ક્યારે પોતાની દિનચર્યામાંથી પરવારે અને ઝાડના પવનથી હાલતી દાંખળી ઉપર બેસી દિવસ આપ, તેની તે નાગ આતુરતાથી રાહ જોવા કરતો હતો. આમ ધવાતું કારણુ તે સારિકાનો સ્વાભાવિક ગુણુ હતો. સારિકા અથવા જેને સાધારણુ વર્ગ મેના પંખીના નામથી ઓળખે છે, તે મધૂર કંઠનું ગાનારું પંખી હોય છે, એ સર્વ પ્રસિદ્ધ છે. તેજ પ્રમાણે નાગ ગાયન સાંભળવાના બહુ રોષ્ટ્રી હોય છે, એ પણ કોઇને અજાણ્યું નથી. એકનો ગુણુ અને બીજાનો શોખ એ બંને વાતનો મેલાપ, નાગ અને સારિકા, એ બે વચ્ચેનું સ્વાભાવિક વૈર ભુલાવી મેલાપ કરાવવાને સાધનભૂત થાય એ કાંઈ નવાઈ બરેલું નથી. સારાંશ કે જ્યારે આ સારિકા પક્ષી આ પિંપલાના ઝાડની ઉંચી દાંખળીપર બેસી પોતાનું ગાયન શરૂ કરતું, કે નાગ તરફથી પોતાના રાદ્ગામાંથી નિકળી તેના ગાયનની બાજુ તાલ આપતો હોય, એમ પોતાની દ્રેણુ આમ તેમ હલાવતો; તે ગાયનમાં તદન ચક્રચુર થઇ બેસતો; તે એટલે સુધી કે આ વિચિત્ર ખેલ જોવાને લોકના જમાવની પણ જરા દરકાર કરતો નોહોતો.

નાગસારિકાનો મેલાપ જે સ્થળે લોકોના જોવામાં નિત્ય અથવા દિવસમાં એ કે ત્રણ વાર આવતો, તે ઉપરથી તે સ્થળને તેજ પ્રસંગ ઉપરથી લોકો નાગસારિકાને નામે ઓળખવા લાગ્યા. આ રીતે આપણી આજની નગરીનું પ્રાચીન નામ પેલા નાગ અને પેલી સારિકા ઉપરથી પડેલું છે એમ જણાય છે.

૪.—નવસરેહ— મુશલમાનોની જ્યારે ગેહેલવેહેલી આ ભૂમી ઉપર પધરામણી થઈ તે વખતે નવસરેહ યાને નવું મથક અથવા નવીન સરાહ અથવા નવું રેહેઠાંણુ એવું નામ પડ્યું. વળી કેટલાકોના કેહેવા પ્રમાણે આ ભૂમી ઉપર મુસલમાન રાજ્ય વખતે બૂદી બૂદી ૯ નવ

સરાહ સ્થાપવામાં આવ્યા ઉપરથી નવસરેહુ નામ પડેલું છે.

૫.—નાગમંડળ—આ ભૂમીપર અસલથીજ પૂજ્ય નાગો કે જેમને હિંદુઓ માનતા હતા, તેમનું મંડળ તે મંડળ રહેલું હતું, અને જેમના દર્શનાર્થે સિદ્ધરાજ જયસીંગ વટીક આવી ગયેલો છે એની વગાઇ લેવામાં આવે છે; અને એ કથાને રા. સા. મહીપતરામ રૂપરાંમની “ સધરા જેસંધ ” વાલી કથાશ્રી તવારીખ ઉપરથી ટેકા મળે છે. એ નાગોના રહેઠાણવાલી જગાને નાગમંડળનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું.

મી. જેથી એ નાગમંડળ અર્થને માટે એક નવી વાત કહે છે. નવસારીનું પ્રાચીન નામ નાગમંડળ શીરીતે પડ્યું, તેનો સત્તાવાર પુરાવો નીચે મુજબ છે. એ નામ પડવાનો સંબંધ, નવસારીની અંદરના અસલના હિંદુ રહીસોમાંથી બ્રાહ્મણ કોમની ધણા જુના કાળથી ચાલતી આવેલી એક બે સભા સાથે જોડાયેલો છે. તે વિષે પ્રથમ થોડું જણાવानी જરૂર છે.

નવસારીમાં અસલના હિંદુ રહીસોમાં બ્રાહ્મણો મુખ્ય છે. આ બ્રાહ્મણોમાં બે વર્ગ છે. ગુજરાતી બ્રાહ્મણો તથા દક્ષિણી બ્રાહ્મણો. ખીજો વર્ગ જે દક્ષિણી બ્રાહ્મણોનો કહેા, તે તેના નામ ઉપરથીજ જણાઇ આવે છે, કે તેઓ પ્રથમ દક્ષિણમાં એટલે મહારાષ્ટ્રમાં વસતા; તેથી તેઓ દક્ષિણી કહેવાય છે. મરાઠી રાજ્યના વખતથી તેઓનો પગ પેસારો ગૂજરાતમાં થવા લાગ્યો; અને જ્યારથી પેશવાનો અમલ ઝામ્યો, ત્યારથી તે તેઓની સંખ્યા ગૂજરાતમાં ઘણી વધી ગઇ. અને એ પ્રમાણે નવસારીમાં પણ તેમની વસ્તી થઇ, અને તેઓ દેશસ્ત થઇ પડ્યા. હવે ગૂજરાતી બ્રાહ્મણોના પાછા બે ભાગ થાય છે.

અનાવલા બ્રાહ્મણો, જેને બારેલા કરીતે પણ કહે છે, અને જેમની હમતિ પણ આ નવસારીજ પ્રાંતને આબારી છે, કેમકે નવસારી પ્રાંતના મહુવા તાલુકાના ગામ અનાવલામાં તેઓ પ્રથમ થયા ઉપરથીજ અનાવલાની સંજ્ઞા થઇ છે તે, અને મોઢ બ્રાહ્મણો. અનાવલા બ્રાહ્મણો ધણું કરીતે ખેતીનોજ ધંધો કરતા; પણ મોઢ બ્રાહ્મણો જેમને આતુવેદી મોઢ કહે છે, કેમકે તેમના પૂર્વજે ચારે વેદ મોઢે રાખતા. તેઓ માત્ર વિદ્યા શીખી રાજ્યશ્રયથી કે પ્રજાની મદદથીજ ખેતાનો ગુજારો ચલાવતા. તેઓ જોતીષ, વૈદક, વ્યાકરણ કે કર્મકાંડ

શીખતા, અને હજુપણ તેમાંના ઘણાકે એજ એકમ શીખી પોતાને નિર્વાહ ચલાવે છે. આ મોટા બ્રાહ્મણો અસલ અમદાવાદ તરફ આવેલાં મોઢારા ગામના થતની હોવાથી મોટા કહેવાય છે. અને ત્યાંથી બુદ્ધાં બુદ્ધાં કારણેથી આ તરફ નીકળી આવી સુરત અમૃતીશીના ઘણા ગામોમાં આજ ઘણા લાંબા વખતથી વસ્યા છે.

આગલા વખતની હિંદુ સભાઓ.

આ મોટા બ્રાહ્મણોમાં જે મોટી સભા છે. તે ઘણા જુના વખતથી હજુ ચાલે છે. નવસારીમાં પણ તેનો ભાગ હતો અને હજુ છે. એમાંની એકને “ ચોલા સભા ” કહે છે. અને બીજીને “ શિષ્ટ સભા ” કહે છે. આ સભાઓ હાલની આપણી રાષ્ટ્રીય સભા (National Congress) ને ઘણેભાગે મળતી છે. અને તે મંડવાનો ઉદ્દેશ ઘણે ભાગે એવોજ છે.

સુરત અમૃતીશીના જે જે ગામોમાં આ મોટા બ્રાહ્મણોની વસ્તી છે, તે તે ગામોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં એક જે કે પચ્ચીસ ત્રીસ આ સભાના મેમબરો કે સભાસદો દેરવેલા છે. અને એ પ્રમાણે આખી “ ચોલા સભાના ” ઘણા સભાસદો થાય છે, અને શિષ્ટ સભાના આસરે બસો થાય છે.

આ સભાના સભાસદો પ્રથમ તો વિદ્વાન અને કુલીન ગૃહસ્થોજ થઈ શકતા, તો જોકે હાલ આ નિયમ ઝાઝો સચવાતો નથી. સભાનો કારોબાર સંસ્કૃત ભાષામાંજ ચાલતો. અને સભા મંડવાને માટે આમ-ત્રણ પત્રિકા સંસ્કૃત ભાષામાંજ લખાતી, અને અઘાપિ લખાય છે. હવે આપણા મુદા ઉપર આવ્યો.

સુરત અમૃતીશીના ઘણા ગામો એવાં કદમાં છે, કે તે સંસ્કૃત ભાષામાં લખી શકાયજ નહિ. દરેક ભાષાના વ્યાકરણ બુદ્ધાં હોય છે. તેમ સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં અમુક છેડાવાલાં નામો હોયતોજ તેના રૂપ ચાલી શકે. સંસ્કૃત નામોના રૂપ ચાલવાને મોટો આધાર તે નામની જાતિ તથા તે નામના છેડા ઉપર છે. ફારશીમાં પણ ઈંગ્લીશ ને બદલે

ઈંગ્લીશ્યા, એવું રૂપ કરવું પડેછે, તેમજ ગૂજરાતીમાં એક રામલો કીકલો કરી હોય તેને માટે લખવામાં “ રામલો કીકલોને રૂપીઆ આપ્યા ” એમ લખવાને બદલે “ રામલા કીકલાને રૂપીઆ આપ્યા ” એમ રામલો કીકલો ખરું નામ છતાં “ રામલા કીકલા ” એવું રૂપ કરવું પડેછે. તે પ્રમાણે કદંગા છેડાવાલાં ગામો સંસ્કૃતમાં શી રીતે આમ-ત્રણ પત્રિકામાં લખવાં એ પેહેલો સવાલ આ સભા સ્થપાઈ તે વખતે ઉભો થયો. તેથી ગામે ગામના વિદ્વાનોએ મળી એ સભામાં પોતપોતાના ગામના નામ સંસ્કૃત ભાષાને અનુકૂળ એવાં પાડવા ઠરાવ કર્યો. નવસારીને માટે તેઓએ તે વખતથી નાગમંડળ એવું નામ પાડ્યું છે.

આ નામ પાડનારાઓ વિદ્વાન હતા તેથી તેઓએ એ નામ છેક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પાડ્યાં નથી. પણ જેને ગામની કાંઈ ખાસ વિચિત્રતા, પ્રખ્યાતી, ગુણ, સ્વભાવિક દેખાવ કે ગૂજરાતી ભાષામાં તે ગામનો જે અર્થ સમાયલો હોય, તે ઉપર આધાર રાખી પાડવામાં આવ્યાં છે. દાખલા તરીકે આપણી પડોશમાંજ એ માછલ ઉપર આવેલાં આમલી ગામને માટે તેમણે ધાત્રીપુર એવું નામ ઠરાવ્યું છે. ધાત્રી એ કેવળ સંસ્કૃત શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ આમલી ('Tamarind) થાયછે. હવે કોઈ પણ ભાષાશાસ્ત્રી આમલી નામ શી રીતે પડ્યું હશે તેનો તર્ક સહજ કરી શકશે, કે એ ગામમાં આ મલીનાં ઝાડો ઘણાં હોવાં જોઈએ, અને તે વાત ખરીજ છે. અઘા-પિ એ ગામમાં આમલીનાં ઝાડો જ્યાં ત્યાં નજરે પડેછે. એજ પ્રમાણે બારડોલી તાલુકાનું એક ગામ “ પુણી ” નામે છે; તેનું એ શબ્દના અર્થ ઉપરથી કાર્પાસપુર નિયત કર્યું છે. કાર્પાસ એટલે કપાસ અથવા રૂ; એ રૂની પુણીને મળતા અર્થપરથી પાડ્યું છે. એજ માફક વલસાડને માટે ન્યગ્રોધપૂર નક્કી કર્યુંછે. ન્યગ્રોધ એટલે વડનું ઝાડ (Banian tree) હવે વલસાડનું નામ પણ વડના ઝાડ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એતું મૂળ નામ વડસોડ એટલે વડની સોડમાંનું એવું જણાયછે. અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ થતું થતું હાલ વલસાડ પડ્યુંછે. એટલે એ ગામમાં અસલ મોટાં વડના ઝાડો ઘણા હતાં. એજ માફક મુરતનું નામ સુર્યપૂર, ગણદેવીનું નામ ગુણદીપિકા આદિ ઠરાવ્યાંછે. આ ઉપરથી જણાયછે કે નાગમંડળ ઠરાવવામાં પણ નાગ સાપની સાથે એ ગામ સંબંધ ધરાવતું હોવાથીજ એતું નામ નાગમંડળ

પાડેલું જણાયું છે. આજે પણ સાંઠકુવા નજીકના એક આખા કાતારે નાંગણુયું કરી કહે છે.

હવે ખીજી અવસ્થાની વાત એ રહે છે કે, એ નામ ક્યારે પાડ્યું, આ વાતની શોધ કરવાને આપણે કિપલી સભા ક્યારે સ્થપાઈ તેનો ખોળ કરવો જોઈએ. કિપલી સભા પોતાના કારોબારનું કાંઈ દફતર રાખતી નથી, કે એમના નિયમ લાલની સભાઓની પેઠે લખેલા નથી. જેમાં ન્યાય વિવેક અને સત્યતા રહેલાં હોય, એજ તેમના કાયદા. એ સભા મલવાનું સ્થળ પણ એક દરાવેલું નથી. એના સભાસદોમાંથી ગમે તે પોતાને ઘેર આખી સભાને શુભ અથવા અશુભ ક્રિયાને સમયે ઘોલાવી શકે. સભાસદો એ આખા દિવસ ઘોલાવનારને ત્યાં રહે છે. ધર્મ, નીતિ, વિદ્યા, અને પોતાની જ્ઞાતિ સુધારણાને અર્થે વાદવિવાદ કે ચર્ચા થાય છે. મુકેલા પ્રશ્નો બહુમતે નિર્ણય થાય છે, પણ તેની નોંધ રાખવાનો રીવાજ નથી. કરેલા દરાવ યાદ રાખી. તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ તેમનો હેતુ છે. એકંદરે ઐક્ય અને વિદ્યાની વૃદ્ધિને અર્થે આ સભા સ્થપાયલી માલમ પડે છે. તોપણ હાલ આ હેતુ સચવાતો નથી. કારણ કે તેમાં પોતાના સહતા ઉતરતા નજરને માટે ધણી તકરારો હાલ હાલ થયા કરે છે. અને તેના ટંટાનો નિકાલ કરવામાં સભાનો વખત પસાર થઈ જતાં જે કરવાનું તે રહી જાય છે.

એ પુરાંણી સભાની એક કકોત્રિનો નમુનો નીચે મુજબ છે:—

શ્રીગણેશાયનમ : ॥ સંવત્ ૧૯૧૯ના વૈશાખ શુદ્ધ ૫ પંચ-
મ્યાં ગુરૌ નવસારીના જો. ભગવાનને ઘેર ખ્રાતૃમુત ચિ. યજ્ઞેશ્વર વગે-
રેના ઉપવિતમાં શિષ્ટ સમાગમ કર્યા તેનો હાંક મારવાનો પટ.

નૌસારી

૧ મ. ભવાનીશંકર

૬ મ. કેશવરામ

૨ શુ. હચ્છારામ

૭ મ. જદુરામ

૩ વૈ. ફકીર

૮ મ. રાજારામ

૪ મ. દેવશંકર

૯ મ. ફકીર

૫ પં. ભવાનીશંકર

૧૦ મ. હાહ્યા

૧૧ મ. મંછારામ	૨૧ પા. જયશંકર
૧૨ વૈ. તુલજારામ	૨૨ શુ. આદિતરામ
૧૩ મ. મયારામ	૨૩ વૈ. ભિસ્તારી
૧૪ વા. નાગજી	૨૪ અ. નારાયણ
૧૫ જો. ભગવાન	૨૫ મ. ગોવિંદરામ
૧૬ અ. હરિશંકર	૨૬ વૈ. જગંનાથ
૧૭ મ. દેવશંકર	૨૭ જો. ગોવિંદરામ
૧૮ મ. હરદેવ	૨૮ જો. નરહરિં
૧૯ વા. જગંનાથ	૨૯ વૈ. મંછારામ
૨૦ મ. પુરુષોત્તમ	૩૦ શુ. પ્રેમાનંદ

હાલ મી. જોશી પણ એ સભાના એક સભાસદ છે. તેમના પહેલાં તેમના કાકા ગણપતરામ કૃપાશંકર તેના સભાસદ હતા; જેને આજ ધણાં વરસનો સુમાર થવા આવ્યો છે; પણ તેની પહેલાં તેમના જોશી કુટુંબના મૂળી પુરુષ શિવરામ પંડ્યા તેના સભાસદ હોવાનું માન ધરાવતા હતા.* જેને આજ બસે વર્ષનો અજમાયશ થાય છે. પણ તેનીએ પહેલાં ધણા લાંબા વખત અગાઉ એ સભા કાયમ હતી; એટલે એ સભા સ્થપાવાનું વર્ષ આજથી પાંચેક સૈકા પહેલાંનું ગણવા જાય છે. ત્યારે નાગમંડળ એ નામ આજથી પાંચસો વર્ષ પહેલાંનું પડેલું હોવું જોઈએ.

નવસારીમાં વસવા આવેલા વિદ્વાન પારસીભાઈઓ હમેશાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની સોબત કરતા, તેમની સાથે પોતાના ધર્મની સરખામણી કરતા, જંદ અને સંસ્કૃત ભાષાની વચ્ચેનો નિકટ સંબંધ મેલવતા, અને યજ્ઞોમાં આતસની પૂજા થવાથી પોતાની સાથે ઘાડો સંબંધ ધારી તેમનો સમાગમ કરવા વધારે ઇચ્છતા, એ વાત જાહેર છે. આવા સંબંધથી પારસી ભાઈઓએ પોતાના જુના ગ્રંથોમાં નાગમંડળ

*એ શિવરામ પંડ્યા દેશાઈશ્રી ખુદશોદ્ધ તેહમુરજના મેહેતાજી થતા હતા. અને તે વીશે દેશાઈજીએ પોતાના સ્વચરિત્ર વર્ણનમાં લખેલું છે કે :—
“ મોટા થાયા પડવા મુકા ભામણ અધારે સવજ પંડા તથા દેઆલ પંડા તાં હીંદી (યાનેકે જૂનરાતી ભાષા સમજવી) શીખા.”

એ નામ પોતાના હિંદુ મિત્રો પાસેથી મેળવી લખેલું હોયું જોઈએ. વળી એ એક મોટા સમાગમનું સ્વિકારેલું નામ છે, તેથી તેનો પ્રસાર ઘણો બોલ્યો થાય એમાં શક નથી. પરંતુ નાગમંડળ એ નામ કાંઈ અસલ નથી, પણ આ રીતે ઉલ્લીસભાએ પોતાની સવડતાને અર્થેજ પાડેલું છે-

૬—પારશીપૂરી—પારશીઓના અત્રે આવ્યા પછી મહા પ્રતાપિ પારશી ચાંગાશાના બાવા આશાની હકુમત વખતે આજીવન માને પારશીપૂરીના નામથી ઓળખવામાં આવ્યું હોય એમ “દીનબેહેમાનદ-યરની” નામની કેતાબ ઉપરથી જણાય છે.

૭—નવસારી—હેત્તમાં હેત્તું નામ નવસારી પડેલું છે, અને તે આજ સૂધી તેજ નામે ઓળખાય છે. અને એ નવસારી નામ કેમ પડ્યું તેને માટે જૂઠાં જૂઠાં મતો આપણે એકઠાં કરેલાં છે તે નિચે મુજબ:—

નવસારી શાથી કહેવાયું ?

ક—ફારશી ભાષાનો નવો એટલે નવી; અને એરબી ભાષાનો સારી એટલે હાખલ થયું, એવા ફારશી એરબીના મિશ્રથી એ નામ પડ્યું, કેહવામાં આવે છે. યાને કે વ્યારે ઇ. સ. ૧૧૪૨ માં પારશીઓ પહેલવહેલાં આ પ્રવેશ થયા ત્યારે તેઓએ એ નામ આ જમીને આપ્યું.

ખ—નવોનસારી એટલે નવી બનાવેલી એવો અર્થ કેટલાક ટુંક ભડોલ્યા ફારશી ખાંઓ કરે છે. અને સામ્પતન શબ્દ ઉપરથી તે થયેલો કહે છે, જે અર્થ ફારશીના કાયદાથી કેવળ અશક્ય છે. તોપણ આપણે તો જેખી બોટું ખરું તેને માટે કથા કે કાંહાંણી જે બોલાયલું કે બખાયલું હોય, તે વાંચનારાઓના વિચારને માટે રળુ કર્યે છીએ.

ગ—એક ઘણીજ પ્રસિદ્ધ કથા અત્રે એવી ચાલે છે કે, ધારાનગરીનો એક જુલમગાર રાજા ગધેશીંગા, જેને એ નામ તુચ્છકારથી લોકોએ આપેલું લાગે છે, તે નવસારીમાં હાલ જે જગા મુસલમાનોના કોટની જગાને નામે ઓળખાય છે, અને જ્યાં હાલ સરકારી ઑરપીટલ આવેલી છે, તે જગાએ હવાખાવા સાર અને ખરું કહીએતો કથા પ્રમાણે અનીતિના કામો સાર ધારગરીથી દરરોજ આવતો હતો. તેનો એક એવો એઅદબ અને નિર્લાજરો નિયમ હતો, કે નવસારીની જેખી છોકરી પેહેલ

વેહેલી સાસરે જાય, તે એક દહાડે તે રાજના જનાનખાનાની મેહમાન થઈને જાય. એવો જુલમ ચાલી રહેલો છે. એ અરસામાં મક્કાની હજથી આવેલા નવ હાજીઓ જેઓ નવ સૈયદના નામે આ તરફ આવ્યા હતા, તેઓ એક સરાહમાં ઉતરેલા હતા; એવામાં એક ધરડી દોસી પોતાની નઓજવાન પુત્રિને રોતી રોતી સાથે લઈને મોહલામાંથી શીપાઈઓ સહ જતી તેમની નજરે પડી. આ પ્રમાણે રડવાનું સૈયદો-એ જાણતાંની સાથેજ પેલા શીપાઈઓને હટાવી દઈ દોસીને અને દીકરીને તેમના પંડમાંથી છોડવી. આ ઉપરથી ગદેશીંગ ગુસ્સાનો માથો લશકર સહ લડવાને આવ્યો. નવ સૈયદો તો કથા પ્રમાણે મોટા જાણકાર હોવાથી આંખાં લશકર સાથે લડ્યા, અને કહે છે કે તોઓના શીર અહિંઆં પડ્યાં, તો પણ તેમના શીર વગરના ધડો, ગદેશીંગ સાથે લડતાં લડતાં છેક સુરત સૂધી ગયાં. આ દેખાવ મોખ્યાર શિવાય કોઈને દેખાતો નો હતો. સુરતની એક પન્યારણે રસ્તે જતાં એવો ઉદ્ગાર કર્યો, કે “આહા! શીશ વગરના ધડો કેવાં લડે છે” ! આ બોલતાંની સાથેજ તે નવે ધડો ભોંય ઉપર પડી ગયાં, અને પુલના નવ હગલા થઈ ગયા. વળી કેટલાકો એજ કથાને માટે એમ પણ કહે છે કે, ધારગરી નો એ જુલમગાર હિંદુરાજ નવસારી મધેના માહાદેવના દેહરાંમાં દર્શન માટે આવતો હતો. અને ધારગરીથી છેક તે દેહરાં સૂધી એક ભોંયરં તેણે બનાવ્યું હતું તેમાંથી તે આવજન કરતો હતો.* એ માહાદેવને તે રાજ દર માસે એક જવાન મરદનો ભોગ આપતો હતો. ધરાનમાં જે પ્રમાણે જુલમગાર ઝોહાક પાદશાહના બદન ઉપરના દરદ માટે બે માણસના દરરોજ ભોગ આપવામાં આવતા હતા, તે પ્રકારનો આ ત્રાસ નવસારીમાં હતો. એક કુંભારના એક પૂરા બેટાનો જ્યારે ભોગ અપાવાનો

*એ ભોંયરં પુરી નાંખેલું હતું પણ બનર મધેની જુમા મશજદમાંથી જણાય છે, અને મુશલમાનોએ એ દેહરાં આગળ મશજદના સંદાસો બાંધ્યા-થી હિંદુઓએ થોડક દુર હાલ મશજદ આગળ જ્યાં દેહરં છે ત્યાં હતુમાનની મુર્તિ પથરાવી છે, એમ કથા ચાલે છે. અને જે પ્રમાણે ચાલ્યું આવ્યું છે કે, મુસલમાનોનું રાજ થાય ત્યારે હિંદુના દેવલો તોડાવી તેની મુર્તિના પથરો, પોતાની મશજદની સીડી ઉપર ઉઘા નાંખતા, કે તે ઉપર પગ મુકીને કાફરો-ની બુતપરસ્તીને ધિક્કારતા મુશલમાનો નિમાજ કરવા જાય; અને જ્યારે હિંદુનું રાજ ચાલે ત્યારે મશજદો તોડાવી તેના રોડાં દેહરાંની જમીન નીચે પુરી નવેસર પાછી મૂર્તિઓ બેસાડવી. એ નિયમ પ્રમાણેજ નવસારીની આ મશજદમાં પથરો જડાયલા કેહવામાં આવે છે.

વખ આલ્યો ત્યારે તે જોઈને તન બચાવ એ ૯ સૈયદો લડ્યાનું કહેછે. આ નવ સૈયદો તરફના ભક્તિભાવ ઉપરથી આ જુમીનું નામ નવ-સૈદી પડેલું કહેછે, અને તેનું અપભ્રંશ નવસારી થયું જણાવામાં આવેછે. આ કથાનો સંબંધ હાલના મોટા બળરતના હનુમાનના દેહરાં આગલ રહેનારા એક માલી કુટુંબ સાથે પણ જોડાયેલી છે. આ કથા ગમે તેવી હો પણ આટલી વાત સિદ્ધ છેકે, નવ સૈયદોની કબરોને નામે ઝોલખાયેલી એક જગા નવસારીમાં હાલની પોષ્ટઆફીસની પછવાડેના ભાંડેલવાડ મોહલ્લામાં આવેલી છે, ત્યાં બરાબર હારબંધ જે નવ કબરો એક સરખી આંજો પણ આખા હાલતમાં આપણને દેખાયછે, તે એ નવ સૈયદોની જણાવામાં આવેછે. અને પેહેલવેહેલી એક ધણીજ છણી કબર છે, તેને માટે કહેછેકે, એ કબરો આગલ જે ઝાડ છે, તે ઉપર એ સૈયદોએ પોતાના એક માનીતા પોપટને બેસાડેલો હતો, તે પોપટે જ્યારે પોતાના ધણી જોનાશીર ઉડેલાં જોયાં ત્યારે ઝાડ ઉપરથી મરણુતોલ દેહલ પડ્યો હતો તેની એ નાનકડી કબર છે. એ કબરો પેલાં નવ શીરની છે. પણ વળી અખયખીની વાત છેકે, સુરતની નવસારી ભાગળ આગળ ગોપીતાળ ના ટેકરા ઉપર નવ સૈયદોના ધડોના નવ ટુલના દગલા થઈ પડ્યાનું જણાવામાં આવે છે, ત્યાં પણ આજે “નવસારીના નવ સૈયદોની કબરો” ને નામે બરાબર હારબંધ નવ કબરો બાંધેલી છે. ગમે તેમ હો, પણ નવસારીનું ઉત્પત્તિસ્થાન એ કથા સાથે પણ જોડવામાં આવે છે. અને જે દહાડે આ નવસારીની નવ કબરોવાલી દરવાનો ઝોરસ થાય છે, તેજ દહાડે સુરતની પેલી નવ કબરોની દરવાનો પણ ધુમધામથી આજે પણ ઝોરસ થાય છે.

ધ—આગળ જણાવી ગયા તેમ ધણાંકો એમ પણ કહે છે કે, મુશલમાનોએ અત્રે ૯ સરાહ સ્થાપી અને તેમાં મલેકાને નિમ્યા તે ઉપરથી નઝો એટલે ૯ અને સરેહ એટલે સ્થાન. એ ઉપરથી નઝો સરેહનું અપભ્રંશ નવસારી થઈ ગયું છે. વલી નઝો એટલે હનો અર્થ નહીં હેતાં નઝો એટલે નવું, અને સરેહ એટલે ધાંમ; યાને મુશલમાનોનું નવું મથક એમ નામ પાડ્યું. પછી કોઈ પારશીની નઝોસરેહ ગણેછે, અને કોઈ મુસલમાનોની ગણે છે. એ નવ સરાહ પૈકી ૨ મલે-શરખાતે-૧ માછીવાડ તરફ-૧ દાંડીવલ ઉપર-૧ કોટ ઉપર-૧ સુરગ-રોના ઘર તરફ યાને શતાપીર આગલ-૧ ખુરશીદવાડી તરફ-૧ મોટા બળરતને નાંકે અને ૧ કુંભારવાડ તરફ એ પ્રમાણે આવેલી હતી એમ

જણાવામાં આવે છે.

ચ—પરંતુ એ બધા અર્થો કરતાં ખરો અને પુરાવો સહિત તથા અક્ષર પસંદ અર્થ એવો કરવામાં આવે છે કે, ઈ. સ. ૧૧૪૨માં, કે પછી તે પહેલાં જ્યારે પારશીઓ આ ભૂમી ઉપર આવ્યા ત્યારે તેઓને અહિં આનું હવાપાણી પોતાના ઇરાન દેશ મધેના એક હવાવાલાં મથકને મલતું માલમ પડ્યું. તે શહેર, ઇરાન દેશના અલખુજ નામના પાહાડની પાસે અને કેસ્પીઅન સમુદ્રની દક્ષિણે આવેલાં માઝંદરાનના મુલકની રાજ્યધાની સારી નામનું હતું. ઇરાનમાં હવાપાણીમાં વખણામલું શહેર એ હતું. તેથી આ ભૂમી નકરી જાણે તે સારી શહેરના જે-વી લાગ્યાથી તે પારશીઓએ, એ ભૂમીનું પોતાને માટે વિચિત્ર અને અજાણું, એવું નાગમંદળનું નામ હતું, તે બદલીને પોતાને માટે માંહે માંહે ઓળખવાને તેઓએ નવો+સારી નામ રાખ્યું, યાને નકરું સારી શહેર. અથવા નવું સારી શહેર. એ નામ પડ્યાના ટેકામાં આપણે જણાવીશું કે,

A—જે પ્રમાણે સંસેક્ષ જેવી ભૂમીમાં સારી હવાની મેહેસ્ત જેવી તરોતાજગીવાલી એક જગા ત્યાં પ્રથમ જનારા લોકોને જણાયાથી, તેઓએ તેને New Heaven યાને “ નવું મેહેસ્ત ” એવું નામ આપ્યું, તથા જે પ્રમાણે યુરોપ-તરફીમાં આ જમાનામાં નવીખજર એવું એક શહેરનું નામ આપવામાં આવ્યું છે, તેમજ જે પ્રમાણે ન્યુ-ઓસ્ટ્રેલિયા-ન્યુફોન્ડેન્ડ-ન્યુએદફર્ડ-ન્યુઝ્-સવીક-ન્યુઈંગ્લંડ-ન્યુહેને-વર-ન્યુગ્રેનેદા-ન્યુહોલેન્દ-ન્યુમેક્ષીકા, વગેરે શહેરોના નાંમો પડ્યાં છે, યાને કે જે પરદેશી લોકો, બાજ દેશોમાં જઈ પોતાના ગામ જેવું, તે પારકા દેશનું ગામ જણાયું તેને નવું ફલાંણું-નવું ચીનું, એવાં New (નવું) વિશેષણથી ઓળખે છે, તેજ પ્રમાણે ઇરાનનું “ સારી ” તેઓને New Saari જણાવાથી અંગ્રેજ New નહીં, પણ પોતાની સ્વભાષા ફારશીનો નવો બાપરી, તે નવસારીમાં આવનારા ઇરાનીઓએ તેને સારી ગામની ઉપમા આપેલી છે.

B—એના ટેકામાં વળી નવસારીના મેહેરજરાંણા દસ્તુરના ખાંદાનના એક વેહેચણુ પત્રની ખપજોગી નકલ ઉપરથી એ નામની ઉત્પત્તિને પુષ્ટિ મળે છે. તેમાં લખે છે કે:—

“તેવાર પછે આંપરો સને ૫૧૧ મા ફરવદીન મહીનો ને દીનરોજે આપરે નાગમંદલમાં આવી મોકામ કીધો. અને

એ જગાની આબોહવા જેઠ દશતુરે કહું જે કે જેવી આપરાં શારી ગામની ઉત્તી તે મીશાલેની આબોહવા એ ગામની છે. માંયે એ જગાનું નામ **નવીસારી** રાખે તે દનથી નવસારી નાગમંદલ લખાઈજી આકી આગોદરતો નાગમંદલ લખાતુંતું.....પેહેલો નવસારીમાં આવનાર મોખેદ કામદીન જરથોશ. ”

એ પ્રમાણે એ પુરાણા લેખમાંછે. તેમાંથી વલી એમ પણ નીકળેછે કે, નવસારીની ભુમીને “ નવસારી નાગમંદલ ” એવું સામકું નામ પણ આપવામાં આવતું હતું. પણ ઘણીક ગમ “ નાગમંદલનવસારી ” એવું નામ તો વપરાયલું છે. એમાં વલી **નવોસારી** દારશી શબ્દને બદલે ગૂજરાતી શબ્દ “ નવીસારી ” વાપરેલો છે. પણ નવું એ શબ્દનું અંગ્રેજી વિશેષણ New; દારશી ભાષામાં નવો, અને ગૂજરાતી ભાષામાં નવી એવું એકજ શબ્દનાં જેવું હોવાથી એ પ્રમાણે નવો—નો—નવ—નવી—એવા શબ્દો લખાય છે.

C—વળી “ તારીખે શાહાંને ધરાંન ” માં જૂદોજ વેહેમ મુકવામાં આવ્યો છે, કે નવસારીનું નામ પારશીઓ આવ્યા પછી પડેલું હોય, એ બાબદ ઉપર શક બતાવી Bombay Gazetteer દફ. ૧૩ માં કહે છેકે નામીયા યુનાની ભુગોળ શાસ્ત્રિ ટોલેમીના નકશામાં “ નવસારી ” નામ આબાદ જણાય છે. ટોલેમીએ ઈસ્વી ૧૫૦માં (યાને લગભગ ૧૭૪૭ વરસની વાત ઉપર) પોતાનો ભુગોળનો ગ્રંથરચ્યો હતો, તે વખતે નવસારી કરુઓ એજ નાંમે જાણીતો હતો, જેને ટોલેમીએ **નરસીપા** (Narasipa) ને નામે ઓળખાવ્યો છે. સર દ-બલ્યુ. દબલ્યુ. હંતરના “ ઇમપીરીઅલ ગ્રેટ્ટર ઓફ ઇન્ડીયા દફ. ૧૦માં જુઓ. એ પ્રમાણે ઉપલી તવારીખમાં કહેવામાં આવે છે. **નરસીપા** તેજ નવસારી એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું નથી ત્યાં સૂચી એ દલીલને વજન આપી શકતું નથી. કેમકે એમાંતો નામનો મોટો ફેર છે. પણ એક અજાણા સ્વીદીસ લખનારે એકવાર Bombay (મુંબઈ) ને અમેરીકાનું શહેર જણાવ્યું હતું ! કેમકે અમેરીકામાં Bombay નામની જગા છે ખરી, પણ તે એક ઘણુંજ નાનું ગામડું છે, પણ કોઈ કેતાખમાંથી તેને એ નામ અમેરીકાનું માલમ પડ્યું તેથી મુંબઈની ખરી તવારીખ ઉપર તેના અજાન લખાણ ઉપરથીજ કાંઈ શંકા લેવાની નથી, બલકે તેના એવાં અજાનપણુને હશીજ કાઢવામાં આવ્યું. તેમજ **નરસીપા** ને **નવસારી** વીશે જાણવું. આબેહુબ એકજ નામના ૨-૪ કે તેથીબી વધારે શહેરો

એકજ દેશમાં હોય છે, જેમકે મહુવા અને શોનગડ ગામો જેમ ગાયકવાડી રાજ્યમાં છે, તેમજ ભાવનગરના રાજમાં છે, તેથી શું ગાયકવાડનું મહુવા ગામ તે ભાવનગરનુંખી થોડી એસાડાય ? માટે જે ખરી વાત પુરાવાથી ચાલતી આવી તે ઉપર એકાએક શક નાંખી શકાય નહીં.

D—જે પ્રમાણે દેલેવર ડીક્લીકટનું દેલેવર શહેર ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં સ્વીટ્ઝીસ લોકોએ નવું વસાવી તેનું નામ સ્કોટલેન્ડ આપ્યું, પણ બ્યારે દસ લોકોએ છતી લીધું ત્યારે તેનું નામ પોતાના શહેર ઉપરથી New Amsterdam યાને નવું આમસ્ટરદેમ એવું આપ્યું, અને વધી તે બ્યારે અંગ્રેજના હાથમાં ગયું ત્યારે તે લોકોએ તેનું નામ New Castle યાને નવો કિલ્લો એવું નામ આપ્યું. તેજ હાલ આપણી નવસારીના થયા છે. કેમકે એ ભૂમિ હિંદુ રામના હાથમાં હતી ત્યારે તેનું નામ નાગચંદળ હતું, મુસલમાનોના હાથમાં આવ્યું તેમણે તેને નઓસરેહ કહ્યું, અને છેવટે પારશીઓ આવ્યા તેમણે તેને નવસારી કહ્યું. એ પ્રમાણે એ કસબાના નામની ઉત્પત્તિ છે. જે વાંચનારને અત્યુકળ લાગે તે ખરી.

નવસારીની આંગલી સ્થિતિ.

નવસારીની, પારશીઓ આવ્યા તેની સેહેજ અગાઉની અને તે પછી પારશીઓની ચઢતી ચાલી, તેની વચ્ચેના વખતની હાલતનો, આસપાસના ખતાવો ઉપરથી તથા કેટલાંક જુના ખતો ઉપરથી અને પુરાણા દસ્તાવેજો ઉપરથી વિચાર કર્યે તો, એ એક તદ્દન નાહતું ગામડું હતું, બ્યાં થોડાં ઘણાં કોલીઓ અને દુબલાંઓના છાપરાં અને હિંદુ તપસ્વિ ગુરુતું મથક હોવા શિવાય બીજું નાંજીવા જોગ કાંઈ નોહોતું, પણ એક પાદરડું જેવું હતું. હાલ મોટા દેશાઈ લોકોનો દેશાઈ મોહોલ્લો જે જગાએ છે, ત્યાં કાછયા તથા કણુખીઓના ઘરો હતાં, તે છેક ૩૦૦ વરસની વાત ઉપર પારશીઓએ ખરીદ કરવા માંડેલાં જણાય છે. પાછલથી તે પૈકી ઘણાંક ઘરો દેશાઈ શ્રી તેહમુરજી રસ્તમજીએ ખરીદ કર્યાં હતાં. જે જગાએ હાલ દસ્તુરવાડ છે, તે જગાએ કાંઠાપરના કોલી લોકોની વસ્તી હતી, અને તે ઘરો પાછળથી અવાર્યાના

ખાંદાનવાલાઓએ સીધાં હતાં જોતા જુના ખતો હજુ મોજુદ છે, એ દસ્તુર-
વાડ તેથી કરીને અવાસ્થાવાડ પ્રથમ ખોલાતો હતો. સાંગવાડ—માદનવા-
ડ—બન્નવાડ, તે વખતે નદિપરના મોટાહલા ખાણતા, તો જોડે પૂણે
નદિ ધણે છેટથી પોતાના મેળ ખારતી હતી. એવી કેટલીક હકીકત
સાંગાશા વીશે લખાયલા હેવાસ ઉપરથી જણાઈ છે. એતો ૩૦૦ વ-
રસતી સ્થિતિ થઈ, પણ હાલમાં જે જગાએ સદ્મલ્લુહાલવાલી જગા
છે, અને જે જગા આજે નવસારીના સાથી ભરવક વસ્તીવાસા હતા તેમે
લેખાય છે, તે જગાએ છેક ૫૦-૬૦ વરસતી વાત ઉપર જમાવ જાડી
જેવું હતું, અને તેમાં વાદ વડીક વસતા હતા, જેમાંના એકને મારતાં
મરહુમ શોરાબજી શીરવે વિરકે વાદમારને ઘણાઓએ જોયલા હજુપણ
હૈયાત પુરપો નવસારીમાં છે. એ શીરવેને નાનપણમાં જોવાનું આ લખ-
ખનારને માન મધ્યું છે. તેવણ એક નવાખના લેખાશમાં જુવાનસા એક
પારશી શિપાહ બન્યા હતા. ત્યારે આજે નવસારી કેમ આવી સ્થિતિ
ઉપર આવ્યું, એ સવાલ આપોઆપ ઉભો થાય છે. એક તંવગર તુટે
તો દુન્યામાં બીજો પેદા થાય, એક વેપારી ભાંગે તો બીજો મંડાય, તેમ
એક શહેર તુટે તો બીજું મંડાય એવો શીરવે તવારીખો આપણને
ખતાવે છે. “વેરાવળ ભાંગીને મંડાયું વસ્તું” — “પાવાગટ તુટ્યું ને
ભર્ય મંડાયું” — “રાંદેર ભાંગીને સુરત વસ્તું” — એવી કેહવતો
આપણામાં ખોલાય છે, તેવીજ એક કહેવત જો નવસારીની તવારીખ
ઉપરથી જોડયે તો, “ધારગરી ભાંગીને નવસારી વસ્તું.” એવી કેહ-
વત આખાદ લાગુ પડતી જણાય છે. નવસારીતો એવી આંડી કે વચમે
રાખે ખાડી, એવી મતલબતો પોવાડો ઘરણાઓ એવે છે. તે શું ? ન-
વસારીની અસલી હાલત એવીજ હતી, કે ટેકડાટેકડીની જગા, વચમાં
ભરબજરમાં પાણી જવાની ખીણ, અને લોડો હાલતા મોઢાલી ગામ-
ની માફક જુદા જુદા ટેકરા ઉપર પોતાના મોટાહલાઓ બતાવી વસતાં
હતાં. મધોમર્ધીવાલી ખાડીમાંથી ગાડાં અને માણસને રસ્તો કાપવો
પડતો હતો, ત્યાં થઈ સહેલાઈથી ભોટાથી જવાતું અવાતું નાતું આ-
જની સુધારામાં આગળ વધેલી આપણી માયાલુ સરકારના ધર્મરાજની
દોહત આજે આપણે તે ખીણને પગતળે દાખી ધમધોકાર ગાડીઓ
બેસી, વાડી બંગલે ઘસી, તાડીખીડી તાંસી, મરજી માફક ફરફર કંચે
છીએ. વસ્તી વધવા લાગી, એટલે ટેકડાઓની નીચે મોટાહલાઓ થયા
લાગ્યા.

ખાંનાવાડ—કામુશમોહોલ્લો—કોટઉપર વસતા મુસલમાનોનો મોહ-
લ્લો—પટવાશેરી—કડંગવાડ—કુતારનીખડકી—મોરામોહોલ્લો—દામકામો-
હોલ્લો અથવા મેહતાવાડ (જુનો)—હોરવાડ—વગેરે વગેરે મોહોલ્લા-
ઓ જુઓ તો તે ટેકડાઓ ઉપર બંધાયેલા છે; જ્યારે દરતુરવાડ—
દેશાઈવાડ—સાંગાવાડ—કાંગાવાડ—ખમવાડ—ગોલવાડ—વગેરે નિયાં-
જુના હેરાંજુમાં પડેલા મોહોલ્લાઓ છે. અરે એટલુંજ નહીં પણ આપણે
આખો નવસારી પ્રાંત (જેને લગતી થોડીક બાબતો ઉપયોગી અને સં-
બંધ કરતી હોય તેટલી આ તવારીખમાં આપવાની તેમ રાખવામાં
આવી છે) ખુદ “ટેકડીયો પ્રાંત” લેખાય છે. કેમકે, સાક્ષાત્તેના ટેકરો—
સસલા ડુંગરી—ધોર ડુંગરી—સાંખી ડુંગરી—શરાની ડુંગરી—રાયગઢ
વાડો અહા ડુંગર—દીવાણા અખાડા—રાંણીઆ આંખાનો ડુંગરો—સો-
મકી ડુંગરી—પેટકી ડુંગરી—અઝાદીઆ ડુંગરી—ખીલીમોરા (મોરો એટ-
લેજ ટેકડો. ખીલી, અને મોરા, બે જુદાં ગાંભોનું એક થઇ ગયું છે.)
વગેરે ડુંગરા ડુંગરી અને ટેકડા ટેકડી આપણા પ્રાંતમાં પુષ્કળ આવે-
લાં છે. આપણી નવસારીમાં ધર્મક્રિયા ઉપર, ખીજગમ કરતાં વધારે
આસ્થા હોવાને લીધે એ જુમી પવિત્ર ધાંમ કહેવાય છે, અને તે લેખે
ઓળખવાને પણ “ ટેકડી ” એવી સંજ્ઞા વાપરી છે, કે નવસારી તો
“ ધર્મની ટેકડી ” છે. એ પ્રમાણે આજગાની હકીકત છે. ગોયા દાદર
ની માદ્રકના મોહોલ્લાઓ નવસારી ધરાવે છે. જેમકે:—કાઠીવાડી
આગળનો દેશાઈવાડ ૧ હું ફાંગ્યું, ૨ જુ તેથી જરા ઉચું પારસવારો
દેશાઈ મોહોલ્લો, ૩ જુ પગાયું “ મોહું બાર ” તે નામે ઓળખાતો
દેશાઈવાડ, ૪ થું પાવડીવાડ વળી ઉચું, ૫ મું તેથી ઉચું કુતારવાડ,
૬ હું તેથી ઉચું વધી મુસલમાનોનો કોટ, એ પ્રમાણે ૬ પગથાંના
દાદરરોકા મોહોલ્લા છે.

કાળે કાળે એ નવસારીની સ્થિતિ ત્યારે કેવી હતી તેનું એકંદર
આડ માત્ર ૧૦૦૦ વરસની તેની તવારીખ ઉપરથી આપણે નીચે પ્ર-
માણે દોરી શક્યે.

નવસારીનું ઝાડ.

૧૦૦૦ વરસ ઉપર.

(હિંદુરાજની ભપકા ભરેલી કારકિર્દી.)

૭૦૦ વરસ ઉપર.

(મુસલમાનોની છુટી છવાઈ હકુમતવાળું નાનું ગામડું.)

૫૦૦ વરસ ઉપર.

(જરા રણીઆંમણું પારશી રાજ.)

૪૦૦ વરસ ઉપર.

(સુધરતી જતી હાલતનું જીવનગાર મુગસાઈ રાજ,)

૨૫૦ વરસ ઉપર.

(મહત્વ ધરાવતું ગાયકવાડી મથક.)

આજ રોજે.

(સુધારાની ટોચ ઉપર ચઢવાની ઉતાવળી શરૂઆતવાદી)

નવી નવસારી.

પારશીઓ પેહેલાં અત્રે આવ્યા તે વેલા હિંદુઓ નવસારીમાં નહીં જેવા જણાયા હતા. એટલા વાસ્તે ૭૦૦ વરસ પછીની અને ૨૫૦ વરસ પેહેલાંની નવસારીની હાલત આજના જાણીતા હિંદુ, વાંછ્યા આલ્મજોના જેવા હિંદુઓ વગરની હતી. એટલા માટે નવસારીની તવારીખ તે પારશીઓની આંગલી તવારીખ છે. તેથી હિંદુઓની વિશેષ હકીકત નવસારીની જીતી તવારીખમાં આવી શકત નથી. એટલા વાસ્તે પેહેલાં પારશીઓની પછી મુસલમાનોની અને પછી હિંદુઓની હકીકત એકઠી કરી તેની વચમાં જણાવા જેવી હકીકત ગાળે ગાળે આપી આપણે આ બાબદ સમજાવીશું.

નવસારીમાં પેહેલું પારશી-પગલું.

પારશીઓનું મુળવતન ઇરાન, તેમાં આવેલાં પાર્સ અથવા ફાર્સ નામના મુલકમાં તેઓની ભરભરાટ વસતી, એ સૌ ઉપરથી ગ્રીકોલોકોએ એ પાર્સને પરશીશનું નામ આપેલું; અને પાર્સ ઉપરથી ત્યાંના રહીશો પારશી બોલાયા; અને નહિકે, જે પ્રમાણે ધણે મોટે ભાગે હિંદુ લોકો પોતાના ધર્મક્રિયાને આખાદ મળતી આવતી પારશીઓની ધર્મક્રિયા ઉપરથી હિંદુસાહી કાઢ્યોલોછ મુજબ, પારશીઓને પાનરૂપી યાત્રે રૂપીતો પા અંશવાલા હોવાથી પારશી નામ પડેલું હોવાની જેમ ભુલ કરે છે, તેમ એ નામ પડ્યું હોય. પાનરૂપીવાલો અર્થ કેવળ ખોટો છે. ઇરાનનું જાહુજલાલીબધું રાજ મુગલનાર ખલીફ ઓમર નામના આરબ સરદારના હાથ ઉપર નાહુવાનું આતે એ પારશીઓ ઇ. સ. ૬૫૧માં હારી ગયા બાદ, પોતાના પવિત્ર કેબલાઓનો ખચાવ કરતા પ્રથમતો ઇરાનનાજ જૂદા જૂદા ભાગોમાં નાહસભાગ કરવા તથા ભટકવા લાગા. કેટલાકો જેમ ધારે છે તેમ એ હાર પછી કાંઇ તુરતજ ઇરાની પારશીઓ હિંદુસ્થાનમાં નાશી આવેલા નોહોતા. પ્રથમતો તેઓ ઇરાનનાજ ભાગોમાં ભરાતા ફરતા અને રવડતા ભટકતા હતા. છેવટે ત્યાં થાગ નલાગાથી ઇ. સ. ૭૦૮ના સુમારે તેઓ હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા. કાઠિઆવાડમાં આવેલા ખંભાતના અખાતમાં ફીવ બંદરે તેઓ ઉતર્યા. ત્યાં લગભગ ૧૪ વરસ રહેવા છતાં તેઓ કાંઇપણ શરંજામ ન પામ્યા. તે ઉપરથી કહે છે કે, એક યુઝર્ગ દશતુરે ગ્રહોની ચાલના આધારે એવું નિર્માન કર્યું કે આપણને ગૂજરાત તરફ નાશનું પડશે, અને ત્યાં શરંજામ પામીશું. તેઓએ સર્વ સામાન્ય બંદગી કરી, જે ઇશ્વરે સાંભલી. અને ઇ. સ. ૭૨૭માં દમણથી દક્ષિણેરૂપ મેલ ઉપર આવેલી એક જગાએ તેઓનો થાગ લાગ્યો અને તે જગાએ ધારેલો શરંજામ પામ્યાથી તેઓ બોલ્યા કે, એજ આપણો શરંજામ છે. અને તે ઉપરથી પાછળથી એ જગાતું શરંજામ નામ બદલાઇને અપભ્રંશ શનજાંણુ બોલાયું છે. ત્યાં રાજ કરનારો હિંદુરાજ જાદવરાણાં કરીને હતો જેને માટે મરહુમ રેવરંડ ડા. જૉન વીલ્સન જણાવે છે કે, તે પાટણનાં અણહીલવાડનો જયજેવ અથવા વણુરાજ હતો, જે ઇ. સ. ૭૪૫થી ઇ. સ. ૮૦૬ સુધી ગૂજરાતમાં

રાજ ચલાવી ગયો છે, એ જયદેવરાણા તેજ જયદેવરાણા છે એ પારશીઓ મૂળરાત્રીના બાપથી તથા ત્યાંના વતનીઓથી ૧૬ વરસમાં વાકેફ થયલા હતા. તેઓમાંના પહેલા દસ્તુરે સંસ્કૃત ભાષા જાણતા હતા. તે પૈકી એક જ્ઞાની દસ્તુરે ૧૬ સંસ્કૃત શ્લોક બતાવી રાગને બધી હકીકતથી વાકેફ કરીયા. આશરે ૩૦૦ વરસ તેઓ ત્યાં રહ્યા, અને તેઓની વસ્તી થવાથી નવસારી-મુરત-જયવ-અકેશ્વર-વરીઆવ-એ શહેરમાં તેઓ વીખરાઈ ગયા. પાણુ કેટલાક હેવાસ કિપરથીતો જણાય છેકે, તે પારશીઓ ખંભાત તરફથી નાંદેયા પેહેલવેહેલા નવસારીમાંજ આવ્યા હતા. અને નવસારી આવ્યા પછીજ શનંજીવનો બંધા હતા. અને એ વાતને ટોકે આખનારી એક માંગાની પ્લેટ, જેકે નવસારીમાંથી મલી આવેલી છે, અને જે આરબોએકાના મહાન આશક પછીત ભગવાનવાસ ઈસ્લામે રાયવએશીઆટીકે શાસાવરીમાં તરજુમા સહ આપી છે તે કિપરથી સિદ્ધિ મળે છે. જે બીના આપણે પાઠલથી પકડીશું. એટલું તો ખરૂં કે, શનંજીવની લગાઈ થવા આગમય છુટાછવાયા પારશીઓ નવસારીમાં આવ્યા હતા.

પરંતુ નવસારીમાં મોટા જગ્યામાં વસવાત અને પધો કરવાને પારશીઓ આવ્યા તેતો છેક ઈ. સ. ૧૧૪૨માંજ હતા. ત્યાર પછીની હકીકત કેટલેક ભાગે સત્તાવાર મળે છે તેનું કારણ એજ છેકે ઇરાનથી નાશી આવ્યા પછીની દરેક બાબદનો માઆકુલ હેવાસ આપણાજ નવસારી વતનનાજ વતની મોખેદ મહમત કેકેબાદે ઈ. સ. ૧૬૦૦માં “ કીરસે શનંજીવ ” નામની કેતાબમાં લખી રાખેલો આપણુ નોશા કરાએને વારસામાં મળ્યો છે, જે પ્રમાણે શનંજીવમાં પારશીઓને આશ્રો આપનાર હિંદુ રાજા હતો, અને તેણે જેમ એવાર લગના આશીરવાદ મારવાની-હથ્થાર છોડવાની-વગેરે કરતો કરાવી આશરો આપ્યો હતો, તેજ મુઆફિક નવસારીના આલુકવશના પારગરીનાં પડતીમાં આવેલાં રાજ તરફથી એક શરતે પારશીઓને આશ્રો આપવામાં આવ્યો હતો એમ કહેવાયછે. તે શરત એ હતી કે, અત્રેની નાગવજાવરીમાં વસ્તો, આગળ કહી આવ્યા તે જાલમ નાગ ભોકાને બહુ હેરાન કરતો હોવાથી વેહેમી હિંદુઓ તેને મારતાનોતા. તેને જે પારશીઓ મારેતો નવસારીમાં તેમને રહેવા દેવા. પવિત્ર પારશીઓએ નેઆંગાંતેના પુન્ય પ્રતાપથી અને અવસ્તાના પાક કલામની મદદથી જે ડરમાં તે નાગ ભરાઈ બેસતો હતો, તેના ઉપર માંથવાણી બણી મેળ મારી. આગળ ચાલતાં કથા કહે છે

તેમ, પારશીઓએ રાજને નાગ સપડાયા બદલ ખાત્રી આપી, પણ રાજને માન્યું નહીં. પારશીઓએ તેને અખોસો રહેવા વિનવ્યું, પણ બજદ થઈ ખાત્રી માંગી. તે પારશીઓએ રાજને ચેતાવ્યો, કે તારાં રાજની પણ ખરાબી થશે, એમ કહી મેખ કાઢી તો નાગના લોહીમાં ખરડાયલી નીકલી. રાજ કહે પાછી મારો. પારશી કહે હવે વાત ગઇ. નાગ નાશીને ખસી એકો. ત્યારબાદ ધારગરીતું રાજ પુટયું, એટલે બેહુમ ખરા પડ્યો. એ ધારગરી ગામ નવસારીથી ૨-૩ મૈલ ઉપરજ આવેલું છે. જ્યાંતો હિંદુ રાજ નવસારીના મીચાંઓના ટાટવાલી જગાએ આવે તો હતો. આગળ જણાવ્યું તેમ પેલા નવ સૈયદોએ એલમના જોરથી શ્રાપ દઇ એ કોટ ઉપરતું રહેણું જમીનમાં ઉધું માર્યું, તેથી કહે છે કે, એ કોટની જગા ખોદતાં બધું ઉધું નીકસે છે. યાને પેહેંદલાં પાયા, ને પછી મોરી એવાં તરા વગેરે સમગ્રું ઉધું નીકસે છે.

ઉપર આપણે નાગને મેખ માર્યાનું કહી આવ્યા તેના ટેકામાં મી. રખાડીની કેતાજ ઉપરથી એવો સાર નીકસે છે કે, પહેલાં આવેલા પારશીઓ શાહનકુવા આગલજ વસ્તા હતા, પણ હોડાયલો નાગ દુઃખ દેશે એવા ખ્યાલથી તેઓ હાલ જ્યાં વસ્તી છે તે તરફ આવી રહ્યા. જે વીશે પાછલથી આપણે લખ્યાંયુથી સમજાવીશું. નવસારીમાં પારશીઓએ ગાંધે ગાંધે સ્વતાંત્ર રાજ ચલાવા માંડ્યું હતું. તે એટલાં સુધી કે, કોનઢરી-દિવાની-મુલકી-લરાકરી-ધરમની કે સંસારની સર્વ સત્તા પારશીઓના હાથમાં હતી. તે વખતમાં એટલે ઇ. સ. ૧૩૯૮ ના અરસામાં ગૂજરાત પ્રાંતમાં કાઈ ચોક્કસ રાજ કે પાદશાહના કાબુ કે હકુમત નોહોતાં. અમદાવાદનો નવો સુલતાન નાગમરજના રાજ્ય પાસે ખંડણી લેતો હતો, તે ખંડણી ભરનારા પણ પાછલથીતો નવસારીના પારશી રાજાઓજ હતા. તે વેળાએ પારશીઓ સંપથી ચાલતા. નવસારી અને તેની આસપાસ ગૂજરાત તરફ ફરી ગયલા છેક નવમી સદી વખતના મુસાફરોના કખાણ ઉપરથી જણાય છે કે, ઇ. સ. ૮૮૭ માં જ્યારે મસુદી નામનો મુસાફર આવ્યો ત્યારે અહિંયાં તેને પારશીઓ જણાયા નોહોતા. પરંતુ ઇ. સ. ૯૨૨ માં મીસર ખીન મુખાહીલ નામનો અરબ મુસાફર આવ્યો હતો તેણે હિંદુ સ્થિતિમાં રહી પોતાનો જરથોસ્તી ધરમ સાચવતાં પારશીઓને દીઠા હતા. એ ઉપરથી અનુમાન થઇ શકે કે, દીવથી નાશી આવેલા શનગાંન અને નવસારીમાં એકીજ વેલાએ પારશીઓ ઉતરી પડેલા હોવા જોઈએ. વળી ઇ. સ. ૧૩૨૦ માં સુરત, ભરૂચ,

નવસારી, વગેરેની આસપાસના લતા તરફ ફરી જનાર દ્રેન્ય મુસાફર જોરડન્સનું લખાણ “દી. બે. માઝદયશની” માં જણાવ્યું છે કે, “આ ભાગમાં મુરતી પુનઃકની એક નવી જાત વસે છે તે આતશને માને છે, તેઓ લાસને દાતતા કે ખાલતા નથી પણ વગર છાપરાંના ખીનારામાં ખુલી મુકે છે. ત્યાં જનવરો ખાઈ જાય છે. તેઓ રોશની તથા અંધાર—ભલાઈ તથા ખુરાઈ એ બે તરફ ધ્યાનમાં નાખી બંને રસ્તે ચાલે છે.” ત્યાર બાદ એક ઇતિહાસ સાંઘ આ તરફ આવેલાં કહેવામાં આવે છે. વળી “સધરાજેસંગ” નામની કેતાબમાંતો સિદ્ધરાજ જયશાંત રાજા ખુદ નવસારીમાં આવી અત્રેના પારશીઓની સખાવતને માટે મોટાં ઇનામ આપી ગયલાંની છેક નવમી સદીની કથા લખાણથી લખી છે. (જુઓ એ કેતાબને પાને ૧૧૦ થી ૧૧૩) જોકે આ એક કથા છે, અને એ કથા “મુખર્મ સમાચાર” માં કોઈ લખનારે ચાર વર્ષ ઉપર ખરી બનેલી વાત હોય તેમ ઉતારી લીધાથી હમે તેને રદ જવાબ આપ્યો હતો, અને એ કથા તે કથાજ છે, અને હમે તેને ખરી માનતા નથી, તોપણ નવસારીની અને પારશીઓની તે વેલાની હાલતનો ખ્યાલ થવા સાર એ કથા હમે નીચે ઉતારી લઈએ છીએ.

રાજા સધરાજેસંગની નવસારીમાં સ્વારી*

“ગૂર્જરેશ્વરે (સિદ્ધરાજે) મુંબાઈ મૂઢી ઉત્તર કોકણનો મૂલક ગૂજરાત જોડે લેળી દીધો ને સાધી ભેટમાં જમડું થાણું બેસાડ્યું. ત્યાંથી વધારે ઉત્તરમાં આવતાં સંજણમાં અને આસપાસનાં ગામેમાં તેણે નવી જાતના લોક જોયા. દમણ, વડસાડ; ગણદેવી, વાંચડા ધર-મપુર, અને માંડવીના રાજા ગૂર્જરેશ્વરને ભેટ મુકવા આવ્યા તેવારે મોટું દરબાર ભરવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ એ માંગિક રાજા ઠાકોર, મોટા જગીરદાર દેશાઈ વગેરેને સરપાવ આપ્યા. તે વેળા સંજણના રાજાએ દસ્તુર મનીચેર નામે એ નવા લોકના વડાને મહારાજાની હજૂરમાં આણી જાળખાવ્યા. દસ્તુરજીએ મહારાજાને ખોખો ભરી સુનઈઆની ભેટ મૂકી, ને ગૂર્જરપતીએ તેને શાલજોડી, મોતીની મા-

*જુઓ રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામનો “સધરાજેસંગ” પાને ૧૧૦ થી ૧૧૩ મૂઢી.

ળા, સુંદર ઘોડો વગેરેનો સરપાવ આપ્યો. એ દસ્તુર જોડે મહારાજને કેટલીક એકાંત મુલાકાત થઇ તેમાં તેણે પારસી લોકને પોતાનો દેશ તજી આ દેશમાં શા વાસ્તે આવવું પડ્યું તેનાં કારણ કહ્યાં. મનીચેરે પારસી રાજ્યનો ઇતિહાસ વર્ણવ્યો તે સિદ્ધરાજને મનોરંજક અને તેનો છેલ્લો ભાગ ખેદકારક લાગ્યો. મુસલમાન ધર્મની ઉત્પત્તિ, તેનું ઉતાવળે પ્રસરવું, ઇરાનના ઘણા ખરા લોકનું મુસલમાન થવું, થોડાનું પોતાનાં ઘરખાર, વાડી, વજીરા, સગાં વહાલાં વગેરે તમામ પાછળ મૂકી બહુ બહુ દુઃખ વેડી અત્રે નાશી આવવું, અહિં આવ્યા પછી ઘણાંક વરસ લગી તેમને પડેલી અડચણો અને મુશીબત આદિકનો હેવાલ સાંભળી મહારાજના ઉદાર મનમાં દયા આવી. દસ્તુરજનો હાથ સાહી જયસિંહ દેને કહ્યું કે આપને પાછા સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા હોય તો આપની અનુમનને મેળવી સર્વનો વિચાર પૂછી બહુ મતે જવું ઠરે તો મને ખબર કરજો. મારાથી બનશે તેટલી મદદ હું આપીશ. દસ્તુરજ કહે પંચાયતને મેળવી એ વાત પુછવાની જરૂર નથી; જેમ હમારા આ દેશમાં વસનારા આર્યમાઇનો ચાલ છે કે જેને પેટે દીકરો નથી હોતો તે પોતાનાં કુંટુંબી કે ગોત્રીમાંથી કે દોહીત્રને, ભાણેજને કે બીજા કોઇને દત્તપુત્ર કરી લેછે તેમ હમારું રાજ્ય પાવમાલ થયું, હમારો ચઝદેઝડ પાદશાહ પડ્યો, હમારા મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ, પહેલવાન, મોખેદો વગેરેનો નાશ થયો તે હમારા ખ્યારા દેશની ખરાબી થઇ ત્યારે હમે તે છોડી, હમારા આતશને લેઇ અત્રે આવી વસ્યા ને આનેજ હમારો દેશ કર્યો. અહિંના લોક આર્ય છે, હમે પણ આર્ય છીએ. એટલે બેહુ પિતરાઇ તો હતા તે હવે ભાઇ થયા. ઘર ભાગી પડ્યું, ત્યારે નવું બાંધી તેમાં વાસ કર્યો તો પછી પાછા ખંડેરમાં રહેવા શા વાસ્તે જઇએ. ત્યાં હમે સુખે જીવી શકીએ નહિ; ત્યાં હમારો પાક ધર્મ પાળી શકીએ નહિ. અહિંજ આપ મહારાજધિરાજની અને આપના માંડળિક રાજાની મહેરબાની હમારા ઉપર જરી રહે અને ઉવોગમાં હમે બીજા દેશી લોકની જોડે દિલથી સામીલ થઇએ એવી હમારી પૂરી ઇચ્છા છે. હમારા લોક ઉવોગી, પરાક્રમી, અને પરોપકારી છે; હમે એકલપેટા નથી, હમે અતડા નથી. બિન હરકતે આ દેશમાં વસવાની, ઉવમ કરવા દેવાની, જમીન વેચાતી લેવાની, ધન જોડવાની. અને હમારા પૂર્વજોનો પાક દીન પાળવાની રજા આપી આજ સુધી હમારું રક્ષણ કર્યું છે તેવું કર્યું કરો, અને હમે વખૂાના માર્યા પરદેશી ઉપર દયા

કરી છે તેવી જાતી રાખો તે કૃપા કરી હમને સ્વદેશી, ને આપની સેવા ખળવનારી પ્રજા ગણો એ હમારે માગવાનું છે. આમ બોલતાં દસ્તુરનું મુખ દયામણું થયું ને તેની આંખમાંથી આંસુ વહ્યાં.

સિદ્ધરાજે તેને ધીરજ આપી કહ્યું “ તમે અને તમારી કોમ હમારા દેશમાં નિર્ભય રહો. તમારા ગામના રાજાથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે પારસી લોક રૂડી ચાલતાં, બલા, મહેનતુ, હોશીઆર, તેજવાળા જાગૃત છે. ટોટા ફીસાદ ન કરતાં સારી રીતે વર્તે છે. એ જાણી હું રાજ થયો છું. હું તમારું રક્ષણ કરીશ અને મારી ખીજ રૈયતમાં અને તમારામાં કાંધ ભેદ ગણીશ નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તમારામાંથી જે યોગ્ય જણાશે તેમને મારી સેનામાં અને મારા દરબારમાં નોકરી આપીશ. કારભારીઓમાં દાખલ કરીશ, અને મોટા હોદ્દા અને જગીરો યોગ્યતા પ્રમાણે આપીશ. ” ખીજે દીવસે સવારે સંજાણના મોટા આતશ બેરામનાં દર્શન મહારાજે કર્યા અને સાંજે મુખ્ય પારસી ગૃહસ્થોને દરબારમાં બોલાવી મળ્યા. એ વેળા તેમની સમક્ષ દસ્તુર મનીચેરને પાલખી તથા છડીદાર આપી તેના ખરચને માટે જમીન આપી. પારસીઓ એથી બહુ ખુશી થયા ને કેટલાક ગૂંજર પતિની સેવા કરવાને તેની જોડે પાટણ ગયા.

સંજાણથી મહારાજની સ્વારી નવસારી આવી. પાછલે પહોરે સિદ્ધરાજ યુક્ત વેશે નગરમાં ફરવા નીસર્યો. બજાર મૂકી આગળ ગયા એટલે એક આંધળી ડોશી ભૂખે ટળવળતી હતી. સવારનું તેને ખાવા મળ્યું નહતું. ત્યાં થઈ એક દયાળુ શાવક શેર બે ત્રણ લોટનું પોટલું ભેંધને જતો હતો. સિદ્ધરાજે તેને કહ્યું, શેક આ બાપડી આંધળીને એમાંથી લોટ આપો, વાણીઓ કહે એ તો કીડીને દરે ચીપડી ચીપડી મૂકવાનો છે. હું ગામમાં કીડીઓના દર શોધું છું ને જ્યાં જડે ત્યાં એમાંથી ચીપડી મેલું છું. સિદ્ધરાજ કહે આ માણસ જાત છે, આંધળી છે, ધરડી અશક્ત છે, એને આપવામાં એાછી દયા શા માટે ? શાવક કહે એ તો બેલે છે, કીડીઓ બાપડી કાંધ બોલે છે ? સિદ્ધરાજ કહે “બેલે માટે દયાને પાત્ર કેમ નહિ ? કીડીઓ તો ઉચોગ કરી કણ બેગા કરી ચોતાના દરમાં ભરે છે તે કાંધ માણસના ઉપર આધાર રાખતી નથી.” એલા જડસાએ વાત માની નહિ ને ચાલ્યો ગયો. સિદ્ધરાજે તે ડોશીને પાપડી આપી. ડોશીએ પાછી આપી કહ્યું બાપજી તમારું ભલું થયું, પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરજો. બાપજી મારાથી બિડાતું નથી, હું પગે

રહી ગએલી છું; ને આંધળી છું; મને તો લોટ આપો તો રોટલો થઈ
આ પાસેના ઝાડ તળે ચૂસો ક્યાંછે તેપર સેડી ખાઉં. સિદ્ધરાજે બજારમાં
જઈ લોટ આણી આપ્યો. ત્યાંથી રાજા ચાલ્યો ચાલ્યો સમુદ્રકાંઠે ગયો.
દરિયો શાંત જોઈ હોડીમાં બેસી તેણે સેહેલ કરી. પાછો નગરમાં આ-
વ્યો ત્યારે પહોર રાત ગઈ હતી. બજાર બંધ થયો હતો ને લોકની
આવજન પણ ઝાઝી નહતી. પારસી વાડામાં થઈ જાયછે તેવામાં એક
પારસીના ઘર આગળ એક આદમી ખાંધે રોટલાની મોટી ઝોળી ભેરવી
ઊભેલો દીડો. દોહાડ બે મણુનો બોળે હશે. એટલા બધા રોટલાને
આટલી મોટી રાત્રે શું કરશે તે પૂછવાનું કરેછે તેવામાં તે ઘરનાં બા-
રણાં ઉઘડ્યાં ને ઘરનો ઘણી પુત્ર ઉમરનો પારસી બહાર આવી આ-
ગળ ચાલ્યો, ને તેની પાછળ રોટલાવાળો હીંડ્યો. તેઓ શું કરેછે તે
જાણવાની જિજ્ઞાસા રાજાને એટલી થઈ કે બહુ થાકેલો છતાં તેમની
પૂછે ગયો. એ કાળે નવસારી માંટું શેહેર હતું ને ત્યાં મુસાફરોની
આવજન ઘણી હતી. નગરમાં કેટલાક મહેલોમાં મહેનત મજૂરી કરના-
રા રહેતા, કેટલાકમાં કારોગરો, કેટલાકમાં ધનવાન વેપારી, એમ જુદા
જુદા ભાગમાં જુદા જુદા પ્રકારની વસ્તી હતી. એ પારસી અને તેનો
સાથી મેહેલે મેહેલે મઘરાત સૂઈ રહ્યા, ધર્મશાળામાં, તથા ખીજા વેઠાગુંને
ઉતરવાનાં સ્થળે ગયા અને અતે દેડવાડે થઈ પાછા ઘેર આવ્યા. જ્યાં
ભૂખ્યું માણસ જોયું ત્યાં ઊભા રહી તેને પેટ ભરીને રોટલા ખવડાવ્યા.
રોટલાની જોડે ચપટી મીઠું ને બે મરચાં આપ્યાં તે ખાઈ રહેવા આ-
વે કે આગલ ચાલે, કે જ્યાં ભૂખ્યાનો ઢોંગનો વહેમ મૂકલ જણાય ન-
હિ ત્યાં તે આદમી ધરાય એટલા રોટલા આપી આગળ ચાલે એમ
કેટલાંક અપંગ તેણે જમાડ્યાં, કેટલાંક માંદાંને જમાડ્યાં. એમ મજૂરી
કરી રેજ પૈસા આવે તેનો લોટ કે ખીચડી લાવી રાંધી ખાનારાં પણ
માંદા હોઈ અશક્ત થઈ જવાથી મજૂરીએ જવાઈ શકેલું નહિ ને
ઊંધાર કોઈએ ધીરેલું નહિ તેવાં હતાં; પાસે હોય તો ખાય નહિ તો
ભૂખ્યાં સૂઈ રહે પણ બીજા માગવા જાય નહિ એવાં કેટલાંક, છેકે
ઘરડાં થઈ ગયેલાં એવાં કે ઊડવાની શક્તિ નહિ તો માગવા ક્યાંથી જવાય,
એવાં ભૂખે મરતાં આદમી તથા તેમનાં બાળકને તેણે સતોપ્યાં. ખીજે
દિવસે સિદ્ધરાજે તો પારસીને તેજાવી રાતની વાત પૂછી. રાજાએ કહ્યું
આરંભથી તે અંત સૂધી થોડે છેટે હું તમારી પાછળ પાછળ આવ્યો
હતો. પારસી કહે મહારાજ મેં આપને દીડા નથી ને મારા સાથીના

જોવામાં પણ આવ્યા નથી. આજસુધી એ વાત મને કોઇએ પૂછી નથી ને મેં કોઇને કહી નથી. ભૂખથી પીડાતાં માંદાં, અપંગ, ઘરડાં, બાળક હોવાથી, કે કોઇ બીજાં કારણથી જેને ખાવાને અન્ન ન મળ્યું હોય એવાંને હું નિત્ય રોટલા જમાડું છું, પણ તે વાત છાની રાખું છું. જાતિભેદ ન ગણતાં સર્વ મનુષ્યને ખોદાનાં બચ્ચાં ગણું છું. મારો સાથી બ્રાહ્મણ હતો. તે મારો એ કામપર રાખેલો નોકર છે. બ્રાહ્મણના રોટલા ખાવાને કોઇ હરકત લેતું નથી માટે તેને રાખ્યો છે. કીર્તિને માટે હું દાન ધર્મ કરતો નથી. જે દાનને પાત્ર જણાય, તેને હું ગુપ્ત-દાન કરું છું. અશક્તને રોટલા ખવાડું છું તે માત્ર પરમેશ્વરની ખાતર; તે મધું જોય છે ને જાણે છે; આપને અરજ કરું છું કે આ બાબત છાની રાખશો. હું વેપારી છું; પૈસે ટકે સુખી છું. સુખી છું એટલે હું પોતાને સુખી માનું છું, કેમકે 'લોભનો કાંઇ થોભ નથી.' ધનથી માણસ ધરાતા નથી તેથી સન્માર્ગે ખરચી શકતા નથી. અને મારી સતક્રમાઈથી જે મળે છે તેમાં સતોષ માનું છું. હું બૂઠું બોલતો નથી, કપટ કરતો નથી ને ઉદ્વેગ ઝાઝો કરું છું. એમ પ્રમાણીકપણે જે મળે છે તેમાંથી થોડો ભાગ ભૂખે પીડાતાં દુઃખી માણસને રોટલા જમાડવામાં ગૂપ્તગૂપ્ત ખરચું છું; તેઓ નિર્ધન છે પણ મારાં ભાઈમિત્ર છે. ખાવાનું નહિ મળવાથી રાત્રેજેમને ભૂખ્યાં સુવું પડે તેમને માટે એ પ્રમાણે પહેર રાત ગયા પછી નિત્ય કરું છું. સિદ્ધરાજ કહે, ધન્ય છે શેઠ તમને ! સાબાશ ! મારો, તમારે જે જોઈએ તે મારો. શેઠ કહે, મહારાજની મહેરબાની ઈચ્છું છું. સિદ્ધરાજ કહે, તમારાં કૃત્યથી તે મળી છે. માટે તે ને પેટે જમીન આપું તે લો ને તેમાંથી એ ખરચ કરો. જોઈએ તો લાખ એ લાખ દામ શેઠક આપું તેના વ્યાજમાંથી એ રૂંડો ખરચ નીકળશે ને બીજો વધારે કરી શકશો. શેઠ કહે, તેમાં મને શો લાભ ? તેનું પુણ્ય તો આપને મળે. સિદ્ધરાજ કહે, તો મોટી પદવી, મોટો ખિતાબ, ને પાલખી આપું તે સ્વીકારો. શેઠ કહે, તેથી મારું પુણ્ય બળી જાય; ખોદાને દદ્દતરે મારે ખાતે જમી થાય નહિ; તે આપને દદ્દતરે ચડે અને ખોદા આપને ખાતે જમા કરે. 'આ ધર્માત્મા પારસીથી આશ્ચર્ય અને બોધ પામી મહારાજે તેને શેલું પાત્રડી ને દુશાલો આપવાને મંગાવ્યાં. પારસી સદ્ગૃહસ્થ હાથ જોડી કહે મારે કાંઈ નહિ જોઈએ. સિદ્ધરાજ કહે, બાળું કાંઈ નહિ લો તો ભલે, પણ આ મારી આંગળીની વીંટી કાઢીને આપું છું તે લેવી પડશે. તમને કે તમારા દરજનને માથે સંકટ આવી

પડે તેવારે એ મુદ્રા મને દેખાડશે કે મોકલશે એટલે તે હું ટાળીશ તમારું નામ શું ? શેઠ કહે, “ જી મહારાજ, મારું નામ સોરાબજી શા-પુરજી બંગાળી. ” વીંટી આપી તે એ હાથે ધરી સોરાબજી શેઠ નમીને લીધી અને તેને સુખન કરી પાતાની આંગળીએ પહેરી. પછી નમસ્કાર કરી પાછે પગે હટતા હટતા રાજની હજૂરમાંથી જવા લાગ્યા. સિદ્ધરાજે ઊડી તેનો હાથ ઝલ્લી તેમ કરતા અટકાવી તેમની જોડે ચાલતાં આર-ણ્ય સૂધી વાતો કરી બહુ માન સાથે તેમને વળાવ્યા. ”

એ મુસાફરો ઉપરાંત, આપણા ધરમની જેત પાછી અસકનાર કેન્દ્ર અબ્યાસી એકવીટલ હુ પેરોં નવસારીમાં આવ્યો હતો, અને તેણે જામારૂપ આશાવાલા જમશેદ દસ્તુર સાથે જે મુલાકાત મોટા દે-શાઇની “ મોટી જમશેદ વાડી ” માં લીધી હતી તેનું બ્યાન તેને ઠેકાણે આપણે વાંચીશું.* ઈ. સ. ૧૦૦૦ થી ઈ. સ. ૧૪૦૦ સુધીમાં હિંદુઓ સાથના વહેવાર વસવાટથી પારસીઓ હિંદુઓ જેવા થઈ ગયા હતા. તેઓનું નવસારીમાં નાનકડું જેવું રાજ ચાલવા છતાં તેઓ ભગભગ હિંદુ રાજજ મનાતા. તે વેલાએ પારસીઓના નામ કેવાં ? હાંસજી-ફરીર-ભીખીઆ-જોગીઆ-નરસંગ-ધના વગેરે હિંદુનામો પારસીઓનાં હતાં ! તે વેલાએ તોશાકરા પારસીઓનો પોશાક કેવો ? ભાડેલાસાહી લાલ પાવડી — પોત્યાં ને ધોત્યાં એતો તેમનો પેહેરવેશ ! વળી તે વેળાની પારશણના નામ કેવાં ? માલણુબાઈ—જીલીબાઈ—ધનાબાઈ વી. તેણીઓનો પોશાક કેવો ? તો કે ’ ઘાઘડા ઘાળતાં ને ચનીઆંતી ચૂર ચઢાવતાં ! પગમાં સપાટ શાંતી ને વાત શાંતી ? લાકડાંના ચુડા—નથની—ડોલ્લા એવાંતો તેઓના ધરેણાં હતાં ! નોશારીના પારસીઓ પણ કાંને શોના રૂપાંતી બાલી પહેરતા. હિંદુ માફક આખું માથું મુંડાવીને વચમાં ચોટલી રખાવતા. ધણુઓ દાદી મુંઝ પણ બોડાવીને સુતકમાં હોય તેવા ફરતા. તેઓની રીતબાંત કેવી ? ઝાડો—પીછી, દોરા—ચીડી, છુ—મંતર, દેહરાં—થાનક, વગેરે તમામ રીતબાંત મરદો તેમજ ઓરતો રાખતી. અધ્યારૂઓ પણ તેવા દોરા—ચીડી આપી પોતાનું ગુજરાણુ કરતા. વળી ધણુકો દીન ધરમને ક્રિયા કર્મ ઉપર પણ ઓસ્તવાર રહેલા હતા. પણ તે વેલાના પારસીઓ માટે વલી એક ગમ લખે છે તે વાત ધણી અજાયબ જેવી રેત વાર રહેલા હતા. પણ તે વેળાના પારસીઓ માટે વલી એક ગમ

*જુઓ મોન્થર એકવીટલ હુ પેરોંના કેન્દ્ર પુસ્તકનો અંગ્રેજી તરજુમો

લાગે છે કે, તેઓ હિંદુની માફક લાકડાંની કરકડી યાને ગેહાંન વાપરતા ! હિંદુઓ સાથે એક ખીજને લાસ ઉચકવા મદદ કરતા ! તેમણે અહુરે-મની ચાલ પકડેલી હતી, અને તેઓનાં ધર કરતાં દોખમાં ભલાં એવી હાલત થઈ પડેલી નજરે જોનાર લખી જાય છે. એટલું જ નહીં પણ પોતાના ધરોમાં દેવ વટીક પારશીઓ મેશાડતા હતા. દેશાધ્યોના અમલમાં તે વેહેમો તોડવામાં આવ્યા પછી પણ ઘણી ગમ છુપકીથી પેટીમાં મૂર્તિઓ રાખી પુંજતા હતા. એ અગાઉનો નવસારીમાં પેહેલા આવનારા ઇરાંની પારશીઓના નામ એદખાર-માહુએદખાર-ખએરાદ-મરદાનશાહ-જાંહાબાદ-વગેરે હતાં. તેઓનો પોશાક શુદ્ધ ઇરાંની હતો. પણ તે વખત બદલાઈને આજ સૂધીમાં આ નવસારી ભૂમી ઉપર કેવા કેવા વીરલાઓએ જન્મ લીધો છે તે તો જૂઓ !

ત્રેજન, હેદ્રીઅન, અને થીઓદોસ્યસ જેવા મહાન રાજદારિઓ ધરાવા માટે, તથા મહાન લેખક ક્વીન્ટીલ્યન કેલાહોરાને જન્મ આપવા માટે, તથા મહાન કવિ માર્ચલની જન્મભૂમી હોવાને માટે તથા માર્સસ એનીઅસ સેનેકા જેવો ફરેસ્તાઈ ખસ્લતનો ફીલસુફ એટો જન્મવા માટે, જે પ્રમાણે સ્પેન દેશનું કોઠોંવા શહેર આજે બધાંમાં વડાઈ લેવા કરે છે, તેવા નામવર એટાઓ, નવસારીના નવ રત્નો, અને પ્રકાશિત હીરાઓ, આપણા ચાંગાશા-માંગાશા-મેહેરજીરાંણા-દારાણ પાદલણ-ખુરશેદ-જી દેશાઈ-મંચેરજી ખુરશેદજી દેશાઈ-જામારખ આશા-મીનેચેર હોમજી-સર જમશેદજી જીજીમાઈ-અને દાદામાઈ નવરોજજી, નવસારીના વીરલાઓ થઈ ગયાથી આ ગરીબ ભૂમી અને ગરીબ કલમ માન ને મ ગર્રી ભે, તો તે ખરહક છે. એ નંગો નવસારીની ખાંણમાંથી નીડડ્યાં છે. કોઠોંવા શહેર સાથની એટલીજ સરખામણી બસ નથી; પણ રોમન સંસ્થાનના સારી આખો હવાના મથક લેખે જેમ રોમન પાદશાહ ઓગરુસે કોઠોંવાશહેરને ચુંટી કાઢ્યું હતું, અને તેને “ પેત્રીસ્યન કોલોની ” યાને કુલીન સંસ્થાનનું મોટું ઉપનામ આપ્યું હતું, તેજ પ્રમાણે કામદીન જરથોસ્ત નામના જે પારશીએ પોતાના પેહેલાં પવિત્ર પગલાં નવસારીમાં મુક્યાં, તેણે ઈ. સ. ૧૧૪૨ માં અત્રે આવી ધરમ ટેકડીવાલી સારી હવાની જગાને તેવું નામ અપાવ્યું. નવસારીના પારશીઓ કોણની ઓલાદના છે એ સવાલનો જવાબ હંમેશાં ગોખી રાખવા જેવો છે, કે સંજાણના આતસમેહેરાંમની ૧ લી બોય દેનાર વિહવાન દયતુર નેરીયોસંગ ધવળની ઓલાદના આજ નવસારીના

પારશીઓ છીએ. યાનેક:—

શેહરીઆર નાંમે ઇરાંનીના વડા બેટા
 શાપુર ના વડા બેટા
 રાંમીઆર ના વડા બેટા
 હોરમજદ્યાર ના વડા બેટા
 મોવદ ના વડા બેટા
 જરથોસ્ત

ની ઓલાદ નવસારીના પારશીઓની છે. અને તેજ મોવદના બોહના બેટા બેહુરાંમની ઓલાદના પારશીઓ તે ભરવવાલા છે. નવસારીમાં અને સંજાણમાં એકીજ વખતે પારશીઓ આવ્યા હશે તેમાં મુખ્ય ભાગ બેહદીન વર્ગનો હોવો જોઈએ, તેમાં અથોરનાન વર્ગ નીર્જીવ હોવો જોઈએ, કેમકે બેહદીન પારશીઓની વસ્તી વધવા લાગ્યાથી પારશી અધ્યારઓની પુઠ પડી તે કારણને લીધેજ કામદીન જરથોસ્તના ૨ દીકરાઓ નામે રાણા અને મોવદે સંજાણથી મોબે-દોની એક જોડ ધધાની મદદમાં બોલાવી. ત્યાંથી હોમખહમન્યાર નામના મોબેદ પોતાના બેટા ફરેદુનને સાથે લઈ, સહકુટુંબ નવસારી આવ્યો. એ ફરેદુનના ત્રણ બેટા હતા. ૧—આશા ૨—માહીઆર અને ૩—ચાંદા.

પ્રથમ રાણા અને મોવદ ની એમ “ એ પોલ ” યાને વિભા-ગ (subdivision) ઓળખાતા હતા. તેમાં ઉપલા ૩ ભાગ્યાઓ વધવાથી “ પાંચ પોલ ” થઈ છે; જે આજ સુધી કાયમ છે. એ પાંચે પોલનાઓએ ધર્મક્રિયા સંબંધી જૂદા જૂદા અધિકારો વેહેંચી લીધા, અને દરેક પોલનો વડો તેનો હુદો ચલાવા લાગ્યો. જે પ્રમાણે ખખના-ની કુચી રાખનાર પ્રધાન—રાજદંડ સાચવનાર પ્રધાન—રાજનો શીકડો રાખનાર—દફતર રાખનાર વગેરે ઇંગલંડની સરકારમાં દરબજાઓ છે, તેમજ જે પ્રમાણે આપણાં ધર્મરાજ ગાયકવાડ સરકારમાં દરબારની શીશ રાખનારા તે ગોડગસ્તે, દફતર રાખનારા તે ફરનીશ, એવા હુદા

વંશ પરંપરાના ચાલેછે, તેજ પ્રમાણે આ પાંચ પૌલવાલાઓએ જુદે જુદે નામે હુદાઓ વેહેંચી લીધા છે. તેમાં પણ પેલા આશા-માહીઆર-અને ચાંદાની પૌલવાલાઓને તમામ કમાણીનો માત્ર નીમે હીરસો મલે, અને બાકીનો નીમે હીરસો તો નવસારીના અસલ પંથકી કામદીન જરથોસ્તના દીકરા રાણા અને મોવદ એ બેજ જણા લીએ. તે નીચે પ્રમાણે:—

પૌલ અને તેના આધિકારો.

(પેરા કુટુંબો સહ.)

૧— રાંણાની પૌલ

ઉજ

કાકા પાહલણની પૌલ.

એ પૌલવાલા ઉકમણામાં હમાયસ્તે એઆન તથા શરોશ (અથવા શોશ) પદાવે. યાને પારશીઓની એ જાતની ધર્મ-ક્રિયાની મં-કમણી કરાવે. એ પૌલમાં જે કુટુંબો સમા-યલાં છે તે:—અથેજ, અરજાની, ઉમરીગર, કકરીઆ, કોહલા, ખાંધી, ગાર, ગેલખરીઆ, ગોઈઆ, ધરડ, ચલ્લા જામારપઆશા, તાતા, થુથી, દાજ, દારાંશાહના, દીવાયા, દોરડી, ધાલા, ધાભર. નરીમાન, નાગલીવાલા, પીરના, પોલ્યા દેશાઈ, બગલી, બનશા, ભરમ પોરીયા, ભરરના, ભુથરા, ભંડારા, મજરી, મશાંની, મુલ્લાં, મેહેરજી રાંણા, મોધર, મોબેદ બહમનના, રાજા, રાવ, લચરકના, વકીલ, વાના, અને સુખીઆ, મળી ૪૨ કુટુંબો એ પૌલમાં ગણેલાં છે.

૨— મોવદની પૌલ

ઉજ

કાકા ધનપાલની પૌલ.

એ પૌલવાલા નિરંગદીનનો કબજો રાખે. યાને પારશીઓમાં ધર્મને લગતી સર્વથી શ્રેષ્ઠ જે ક્રિયા, કે જે ક્રિયાથી જૌમુતને ઉ-આ પ્રકારની ક્રિયાથી શુદ્ધ કરી રાખવામાં આવે છે, તેની સંભાલ રાખવાનો આ હક છે. એ પૌલમાં જે કુટુંબો સમાયલાં છે તે:—અદગરા, કુકા, કાંગા, જ્જેશગ, ધાલી, નાદરશાહ, નાંનીઆ, પાંડેર, બીલીઆ, બુધેલા, બોશરા, ભેદવાર, માદન, સકલાત-વાલા, શગશગીના, અને હોજદાર, મળી ૧૬ ખાંદાનો એ પૌલમાં આવે છે.

૩—આશા ફરેદુનની એ પોલવાલા પેહેલી પતેત માંડે. યાને
પોલ. એક જરથોસ્તી મરી જાય, તેના ઉત્તમણા-

ની ક્રિયા વખતે મરનારનાવતી પરતાવે (પ
શમાની) કરવાતું એક ભણુતણુ છે, તે પેહેલાં મંડાવાનું કામ એ પોલનું છે.*
એ પોલમાં જે કુટુંબો સમાયલાં છે તે:—અણુ, અવાશીઆ, આદરબા-
દના, ઉનવાલા, કપતાંત, કરીયું, કાતરક, કાવશદાદાના, કાવશબહમનના,
કીકાંત, કેઆશ, કેઆ, કોટવાલ, ગાએ, ગેતીના, ગેરાના, ગોભધ,
ગોરા, દાએઆ, દાલખાઉ, દોલતાબાદીના, ધાબી, નવદર, નાગલા,
પદમ, પરણુ, પાતલા, પાદશાહ, પોઆરા, પંથકી, ફકીનજી, ફટાકીઆ,
ખારેવાટ, ખેહાક, ખોદ, ખાંના, ભવાનના, ભોજણુ, મમગરા, મલવા,
મારકર, મોઠા દેશાર્ધ, મોદી, મોરીઆ, રબાડી, રાજીઆ, રાંનજી,
સશકરી, વાછા, શહીઆર, શાશુરી, શીરવાધ, શુખાખેહરા, શુજ, હમજી-
આર, હાથીરાંમ, અને હાલું મળી ૫૭ વંશ એ પોલમાં સમાયલાં છે.

૪—માહીઆર ફરેદુનની એ પોલવાલા અધ્યાસને નાવર તથા મરા-
પોલ. તબની રજા આપે. એટલે પારશીઆના બ્રા-

હ્મણુને ધર્મ ક્રિયા કરવા સાથે જે પરિક્ષાઓ
આપવી પડેછે, તે એ મોટી પદવી લેનાર લાયક છેકે કેમ તેનો તપાસ
કરી પરવાનગી આપવાનો તેમનો હક છે. અને તે થકી વળી પેહેલે દહાડે
ક્રિયા કરવાનો પણ તેમનોજ હક છે. એ પોલમાં જે ખાંદાનો સમાયલાં
છે તે:—આંતીઆ, કદભાગા, ખરીયું, ખારી, ગંદેવીવાલા કાતરક,
ગારા, ચેના, તુત, દાણુ, દામલા, પરખેજ, પીજરા, ખાંમજી, મધુઆંતીઆ,
માજરા, વાંશ, શીંવવા, સંજાણુ, અને હવાસદાર, મળી ૧૯ કુટુંબો છે.

“ *દીનાએ મ્યુન્યુએ ખેરત ” બનાવનાર વિદ્વાન દસ્તુરજ દારાબજ
પેશોતનજી શંભાણુ, એ હક વીશે નિચે પ્રમાણે પોતાના પેહેલવી પુસ્તકના
છવટના ગુજરાતી ભાગમાં લખેછે:— “ સને ૧૧૨૦ ચલ્દેઝરદીમાં મરહુમ
શેઠ ખરશેદજી તહેમુરજી દેશાર્ધએ નવસારી ખાતે આતશબહેરામ સાહેબ
તખ્તનશીન કીધા, ત્યારે દસ્તુર આસા ફરેદુનથી પોતાના ખાનદાનને ઉતરતો
આવેલો પતેત માંડવાનો દસ્તુરીનો હક પોતે દેશાર્ધથવાથી પોતાના બનેલી
દસ્તુર સોરાબજી રસ્તમજી મેહેરજીરાણુને શેઠ ખરશેદજી દેશાર્ધએ બક્ષેશ આ-
પ્યો હતો.” એજ પ્રમાણે એ વિદ્વાન અને હિંમતવાન દસ્તુરબદાએ પોતાના
વડવાની “ ચેરાગે દાનેશ ” છુટી છપાવી છે, તેના હીખાચામાં એજ મુજબ
લખ્યું છે (જુઓ નીચાણી ગ અને ઘ)

પ—ચાંદા ફરેદુનની
પૌલ.

કોટવાલી કરવાનો હક તથા અંગુમનને લગતાં ફરેહસ્ત વીગેરે દુરુદ્દાર સાચવવાનો હક એ પૌલનો છે. એ પૌલમાં જે વંશવાલા સમાવલા છે તે:—અગે, કામુશ, કુટાર, ગદેવીવાલા પંથકી, દારાખ પાહાલણુના, પાવરી, બળાં, ખીલીમોરેવાલા પંથકી, ભાથેલીના, મનો એહર હોમજી, શેઠ ખાંદાંન, મલી ૧૧ કુટુંબ છે.

એ પ્રમાણે પાંચ પૌલ મળી ૧૪૫ કુટુંબો હતાં. આજે તો તરેહ વાર અટકોવાલા ફાંતા પડ્યા, અને તરેહવાર કુટુંબો થયાં છે. આજનો કોઈ પણ અધ્યાય કંઈ પૌલમાં આવે છે, તે ઉપલી ટીપ ઉપરથી જોઈ કદાશે. વળી કોઈ અજાણા ભાઈ પુછશે કે, વાંદરીવાલા, ડેયુ, સુતયા વગેરે તો એમાં નહીં આવ્યા ? તેણે જાણવું કે પારશીઓમાં એ વર્ગ મુખ્ય છે અધ્યાય, અને બેહેદીન. ઉપલી ટીપ અધ્યાય વર્ગની છે, બેહેદીન વર્ગમાં વાંદરીવાલા વગેરે હોવાથી તેમનું કશું તેમાં નથી. વળી કેટલીક અટકો બેક વર્ગમાં છે, જેમકે હવાલદાર વીગેરે. તેથી જે કુટુંબ ઉપલી ટીપમાં છે, તે અધ્યાયનું જાણવું. આતશબેહરાંમ સાહેબની આશોદાદ જેવી ઉપજ ખાવાનું પણ ઉપલી પૌલવાલાઓને જોઈવી આપેલા અનુક્રમે ખાય છે.

નવસારીની રાજ્ય-સ્થિતિ.

હવે આપણે નવસારીની રાજ્ય સ્થિતિ ઉપર પાછા આવ્યે. ઇ. સ. ૧૪૦૦- પછી ગૂજરાતમાં સોલંકી વંશનું રાજ પુરું થયાથી, નવસારી પણ સોલંકી વંશના રાજના તાબામાંથી ગયું, અને હિંદુરાજ જમ મુશલમીન રાજની જુસરી હવે આપણે નોશાકરાઓને માંથે આવી પડી. ઇ. સ. ૧૪૧૨માં શાહ અહમદશાહે પોતાના નામ ઉપરથી “અહેમદાબાદ” નામે (હાલનું અમદાવાદ) શહેર વસાવી ગૂજરાત જીતી લીધું. તે વખતે ગૂજરાતની જે સ્થિતિ થાય તે આપણી નવસારીની પણ થાય. એ પાદશાહના વંશનો પાદશાહ મહમદ ઇ. સ. ૧૪૫૧માં ગાદીએ બેઠો, અને તેણે જુનાગઢ તથા ચાંપાનેરગઢ એ બે “ગઢ” જીતવાથી બેગડો યાને બેગઢ જીતનાર એવો મોટો એલકા-ખ લઈ ગૂજરાત અને કાંકણ ઉપર ઇ. સ. ૧૪૭૦માં ચઢી આવ્યો.

નવસારીમાં વસ્તા પારશીઓને તેણે પોતાની રૈયત લેખે માન્ય રાખી તેઓ પાસે ખંડણીના કિચકો લઇ આગળ ચાલ્યો. તોપણ એક ગમથી જોયે મુસલમાન જીતનાર આગળ જાય, કે નવસારીમાંતો પાછું હિંદુ-રાજ ચાલુ થાય. અથવાતો મંડાઇ ગયલા પારશીઓ પોતેજ રાજ ચલાવે. એવી હાલતમાં નવસારી ઉપર પણ સૈયદ વંશની હાકમી ઈ. સ. ૧૪૧૪થી સૈયદ ખીજરખાં પછીથી શરૂ થઇ ચુકી હતી. એવી ઠંગધડા વગરની હાલતમાં પારશીઓ ઉપર બહુ જીલમ ચુજરવા લાગ્યો. એ સૈયદ વંશની હાકમીમાં નવસારી ખાતે પટેલ લેખે આશા કરીને પારશી પટલાઈ કરતા હતા; તેવણુ મુસલમાન રાજને મદદ કરનારા હતા.

પારશી-જ-અને શાહ.

મુસલમાનોના ચઢતા વર્ગના અમલદારોને “ જીંડ ” (જમ+ધ+વાન) ની ચાન ભરેલી સંજ્ઞા, નામની છેડે લગાડવાનો રવૈયો હતો. જેમકે, ખાંન મૈલાજીંડ— શેખદૈલતખાંજીંડ, વી. એ ખેતાબ હિંદુઓએ પણ અખત્યાર કર્યો, અને પારશીઓએ પણ તે ઉપરથી લીધો. આશા પટેલે પણ આશાજીંડ લખાવા માંડ્યું. અને આજે પારશીઓના ક્યાંની નામ પાછલ પણ જીંડનો અપભ્રંશ જ લગાડવાની વડાઈ લેવામાં આવેછે; એ જ આપણે ધારતા હતા તેમ હિંદુઓનો જ નહીં પણ મુસલમાનોનો જીંડનું અપભ્રંશ જ થયલો જણાય છે. પરંતુ મુસલમાનો ઉપરથી હિંદુઓએ, અને હિંદુઓ ઉપરથી પારશીઓએ, હિંદુઓએ ભાંગેલી ભાષામાં જીંડનો જ મોલવા લાગ્યાથી, પારશીઓએથી તે લીધેલો હોવાથી, તેને હિંદુસાહી જ આપણે ગણવા લાગ્યે છીએ.

ઇ. સ. ૧૪૧૪થી નવસારી વધવા લાગ્યું. હાદેસા ખમતાં ખમતાં એ આશાજી પટેલ બચારા કંટાળી ગયા હતા. પણ છેવટે તેવણુનો નેકનામ પુત્ર ચાંગા થયો, જેણે ધારગરીની પડી ગયલી હાકમી અને નવસારીની પટલાઈ ચલાવા માંડી. તેણે આજનો મુસલમાન ધર્મનો ખેતાબ, “ શમ્શુલ ઓલમા ” અથવા અંગ્રેજી કીતાબત “ પી. એચ. ડી. ” બગેરે લીધા નોતા. પણ પોતેધરાનના જુઝગોની ઓલાદનો હોવાથી “ દાવરનો ” એલકાબ લીધો. અને “ ચાંગા આશા ” નું અપભ્રંશ “ માંમાશા ” કરીને ટુકમાં મોલાવા લાગ્યું. અને “ દાવર ચાંગાશા ”

ના નામે વખણાઇ ગયો. હવેથી તેવણે નવસારીની હાલત સુધારવા માંડી. ખેડુતો ઉપરનો કર ઓછો કર્યો. અને જે પ્રમાણે ઈરાનના પાદશાહા જમશેદ દરિયા પૂરીને જમીન ખનાવી હતી, એવું કહેવાય છે તે પ્રમાણે તેણે એક કામ કર્યું. હાલતું કાંગાવાડ જે જગાએ છે, તે જગાએ મુસલમાનોની ખેતી હતી, તે તરફની હવા ઘણી સારી હતી. કાંગાવાડની પૂર્વ બાજુએ એક નાહતું સુકાઇ રહેલું તલાવ હતું, તે તેણે પૂર્યું, અને પારશીઓને તે તરફ વસાવ્યા. અને તેટલા લોકોને પારસીપુરીના નામે ઓલખવા લાગ્યા. અને પાછલથી તો થોડો કાલ સૂધી “ પારસીપુરી ” એવું નામ નવસારીને મળ્યું. વળી ચાંગાશાએ પારશીઓથી હિંદુઓને એલાહે-દા રાખવાની ગોડવણ કરી. અને હાલ જ્યાં દેશાઈ કુવો છે, તે તરફ તેઓના છાપરાં મંડાવ્યાં, અને તે જગાને પોતાના બાવા આશાજીના નામ ઉપરથી આશાપૂરી એવું નામ આપ્યું. એ આશાપૂરીનો એક અર્થ એ પ્રમાણે ફટલીક ગમથી સમજવામાં આવે છે. તોપણ તે જૂદા જૂદા ગ્રંથો તેના જૂદી જૂદી રીતે અર્થ કરે છે. મી. એફ. એ. એચ. એટલે પોતાની બનાવેલી તવારીખમાં આશાપૂરીનો અર્થ “રક્ષણ કરનારી માતા” એવો કર્યો છે, પણ આશા શબ્દમાં એવા અર્થનો કાંઈ ભેજ આવેલો જણાતો નથી; તોપણ એ અર્થ તેઓએ શા ઉપરથી કર્યો હશે, તે સમજવાને આપણ પાસે સાધન છે મારા મિત્ર મી. જોશીએ એ વિષે ફટલુંક જણાવ્યું છે.

આશાપુરી.

આશાપુરી એ શુદ્ધ સંસ્કૃત આશાપુર ચેત્રી ઉપરથી થયેલું છે. અને તેનો અર્થ આશા અથવા ઇચ્છા તે પુરી કરનારી દેવી એવો થાય છે. વળી ચાંગા આશાતો નવસારીમાંજ થઈ ગયા છે, પણ એ નામની દેવી તો ઘણી જગ્યાએ છે તો ત્યાં આશા ચાંગા સાથે શું સંબંધ હોય ? આશાપુરીની ઉત્પત્તિ સંબંધની થોડીએક ઇતિહાસિક લોકવાયકા એવી છે કે:—

આજથી આસરે સો વરસની વાત ઉપર દમણીઆ રાતિના એક હરગોવિંદ હરિવલ્લભદાસ નામના અતેના એક સોનીને એક માતાએ સ્વપ્ન આપ્યું કે વીજલપોર ગામ આગલ જોડીઆવડની તળે હું રહી

હું તેમાંથી મને કહાડ અને મારી પુજા કર. હું તારી મનની આશા પુરી કરીશ. ” આ સોની ધર્મમાં ઘણો શ્રદ્ધાળુ હતો તેથી પોતાને થયલાં સ્વપ્નની વાત પોતાના એક મિત્રને કહી. આ સ્વપ્ન એને દેવ ઉઠતી અગ્નિઆરસની રાત્રીએ થયું હતું. એ દિવસ વચ્ચે જતા રહ્યા તોપણ તેણે કંઈ કર્યું નહિ. હવે ત્રીજો દિવસ કારતેક સુદ ૧૪ નો હતો. એ દિવસે ઘણા જુના વખતથી નવસારીના લોકો નવસારીની પડોશમાં આવેલા પૂર્ણેશ્વર મહાદેવે શ્રાદ્ધ કરવા જતા આવેલા છે. તે દિવસે આ હરગોવિંદદાસ પણ પૂર્ણેશ્વર ગયેલા જેમિત્રને પોતાને આવેલાં સ્વપ્નની વાત કહી હતી, તે મિત્ર પણ આ વખતે તેની સાથે હતો. પૂર્ણેશ્વર જવાના એ રસ્તા છે. એક જલાલપોરથી જવાય છે. અને બીજો વીજલપોર નામના ગામ આગલથી પણ જવાય છે. આવતી વખત તેઓ વિજલપોરથી આવ્યા. આમ આવવાનું કારણ ખાસ જોડીઆવડ આગળ પોતાને થયેલા સ્વપ્ન સંબંધી કરવાની તજવીજ હતી. જોડીઆવડ આગળ આવતાં હરગોવિંદદાસને એક સરળ જગ્યાએ ઠોકર લાગી. આ ઉપર તેણે ઝાઝો વિચાર ન કરી કાંઈ ન જણાવથી પોતાના મિત્ર સાથે ઘેર આવતો રહ્યો. પણ તેજ રાત્રે તેને ફરીથી સ્વપ્ન થયું કે જે જગ્યાએ તને ઠોકર લાગી છે તેજ જગ્યાએ હું છું. માટે કાલને કાલ મને કહાડ. બીજો દિવસે પોતાના મિત્ર સાથે ત્યાં જઈ ખોદતાં એક દેવીની મૂર્તિ નિકળી આવી. આ મૂર્તિ લેઈ તેઓ થોડેક આવી હાલ જ્યાં આશાપુરીનું દેવળ છે ત્યાં એક જળશે વડ હતો; જેની આગલ વડનાજ ઝાડો અંધાપિ છે, ત્યાં તે મૂર્તિને રાખી કે પોતાને પૂજા દર્શન કરવા આવવા પાસે પડે.

આ હાલતમાં વગર દેવળે વડના મૂળ પાસે થોડોક સમય સુધી આ મૂર્તિ પડી રહી. જોકે તેની પૂજા વગેરેની વ્યવસ્થા તે સોનીએ પોતાના ગોર દાજીમઠને સોંપી હતી. આ માતાપર હળવે હળવે લોકોનો આવ વધ્યો. માનતા ચાલવા લાગી. અને પોતાની ધારેલી વાત સફળ થવાથી લોકોએ તેને આશાપુરી માતાનું નામ આપ્યું. રોજ રોજ ઘણા લોક દર્શનને માટે પણ જવા લાગ્યા.

આ વખતે નવસારી માહાલ અને ગાયકવાડ સરકારના બીજા માહાલો ઇન્જરે અપાતા હતા. ઇન્જરદાર પાસેથી ઠરાવેલી રકમ માત્ર ગાયકવાડ સરકાર લેતા. તે શિવાય સર્વ હકુમત માહાલ ઉપર ઇન્જરદાર ચલાવતા. ફાજદારી કે દીવાની ચુન્હાની તજવીજ ઇન્જરદારજ કરતા

અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનસાદૃ આપતા. પોતાના વિચાર એજ કાયદો હતો. એઓ જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાના તરફથી સુખા તથા ખીજા કારભારીઓ રાખતા. થોડા વખત ઉપર નવસારી મહાલ ગોપાલરાવ નૈરાલના હાથમાં હતો અને તેમના તરફથી સુખા તરીકે માધવ રાવખાખા કરીને ભલા હાકમ હતા. ગોપાલરાવ, કેહે છેકે, પોતાના મહાલમાં ફરવા નિકળેલા તે વખતે કઠોર સુકાએ તાપી નદીમાં રેલ આવવાથી ભય ભરેલી રીતે ઘેરાઈ ગયા. આ સંકટ કાંઈ જેવું તેવું નહતું. પ્રાણુની પશુ શંકા કરાવનાર હતું પોતાની સહીસલામતીને માટે અનેક દેવની બાધા અને માનતા શરૂ થઈ. અને તેમાં નવસારીના સુખા માધવરાવની પ્રશંસાથી આશાપુરી માતાની પણ માનતા રખાઈ. ઇશ્વરી કારણથી માનતા રાખતાંજ ભય કમી થવા લાગ્યું અને થોડા વખતમાં રેલ તદ્દન ઉતરી જતાં કેવળ નિર્ભય થયા. આથી આશા પુરીના દર્શન કરવાની તેમની ઇચ્છા વધી. દર્શને આવતાં આવી મહા પ્રતાપી માતાજી વગર દેવળે કેવળ આકાશ નીચે પડેલાં હોવાથી તેમને માટે દેવળ બંધાવવાની ઇચ્છા થઈ. દેવળ તથા ધર્મશાળાને માટે થોડીક રકમ મંજુર થઈ અને કામનો આરંભ થયો. કામ ઘણું મોટું પામે ઉઠાવ્યું એટલે વચ્ચે દેવળ બાંધી ધર્મશાળા બહુ મોટી બાંધવા માંડી એટલે મંજુર થએલી રકમ તો પુરી થઈ ગઈ અને ધર્મશાળા ઘણી અધુરી રહી ગઈ. પણ પાછલથી મોટા મનના સુખાની ભલામણથી વળી વધારે રકમની મંજુરી મળી. તથા પુનઃરીતે મોટું સારું વર્ધાસન પણ બાંધી આપ્યું. જેમાંથી હજુ પણ ત્રણસો રૂપિયા દર વરસે તેમને મળ્યા કરે છે. એ પ્રમાણે આશાપુરી વિશે મતભેદની વાતો છે, જેમાંથી કંઈ માનવી તે તેની હકીકત ઉપરથી વાંચનારને જણાઈ આવશે.

તરાઉતું.

વળા એક વાત ઘરડાંઓ કરે છે તે યાદ આવેલી અત્રે ટાંકીશું. હાલમાં તરઉતા નામનો જે ચક્રો નવસારીમાં છે, તે જગ્યાએ તલાવ હતું તે પૂરાયા પછી, તે જગ્યાની નિશાંણી કાઢીને આપવી પડે તો પેકું “ તલાવ હતું ” ત્યાં ફલાંણું ચીતું છે. એમ તલાવ હતું-તલાવ હતું બોલાયા કરવા ઉપરથીજ તેનો જલદીથી ઉચ્ચાર કરતાં “ તરાવતું-ત-

શવતું” એમ બોલવાની લઢણ પડી ગઈ છે. એ પ્રમાણે ચાંગાશાએ તલાવ પૂરીને, સારી આખો હવામાં પારશીઓને તેમના ખવાસ પ્રમાણે રહેવા મમતું હોવાથી, ત્યાં રાખ્યા. આગલ કહી ગયા તેમ અમદાવાદના સુલતાને નવસારીના પારશી રાજ ઉપર ખંડણી નાંખી હતી, તે શીવાય ત્યાં તેનો કોઈ શુભો નોહોતો, ચાંગાશાજ રાજાખી, દેશાઈખી, પટેલખી, અને મોટા ધરમ ગુરખી ગોયા તેવણજ હતા; તે બેકે તેઓ અધ્યાસ નહીં પણ એક બેહદીન હતા. એક લખનાર તેવણ માટે લખે છેકે:—

“ ઝરવોરતી ધરમતો તે પાસખાંન હતો, અને ધરાંન સાથે વેહેવાર રાખતો હતો. રાજકાજમાં તે વેલાએ પારશીઓજ હતા. ૧૪મી સદીની અધવચ્ચી નવસારીમાં હિંદુઓનો પગ પેશારો ધણો વધવા લાગ્યો હતો. તેની એક સદી આગમચ નવસારીમાં મુશલમીન વસ્તી ધણી વધી પડી હતી. મુસલમાનો જે જગાએ વસ્તા હતા, તે જગા “નીમાજગરા ટેકડા” ને નામે ઓલખાતી હતી. એ ટેકડો હાલ નાશ પામી તે જગાએ નવસારીતું રેલ્વેસ્ટેશન બંધાયું છે. નીમાજગરા ટેકડો એટલેકે નીમાજ કરવાની જગા. ટેકડો કહેવાતું કારણ એકે, તે જગા ઉંચા ટેકડા ઉપર છે. એ ટેકડી ઉપર મુસલમાનોતું નીમાજ કરવાતું મથક હતું. કેમકે પાસે આવેલાં જલાલપોર ગામમાં અને એ લત્તા તરફજ ઘણે ભાગે મુસલમાનો રહેતા હતા. અને તે વખતતું મુશલમાન ભાઈઓની જુની કબરો સાથતું કબ્રસ્તાંન હજુપણ ત્યાં હૈયાત છે. અને હજુપણ નવસારીનાં ફેટલાક ફાજીઓના વંશવાલાઓના મુરખાં, એ રેલ્વેસ્ટેશન આગલનાજ કબ્રસ્તાંનમાં દાટવામાં આવે છે. નીમાજગરા ટેકરાવાલી જગા નવસારીમાં સર્વથી ઉંચામાં ઉંચી છે. ખોદા ન કરેને, ધારો કે, નવસારી આખીને આખી રેલના પાણીમાં દુબે, તોપણ એ ટેકડાની હાલની જગા તરફ અથવા શેડ ગારડાજના બંગલાવાલા લત્તા તરફ લોકો ભરાય તો ઘણે ભાગે બચી જાય. નવસારીની જમીન દરિયાની સપાટીથી ૧૫૦ ફીટની ઉંચાઈએ મપાયલી છે. પુણી નદીના પાણી આરખી સમુદ્રમાં જતાં, યાને ખીખીઅરખાણી તરફતો દરિયો ૧૫૦ ફીટ ઉંચાઈએ ચઢે તોપણ નવસારીની ઉંચામાં ઉંચી જગા વેરાવળવાલી-મુસલમાનોના કોટવાલી એટલે સરકારી ઓરખીટલાવાલી-અને આ નીમાજગરા ટેકરાની જગા સલામત રહે.

જરથોસ્તી મેહરીલ અને મલેશર.

ચાંગાશાએ નવસારીની સ્થિતિ સૂધારવાને આગળ શું શું કર્યું તે હવે જાણવું જોઈએ. ઈ. સ. ૧૪૦૦ ના શાલથીજ પારશીઓ ખેતી કરતા જણાયા છે. આખા નવસારી જિલ્લામાં રાજદરબારી હુદા પારશીઓનાજ હતા. કોઈ કોટવાલ, કોઈ શુભેતાર; કોઈ મુનશી, કોઈ મેહેતા; કોઈ જમાદાર, કોઈ હવાલદાર, કોઈ શીપાર્ઠ, કોઈ પટેલ; કોઈ દેશમુખ, અને કોઈ દેશાધ; વગેરે તમામ હુદા તેમનાજ હતા. આજની નવસારીની અટકો તેની ગવાહી આપે છે (જૂઓ હમારી બનાવેલી “ પારશી અટકો અને નાંખો. ”) ઈ. સ. ૧૪૬૦ માં ચાંગાશાએ નવસારીની આસપાસ વસ્તા તમામ પારશીઓને ગામે ગામથી નવસારીમાં ધરમની મેહરીલમાં સામેલ થવા બોલાવ્યા. એટલે નવસારીમાં પેહેલા પારશીઓ આવ્યા પછી, ધધાને અર્થે નવસારીની આસપાસ મૈસો ગણત્રી દુરના ગાંમડાંઓમાં કોઈ ખેતી કરવા, તો કોઈ દારૂની દુકાંન ચલાવા, તો કોઈ લાકડાં કાપવા જંગલમાં, એમ છેક શાનગઢની હદ સુધી વીખેરાઈ ગયા હતા. તે બધાને પોતાના કામુના જોરથી ચાંગાશાએ બોલાવ્યા. ચાંગાના હુકમને માન આપી આસપાસના ગામે ગામથી તેઓ નવસારીમાં આવ્યા. તે વખતની તેમની હાલતનું બ્યાન કમકમાત ને કચવાત ઉત્પન્નકરે એવું છે. કોઈના દિલ ઉપર અમથી દગલી, તો કોઈના દિલ ઉપર સદરો હતો. કોઈના બદન ઉપર કુસ્તી પણ નહીં; અને કોઈના સુદરેહ ઉપરથી ગીરેખાંન વડીક બોહવાઈ ગયું હતું! કોઈ ઉંધાડે પગે, તો કોઈ ચીથરેહવાલ કેવળ હિંદુ હાલતમાં ગામે ગામથી નવસારીમાં આવ્યા. ઘણા ઘણા વરસોથી તેઓ નવસારીથી બાહાર રાનવાડાઓમાં પડી રહેલા હતા દીન ધરમ કંઈ જાણે નહીં. શુદ્ધ ધરાંની તે હવે શુદ્ધ હિંદુ જેવા જમાનાએ કરી નાંખ્યા હતા. તે બધાંને માટે રહેવાની એક જગા ચાંગાશાએ માંડવા નાંખીને મુકરર કરી, તે હાલનો મલેશરનો લત્તો હતો. એ જગાએ મુસલમાની દોર વખતના પડી રહેલા મલેકોની સરેહ હતી. ત્યાં તેમની મશજોહો હતી, અને આજે પણ તે મશજોહો ઉપલી સરાહની સાક્ષી આપવા હૈયાત ઉભી રહેલી છે. એ મલેક સરાહ આગલ વસાવેલા ગામડેથી આવેલા પારશીઓના ફલ્યાંને મલેકસરાહવાલાં ફલ્યાંને નામે

ઓલખવા લાગા. અને મલેકસરાહનું પાછળથી અપભ્રંશ થયું. મલેક-સરહને બદલે મલેશર એવું નામ પડ્યું છે. અને તે ઉપરથી મલેક-સરાહવાલાનું અપભ્રંશ આજે મલેસરાને નામે ઓળખાય છે. ગાંધેથી આવેલા જે પારશીઓ પાસે સદરા કુસ્તી નહતાં, તે આંગાશાએ તેમને અપાવ્યાં. જેમની પાસે જોડા નોહોતા તેપણ તેમને અપાવ્યા. હિંદુઓની રસમો રવાનની ક્રિયામાં આમેજ થયલી તે છોડાવી. પછી બધાને સાથે મેળવી ધરમની વાચાને સંભળાવા લાગ્યા. અને ધર્મ સંબંધી ચરચા ચલાવા લાગ્યા. છેવટે જે સવાશે ખીકટ જણાયા તેના ખુલાસા ધરાન વેરથી પુછાવીને માહીતી મેળવવાનો ઠરાવ થયો. નવસારીના કોઈએ પણ ધરાંન જવા હાંમી બીડી નહીં. અને મેહેદ્રીલમાં આવેલા ભરૂચના એક પારશી નામે નરીમાન હોશંગે ધરાંન જઈ ખુલાસા લઈ આવવા ખીડું ઝડક્યું. અને સવાશે લઈ ઈ. સ. ૧૪૭૦ માં એક મીશન ધરાંન ગયું. ધરાંનથી નાશી આવ્યા પછી, પાછા પારશીઓ ધરાંન પેહેલવેહેલા ગયા હોય, તો તે આ નોશાકર મીશન હતું. એ પ્રમાણે ત્યારે ધરાંનથી નાશી આવ્યા બાદ હિંદમાં ચુંથાઈ ગયેલો ધર્મ સાચવવામાં પેહેલવેહેલા નવસારીનાજ પારશીઓ આગળ પડ્યા હતા. એ મીશનના કામથી ફરેગ થઈને આંગાશાએ ઈ. સ. ૧૪૯૮ માં નવસારીના તમામ હિંદુ મુશલમાનો અને પારશીઓવતી અમદાવાદના હાકેમને પોતે ખંડણી ભરી નવસારીની સમસ્ત રૈયતને તે ખીડામાંથી છોડાવી. નામીઓ ફ્રેન્ચ મુસાફર એકવીટલ દુ પેરાં આંગાશા વીશે કહે છે કે,

“ There appeared afterwards at Newsaree a rich Parsi named Changa Shah, a faithful observer of the Zoroastrian law. He distributed his wealth among the poor, provided the Parsis with Koshtis and Sudras, and endeavoured to bring back those whom ignorance and troubles had led into many errors to the exact practice of the Zoroastrian law. To succeed in this, he applied to the Dastours of Kerman, consulting them on different points of the Zoroastrian religion, neglected in Gujerat. ”

નોશાકરાઓ અને વાસ્કો ડી ગામા.

ઈ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કો ડી ગામા નામનો ફીરંગી સુરતમાં આવ્યો, તેની સાથના તોફાની ફીરંગીઓએ નવસારીમાં આવી પ્રગ્લને પીડી તે વેલાએ પારશીઓ અને ફીરંગીઓ વચ્ચે માંથાફાડ મારામારી ચાલી હતી. અને સુરતના ફીરંગીઓનો પારશીઓ ઉપર બહુજ ખોદ ઉતર્યો, અને પારશીઓને ધિક્કારવા લાગ્યા, તે છેક ઈ. સ. ૧૭૬૫ સુધી કડવાશ રહ્યો. ઈ. સ. ૧૭૬૫ માં વાંશીકેભરાટને દરિયે ફીરંગીઓનું એક વાંહાણુ ભાંગી ગયું, અને તેના હબશી ખલાસી તથા ફીરંગી કપટાંન વગેરેને નવસારીમાં પકડી લાવવામાં આવ્યા હતા. અને તે હબશીઓને ગોલાંમ તરીકે વેચવામાં આવ્યા હતા. પણ તે ફીરંગીએ તે વેલાના કરતા કારવતા દેશાઈ શ્રી પુરશેઠ ટહેમુરજીની મદદ માંગી, ત્યારે દેશાઈજીએ તે ગોલાંમો સહિત તેને છોડવ્યો. ત્યારથી સુરતના ફીરંગીઓ પારશીઓ ઉપરનું વેર છોડી ચાહા રાખવા લાગ્યા. એ વિષે દેશાઈ શ્રી ટહેમુરજી રૂસ્તમજીના ધરના જમાખરચનો જે રોજમેલ તેવણના બેટા દેશાઈ શ્રી પુરશેઠજીએ લખ્યો છે, તે સંવત ૧૮૨૨ ના રોજમેલ પાન ૧૨ ઉપર નિચે મુજબ ઉધારેલા છે:—

“ ૪૦) ધર ખાતે ખરચ ફીરંગીનું વાંણુ ૧ વાંશીને ખારે ભાગુ તેમાં અહફશી હતા તેને રામરાવે પકડી લાવી વેચા ને તે ફીરંગી તેઓ પકડી લાવા તે ફીરંગીએ આપણને મલમલ થાન ૨ નજર કરાં તાર આપણે શીદીનો પોરો ૧ વેચાનો લેઈને તેને આપો તે એ રા. ૪૦ તે રાંમરાવને આપા તે ભવાનીપંથના જમે છે. કારતેક વદ ૮ યુધ. ”

એ પ્રમાણે એક નોશાકરાજ વતનીએ સુરતના ફીરંગીઓ સાથેનો આપણનો ટોટો પટાવી પારશી કોમ તરફ તેમનો ચાહ પાછો ખેંચ્યો. પાછી ચાંગાશાની કારકીર્દિ જોઈએ. સુરતની, મુખમંદી, ભરચની તમામ પારશી વસ્તી તે વેળાએ નવસારીને તામે હતી. વળી ચાંગાશાએ

જ્યોત્સવર એકવીટલ હુ પેરેએ ચાંગાશાનું નામ ધરેધર વાહલું ને માનીતું થઈ પહેલું જોઈને ઈ. સ. ૧૭૭૧ માં આવ્યો તે વેળાએ તેને માટે લખ્યું છે કે “ તે પોતાની હોલત ગરીબોના મુખ માટે વાપરતો, તેનો અધીકાર વગર હદનો હતો, તેની પરહેઠગારી ચોમેર પંખાયલી હતી, અને

ખીજી મોટી બહાદુરી કરી, કે સંજ્ઞાથી પારશીઓ પોતાના આ-
તશબેરામને લઈ નાશીને ખારેટના હુંગરોમાં થઈ વાંસદાના જંગલમાં
હેરાંન થતા હતા, ત્યાંથી તેઓને બોલાવી નવસારીમાં મથક કરાવ્યું.
એ કયા વરસમાં થયું તે વીશે ઘણા લખનારા શકમાં છે, પરંતુ
શાયર શાપુરદાદ શંજ્ઞાએ દેશાઈશ્રી ખુરશેદજીના નવસારી ખાતેના
આતશબેરાંમનો કિસ્સો લખ્યો છે. અને જેનું પેલેલે નામ “ કિસ્સે જરથો-
સ્તીઆને હિંદુસ્તાન ” એવું આપેલું જણાય છે, તે કિસ્સો મરહુમ-
શાપુરદાદએ જોડેલો તે ખુદ જોડતી વખતનો ખરડો+ દેશાઈજી ખરજેસ-
જી પાલણજીના દફતરખાંનામાંથી તેવણના બેટા મી. કેમ્પશરેએ શેવક-
ને આપ્યો છે, તે કિસ્સો જોકે તમામ ફારશી ભાષામાં છે, તોપણ એ-
ક નોંધ ગૂજરાતી ભાષામાં કરેલી સંદે ૩૭ ઉપર મોજુદ છે, તે અસ-
લ ભાષામાંજ આપણે ઉતારી લઈએ.

આતશબેરાંમની અદલાબદલી.

“આતશબેહરાંમ વાંશદામાં વરસ ૧૪ રહેઆ તે દાડામાં પેશગી
નોશારીમાં બેહેદીન નેકનાંમ ચાંગાશાહા બેન આશા હતા તેહોએ એક
દાડે કશદ નોશારીથી વાંશદે આતશબેહરાંમની ખેદમતમાં ખીજીઓને
શાયે લેધને તાંથી પાછા આવીને નોશારીમાં અંબુમન મેલવીને મોબેદ
બેહેદીનોને કહીકે જે આંખણે આતશબેહરાંમ નોશારીમાં લાવીને જગો
કરીએ જેવારે મોબેદાએ કહીજીને અમારેને તેહોને શોમંદ છે જે પો-
તાની હદમાં રહીને અમે અમારું કામ કરશું અમારા નેચાંગાનોએ
લખેચાં પડેચાં કીધેલાં છે જે હરગેજ એક એકની જગો ઉપર એમ-
લ નહી કરવો ને નોશારીમાં શંજ્ઞાં અધેયાડોએ તા. આતશબેહરાં-
મ તમે લાગો તેવારે ચાંગાશાહે મોબેદો પાસે માંગી લીધું જે તે લોકો
ઉપર રંજ ને શખતી ગણી છે ને તેનાંનો કોઈ ખરીદાર નથી હું જાંજી
ને તેહોને લાંજી ને તમેને એખલાશ કરાંજી ને કજીઓ ખરતરક કર
તેવારે શરવે રાજ થાધને દેલાશો દીધો ચાંગાશાહેને શાયે શરવે ગીઆ
તેણે પોતાના જાત ભાઈની સંસારી તથા ધરમની હાલત સુધારવાને પોતાના
અમલ તથા દોલતને જોરે કાંઈ કરવું બાકી રાખ્યું નથી. ”

નએ ખરડો લગભગ સવાસો વરસનો જુનો સેવક પાસે મોજુદ છે.

વાંશદે ભ્રમને આતશબેહેરાંમ લાએઆ એક મકાંન ખાલી કરીને તાંદાં
મેલેઆ તેની પરશતશમાં ૩ મોભેદ હતા. તે રગંમ એક નાગનરામ
ખીજે ખોરશેદ એન કેઆંમઆદીન ત્રીજે ચાંદણું શાએર એ ત્રણે
આતશબેહેરાંમની ખેદમતમાં હતા તેમી પોતાનાં કખીલા શાયે આવેઆ
હતા. શને ૭૮૫ ઇસ્વજ્જરદીમાં લાએઆ પછી શને ૧૧૦૯ રોજ
૨૮ મા. ૧૨ માં આતશબેહેરાંમને લેખને વલશાડ ગીઆ તે દાડે
નોશારીમાં દરએઆંન વરશ ૩૨૪ રહેઆ. ”

રાજ માંગાશા ચાંગાશા.

પટેલ આંશાજીનું નામ તેવણના નેકનામ પુત્ર ચાંગાશાએ, એ
પ્રમાણે દીપાવ્યું, પણ તેના કરતાં વળી ચાંગાશાના બેટા માણેકશા ઉર્
માંગાશાએ વધારે દીપાવ્યું. આશા પટેલની બોલાદના તેઓ હોવાથી હવેથી
તે લોકો પોતાના નામની પાછળ, બોળખાંણને માટે, આશાનું અપભ્રંશ
શા વાપરવા લાગ્યા, કેમકે કપેરેટીવ દ્વાધલોલોજને કાયદે આશાનો
પેહેલો હરફ સ્વર હોવાથી, તેની આગળ આવનારા શબ્દના અંત્યાક્ષર
વ્યંજનની સાથે આપોઆપ બોલતાં બોલતાં બેડાઈ જાય છે. જેમકે;
ચાંગાનઆશા = ચાંગાશા. માંકાનઆશા = માંકાશા. આને પારશીઓમાં
કેઆંની નામો જેવાંકે ફરેદુન, નાદર, વગેરે ફરેદુનશા, નાદરશા, એવી રીતે
શા પ્રત્ય લાગીને બોલાય છે, તેને માટે જે પ્રમાણે આપણે ધારતા હતા
તેમ તે શા, શાહ શબ્દનું અપભ્રંશ નથી, પરંતુ આશા શબ્દનું
અપભ્રંશ જણાયું છે. વળી પારશીઓએ આશાજી પટેલનો આશા એકલો
લીધો છે, એટલુંજ નથી, પણ તેવણનો જ પણ સાથે વાપરી એક
નામને બે એલકાળ પણ બેડે છે: જેમકે:—ફરેદુનશાજી, નાદરશાજી
વીગેરે. વળી હિંદુ ઉપરથી લીધેલાં નામોને પણ પારશીઓએ એ બે
એલકાળ ચોંટાડેલા છે; જેમકે:—ધનજીશાજી, માણેકશાજી વીગેરે. એ
ચાંગાશાના બેટાનું નામતો માણેકજી હતું, પણ તેનું લાડકું નામ મા-
ણેક હતું. અને આશાના ખાંદાંની હોવાથી માણેકશા લખાયું, પછી
લાડમાં ને લાડમાં માંકાશા લખાયું, અને તેનું અપભ્રંશ માંગાશા થઈ
ગયું. એક તવારીખ નવેશે એ માંગાશા વીશે નીચે પ્રમાણે હકીકત
લખી છે:—

“ આપના મરણથી નવસારીની હાકમી માંગાશાના હાથમાં આવી, તે નવસારીનું રાજ પોતાના આપના જેટલા અધીકારથી બલકે તેથી વધારે જાહેરવાલીથી ચલાવા લાગે. તેણે પોતાના આપના દોષતપાના યાને દરબારને દીપતી કીધી. તે છત્રપતી હતો. તેને ત્યાં નોખતો વાગતી હતી. તેને બેશવાની ખુરશી શોનાની હતી, અને તેના તાબામાં શી-પાહો, કારબારીઓ, દાનાવો મલી ૧૦૦૦ માણસ હતાં. સઘલા પારશી-ઓજ તેના મદદનીશ હતા, તેનો અધીકાર રાજના જેટલો હતો. ગુને-હગારોને કેદ કરવાનો, દંડ કરવાનો તેમના હાથપગ કાપવાનો કુલ અખ-ત્યાર તે ભોગવતો. ” વીા, વલી શેઠ ડો. ફ. કરાકા એવણને વીશે કહે છે કે “નકત્ર કરવા યોગ્ય પીતાનો આ એક નેકનામ બેટો હતો, અને તેણે પોતાના પીતાની માફક પોતાના દેશીઓના ભલાંને ખાતર જેહેમત બે”ચી.” તેવણે ઇ. સ. ૧૫૩૧માં પેહેલવેહલું પથ્થરનું એક દોખમું નવસારીમાં બંધાવ્યું હતું, જે હજુ પોતાની નિશાની રાખી રહ્યું છે. તે અગાઉનું ઇંટનું દોખમું નવસારીમાં હતું, કેન્ને દોખમું નવસારીનાજ એક બેહે-દીન રહીશ નામે બેહેરાંમ છથરાના ધણીઆંણી માલણખાઇએ રેંત્યો કાંટી કાંટીને ભેગી કરેલી પુંછમાંથી પોતાના ખરા પક્ષીનાના પૈસાથી બંધાવ્યું હતું. તેણીની એવી સખાવતોને લીધે પારશી અંબુમન પો-તાના ભણતણ ક્રિયામાં બીજાં નામો ભેગું તેવણનું નામ પણ યાદ કરે છે.

યજ્ઞદેજરદી ૯૦૦ના વર્ષમાં કાઉશ અને અદ્રશાદ નામના બે ધરાંની વેપારીઓ નવસારીમાં આવ્યા; અને તેઓએ “કારસે કાઉશ વ અદ્રશાદ” એવે નામની દ્વારશી ભાષાની બેતોમાં એક કેતાબ બનાવી છે, તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે માલણખાઇનું જે ઇંટનું દોખમું હતું તે ધર્મ વિરુદ્ધનું ગણીને પથ્થરનું બાંધવા માંગાશાને તેઓએ સમજાવ્યાથી માંગાશાએ નવું પથ્થરનું દોખમું બંધાવ્યું હતું, કેન્ને આ-જે પણ “ માણેકશાના દોખમા ” તે બદલે “ મનચેરશાહનું દોખમું ” એ નામે ભુલથી આવખાય છે, તેનું કારણ એવું છે કે, મીનોચેરશા નામનો એક નખીરો પણ એ વંશમાં થઈ ગયો છે. એ કાઉશ અદ્રશાદના કિ-સ્સામાં તે વખતના પારશીઓની હાલત ધણીજ ખુતપરસ્તી જેવી, અને દોજખી રવેશોથી બરપુર ચિતારવામાં આવી છે; તે આ ઠેકાંણે ઉતારવાથી દિલ દુખાય એટલા માટે પડતી રાખી છે. એ માંગાશાએ નવસારીમાં એક સદાવ્રતખાતું સ્થાપ્યું હતું અને લોકોને તે પાલી

લેતો હતો, કેમકે તે વખતમાં મોખેદોને નજીવો આપ હતો. લગ્નજે-
વી ક્રિયામાં વરકન્યા બંધે મલી ૭ ફૂડીઆં મોખેદને આપતાં !

એ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં બાબર અને હુમાયુ પાદશાહોની
મોગલાઈ શાહનશાહ વખતે, નવસારી જાણે સ્વતંત્ર પારશીરાજ હતું.
તે છેક અકબર બાદશાહના વખતમાં પરતંત્ર થઈ ગયું. ઇ. સ. ૧૫૨૬
માં મોગલ રાજ ગૂજરાતમાં તો બધેજ પસરેલું હતું, પણ નવસારી
તેના દોરથી મુક્ત રહેલું હતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબરે આ-
ગાશાના નખીરાઓ પાસેથી નવસારીની હકુમત છીનવી લીધેલી જણાઈછે.

ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં જે વેલાએ રોમનો પોપ ગ્રેગરી ૧૩ મો
સુધરેલાં રોજ માહાતું “ ગ્રેગોરીઅન કેલેન્ડર ” યાને “ ગ્રેગરીતું
પચાગ ” બનાવવા માટે મેહેફીલો ભરતો હતો, તેજ વરસમાં યાને
ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં દાનાવ દશતુર મેહેરજી વાછા વગેરે પરહેજગારો
આપણા ધરમની ચુનોચેરા અને કખીસાની તકરારની મેહેફીલો નવસારી
ખાતે ભરતા હતા. કેમકે ઇ. સ. ૧૫૮૦ માં નવસારીની અંગુમને
દશતુર મેહેરજી વાછાને મોખેદોના વડા બનાવી દીન ઐનના ક્રિયા કાંમે
ઉપર તેમનું વડપણ સ્વિકાર્યું હતું. પણ વળી વધારે અબ્બખી જેવું
તો એ છેકે, જાણે એ વરસો બધેબધ ધરમની મેહેફીલોજ ભરવાનાં
હોયની, તેમ ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં દુન્યાના સત્રલા મજહબના ધરમ
ગુરૂઓની મેહેફીલ દિલ્લીમાં અકબર પાદશાહ ભરતો હતો. અને તે
વેલાએ આપણા ધર્મના પ્રતિનિધિ લેખે જેમ ધર્મનાથી તેમ નવસારીથી
પણ દાનાવો ગયા હતા. એમ “ આંઈને અકબરી ” નામની અકબરની
કારકિર્દીની કેતાબમાં લખાયલું મોજુદ છે.

હવેથી મોગલાઈનો જુલમ નોશાકરાઓ ઉપર પડવાનું શરૂ થયું.
આગાશાના નખીરા બમનશાતું પણ ઘણો વખત સારું ચલણ ચાલ્યું,
પણ પછી તેના બેટા મીનોચેરશાના વખતમાં અમલ હાકમી તુડી ગઈ,
અને એ પ્રમાણે પારશીપૂરીતું મેહેલવેહેલું આ પારશીરાજ જતું રહ્યું. તે વખ-
તના નોશાકરાઓનાં રીત રીવાજ તો બૂઝાંજ હતાં, પણ તે વખતની પાર-
શી-ગૂજરાતી-ભાષા પણ બૂઝીજ હતી ઇ. સ. ૧૫૯૦ માં દીવ ખાતે
નવસારીની અંગુમને એક મોખેદ મોકલ્યો તેને આશદીન ડાકા નામે
એક ચંચલ આગેવાન પારશીએ નીચે પ્રમાણે કાગલ લખી આપેલો હતો.

“ જત બે ચાંદીકા ચમ દીન હુલીએ અગીઆરી માંહી હમો
જન ચાર બેઠા હતા. તાં એમ કહીઉંજે દીનના સૂમસતે બેહેદીને કહું

જે એક ઝેરખંડ ઘરશનુમ શુધાં આંહાં આવે તે બાળધરનું તથા જૈહે-
શારનું ને હમારાં મુઆની નીમત આફરગાન કરી તેહની હમે જેવા
છુટે , તેહની તેહની તનખુ કરે. એ વાત કીધા પર એ શી મેહેરજી
રાણાનું એક શકિત તાકીદ કરી દીનનાં કામ ચાલતાં કરવાં મોકલીઉ-
છે. ખુબ છે. લાએક છે. ડાકું છે. સાંસતો છે. જેહેવું આપની દીનમાં
નેમએ તેવું છે. એહેની તતખુ અહેના ફીલ નેમ કરને શકી. શમસતે
એહેદીન નમહમાર પહના ઇજદાખાદ કોલીશી. ” એ પ્રમાણેની તે અસલી
બાપા હતી. આપણે આગલ નેમ આવ્યા તેમ, સુરત-ભરૂચ-અંકલેશ્વર
વગેરેના જરયોસ્તીઓની ધર્મ સંબંધી કોનફરન્સ, કહો કે Religious
Congress નવસારીમાં ભરીને ધરાંન ખાતે ધરમની બાબદોની
પરખુ કરવા મોકલેલું મીશનધરાંનથી ઇ. સ. ૧૯૦૧માં નવસારી ખાતે
પાછું ફર્યું. અને તે વેળાના વડા જેહેદીન શેઠ નોશરવાન એહેમન
આગળ, આવેલાં મીશને બંધી હકીકત કહી, અને ધરાંનથી આંણેલી
“હામસલી” નામનું જરયોસ્તીઓનું પવિત્ર ઔપધિ તત્વ રજુ કર્યું. ધરાંન
થી એ પ્રમાણે સવાલના જવાબો આવ્યા તેને એક પુસ્તકના આકારમાં
સંગ્રહ કરી તેને “ રેવાયત ” નું નામ આપ્યું. અને જેના ઉપરીપણા
હેલ સવાલો લખને જે મીશન બંધ, તેના જે જવાબો આવે, તે પેલા
ઉપરીના નામની રેવાયેત કહેવાય. અને તે પ્રમાણે કામાઆશાની-કામા
વોહરાની-કામા કાઉશની-અસપંદીઆર શોરાબ એહમનની-કામદીન શા-
પુરની એવી પાંચ રેવાયેતો, નવસારીના એક દશતુર નામે દારાબ હમજી-
આરે ઇ. સ. ૧૯૪૪માં, એકઠી કરીને એકજ બનાવી છે.

નવસારીનું હિંદુ રાજ કુંડુંબ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નવસારી ઉર્ફ પારશીપૂરીનું પેહેલવેહેલું
પારશી-રાજ તુટ્યું તે આગમયતો ઘણા વરસ અગાઉનું નવસારીનું
કેવળજ સ્વતંત્ર હિંદુરાજ ચાલુકયવંશના રાજાઓનું હતું. સરકારી
ઓસ્પીટલ તરફ જ્યાં મુશલમાનભાઈઓનો કોટછે, ત્યાં આશરે ૧૫-૧૭
વર્ષની વાત ઉપર, હું ભુલતો નહીં હોઉંતો, ઘણું કરીને શેઠ બાપુજી
મેરવાનજી દેશાઈને હાથ એ તામ્રપત્રો (Copper plates) આવ્યાં હતાં.
અને તે મારા માનવંત ઉસ્તાદ, વિદ્વાન દસ્તુર શેહેરચારજી દાદાભાઈ

ભર્યાએ ઉકલાવ્યાં હતાં. અને તેનો અંગ્રેજી તરજુમો, સરેહ ખુલાશો સાથે પ્રાચીન જ્ઞાન (Archaeology) ના મશહુર મરહુમ મુરશદ પંડીત ભગવાનલાલ ઈંદ્રજીએ રોયલએશીઆટીક શાસાયટીની મુખર્મની શાખા તરફથી બહાર પાડી નવસારીની તવારીખ ઉપર વ્રજી અજવાળું નાંખ્યું છે. તે તામ્રપત્રમાં સંસ્કૃત ભાષામાં જે વર્ણન છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે, ૯૩૩ વરસની વાત ઉપર ચાલુક્ય વંશનું નવસારીમાં પાણુ રાજ્ય હતું. તે ત્રાંખાના પત્રાંનો શેવકે ગૂંજરાતીમાં નિચે મુજબ તરજુમો કર્યો છે:—

“ **ઝો:** ને નમસ્કાર ! વિજયનું ભુંડરૂપ પિભ્યી છે, જેણે સમુદ્રને હંકાર્યો, અને ઉફરી આવેલા મોટા જમણા દાંતની અણી ઉપર તેણે પૃથિવને ટેકરી રાખી. **માનવ્યસ** ગોત્ર (યાને વંશ) પૈડીના પ્રસિદ્ધ ચાલુક્યનું પાદશાહી ખાંદાન, જે કે આખી પૃથિવમાં સ્તુતિને પામ્યું છે, તે ખાંદાનમાં **હારીતી** ના વંશજો, જેઓને સાત માતાઓએ ઉછેર્યો હતા, કે જે સાત માતાઓ સાત દુન્યાની માયો હતી, તે હારીતીના વંશજો કાર્તિક્યના આશ્રા હેઠલ એક પછી એક આગાદી પામીને સુખ ભોગવતા હતા, અને જેઓ નારાયણની કૃપાથી ભુંડ રૂપ (વિજય રૂપ) જોતાંની સાથેજ તુતંજ શત્રુઓને તાણે કર્યો છે, તે ચાલુક્ય વંશમાંનો **પલકેશીવલ્લભા** હતો. તે પોતાના શસ્ત્રખજે સવળા શત્રુ રાજ્યોને યુધિસ્થિરના જેટલીજ ખરી કિર્તિથી હરાવીને લગાઈ-નો અંત લાવનાર હતો. તેનો પુત્ર **જયસિંહવર્મા** હતો, જેની મોટા-ફનો વધારો તેના જગત પ્રસિદ્ધ વડાભાઈ **વિક્રમાદિત્યસત્યાશ્રયપૃથિવલ્લભા** થયો હતો, એ વિક્રમાદિત્ય શીવનો મોટો ભક્ત હતો. તે ભતારક માહારાજ જયસિંહવર્મા પોતાના માતા પિતાને અને પોતાના ગૂરૂ શ્રી **નાગવર્ધન**ને પગે પડ્યો, કે જે મોટા રાજ્યોનો વડો હતો; પછી અનીવાર્ય બળથી તેણે પલ્લવ રાજકુળને તાણે કર્યું. તેનો પુત્ર પ્રખ્યાત **શ્રીયાશ્રય સલાદિત્ય ચુવરાજ** (ગાદી વારસ) હતો. તે પોતાના પ્રકાશ પાંથરનારા મદદગારો વડે, સૂર્ય પેઠે પ્રકાશતો, કે જે મદદગારો સરદ રૂપમાં પ્રકાશતા ચંદ્રના કિરણોની હારના ચંદરવાની મીશા-લે તેજદાર હતા. અને તેથી કરીને તે પુત્ર સર્વ ટેકાણે પ્રકાશ પાંથરતો હતો. ચંદ્રના જેવી અતિ ઉત્તમ ખુબસુરતી અને પેશાંની તે ધરાવતો હતો. પ્યારના દેવતાના પ્રત્યેક હુત્રોમાં તે નિપુણ હતો. વિદ્યાધર (જી-મુતવાહાન) ના સર્વ વ્યાપી રાજના જેટલી કાબેલ્યૂત ધરાવતો હતો.

અને તે નવસારીમાં રહેતો હતો. તેણે સ્વામંતસ્વામીના પુત્ર ભાગીકસ્વામી, જે કે એક અધવર્ધુ (અધ્યાર) અથવા બ્રહ્મચારી હતો, તેને ધાહુરીક પ્રાંત પૈકીના કંદવલા વિભાગમાં આવેલું આસત્તિ ગામ કિંકતર્પણ (પિત્રીનું તર્પણ—Libation of water) કિંગસહ સર્વ હક સંબંધ સહ બક્ષિદા આપ્યું છે. એ ભાગીકસ્વામીના પિતા સ્વામંતસ્વામી કાસ્યપગોત્ર (stock) યાને વંશના અગામીસ્વામીના પુત્ર હતા. એ અગામીસ્વામીના વડાબાઈ કીકસ્વામી અને નાહના ભાઈ માત્રીસ્થવીર હતા. આયદે થનારા સર્વ રાજાઓએ દોલતને પવનથી ઉડી જતા બતીના કરંજના જેવી નાપાયદાર સમજીને આ પુત્રની બક્ષેશ ચાલુ રાખવી જોઈએ. સગર અને બીજા ઘણા રાજા પૃથ્વીના માલેક થયા છે. જે જે વખતે જે જે રાજા થશે તેના વખતમાં આ બક્ષેશનું માન તેનેજ છે. આ બક્ષેશપત્ર માધસર સુદ ૧૩ (સંવત્સરના) ચારસો એકવીશ ૪૨૧માં સુચેહ અને લડાઈના પ્રધાન પ્રખ્યાત ધનનજયે લખ્યું છે. એવું:”

એતો સાર એ છે કે, નવસારીમાં રહેતા ચાલુક્ય વંશના રાજા શ્રયાશ્રય સલાદીત્યે, ભાગીકસ્વામી નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાના તાબાનું આસત્તિ નામે ગામ બક્ષેશ આપેલું તેનું આ બક્ષેશ પત્ર છે. એ ઉપરથી નવસારીમાં ચાલુક્ય વંશના કયા રાજાઓ રાજ ચલાવી ગયા છે તેનું વંશચરિત્ર નિચે સુબળ છે:—

રાજા પલકેશીવલ્લભા.

સયાશ્રય
વિક્રમાદિત્ય

ધારાશ્રય
જયસિંહવર્મા
શ્રયાશ્રય સલાદિત્ય
યુવરાજ (ગાદીવારસ)

આવીજ રીતની નવસારીના રાજાઓની બીજી તખ્તિ વલસાડ ખાતે ઠાકટર ભાઉદાજીને એક પારશીએ આપી હતી, અને દક્ષિણ દેશમાં મલી આવેલી એજ પ્રકારની એક પ્લેટ ઉપરથી મી. ફલીટ નામના વિદ્વાને એક સંસ્કૃત તામ્રપત્રનું ભાષાંતર કરેલું છે, તેને વિષે લ'બાંણુ

ન કરતાં, તે ઉપરથી સામંતો સાર ભેગો કરતાં અંદરથી તરેહવાર નવી નવી આખરો નીકળી છે, તે હાલ પડતી નાંખી ઉપલી પ્લેટ ઉપરથી મળેલી મતલબ જણાવીશું.

૧- નવસારીની પાસેના ધારગરીમાં જે રાજ રાજ ચલાવતો આપણે કહી ગયો છીએ, તે ગૂંજરાતનો ચાલુક્ય વંશનો રાજ ધારાશ્રય હતો, અને તેના નામ ઉપરથી ધારગરી નામ પડેલું છે.

૨- આપણે આગળ કહી ગયા કે, ઈ. સ. ૧૧૪૨માં પારશીઓ જથ્થાખંધ આવ્યા તે આગમચ, એટલે શંભાણુ જવા પેહેલાં પારશીઓ અહીંનાં કિતરેલા હોવા જોઈએ; તે વાત ઉપર લગાર ભાર મુક્યા વિના ચાલતું નથી. કેમકે નાગવર્ધન નામ નવસારી પડ્યાને તો, ક્ષેત્ર ઉપરથી ૯૩૩ વરસ ઉપર થવાં જોઈએ. યાને ઈ. સ. ૯૧૩ની અગાઉ પારશીઓ અહિં આવ્યા હશે. ઉપલી તપ્તિમાં નવસારી નામ બે વાર આવ્યું છે.

“ પૌરુષવાન્વિદ્યાધર ચક્રવર્તીવ શ્રયાશ્રય શ્રી શિલાદિત્ય યુવરાજ નવસારી-કામ ધિ વસત્ નવસારી કાવાસ્તવ્ય; ” વાગેરે જણાવેલું છે, ત્યારે જો નવસારી નામ પારશીઓ અત્રે આવ્યા પછીજ પડેલું સિદ્ધ થયું, તો પછી એટલું પણ આપોઆપ નક્કી થયું જોઈએ, કે ૯૩૩ વરસ ઉપરનાજ પારશીઓ નવસારીમાં છુટા છવાયા પણ આવેલા હોવા જોઈએ.

૩- એ ચાલુક્યવંશના ગુરુ જેઓને એક પછી એક નાગવર્ધનના ઉપનામથી ઓલખવામાં આવેલ છે, તેમનું મથક નવસારીમાં હતું. એ નાગવર્ધન ગુરુઓને ધારગરીના રાજાઓ મોટાં માનપાન આપતા હતા, અને મોટી જગીરો કાઢી આપી હતી. એ નાગવર્ધનોના મથકને નાગવર્ધન નામ અપાયેલું જણાય છે.

૪- વળી નવસારીમાં ૧૦૦૦ વરસ ઉપર ચાલુક્યવંશના રાજાઓનું રાજ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. પણ પાછળથી ખતેલા એક ખનાવ વીશે અંગ્રેજ તવારીખનવેશ મી. એફ. એ. એચ. એલ્યટ એક કથા કહે છે. તે કથા નવસારીમાં એવાંતો મજબુત યકીનથી ચાલે છેકે, તેને કથા કરીને બોલતાં જો મુસલમાનભાઈઓ આપણને સાંભળે, તો તેઓ નાખુશ થાય છે. એ નાગવર્ધન ગુરુ માટે નવસારીમાં એવી કથા છે કે:—

મુસલમાન સૈયદ અને હિંદુ ગુરના યજ્ઞીનની પરિક્ષા.

સૈયદ ગુરહીન ગુરમહમદ નામે એક આરબ વક્તી હતો. જેણે પોતાની તરવારના બળે પોતાનો ધર્મ બેલાવરપત્તન—જરાપત્તન—અને બીજા મુલકોમાં ફેલાવ્યો હતો. છેવટે તે નાગમંડળ યાને નવસારીની નજીકની ધારગરી નામે જગા ઉપર આવ્યો. એ ધારગરીમાં એક હિંદુ જેગી નામે નાગવર્ધન ધણો બળવાન રહેતો હતો. એ હિંદુ ગુરએ પેલા સૈયદની મકદુર પુઠી ચેલેજ કર્યો, કે તારી અંતશુદ્ધિ અને યજ્ઞીન જે સરસ હોય, તો આજ આપણે અત્રેના શરબત્યાં તલાવમાં ૪૦ દિવસ સૂધી પડી રહે. જે જીવતો નીકળે તેની પાકીજગી અને બુજરગી વધારે કહેવાય. ૪૦ દિવસ રહીને સૈયદ તો તલાવમાંથી જીવતો આહાર નીકળ્યો. પણ હિંદુ ગુરતો દુબી મુઝ્યો. આ માહાકર્મ જેવા ગામે ગામના રાજાઓ અને રૈયતો આવ્યાં હતાં. આ ચમત્કારથી ધારગરીનો શ્રયાશ્રય પછીનો એક રાજા સૈયદ ઉપર પ્રસન્ન થયો, અને જે ઈનામી જગીરો ગુરની ગાદીને અંગે આપેલી તે હવે તેણે સૈયદને આપી. એ સૈયદે આગાહી કરી હતી કે, એક દહાડો કક્ષતમાં તરતું તરતું મારું મુરદું દરિયાને કિનારે આવી અટકશે. તેજ પ્રમાણે એક દિવસે જલાલપોરના નદિના કિનારા ઉપર કક્ષત અને તેનું મુરદું મલી આવ્યું હતું. અને ત્યારબાદ તેને માટે દરગાહ બનાવી કબર કરવામાં આવી હતી, જે આજે પણ “સૈયદ સાદત” ની દરગાહને નામે ૮૦૦ વરસની જુની નવસારીમાં “શોનાના કળસ” ને નામે ઓલખાય છે. મુસલમાનોન નહીં, પણ કુણબી વિગેરે હિંદુઓ અને ધણીક વેહેમી પારસણો પણ આ દરગાહને માને છે, અને તેને અનેક વસ્તુઓ માનતા લેખે ચઢાવે છે. તેની દર વરસે આશરે ૮૦૦૦ રૂપૈયાની આગળ તો ઉપજ થતી હતી, જે હાલ ધડી જમીને શુમારે ૮૦૦ રૂપૈયા જેટલી રહેલી કહેવાય છે. એ કબરગાહનું મહત્વ રૈયતમાંજ છે એમ નથી, પણ નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પણ દર વરસે એ દરધા માટે રૂપૈયા ૬૦૦ની નિમણાક દરેલી છે, જે દરશાસેશાલ આપવામાં આવે છે. વળી બીજી ગમથી એ સૈયદ વિષે એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે, ધર સંસાર સંબંધી કાંઈ કન્યા કંકાસને લીધે, મક્કાની હજ કરવા નીકળી જવું પડ્યું ત્યારે તેણે આગાહી કરી હતી, કે તેનું

મુરદું જે તે દહાડે નવસારીના લોકોને હાથ આવશે. એ સૈયદ કોઈ એક રજપુતાણીની સાથે લાંબો વખતનો પરણેલો હતો, અને તેણીની સાથે કાંઈ કન્યો થતાં તે સૈયદે તેણીને ૯ મૈલ સૂઈ દરિયાની અધવચમાં લઈ જઈ દુબારી દીધી. અને તે રાંણીના સત્તને માટે નવસારીથી ૭-૮ મૈલ ઉપર આવેલાં બાબીઅરખાની નામના ગામમાં એક મેળો ભરવામાં આવતો હતો. એ સૈયદ સાદતના વાર્ષિક મેળામાં આસપાસના ગામોથી ૭-૮ હજાર લોક આવે છે. એ વિષેની ખીજ કથા નિચે મુજબ છે:—

સૈયદસાદા.

સરખતુ' અને ફુદુ' તળાવ.

કહે છે કે જે જગ્યાએ હાલ સૈયદસાદાનું મોટું દેહરું છે, ત્યાં આજથી નવસો વરસ ઉપર કોઈ સાધુનો મઠ હતો. આ મઠ ત યોગા-બ્યાસી હતો. તેની પાસે ઘણા ચેલાઓ હતા. યોગ વિદ્યામાં નિપુણ હોવાથી તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારા ઘણા ભક્તજન તેની પાસે રોજ રોજ આવતા. હાલ એ જગ્યાએ જે તળાવ છે તેપણ અસલ છે એમ કહે છે. આ તળાવપર ઉચી ટેકરીપર રમણિક જગ્યાએ તે એકાંતમાં એ-ટલે વસ્તીથી દુર પડેલો હોવાથી એ જગ્યા એને બહુ ગમતી હતી. પણ એ જગ્યા એને આખર સુધી ધારી નહિ. એજ સમયમાં એટલે હીજરી પાંચમાં સૈકામાં કોઈ એક મુસલમાની સાલેક સૈયદ તુરહિન નામે ત્યાં આવી કહેવા લાગ્યો કે, આ જગ્યા મને બહુ પસંદ છે, અને તે મારે જોઈએ છે. હું એ જગ્યાને મારી કબર કરવા ધારું છું. અને એજ પ્રમાણેનો મને અલ્લા તરફથી હુકમ છે.

સાધુ—તમારું કહેવું હું શી રીતે માની શકું ? તમારી શક્તિ કાંઈ મને બતાવો તો હું તમારા શબ્દપર જરા પણ યત્ન રાખું.

સૈયદ—માઈ, હું કહું છું તે ખરું છે. તમે રોજ આ તળાવનું પાણી પીતા હશો, પણ આજે હમણા એ પી જીવો, અલ્લાએ મારે માટે જીવો તે શરબત જેવું ગળ્યું બનાવી દીધું છે. તે મહાંતના એક ચેલાએ તેનો બદલાઈ ગયેલો રંગ જોઈને તે પાણી પી જોયું તો તે અરેજ ગળ્યું લાગ્યું.

સાધુ—આ ઉપરથી અલ્લાના તમે એક વહાલા છો એતો નક્કી થાય છે. પણ એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

સૈયદ—જો નવાઈ નહોતી તો પેલાં મોટાં તળાવ ઉપર તમે હાઈ તમારો ચમત્કાર બતાવો. આ પાણીનું મેં શરબત કર્યું, હવે એના પાણીને તમે દુધ કરી નાંખો.

સાધુ—ચમત્કાર બતાવવો એમાં કાંઈ અર્થ નથી. એમ કરવાથી અમારી સત્ય કસાઈ કમી થઈ જાય છે એમ અમારું માનવું છે.

સૈયદ—ત્યારે તમારી કાંઈ શક્તિજ નથી. અને તેથી તમારે આ જગ્યા હમને તરત સ્વાધીન કરી દેવી ઘટે છે.

સાધુ—જે જગ્યા જે કામને માટે હું વાપરું છું, તે જગ્યા તેજ કામને (ઈશ્વર બજનને) માટે તમે વાપરવા માંગો છો. તે હું આપવા રાજી છું. પણ તેની હજુ મને વધારે ખાતરી થવી જોઈએ. માટે આજ તળાવનાં પાણીમાં રહી તમારે તમારી નિમાજ ત્રણ દિવસ સુધી પઢવી. જે એમ કરશે તો એ જગ્યા આજથીજ તમારી છે.

સૈયદ—કબુલ. પણ કાલે જુસ્માના રોજથી તમારી માંગણી પ્રમાણે હું કરીશ. એમ કહી નિમાજ પઢવાનો વખત થવાથી, હજુ એ તળાવ તથા એ જગાઉપર આપણો હક નથી, એમ માની મોટાં તળાવ (દુધું તળાવ) ઉપર હાથ પગ ધોવા ગયો, તો તેમાં ખરેજ પાણીને બદલે દુધથી તે બરાબરું દીકું, અને સાધુની શક્તિથી ચકિત થઈ ગયો. દુધીઆ તળાવની પાળ ઉપર નિમાજ બંગી કરી ત્યાંજ એક મોટાં લીમસના ઝાડ તળે પડી રહ્યો. ખીજે દહાડે સહવારના સાધુ પાસે પાછો ગયો અને કહ્યું કે આપ પણ બોદાના મોટા દોસ્ત છો એમ મને લાગે છે. પણ આ જગ્યા તરફ મારી ખાદેશ ઘણી હોવાથી એતો મને આપવી જોઈએ. આપના કહેવા મુજબ હું ત્રણ દિવસ પાણીમાં રહી આપની ખાતરી કરોશ કે એ જગ્યા હું ખરાં પાક કામમાંજ વાપરીશ.

સાધુ—હીક ત્યારે પેલા તળાવપર હું મારો સુકામ કરીશ.

તેજ દિવસના સવારથી સૈયદે આ શરબતીઆં તળાવમાં હુબકી મારી અને ત્રણ દિવસ સુધી પાણીમાંજ રહ્યો. માત્ર એક દિવસમાં પાંચ વખતે સહવાર, બપોર, પાછલેપોર, સાંજ, અને રાત્રે નીમાજ કરવાનો અવાજ થવાથી તેના શબ્દો પાણીમાંથી સંભળાતા એમ કહેવામાં આવે છે! તે દિવસથી સાધુએ મોટાં તળાવમાં જ્યાં હાલ ટેહેસદાસ મહારાજની

ટેકરી છે, ત્યાં આવી પોતાનો સુકામ નાંખ્યો. કહે છે કે એ સાધુ પણ ત્રણ દિવસ સુધી એ તળાવના પાણીમાં સમાધિ ચઢાવી બેસી રહ્યા હતા. અને સહવારે, બપોરે, તથા સાંજનાં, તેના ચેલા શંખ કુદી તેની હસતી પેલા સૈયદને બતાવતા હતા. ત્રણ દિવસ પછી સૈયદે પોતાનો સુકામ સાધુએ છોડી દીધેલા મઠમાં કર્યો. પેલા સાધુને પછી દુધીઆ તળાવની વચ્ચેની ટેકરી અનુકુળ ન આવવાથી તે જગ્યા છોડી ક્યાંય જતા રહ્યા, અને તેના ચેલાઓ ગુરના એકદમ જતા રહેવાથી એકલા પડતાં આ ટેકરી હસ્તગત કરી ત્યાંજ રહ્યા. આ વાતના બતાવપરથી વાંચક વર્ગ સૈયદસાદા પાસે આવેલાં તળાવનું નામ શરબતીકે તળાવ કેમ પડ્યું; તથા મોટાં તળાવનું નામ દુધીકે તળાવ કેમ પડ્યું; તેનું કારણ જાણી લેશે.

ઉપર કહેલા મહંતાના સેવકો ઘણાક ગામડાંના ખેડુતો હતા. તેઓ દર અગીઆરસે મહારાજના દર્શન કરવા આવતા. તેમ સૈયદ તુરદીનની તે જગ્યાએ પધરામણી થવા પછી પણ આવ્યા. પોતાના ગુરને ન જોતાં, ત્યાં આમ જગ્યાનો મોટો ફેરફાર થઈ જતાં તેઓ ચકિત થઈ તજવિજ કરવા લાગ્યા; ત્યારે સૈયદ સાહેબે પુછ્યું તમારે તે મહંતાનું શું કામ છે? કણુબીએ કહે, હમને તેઓ ઉપદેશ કરે છે તેથી તેઓ અમારા ગૂર થાય છે.

સૈયદ:— હમે હવે તમને ઉપદેશ કરીશું, તથા તમારા ગૂર થઈશું.

કણુબી:—એમ અમે ઉપદેશ લેતા નથી, ત્યાં તમને હમે ગુર કરવાના નથી.

સૈયદ:— આજ તમે તેમને શું પુછવાના હતા ?

કણુબીએ:— આજતો હમે દારિકાંની જત્રા જવાના છીએ, તેથી માત્ર તેમને પગે લાગીને તેમની રજા લેઈને જઈએ એજ.

સૈયદ:— દારિકાંની જત્રા શામાટે જાઓ છો ? હમે તમને તે જત્રા અહિંથીજ કરાવીએ તો પછી કેમ ?

કણુબી:— ત્યારે હમે તમને ગુર કરીએ ખરા.

સૈયદ:— તમારામાં કોઈએ દારિકાંની જત્રા કરી હોય એવાને સાથે લાવો, અને તે પુરાવો આપે કે હા એજ દારિકાં. એટલે એક કણુબી બોલી ઉઠ્યો, હા, મેં એ જત્રા એક વાર કરી છે, એટલે હું જાણીશ કે તમે બતાવો તે દારિકાં એજ કે બીજી ?

આ ઉપરથી સૈયદે પોતાના જમાની બાહે ઉચી કરી અંદર જોવા તેઓને

કહ્યું, તો તેઓએ એક મંદિર ત્યાં તેમાં કૃષ્ણની મૂર્તિના દર્શન કર્યો. તે દિવસથી પેલા કણ્ણીઓએ આ સૈયદનો ઉપદેશ લીધો. મતલબ કે તેઓ મુસલમાન ધરમને પણ માનવા લાગ્યા. જેઓ હાલ મતીઆ કણ્ણીને નામે ઓળખાય છે. આ કણ્ણીઓ આજ પણ મુસલમાની ધર્મને પણ માને છે. તથા સૈયદસાદાપર ઘણો આકીન રાખે છે. તેઓ મુસલમાની ધર્મ માનવા છતાં, હજી ધણારીત રીવાજનો હિંદુનાજ પકડી રહ્યા છે. તેથી તેઓ અરધા હિંદુ અને અરધા મુસલમાન ગણાય છે. હમણા સાંભળ્યા પ્રમાણે તેમાંથી ઘણાકે પાછા અહીંના ટેહેલદાસજી મહારાજ પાસે કંઠી બધાવી વૈષ્ણવ ધર્મમાં દાખલ થયા છે.

આ સૈયદ નુરદીન સાહેબ થોડા વખત પછી અહિંથી એકએક જતા રહ્યા. કોઈ કહે છે કે મક્કે હજ કરવા તેઓ ગયા, કોઈ કહે છે કે અમદાવાદ જીલ્લામાં પીરાણા કરીને રથળ છે (જ્યાંના તેઓ વતની હતા) ત્યાં ગયા. અને કોઈ કહે છે કે જે મહંત આ પ્રમાણે તેમની માંગણીથી વગર દીકે પોતાનું મકાન આપી ચાલતા થયા, તેની મોટાઈ, ઉદારતા, અને પોતાનામાં ધણું હોવા છતાં થોડું બતાવવાની પ્રકૃતિથી પીંગળી તેમનો શોધ કરી લાવવા નિકળી પડ્યા. ગમે તેમ હો, પણ આ વાતનો સૌ કોઈ એક મતે કબુલ કરે છે કે, આ રીતે બહાર નીકળવા પછી ત્યાંજ તેનો દેહ પડ્યો. પણ પોતાની ઇચ્છા મરતી વખત તેઓ નવસારીમાં દફળાવાની જણાવી ગયાથી તેમને હાલના સૈયદસાદાને નામે ઓલખાતી જગાએ લાયમૂત કર્યા છે. કહેછે કે, તેમની દેહને પેટીમાં રાખી તે પેટી દરિઆમાં એમ ને એમ છોડી દેવાને તેમણે ઇચ્છાજણાવ્યાથી તેમ કરવામાં આવ્યું હતું. તે પેટી તરતી તરતી જલાલપોર આગળ નદીમાં આવી હતી. એ બાબતનું સ્વપ્ન અહિં તેમની ઓલાદમાંના કોઈને થવાથી, પાંચ દશ માણસને લેઇને તે પેટી લેવા ગયો હતો. જલાલપોરમાં પણ કેટલાક મુસલમાનોને આ વાતની ખબર પડવાથી તેઓ પણ તે પેટી લેવા ગયા. આથી પેટી લેવા માટે બેડ તૈયાર થયા. તેથી એક મોટી તકરાર વચ્ચે ઉભી થઈ. આખરે તેઓ એવા ઠરાવપર આવ્યા કે પેટી પાછી નદીમાં મુકી દેવી, અને પેટીને જેના તરફ જવાની ઇચ્છા હશે તેણે પેટી રાખવી. આથી પેટી પાછી પાણીમાં મુકી દીધી એટલે પાણીનો પ્રવાહ જુદી દિશાએ હોવા છતાં, પેટી નવસારીવાલા તરફ જો-સથી તણાતી આવી. જે તેમણે પાણીમાંથી કહાડી લેઇ નવસારી આણી. નવસારીમાં આણ્યા પછી તેમને સૈયદ સાદાની

દરગાહમાં લાયમૂત એટલે અમર કયા. કયા સાલમાં અમર થયા માનેકે ગુજરા તે સાલ ઝટ યાદ રહેવા માટેજ અરખીક શબ્દ લાયમૂત વાપર્યો છે, કે જેમાં આવેલા અક્ષરોની સંખ્યા અબજદના દ્વારથી કાપદા પ્રમાણે એકલી કરતાં હિઝરી સને ૪૮૭ આવી રહેછે; તે નીચે મુજબ.

લાયમૂત શબ્દમાં નીચેના અક્ષરો આવે છે:—

અક્ષરો.	સંખ્યા.	સૈયદ સાહેબ હીઝરી સને ૪૮૭માં લાયમૂત
લામ	= ૩૦	થયા, અને હાલ હીઝરી સને ૧૩૧૫ આવેછે,
અલેફ	= ૧	તો તેમનો સ્વર્ગવાસ થવાને આજ ૮૨૮
ચે	= ૧૦	વર્ષ થયાં છે.
મીમ	= ૪૦	આ દરગાહના માલીક સૈયદ આયુમી-
વાવ	= ૬	આંના છોકરાઓ હાલછે, તેઓ આ સૈયદ
તે	= ૪૦૦	સાહેબનીજ એલાદના છે એમ કહેવામાં આ-
લાયમૂત	= ૪૮૭	વેછે. આ દરગાહનો ધણા જુના વખતથી

લાઇઓ એની બાધા રાખેછે. ત્યા પુલની ચાદર ઓરાડવાને લાવેછે. તેમાં પણ દરીઆઇ કામ કરનારા દરીઆમાં ફરનારા કાંદેના લોકો વધારે માને છે.

આ દરગાહના ઉપર જે દેહરૂં બાંધવામાં આવેલું છે, તે સવા આઠસે વર્ષ જેટલું જીતું જણાતું નથી. ધણું કરીને પાછલથી એટલે હાલ થોડાં વરસ ઉપર બંધાયલું હશે. એ દેહરૂં સોનાના કળસવાલાં દેહરૂંને નામે પણ ઓળખાય છે, કેમકે એના ધૂમટની ઉપલી ટોચે સોનાના કળસો ચળકે છે. એ દરયા ઉપર બરાનપૂરવાલા સૈયદે થોડાંક વરસની વાત ઉપર નવસારી આવી દાવો ઉઠાવ્યો હતો. ધણા ઠાક-માઠથી ઉઠો, થોડા વગેરે લઇને દાવો લડવા મોટી જમશેદવાડીમાં ઉતર્યો હતો, તેની પટાવટ કરવામાં આવ્યાથી પાછો ગયો હતો.

દુધ્યાં તળાવની કથા, ઉપર આવી ગઈ તે શીવાય એ તલાવ વીશે બીજી કથા એવીછેકે, એક લાખી વંજરાની વંજર ભુલી પડી, અને એક વનમાં ભુખી તરસી પાણી પીવાની અધીરાઈમાં રાતોરાત કોઈ દુર દેશાવર તરફ નીકળી ગયલી જણવાથી તેણે માનતા લીધીકે લાખો રૂચૈઆની મારી વંજર જે જગાએ હાથ આવે તે જગાએ જન-

નવરોને પાણી પીવાનું એક તલાવ ખોદાઈ. કહે છે કે, આ વણનર હાલ જ્યાં દુધ્યું તલાવ છે, ત્યાંથી મલી આગ્યાથી એ જગાએ તેણે તલાવ ખોદાવ્યું, અને તે તલાવ ખોદાવતાં નીકળેલું મટાડું એટલું એકડું થયું, કે તેનો એક કોટ બની ગયો, જે કોટ હાલની ઓસ્પીટલવાલી જગાના કોટને માટે કહેવામાં આવે છે. એ તલાવ ખોદાઈ રહ્યું ત્યારે લાખી વણનરોએ પેહેલવેહેલાં મુહુર્તમાં પાણી પીવા આવનારાં જનવરો માટે હ-નરો મણ દુધ અંદર રેડવી પીવાડયાથી એતું નામ દુધ્યું તલાવ પાડવામાં આવેલું છે, એમ ઘરડાંઓની વાત છે.

નવસારીનાં ભુપણ શું ?

(Characteristics of Navsari.)

નવસારીની આગલી પાછલી તવારીખમાં આગળ વધવા પેહેલાં નવસારીનો જે ખાહાર પડતો શુણ અથવા તેનું વિશેષ લક્ષણ, તેની ખુખીઓ સાથે આપણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. કોઈપણ એક શહેર શાંતે માટે પ્રખ્યાત છે, તથા તેનું ભુપણ શું છે તે પેહેલાંથી જાણવું જોઈએ. અથવા આખી દુન્યામાં શા થકી પોતાનું શહેર વડાઇ લેઈ શકે તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. અલબત્ત, નવસારીનો મારી જન્મભૂમી અને મારું વહાલું વતન, એટલે હુંતો કવિ ગોલ્ડસ્મીઠનાજ શબ્દોમાં બોલું છું કે :—

Where 'er I roam, whatever realms to see,
My heart untravelled fondly turns to thee;
Still to my brother turns with ceaseless pain,
And drags at each remove a lengthening chain.

એટલા માટે મને તો આખી દુન્યાનાં શહેરો કરતાં કાંઈ વધારે શુણવાળું શહેર નવસારીજ લાગે, કેમકે મારાં માનીતા વતનનો હુંતો મતલબી તેથી મગરૂબી લાગે, પરંતુ એ નામચીન નગરીની નવાઈ જેવી તોંધ કાંઈ ઓછી નથી. વડાઈ લેઈ બડાઈ મારવા જેવી ખુખી પણ ધરાવનારી આ ભૂમિ છે ખરી. જેમકે;—

૧- આખી દુન્યામાં—આખી સુધરેલી દુન્યામાં કોઈ પણ શહેર

કરતાં પોતાના પ્રમાણમાં નવસારીજ એકલું શહેર છે, કે જ્યાં કેળવણી સૌથી આગળ વધેલી છે ! કોઈ પણ દેશમાં એકથી શહેર એવું નથી, કે જે પ્રમાણમાં નવસારીના પાળકા કેળવણી લેએ, તેની બરાબરી કરી શકે ! આ સિદ્ધાંત છે. અને તેને દ્રષ્ટાંત લેમે ઘડીબરતો હસીજ કાઢવામાં આવશે, પણ એ સિદ્ધાંત મારજ નથી; એ સિદ્ધાંત તો નામદાર ગાયકવાડ સરકારે શાંધી કાઢ્યું છે. નામદાર ગાયકવાડ શયાજી માહારાજની આજ્ઞાનુસાર ગાયકવાડના રાજ્યમાં અપાતી કેળવણી વીશે તપાસ કરવાને કેળવણી કમીશન બેઠું હતું. તેના પ્રમુખ ખાં. બા. જમશેદજી અરદેશર દલાલ એમ, એ; એલ. એલ. બી; વિદ્યાધિકારી સાહેબ, વરસો ગણત્રિ તપાસ કરીને એવાં છેવટ ઉપર આવ્યા છેકે, જરમની—ધંડલડ—અને બીજા જેવી દેશના જેવી શહેરમાં કેળવણી આપવાનું પ્રમાણ ઘણું આગળ વધેલું છે, તેના કરતાંબી નવસારીનું પ્રમાણ ઘણું આગળ વધેલું છે. તે ગણત્રિ એ પ્રમાણ છે, કે નવસારી શહેરની વસ્તી ૧૬૨૭૬ માણસની છે, અને કેળવણી લેનારાંઓની સંખ્યા લગભગ ૨૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓની છે એટલે સુધરેલી પ્રજાએ એવી ગણત્રિ કરેલી છે કે, ૧૦૦ માણસની વસ્તીએ જો ૧૭ માણસ કેળવણી લે, તો તે ઘણુંજ થઈ ગયલું કહવાય. ત્યારે નવસારીમાંતો ૧૦૦ માણસે ૧૭ માણસ કેળવણી લેએ, અને તે ઉવરથી શોધ કરતાં બીજાં એક પણ શહેર એવું નથી, કે જ્યાં સેંકડે ૧૭ ટકા જેટલાં લોકો કેળવણી લેતાં હોય. શીવાય નવસારી. કેળવણી જેવી સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગાયકવાડમાં જ્યારે બીજાં શહેરો કરતાં નવસારી સર્વથી ચઢતું છે, ત્યારે શા માટે આપણે કહી નહીં શક્યે, કે દુન્યામાં નવસારી પણ એક નવી નવાઇતું શહેર છે. એ પેહેલું ભુપણ છે.

૨- બીજું ભુપણ એ છેકે, આખા ગાયકવાડી રાજ્યના સ્થાપકનું પેહેલવેહેલું મથક બીજા કોઇજ પ્રાંતમાં નહીં, પણ આ નવસારી પ્રાંતમાં થયું હતું. ગાયકવાડે પેહેલું પગલુંજ આ પ્રાંતમાં મુક્યું, અને તેના સગનથી આખું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું. ટુંકમાં ગાયકવાડી રાજ્ય નવસારીમાંથી પેહેલવેહેલું શરૂ થયું છે.

૩- નવસારીની ઉત્તમ પ્રકારની આરોગ્યતારક્ષક તાડી, એ તેનું ત્રીજું ભુપણ છે.

૪- આખાં હિંદુસ્થાનના પારશી લોકોનું ધર્મનું સૌથી મુખ્ય મથક નવસારી છે. એ ચોથું ભુપણ છે.

૫- પેહેલા પીલાજીરાવ ગાયકવાડને આ રાજ્યમાં લાવનારા આ નવસારીનાજ જરથોસ્તી રહીયા આપ એટાઓ દેશાઈ શ્રી તેહમુરજી રસ્તમજી તથા દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજી હતા. એ પાંચમું ભુપણ છે.

૬- મહત્વનું ભુપણ ૬થું છે. પારશી યોજાના સર્વથી જાણીતામાં જાણીતા નરો સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને પેકેસર દાદાભાઈ નવરો-જી એમ. પી.તું આપેદાદેતું વતન નવસારીજ છે. અહિંઆ જાણવું અગત્યનું થઇ પડશે, કે નવસારીના જે દોરડીખાંદાને દાદાભાઈ જેવા હીરાને જન્મ આપી નવસારીતું નામ રાખ્યું છે, તેજ દોરડીખાંદાને મહા પ્રતાપિ દેશાઈશ્રી મનોચેરજી ખુરશેદજીને પણ જન્મ આપ્યો છે. ફરક માત્ર એટલોજ છે કે શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી, દોરડીના દીકરાના દીકરા, અને દેશાઈ મનોચેરજી ખુરશેદજી, દોરડીની દીકરીના દીકરા છે. ત્યારે ખરું મુજાવો તો હિંદુસ્થાનનો પેહેલવેહેલો ઈગ્લેન્ડની પારલામેન્ટમાં ખીરાજેલો નર આપણો નોશાકરોજ છે.

૭- નોશારીના લોકોની મમત-જીદ-એત-અને ઘોંઘોંશ એ સાતમું ભુપણ છે. નોશાકરાઓ એતાલ કહેવાય છે. મમતનું એક કામ પકડે તેને છેવટ સગી છોડે નહીં.

૮- પણ વલી નવસારીના ભુપણને માટે એક પોંવાડો બોલવામાં આવેછે, જે ઉપરથી નવસારીતું લક્ષણ (Definition) નીકળી આવેછે. નવસારીમાં દાહરી ચાહરી-ઈટ અડુસાને અન્નારી, તે ચૌટા વચ્ચે ખારી. અર્થાત, નવસારીમાં દાહરીવાલા લોકો ધણા; ભાવાર્થ કે દસ્તુર મોખેદો ધણા; તેમજ સાડીચુગલી પણ ધણી. વલી નવસારીની જમીન ખોદતાં જ્યાંત્યાં ઈટ ધણી નીકલવાનો રેવાજ છે, તેને માટે આપણે આગળ સમજાવેલુંજ છે, કે આ ભૂમી અસલ એક મોટું નગરહોયું જોઈએ, અને તેની ભાંગી ગયલી મોટી ઇમારતોના દાખલા જમીન ખોદતાં નીકળેછે- અને તે ઉપરથી એવી પણ શંકા ધણુકો લે છે, કે એ નગરમાં પણ કામરેજ તાલુકાની માફક એકાદ મોટા ધસ્તીકંપ થયલો હશે, તેથી એ જુનું મોટું નગર ઉલટાઈ જઇને દટાઈ ગયું હશે. વલી નવસારીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં અડુસાના ઝાડો ધણુજ મલી આવતાં. વલી નવસારીમાં અન્નારીઓ ધણુ વસતા હતા એમ પોંવાડો કહેછે. અને ચૌટા વચ્ચે ખારી, તે મધોમધીની આજે પણ હેયાતિ ધરાવતી ખાડીને માટે કહેલું છે.

૯- આખા હિંદુસ્થાનમાં પેહેલવેહેલા નાઇટ બેરોનેટ ચન્નાર શેઠ

જમશેદજી જીભાઈ આપણા નોશાકરાજ છે.

નવસારીની નાહની નોંધો.

અકબરના બેટા જેહાંગીરનું નવસારીમાં આવી જવું—મુગલાઈ જીલમ—છત્રપતિ શ્રી શીવાજી માહારાજની નવસારીમાં પધરાંવણી—મરાઠા લુટારાઓનો તથા બીજા પીઠારાઓનો દોર—ગાયકવાડી રાજ્યની સ્થાપના—૩૦૦ વરસ પછીની નવસારીની હાલત—બગરીઆ અને મીનો-ચેરહોમજી એ બે સાથેમાં કાપાકાપી અને ખુના મરકી—નવસારીના નામવર બેટાઓ—વીગેરે જરૂરની બાબતો ઉપર આપણે આગળે તે પેહેલાં નવસારીની ખુદ જગાની થોડી ધણી હકીકત આપણે જાણીશું.

નવસારી ત્રણ તરેહથી વણીવી શકાય. ૧— નવસારી, પ્રાંત રૂપે; ૨— નવસારી, તાલુકા રૂપે; અને ૩— નવસારી, શહેર રૂપે. નવસારીની તવારીખ જાણતાં આપણે પ્રથમ નવસારી પ્રાંતની થોડીક હકીકતથી વાકેફ થવું જોઈએ. ગાયકવાડી રાજ્યના ચાર ભાગ કરેલા છે, તે પૈકીનો એક ભાગ, તે નવસારી પ્રાંત છે. આપણા નવસારી પ્રાંતની હદ એવી છેકે:—ઉત્તરે—ભરૂચ અને રાજપીપલાનું સંસ્થાન. દક્ષિણે—સુરત જીલ્લો તથા વાંસદાનું રાજ આવેલું છે. પૂર્વે—ખાંતદેશ જીલ્લો. અને પશ્ચિમે સુરત જીલ્લો તથા આરબી સમુદ્ર છે. આપણે મોટે રાખી યાદ રાખવા જેવી તેની નોંધ એવી છેકે:—

- ૧— નવસારી પ્રાંતમાં કુલે ૬૮૮ ગામ છે.
- ૨— તેનો વીસ્તાર ૧૯૮૧ ચોરસ મૈલ છે.
- ૩— તેની વસ્તી ૩૧૯૪૪૩ માણસોની છે.
- ૪— તેમાં ૧૫૦૯૧ ઘરો આવેલાં છે.
- ૫— તેની ઉપજ દરવરસે રૂપૈયા ૨૬૦૦૦૦૦ જવીશ લાખની છે.
- ૬— તેમાં સર્વથી સારી હવાનું મથક સાલહેર છે.
- ૭— તેને સમુદ્ર લેખે આરબી સમુદ્ર લાગેલો છે.
- ૮— તેની નદિઓ તાપી- પુર્ણી- મીંઢોળા- અંબીકા- કાવેરી અ-ને કીમ, મળી જ છે.

૯— તેની મુખ્ય નીકાશ ડાંગર- કોદરા- જીવાર- કપાસ- તુવર- બાજરી- અને શેરડી છે. આંદુ અને ગોળ મુખ્ય છે.

૧૦- એ પ્રાંતના આઠ ભાગ કરેલા છે, તે દરેકને તાલુકો કહેછે. તે તાલુકા નીચે મુજબ છે. ૧- વેળાછા. ૨- પલશાણા. ૩- શોનગડ. ૪- નવસારી. ૫- મહુવા. ૬- કામરેજ. ૭- વ્યારા, અને ૮- ગણદેવી.

૧૧- વળી ૨ પેટા તાલુકા છે, જેને “ પેટામાહાલ ” કહેછે. ૧- વાંકલ પેટા, જે વેલાછામાં છે, અને ૨- વાજપુર પેટા, જે શોનગડમાં છે. તાલુકાઓના ઉપરીને વહીવટદાર અને પેટા માહાલના ઉપરીને માહાલકરી કહેછે.

૧૨- સૌથી ખરાબ હવાના મથકો વાજપુર અને વાંકલ છે.

૧૩- એ બધા ૮ તાલુકાને વળી ૩ વિભાગમાં ગોઠવેલા છે.

ક- વિભાગ નવસારી: એમાં નવસારી અને ગણદેવી તાલુકા છે.

ખ- વિભાગ કામરેજ: એમાં વેલાછા- કામરેજ- અને પલશાણા છે. (તેમાં વાંકલ પેટામાહાલ પણ સમાઈ ગયો.)

ગ- વિભાગ વ્યારા: એમાં વ્યારા- શોનગડ- અને મહુવા એ ૩ રાંતી માહાલો છે. (વાજપુર પેટા માહાલ પણ એમાંજ આવેલો ગયો.)

૧૪- એ દરેક વિભાગના ઉપરીને નાયબશુબા કહેછે.

૧૫- દરેક તાલુકાઓમાં ઘણાં ઘણાં ગામડાંઓ આવેલાં છે. ગામડાંના ઉપરીને પટેલ કહેછે. તલાટી ત્યાંના મદદનીશ છે.

૧૬- નવસારી પ્રાંતમાં ખુદ નવસારી શહેરને “ તલનવસારી ” કહેવામાં આવેછે.

૧૭- તલ નવસારીમાં શુબાયત (collectorate) હોયછે. તેથી નવસારી વિભાગના નાયબશુબાને “ પરસનલ નાયબશુબા ” કરીને પણ કહેછે. પરસનલ (personal) એટલે અંગત. એ નાયબ શુબા, શુબાના અંગત મદદનીશ હોયછે. કેમકે શુબાની વતી ઘણાં કામો તેમણે કરવાનાં હોયછે. જેમકે; જેલતું-અશીષતું-મ્યુનીશીપાલીટીતું-ગીરાસતું વીગેરે.

૧૮- આખા પ્રાંતને માંથે જે ઉપરી, તેને શુબા કહેછે. ખાસસા (British) ના કલેક્ટરને મળતો આ હુદો છે.

૧૯- આ પ્રાંતના સારા નરસા બે ભાગછે. ૧- રાસ્તી; અને ૨- રાંતી.

૨૦- તેમજ આ પ્રાંતની પ્રગતિ બે ભાગ છે. ૧- ઉજ્જી પરજ અને ૨- કાલી પરજ. તેની સમગ્રજ એવી છે કે:—૧- રાસ્તી માહા-લો યાને સારી આખો હવાવાલા તાલુકાઓ. ૨- રાનીમાહાલો યાને ન-દારી યાને જંગલી આખો હવાવાલા તાલુકાઓ. ૩- ઉજ્જી પરજ એ-ટલે સારી હવામાં રહેનારી ઉજ્જી ચાંમડીવાલી પ્રજ; જેવી કે:—પારશી-ક-ણુખી-અનાવલાત્રાહણો-વી. ૪- કાલીપરજ એટલે નદારી હવામાં રહે-નારી કાલી ચાંમડીવાલી પ્રજ; જેવી કે:—બીલ-ચોધરા-ગામઠ-કોકના-ધોંડીઆ-વારલી-દુબલા-નાયકડા-વી.

૨૧- વળી ઉજ્જીપરજ ધણે ભાગે રાસ્તી માહાલોમાંજ રહેછે. અને કાલીપરજ ધણે ભાગે રાની માહાલોમાંજ રહેછે.

૨૨- એ નવસારી પ્રાંતને એક ખાસ હક એ હતો, કે હાલ જેમ નવસારીમાં શુબા નિભાયછે તેમ આગલી ગાયકવાડીમાં અત્રેનો શુભો શરશુબાના અધિકારથી નીમાતો. તેના ઉપર અપીલ કરવી હોય તો ખુદ હજુરમાંજ કરવી પડે. અને આખા રાજમાં કંઈ પણ શુબા નોહતા. અને શુબાઓ ગાયકવાડીજ રાજના નિમાતા.

૨૩- આગલી ગાયકવાડીમાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૬૫ સુધી, નવસારીની શુબાગીરી અથવા બીજાઓમાં નવસારીની મામલત, દાર-તાડીના ઈજારા માફક ઇજારે આપવામાં આવતી હતી. જે ઇજારદાર વધારે રૂપૈયા ચઢી નવસારીની હાકમીનો ઇજારો યાને મામલત રાખે, તે શુબા થઇ શકતો હતો. તે શુબા વધી ઈંગ્લંડમાં જે પ્રમાણે Feudal System નાધોરણે મોકાસાનો વહીવટ ચાલતો હતો, તે પ્રમા-ણે પેટાઇજરે માહાલો આપતો હતો. તે વખતના મુખ્ય ઇજાર-દાર શ્રીમંત સાહુકાર ગોપાલરાવ મૈરાલવાલા હતા. ઇજારદાર પોતેજ ગોયા રાજ બની પ્રગતે તારે કે મારે. મહાવ્યથા જેવી મારા-મારીમાં હાથ પગ ભાંગનારાને પણ રૂ. ૧નો દંડ, અને મારખાનારાને પણ ૧૧ રૂપૈયા દંડ લેવામાં આવતો હતો એમ કહેછે. એવો તે વખતનો ઈનશાફ હતો. અને તે ઇનશાફ તે વખતના લોકોને કમુશ હતો.

૨૪- આ પ્રાંતની જમીનના ૩ ભાગ કરેલા છે. ૧-ગોરાત એટલે ઉત્તમ. ૨- ખેસર એટલે મધ્યમ. અને ૩-કાલી એટલે કનિષ્ઠ અથવા છેક ઉતરતી. ગોરાતમાં ઇરાયત, બાગાયત, અને ભાયાની જમીન આવેછે. એ જગા સર્વોત્તમ કહેવાય છે. સર્વ પાકને અનુકુળ એ જગા કહેવાય છે.

૨૫- નવસારી પ્રાંતની કુળદુપ જગા આખા રાજ્યમાં વખણાયેલી છે.

૨૬- નવસારી પ્રાંતમાં વધારેમાં વધારે વરસાદ ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં પડ્યા ઉપરથી ૧૦૮ ઇંચ-૮૮ ટોકડા ગણાયેલો છે. અને ઓછામાં ઓછો ૪૭ ઇંચ-૮૮ ટોકડા મપાયેલો છે.

૨૭- કોઈપણ પ્રાંત કરતાં આ પ્રાંતમાં ઘણું જંગલો આવેલાં છે. અને ગીચ ઝાડીઓ પુષ્કળ છે. વાઘની વસ્તી પણ તે કારણથી આ પ્રાંતમાં વિશેષ છે.

૨૮-આ પ્રાંતની ખેતી કરવા માટે ખેડુનો પાસે ૨૩૨૯૩ હજ-૬૫૬૨૫ બળદ-૬૧૧૭ગાય-૩૧૮૮૦ ભેંસ-૨૨૦૮૩ મેંઢાંબકરાં-૧૨૧ ગધેડાં છે, થોડાની સંખ્યા ૭૨૯ની છે. વરસાદમાં ખરીફનો અને ખીજા દહાડા રબીનો પાક હોય છે.

શેહર લેખે નવસારીની હકીકત.

નવસારી તાલુકાની હકીકત લગભગ નવસારી શહેરના જેવી હોવાથી આપણે તાલુકાની હકીકત લખવાને બદલે શહેરની જ લખાવ્યે.

૧-મી. પોલોક્ષન, નવસારીની હવાને ઘણી સારી હોવાનું લખાણુ બ્યાન આપે છે. મી. દલાલે પોતાના રિપોર્ટમાં Salubrious climate વાળું શહેર યાને સાત્વિક અથવા તદોરસ્તી વધારનારી હવાનું શહેર કહે છે. મી. એલ્યટ પણ અહિંની હવાને ઘણી સારી જણાવે છે. પણ મી. ઓગીલ્વીના લખાણુ ઉપરથી જણાય છે કે, જે વખતે નવસારીમાં હાલના જેવી ગીચ વસ્તી નોહોતી તેજ વખતમાં એ હવા ઘણી સારી હતી. હવે દિનપ્રતિદિન વસ્તીના વધારાને લીધે હવા લગભગ ખી-ગડેલી અને બાદીખોર ગણાય છે. હાલની વિધાથી પણ અહિંમાંની હવા સારી હોવાનું જણાય છે, કેમકે નવસારી ઉત્તર-દક્ષિણ અક્ષાંશ (North Latitude) ૨૦° થી ૫૫° અને પૂર્વ-પશ્ચિમ રેખાંશ (East Longitude) ૭૩° થી ૧૦° ઉપર યાને વિષુવવૃત્તના શમશીતો-બ્ધ કટિબંધમાં આવેલી હોવાથી ટાઢ તડકો સરખો હોય છે. અને વ-બા દરિયાની સપાટીથી ૧૫૦ ફીટ ઉચાણમાં એ જગા આવી છે.

૨- આવું નવસારી શહેર છે, પણ તેમાં સરકારની જમીન ઘણી

થોડી અને દેશાધિઓ વગેરેની જમીન ઘણી હોવાથી, આપણા નવસારી શહેરની જમીન-મેહેસુલના સરકારને માત્ર ૬૦૦૦થી ૭૦૦૦ રૂપૈયા ઉપજે છે। એ એક નવાઈ જેવી વાત છે. જોકે નવસારી તાલુકાની જમીન મેહેસુલ તો ૧૧૫થી ૨ લાખ રૂપૈયાની છે; આખા પ્રાંતની ઉપજ ૨૬ લાખ રૂપૈયાની છે.

૩- બીજા બધા પ્રાંતો કરતાં દારૂ તાડીના ઇન્જરની ઉપજ નવસારી પ્રાંતની વધારે છે. દર વરસે આપકારીની ઉપજ ૫૭૦૦૦૦ પાંચ લાખ સીતેર હજાર સુધીની છે. તેમાં દારૂના ૪૮૦૦૦૦ અને તાડીના ૯૦૦૦૦ ઉપજે છે. જેવી ઉપજ બીજા કોઈ પ્રાંતમાં નથી. કારણકે દારૂતાડી પીનારી રૈયત, બીજા પ્રાંત કરતાં આ પ્રાંતમાં જ વધારે છે. તેથી ઉલટું જ બીજા બધા પ્રાંતો કરતાં નવસારી પ્રાંતની અરીણી મેહેસુલ ઘણી થોડી છે. ખરચ બાદ કરતાં ઘણાંમાં ઘણી ૨૫૦૦૦ સુધીની દર વર્ષે સરકારને ઉપજ છે. કેમકે બીજા પ્રાંત કરતાં અરીણુ ખાનારા અરીણ્યા બંધાણીઓ આ પ્રાંતમાં બહુ થોડા છે.

૩- આપણું નવસારી શહેર ઘણું ભાગે અંગ્રેજ સરકારની હદથી એટલુંતો ઘેરાયલું છે, કે કેટલીક દિશાએ ૩ મૈલ સુધીની અંગ્રેજી હદ વઠાવ્યા શિવાય જવાતું નથી.

૪- નવસારી શહેર, મુંબઈથી ૧૪૭૫ મૈલે અને વડોદરાથી ૯૯ મૈલને અંતરે હોવાથી, મુંબઈની નકલ કરતું, દરેક બાબદમાં આપણે તેને જોઈએ છે. નોશાકરાઓ નકલ કરવામાં ઘણાજ આગળ વધેલા ગણાય છે.

૫- ઈ. સ. ૧૮૮૧ની વસ્તી પ્રમાણે ૧૪૯૩૭ માણસની વસ્તી નવસારીમાં હતી, જ્યારે ૧૮૯૧ની વસ્તી પ્રમાણે ૧૬૨૭૬ માણસ વસે છે. એટલે ૧૩૩૯ આદમી વધેલાં ગણાય. મીલકતો, અને ધરબાર બાંધવા વગેરેમાં આ શહેર વધારો કરતું જ રહ્યું છે. ૧૮૮૧ શાલની વસ્તીમાં હિંદુ ૮૪૨૩-પારશી ૪૦૬૨-મુસલમાન ૨૩૧૫-જૈન ૧૩૪-અને ક્રિસ્ચી અતો ૩ હતા; પણ ઈ. સ. ૧૮૯૧ની વસ્તીની ગણત્રિ પ્રમાણે પારશીઓ ૪૪૨૬ થયા છે. હાલ જેટલા મુસલમાન છે, તેથી બમણા પારશીઓ છે. અને જેટલા પારશી છે તેથી બેવડા હિંદુ છે. આખા વડોદરા રાજ્યની ૨૪૧૫૩૯૬ની વસ્તીમાં પારશીઓ બધા મલી ૮૨૦૬ વસે છે. પ્રથમની નવસારી શહેરની વસ્તી કરતાં ૩૬૪ પારશીઓનો વધારો થયો છે. એ ૮૨૦૬માં ૩૫૮૫ મરદો અને ૪૬૨૧ ઓરતો છે.

ક્રમકે ચોરતો ધરેબારે રહે છે, અને મરદો રળવા કમાવા પરદેશે બહુ ગયા છે. શાલ ૧૮૮૧માં રાજ્યમાં, ૮૧૧૮ પારશી હતા, તેમાં ૧૦ વરસની અંદર ધ. સ. ૧૮૯૧માં ૮૮ વધીને ૮૨૦૬ થયા છે. નવસારીમાં પારશીઓના ઘરો આશરે ૧૫૦૦ છે. અને કુલે નવસારીમાં ઘરો શુમારે ૪૫૦૦ છે. એ શહેર પૂર્ણા નદિ ઉપર આવ્યું છે.

૬-ધણે ભાગે ૮૦ દિગ્રી ઉપર થરભોમીટરમાં પારે રહે એવી હવા છે. વધારેમાં વધારે ૯૮ અને ઓછામાં ઓછી ૬૦ દિગ્રી તાપ પડતો ગણેલો છે. પણ હવેતો સ્ત્રી દિગ્રી ઉપર પણ તાપ કોઈકોઈવાર જણાયો છે.

૭- નવસારીમાં શ. ૩૦૧૮૪ની વાર્ષિક આયાત-અને શ. ૧૩૩૫૩ ની નીકાશ થાય છે.

૮- નવસારીમાં કુંભારકામ જેટલું ખારીક અને પાતલું તથા ધાટદાર થાયછે, તેટલું બીજે ઠેકાણે થતું નથી. અહિંની ધાધરો વગેરે ઘણી પાતળી, હલકી, અને નમુનેદાર હોય છે. એ શિવાય બીજી ખુ-બીઓ પાછલા ભાગમાં લીધી છે.

નવસારીની કારિગીરી.

નવસારીમાં ખત્રીઓ અને તાઈ લોકોજ હાલમાંતો વણવાનું કામ કરે છે. ખેડુતો વગેરે હલકી સ્થિતિના લોકોને ખરના સુતરાઉ કા-પડ ખત્રીઓ બનાવે છે. તાઈ લોકો હલકી ખતની દોટી અને ખાડીના કામ કરે છે. આગળ તો પારશી વણકરોએ વણાતના કામ-માં નવસારીને પ્રસિદ્ધિની ટોંચ ઉપર ચઢાવી દીધું હતું. તે વીશે મી. એલ્યત એક નવીજ વાત જણાવે છે; કે બ્યારે અંગ્રેજ, દય, અને પોરચુગીસોએ સુરતમાં કારખાંના સ્થાપ્યાં, તે વેળાએ સાડી-ઘોતી-બા-સ્તા-અને ગાજ નવસારી અને ગણદેવીમાં એવીતો ઉત્તમ બનાવામાં આવતી, કે સુરતની પ્રેક્ટરી (કારખાંના) ના એજન્ટો અને આડત્યા-ઓ, તે યુરોપવેર મોકલી આપતા હતા. તે અટલે સુધી કે ધ. સ. ૧૭૮૭-૮૮માં ડાકટર હોવા નામે યુરોપ્યન મુસાફર નવસારીમાં અને ગણદેવીમાં એ નામાંકિત હુન્નર શીખવા ખાસ આવ્યો હતો ! એ પ્રમાણે નવસારીમાં એ હુન્નર જુના વખતથી વખણાયેલો હતો. પારશીઓને ઘેરેઘેર

વણવાની શાયો (Looms) હતીઓ. તે હુન્નરની પડતી છેલ્લાં ૬૫ વરસથી થતાં થતાં હમણા લગભગ સમુજો તે નાશ પામ્યો છે, એ ખેદયુક્ત છે. તે વેળાના પારશીઓ ખરા કારિગરોજ હતા. તેનો કાંઈક બાસ થવાને આજે આખા હિંદુસ્થાનમાં હાલ નવસારીની ગોરાંણીઓની વણેલી કુસ્તી વખણાયલી છે, તે ઉપરથી ખ્યાલ આવે છે. ત્યારે જે હુન્નરમાં આપણા નોશાકરાઓના આપદાદાઓએ નામ કાઢેલું તે હુન્નરગ, અક્રશોશ ! આજે સદાખરો ગુમ થયો છે.

નવસારીના તે વેળાના હુન્નર અને કારિગરીમાં માહેર નેગહેર થયલા હુન્નરમંદ પારશીઓ માટે કેપટન એલેક્ઝાંદર હેમીલ્ટન-સ ૧૪૨-નીઝ વાલમ ૧ લાંને પાને ૧૫૭ ઉપર લખાણ હેવાલ આપેલો તેનો માત્ર સાર કહીએ:—

“ ઇરાંતથી નાહેલાં ૪૦૦-૫૦૦ પારશી કુટુંબ વગર કંપાસ અને વગર સુકાને દર્દી માર્ગે હિંદ તરફ આવ્યાં. અને ૨૦ દહાડે રાતને વખતે હિંદુસ્થાનના એક કિનારાઉપર આવ્યાં. તેઓને એક નકિને કિનારે આતશનો શોલ્હો જણાયો, અને તેઓ જેણે દરિયામાંથી જમીન ઉપર ઉતર્યા કે મરઘો વાસ્ચો, અને ગોયા તેણે તેઓને આવકાર આપ્યો; યાને મરઘો તેઓની સલામતીને માટે વાસ્ચો. જે ઉપરથી મરઘાને પારશીઓ કદિપણ કપાતી ખાતા નથી, તથા તેને પારશી ટોલાનોજ એક ધણી ગણી માન આપે છે. તેઓ પોતાના કામ ધંધામાં ઉચોગી અને ઉમંગી છે. તેઓ વેપાર કરવાની અને જમીન ખેડવાની તાલીમ લે છે. તેઓ અચ્છ સુધાર અને વાહાણ બનાવનારા છે. વણવાના કામમાં અને ગુંઠણ કામમાં નવસારી સાહી આસ્તા બહુ વખણાય છે. તેતેમના કારખાનાંઓમાં બને છે. હાથીદાંત અને અક્રીક ઉપર તેઓ અચ્છી કારિગરી કરે છે. તેઓ સર્વોત્તમ કુખીનેતમેકર ગણાય છે. તેઓ દારૂ ગાળે છે, અને તેનાથી તેઓ પોતાનું ગુજરાણ ધણું મનપસંદ કરે છે. ૧૮ મી શદીની શરૂઆતમાં તો સુતરાઉ કાપડનું કારખાનું નવસારીમાં હતું. અને ત્યાં બહુ જીલ્લું બન્ને પ્રકારનું કાપડ વણાતું હતું. ” ઇત્યાદિ.

નવસારીના તે વખતના પારશીઓ અંગણુપણમાં પરધર્મના કામો કરતા. તે લોકોના કરારમાં તરેહવાર માનતસુનત આવતી. કોઇ કાંઇ કરારથી દૂરે, તો તેને મુસતમાન કે હિંદુ ધર્મને લગતી માનતામુનતાના સોગંદ આપવામાં આવતા. મશીમાં દીવેલ ચઢાવાનો અને બીજો એવો ખુતપરસ્તી રીવાજ કસમ ખાવામાં ચાલુ હતો. દસ્તુર કેકોબાદ મે-

હેરજીએ ઇ. સ. ૧૬૦૮માં લખાવી લીધેલાં એક કરારનામાંમાં લખ્યું છે કે:—“જે દોઈ કીડા પામતે હવેથી મને તેને માતા રેવા તથા માતા તાપી હોરખે. ને તે તેના બાપનો જણેલો નહિ.” તે વખતના મોટામાં મોટા સપત એ હતા. “પોતાના બાપનો જણેલો નહિ” એ સોગંદ ઘણાજ ભારે હતા. આજેતો બાપને બાપ નહીં કહેનાર ખેટાઓ છે. આજે તો બાપના કરેલાં ઉપર પાણી ફેરવનારા વસે છે. આજે એવા જુદા સોગંદોના ભર કોર્ટમાં વડીક મનસ્વી-ગવસ્વી—અને કુનસ્વી જેવા પાક કલાંગો ઓચરીને સવાયાના સો ખાનારા પોષાય છે ।

મારે તેની તલવારનું રાજ્ય.

(શીવાજીની પદ્મરામણી.)

જે વખતે પોરચુંગીસોના હાથમાંથી ઇ. સ. ૧૬૬૨માં મુંબઈની હાકમી અગ્રેજના હાથમાં ગઈ, અને તેની ધામધુમનો હિંગામ મુંબઈમાં ચાલી રહ્યો હતો, તથા જે વખતમાં ઈંગલાંડમાં Non-Conformistsની ટોળીઓમાં દાખલ થનારા લોકો ઉપર Conventicle આકટની રૂએ દંડ નાંખવાથી ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૬૪માં ધમરચકરી મચી રહી હતી, તેજ વખતે ઇ. સ. ૧૬૬૨થી ૧૬૬૪ સુધીમાં ઉપલા બન્ને પ્રકારો જેવાજ આપણી નવસારીમાં પણ અન્યા હતા. મોગલના હાથમાંથી મરાઠાના હાથમાં નવસારીની હાકમી જવાની તૈયારી ચાલવા લાગી. મરાઠાઓ અનેક તરેહનો ધુજારો નવસારી ઉપર કરવા લાગ્યા. મરાઠાની ગોયા નૌન કૉનફ્રમીસ્ટ ટોળીમાં દાખલ થનારાઓ ઉપર મોગલોનો મોગલાઈ ધારો, ગોયા કૉનફ્રેન્ડીકલ આકટની માફક નોશાકરાઓને દંડવા, સુરત લઈ જઈને કેદ કરવા, માર મારવા, વગેરેની ધરપચ ધામધુમની ધમરચકરીમાં લાગુ થઈ ચુક્યો હતો. અને જે વખતમાં ફ્રેન્ચ લોકો પોન્ડીચરીમાં પોતાની સત્તા બેસાડતા હતા, તે વખતમાં યાને ઇ. સ. ૧૬૬૪માં શુરવીર શીવાજી નવસારીમાં પોતાનો કાણુ વધારવા લાગો. અને અહિંની રૈયતને તેણે વારંવાર ખંડણીના દબાણમાં દાખી. પણ ફરી બંધારે ઇ. સ. ૧૬૬૯માં નવસારી થઈને તેમની સ્વારી સુરત મઈ ત્યારે, હાંની પોચી પ્રજા અને રાંક રૈયતને ખીલકુલ તુકશાન ન કરતાં, આમળ

ચાલ્યો. સુરતના લોકો એ ઉપરથી પોતાના દરદાગીના નવસારીમાં સં-
 તાડી જવા લાગ્યા. પણ જ્યારે મરાઠાઓની અને ધાડપાડુઓની નગર
 વારંવાર નવસારી ઉપર જવા લાગી, અને મરાઠાઓને એમ જણાયું કે,
 નવસારી સંધન અને શ્રીમંત છે, અને સુરત નિર્ધન થયું છે, ત્યારે સુરતને
 બદલે નવસારી ઉપર પીડા ઉતરી. વળી તે સાથે દર સાલ ગરાશીઆઓનો
 પગદડો અત્રે થવા લાગ્યાથી ઉલટાં હવે નવસારીનાજ લોકો પોતાનાં
 જણસભાવ અને દસ્તાવેજ સુરતમાં છુપાવી આવવા લાગા. એવા કટાકટીના
 હિંગામમાં નહીં સુસલમાનતું રાજ ગણાય, કે નહીં હિંદુત્વ. એ ધાડ,
 લુટ, દરોરા, અને ગીરાશને લેક. કર્નલ. આર. વોલેશ Going to the
 white Crownની ઉપમા આપેછે. એ લુટારો એક ભતના ચોર પ-
 ક્ષીની માફક મોસમમાં લુટવાને માટે આ તરફ ઉતરી પડતા, અ-
 ને ચોમાસું ખેસવાની મોસમ અગાઉ કાતર કાચરમાં અને પાહડ કું-
 ગરમાં ભરાઈ ખેસતા. કાગડાના જેવાં મુસાફર પક્ષીની એક ભત એવી
 આવે છે, કે જે દેશના કેટલાક ભાગોમાં વરસમાં એકવાર જ આખા
 વરસનો ખોરાક લાવી માળામાં ભરાઈ રહે છે, તેમ તે પીંદારોઓ આપણાં
 નોશાકરાં ચઢ્યાંઓનો માળો ચુડી, ચારો ચોરી, ભાગી જતા. શાળ ઉપર
 કામ વણાતું હોય તો તે તોડી પીખી નાંખે ! અનાજની કાથીઓના
 મોં પોતાના ઘોડાઓ આગળ ખુલી મુકતા ! ઝોરતોની લાજ લુટતા !
 અને વળી ગીરાશીઆ નામે લુટારોનો તો જીવનનો પાર નોહોતો.
 છીંકતાં દંડુ અને તેરી ભેંશાને મેરી ખીંચાં પાડી એવી છેડતી શા-
 ધવાનો તો જાણે તેમનો ધર્મજ હતો. ખાઇપી, લઈ દઈ, લુટીવગડી,
 હીંગાં મસ્તી મચાવીનેજ ધરાતા નોહોતા. પણ વળી આવતાં વરસને
 માટે છેડતી કાઢવા સાર કોઈના ખારણાં આગળ છાણનો ટોપલો નાંખી
 જતા ! કોઈના આંગણાં આગળ માંછલીઓ નાંખી જતા ! અને કોઈન
 દરવાજા આગળ કચરો નાંખી જતા ! એવી એવી કોહીને વેહેલી બ-
 ગડી ભય એવી નાશક ચીજો ગીરાશ લેખે મુકી જતા. લોકોપણ એક
 બે વાર ઠોકડાઈને સમજી જે ગયલા, તે કચરો હોય કે નર્ક હોય તે
 જરાએ જરા ઝોસપી વીણી લઈને ધરના એકાદ ખુણાંમાં સંચરી
 રાખતા. ખીજે વરસે છીટું શોધતો પેલો ગીરાશીઓ આવીને પોતાની
 અનામત માંગે, કે તેઓ તુરત કાઢી આપતા. જે તે વસ્તુ ગુપ્ત થઇ ગઇ
 હોય તો રાંણુ બુમરાંણુ કરી લુટકાટ કરતા ! એ ગરાશીઆઓની તરેહવાર
 રમુજ બનેલી વાતો નવસારીમાં ચાલે છે, પણ તે જ્ઞાતો કરવાની આ

જગા નથી. એવા જીલ્લાઓમાં આપણા નોશાકરા આપદાદાઓએ દહાડ કાઢી પોતાનો બવ પાર કર્યો છે. આજે તેવું કશું નથી. અધારી રાતે ખાર વાગે ઉઘાડે ખારણું બવ અને શુંનું ઉછાળતા ચાલે તો કોઈ હાથ પકડનાર નથી.

એ ગરાશીઆઓના* અને પીંઢારાઓના જીલ્લાઓમાં જે લોકોથી પોતાના જન માલ સાથે નાશી જવાય તે લોકો સુરત જતા, પણ નાશવાને અશક્ત એવા લોકો તરેહવાર છુપી જગાએ ભરાઈ બેસતા. એકવાર એવાજ પીંઢારાઓ નવસારીમાં લુટવા ચઢી આવ્યા ત્યારે, કેર-

*એ ગીરાશીઆઓને આજેપણ ગાયકવાડ સરકાર, તેઓએ રૈયતને નહીં પીડવાના કરારો વીગેરે કરવાથી દર વરસે “ગીરાશ” ને નામે રૂ. ચાલીશ હજારની રકમ દર વરસે નવસારી ખાતે વેહેવી આપે છે. અને દર વરસે તે ગીરાશીઆઓના વંશ વારસો ગીરાશ ચીરડાનો હક લેવા સેંકડોખંધ અને આજેપણ ઉતરી પડે છે, અને રૈયતને માટે આપણી માયાળુ સરકાર પોતાની ગીરાશી હજારો રૂપિયા કાઢી આપે છે.

ગ્રાસ અથવા ગરાસ અથવા ગીરાશ એ, સંસ્કૃત **ग्रस** = એટલે ખા-લું તે ઉપરથી **ग्रस** = એટલે ખાવાનો ખોરાક, એ ઉપરથી નીકળેલો શબ્દ છે. અને તેનો ઉદ્ભવ અર્થ ઉદર પોષણને માટે આપેલી જમીન, એવો થાય છે. અને તેવી જમીન ધરાવનારને ગ્રાસિયો કહે છે. એ ગરાસીઆઓ રજપુ-તોની એક જાત છે. ગરાસનો અર્થ ગુજરાતીમાં કાળિયો, અથવા બુકકો થાય છે. ફાર્બસ પોતાની “ રાસમાળા ” માં કહે છે,

“ The term Gras appears, as has been already mentioned, to have originally been applied to gift made to religious persons, such as were afterwards more particularly denominated Pusav.”
તોપણ ભાટચારણોની તત્કારિખમાં મુખિ ગરાસીઆના નિભાવને માટે કાઢી આપવામાં આવેલી જમીનોને એ શબ્દ લાગુ કરવામાં આવેલો જણાય છે. વળી ગામડાંઓની આસપાસ રહેનારા ગરીબ લોકો પોતાનો બચાવ કરવા માટે અમુક રકમ ગરાસ લેખે (Black mail) આસપાસના હુડારાઓને બાંધી આપતા હતા. તે ગરાસ કહેવાતું હતું. એ પ્રમાણે ગરાસીઆનો ખેતાબ પેહેલે તો માન ભરેલો હતો, અને તે ખેતાબ ધરાવનારને સરકાર જેવા ગણવામાં આવતો હતો. પણ પાછળથી તે એ શબ્દ, ઘણાજ ખરાબ જાતનો હુડાર (A soldier of the night) બની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. ભાન્ડારાના કૂંપોજનો મહીકુર જેવા જબરા ગરાશીઆઓ થઈ ગયા છે, જેઓ મજબૂરીને પાચમાલ કરી નાંખ્યું હતું.

શાસ્ત્રજી ગોટલા નામે એક દોસા નાશી ન જવાયાથી જલુસ ભાવ લઇને પોતાની પાસેના પડોશી અને જાની દોસ્ત નવરોજદાર નામે મોબેદની સાથે નવસારીમાં રહ્યા. બંને જણા વાતે ખેડેલા હતા, એવામાં તેમના મોહલામાં પીંઢારાઓ પેદા. નવરોજદારે તો ધરના કાતરીયાં ઉપર જઈ અડધાંના ઢગલામાં ભરાઈ બેઠા, ને કેરશાસ્ત્રજી પોતાના ધરના કાતરીયાં ઉપર મુકેલી કોથીમાં જલુસભાવ લઇને ભરાઈ બેઠા. અને પોતાની ઉપર થોડાંક ઝોલવાના ગોદડાં વગેરે દાખી દીધાં. પીંઢારાઓએ આવીને અસલના વખતની નોશાકરી પેટીઓ, તે આપણા કચ્ચાશજી કાકાની કોથીઓ ખોલવા માંડી, તો પેલી કોથીઓમાંથીતો ગોદડાંજ ગોદડાં નીકળ્યા કીધાં, ત્યારે ચીચવાઇને તેઓ બોલ્યા કે “ઇસમે તો સખ ગોદરીઆંજ ગોદરીઆં,” એમ બોલી ચાલી ગયા. તેઓના જવા પછી બંને દોસ્તો પોત પોતાના ધરમાંથી બાહાર આવ્યા, ત્યારે નવરોજદાર જેવણે પાસેથી પીંઢારાઓને બોલતાં સાંભળ્યા હતા, તેવણે હસીને દોસ્તની ટકોર કીધીકે “કેમ છેઓ ગોદરીઆં !” તે ઉપરથી કેરશાસ્ત્રજીના ખાંદાંતની ગોટલા અટક બદલાઈને ગોદરીઆની અટક પડી. એવી એવી રસુજી વાતો ઘણી છે.

ચોધરી સીસ્ટમ.

આવી રીતે મરાઠાઓનો દોર દિન પર દિન વધી જવાથી ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં મરાઠા લુટારોએ ઠેકાણે પાડવા ચોતરફથી ધરનાર “ચોધરી” એવો એલકાળ આપી નવસારીના મુધારા પાછળ મેહેનત લેવા મોગલ સરકારે દેશાઈ ટેહમુલજી રસ્તમજીને નિમ્ના. પણ પારશીને ચોધરી નિમેલો જોઇ, અત્રેના મોગલ મલેકોને પરવડ્યું નહીં. કેમકે તેમનો જુલમ અતિશય હતો. તેમની અનીતિ અનંત હતી. તેમનો “જો હુકમ” તોડનાર કોઈ નોતો. એ કારણથી જે કામ ટેમુલજી દેશાઈ કરતા તેની વિરુદ્ધ તે મલેકો વર્તતા. ધરનાધસી ઘણી ચાલી. હાથીની લગઇમાં ઝાડનો ખો, તેમ મોટા મોટાની અદેખાઇના ઝેરના ભોગ અહીંના લોક થવા લાગ્યાં. તે વખતે દેશાઈ-કુલો ન હોવાથી સતાપીર આગલના મરીચમ પુરાની પછાડી ચુરગડોના ધર આગળ મીઠા કુવાનું પાણી પારશણો પણ ભરતી. હાલના અમેશર આગલની

મલેક સરાહનો મલેક તથા સતાપીર આગલની સરાહનો મલેક બંને બાધ બાધ હતા. એ સતાપીર આગલવાલો મલેક નાહનો પણ સ્વછંદી અને સ્ત્રિ વિપથી હતો. તે તરફ પાંણી ભરવા જતી પારશણોની કમક-માત ભરેલી રીતે તે લાજ લુટતો. અને પારશી ચોધરી ઉપરનું વેર પારશી ઓરતો ઉપર કાઢતો. આ અનીતિનો અંત લાવવા માટે અક લઠ ખુબસુરત પારશી બચ્ચાને પારશણનો વેશ આપી રાતો રાત તે મુંજ મલેકનો અંત આણવાની તદખીર પાર પડી. એવી રીતે એક ગમથી જે સાહનશાત તરફથી ચોધરાધ આપવામાં આવેલી તેનાજ હુદ્દે દારો તરફથી આદત, અને બીજું તો જે લોકોને દેકાણે લાવવા તે આપેલી, તેમના તરફથી વિપત્ત. છીંકતા દહે એવો એણનો એવખત હતો. વળી સુરતનો નવાબ રસ્તમ અલીખાન નવસારીના મલેકની અનીતિને ઉત્તેજન રૂપ થઈ અખાડ કરતો. એવી રીતે બચારી રાંક રૈયતનો ચોતરફથી મરો થવા લાગો. મરાથા કરતાં મુગલોનો માર પુષ્કળ હતો. મુગલાધ કરતાં મરાથી રાજ્ય સર્વ કોઈને આવકારદાયક થઈ પડ્યું. અરસી અમેરીકનોએ જેમ અંગ્રેજોના ઘણા જીલ્લોમાંથી કંટાળીને આખરે નેનરલ બ્યોર્ન વૉશીંગટનને બાહાર પડવા અરજ ગુજરી હતી, અને અમેરીકાને જેમ સ્વતંત્રતા અપાવી, તેમ લોકોએ તે વેળાના નો-શાકરા વૉશીંગટન ચોધરી તેહમુરજ રસ્તમજ દેશાધને અરજ કરી, કે આ મુસલમાન જીલમમાંથી છોડવવાનો કાંઈ પ્રયત્ન કરો. છોડવે કોણ ? અને છોડવે કેમ ? બ્યારે દુઃખનીબી હદ આવેછે, ત્યારે નાશીપાશીને હિંમત ધણું બળવેછે.

પેલી ગમ નજર કરતાં, પૂર્વ દિશાએથી કાંઈ ઘાટ ઘણ એવું દેશાધ તેહમુજજને અને તેમના નેકનાંમ બેટા ખુરશેદજને લાગ્યું. તેઓને એક મસલતથી ફતેહની બાજુ પૂર્વ દિશાએ જણાઈ. ૧૮મી સદીની શરવાતથી, બલકે તે પહેલાંથીજ મરાથાઓની ચઢાઈ નવસારી ઉપર થતી હતી. અને પીલાજ ગાયકવાડ નામના મરાથા જોકે શાનગડ ખાતે ઇ. સ. ૧૭૧૯થીજ ફરીફાંમ થયલા હતા, તોપણ મોગલાઈ રાજ નવસારીમાંથી નાખુદ થતાં, ઇ. સ. ૧૭૫૩માં બ્યારથી ગુજરાતની રાજધાંની ગઈ ત્યારથીજ ખરી રીતેતો મરાથા રાજ નવસારીમાં થયલું ગણાય. નવસારીમાં પીંદારા અને ધારપાડુઓના ટોળાં આવતાં તેનો સેનાપતિ દાભાડે નામનો સરદાર હતો, તે પીંદારાઓને નવસારીની રૈયત પાસેથી ખંડણી ઉધરાવાનો હક મુગલ-રાજ તરફથી મલ્યો હતો.

ડાભાડેના જમના હાથ જેવા આસીસ્ટન્ટ ટરીફ ગાયકવાડ નામના એક મરાઠા મુખી જોડાયા. તે સઘળાનો ઉપરી રાજ સતારાનો રાજ હતો. અને એ ડાભાડે તથા ગાયકવાડ સરદારો વધવાથી પેશ્વા સરકારને મોટી મુશ્કેલી નડી. મોગલાઈ સરકાર પેશ્વાની પક્ષ પકડવા લાગી, અને તેથી મોગલાઈ સરકારને ગાયકવાડ સાથે ઘસાવા લાગ્યું. આ બધો સં-જોગ સાધીને અને મારેલો ફટકો આબાદ લાગશે એવું ધારીને, જે પ્રમાણે અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોને અમેરીકામાં ઘસાતું ચાલવાનો દાવ જોઈને, લાલ લઈને, જેનરલ જ્યોર્જ વૉશીંગટને ફ્રેન્ચોને મળી જઈ અંગ્રેજી અમલનો અમેરીકામાંથી પગ કાઢ્યો, અને જીલમ તોડી સ્વતંત્રતા અપાવી રૈયતને ઉગારી, તેજ પ્રમાણે એક આપ બેટા દેશાઈજીઓએ, તેજ ધોરણ ઉપર ઘાટ ઘડીને ગાયકવાડને મળી જવાનું દુરસ્ત વિચાર્યું. નોશાકરી રૈયત મોગલાઈ જીલમોથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારી રહેલી, તેથી મોગલોને નવસારીમાંથી હાંકી કાઢી ગાયકવાડને હાથ નવસારી જાય તો સહાયજીત રહેવાના એકરાર કર્યા. તેનો હેવાલ હું પોતે આપું તેના કરતાં મી. એલ્યતના તથા મી. દોશાભાઈ. ફ. કરાકાનાજી શયુનો-માંજ ઉતારી લઉં છું:—

“ In 1700 Temoolji Rustamji went to Delhi and obtained the post of Desai, and in 1720 when Navsari was groaning under the tyranny of Rustam Alikhan, Nawab of Surat, he induced Pilaji Gaikwar to come from Songad to Navsari. For this act he was imprisoned by the Nawab of Surat, but was subsequently released by Pilaji. ”

એ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં તેહમુરજી રસ્તમજી, જેવણ તે વેલાએ શીરવઈ ખાંદાનના હોવાથી શીરવઈની અટકના હતા, તેઓ દી-લ્લી ગયા, અને દેશાઈગીરી પાખ્યા ત્યારથી તેવણ “દેશાઈ” કહેવાયા. ઇ. સ. ૧૭૨૦માં સુરતના નવાબ રસ્તમજી અલીખાંનના જીલમથી નવસારીના લોકો ત્રાસી ગયાં હતાં, તે વેળાએ તે તેહમુરજી દેશાઈ, પીલાજી ગાયકવાડને સોનગડના કીલ્લા ઉપરથી નવસારીમાં લાવ્યા. અને મુગલાઈ સામે રાજદ્રોહી ખટપટ ગણીને રસ્તમજી અલીખાંનને તેવણને કેદ નાખ્યા હતા, પણ પાછલથી પીલાજીએ તેવણને છોડવ્યા હતા. ત્યારે પીલાજીરાવ, જે ૧લો ગાયકવાડ રાજા, તેને નવસારીમાં લાવનાર એક નોશાકરો પારશી

દેશાઈ હતો. ત્યારે ગોયા વડોદરા રાજની લગામ પેહેલ વેહેલી ગાયકવાડ ધરો-
ણાના હાથમાં આપનાર આપણે નવસારીનોજ એક વતની હતો. અને
આમ થવાથી અણીહિલવાડનું હિંદુરાજ જે મોગલ રાજ્યોએ ખુચવી
લીધું હતું, તે એક પારશીના પ્રયત્નથી પાછું હિંદુરાજ થવા પામ્યું છે.
દેશાઈજ મોસુદની પોતાની રૈયત તરફની આવી નેકનાંમી માટે મી.
એલ્યત વળી કહેછેકે:—

“તેમુલજના બેટા ખરશેદજને પીલાજીએ દેશાઈગીરી આપી હતી.
અને હજુ તેમનું ખાંદાંન ગાયકવાડની ધણી નેમણુકા ધરાવે છે. ઈ. સ.
૧૮૦૦ માં ગોવીંદરાવ ગાયકવાડ સાથેના તહનામામાં ખરશેદજના
બેટા મનચેરજીએ મુંબઈના ગવર્નર મી. દંકનને મદદ કરવાથી અ-
ંગ્રેજ સરકારે તેમને પોતાની બાંહેધરી* આપી. વલી ૧૮૦૨ માં ત-
હનામાની અન્નવણી વખતે અંગ્રેજ સરકારને એ દેશાઈએ મદદ કર-
વાથી છેક ૧૮૧૭ માં દર માસે રૂ. ૨૦૦ નું પોલીટીકલ પેન્શન
તેમને અંગ્રેજ સરકારે આપતું કર્યું હતું. તેમના એટલે દેશાઈ મન-
ચેરજીના બેટા જમશેદજી, વળી બીજા શયાજીરાવ માહારાજના
બહુ માનીતા હોવાથી, શયાજીરાવ તેમને પોતાના નાલાબાઈ કહેતા હતા.
આ દેશાઈ કહેબને કોલાશણાનું ઈનામી ગામ ગાયકવાડ સરકારે બક્ષી-
શ આપ્યું છે. ” એ પ્રમાણે નવસારીમાં ગાયકવાડ રાજનો અમલ કેમ
અને શાયકી થયો, તથા ગાયકવાડનું રાજ કેવા સંજોગો વચ્ચે સ્થાપિત

*બાંહેધરી, એ સંસ્કૃત શબ્દ છે. **વાંહી** = હાથ; અને **ધરહે** =
એટલે ધરવું—પકડવું. યાને જે પ્રમાણે એક માણસ મરતી વખતે પોતાના
અચ્ચાંતો હાથ, પોતાના કોઈ મેહેરબાંનના હાથમાં આપી ન્યથે, અને હા-
થમાં હાથ લીધા પછી તે અચ્ચાંતે જેમ પાલવામાં આવે છે, તેમજ ગોયા
અંગ્રેજ મુરબ્બીએ પોતાના અચ્ચાંતે જેમ દેશાઈઓનો હાથમાં હાથ લીધો છે.
વળી મગદર થવા જેવી એક વાત એવી છેકે રપ—૩૦ અંગ્રેજ બાંહેધરી પ્ર-
થમ હતી, તે બધી રદ્દ કરીને આજે અંગ્રેજ સરકારે માત્ર ૪ બાંહેધરી કા-
યમ રાખી છે, તેમાંની બે તો નવસારી પ્રાંતનાજ વતનદારો અને જગીરદારો
ની છે. અને વળી તેમાં પણ કર્નલ વૉલેસ પ્રમાણે ૧ લો દરજ્જે નવસારીના
પારશી દેશાઈની બાંહેધરીનો છે. નવસારી પ્રાંતમાં નવસારી કસ્ટોના મોટા
દેશાઈ બાંદાંનની, અને પલશાણ તાલુકામાં આવેલાં બલેશરના હિંદુ દેશા-
ઈની મલી બે બાંહેધરી છે. વળી આપણા નવસારી પ્રાંતમાં ચાર પાલકી
પદ્ધત દેશાઈઓ છે. ૧—નવસારીના દેશાઈ; ૨—બલેશરના દેશાઈ; ૩—મ-
હુવાના દેશાઈ; અને ૪—ગણદેવીના દેશાઈ.

થયું, તે સઘળું તપાસતાં નવસારીની ભૂમીને તે સર્વેનો જશ વગર શકે આપી શકાય.

એ પ્રમાણે ઇ.સ. ૧૮૧૯ સુધી ગાયકવાડની તવારીખ જૂદીજ તરેહની છે. અને ત્યારપછીની નિરાલીજ છે. વાંટસન્સ હીરતરી ઓફ ગુજરાત ઉપરથી જણાય છે કે, ઇ. સ. ૧૭૦૫ માં મરાઠાઓએ ગુજરાત ઉપરની ચઢાઈમાં પેહેલાં પગલાંજ નવસારીમાં સુક્યાં. અને રતનપુર તથા બાબાધ્યાન આગળ જીતો મેળવી. પણ ઇ. સ. ૧૭૧૧ માં જે વેળાએ મરાઠાઓ નવસારીમાં આવ્યા છે એવી ખબર સુરતના નવાબ સાહાબતખાંનને થઈ ત્યારે તેણે તૈયારીઓ કરી મરાઠાઓને આગળ વધવા ન દેતાં મારી હાલ્યા. બાલાપુરની લડાઈમાં ઇ. સ. ૧૭૨૦-૨૧ માં દામાજી ગાયકવાડ પોતાના ખેશીઓ સહ ઘણી બાહાદુરીથી લડ્યો, સખ્ય શાહુ છત્રપતિએ તે દામાજીને “ શમશેર બાહાદુર ” (Illustrious Swordman) નો ખેતાખ આપ્યો. દામાજીનું મરણ ૧૭૨૧ માં થતાં તેનો ભત્રીજો પીલાજી, જે સેનાપતિનો આસીરદાર હતો, તે શોનગડની ગાદીએ આવ્યો. ટુંકમાં ગાયકવાડનું વંશ એક ગામની પહલાઈ ધરાવનાર હતું, તે હવે મોટા મુલકનું રાજ ધરાવનાર થયું. નવસારીમાં પેહેલા ઉતરનારા મરાઠા હતા. ઉદાજી પવાર-કાન્દાજી કદમબાંદે-અને પીલાજી ગાયકવાડ. પ્રથમ આપણું ગાયકવાડી મધક નવાપુરામાં હતું. પણ બાંડેના વંશવાલાઓએ તે પોતાની હદનું છે એમ જણાવ્યાથી, ગાયકવાડ સરકારને શોનગડમાં ગાદી સ્થાપવી પડી. ગાયકવાડ સરકારની પેહેલી રાજધાણી નવસારી પ્રાંતના શોનગડ કર્યામાં હતી. ગાદી પણ ત્યાંજ હતી. શોનગડમાં તેણે મોટો કિલ્લો બંધાવ્યો, અને પછી જેમ જિત થતી ગઈ તેમ, કોન્ડ-વાજપુર-સકળખેડા-અને રૂપગડમાં કિલ્લાઓ બાંધ્યા. ઇ. સ. ૧૭૧૯માં સુરતના મુત્સદ્દી સૈયબ ઉલ્હીસલામે પીલાજી સામે લડાઈ જગાવી, તે વખતે નવસારીની તમામ પ્રજા ગાયકવાડ તરફથી મુસલમાનોની સામે લડી. અને મુસલમાનોને માર મારનારા નવસારીના કોળીઓ હતા. છેક ઇ. સ. ૧૭૬૬માં દામાજીએ પાટણ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંસુધી તો આપણા નવસારી પ્રાંતમાંજ ગાયકવાડની ગાદી હતી. પણ ત્યારપછી સરજમીનની અર્ધવચમાં ગાદી સ્થાન કરી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી, વડોદરાની ભૂમીને રાજધાની બનાવામાં આવી. તે વખતમાં આપણો નવસારી કર્યો “ સુરત અદાવીસી ” માં ગણાતો હતો. સુરત જિલ્લાના તે વખતમાં ૨૮ વિભાગો કરેલા હોવાથી (પાછળથી

૧૪ માહાલ ગાયકવાડમાં અને ૧૪ માહાલ અંગ્રેજ સરકારમાં ગણાયલા છે.) “સુરત અદાવીસી” નામ તેને આપવામાં આવ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૭૨૪માં પાછો સુરતનો નવાબ ફત્તમઅલીખાન પીલાછને હંકવા લાગો, અને નવસારીના લોકો ઉપર લુટ ચલાવી. એ વખતમાં પીલાછને શેનગડના બીલો, કાલીઓ, વગેરે રૈયતે, તેમજ નવસારીના પારશી દેશાધઓ, અને બધા માહાલના પટેલો વગેરે મુખીઓએ મુગલરાજથી કંટાળેલા હોવાથી એક ખટપટ અને એક મસલતથી એકમતે એકાજતે મરાઠાઓ નેડે નેડાઈ ગયા. એ ૨૮ માહાલ (તે વખતે નવસારીના આઠને બદલે ૨૮ માહાલ કહેવાતા.) ના સર્વ લોકોના ખીલા ઉપાડ કરવાના કસદથી સુરતના નવાબ સરખુલદખાને પુનાના ખાજરાવ પેશ્વા સાથે મલી જઈ એવી સલાહ કરી, કે પેશ્વાને તે નવાબ નવસારીના માહાલો પૈકી ચોઠ અને સરદેશમુખી આપે, અને તેના બદલામાં મરાઠા ગાયકવાડને મારી હયાવામાં ૨૫૦૦ ઘોડેસ્વારની પેશ્વાએ મદદ આપવી.

ઈ. સ. ૧૭૩૬માં પેશ્વા અને ગાયકવાડ વચ્ચે વડોદરા આગળના બીલાપુર ગામ આગળ લગાઈ થઈ, તેમાં પીલાછ ઘાયલ થયો. લગાઈનો અંત કેમે કરી આવ્યો નહીં. છેવટે સલાહ થઈ, તેમાં ડાભાડેના મરણથી જીવતાં યશવંતરાવ દાભાડેને શેનાપતી બનાવી તેના મુતાલીક લેખે ખાજરાવે પીલાછને હરાવ્યો. અને “શેનાખાસખેલ” નો ખેતાબ આપ્યો. એ પ્રમાણે આપણા ગાયકવાડ સરકારને એ તખ્તે મલી જીદા જીદા બે ખેતાબો, બાહાદુરી કરી શમશેર મારવા માટેજ મળ્યા છે. અને આજે તે એક ખેતાબો સાથે નેડાઈને “શેનાખાસખેલ શમશેર બાહાદુર” નો ખેતાબ થયો છે. અને આજના આપણા પ્રજાપ્રિય નામદાર માહારાજ શ્રીમંત સરકાર શયાજીરાવને, તેમની ભારે કુશળતા માટે અંગ્રેજ સરકાર તરફથી G. C. S. I. નો પૌઠ એલકાબ મળ્યો છે, તે સાથે ગાયક-

શેનાખાસખેલનો અંગ્રેજીમાં ગ્રાન્ટ દફે એવો અર્થ ક્યો છે;

“ Commander of the Special Band ” અથવા “ Leader of the Sovereign Band. ” યાને ખાસ ટોળીનો વડો. એમ જણાય છે, એ એલકાબ પ્રથમનો સેનાપતિ દાભાડેનો હતો, પણ મુસલમાનો ઉપર હુત મેળવ્યા પછી ગાયકવાડને આપવામાં આવ્યો હતો. અને ગાયકવાડનો તે ખાસ ખેતાબ થઈ પડ્યો છે. વળી પેહેલાનો એટલે સૂધી હતું, કે કોઈપણ નવો ગાયકવાડ ગાદી ઉપર આવે, ત્યારે તેને માટે એ ખેતાબના અધિકારને પૌશાક પુના દરબાર તરફથી આવતો હતો.

વાડ સરકારના મોટા ત્રણ ખેતાઓ છે. એ વખત પછી નવસારીમાંથી મોગલાઇ રાજ છેકળ જતું રહ્યું, અને મરેથી રાજ મંડાયું. એ ગાયક-વાડના પેહેલા ચાર રાજન એકળ મળતાં નામોને અનુક્રમે ગાદીએ આવેલા હોવાથી તવારીખમાં ઘણાઓ ગુંચવાય છે. ૧લા ગાયકવાડનું નામ પીલાણ. ૨જનું નામ હામાણ. ૩જનું નામ પીલાણ. ૪જનું નામ હામાણ, એમ તેના તેજ નામો આવે છે. તો જો કે તે રાજઓ તો જૂદા જૂદા છે. ઉપર જણાવેલો શોનગડનો કિલ્લો એવા હેતુથી બાંધવામાં આવ્યો હતો, કે માલવા અને દાંડના મુલકો તરફ નવસારી પ્રાંતનું વખણાયલું સાગનું લાકડું અને બીજો વેપાર, બીજી તરફ ધસ-ડાઘ જાય નહીં. તેજ પ્રમાણે સાકોટનો કિલ્લો એવા હેતુથી બાંધેલો, કે નજદીકના કોચરડાંઓમાં ભરાઇ રહેતા બીલ લોકોને શીકસ્ત આપવી, અને તેમને નિસ્તેજ કરવા. મી. ઓગીલ્વીના જણાવા પ્રમાણે એ શો-નગડનો કિલ્લો, ગામની સપાતીથી ૧૫ મૈલ ઉંચો છે.

દેશાધિઓની વેઠ સીસ્તમ.

નવસારીમાં ગાયકવાડી સ્થપાઈ, તેમાં મુખ્ય હાથ હાંના દેશાઈ ઓનો હોવાથી નવસારીની મામલત કરવાનું કામ, અને વસુલ ઉંધરા-વાનું કામ ગાયકવાડે દેશાઈઓનેજ સોંપ્યું હતું. તે દેશાઈઓ નવસારીની રૈયત પાસેથી “ વેઠ ” ને નામે જૂદા જૂદા આકારમાં કર લેતા હતા. ઇંગ્લેંડમાં પણ મોટા લોર્ડ લોકોના વેઠ લેવાના જેવા ધારા સરકારે પાળ્યા છે. જેને Petty Rights કહે છે. એ વેઠ દેશાઈઓ તમામ રૈયત પાસેથી લેતા હતા, અને તેના બદલામાં તેમનું રક્ષણ થતું. તેમના તરફથી દેશાઈઓજ સરકાર દરબારમાં તેમના પ્રતિનિધિ, અગ્રે-સર, વકીલ કે બેરીસ્ટર ધર્મ બચાવ કરતા. વેઠ, યાને કે વગર મેહેનતાંણું કે વગર અવેજ લેવે મજુરી કરવી, કિંવા માલ આપવો તે. જેવું જેવું કામ, જેવો જેવો ધંધો, તેવી તેની પાસે વેઠ લેવાતી. વેઠનું શબ્દ વેઠ ઉપરથી નીકળેલો છે. એટલે ગોયા નવસારીની રૈયત પોતાનો બધી વાતે બચાવ કરનારની બધી ચીજ વેઠતા હતા. અને તેમાં તેઓ રાજ હતા. કારણકે કોહર કાકડી આપીને દેશાઈની આગળ શુભેર રહેવાનું હતું. આજની માફક વકીલોને ત્યાં કે દીવાની અને ફોજદારી કોર્ટમાં તેઓને

ખરાબ થવાતું નોહોતું. મોટી શી આપવી પડતી નોહોતી. અડચણ પડે તે દેશાધ તાળી દે, અને બદલામાં વેઠ લે. એ વેઠ સીસ્ટમ કેવી રીતે ચાલતી હતી, તે આપણે જાણીશું. એ સીસ્ટમને “વેઠ બીગાર” ની સંસ્કૃતિ ઓળખવામાં આવે છે. તેમાં કેટલાક હક, દસ્તુર, લવાજમ વગેરે રોકડમાં, માલમાં, કિંવા જનમહેનતમાં વશુલ કરવામાં આવતા હતા. એ દરાર પણ દેશાધિઓએ નક્કી કરેલા. કેમકે નવસારીના તે વેળા હાકમજ તેઓ હતા. કન્યાટંટા ચુકવનાર, અને ગુન્હાની સજા કરનારા વડીક તેઓ હતા. આંગણના ખાંદાંનમાં જેવી હાકમી હતી, તેવી એ દેશાધ ખાંદાંનમાં તે વેળાએ આવી હતી. માર મારવાથી તે જીવથી મારી નાંખવાનો પણ તેમની પાસે અણલેખીત અધિકાર હતો ! આજે જેવા અધિકારો નવસારીના શુબાને કે દિવાનને નથી, તેવા અધિકારો તે વેળાના દેશાધિઓ પોતાના ઘેરના કાયદાથી વાપરતા. નવસારીના કણીઆ સમસ્ત-કલાલભટ્ટીના પીકાંવાલા-ઈટ પંજવાવાળા-પસ્તાકીઆ લોકો-ભરવાડા લોકો-ખાલપાઓ- તરવાડાઓ-ખેડુતો-કુંભારો-ખાટકીઓ-માંછીઓ-ધાંચી લોકો-શુખડીઆઓ-વણકર-કંસારા-સુતરવાલા-માલી-તંબોલી-સુધાર-મોચી-દરજી-તાધ લોકો-કાગદી-ગોળા-વગેરે ત-તમામ ધંધાદારીઓ મેહેનત મજૂરી કરીને અથવા માલ આપીને દેશાધને વેઠ ભરી આપતા. તે વીશે લંબાણ હકીકત, સમજણ સાથે હમારા માનવંત મુરખી પિતાજી દેશાધ મનચેરજી બરજેરજી તરફથી બાહાર પડનારી દેશાધ ખાંદાંનની સંપૂર્ણ તવારીખમાં આપવામાં આવશે.

એ વિગેરે વેઠબીગાર, હક દસ્તુરી, ની સીસ્ટમ નવસારીમાં દેશાધિઓની હકુમત વખતે હતી. અને જે બીના હમે આપી છે તે કાંઈ માત્ર દંતકથા નથી, પણ હજી સુધી દેશાધ ખાંદાંનના દફતરમાં મેળુદ છે, એવા દસ્તાવેજ પુરાવા ઉપરથી આપી છે. અલખત એમાંની જુજ શિવાય કાંઈ પણ વેઠ આજના રાજ્ય અમલમાં રહી નથી. તેમજ આ વેઠ આજે આપણને જુલમ જેવી કદાપિ લાગે, પરંતુ તે વખતના લોકો આવી નિર્જીવ વેઠમાં સરકાર દરખાસ્તના ધક્કા ધક્કીથી મોકળા હોવાને લીધે, તથા કોઈના કજઆથી મુક્ત હોવાને લીધે, એ વેઠ ઘણા આનંદથી આપતા. એટલુંજ નહીં પણ આ વેઠો આજે આપણને હસ્તા સરખી લાગતી હોય તો જાણવું અગત્યનું થઈ પડશે, કે ઈંગ્લંડમાં લોડ લોકોના એવા Petty rights હજી છે. અને એવા નાહતા કીરકોલ હક આજે પણ નામદાર ગાયકવાડ સરકારેજ નહીં, પણ ખુદ

નામદાર અંગ્રેજ સરકારે પાલ્યા છે, તે એવી રીતે કે, સુધરેલું રાજ્ય અમલ સ્થાપન થવાથી અને દેશાધિઓની હકુમત ઉતરી મામલત ગયા પછી જેટલા વખતથી આજ સુધી વેઠ બાંધ થયેલી, તેની નુકશાની બદલ હમારા પિતાજી દેશાધિ મનચેરજી બરજેરજીએ નામદાર ગાયકવાડ સરકારમાં વર્ષો ગણત્રિથી કામ ચલાવી એ વેઠ બીગાર બદલનાં કંપન-શેશન મલવા મથન કર્યાથી, આજે કૃપાવંત અને માયાળુ એવી નામદાર ગાયકવાડ સરકારે કંપનશેશન આપવાનું સ્વિકાર્યું છે; અને તેમાં અંગ્રેજ સરકારે પણ ખુશી માની છે. દસ્તાવેજ નોંધવાનું રેજીસ્ટ્રેશન ખાતું પણ દેશાધિનેજ ત્યાં હતું, અને તેની નોંધણીની શી સૌ વેઠમાંજ સમજી લેવાની હતી ! ત્યારે એવી વેઠ કોણ નહીં પસંદ કરે ?

આપકારીખાતું પણ દેશાધિનેજ ધર હતું, અને જેને જેમ ગમે તેમ પીઠાં માંડી દારૂ ગાળે, વેચે, અને તાડી ખખાવે. તેનો દરદામ સૌ વેઠમાંજ આવી રહેતો !

એ પ્રમાણે નવસારીમાં બીજને કોઈ કર નોહોતો. પણ વેઠ સીસ્ટમ ચાલતી હતી. આજની મ્યુનિશિપાલીટી પણ દેશાધિઓનાજ ઘરમાં હતી. લોકોને ઘર બાંધવાની, કે બારી બારણા મુકવાની પરવાનગી લેવી અથવા તેની શી આપવી પડતી નોહોતી, પણ તે બધું વેઠમાંજ આવી રહેતું હતું ! ત્યારે એવી વેઠ કોણ નહીં ગમે ? જકાત ખાતું પણ દેશાધિનેજ ત્યાં, એટલે બંદર ઉપરથી આવતા માલ ઉપરની જકાત કંઈ-બી લેવામાં આવતી નોહોતી, તે સૌ વેઠમાંજ પેશી ગયેલું. હુંકમાં કહીએ તો તે વખતના લોકોને આજના જેવું ધકકા મુકકીતું કે પૈસા ટકાના ઘસારાનું દુઃખજ નોહોતું. ત્યારે આજના વકીલ ખર્ચ, મ્યુનિશિપાલીટીના ખર્ચ, જકાત, આપકારી, દસ્તાવેજ નોંધણીના ખર્ચાલુપણું કરતાં દેશાધિઓની વેઠ સીસ્ટમ હજાર દરજ્જે સારી હતી, એમ કોણ ડાહ્યા માણસ કહી શકશે નહીં ?

નવસારી પારશી પ્રકાશ.

નવસારીની ભુગોળ, તથા તેની પરચુરણ હકીકત આપણે કેટલી-એક ઉપર જણાવી છે. હવે પારશીઓના હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા પછીની તવારીખના ઉસ્તાદ શેઠ બ. બે. પટેલના વખણાવેલાં પારશી પ્રકા-

જાને આધારે, તેમજ એ. બી. શે. દસ્તુર મહેરજી રાણાની હસ્તલેખી
એ કેતામેને અનુસરીને, તથા દીનખેહ માળદયસ્ત્રી નામની કેતાબની
મદદથી નવસારીના આગલા પારશીઓની હકીકતો આપે. પારશી પ્ર-
કાશમાંથી જોયા નવસારીનો ભાગ એકઠો કરી, એકજ પ્રકરણ “ ન-
વસારી પારશી પ્રકાશ ” ને નામે આપણે એકજ ઠેકાણે સંગ્રહ કર્યે.
નવસારીમાં અરદાવી- ઇ. સ. ૧૫૩૩માં ઇરાનના યજ્ઞ શેહેરથી
રાફ નામાનો જન્મ. આવેલા ઇરાની નામે કાઠિશ ફરીબરોજ
ખીન નવરોજને નવસારીના વડા અકાબર
માણેક ચાંગા તથા તેવણના ખેટા બહમન માણેકે ફરમાશ કરીને, ખે-
હેસ્ત દોજખની સમજણ પાડવા સારૂ ફારસી ખેતોની અંદર “ અરદા-
વિરાફ નામે ” લખાવ્યું, જેની એક અસલ પ્રત “ વીરાફ કાઠિશી ”
નામની તેના બનાવનારના નામ સાથની હજી હયાત છે. એ પ્રમાણે
પારશીઓનું આ થીઓસોફીકલ પુસ્તક નવસારીની પેદાયશ છે.

૧૫૮૦

મેહેરજીરાણા.

ઇ. સ. ૧૫૮૦માં, પોરચુગાલ ઉપરનું વડ
પણ સ્પેનના શીલીપ બીબને પોરચુગીસો-
એ સોંપીને ફીલીપને પોતાનો વડા બનાવ્યો,
તેજ પ્રમાણે અને તેજ વર્ષમાં નવસારીની અજીમનમાં એરવદ મેહેરજી
વાજા નામના મોખેદને, મોખેદોના વડા બનાવવામાં આવ્યા. અને દી-
ન બૈનના કિયા કામે ઉપર તેવણની દેખરેખ રેહવા લાગી. એ મેહે-
રજીના બાવાનું નામતો રાંણા હતું, પણ પોતાના કાકા એરવદ વાજા
જેશંગના પાલક થવાથી મેહેરજી વાજાને નામે ભણતણામાં નામ લેવાય
છે, અને સાધારણ વાતમાં મેહેરજી રાણા લખાય છે. વળી એ રાણાના
ધણીઆંણીનું નામ રાંણીહતું એમ કહે છે. એ મેહેરજી રાણા પોતાના
વખતમાં ઘણા કામેલ, પરહેજગાર, અને દીનદાર હતા. એવણ ઇ. સ. ૧૫-
૯૧માં જીવ્યા હતા. એવણને મોગલાઇમાંથી ઘેલખરીતો વીંધાં ૨૦૦નો
વજ્રો ઇનામ મળેલો કહેવાય છે.

૧૫૮૮

વડી દરેહમેહેર.

નવસારીની વડી દરેહમેહેરની ઈમારત
જીની થવાથી સર્વે મેહેદીન તથા ઓસ્તા
અજીમને મલી એવો ઠરાવ કર્યો કે,
“ આપણી એક વરસની લગન તથા ગરનાની આવક વેંહચી ન લેતાં
તે મધેથી ખરચ કરી દરેહ કરાવવી.” તે પ્રમાણે એ વરસમાં એ
વડી દરેહમેહેર સમારવામાં આવી હતી. પાછળથી પાછી જીની થવાથી

દેશાધ મનોચેરજી ખુરશેદજીએ નવેસર પાછી આંધી હતી. તે વીથે પાછળથી વાંચીશું.

**નોશારી પંથકનાં
ગાંમો.**

૩૦૦ વરસ ઉપર નવસારીનું પારશી ધર્મક્રિ-
યાનું મુખ્ય મથક પોતાની હદ-સત્તા નિયલાં
ગાંમો ઉપર ધરાવતું હતું, એમ એક જીના

લેખ ઉપરથી જણાય છે. “ સીસોદરા, મહવા, મરોલી, કોદાદા, કલાંન,
વીસલપોર, ગંદેવી, ગુનસવેલ, મેલદેરી, દેલવાલા, બિન, ચેઝોલ, મોહલ,
કુચદ, વીલનપોર, કુરલ, થાંણા, મકુવરીઆ, વીકલ, દીવ, તવડી, આંતે,
સરભોણ, સાતમ, મોદાલી, કેસળી, ખરભાંન, મતવાડ, ખેરડી, ભીદર,
જમાલપોર, તીગરા, આંબલી, ઈતાલવા, ખંભાલી, વાંઝળ, ખદરપોર,
દેગાંમ, ખેરપોર, મગોદ, વીકીઆ, બીલી, મલેકપોર, હુનાઈ, વલવાડ,
શુરખાઈ, બેહેદા, બાખર, વસલાહીન, કુકેરી, બેહદા, મેદર, તરભાંન,
ચીકલી, સતરાઉ, અને શીઝોદગુની. ” એ ગાંમો કયાં કયાં આવેલાં છે, તે
પારશી પ્રકાશમાં જે જણાવેલું છે તે બરાબર ન હોવાથી, હમે તે સ્થા
ભાગ કાઢી નાંખ્યો છે.

**૧૬૦૮ કેકોબાદ
મેહરજી.**

નવસારીના એ વખતના વડાઓ “ પટકી-
લ ” કહેવાતા. પટકીલ અને પટેલ. આં-
ગાશાની ઓલાદથી ઈતરી આવેલા શેઠ મીનો-

ચેહેર ખહમનના ચાકરો પોતાના શેઠની જગીરો પચાવી પડી હાથેના
હાથે પટકીલ થઈ પડી, પોતાને પટેલ કેલવડાવતા હતા. તેઓ પાસેથી
ઇ. સ. ૧૬૦૮માં મેહરજીરાંણાના બેટા કેકોબાદજીએ જગીરો છીનવી
લઈ પોતાની તરફેણનો લેખ લખાવી લીધો હતો. વળી એજ કેકોબાદ-
જીને ઇ. સ. ૧૬૧૯માં દીલ્લીના મોગલ શાહાનશાહ-જાંહંગીરશાહની
દરબાર તરફથી નવસારીની જમાનતું મેહેસુલ વસુલ કરવાનો ઇજારો
મળ્યો હતો. આ ઇજારો મલવાથી આંગાશાના વંશના દેશાઈ નોકરોએ
દાવો ઉઠાવ્યો, કે દેશાઈગરજો હમાઈ છે. આ તકરાર જોઈ દેશાઈ
ગરાંનું કામ પણ મોગલ સરકારે ઇ. સ. ૧૬૨૨માં ઇન્નરે આપવા માં-
ડ્યું. એવણને મોગલાઈમાંથી ઘેલખરીમાં વીંઘાં ૧૦૦નો વજરો વધારી
આપવામાં આવેલો કહેવાય છે. એ ઘેલખરીની જગાનું કોઈ દરમાન
રીતસર દીવાંનમાં નોંધાયા વગર અને તે બજાર જમીનનો વહીવટ
ચાલેલો હોવાથી તે વીશે મોટો વાંધો ઉઠ્યો હતો, અને પારશી
પ્રકાશ પ્રમાણે “ ઇ. સ. ૧૫૯૪માં એવણ પોતાના આપને આપેલી

જાગીરના કાંધ વાંધાસર દીલ્લી ગયા હતા.” એવણુ ઇ. સ. ૧૬૧૯માં
શુજ્યા હતા. એવણુ દસ્તુરીના કરતાં પણ જમ્હેદારીમાં વધારે કુશળ
હતા.

૧૬૧૬ નવસારીમાં

નવી સગડી.

ઇ. સ. ૧૬૧૬માં, બહેદીન ખરશેદજી ક-
હાનજીએ માણેક ચાંગાવાળાં દોખમાંની
સામેની અસલ સગડી ભાંગી જવાથી, નવી
સગડી કરાવી હતી. તેની ઉપર નીચે પ્રમાણે તખ્તિ મારેલી છે:—
“ રોજ-ગોશ-માહા મેહેર, સંવત ૧૬૭૨ વરખે સગડી પુરી થાઇ
ખરશેદ કાંહાનજી. ”

૧૬૧૯ વજીરદાર

વંશમાં દસ્તુરી.

ઇ. સ. ૧૬૧૯માં કેકાબાદજી દસ્તુરના મ-
રણથી તેવણના ખેટા મેહેરનોશજી ઉર્
મેહેરદાર જેઓ “ વજીરદાર ” ને નામે
ઓળખાતા હતા, અને ત્યારથી વજીરદાર વંશ બોલાય છે, તેવણને દ-
સ્તુરી મળી હતી. એવણુ જમ્હેદારીમાં બાહોશ, અને કાચુલાલા હતા.
મરહુમ શોરાબજી ખરશેદજી વજીરદાર ઉરફે ઘેલખરીઆના વંશના
વડવા. એવણુ ઇ. સ. ૧૬૬૪માં શુજ્યા.

૧૬૨૨ પોલીયા

દેશાઈના વડા.

ઇ. સ. ૧૬૨૨માં પોલીયા દેશાઈ ખાંનદાંનના
વડા બહેરાંમ ફરેહુન મરણ પામ્યા. એવણુ
ચાંગાશાના નખીરા મીનોચેર બેહેમનના

કારભારી હતા.

ઝાબલઈ ડી માન્દેલ્સો.

૧૬૨૬ પારશીઓની

હાલત.

ઇ. સ. ૧૬૨૬માં ઝાબલઈ ડી માન્દેલ્સો
નામનો ફ્રેંચ એલચી આ તરફ આવી ગ-
યો હતો. તેણે ઇરાંન અને હિંદુસ્થાનની
સુસાફરીની પ્રસિદ્ધ કરેલ ચોપડીમાં નવસારીનાજ નહીં, પણ આસપાસ
ના તમામ શુજરાતના પારશીઓ વિષે જે અભિપ્રાય આપ્યો છે, તે
બોલેબોલ મી. રગ્ગાડીની કેતાખમાંથી ઉતારી લેવા લાયક છે. કેમકે તે
વખતના નોશાકરાઓ કેવાઈહશે, તેમની રીતભાત કેવી હશે, તેનો આપણને
ખ્યાલ થાય છે. તે પારશીઓ માટે લખે છે કે, “ તેઓ ઘણાખરા કીનારા ઉપર રહે

છે, અને સલાહ સંપથી ચાલે છે, તથા તમાખુની ખેતી અને તાડીના દારૂની આએપત ઉપર ઘણાખરા રહે છે. તેઓને દારૂ પીવાની છુટ છે. તેઓ વ્યાપાર વનજ, સરાશી, દુકાનદારી, અને બીજા બધા ધંધાઓમાં ગુંટાયલા છે. ફક્ત લોહાર અને સોનીના ધંધામાં તેઓ પડતા નથી, કારણકે આતશને ખુબવલો એ તેઓ મોટા ગુનાહ સમજે છે. પારસી-ઓ એકજ સરવ શક્તિમાન ખોદાને આજનારા છે, તેમના ઘરો નાધલાં અને અંધારાં તથા તેમાં સામન ચોડાજ હોય છે. તેઓમાં કોઈ એકસ માણસટરેટ નથી, પણ પોતાનીજ કોમ મધેથી જે સારાં માણસોને તેઓ પોતાનો ધનસાધ સોંપે છે, અને પોતાના ઠંડાઓની બાબદ ઘણીખરી બીજાઓ આગલ લાવતા નથી. તેઓ આતશ જેવી પત્રીત્ર ચીજ બીજી કોઈ ગણતા નથી, અને તેથી તેઓ એક બતી અથવા ચેરાગને ટુક મારીને ખુબવલતા નથી, તથા આતશને ખુબવલા કદીપણ પાણી વાપડતા નથી. અગર કોઈનું ઘર આગથી બળી જાય, તોબી તેપર પાણી નામતા નથી, પણ ઘુલ અથવા માટી તેપર દાખી દીએ છે, અને તેથી તેઓ ઘણું મુસીબત જેવું સમજે છે. તેઓ બ-ચાંઓને નાહનપણથી પરણુવે છે, પણ તેમનો સંબંધ ૧૫કે ૧૬ વ-રસની વયે પુગા પછી થાય છે; તેઓમાં વીધવાઓ નાતર કરી શકે છે. છીનાણું અને રંડીબાળ તેઓમાં મોટા ગુનાહ ગણાય છે, અને જો ધનસાધ તેઓના હાથમાં હોયતો એવા ગુનેહગારોને તેઓ મોતની સજા કરે. તેઓ અંગે ઘણા કદાવર નથી. તોપણ તેમનો દેખાવ હિંદુસ્થાનના બીજા લોકો કરતાં સોભઈતો છે; તેઓની ઝોરતો દેશની બીજી જ્ઞાતની ઝોરતો કરતાં મુકાબલો નહીં થઈ શકે એવી ગેરી અને ખુબસુરત છે. મરદો લાંબી અને ગોલ કાપેલી ઝાઢી રાખે છે, કે જે રીત આજ ૫૦ વરસ થયાં ક્રાંસમાં દાખલ થયલી છે. તેઓમાંના કોઈ બાલ રાખે છે અને કોઈ કાપે છે. જેઓ કાપે છે તેઓ માથાની તાળકી ઉપર એક અગોશ જોટલી લાંબી વાલેલી ચોટલી રાખે છે. ”

૧૬૨૭

વધાર નાંખવાનો
રેવાજ.

ઈ. સ ૧૬૨૭માં ધરાંનથી ધંબારને માટે પેહેલ વેહેલો શીતાબ નવસારીમાં લાવવા-માં આવ્યો હતો. એની સમજણ એવી છે કે, ધરાંનમાં અંબુમનના ધંબાર થાય છે, તેના ખાંણાની પેહેલી દેગ ચુહલા ઉપર ચઢે, તેમાં દરતુર મોખેદો હાજર થઈને તેઓમાંનો વડો પોતાને હાથે તે દેગમાં દુધ-સરકા-અને

શીતાબ નાંખે. તે રવૈયો ધરાંનથી નવસારીમાં આવ્યા પછી પારશીઓ
માંથી ફરજ્યાત નીકળી ગયલો, કેમકે શીતાબની ઉત્પત્તિ તે વેળા અને
જણાવલી નોહતી તેથી શીતાબ પેહેલ વેહેલો આ વખતે આવ્યો. ત્યાર
પછી ધરાંનની માફકજ અંબુમનના ધંધારના ખાંણમાં વધાર નંખાવા
લાગો. હાલ એ રેવાજ આજે મરહુમ દેશાઈ મનચેરજીની બાબતું ગામ
જમન થાય છે તેમાં, તથા તીરમહીનાના ધંધાર જે દેશાઈજી હસ્તક
થાયછે તેમાં, એક દહાડો આગમચથી ખુઝેલો જઈને વધાર નંખાવે છે.

૧૬૩૮

આશદીન કાકાનું

મરણ.

ઈ. સ. ૧૬૩૮માં નવસારીના જાણીતા પર-
હેજગાર દસ્તુર “આશદીન કાકા” ગુજ્યા.
તેઓએ ધરમની તેમજ દીનઆઈનની ધણીક
કેતાઓ બનાવી હતી. પુના વાલા મરહુમ-

ટેહમુલજી હોજદારના વડવા એવણુ હતા.

સૂર્યદાહની રૂઢી કેટન એલેકઝાંડર હેમીલટને, નવસારી અને
વિષે વિચિત્ર વિચાર. સુરતમાં પારશીઓ પોતાના મુરદાંને ડેકાંણે
પાડે છે તે શા મુલ ઉપરથી છે, તે વીશે
સમજાવતાં અજબ જેવો ફટવો આપ્યોછે. તે કહે છેકે, એ પારશીઓની
દર્શન કીયા એવા હેતુથી ઉત્પન્ન થઇ છે, કે મરણ બાદ જે ચાર તત્વો
યાને અનામસોથી આદમી બનેલું છે, તે ચાર તત્વોમાં તેના મરણ બાદ
તેના શરીરના ભાગ પાડવા બેઠાં. સૂર્યદાહ થવાથી અગ્નિ તત્વ-વર-
સાદના પાણીથી હાડકાં ઘસડાઇ જવાથી જળ તત્વ-અને રસી જમીનમાં
જવાથી મટ્ટી તત્વ-અને ગીચો તેમના તુકડા હવામાં ફેંકી દેછે, તેથી
હવાઇ તત્વ, સચવાયલાં છે ! વળી જ્યાંસૂધી મુરદાંની એક આંખ ગીધ ફા-
ડીનાંખે ત્યાંસૂધી એ પારશીઓ આખો દહાડો મુરદાં આગળ ખેશી
રહેછે ! ! જે ગીધરો જમણી આંખને પેહેલી ખેંચી કાઢે તો મુરદાં
ખેડેસ્ત જાય, અને તેથી તેના સગાં વાહાવાં ખુશી થાયછે, અને ખાંણું
કરેછે. પણ જે પેહેલાં ડાબી આંખ ગીધરો ખેંચી કાઢે તો તે ર-
વાંન દોજખમાં જાયછે, અને લોકો નાખુશ થાય છે ! ! આવી રીતનો
ખોડો વેહેમ, ભુડો વીચાર, અને અટકળનો ફાટીઓ ભણી, જુદો
ફટવો તેણે આપેલો છે.

૧૬૪૨

આંદરણીના કાયદા.

ઈ. સ. ૧૬૪૦માં મુ'અધમાં પેહેલ વેહેલા
પારશીઓ ખેશી ચુક્યા હતા, તોપણ નવ-
સારીની અંબુમનનું ત્યાંના પારશીઓ ઉપર

ઉપરીપણું હોવાથી, ઇ. સ. ૧૬૪૨માં નવસારીની અંગુમને છોકરાને અદ-
રાવતી વખતે. શું કાયદો રાખવો તે નક્કી કરીશું, કે છોકરીનો આપ ગો-
ળ શેર ૫ તથા નાદયર નંગ ૨ આપે, તથા અંગુમનની પાંચ મોહોર
યાને ૩૧. ૨ આપે. એથી વધારે આપે તે અંગુમનના દીવાનમાં ૩૧. ૨૫
ગુનેહગારી આપે. એ ધારાને માન આપીને તે વેળાના પારસીઓ ચાલતા.
હાલતો તાલો બગડી જમ. આંદરણીની પણ મોટ મોટી રીતો થવા
લાગી છે, અને ગરીબી ઠોક્યાં કરતીજ જાય છે.

૧૬૭૨ થુરકા

થુરકીના લેખો.

ઇ. સ. ૧૬૭૨માં પુરશેદ બહેરાંમ, માણેક
મેહેરનોશ, કેરશાસ્પ મેહેરજી, દારાબ જમ-
શેદ, ફરેદુન ઝેરવદ, નવરોજ રસ્તમ, ર-
સ્તમ શોરાબ, પુરશેદ કેરશાસ્પ, આશા રાંનજી, બહમન પેશતન, જીવણ
નરીમાન, બેહરાંમ કુકા, પાલણુ ફરેદુન, ફરાંમરોજ બહમન, જીવણ
બહેરોજ, બરજેર જેશંગ, કાકિશ હોમજી, રસ્તમ હોમજી, કુકા સોરાબ
એટલા ભગરીઆઓએ એવો લેખ કર્યો કે, “ નવસારીને લગતો મોટો
ફલ્કો તથા મલેશર ફલ્કુ તથા ગંદેલી, બીલી,* કેસલીપાતી, મેધર,
મહુવા, શીઆદપુણી, આંબલી, તવડી, મરોલી, દીવ, ચેઆલ, કલેઆ-
ણી, ભીમડી, થાંણા, સુબંધ, વગેરે નવસારીના પંથકના ગામોમાં
વહેવા તથા ગગરના, શીઆત, શરોશ, તથા અધેઆરપણા સંબંધી
જે કામ હોય તે વારાના ધણી વગર તથા પંચની રજ વગર જે ચલાવે
તે દીવાનના ગુનેહગાર થાય, તથા ૩૧. ૨૫ ગુનેહગારીના આપે. ”

આ ઉપરથી તા. ૮ નવેંબર ૧૬૭૩ને દીને નવસારીના બેહેદીનો,
કાકિશ આશદીન, પટેલ નાનાભાઈ મહેરજી, કીકા હોશંગ, કેરશાસ્પ મી-
નોચેહેર, મેહેરનોશહોરમજી, શાપુર જમશેદ, ચાંદાં ધાયા, કીકા ચાંદજી,
શોરાબ કાકા, મેહેરજીરાંણા મેધરના, હીરા ચાંદા, બરજેર બહેરાંમ ડીગ-
રીઆ, જમશેદ ફરેદુન, શોરાબ અસલાજી, હોમજી જમશેદ ગાંધી,
ભીખલા કામા, દારા કુકા, હોશંગ કેકોબાદ, બહમન નરશંગ વધદ,
આશદીન અસપદીઆર, રસ્તમ કામદીન, જમશેદ હોશંગ, દારાબ સુબ-
લા, રસ્તમ પુરશેદ, જમશેદ પુરશેદ, માણેક પુરશેદ સાંગા, મેહેરજી
અસપદીઆર સુબંધ, પેશીતન કુકા પુરશેદ, કેરશાસ્પ કાકિશ ગાંધી, ખુ-

*બીલી, તે બીલીમોરા મધેતું ગામ છે. મોરો એટલે ટેકડી ઉપર આવેલી
જગા. મોરો અને બીલી બેઉ ગામો પાસે પાસે હોવાથી બીલીમોરા સાથે
બોલાય છે, બાકી એ બે બુદ્ધાં બુદ્ધાં ગામો છે.

રશેદ મેહેરજી, ભાઇઆ કુકા, રાંતજી કુકા, ચાંદજી કાંતજી, કાંતજી મે-
હેરજી, એ સમસ્ત બેહેરીનોએ, ઈ. સ. ૧૬૭૨માં થયલા અધ્યાયોના
લેખની વિરુદ્ધ એવો લેખ કર્યો કે, “હાલમાં કેટલાક ભગરીઆ મોબેદોએ
એવું લખ્યું કીધું છે કે જેનો વારો આવે તે સરવે મોબેદીનું કામ કરે
પણ તે ઉપર આપણે બેહેરીનો રાજી નથી, માટે આપણે જેમ આપ-
ણને મન માને તે મોબેદોની પાસે સર્વે કામ કરાવવું, તથા જે કાંઈ
આપવું હોય તે પોતાને મન માને તેમ આપવું. ”

૧૬૭૩ પંથકોની

હદ.

ઈ. સ. ૧૬૭૩માં ભગરીઆ મોબેદોએ
ક્રિયાકામના દરદાંમ અને પંથકોની હદ
મુકરર કરવા માંડી. પેહેલાંતો એવું હતું, કે
બેહેરીનની નજરમાં આવે તેની પાસે ક્રિયાકામ કરાવે, અને જોને જે
આપવાની શક્તિ હોય તે આપે. મોબેદોની મરજીનું આપવાનું નોહતું.
કેમકે તે વેળા તો ધારા બાંધનારા પણ પગભર થયલા બેહેરીન હતા.
પણ આ વખતથી મોબેદો પોતાનો દરદાંમ નક્કી કરવા મથન કરવા લાગ્યા.

૧૬૭૬

પાલક કરવાનો કાયદો.

કોઈ પણ પારશી, વગર ફરજદે ગુજરી
જાય, તેને ત્રણ દિવસના અંદર બનતાં
સૂધી તેના કુટુંબમાંથીજ એક છોકરાને
પાલક કરી આપવાનો કાયદો ઈ. સ. ૧૬૭૬માં કાઢવામાં આવ્યો.
બનતાં સૂધી તો ઘણીગમ નવસારીના પારશીઓ પોતાના ભાઈનેજ
પાલક કરેછે. તે એટલે સૂધી કે ૩ ભાઈઓ હોય, તેઓને ત્યાં ફરજદ
થાય ન થાય, તોપણ વડો ભાઈ પોતાથી ઉતરતાને પાલક કરી લે, અને
તે ઉતરતો ભાઈ પોતાથી નાહના ભાઈને પાલક કરીલે. એટલે તેથી કાં-
ઈ માલ મીલકતને તે ઘણી થતો નથી, પણ મુઝા બાદ તેમના અકેક-
ની સાથે નામ લેવાય છે. એવી રીતના પાલકને “ સાંકલ્યા ” કહે છે.
એટલે સાંકળની કડીઓની માફક વીંટલાયલા. વળી એક ઘણીનો વડો
બેટો હોય તેજ ઘણીનો તે પાલક રહે છે, તે વડા બેટાને અથવા એક
પુરા બેટાને કોઈ પાલક કરી આપવું નથી. પણ પૈસાની લાલચે
અથવા બીજો બેટો અવતરવાની ઉમેદ રાખીને ઘણી ગમ વડા અને એક
પુરા બેટાને પણ બીજાનો પાલક કરી આપેછે. વળી બે પ્રકારના પાલક પાર-
શીઓમાં કરેછે. ૧-હકક આપી કરેલો પાલક. ૨-તમામ માલમીલકતનો

વારસ—પાલક અથવા મીરાશગીર. વળી કેટલીક ગમ એવો કાયદો છે કે બાપની હાજરઆતીમાં, જે એક દીકરાને બીજા કોઇનો પાલક કરી આપવામાં આવેછે, તો તે હેયાત બાપના જેટલા દીકરા હોય, તે બધાને પેલા પાલક કરી લેનારની માલ મીલકતનો સરખો ભાગ મળે છે. આ કાયદાને માન આપીને કોઈ પણ ઉઠમણની મીજલસમાં આગળતો પાલક કરી આપના વિના ચાલતું નોહાતું. કહેછે કે, પાલક નહીં મળી શકવાથી, કેટલી પણ ખેલવી કાઢી મરનાર સાથે સંબંધ જોડી આપવા સાફ ઉઠમણની મીજલસો, આગળતો રાત પડી જવા છતાં બરખાસ્ત થઈ નોહતી. પાલક કરી આપીનેજ ઉઠમણું ઓગરવાનો રેવાજ હતો. આવતો તે કાંઈ રહ્યું નથી. પણ ઇ. સ. ૧૬૭૬માં નવસારીની અંગુ મનનો પાલક બદલનો કાયદો એવો હતો કે, “ જે ધણી જેનો પાલક થાય તે તેની મીલકત લીએ. તે ઉપર કોઈ વારસ થઈને દાવો કરે તથા હક લેવા માંગે તે અંગુમનનો જોનેહગાર થાય. જે મરદને બેટો નહી હોય તે પોતાની હયાતીમાં જેને ગમે તેને પાલક કરી લીએ તે રવા છે. અગર તે જીવતા જીવત નહીં કરે, અને તેના મુઆ આદ તેની આસ્ત કોઈ તરાહેત ધણીને પાલક કરે તે રવા નથી. તે ગુજરયા પછી તેના કુટુંબમાં અતલગ જેને ઘટે તેને અંગુમનની હજુરમાં પાલક કરે. અંગુમનની સલાહ વગર કરે તે નારવા છે. વળી એવું ટોચું છે જે આજ દંનથી જે કોઈ પાલકનો હક ભાંગે તેને અંગુમન મલી શબ્દ કરે. જે કોઈ પાલક થાય તે પેલા મરનારની માલ મીલકતનો ધણી. તેનું દેવું હોયતે આપે, લેવું હોયતે લીએ. તેનાં મુવાં જીવતાંનો ખચમાંનો કરે, તથા પેલા મરનારની ધણીઆંતે જીવે તોહ લગણુ ક્ષેરમાં રહે. એ બહોબસ્તથી જે ફરે તે શ્રી દેવાનમાં રા. ૧૦૫ ગુનેહગારીના આપે. ”

૧૬૮૩

ભગરીઆ માટે સુરત-
ની બેરખાહી.

ઈ. સ. ૧૬૮૩ માં સુરતની અંગુમન તરફથી બેહેદીનો ખુરશેદ આદરજી, કુવરજી નાનાભાઈ મોદી, વીગેરેસુરતના મુખી અકાબરો ઉપરાંતરખ મુખીઓએ નવસારીમાં રહેનારા શંખણા મોખેદો એ. બરબેરજી ખુરશેદજી તથા એ. મનોચેરજી બરબેરજી વગેરે સમસ્ત હમકાર શંખણા મોખેદો ઉપર એક કાગળ લખી ધ્યાંત પોહોંચાડવા જોગ શીખામણ પત્ર લખ્યો હતો કે, નવસારીની વડી દરેહમેહેરના મોખેદોએ અમોને લખાવ્યું ઉપરથી જણા-

થું કે શંખણા મોખેદો નવસારીમાં બાજ દરન કરે છે, ઈજે છે, પણ અમારી ખાતરમાં નહીં આવ્યું જે દીન દાનાવ થઈને પારકા પંથકમાં કેમ કામ ચલાવે. તમે દીન દાનાવ છેઓ જેતે વાતે આપણા વડા વેતો બોલ કુલ રાહ રસમ ચાલે છે તે અમલ ચાલે તે કરજો. એ દીનનું ખંધ આપણુ અધીઆરૂને હાથ છે. આપણુ રાખેલું રહે. બીજું આજની વેળા ઘણી કપરી છે. જે હજુરના લખેઆથી સુરતમાં તથા ગુજરાતમાં પારકા મહબબની ચરચા ઘણી થાએ છે તે શું લખીએ તમને માલમ હશે. ”

૧૬૮૫
મોખેદો અને કાજ
આઉદીન.

ઉપર પ્રમાણે ભગથી અને શંખણા વચ્ચે મારામારી ચાલ્યા કરતી હોવાથી તા. ૩૦ માર્ચ ૧૬૮૫ ને દીને નવસારીના કાજ આઉદીન ઉશમાનીની મોહોર શીલ સાથે ભગરીયા તથા શંખણા મોખેદો વચ્ચે એક લેખ થયો કે “ કશબા નવસારીના અધીઆરૂ માહો માહે પોતાની કદીમ રાહ રસમને વાસ્તે મરાતા હતા તેઓ પોતાના દરગીઆંન માહો માહે સમજાવ્યા અને એવો કરાર કીધો જે આજ પછી કદીમ રાહ રસમ જે પોતાના બાપદાદા કરતા આવીઆ છે તે કરીએ. એ કરારથી દુરીએ નહી, અને કસબે નવસારીના અધીઆરૂ કસબા વીગેરેનું અને સંખણા અધીઆરૂ દમણમાં અધીઆરૂપણું કરે. જે કદી એ કરારથી દુરે તો સરેહ તથા હાકમના ગુનેહગાર થાએ. ”

૧૬૮૫ પાંચે પંથકો-
નાં હદ-હક.

તા. ૬ જુન ૧૬૮૫ના રોજ નવસારીના સંખણુ મોખેદોના પંથકોએ બહોળરત કીધો કે આજથી કોઈની મોખેદે એક બીજાના પંથકમાં ક્રિયા વગેરેનું કામ કરવું નહીં. સંખણુ મોખેદોએ જેમ તેઓ કરતા આવ્યા છે તેમ નવસારી લાવી રાખેલા પોતાના આતશખેહેરાંમની બોએ દેવી, બીજી કાંઈ ક્રિયા નવસારીમાં કરવી નહીં. અને નવસારીના મોખેદોએ સંખણુવાલાઓના પંથકમાં અમલ કરવો નહીં. આ ઠેકાણે સમજાવેલું વાજબી ગણાશે, કે નોશાકરા-ગોદાવરા-સંખણુ-ભર્યા-અને ખં-ખાતવાલા, એ પાંચે પંથકવાલાની હદ, ક્રિયા કામ કરવાને સાર, નિચે પ્રમાણે નક્કી કરવામાં આવી હતી. ૧- સંખણુમાં વસનારા સંખણુવાલાની હદ દનતોરાની ખાડીથી વલસાડ નજીકની પાર નામની નદિ સુધીની;

૨-નવસારીમાં રહેનારા નોશાકરાઓની હદ પાર નદિથી તે વરીઆવની નદિ સુધીની; ૩-વરીઆવના રહીશ ગોદાવરા અધ્યારઓની હદ વરીઆવથી તે અંકલેશ્વરસુધીની; ૪-ભરૂચમાં રહેતા ભરૂચા મોખેદોની હદ અંકલેશ્વરથી તે ખંભાત સુધીની; અને ૫-ખંભાતમાં રહેલા ખંભાતના મોખેદોની હદ ખંભાતમાં હતી.

નવસારીમાં ખુના મરડીની લડાઈ.

ઇ. સ. ૧૬૮૬માં નવસારી મધ્યે ભગરીઆ મોખેદો તથા સંજાણુવાલા વચ્ચે એક લડાઈ જાગી, કારણકે તેઓ વચ્ચે અસલથી થયેલા લેખ પ્રમાણે આખા નવસારી કબ્જાનો, અને સંજાણુવાળાઓના પોતાના ઘરના મુખાં જીવતાંની સઘળી ક્રિયા કરવાનો હક નવસારીવાળાઓનો હતો. સંજાણુવાળાઓનો હક ફક્ત આતશખેડેરાંમની યોએ દેવાનો તથા તેની પેદાએશ ખાવાનો હતો. તે પ્રમાણે ચાલ્યા કીધું હતું, પણ આ વર્ષમાં અત્રેના કેટલાક બેહેદીનોની ઉશ્કેરણીથી સંજાણુવાલાઓ ફતાઉ થઈ ગયા કે હમો કાંએ નહીં હમારે તથા બેહેદીનોને ઘેરની મરણુ જીવણુની ક્રિયા કર્યે ? આ કામમાં તેઓની મદદે બેહેદીનો આવ્યા અને મોટો ઝગડો થયો, તે દરમિયાનમાં બેહેદીનોને હાથે બે ભગરીઆ મોખેદો અધેચાર માણેકજી બહેરાંમજી નરીમાન તથા અધેચાર રસ્તમજી શાપુરજી આંતીઆ માર્યા ગયા. આ બે ખુન થવાથી ભગરીઆ મોખેદો ઉશ્કેરાયા, અને તેમણે છ બેહેદીનોને મારી નાંખ્યા:—નાહના મેહેરજી-કુકા શાપુર-નાલા ચાંદજી-મેહેરજી સુખલા-બહમન પેશતન, અને રસ્તમ શાપુર એટલા છના ખુન કીધાં. એ શીવાય ઘણાંઓ જખમી પણ થયા. એ ઉપરથી ખુન કરનારા લેખે છ મોખેદો નામે મેહેરનોશ ફરા-મરોજ-હોમજી આદર-દાદા સોહરાબ-જીવણુ મેહરોજ તથા અસપંદી આર કુકાને ખુન કરવાના વાંક માટે, અને બીજા છ મોખેદો નાંમે આદર હોમજી-પાલન ફરેદુન-દાદા જમશેદ-બરજેર કેરશાર-રસ્તમ શોહરાબ-તથા નોશીરવાન ફરેદુનને ખુનની ઉશ્કેરણી કરવાના વાંક માટે સુરત ખાતે પકડી લઈ જઈ ક્રેદ કર્યા. કેટલીક મુદત પછી સુરતના અકાબર મોદી કુવરજી નાનાભાઈએ પોતાના લાગવગથી તેઓને છોડ્યા. એ મારામારી

વીશે પુરતી તજવીજ ચલાવવા નવસારીના કાજ આક્રીન ઉશમાંની વગેરેએ તા. ૧૫ માહ જલકાદ સને ૧૦૮૭ હીજરી તા. ૨૬ સપ્ટે-બર ૧૬૮૬ ને દીને પોતાની મોહોર સાથે એક બહેરનામું નીચે મુજબ કાઢ્યું હતું:—

“ સવાલ કરે છે અને શાહેદ માગે છે શોરાખ અસપુ તથા નોશરવાન મહેરજી વગેરે પારસી ટોળા મારેઆ ગએઆના વારસો, ક-શમે નોશારીનાં મુસલમાનની જમાએત તથા હીંદુની જમાએત તથા પારસી જમાએત છે તથા એ સવાલ કરનારના ટોળાનાં દરમેઆન તથા અંધેઆરનાં દરમેઆનમાં કદીમથી ખેરાતને વાસતે તથા નેકા પ-ઢવાની લવાજમને વાસતે તથા મદઅતની લવાજમને વાસતે તથા ગો-દ્રતેગો તથા રદ-ખદ્દ રાખતા હતા તેમાં અંધેઆર લોકો જખરજશ-તીની રાહે આહતા હતા કે હરેક તરેહ ખેરાતનો પદસો એ સવાલનાં કરનારના ટોળા પાસેથી લીજીએ. તે વાત હમોએ કબુલ નહી કીધી તે ઉપર અંધેઆરની જમાએત એકથી થાઇને હમોને મારવાને પછવાડે થએઆ તથા તમાંમ જુલમ તથા શીહાશત કરી જીવથી મારી નાંખે-આ, ને ધરમાંની માલમતા તથા નગદ તથા જનશ વગેરે જે કાંઈ હતું તે સરવે લુટી લઇ ગયા. ” તે લુટી લઈ ગયલા માલની વિગત:—

- ૩૧૭૫) શોરાખ અસપુના ધરમધેથી.
- ૫૪૭૩ આ. મનોએર હોમજીના ધરમધેથી.
- ૪૨૬૧ ગાંધી બહમન પેશતનના ધરમધેથી.
- ૨૭૩૩ જમશેદ ખુરશેદના ધરમધેથી.
- ૧૫૫) નાંધલા ચાંદજી ગોડીઆના ધરમધેથી.
- ૫૩ બીખા જમશેદના ધરમધેથી.
- ૨૫૨) પટેલ નાનાબાઇ મહેરજીના ધરમધેથી.
- ૧૭૮) પટેલ નશરવાનજી મહેરજીના ધરમધેથી.
- ૩૪૩ આ. ગોસતારપ તેહમુરના ધરમધેથી.
- ૫૮) માણેક હોશંગ કિલાના ધરમધેથી.
- ૯૬૧ આ. શાપુર રસ્તમ આંટીઆના ધરમધેથી.
- ૨૧) માણેક અસપદીઆરના ધરમધેથી.
- ૧૩) માણ માપલાના ધરમધેથી.

૧૩૧૧ ગાંધી શૌરાબજી જમશેદજીના ધરમધેથી.

૪૫) જમશેદ હોશંગ ગઢલાના ધરમધેથી.

આ મારામારીનો મુકરદમો સુરતની સરકાર હજુર ગયો હતો, અને ત્યાં આગળ કહી આવ્યા તેમ કેદ પડેલા મોખેદોને મોદી કુવરજી નાના ભાઈએ પોતાના લાગવગથી છોડવ્યા, અને ઘણી મદદ કીધી તેના પાડમાં સંવત ૧૭૪૬માં (ઇ. સ. ૧૬૯૦માં) મોદી કુવરજીના કુટુંબમાં બે મરણ થયાં, તે વેળાએ નવસારીના ભગરીઆઓએ વડી ફરેહમેહરમાં તેમનાં બિંમલ્યાં કરાવ્યાં હતાં, તથા પોતાને ખરચે નીચે પ્રમાણે લાખ* પઢાવ્યા હતા.

“ સંવત ૧૭૪૬ રોજ ૧ માહ ૩ હીરાંબાઈ બે. ખુરશેદજી આદરજી ઘેરાંતું બિયેતું કીધું. લાખ ૨૨ અંબુમને મુકેઆ. ફરમાએ-શની શેઠ કુવરજી નાનાભાઈ. બીજું બિયેતું રોજ ૫ માહ ૪ વીરબાઈ બે. ધનજી પદમ નાહનારાંમ ગાંધી સુરતનાં. લાખ ૨૫ અંબુમને મુકેઆ. ફરમાએશની શેઠ કુવરજી નાનાભાઈ. હા. પાલણુ ફરેહન. ”

ઉપલી મારામારી અને ખુનામરદીથી નવસારીના બેહેદોનો કિશકેરાઈ ગયા, અને તેઓએ એજ વખતે એક બાહાદુર, હિંમતવાન, અને હુશ્યાર ભગરીઆ મોખેદને પોતાની પદામાં લેવાની સાલેશ કરી. તે બાહાદુર નર બળા ખાંદાંતનો બાપેદાદે એક ભગ્યો મોખેદ આ. મનોચેર

*લાખ=એટલે ૧૦૦૦૦૦એની મતલબ એવી છે કે, હાલ જે પ્રમાણે એક પારશીના મરણ પછી ત્રીજે દહાડે ઉઠમણમાં સખાવતના કામોમાં નાંણાની રકમો ભરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે અગાઉ નવસારીમાં અને બીજે જે ઠેકાણે એક પારશીના ઉઠમણાની કિંચા થાય ત્યાં “ લાખ ” પઢાવવાનો ચાલ હતો. ચાનેકે મરનારની નૈયતે મોખેદની પાસે એક લાખને પાનસો ચથાઅહુવેચો (અહુનવર) પઢાવામાં આવતી. મરનારના ખેશી કુટુંબીઓ તથા દોસ્ત આશનાવો એક બે કે જેટલા ગમે જેટલા રૂપ્યાની દર રૂ. ૧ ની ૧૦૦૫૦૦ અહુનવર પઢાવતા હતા, તે એક રૂપ્યાની તેટલી અહુનવર પઢાવવાનું હુંકે રૂપ “ લાખ પઢાવવી ” એવું થયું. પણ પાછળથી શેડાંક વર્ષથી એ અહુનવર પઢાવાને બદલે રૂ. ૧ ની માસ એક સૂધી મરનારની નૈયતે પતેત પઢાવાનો નવસારીમાં પેહેલ લેહેલો રીવાજ પડ્યો. ૫-૧૦ વરસની વાત ઉપર પણ ઉઠમણમાં, “ લાખ આટલા પઢાવ્યા ” કરીને નહેર કરવાનો રીવાજ હતો. આજે તે નહેર કરવાને બદલે ધર્મ ખાતાંઓમાં આપેલી રકમજ નહેર કરવામાં આવે છે. અને જેટલી લાખ હોય તેટલી આખું વર્ષ સુધી પઢાયા કરેછે.

હોમજી બ્રજા કરીને હતો. તે ભગરીઆ ટોળાથી છુટા પડ્યો, અને જા-
ણે એક શેર છોડ્યો હોય તેમ, તેણે બેહેદીનોના છાંયામાં રહી એક
જુદી દરેદમેહેર પોતાનાજ ઘરમાં બનાવી; અને ત્યાં તે તથા જે કાઈ
મોબેદો તેને મક્કતા થાય તેમની પાસે પોતાને ત્યાંની સર્વે દીન ધર્મની
ક્રિયા કરાવવાનો બંદોબસ્ત કરીધો. પ્રથમ તો ભગરીઆઓની મોટી
સંખ્યાના બળથી કાંઈ મોબેદ એ. મનોચેર હોમજીની સાથે જોડાયો
નહીં. અને પેહેલાં તો તેવણે પોતાના ત્રણ બેટાઓ મેહેરનોશ-દારાબ
અને આદરને સાથે રાખી તમામ મોબેદીતું કામ કર્યા કરીધું. અને
તેમનાથી જે થોડી ધણી ક્રિયા બની શકે તે ઉપર બેહેદીનોએ રાજ પુ-
શીથી સંતોષ જાહેર કર્યો. પણ જેમ બનતું આવ્યું છે તેમ, ટોળામાં એક
ફાટ પડી કે બીજી પડતાં વીસબ લાગતો નથી, તેમજ એ. દાદાચાંદજી
નામના મોબેદ ભગરીઆ ટોળાથી છુટા પડીને પોતાના ૭ દીકરાઓ જ-
મશેદ-બહમન-હીરા*—માણુક-બહેરામ—મનોચેર—અને રતનને લઈને એ.
મનોચેર હોમજી સાથે સામેલ થઈ ગયા. એજ વખતે કકલ્યા ખાંદાનના
મુખી, દાનાવ અને કાબેલ મોબેદ મેહેરજી ચાંદનાના* વારસો બહમન-
નોશરવાન—કુકા અને પાહાડણ જોડાયા. વધી જ્યારે બેહેદીનોનો મમત-
ને લીધે આપ વધતો ગયો, તથા ચજમાન ઘણા અને પંથકી બહુ થોડા
હોવાથી મનોચેર હોમજીવાલાઓને તથા તેમની સાથે જોડાઈ ગયલા
મોબેદોને ઘણીજ કમાણી થવા લાગાથી, તથા તેથી ઉલટું ભગર્થાઓમાં
પંથકી ઘણા તે ચજમાન થોડા થઈ પડવાથી ભગર્થા મોબેદોને કમાણી
જીવ જેવી નહીં થવાથી એજ હીંગામમાં એ. માણુક પેશતન રખાડી
નામના મોબેદ પોતાના બે બેટાઓ મેહેરામ અને બરજોર સાથે જો-
ડાયા. વધી વલસાડવાલા મોબેદ જમારપ ભાઇજીના નાંધલા દીકરા એ.
કાજીશજી, જેવણ નવસારીમાં પોતાના મમાવાના પાલક થયા હતા, અને
જેવણ ભંડારીની અટકથી ઓલખાતા હતા તેવણ પણ પોતાના ૩ બેટા

* એ હીરાજી દાદાચાંદજીના બે નબીરાઓ શાપુરજી અને જીજાઈ ઉપર
મોગલાઈથી મોટા વાંકા આવી પડયાને લીધે તારાપોરમાં જઈ ભરાયા હતા.
અને ત્યાંજ વસવાત કરીધો હતો. તેમના વંશ વારસો આજેપણ તારાપોરમાં
વસે છે.

* પારશી પ્રકાશમાં ખુદ પોતે મેહેરજી ચાંદના પણ જોડાયા એમ લખેલું
છે, પણ તેમ નથી, કેમકે એવણેતો મનોચેર હોમજીના છુટા પડ્યા પેહેલાં
પાંચ વરસ અગાઉ એટલે સંવત ૧૭૩૭માં ગુજ્યા હતા.

આ બહેરામ-મનોચેર-અને નવરોજ સહ છુટા પડી, એ. મનોચેર હો-
મણ સાથે સામેલ થયા. એ પ્રમાણે થોડાંક વરસમાં એ મનોચેર હો-
મણની જુદી સાથે થઈ પડી, અને આજેપણ મનોચેર હોમણ-દાદાયાં-
દણ-કકરીઆ-રખાડી-અને ભંગરી એ પાંચ કુટુંબો “મનોચેર હોમણ
ની સાથે ” તે નામે નવસારીમાં “ ભગરીઆ સાથે ” થી જૂદા આ-
જખાય છે.

૧૬૮૭ નો
મેળના ચારટા.

એ પ્રમાણે મારામારી ચાલવાથી એક
વરસ રહીને ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં નવસારીના
મેહેદીનો શેરાખજી અસપુજી- પટેલ નો-

શરવાનજી મેહેરજી, હોશંગજી કેકેઆદ, કાકેશ આશદીન, જીવણજી બહમનજી,
કુવરજી બહમનજી, ભાઈજી શાગર, લીખરા રામા, તથા શમસ્ત મેહેદીનોએ ભ-
ગરીઆ મોખેદો પાસે એક લખત કરાવી લીધું કે:— “ અમારે તમ
સાથે ભીખ અધેઆરપણું સંબંધી રહ બદલ થાઇ તે અધેઆરએ જાદતી
કીધી તે ઉપર હમે તમને એકરાર કીધો જે ભીખ અધેઆરપણું
ની છે. તે જોરાવરીની નથી. રજાવંદીનો છે. માટે જે અધેઆરપણું
મરણ તથા પરણતું તથા જે ધરમતું કામ હોય તે જે મેહેદીન પોતા-
ની રાજીએ જેની ઉપર રાજી હોય તે પાસે કામ કરાવે અને તેને આપે,
તે સાથે હમારે લાગે નહી; અને જે મેહેદીનના કહેઆ ઉપર જે અધે-
આર કામ ચલાવે તે સાથે જે હમારા અધેઆર થઇને દખલ કરે તે
શ્રી સરાહનો (યાને દાદગાંહનો) તથા શ્રી દીવાનનો (યાને દરબારનો)
ગુનેહગાર. જે મેહેદીન પોતાને મન માને તેને આપે. તે મન
માને તેની પાસે કામ કરાવે તે અમારે કબુલ છે. તથા સંજાણા અ-
ધેઆર કશમે નવસારી મધે રહેછે તે પોતાનું અધેઆરપણું પોતાની
જાતનું મરણ તથા પરણતું શરવે ધરમતું પોતે કરે. નોશારીમધે
પોતાનું મુઆં જીવતાંનું તથા ધરમતું કામ ચલાવે તે સાથે હમારે દર
દાવો નહીં. જે દાવો કરે તે મસીદમાં ૫૦ મન તેલ તથા દીવાનમાં રૂ.
૪૦૦ ગુનેહગારી આપે. આ લેખ ઉપર ભગરીઆ મોખેદો તેહેમુલ શો-
રાખ, રસ્તમ ખુરશેદ, હોમજી કેરશાસ્પ, રસ્તમ હોમજી, દારાખ રસ્ત
મ, પેશોતન રસ્તમ, મેહેરજી બહમન, માણેક શોરાખ, લીમજી અશપ-
દીઆર, શોરાખ-કુકા, ફરાંમ ખરજોર, ભીખા હમજીયાર, ભાઈજી કેકે-
આદ, હોમજી ચાંદજી, લોહરાસ્પ ખરજોર, નવરોજ હોમજી, રસ્તમ
હોમજી, કેકેઆદ કેરશાસ્પ, ખરજોર નોશરવાન, ખુરશેદ ફરેહન, કેર-

શાસ્ત્ર હોમજી, માણેક મેહેરનોશ, જમશેદ પદમ, શોરાબ ફરૈદુન, દારાબ રાંનજી, જુરશેદ શાપુર, કેરશાસ્ત્ર દાજી, બહેરાંમ કુકા, મેહેરનોશ બહમન, અને બહમન પેશીતન, એટલા ભગવાંઓની શહીઓ છે. જે પ્રમાણે ઈંગ્લંડના રૂઢસ રામ્લના વખતથી રાજવર્ગ અને ધર્મવર્ગ વચ્ચે ધસાતું ચાલી છેવટ જે પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૨૧૫માં ઈંગ્લંડના રાજા જૉનને, ઈંગ્લંડના ભોંદોને સ્વતંત્રપણાના મોટા લેખ Magna Charta ઉપર ફરજીઆત શહી કરવી પડી હતી, તેજ પ્રમાણે નોશાકરાઓ માં મંદિરોમાં ઈંગ્લંડના જાન Magna Charta of Treaty ઉપર અરસપરસ રાજવર્ગ યાને મેહેરીનવર્ગ વચ્ચે, ધર્મવર્ગ યાને અધ્યાર ઓને શહીઓ કરવાની ફરજ પડી હતી. એટલું જ કરીને મેહેરીનો ગેશી ન રહ્યા, પણ ભગરીઆઓ સામે અનેક ખટપટો ચલાવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૬૪૧માં નવસારીમાં વસનારા સંજ્ઞણા મોખેદોએ અગેના મેહેરીનોને એક લખત કરી આપ્યું કે, “ જે ભગરીઆ મોખેદો પાસે મેહેરીનો મોખેદીનું કામ કરાવે તેને ઘેર આપણુ વેદવાએ તથા મરણુ બાધએ તથા તેઓને તેડયે. પણ જે ભગરીઆ મોખેદોને મેહેરીનોએ ના કયુલ કીધા છે તેને ઘર મરણુ તથા પરણુ જઈએ નહી તેની સાથે ગેશી જમયે નહી.* તેને જમવા તેડયે નહી. તેને ઘેર જમવા જમએ નહી. તેને ઈજુ આપયે નહી. જે એથી કિલટો ચાલી તેમ કરે તે શ. પુ ગુનેહગારી આપે, તથા પોતાના ભાગથી પણ વર્ષ દુર રહે.” એ લખત ઉપર

*આને પણ નવસારીમાં એક કુચાલ હેયાતી ભોગવે છેકે, એ જુતી મારામરીને લીધે મીનોચેર હોમજીના મોખેદે જે ખાણાંનું સતુમ ભણ્યું હોય, તે ખાણું ભગરીઆ મોખેદોથી બીલકુલ ખવાય નહી, અને ભગરીયાનું પ-ટેલું સતુમવાકું ખાણું મીનોચેર હોમજીવાલા મોખેદોથી ખવાય નહી ! તેથી તેમના જુદાં જુદાં ખાણાં કરી જુદાં એલાહોં રાખી, એકમેકના એલાહોં સતુમ ભણવી, એલાહોંના જમાડવાનો ચાલ હજુ હેયાતી ભોગવે છે. આ કુચાલ કાઢી નાંખી ભાઈચારાથી હવે એકસંપ થઈ જઈ, આવો હશવજેવો અ-તાર હવે દુર ચલો જોઈએ છે. એ રસમ હિંદુસાહી છે, તો પણ ઘણાંક ધર્મ-ધો તો તેને પણ પોતાના ધર્મ કિયાનો એક ભાગ સમજવાની ભુલ કરે છે ! આપણા માનવતા નોશાકરા ખા. બા. કેરશાસ્ત્ર રસતમજી દાદયાંદજી, જેઓ વડોદરાશાજમાં સર્વે સેટલમેંટ કમીશનરનો માનવતો હુદો ભોગવતા હોવાથી નોશાકરાઓ મગર છે, તેઓ સાહેબે એકવાર એ કામ ઉઠાવ્યું હતું, તે નિષ્ફળ ગયું હતું, પણ ફરીથી તે માથે ઉઠાવવા તેઓ સાહેબને નમ્ર ભલાં-મણુ થઈ શકશે.

મનોચેર હોમજી સુધાં હ શહી છે.

(હિંદુઓમાં ચાલ છે કે જો, કાંઈ મારામારી કે ટંટા થાય, તો મોટામાં મોટા પ્રતિબંધ, જમવા ખાવામાં જવું, નહીં જવું, તે ઉપર વિશેષ આધાર રાખે છે. તે હિંદુઓનું જોઈને આપણા આગલા પારશી આપદાદા ખાધા ઉપર લેખની શરતનો મદાર બાંધતા હતા. વચમાં વચમાં એવી મારામારી ચાલવા બાદ ૪૦ વરસમાં ફેસાદના પગરણમાંથી ધુંમાડો નીકળ્યા કરતો હતો, તે ઈ. સ. ૧૭૨૯માં પાછો ભડકો લઈ ઉઠ્યો. એ વરસમાં શેઠ મનાજી કુકાજી તક્ષાટી જેઓ વડોદરામાં સરકારી દરખાસી કામમાંજ મશગુલ રહેતા હતા, તેવણ ઉપર નવસારીના બેહેદીનોએ કાગળ લખ્યો કે, “ તમે સાહેબનો દેશાવર જાઈ બેસા, અને અત્રે બે વરસ થયાં આવાં મજબુત લખાંણ છતાં પણ પાછો ભગરીયા મોબેદોનો જુલમ થવા માંડ્યો છે. આપણા મોબેદોપર લગન વગેરેના દાવા કાઢ્યા છે, અને થાંણમાં તેડી મચકડા વગેરે લખાવી લીધા છે, અને હજુ શું શું જુલમ થાશે તે કહેવાઈ શકતું નથી, અને તમે વગર તેને કોઈ મરતમે પોંદ્યાડનાર નથી. અમે સર્વેનો તમેને વલગેલા છીએ, માટે જે તદખીર વગેરે કરવી થટે તે આવીને કરવી.” વલી મનોચેર હોમજીના બેટા મેહેરનોશજીએ પોતાના ટાકાવાલાઓ સાથે મલી તા. ૨૦ અક્ટોબર ૧૭૨૯ રોજ એક અરજી શેઠ મનાજી ઉપર ભગરીયા મોબેદોની જસતી બાબે લખી મોકલી હતી, અને તેમાં જણાવ્યું હતું કે, “ બાજે લોક અમને ધમકી દીધે છે જે તમેને શુબેદાર સુધી જવું પડશે તેની ચંતા લાગી છે. જે નોરોજ ઘાંહ્યારના દાહડા નજદીક આવીઆ તેનું શું કરીએ. માટે અમે જાણીએ છે જે તમે સરખા મુરખી હાં છો તો હમેને શું કરવા તેડાવશે, માટે સાહેબની ખીજમતમાં જેને ફરમાવો તે બેહેદીને મોકલીએ અને જે ફરમાવો તે કરીએ. ” વીગેરે. એવી લગાઇઓ અને ધસાધસી ન્યારથી ચાલી છે, ત્યારથી તે આજલગણુ આ કલમ ચાલે છે તે ઘડી સુધી ભગરીયાઓ અને મનોચેરહોમજી એ બે ટાકા વચ્ચે બોલબોલતાં પોતાના હક અધિકાર અને સ્વામિત્વ કે તાબેદારી વીશે વરવાંધા ઉઠ્યાજ કરે છે, અને તેનો નિવેડો સેહેજમાં આવે તો નોશારીનો એ જુનો ખખ થઇ ગયલો, જડ ઘાલી બેઠેલો રખનો નરમ પડ્યાથી નોશારીની સુલેહ શાંતિમાં મોટો વધારો થાય. કેમકે આગળ રેડાયલાં લોહી સુકાઇ ગયાને, અને વેર જુલાઈ ગયાને, દાહેકાઓ વિટવાથી, કાંઈપણ અસર અથવા જીવ રહ્યો

નથી. તો અત્રેના થોડા ઘણાં બંને પક્ષના દાનાવો મલી કાંઈ બંદોબસ્ત ઉપર આવેતો આપણા ધર્મની મુઠ્ઠી બહાર અને બાહર પડતી અટકે. અને અટકતું બાણાયલું ખાવાથી વટલી જવા જેવી ગણાતી હીણપરતી ભરેલી શરમ લગાડનારી કુચાલ બંધ પડે. હિંદુઓમાં એવો એક ધારો છે, કે ચન્નમાન, બ્રાહ્મણ પૈકીનો ન હોય, તો તેને હાથનું રાંધેલું બ્રાહ્મણથી ખવાય નહીં. તેજ રવૈયો આપણા મોખેદોમાં પણ છે. બેહેદીનને હાથનું રાંધેલું તેઓ ખાતા નથી. એજ પ્રમાણેના અનેક કઢંગા રેવાળે હિંદુઓના આપણા નોશાકરાઓએ દાખલ કરેલા છે, તે હવે નીકલી જાય, એવું દરેક દાનાવ ઈચ્છવા વિના રહેશે નહીં. અને એવા કુચાલો ખોદા કરેને આપણાંમાંથી વેહેલાને પેહેલા નીકલી જાય. આંમીન !

૧૬૮૯ નવસારીથી

સુરતમાં જઈ વસેલા

પારશીઓ.

નવસારીથી હવે ભગરસાથના લોકો ઘણે ભાગે સુરત જઈ વસવા લાગ્યા. ઘણાકેએ તો ત્યાં ધરબાર અને વતન કર્યાં. તેઓ પોતાનો ધંધો રોજગાર ત્યાં ચલાવા લાગ્યા. અને ઇ. સ. ૧૬૮૯માં ચાવીંગટન નામનો એક અંગ્રેજ મુસાફર સુરત આવ્યો હતો, તે પોતાના ગ્રંથમાં જે કાંઈ મત આપણા તે વેળાના પારશીઓ માટે આપે છે, તે મી. રખાડીનાજ ગ્રંથની મદદથી આપણે જાણ્યે છીએ. તે મુસાફર પારશીઓ સાથે લખે છે કે, “ તેઓ એકજ ખોદાને માને છે. તેઓ ગંબારપર પરાંમાં સો બસો માણસો ભેગાં થાય છે, ઘેરેઘેરથી ભોણા લાવી હલીમલીને ખાય છે. તેઓ પોતાના જાત-ભાઈઓપર ઘણી પ્રીતી રાખે છે, ગરીબોને મદદ કરે છે, અને તંગીમાં હોય તેને હંમેશ મદદ આપે છે. કામ કરે તેવાને કામ સોંપે છે, ને મુશ્કેલને સંખાવત કરે છે. તેઓ એકબી માણસને ભીક્ષક રહેવા દેતા નથી, અને એ બાળકમાં પીઠાગોરાસની સૌથી ઉમદા નહશીઅત, કે પોતાના દોસ્ત આસનાવોમાં સરખાપણું રાખવું, એ રીતે તેઓ ચાલતા આવે છે. ”

૧૭૧૫-૧૬ નવસારી-

માં નવી પેગંબરી.

દીનબેહ માઝદયસ્તી નામની કેતાબના બનાવનારે જે ટીકા રૂપી લખાણ કર્યું છે, તે ઉપર હમારા વિચાર આપ્યા વગર, સદાબર હતારીલખે. “ નવસારીમાં થોડાંક વરસ થયાં એક નવી પેગંબરી જેવી ઉભી થવા માંડી. અશો પેગંબર જરથોસ્તના ધરમમાં નીશાન તરીકે સુદરા-પર એક ચોરસ જિંચ ગીરીબાન રખાવડું હતું, તેમ હવે એક નવું

ગીરીખાત પદાન નામે દાખલ થયું. તે એકને બદલે ૩૬ ઈંચિતું હતું. એ કોષ, દસ્તુરપદ પામેલાની શોધ હશે. બ્યારે માણસ મરણ પામે તારે તેના મહોંપર એક કકડો બાંધવો એવી કોષ રીત દાખલ કરી હશે. આ પદાન બાંધ્યા વગર લાસ દોખમે જાયતો તે ગોયા ચીનવદ-પુલ પસાર કરે નહીં એવો એક સ્વર્ધઓ તે મોખેદી ટોલાએ ઉભો કીધો. દીન સાચવવાને જે ખરાં કામ નવસારીના દાવરોએ આરભેલાં તે મતલબ હાંશલ થયા પછી પારસીઓ લગાર નીરાંત થઇ બેઠા હતા, એવામાં આવા ધરમના ઢોંગો દાખલ થવા લાગા. ”

૧૭૨૩ નવસારીની આગેવાનીથી સુરતમાં દોખમું. મરાઠાઓના હુમલાઓથી કાયર થયલા, મો-બેદ બેહેદીનોથી પોતાના ધર્મને અપમાન થયલું સહન ન થવાથી તેઓ ધીમે ધીમે પરદેશ જતા ગયા. થોડાકે મુંબઈ ગયા. અને

મેટ્રોપોલિટીના ફેટલાક મોખેદ બેહેદીનો સુરત રસ્તમપરામાં જઈ રહ્યા, અને ત્યાં પોતાનો એક મેટ્રો મોલિલ્લો વસાવ્યો. તેઓની ઓલાદ વધતી જવાથી ઇ. સ. ૧૭૨૩માં તે લોકો માટે એલાહીદું દોખમું બાંધવાનો વિચાર થયો. કેમકે પદાંનીઆ પારસીઓનું મુરદું જે દોખમામાં નંખાય, તેમાં વગર પદાંનીઆઓનું રવાન ચલાવવા હરકત થાય છે. ૧૫ વરસથી ઉપરના દરેક જરથોસ્તીઓએ દોખમું બાંધવાના ફંડમાં ગુંજશ માફક રકમો ભરી. આ કામ નવસારીના દેશાઈજી શ્રી ટેહમુરજી રસ્તમજી તથા પટેલ શ્રી અસપંદીઆરજી શોરાબજીએ મલી બબબયું હતું. અને દેશાઈજીએ તે દોખમાં માટે પોતાની જગા આપી હતી.

૧૭૨૩ બાપ છતાં દસ્તુરી લોગવનાર. નવસારીના દસ્તુર માણેકજી મેહેરનોશજી મેહેરજીરાંણા ઉર્ફે વજીરદાર, એક સાલેકની માફક પોતાની જાંઘી ગુજારવા સાડ એકાંત-

વાસ લઇ દુન્યાના લોભ લાલચથી દુર બેઠા, ત્યારે પોતાના ૨ જા બેટા રસ્તમજીને પોતાનીવતી કામ કરવા દસ્તુરી આપી. પણ આપની અ-ગાઉ પોતે રસ્તમજી ૩૭ વરસની ઉંમરે ગુજરી જવાથી બચારા માણેકજી વજીરદારને એકાંતવાસ છોડી ૩-૪ મહીનાને ખાતર પાછી દસ્તુરી લેવી પડી હતી. એ માણેકજી દસ્તુર વીશે નીચે હેવાલ જણાવ્યો છે:-

૧૭૨૩ ચોગી થયલા દસ્તુર માણેકજી ચોગી થયલા એટલે કાંઈ દસ્તુરજી. દસ્તુર માણેકજી ચોગી થયલા એટલે કાંઈ હિંદુ થઇ જઈને જોગી થયલા નહીં સ-મજવા, પણ પોતાની પત્નિજગારી અને દી-

નદારીથી સર્વત્યાગ કરી એક યોગી જેવા થયા હતા. તેઓએ ખોદાની બં-
દગીમાં પાછલા દહાડા સુગન્ધના સાર, પોતાની વતી દસ્તુરી ચલાવવાનું
પોતાના દીકરા રસ્તમજીને સોંપી એકાંતવાસ પકડ્યો. ખરું ધર્માન, યજ્ઞન,
અને સદા રાખી, એવણુ તપ કરવા બેસી હતા. તેથી પોતાના છેકરાને પો-
તાની હૈયાતીમાં દસ્તુરી દરજ્જે આપ્યો હતો. પણ કમનશીએ તે
દીકરા મરણ પામવાની આખી અંતુમને તેવણુને વિનંતિ કરી દસ્તુરી
લેવાની ફરજ પાડી. જેથી તેવણુને ૩-૪ મહિનાને ખાતર તપ છોડવી
પડી. એવણુને ઇ. સ. ૧૬૬૪માં, જેવારે શીવાજી માહારાજ નવસારી-
માં લતાર મારી ગયો તેવારે, પોતાના બાપના મરણથી દસ્તુરી મલી
હતી. પોતાના બાપવા કેકોળાદજીની સાફકળ એવણુને, મલેલી જાગીર
સંબંધે કાંઈ વાંધો પડવાથી, દીલ્લી દરબારમાં શાહજાન પાદશાહે બ્રો-
લાવ્યા હતા. એવણુનાજ વખતમાં મોખેદોમાં મોટો ફેસાદ થઈ મીનોચેર
હોમજવાલાઓએ છુટા પડીને નવી અગ્યારી કરી. પોતાના દીકરા પછી
૪ મહીના રહી ૭૨ વરસની ઉંમરે એવણુ મરણ પામ્યા હતા. એવણુ
ના વખતમાં લગ્યા મોખેદોમાં માંહોમાંહે મારામારી થઈ, મીનોચેર
હોમજીએ છુટા પડી ટોલો બતાવી નવી અગ્યારી પેહેલવેહેલી કરી હતી.

૧૭૨૮ દેશાઈ શ્રી દેશાઈ શ્રી ટેહમુરજી રસ્તમજી જેવણુને
ટેહમુરજીનું અજન્મ- નવસારી કર્યાની તથા પારચોલ પરગણા-
ની મોઘરાઈ મલી હતી, તથા જેવણુને
જેવું મરણ. દિલ્લીના પાદશાહે ફરમાન તથા અભયપત્ર

આપ્યાં હતાં, તથા જેવણુ પીલાજી ગાયકવાડને, ગાયકવાડનું રાજ સ્થાપવા અન્ને
લાવેલા, તથા જેવણુ નવસારીની રૈયતને સુગલાઈ જીલમમાંથી છોડવી,
પોતે સુસ્તમાં કેદ પડેલા, પુસ્કળ મારખાધેલો, તેવણુ ઘડપણમાં ખરેખરા
એક યોગી જેવા સાક્ષેક થયા હતા. તેવણુનું આગાહી ભરેલું મોત નીપજ્યું
તેજ તેનો પુરાવો છે. તેવણુના નામવર બેટા દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજીએ પોતાને
હાથે લખેલાં સ્વવર્ણન (Autobiography) માં પોતાના પવિત્ર પિ-
તાના મરણનું જે ખ્યાન લખ્યું છે, તે અસલ ભાષામાંજ ઉતારી
લખ્યું:—

“દેશાઈશ્રી અધાઈ તેહમુરજી રસ્તમજીનાં ધરમ ને પુત્રથી નાપાક શેતાંન
ઉધો પડો તેથી આત્મર તપનો થાઓ ને ગેહન ધણું થાઉ જે ઉધીજ
રહે. જગાડીએ તારે ઉધમાંથી જાગે. સવાલના જવાબ બેજા દીએ. ખા-
નું ખાએ પીએ, જગાડીએ ને વાતોસરવે કરે, ભુલ જરા કાંઈ બોલે નહીં,
૧૩

હોશીઆરી સારી. તેવામાં ગનીમ પમાર ગુજરાતથી તોપી ઉતરી આવો તેની ખબર આવી તેથી મેહધર ગામ નાશી ગયા. તાંહપણુ ગેનથી જગાડીએ તોરે જગે બેલે. તેવામાં પુમારનો છોકરો તાં નોશારી આવવી સુકોંમ હુનશીકુષ્ઠ સગ્ગતીઆં તલાવપર કરીને ગનીમાઈતું થાતું તમામ લગાડી બાલીને બીજે રોજ ગણુદેવી આવી મોકાંમ કરો. તે ખબર આવીતે સાંભલા પછી ઉડી બેઠા ને સેવક ખુરશેદને ઘણી શીખામણો દીધી જે તમે નોશારી જાઓ, ખેડતું કામ ચલાવો, પુમાર આગલ ચાલે ને અમે સરવેને લેઈ ઉતાવલાજ આવું છઉં. તાર અમે કહુંજે તમારા દુશમન બદખાહને આજર તે મુકી કેમ જઉં. તારે કેહજે અમારા બાપ રસ્તમજ હોમજ આજરી હતા તે હું ચાકરીમાં રહો તેથી ખેડ ખરાબ થાઈ તેથી કરજ થાઉં. એવું ઘણું કરજ થાયાની સરવે વાતો કહી. તારે પોતેજ કેહજે મે મારા બાપની ચાકરી ઘણીજ કીધી તારે તેહો કેહજે બાપની ચાકરીમાં કશીવાતની ચાકરીમાં કમી કીધી નહી. તેની દુઆથી તમે પણ મારી ચાકરી ઘણીજ કરોછે. શ્રી હોરમજદ તમારી સરવે મોરાદને ઉમેદ પુરી પાડશે ને તમારાં ફરજદોભી તમારી ચાકરી કરશે. તાર અમે કહું જે તમે આજરી તેથી તમને મુકી હર જનહાર અમે જનાર નહી.

પછી પુજીશ્રીને* પોતાની પુતાઈથી મોહોતજ સુજ પડું, તેથી શેવકને* બોલાવીને એકાંત લેઈ બેશીને ઘણો ઘણો દેવાસો દેલખરી કરી જે તમારી મેહનતથી ને દાનાઈથી હું સરવે વાતે નચીત બેઅફકર થાઓ છઉં.....એ રીતે ઘણી ઘણી શીખામણુ દેઈને બોલાજે અમે તમારા પશોણાં દાડ સાતનાં છઉં. સાત દાડ પછે તમારા પાસેથી દાદારની દરવામાં જવાનાં. તારે અમેદલગીર થાયા, તારે પોતાના સોગન દીધા ને અમને તેજ વેલા તાકીદ કરી જે દોલી લાવો ને નોસારી લઈ જાઓ. તેથી તેજ વેલા દોલી તથાઆર હતી તેમાં બેસાડા તેજ વેલા અમારા પટેલ વસઈ ભુલા ધાલા ભાણુજ આવા ને મલા તેણે અમને કહું જે સોનવાડીમાં માશતાંન* છે તેને આવેછે તેથી તેને પુછીએ તે કેહેછે. નાલીએર કુલ તેની આગલ મુકીએ, જે આદમી મરવાણુ

* પુજી શ્રી તે દેશાઈ શ્રી ટહસુરજ રસ્તમજ.

* શેવક, તે લખનાર દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજ ટહસુરજ..

* માશતાંન હુનતારો ધુણે છે. તેને આવે છે જ્યારે તેના દીલમાં મા-
ચા આવે છે.

તારે તે બોલેજ નહીં ને જીવવાનું હોએ તારે તે બાધા લેવાડશેજ, ધર-
મ કરાવશે ને આરામ થાશે. તેથી હમે છડી દોલી સોનવાડી રાહ
કાઠી. છોકરાં સરવે ઘેર મોકલાં. સોનવાડી પોચા તારે પોતે જનમાંથી
ખબરદાર થાયા ને અમને કહેજે તમે સોનવાડી લાવા દેજુ, બાએ
તે પુછા. પન કાંનમા અનેજ હલુસે કહું જે કાંઈથી કાંઈ થાવાનું નથી તમને
કહું તેટલા દાડા થાશેજ. અમે તો તેને તાંહાં ગયા તે તાંહાં વાડીમાં-
જ રેહતા હતા. નાલીએર તથા ધુલ તેવોનીજ વાડીમાંથી લેધ આગ-
લ મુકાં. નાલીએર લેધ ઘણી ખુબી ખુશાલીથી બોલો જે દેસાઈના
નીમાલા ૧ ને આગ આવવાની નથી. આજથીજ તાજગી થાશેજ. બા-
ધા સારી લએ જે ભાતદાલની બાધા લેએ, સાઈ થાએ તારે તમારા
બાંમણુ ૫૦૦ જમાડો, માશ ૧ માં મોઢરેલ સાઈ ચડાવને હમેશાં
મોકલાવા કરજે, ધર જતાવાર દેસાઈને આરામ થાશેજ ને તેલ મોઢ-
રેલ નલી ૫ શેર રા ની મોકલાવજે. તેથી અમે ખુશાલ થઈ ધર
આવા ને દેસાઈજીતો ખબરદાર થઈ બારસે ઓટલા પર બેડા. સરવે
મલવા આવા તે સાથે વાત વગત પુછી બીજે રોજ પણ ખુશાલીથી
સરવે સાથ બોલા. ઘેન પણ હમેશાંના કરતાં અરધ થાઈ, અમને તો
ઉમેદ ઘણીજ થાઈ તેથી સોનવાડી મોઢરેલ તેલ રોજ મોકલીએ, ખ-
બર રોજ તાજગીની પોચાડીએ. રોજ ૪ થાયા તારે અધાર માણેક-
જી નોરોજજી પાવડી સાથ ઘણી દોસ્તી હતી. હરરોજ રાતે બેશબુ
રાતપોર ૧૫૫ હતું તેને બોલાવી એકાંત કહું હવે મારા દહાડ ૪ રહા
છે, હમે બાઈ ખુરશેદજી કહેલું * છે.....એ પરમાંણે સરવે અ-
ધાર માણકજી નોરોજજી પાવડી કણ લખાવું ને પછી કહેજે અધાર શ્રી
કેરશાશજી માણકજી આંતીઆ તાં સુરતમાં વખાર હતી તાંહાં હતા તેઓને
બોલાવો, જે મલાનું હેત છે તે બોલાવો. તેપણુ આવા તેઓને એકાંત
કહું જે દીન ૩ બાકી હઆતીના છે, છોકરાં તમારે હવાલે છે, તમેદ
પાલાં છો પાલસોજ, ને નસગસાલારનાં કપડાં વાગા કરાવો.
જણુ વસાંમાં જે તે દીવસ ગયા જે બીજે દીવસ હોશીઆરીથી બોલા
ને સાતમે દાડો સવારનાં પોરમાં ખુરશેદજીને બોલાવી કહું જે હવે
દાડો પુરો થાઓય, દલગીર થાસોમાં, સરવને દલાસો કરજે, દલગીર
આવા સરવને દેસોમાં, રકવા દેસોમાંજ. રાવ શ્રી ગંગાજી ગાયકવાડ તા.

* ભાઈશા કન માંગી લેએ, એટલે પોતાના વડા બંદા ખરશેદજી પાસે
માંગી લેવા પાવડીને કહું

સોબેદાર સાહેબ પીલાછરાવ ગાયકવાડ સુલકગીરીથી નવેપોરે રહેતા તાંહાં આવા તાંહાં ગમ્યા તેહેને કામગીરી લખાવો તથા સોબેદાર સાહેબજીને કામગીરી લખાવો તે સમયે ચાકરી કરી તેવોજ ચાકરને નામગીરી ને ચાકર તાં દેવસાકાતી ચાકરીમાં જવાનાં, છોકરા સાહેબની ચરણુરજ છે તેને પાળવા નવાજવા. એ ચરણુરજો આ કામગીરી લખાવો, ને ખાવાનું સરવે સાચવું કરાવું, સરવે સોમંદ પોતાનાં દેધ જમાડા, પોતે પણ બેસી જમા, ઇઆદ* પીધી. દીન પોહોર ૧૫ દોડ ચડો. આ. નોશરવાંનજ તેહસુરજ રાણજીનાં ઘરમાં સુતો હતો ને કબીલા તાં અધાર* શ્રી દુરેદુનજ આદરજીવાળું ઘર પાસનું અધાર શ્રી રતનજ માણુકજ કણુ માંગતાંમાં હતું તાંહાં કબીલાવાલાં ઘરમાં લઈ જાઓ ને નવાડો તાકીદથી. તે ઓસરીપરજ બેસી નાહા ને ઘરમાં લઈ ગમ્યા કે તેજ વેળા ચેન કરી ગઈ ને અશમવહુ પડવા લાગા. ખુરશેદ જીએ અશમવહુ પડા કીધી. જન કબજ થાઓ, રોજ અમરદાદ રોજ ૭ માહા આવાં માહા ૮, વાર સંવત ૧૮૮૨ અધાર બેઆશી* ને દાડે બપોરે બેહેસ્તી થાઆ ને તેજ રોજ શ્રી દાદગાહ પોચા. એવાં ખુશ મોહોત બેહેસ્તી રવાનોને હોમો. ” એ પ્રમાણે આગાહી બરેલું મોહોત આ પરહેઝગાર પુરખનું થયું હતું. સાત દહાડા અગાઉથી અને વળી બરાબર કલાક ગણુત્રીથી મોહોત પારખનાર કેવો દુરેસ્તાઈ ખસલતનો હોવો જોઈએ તેનો વિચાર વાંચનારેજ કરવાનો છે. ઇ. સ. ૧૭૧૪ના અરસામાં નવસારીના લોટો મોગલાઈ અમલદારોના દોરથી ઘણા કંટાલી ગયા હતા. જેથી એવણુ તે બુલખમાંથી પોતાના વતનીઓને છોડવી નવસારીમાં ગાયકવાડી અમલ બેસાડવાને માટે ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં સોનગડ ખાતે શુબેદાર પીલાછરાવ ગાયકવાડને જઈ મળ્યા. અને એવી બલાંમણુ કીધી કે સમ્રાટા જમીનદારો મોગલોના અમલથી એટલાતો કંટાલી ગયા છે કે, જે તમે સુરત અડાવીશીના પરગણાઓમાં થાંણું બેસાડવા આવશે તો તેઓ તુરત તમારે તાબે થશે. આ વાતની ખબર કોઈએ સુરતના તે વેળાના મોગલાઈ નવાબ ફરતમઅલીખાનને જણાવ્યાથી એવણુ તથા એવણુના આખા કુટુંબને તેણુ સુરત ખાતે તેજવી કેદ કરાવ્યું. પણ તે પછી પીલાછરાવ ગાયકવાડે પોતાની

* ઇઆદ=એટલે ૧૩ સમજવો.

* ૧૮૮૨ સુલકી લખાયલા જણાય છે. સંવત ૧૭૮૨ લખવાને બદલે ૧૮૮૨ થઈ ગયલા છે.

અમદાવાદની અઘાધિપરથી પાછો ફરતાં સુરતખાતે આવી એવણુને એ-
મનાં આખા કુટુંબ સહીત કેદમાંથી છોડવ્યા, અને પોતાના હાથ તળે
સરકારી કામ કાળેને માટે રાખ્યા. એવણુ નવસારીના કેટલાક માહા-
લોની હાલત જે મોગલોના અમલમાં ખતંગ થઇ હતી, તેમાં ધણોજ
સુધારો કરાવ્યો હતો. નવસારીની જરથોસ્તી અન્તુમનના એવણુ એક
આગેવાન અકાબર હતા.

૧૭૨૮ નવસારીના વલસાડવાલા આ. જામારૂપ બાઇજીના
નજીમી. નાહના દીકરા આ. કાકિશજી જામારૂપજી

બંડારી, નવસારીમાં વસ્તા પોતાના મમાવા-
ના પાલક થવાથી અને મીનોચેર હોમજીના સાથ સાથે મલત્યા થવાથી
નવસારીમાં એવણુ પ્રખ્યાત થયા હતા. મીનોચેર હોમજી સાથ તરફથી
સુરતખાતે પંથકી તરીકે નવસારીથી એવણુ ગયા કેડે ખીખીની વાડીની
ફરેહમેહેરમાં નીશાલ પઢાવાનો ધંધો કરવા લાગ્યા. એવણુ નજીમ જોવામાં
ધણા પંકાયલા હતા. સુરતના નવાબની રાજદ્વારિ અને સંસારી આબ-
દમાં એવણુની નજીમ આબાદ ખરી પડવાથી એવણુને તે નવાબે પોતા-
ના બંડારના ઉપરી ઠરાવ્યા. જે ઉપરથી એવણુની અટક **બંડારી**
પડી છે, અને બંડારીના ખાંદાનના એવણુ મુલ પુરૂષ ગણાય છે. *

* આ કેડાંણે પારશીઓને લગતી આબેહુબ ઈવીજ કેફીએત થયલી છે,
તે જણાવવી ફેાકટ જશે નહીં. મુશલમાનોના માનવંત પેગંબર હજરત મ-
હમદે તમામ પારશી ટોળાના બચાવને વાસ્તે, દીનીઆર નામના દશરજીના
ભાઈ મહેદી ફરખ ખીન શખસાંન ઉર્ફે “ સલમાને ફારશી ” ને એક એહેદ-
નામું અરખી ભાષામાં લખી આપ્યું હતું એ એહેદનામાનો તરજીમો તથા કેટલીક
ફારશી ભાષામાંથી અને મુશલમાન લોકોની રેવાએતોમાંથી પારશીઓના રક્ષણ
વગેરે માટેના દાખલાઓ ઈકથા કરી “ તકવીએતે દીને માઝહીઅશના ”
નામની એક કેતાબ શેક શોરાબજી જમશેદજી જીભાઈએ છપાવી છે. તેમાં
આપણા ઉપલા પારશીબચ્ચાને મહમદ પેગંબરે પોતાને નશીએતનો દેનાર
ગણ્યો છે, અને કહેલું છે કે તમામ મુશલમાનો જે નશીહત થાજેલા છે તે સલમાને
ફારશીથી થાએચા છે. એ રીતે ૨ મહેજરો પારશીઓના બચાવમાં એક
મહમદ પેગંબરે, અને એક અલીએ આપેલાં છે, તેમાં કંઈ અજબ જેવી
તારીફના શુખનો એ પેગંબરોએ પારશીઓની પરવરશી કરવા સાર પોતાના
મુશલમાન ટોલાને પોતાના સોગંદ ઘાલીને ફરમાવેલા છે; એનું બધાનું કા-
રણ ઉપર જણાવેલા બંડારીની માફક એ સલમાન પોતે ધણો સરસ નજીમી
હોવાથી મહમદ પેગંબરની ફતેહની તજીમ આબાદ જોવાથી, મહમદે પોતાના

દેશાઈ અને શીરવાઈ.

નવસારીના મોટાં દેશાઈ ખાંદાંના મુલ
પુરૂષ દેશાઈ ટેહમુલજી રશતમજી, શીરવાઈ
ખાંદાંનના હતા. પણ દેશાઈગર મલ્યા બાદ

શીરવાઈના દેશાઈ થયા હતા. એ દેશાઈના વડા ભાઈ હોરમજી રશતમજી
શીરવૈ. તે મુંબઈવાલા દંત-ડક્ટર ફરુદુનજી શીરવૈના વડવા દીલ્લી ગયા
હતા, ત્યાંજ મરણુ પણ પામ્યા હતા. બીજા ભાઈ મનચેરજી, ગંદેવીના
દેશાઈના કારભારી શેઠ જીવણજીના જમાઈ હોવાથી ગંદેવી પોતાના સ-
સરાના હાથ હેઠલ રહ્યા હતા, અને પોતાના એ દીકરાઓ દારાજી તથા
માણેકજીને મેલી ગંદેવીમાંજ મરણુ પામ્યા હતા. ત્રીજા ભાઈ નશરવાનજી
પ્રથમ ટેમુલજીની સાથે દેશાઈગરાંમાં સામેલ થયા હતા, તેમને પેટે મા-
ણેકજી અને એદલજી નામના એ બેટાઓ હતા. એ નશરવાનજી હંમેશાં
છાપરા ગામમાંજ ખુશી ખુશીમાં દહાડા કાઢવા લાગ્યા હતા. એવણુને
માટે દેશાઈ ખુરશેદજી લખે છે કે “ નશરવાનજીને સરાયનો ખેત્યાલ
ધણેજી હદથી જીદા હતોજ. છાપરેજી હંમેશાં દારૂ ગળાતો. આશનામાં
જણા જી હતા. ” એ ટેમુલજી દેશાઈના નાહતા ભાઈ કેરશમજી હતા.
એ મુંબઈના માનવંત મરહુમ ઈનકમટેક્સ કલેક્ટર શેઠ ખરશેદજી ન-
શરવાનજી શીરવૈના વડવા. એવણુને નવસારીમાંજ ગરાશીયાઓએ મારી
નાંખ્યા હતા. એ પ્રમાણે શીરવૈ ખાંદાંન ઉપરથી દેશાઈના ખાંદાંનની
શાખા નીકલી છે.

૧૭૩૦ પારશીઓ

અને ગાયકવાડ.

ગાયકવાડનો અમલ ઈ. સ. ૧૭૩૦માં તો
મંડાઈ ગયો હતો. “નવસારીનું” રાજ ગા-
યકવાડના હાથમાં ગયા કેડે, એ નવા રાજ-
ને પારશીઓનીજ ગરજ વધારે હતી. કેમકે આ જગાનો વહીવટ લાંબી
મુદતથી તેઓ જાળુતા હતા. દેશાઈ નામના જરથોસ્તીઓએ એ વખતે
રાજની સારી વફાદારી કરીને ત્યાંના દરેક ઓધાપર પારશીઓનેજ તે
દેશાઈઓ રખાવા લાગ્યા, અને પોતાનો કાબુ વધારતા ગયા. બીજે વરસે
ઈ. સ. ૧૭૩૧-૩૨માં મીનોચેર હોમજીના પંથના મોખેદો ઉપર, ભગચી

વાહલા ખેરખાહ દાખલ પોતાની આગલ રાખ્યા હતા, કેમકે મહમદ પોતાની
ઈસ્લામાં બીલકુલ હારવા લાગ્યા ત્યારે, નાશીપારશીમાંથી પાછી હલત આપનાર
એ પારશી નજીમી હતો. આ ફરમાંનો એકે એક મુશલમાનભાઈઓ તથા
પારશીખંધુઓએ વાંચીને વાકેફ થવાની ધણી જરૂર છે. જુઓ “ તકવીઅ-
તે દીને સાહિદયશના. ”

પંથનાઓએ કંઈ હક સંબંધી આગલી પાછલી બાકી કાઢી, અને મી-
નોચેર હોમજવાલા તો ભગચીના તાબેદાર છે એવો દાવો કર્યો. લડાઈ
ટંટા ચાલતાં ચાલતાં આખરે દેશાઈઓના લાગવગને લીધે મીનોચેર હો-
મજવાલાઓને ભગચીઓએ કેદ કરાવ્યા. અને મહાપરિશ્રમે જમીન
ઉપર છુટા હતા. ફરી બાજુવાર એ બંને પંથ વચ્ચે ટંટો ઉભો થયો.
જ્યારે એ બે વચ્ચે ટંટો થાય, ત્યારે વચમાં બેહેદીનો છુંદાય. કેમકે
બેહેદીનોને ત્યાંનું કીયા કામ અટકે. વારંવાર બેહેદીનો ઉપર જુલમ
થવાથી શેઠ મનાજી કુકાજી તલાટી નામે કુતેલ અને લાગવગચાલો એક
નર બાહાર પડ્યો. અને ઇ. સ. ૧૬૮૬માં ભગચીઓએ તેવણના બાપનું
અને સગાંવાહલાંઓનું ખુન કરેલું તથા તેમના ઘરખારનું આશરે રૂ.
૫૦૦૦નું નુકશાન કરી માલમતા લુટી લીધેલી તેનો ઉશકેરાત થવાથી
ભગચીઓને તોડવાના હેતુથી અને તેમની જીસરીમાંથી નીકલવા સાર
જીવપર બેઠીને વડોદરા દરબારમાં જઈ લડત ચલાવાનું બીડું ઝડપ્યું.”
અને લાંબી મુદત દરબારમાં ધક્કા ખાઈને આખરે એવી મતલબનું ફ-
રમાન લાવ્યા, કે “ વહીવટ મુજબ બેહેદીનો પોતાની મરજી માફક
ચાહે, મોખેદો કેટલોક લવાજમો ભગચીઓને આપે, અને એ પ્રમાણે
તેમના કામની હક ઠરાવી.

૧૭૩૦ પોલ્યા

દેશાઈનું મરણ.

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ હોમજી ઠહેમુલજી
ના વડા બેટા માણેકજી ઇ. સ. ૧૭૩૦માં
જીજીયા. એવણના વખતમાં એવણના પિત્રા-
ઈઓ શેહેરચારજી બહમનજીના વારેસોએ ઇ. સ. ૧૭૦૪માં આ. હોમજી
આદરજી હોમજીને, તથા દોરાબજી રસ્તમજી દેશાઈએ ઇ. સ. ૧૭૧૪માં
દેશાઈ ટેલમુરજી રસ્તમજીને પોતાની જમીનના ફાલાનો ભાગ ગીરવી
આપ્યો હતો. તે ગીરો ભાગનો કંઈક હિસ્સો છોડવવાની કોશિશ મરનારે
કીધેલી કહેવાય છે.

૧૭૩૨

ગંદેવીનું પંથક.

ગંદેવી, નવસારીની અંજીમનને તાબે હો-
વાથી પેહેલવેહેલા પંથકી દાખલ નવ-
સારીથી દેશાઈઓએ આ. ફરાંમરોજ મે-
હર પેશતનજી પાસે લેખ લખાવી લઈ તેવણને મોકલ્યા હતા.

૧૭૩૩

મહુવાનું પંથક.

મહુવા, નવસારીની અંજીમનને તાબે હો-
વાથી મહુવા ગામના પારશી બેહેદીનો ના-
હનજી ધનજી-આશા ધના-બેગી માણેક-

હોમજી નરીમાન-રતન દારાબ-નાહના આશા-શેરાબ ભાઈજી-ધનજી કાંનજી, તથા નવરોજ નાહના વગેરે સમસ્ત બેહેદીનોએ નવસારીના દેશાઈ ખુરશેદજી ટેહમુલજી તથા સમસ્ત અબ્દુલમનને એક લેખ કરી આપ્યો કે હમારે ત્યાં શ્રી મહુવામધે બાજ બરસમ વગેરેના કામેને વાસ્તે તમે મોબેદ મોકલો તેને હમે ત્યાં લઈ જઈ રાખ્યે. અને તેના વરસાણુના રૂ. ૨૧ દર શાલો શાલ તમેને આપ્યે. અને તે મોબેદને પોતાને લવાજમ નીચે પ્રમાણે આપ્યે.

૨) વેહેવા વખતે છોકરા પાસેથી રૂ.

૧) છોકરી પાસેથી વેહેવા વખતે રૂ.

૦૦ નવજોતના છોકરાની ગમથી રૂ.

૦) નવજોતના છોકરીની ગમથી રૂ.

૦૦ નીશાન ગરતુ છોકરાની ગમથી રૂ.

૩) ગરનાના આશીરવાદના રૂ.

૦) નાહન નાહે તેના રૂ.

૦૦ શીશીઓ નાહે તેના રૂ.

૦૦ શરેશનો રૂ.

૦૦ ગેહશારનાંનો રૂ.

૦)૨ આદરંગાનના પદશા ૨.

૦) શીરોજની બાજના રૂ.

૦) ધુપ દેઆંમની રૂ.

૦) શીઆવ જેવા પાંખે તેવા તથા વાસણુ અસલ આપતા તે માફક.

૧૭૩૩-૩૪

સંજાણવાલા

આતશબેહરામ.

સંજનવાલા આતશબેરાંમ, જે કે આપણે

આગળ કહ્યું તેમ દાવર આંગાશાના અમ-

લમાં નવસારીમાં લાવવામાં આવ્યા હતા,

તેની બરાબર શેવા મોબેદોથી ન થવાને

લીધે, મોબેદો લડવા લાગ્યા, અને પીંદારા લુટાડ્યો ઉપરાસાપરી

ધારો પાડવા લાગ્યાથી, એ આતશબેહરાંમને ઈ. સ. ૧૭૩૩ ના વરસ-

માં ગુપચુપ સુરત લઈ સંજાણવાલા મોબેદો નાશી ગયા. નવસારીના

મોબેદો સુરતના બેહેદીનોના મોબેદો ઉપર ધારો કરવા લાગ્યાથી ઈ. સ.

૧૭૩૪માં મીતોચેર હોમજી વાલાઓને ભગઈઓને વશ થઈ આલવું પડ્યું.

એમ થવાથી નવસારીના બેહેદીનોએ ઠરાવ કીધો, કે મોબેદો બણે તો મુઆં તરે, ને નહી તો અટકી રહે એમ બીલકુલ નથી. માટે મોબેદો-ને પડતા મુકી તંદરેસ્તી પદીને લગન કરવાં; લોખાન મુકી બાજની આસની કરવી, ઘેહેસારણું અટકાવે તો શરોશબાજ પદી, પટેટન્યાયેશ પદી, રૂઆંને દોખમે ચઢાવવાં. અને તેવી રીતે ઘણી વાર નવસારી અને સુરતમાં થયું પણ ખરું. એ અરસામાં નવસારીમાં હાથેના હાથે દસ્તુરે થવા લાગા. મોબેદો જરા થયું કે પોતાનો નવો ઉપરી ઉભો કરવા લાગા. સુરતના મીનોચેર હોમજવાલાઓને પણ બ્યારે ભગચાઓ સતાવવા લાગા, ત્યારે છેવટે ઇ. સ. ૧૭૩૫ માં નવસારીના પટેલ દાદાજી બહેરાંમજીએ નવાબને ત્યાંથી હુકમનામું કરાવ્યું, કે વેહવા તથા ગગરના શિવાય ભગરીઆઓ તમામ કામ મીનોચેર હોમજવાલા પાસે કરવાદે. અને તેના પણ લવાજમ ઠરાવી મુક્યાં. મોબેદોને આશીરવાદ નવજોત મલીને શ. ૨ આપે, ગગરનાના આશીરવાદના શ. ૨ આપે, ઘેહેસારણું તથા ત્રણ શરોશ મલીને શ. ૧ આપે ઇત્યાદી. એ અરસામાં નવસારી ખાતે કખીસાની તકરાર જાગી હતી. કેમકે બણતણોમાં કોઈ એક મહિનો આગળ પઢવા લાગા, તો કોઈ પાછળ પઢવા લાગા.

૧૭૩૪ ખંડણીની નવસારીના મોબેદોને, આગળ થયલી અરજી
મારીનો પરવાનો. ઉપરથી, ઇ. સ. ૧૭૩૪માં એક પરવાનો નીચે મુજબ મલ્યો હતો:— “ શ્રીરાજ

માહારાજધીરાજ માહારાણા શ્રી દુરજનશૈલીજી આ દેશાત કશમે નોશારીના દેશાઈ શમશત તથા પટેલ શમશત તથા બેઠક લોક શમશત જત માલુમ થાય કે પારસીના અંધાર્યામણને ખંડણી શુદાંમત માફ છે. માટે ખંડણીના પૈસાની ખાતર અંધાર્યાને મુજબમત રખે થાઓ. સંવત ૧૭૯૦નાં ચૈતર શુદ ૧ ”

૧૭૩૪ સુરતના ઇ. સ. ૧૭૩૪માં સુરતની રક્તમપુરાની
લોકોનો લેખ. અંબુમને નવસારીની અંબુમનના આગે-

વાંનો દેશાઈ ખુરશીદજી તેહમુરજી, કુકાજી મેહરજી, તથા દેશાઈ જીવણજી માણેકજીને એક લેખ કરી આપ્યો હતો, કે સુરતના રક્તમપરાંમધે અમો તમારી રજાએ બેહેદીનોના મુઆંતું કામ કર્યે, તથા જીવતાંના કામ, વેહવા-ગગરનું-અને નવજોત, તમે તમારી નજરમાં આવે તેવા મોબેદો પાસે કરાવો તેમાં અમો દખલ કર્યે નહીં.

૧૭૩૪ દસ્તુર
દારાબ પાહાલન.

નવસારીના ધણાજ ખચરદાર અને વિદ્વાન
દસ્તુરજી સાહેબ દારાબ પાહાલન, જેવણ
દેશાધિ પુરશેદજી તેહમુલજીના ઉસ્તાદ થતા
હતા, તથા જેવણના બાપના હાથ હેઠળ દસ્તુરજીમારખ આશાએ તાલીમ
લીધી હતી, તેવણ ઇ. સ. ૧૭૩૪માં ૬૭ વર્ષની વયે ગુજ્યા. નવસા-
રીની અંગુમનમાં હાથે જેવણના વંશવાદાઓનો ૨ જ પુરશીએ
ખેસવાનો રેવાજ છે. ઇ. સ. ૧૬૯૦માં જેવણે “ ખોલાસેદીન, ”
અને ત્યાર પછી “ ફરજીઆતનામું ” એવાં બે પુસ્તકો બનાવ્યાથી
આજલગણ તેવણની કીર્તિ ગવાય છે. એ ચોપડીઓ ફારશી બંતોમાં
બનાવેલી છે.

નોશાકરાઓનો મેળના ચાર્તા.

૧૭૩૫ પારશી ધરમ
ક્રિયા અને હિંદુઓની
લવાદી.

ઇ. સ. ૧૭૩૫માં નવસારીના મોટા ફલી-
આના તથા નાહના ફલ્યાના સમસ્ત બેહદીનો
પટેલ દાદાજી બહેરાંમજી, પટેલ ફરાંમજી
નાનાભાઈ, તલાટી મનાજી કુકાજી, દારાબજી
ચાંદજી, જમશેદજી માણેકજી, ફરહનજી ખરશેદજી, હોમજી શાગર,
બેહરાંમજી ભાઈજી, કુવરજી બેરાંમજી રાંણા, વગેરે મોટાફલ્યા અને
મલેશરના તમામ આગેવાંનું બેહદીનોએ મોટે ફલ્યાના તમામ આગેવાનો
દેશાધિ પુરશેદજી તેહમુરજી, આ. નવરોજી કેરશાખજી, આ. બચાજી ને-
શરવાનજી કોટવાલ, આ. માણેકજી નવરોજી પાવડી, આ. મહેરનોશજી
દારાબજી દોરડી (આપણા વીરલા દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી. ના બાપના
બપાવાના બપાવા.) દસ્તુર જમશેદજી રસ્તમજી મહેરજીરાંણા, દસ્તુર
બરજેરજી દારાબ પાહલણ, દસ્તુર જામારપજી આશાજી, દેશાધિ કુકાજી
મેહેરજી, દેશાધિ જીવણજી માણેકજી, આ. રતનજી માણેકજી આંતીઆ
તથા આ. ફરાંમરોજી દારબજી વગેરેને એક લેખ કરી આપ્યો હતો
કે, આપણને ધરમના તથા પરણના તથા મરણના કાંમે કરવાને માટેનો
માહોમાંહે મીતાકેશો હતો. તે ઉપર રાવ શ્રી ગંગાજી ગાયકવાડ પાસે
આપણે ગયા, અને તે હાકમે આપણા ઠંટાનો ફેસલો શ્રી સુરતના વશી
શુરજભાઈ શુદરજી, તથા પરગણે ચોરેઆશીના દેશાધિ શ્રી લલુભાઈ

જગા, તથા ગંદેવીના શેઠ ગાંધી પરેમજી ગોડીદાસ, તથા પરી. વન-
માલીદાશ શામદાશ, તથા કર્ણે નવસારીના શેઠ શ્રી ભવાનીદાસ વલભદાસ,
તથા શા. નયુ વનારશીદાસ, તથા ભતરપી હરી વર્ધ, તથા ભટ વીશેશ
હરી, તથા પંડીયા દેવ્યાલ શીવજી (તે દેશાધ્ય ખુરશેદજી તેહમુલજીના
શિક્ષાગુરુ.) તથા ભટ આંનેદ મંગળ, એઓની લવાદી અને મુનસફી
ઉપર સોંપ્યો. તે મુનસફીએ બંધે તરફના કાગળે જેમાં અને હકીકતથી
વાકેશ થઈને આંગણાં પાછલાં કાગળ બંધે તરફના તે લવાદોએ રદ
કીધાં, અને તા. ૧૮ જાનેવારી ૧૭૩૫ને રોજ નવો શીરેસ્તો તેઓએ
ઠરાવી આપ્યો. તેની વિગત:—

૧- ભગરની જીની અગીઆરીમાં કુલ ધર્મનું કામ પોતાનું તથા
પોતાના મલતીઆ બેહદીનોનું ભગરીયાઓ કરે.

૨- અગીઆરી ૧) આ. મનોચેર હોમજી વગેરેના મલતીઆ
સાથને બેહદીન સમશતે પરકી આપી છે તે મધે કામ કુલ ધર્મનું તથા હેરખદ
થાય તે કરે. જે મોખેદ એ સાથેનો ભગરની જીની અગીઆરીમાં રાજીએ
હેરખદ થાય તેને કોઈ મુજબ એમ નહિ કરે. એ અગીઆરીમાં મનો-
ચેહર હોમજીવાલાઓ નીરંગદીન તથા વરશીયો તથા પોતાના તાલુકામાં
આવેલા બેહદીનોનું મરણનું કુલ કામ કરે. પણ વેહવા તથા ગગરનાનું
તમામ કામ ભગરીયાઓ કરે. તથા ભગરીયાઓ પોતાને તાલુકેના ગામો
જેવાંકે મહુવા, શીઓદ, તથા ગંદેવી, વગેરેના બેહદીનોના કુલ ધર્મનાં
કામ મરણ તથા પરણનાં પોતે કરે.

૩- તે સર્વે હકનું બેહુ તરફનું જે નાણું આવે તે રાસમાં રાખી
વર્ષ દાહડે બેહુ તરફના મોખેદો પાઘડી દીઠ વેંહચી લીએ.

૪- વેહવા તથા ગગરનાંતો હક આપવાની વીગત:—૨) આશીર-
વાદ તથા વરની તથા નવજેત વીગેરેના રા. ૨-તથા રા. ગગરનાંતો
આશીરવાદના રા. રા. તથા ગા. ગેહેશારનું તથા શરેશ અને રા. ગા.
તથા શીઆવ જે રવાંત ગુજરે તેનો જેવો પામે તેવો આપે.

૫- ભગરીઆ મોખેદો અસલથી જીની અગીઆરીમાં જેમ
હેરખદ તથા વરશીઓ તથા નીરંગદીન વગેરેનું કામ કરતા આવ્યા છે
તેમ ત્યાં કરે.

ઉપર પ્રમાણે હીંદુભાઈઓએ આપણા પારશીઓની લવાદી કરી
આપણને ઉપકારમાં દાખેલા છે.

૧૭૩૬ સુરતથી શ્રી-
જીનું પાછું આવવું.

ઉપર કહ્યું તેમ ઇ. સ. ૧૭૩૩માં જે આ-
તશબેહરાંમને સુરત લઇ જવામાં આવ્યા
હતા, તે નવસારીવાલાંઓની ખાહેશથી ઇ.
સ. ૧૭૩૬માં અત્રે પાછા લાવવામાં આવ્યા. સંજ્ઞા મોખેદો પોતાની મરજી
માફકે શ્રીજીને જ્યાં ગમે ત્યાં લઇ જાય, એ ભગચાં મોખેદોને રૂચ્યું
નહીં. તેઓને હવે નવસારીમાંજ આતશબેહરાંમ રહે, તથા તેમાં ભગચાં-
ઓનો પણ હક રહે એવો ઇરાદો તેમનો થયો. સંજ્ઞા અને ભગચાં-
ઓમાં એ કારણથી બેદિલી પંથરાઇ. આથી ઇ. સ. ૧૭૪૧માં વડી
દરેહમેહેરના આતશબેરાંમ, ગુચચુપ સંજ્ઞાવાલાઓ વલસાડ લઇ
રાતોવાઇ નાશી ગયા. વલસાડથી ઇ. સ. ૧૭૪૨માં ઉદવાડે લઇ ગયા.
અને આજસૂધી ત્યાં ઠરીકાંમ થયા છે.

૧૭૪૦

ભગરીયા સામે
શંજ્ઞાવાલા.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીમાં વસતા સંજ્ઞા-
ઓ મોખેદોએ નવસારીમાં એકઠા મલી એવો
બંદોબસ્ત કીધો હતો કે “દેશાર્ધ ખુરશેદજી
ટેહસુરજી વગેરે ભગરીયા હરેક વાતે આ-
પણી ઉપર જીઆદતી કરેછે તે ઉપર આપણે એતેકાક કીધો જે તે
સાથે આપણે જે કંઈ રદબાતેલ કરવી પડે તથા જાંહ જાંવું પડે તાંહાં
શરવે જનાં આપણે એતેકાક એકામત એકાજત થાઈ જે કરવું હોએ
તે કરીએ તથા જે કંઈ ખરચ બેશે તે શરવે મલી આપીએ ” આ
લેખ ઉપર ૧૦ સંજ્ઞા મોખેદોની શહીઓ છે.

૧૭૪૦

દામાજી ગાયકવાડ
અને મોખેદો.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીના દસ્તુર જમ-
શેદજી રસતમજી મેહેરજીરાણા, દશતુર
ખરજોરજી દારાખજી દારાખ પાહલણના,
આ. નવરોજજી કેરસાખજી, ખરજોરજી
હોમજી, શોરાખજી કેરસાખજી, કાઉશજી ખરશેદજી, હોરમજી રસતમ-
જી, કાઉશજી હોરમજી, અને શેહેરચારજી રસતમજી, એ સમસ્ત મોખેદો
એ શ્રીમંત સરકાર દામાજીરાવ ગાયકવાડ ઉપર એક ચરજી મોકલી હ-
તી કે, “ પીલાજીરાવ ગાયકવાડે હિંદુના બ્રાહ્મણો તથા પારશીના મોખે-
દો ઉપરની ખંડણી માફ કરવાનો પરવાનો આપ્યો હતો, પણ હવડાંતો
નવસારીના કાજીઓ તથા માહજન ખંડણી માંગે છે, માટે તે માફ ક-
રવાનો બીજો પરવાનો અમેને આપવો, કે અમે તમારા હકમાં દોઆ
કર્યે. ”

૧૭૪૦
દીવનું પંથક.

આ. રસ્તમજી બેહરામજી દાજીને ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીની અંબુમતે લેખ લખાવી દીવ ખાતે પંથકી દાખલ મોકલ્યા હતા, અને કરાર કીધો કે અંબુમતનું લવાજમ તેવણે અંબુમતની રાસમાં દર શાલ મોકલ્યા જવું વીગેરે. આ લેખ ઉપર ધરમદાસ તદખા વગેરેની શાખ થયલી છે. એજ વખતે દીવના બેહેદીનો કુવરજી ૫૬-મજી ઉપર પણ સદર ખાખતનો કાગજ નવસારીવાલાઓએ લખેલો છે.

૧૭૪૦
આતશબેરાંમની
આશોદાદ અને
ગાયકવાડ.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે નવસારીના સંજાણાવાલા આતશબેરાંમની સાથે વસનારા સંજાણા મોબેદો આ. શા-પુરજી બેરાંમજી તથા આ. રસ્તમજી શેહે-રીયારજી વગેરેને એક પરવાંતો કરી અપ્યો કે, “ તમારી આતશની અગીઆરીમાં આશોદાદ જેને આપે તે સાથે કાંઈનો દાવો નહીં, તથા જે કાંઈ રાસમાં આવે તે સરને જેમ શુદ્ધમ-ત વેંહચી લેતા હતા તેમ વેંહચી લીએ. ખીજી દખશણા છુટી આપે. તેમાં કાંઈને મુજાહેમ નહી. ”

૧૭૪૧
ભગરીઆની
હીમાયતમાં ગાયક-
વાડ.

ઇ. સ. ૧૭૪૧માં સુરતના અધ્યાય અને બેહેદીનો ઉપર દામાજીરાવ ગાયકવાડે એક ફરમાન મોકલ્યું કે “ સુરતના મોબેદો ન-વસારીના મોબેદોના હક ઉપર તરાપ મારે છે, તેટલા માટે તેવા ફેસાદીઆ મોબેદોને અટકાવજો કે તેમ કરે નહિ; એવો સુરતના નવાખનોખી હોકમ છે, તથા તમારા લોકના લખીઆં છે. જો એ પ્રમાણે નહિ કરશોતો અમા-રા મુલકમાં તમારો વ્યાપાર ચાલે છે તે બંધ કરવામાં આવશે. ”

૧૭૪૧
આતશબેરાંમ લઈ
જવાનો પરવાંતો.

સુરતથી શંજાણાવાલા આતશબેરાંમને પાછા નવસારી લાવ્યા પછી, સંજાણુથી રખેવાલીમાં આવેલા મોબેદોના વારેસો ત-થા નવસારીના ભગરીયા મોબેદો વચ્ચે તે-મના હક્ક વગેરેને માટે અપસ અપસમાં મારામારી ચાલ્યા કીધી, તે-ની ફરીયાદ શેતાગડ ખાતે ગાયકવાડની હજુરમાં ગયાથી ગાયકવાડે નીચે મુજબ પરવાંતો કરી અપ્યો:—

“ શ્રી રામ સરી સુબેદાર દામાજીરાવ ગાએકુવાર શમશેર બાહ-

દુર વ. પારસીના અધેઆર શંખનાં આતશના પુંજરા શાપુરજી તથા
 રૂશતમજી વગેરે. જત તમારે ને અધેઆર ભગરીઆને કજીઆ થા-
 ઇઆ તે ઉપર તમે ફરીઆદ થાએઆ તે પર ભગરીઆને તેણીને
 સમજવા તો તમારે ને ભગરીઆને ધરમ મધે બનતું નહી માટે તમા-
 રી દરખાસ્ત માફક તમેને રજા આપી છે જે તમે આતશ તમારા તથા
 પંથકનાં પારસીનાં ઘેર પચીશ તીશ હશે તે લઈને વલસાડ તથા શુ
 ગર વગેરે જાંહાં મન ગમે તાંહાં જજો. તમેને કોઈ કશી વાત માટે
 મોજામ નહી થાશે. સરકારનો કોલછે. સંવત ૧૭૯૭ આશો શુદી ૭”
 એ પરવાના ઉપરથી એજ વરસમાં નવસારીથી સંજાણવાલા આતશ-
 ખેરાંમને વલસાડ લઈ જવામાં આવ્યા હતા. ઘણાઓ કહેછે કે, એતો
 ચોરી છુપાઈથી તેઓ લઈ ગયા હતા તે વાત આ ઉપરથી ખોટી દેરેછે.

૧૭૪૧

**દસ્તુરોની ચોઠાઈની
 મારી.**

ધ. સ. ૧૭૪૧માં રાવ શ્રી ગંગાજીરાવ
 ગાયકવાડે નવસારીના કુમાવીસદાર તથા
 દેસાઈ અને પટેલ બેગ એક ફરમાન મો-
 કલ્યુ' કે “ દસ્તુરો જમશેદજી રૂશતમજી
 તથા શેરાખજી રૂશતમજી મેહરજીરાણુના એ કસબામાં આવેલા વજી-
 રાઓની ચોથ માફ કીધી છે. ”

૧૭૪૧

**ગાયકવાડે ભગર્થાઓ-
 ની ઠરાવેલી હદ.**

ભગર્થા મોખેદોથી તથા દેશાઈ ખુરશેદજીથી
 જીલમ પડે છે, એવી મતલબથી શંખજી
 વાલાઓએ તે બદલ સામે થવા ઇ. સ.
 ૧૭૪૦માં એક લેખ કરવાથી, ઇ. સ. ૧૭૪૧
 માં ભગર્થાઓએ એક લેખ દેશાઈ ખુરશેદજીને કરી આપ્યો, અને અ-
 જીમનનો બચાવ કરવા સોંપ્યું. કન્યો લગતાં ૧લા ખંડેરાવ ગાયકવાડે
 ખુરશેદજી દેશાઈને તથા અંજીમનને નામે એક લેખ કરી આપ્યો કે,
 “ તમારાં પંથકો સુરત, શેનગડ, નવાપરા, વ્યારા, વાંસદા, રામનગર,
 દાંગ, ખેહાર, દીવ, કલ્યાણી, વસઇ, ચેઝોલ, થાંણાં, મુ'બઇ, વી. સ-
 વે પંથકો કદીમથી તમારાં છે. ત્યાં તમે ખેહેદીનોતે ધરના તમામ
 મુ'આં જીવતાંનાં કામો, જેવાંકે વેવાહવાજણ, બાજઆફગાંન, તથા
 ઘેહસારજી વી. તમારી દરેહમેહેરના મોખેદો એકલા કદીમથી કરાવે
 છો તે પ્રમાણે કરવો. તેમાં સંજાણુ ઇઆ ખાંજો કોઇ મોખેદ કરસી
 વાતનો અમલ દખલ કરે નહી તમારો હક અસલ પ્રમાણે લેજો તથા
 આતર જમે રાખી કામ કરજો. તમેને કોઇ મુઝાહેમ કરશે નહી. ”

૧૭૪૧
અંબુમન અને
દેશાધી.

ધ. સ. ૧૭૪૧માં નવસારીના શમશતમો-
બેદોની અંબુમને દેશાધી પરશેદી તેહ-
મુરજીને નીચે મુજબ લેખ કરી આપ્યો:-
“ આજ મુદત થાઈ અમેને સુરતવાલા

મેાબેદો સાથ તથા સંબંધુવાલા મેાબેદો સાથ અમારા હકોને માટે
કજીઓ ચાલે છે તેનો ટંટો હાકમ દરબારમાં તમેા અમારી તરફથી
ચલાવો, અને જે ખરચ થાય તે તમેા કરી આપણી રાસ ભાગમાંથી
તમેા લેવો, જ્યાંવેર તમારું કરજ વ્યાજ સુધાં શીટ ત્યાંવેર તમેા
લેવો. તે પછી આપણે વેંહચી લખજીએ શહી. ” એ લેખ ઉપર દસ્તુર
જમશેદજી રસ્તમજી મેહેરજીરાંણા, દશતુર ખરજેરજી દારાખ પાહલણ,
દસ્તુર જામારપજી આશાજી, દેશાધી કુકાજી મેહેરજી, દેશાધી જીવણજી
માણેકજી, આ. રતનજી માણેકજી આંડીઆ, આ. કાવશજી હોમજી ખોરી,
આ. માણેકજી દસ્તુર પાલનજી વગેરે શમશત ૨૪૪ મેાબેદોની શહીઓછે.

૧૭૪૨ પોલીઆ દેશાધી* મેહેરજી બહમનજીના
કુકાજી મેહેરજી. દીકરા કુકાજી મેહેરજી ૯૦ વરસની ઉમરે
ધ. સ. ૧૭૪૨માં ગુજ્યા. એવણના બાપ

ધ. સ. ૧૬૫૭માં મરણ પામ્યા તે વેળાએ એવણ ધણા નાહના હોવાથી
એમના કાકા પિત્રાધીઓએ દેશાધીગરાંતું કામકાજ કરેલું, પણ પોતે ધ-
ણા બાહોશ અને હિંમતવાન હોવાથી પોતે ઉગી નીકલી સરકારી દર-
બારી કામો પણ કરવામાં આગળ પડ્યા હતા.

૧૭૪૨ નવસારીના એક પ્રખ્યાત મેાબેદ અને આગે-
વાન અકાબર આ. મેહેરનોશજી દારાખજી દો-
રડી ધ. સ. ૧૭૪૨ માં મરણ પામ્યા. એ-
વણના બાપના બપાવા આ. ચાંદજી કામદીન

તથા તેવણનો એક ભત્રીજો આ. હોશંગ રાનજી દીલ્લી ખાતે મોગલ
પાદશાહ અકબરના મેટા જાંહંગીરશાહની દરબારમાં ધ. સ. ૧૬૧૯
માં ગયા હતા. એઓએ આ દીલ્લીશાહને મોગરાના અતિ ઉત્તમ અ-
તરની એક ખરની નજર કીધી, જેથી તે નામદારે ખુશી થઇને એ-

*નવસારીમાં બે દેશાધી ખાંદાંતો છે. ૧-મોટા દેશાધીવાલા. અને ૨-પો-
લ્યા દેશાધીવાળા. મોટા દેશાધીવાળાને “ દેશાધી ” ની સંજ્ઞાથી ઓળખવા,
અને બીજા દેશાધીને “ પોલ્યા દેશાધી ” ની ઉપમાથી ઓળખવામાં આવેછે.

એને નવસારી કશ્યામાં ૧૦૦ વીધા જમીન વંશપરંપરા ચલાવવા ભેટ આપી. એઓ દીલ્લીથી નવસારી આવ્યા ત્યારે એઓને “ મુલ્લાં જામારુપ ” ને નામે ઓળખવામાં આવ્યા. તેના ટેકામાં પેલા વિદ્વાન દસ્તુર ફરાંમજી શોરાખજી મેહેરજીરાણાએ એક દસ્તાવેજની પીઠે લખ્યું છે કે “ ચાંદજી કાંમદીને અકબર પાદશાહએ મુલ્લાં જામારુપનો ખેતાખ આપેલો હતો.” એવણુના એક નખીરા આ. શોરાખજી બરજેરજી તે મુંબઈવાલા શેઠ શોરાખજી રસ્તમજી બનશાના વડવાને નવસારીમાં “ હાફિજ ” ના એલકાખથી ઓળખવામાં આવતા હતા. અને તેવણુના નખીરા એલજી નવરોજી હતા, તેવણુ પ્રખ્યાત દેશાધ પુરશેદજી તેહમુલજીના સસરા અને દેશાધ મનોચેરજીના મમાચા થતા હતા. જે સખખથી આજ સૂધી “ હાફિજ ” ના નામથી દેશાધ કુટુંબમાં દરબાજ ચાલે. મજુર શોરાખજીના ખીજા ભાઈ આ. દોરાખજી બરજેરજી નામે હતા. તેવણુ દોરડીની અટકથી ઓળખાતા હતા, જે વંશનો આપણો પેલો પ્રખ્યાત નોશાકરો ઝોનરેખલ પ્રેદિસર દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી. છે.

૧૭૪૪

ભર્યાઓ અને

નોશાકરાઓ.

ઈ. સ. ૧૭૪૪માં ભર્યાની શમશત જર-
થોસ્તી અંગુમને નવસારી ખાતે દેસાધ
પુરશેદજી તેહમુરજી ઉપર એક કાગજ લખ્યો કે ભર્યાના એક જરથોસ્તી શેઠ હી-

રાજ દારાખજી સુરતથી અતરે આવ્યા. તેવણુથી અમોએ સાંભળ્યું કે સંજાણુવાલાં પુરાતમ આતશખેહરાંમ જે નવસારીથી ઉંચકી લઇ ગયા છે તે ભર્યામાં મોકલવાને ખાએસ રાખો છો, માટે જે સાહેબ પોતાને મુઆરક દસખતે લખી મોકલોતો અમો આતશખેહરાંમને શ્રી ભર્યા મંગાવીએ. એ કાગજ ઉપર મોખેદો ખેહરાંમ અરદેશર, દસતુર જમશેદજી કામદીનજી તથા ખેહેદીનો બહમન શોરાખજી, જીવા હોલા, ખાંમ આદર, રસોદ મંના, વગેરે ૧૭ મોખેદો અને ૪૭ ખેહેદીનોની શહીઓ છે.

આ કાગજના જવાબમાં દેશાધ પુરશેદજીએ ભર્યાની અંગુમને લખી જણાવ્યું કે, “ શ્રીજી શનખાણુ અધેઆર ધરમનેતો જાણુતા નથી. ને પોતાની મતા લેવા સાહેને જુથી વાતે શ્રી આતશખેરાંમને આગળ કરી પોતે રશવા થાતા ફરેછે. થેકાંતું મુંકી જંગલમાં જાગા કરેછે. તેમાં હમો તાં સંજાણુ અધેઆરને હર પરકારે સમજવીને કેઉચ

જે તમારા વદની કદીમ રાહ ચાલ, તે મુકીને બેરાહ શાને ચાલોછો.
પન તેહોન આગળ હમારી શીખામણુ કારગત થાતી નહી, ને પોતાના
ભાગીઆ સાથે મીનાકેસો કરીને થેકાંતું મુકીને જે વાતમાં શ્રી આતશ-
બેરાંમ ફરેસતા નાખુશી થાય તે કરે છે તો હમું શું કરું. શરવે હકી-
કત બેહદીન હીરાજના કેઆથી રાશ થાશેજી.” ભર્યાઓની મરજી
માફક જે આતશબેરાંમ, ભર્ય લઈ જવામાં આવતે તો, આજે
આપણને ઉડવાદાને બદલે ભર્ય, શેજદાને માટે જવું પડતે.

૧૭૪૫ આતશબેરાંમ- ઉપલા શંખણવાલા આતશબેરાંમને ઉડવાડે
ના મકાન ઉપર દાવો. લઈ જવા પછી તેને લગતું નવસારીનું
મકાન જે કહેછે કે, દેશાર્ધ ખુરશેદજીના હાલના
આતશબેરાંમવાલી જગાએજ હતું, તે મકાન ઉપર આ. બરજોરજી નવરોજી
નામના એક મોબેદ દાવો કીધો હતો કે તે ધર તેનું છે. આ ઉપરથી
નવસારીના લોકોએ દામાજીરાવ ગાયકવાડ ઉપર એક અરજી કીધી કે,
એ જગો વરસ ૩૨૫) થયાં અમારી કોમના અગતીના દેહરાંની છે,
અને તે નવસારીના સર્વે હીંદુ તથા મુસલમાન લોકો પશુ જાણે છે.
તથા અમે સર્વે માહજને મલી રાવ શ્રી કેદારજીબાવા તથા દાદુબા-
પંથ વગેરે શુબેદાર તથા કાજી તથા સર્વે માહજનને બોલાવી સાહેબના
હક્કારા સાથે તે જગા દેખાડી, અને તે દેહરાંમાં તેના શમારનારનું
નામ પથર ઉપર લખેલું હતું તે વાંચયાથી સર્વે સાહેબોની નીશાં પુરી
થાઈ, વાસતે તમે જેવા ધરમ રાજાએ એ બીનાનો રીતે ફેસલો
કરવો.

શાપુર શામરો.

૧૭૪૬ પવિત્ર કેબલા- નવસારીમાં રહેલાં શંખણા મોબેદોના ૩
ની હારમારી. મુલ કુટુંબો હતાં. ખોરશેદ કામદીનનું-
નાગન રામનું-અને ચાંદઆ શહીઆરનું.
એ છેલ્લાં કુટુંબમાં ઉતરેલો વડો શંખણા શાપુર શેહેરીઆર શામરો
નામે મોબેદ હતો. તેને અને તેના ભાગ્યા શંખણા વચ્ચે જે મારામારી
નવસારીમાં ચાલી તેનો ઘણો જાણવા લાયક હેવાલ નીચે પ્રમાણે છે:-
શંખણા મોબેદો નવસારીથી આતશબેરાંમને ઉડવાડે લઈ ગયા
૧૫

ખરા, પણ ત્યાંપણ નહીં પાળવવાથી મુ'બઈ શેઠ માણેકજી નવરોજી શેઠના ઉપર તે શંખણના વડા દસ્તુર ભીખાજી રસ્તમજી મારફતે એક અરજ કીધી હતી કે, નવસારીમાં ભગરીઆ મોખેદો તથા દેશાઈ ખુર- શેદજીએ અમોને અમારે ધરની ધર્મ ક્રિયા કરવાનો અટકાવ કર્યોથી તથા ખીજા કેટલાક અણુબનાવોને લીધે અમો આતશબહેરાંમ સાહેબને અતરે લાવ્યા છે. પણ અગર શ્રીજીની જગા વલસાડ મધે કરી કેરા- વીને સાહેબ દસ્તગીરી કરી જગા બનાવીને વલસાડ મધે થાંનક કરી અપાવો. તો તમારું અહેશાંન થાય. આના જવાબમાં શેઠ માણેકજીએ શંખણા દસ્તુર ભીખાજીને લખી જણાવ્યું કે “ હમોને સુજનું નથી જે નોશારી મધે ભગરીઆ તમને તમારી અરવીશગાહની અગીઆરીમાં પોતાના ઇજના શમંદી તથા ઘર શમંદી મુવાં જવતાં કામ કરવા દીએ. વલી વલસાડ મધે શ્રીજીની જગા કરીએ ને થાંનક બેસાડીએ ને તાંહાં ગયા પછી તમો વલી રખે દેશાઈ ખુરશેદજીને બદનાંમ કરો. કાંજે તમારો ભાગીઓ (શાપુર) શાંમરો છે તેને તમો અગીઆરીમાં કામ કરવા દેતા નથી જે વલસાડ ગયા પછી તે શાંમરો તમો સાથે કજીઓ કરશે તેનું શું વીચારીક. ભાગીઓ શો વરસે ભાગ મુકે નહીં. માટે તેનો પ્રથમ માંહોમાંહે બદોબસત કરો. તે વીના અમારાથી વચે અવાચ નહીં. ” એના જવાબમાં તા. ૭ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૬ના દીને સંખણ- વાલાઓએ શેઠ માણેકજી ઉપર લખાણ પત્ર લખ્યો કે “ નોશારી મધે હમો અમારા ધરનું કામ શાદી ગમી વગેરેનું કરીએતેમાં એ ભગરીઆ અધેઆરનું નુકશાંન શું થાએ છે. બલકે ખાવાનું હક એલોદાને શ્રીજી સાહેબની દોલતથી શારી રવેશે પેદાએશ ઘણી થાએ છે. તો સાહેબ કેશો કે શું, તેહેનું જાણવું કે જે લોક સુરતના તા. ભરચના તા. મુ'બઈ વગેરેના શ્રીજી સાહેબની કદમ બોશીમાં આવે છે તેઓના ઉતારા પથીંગા ઘણાખરા એ લોકો ભગરીઆને તાંહાં. તેથી ઇજના શમંદી કાંમ વની- દાદ ઇજશનેનું કામ ઘણુંખરું એહેના હાથપર આવે. ને એ શવાએ કંઈએક પેદાએશ છે તે શ્રીજી સાહેબની દોલતથી તો ભલું. ને અમો લોક તો શ્રી ૧ આતશબહેરાંમ સાહેબની દરબારની પરતી ઉપર જુનરાંન ચલાકે. ને અમારી જાતનું કામ ધરમનું અમારી અગીઆરી મધે ચલાકે, નહીકે એવોના બહેદીનનું દાંપાં શમંદી કામ કરીને એવણની પેદાએશ વાલી લેકેચ. તેતો આજશુધી કીધું ભી નથી ને થાએપણ નહીં. મુ'બઈ પંચક અશલ હમાર છે ને તેનું હાંશલ શરવે એ

ભોક્ષ ખાએ છે ને વલી હમે પાસેથી લખી પન લીધાં છે તેને હમે
 શું કરું છેઉ. આજતો જોરાવરના ચેઆર ભાગ તે વાલું છે પણ સા-
 હેયજ દાંનાવ છેઓ. અદેશો કરી શુલેહ કુલેની નજર રાખીને વીચારજો
 જે મુ'યર્ધ શંનમનાંની છેકે નહી. એ વાત તજવીજ કરજો જે
 અસલમાં શનમનાં આહાં અમલ કરતાતા કે નહી.....શાંમરો
 (શાપુર) અસલથી હમારો ભાગીઓ છે ને તાંહાંનાં મોહોટા હમારા
 ભાગીઆ જન ૧૦૦ને આશરે છે તેમ એભી છે ને એનાં કાકા પીત-
 રીઆ શરવે અમ શાયે છે.....તેમ તેણે પોતાનાં તોલા મલતું
 ચાલતું હતું તે ઉપરાંત જે દાદેથી દેશાધ પુરશેદજીએ હમેને અગી-
 આરીતું કામ ધરમનું કરતા અતકાવેઆ ને હમે ઉપર મોહોશુલ મુકી
 જખરજશતીએ લખી પન લીધું તે દનથી શાંમરાને હમારા તોલાથી
 ફતાર્ધઓ કરી પુરશેદજીએ મનોએક દેલાસો કરીને હાત દીધો. ને
 હમારી ખાયાદ શાહેદીઓ પાશ કહેવાદે જે શંનમનાં જુથા ને ભગરીઆ
 ખરા ને તે શાંમરાને હમારે સાથે લદાવે તાંહાં પુરશેદજી તેહેની તર-
 શીનથી મુનશી કરે ને શાહેદી દીએ જે એ શાંમરો જે વાતે દાવો
 કરે છે તે ખરો ને એ જુથા એ રવેશે અકેકના ગરૂ એલા થાઇને વરસ
 ૮) સુધી હમેને તોશારીમાં તોઆહા ખત કરાવા ને હમેને શાંમરાને
 પુથે તે શાહેદી દેવારીને તમામ તોલો હમારો ખરાખ કરાવો ને પાયમાલ
 કીધા ને એ સાંમરાએ કોવાં કહેઆં તેવાં લખાં પન પુરશેદજીએ અમે
 પાશેથી તેહેને કરાવી આપેઆં. જે ભાગીઆએ પોતાના ધંદાપર રેહીને
 તેના લખીઆં ઉપર મતુ નહીં કીધું તેહેને શ્રીજીની બોએ દીધાનો વારો
 આવેતે દન શ્રીજીની બોએ અતકાવી દોવાર્ધ દેઇ બેશે, ને તે બોએના
 દેનારને બાહાર કાહાડે ને આખર દેશાધજીને બારને તે રાવ લઇ જવી
 પદે તાંહાં પન જે રવેશ દેશાધ પોતાનાં મુદા માફક ગમે તે રવેશે
 શાંમરાને બેકારીને લખી અપાવે. તેવાર પછે શ્રીજીની બોએ દેવાદે. એ
 શવાએ તે શામરા પુથે દેશાધએ હમે ઉપર જીઆદેતી ગતી કરાવીછે.
 તે કાંઈ લખવામાં આવતું નથી. ને શ્રીજીની દરગાતી રાશ શેવાએ જે
 આવે તે હમારો હક કુલ ભાગીઆવોનો સુધાં એ શાંમરો વરસ ૮
 સુધી લુટી ખાધું ને કામને દરગામાં તકવા દીએ નહી. ને ગનાજ
 આજેજ થાઇએ તેવારે દેશાધ પાશે અનશાફ લેઇ જઈએ તેવારે દેશાધ
 અનશાફ એ કરે જે એ શાંમરો કહે તે માફક ચાલો.....
 અનતે વીચારીને લાએલાજ શુબેદાર સાહેબ દામાજરાવ રજુ ફરીઆહી

ગીઆ ને પોતાનો હેવાલ સરવે જાહેર કીધો.....ખુરશેદજીએ પન
 શુભેદારના માંનાંપર એકરાર કીધો જે એ પોતાના આતશ લખતે સુખે
 જાએ કાંએજે એ છે તેણે હમારા કશામાં શીશાદ છે...શ્રીજીને વલસાર
 લખ જવા લાગા તેવાર વલી ખુરશેદજી પોતે છુપા રેહીને શામરા પાશે
 દોવાઈ દેવારી ને હમે કહું કે ચાલ સાથે વલસાદ શ્રીજીની સાથે જમએ
 વહડીઆજ નહીં કરીએ ઘણી મીનતી કીધી પણ તેના ખાતરમાં વાત
 આવી નહીં ને હાકમના બની જઈ બેરીને અટકાવેઆ તેહેવારે હાકમ
 તે કહેવા લાગા જે જો ખુરશેદજી તમેને સુજાએમ થાતો હોએતો
 તમેને રજા આપે પન એતો તમારો ભાગીઓ. એ તરે હાકમે જવાળ
 દીધો. પછે વલી ફરીને ખીજ વાર હમારા ભાઈદા ૩-૪ શુનગર જમને
 જે એવાલ હતો તે જાહેર કીધો.....પછી અમે શ્રીજી સાહબને
 લખને વલસાદ આવા.....તેવાર પછે વલી હમોએ તોશારી શાંમરા
 વગેરે કેતલીએક આશામી હતી તેહેને કહેવાડીઉ જે આવો ને જે કાંઇ
 આપનું શુદ્ધ આમદનો ભાગ હીશો છે તે માફક અમલ કર ને ભાગ
 ખાશું કાજે આપણો શરેશતો એછે જે કાંઈ વખતપર હોએ હાજર
 હોએ ને પોતે પોતાની જાતે પોતાનો બોએતો વારો સારે ને હાશલ
 આવેતે ખાએ ને હાજર નહી હોએતો જે કાંઈ મેનત કરી શારે તેહેનું
 તેથી જે કાંઈ હતા તે પોતાના વારાપર આવેઆને ખુશ કરીને શ્રીજી
 સાહેબની બોએ પોતે પોતાના દ્વારાપર કરવા લાગા. પછે કેટલાએક દને
 શાંમરો વલસાર આવેઓ.....તેને બેહેદીનો શરવે મલીને સમજવા
 લાગા જે તોલા વના પાર નહીને આગલાના શીખવેઆથી ખરાબ માં થા
 જેમ તારા આપદાલા ચાલેઆ હોએ તે શરેશતા પરમાને ચાલે તો હમો
 શરવે અંબુમન તુથી રાજ રેહેશું તે ઉપર કહેવા લાગો જે તમે કાંન
 છેઓ ને અનબુમન કાંન છે. જેકંઈ દેશાઈએ મને તોશારીમાં લખાવી
 આપીઉ છે તે પરમાને ઉં અમલ કરં એ તરે ગનોએક બકવા લાગો
 ને જ્યાંમાંથી જાઆદેતીના શખુનો ગનાં બોલવા લાગો. તે શેદજીને
 લખવામે આવે નહી. જાતી મુકીને હમોએલી વરજેઓ પછે બેહેદીનનાંએલી
 પન વરજેઓ અને એ વાત હમો મુખતેસર લખું. જે શરતા ખાએ
 લખીએતો ગનું છે. એતો શામો હીશો લખેઓ છે. તેવાર પછે વરસ
 ર સુધી તોશારી જમને દેશાઈની મારફતે પદી રહેઓ. તે રૂકાપર
 આવેઓ નહીં. પછે દેશાઈ ખરશેદજીની મારફતે શુનગર જમ સાંજેસ
 ફરીને અમેને બેઆવેઆને ખશારત નીચે હમોને ગના હીના ને તેવાર

પછે આમિલ ગીરદી થાઈ તેથી વલશારમાં પણ હમેને થરવા દીધા નહી તેથી એ પાસાપર ગોશો અખતીઆર કીધો છે. ભલું. જેમ કંઈ હમારા ઘાંનાં પાંતીને એ શ્રીજી સાહેબ હમારે માથે છે તો બીજું શરવે અમારું ગીક છે. તે શરવે બની રહેશે. કાંજે હમાં આં આવા પછે નોશારી મધે શાંમરો હમારાં શરવે શાથનાં ગેહરોનાં તાલાં ભાંજીને એશતેગાઃ શરવે લખ જાએ છે તે તે ગેર શઘલાં ખાલી કરી લેધને ગેહર ભાદે આપીને તેહુના ભાદાં પન ખાએ છે. કેટલાંએક ગરને ગરો પન મેલાં છે. કેટલાંએક હમારા સાથી નોશારીમાં તેહુને હાત આવાં તેને દદેઆ ને કાઈ સાથી મુફલેશ હોએ તેહુને પાશે રૂપીઆ નગદ નહી હોએ તો ચીડી વગર નામની વેઆળેકી નેશાંનમાં ગર લખી લીએ. એ તરેહ છે તે શવાએ વરશ ૪ થાઆં અમારું વલશાડ પન થકનું આંશલ શરવે તે શામરો લખ જાએ છે. તે આજસુધીના રૂપીઆ ૮૦૦ ને આશરે એ તરેહ લુડી ગીએ છે. કાંએજે હમનાં ઇનશાફનાં દરવાજ બંદ છે તેથી ભલું વીચારીએ છેઈએ જે આશમાંન કાંધ બેકાર નથી. એ હકીકત શામરાની છે.....તેથી જીઆદેતી કીધી હોએ તેથી પશેમાન થાએ ને જેબદીઅતનાં લખાં લીધાં છે તે પાછાં આપે તથા જે કાંઈ એશતેગાત વગેરે ભાગીઆવેના ભાગ રાશ વગેરે લુતાવેઈ છે તેહનો જવાબ કરેતો તેનો વાજખી હોએ તે આપી મલી ભાગ ખાએ તે વાતે કાંન નાં કહેશે. પન જેવારે એ રવેશે પશેમાન થાઇને તે તોલા મલતો થાએ ખરો પન તેતો દેશાઇ ખરશેદજીનું અથીઆર છે. હમે સાથે લદાવીઆતો ને વલી પોતે શોગન ખાતા શામા વાશતે શેહજી સાહેબ અમેને શુજેયકે વલશાદ મધે સાહેબ દસતેગરી કરીને જગા કરી આપો ને શ્રીજી સાહેબનું થેકાંતું કરી તાંહાં લેધ જાશુતો શામરાનો વાલી દેશાઇ ખરશેદજી છે તે શાંમરાને સાહેબની અદબથી કેહુને અવેતો શેહ શ્રીજીએ વાત હાત ધરી વાશતે અમેથી હવે ખંચાશે નહી. વાશતે તું જે રવેશે તાહારો તોલો કેહે તે માફક હરેક વાતે સમજ ને જે જનશ લીધી હોએ તે વાજખી પરમાંને ખા, એ રવેશે દેશાઇ ખરશેદજી તેહુને કેહે તો શાંમરો જે રવેશે પંચ કે તેથી ઉકરો નહી થાએ જેવારે સાહેબનો પગ દરમીઆંન આવે તેવારે શાંમરાથી જીઆદેતી નહી ચલાએ. કાંએજે દેશાઇ શેહ સાહેબની અદબથી મને કરે હમેને એવું શુજે છે.....સાહેબતો શ્રી દાદારના પુરા છેઓ. સાહેબની ખાહેશ મરી હોએતો અમે એ વાતે રાજી છેઉ કે હમારી

અગીઆરી બાબત લખી લીધું છે તે શવાએ જળરદશતીથી શી દેશાઈએ એકરાર લખી લીધો તે શરવે પાછા પાછા આપેને નવેશરથી દેશાઈ લખી આપે પોતાના તોલાનાં મઠાં શાહેદી સાથે જે શનઝાનાં અંધેઆર નો-શારી મધે કુલ ધરમતું પોતાની જાતનું કામ ધરમતું મુંવાં જીવતાં વગર નોજીદ, નીરંગદીન, વરશ, સાથે પોતે પોતાનું કરે, તા. શ્રીજી સાહેબની દરગામાં ભગરીઓ અંધેઆર કોઈ જીઆદતી નહી કરે ને એ વાતનો પુરો બંદોબસ્ત સાહેબ હજુર થાએ તો અમારે કચ્ચુલ છે. પન અલખતે સાહેબ એ વાતે કમરખદી કરો તો દુર નથી અશલ સાહેબના ખાંદાંનથી શ્રી જશજ છે. ને તે કરતાં અમો તેહનાં પંથકના બહેદીનનાં કામ કરે તો તે વાતે ચુનેહગાર. એ અમારો કરાર છે ને સાહેબ અ-મારા તે વાતના મોતાજ. ખીજી સાહેબની ખીદમતમાં અમો લોકની અરજ એકે અમોએ કાગજ સાહેબને લખું છે તે સાહેબનાં દક્ષતર ખાંતાથી એક નકલ ધ્યા એ કાગજ બાહાર પડે નહી તે કરવું.” એ ઉપર ભીખાજી રસ્તમજી વગેરે ૧૩ શંખણાઓની શહી છે.

આ કાગળમાં શનઝાણાવાલાઓએ ચાલું એટલું પોતાના દિલનું દુઃખ ગમે તે શબ્દોમાં દરશાવેલું છે. એ ઉપરથી તે વખતની આપ-ણા લોકોની ધણીક નવી સ્થિતિ જણાઈ આવે છે, અને દેશાઈ પુરશે-દજીએ ભગર ટોલા માટે ખેડેલી જેહમત અને બદનામી ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પડે છે. એના જવાબમાં શેઠ માણેકજીએ તા. ૧ અક્ટોબર ૧૭૪૬ ને દીને ઉદવાડે દસ્તુર ભીખાજી રસ્તમજી તથા ખીજીઓ જો-ગો એવી મતલબનો એક કાગળ લખ્યો કે ભગરીયા મોળેદો તમોને પોતાનાં પંથકમાં શી રીતે કાલ કરવા દેશે. બાજે લોકોને તો તમાસો જોવાની ખાહેસ છે તેમ કાંઈ મારે નથી કરવું. મેં તો તમોને વાજખી હતું તે લખ્યું છે, વલસાડ આવી રેહવા બાબદ શાપુર શામરાની હકીકત એટલી લખાન લખી તે સરવે મેં વીચારે તો એમાં મજથી કસું થાશે નહી. ને મઠથી પતે તેવું દીસતું નથી. બાકી મારી ઉમેદ તો હતી જે નવસારીમાં હમો દુખમું બાંધું છે તે જોવાને બહાને ત-મારી તરફ આંઉં ને શ્રીજીની કદમ બોસી કરી સાથે લઇ જઉં ને તમારે કેશલ કરે પણ મારા જોવામાં એ થાએ તે દીસતું નથી. ને મારો દાંણા પાણી નથી જે તમારી તરફ પોહ્યું. બહુ જેમ બોદાનો હોકમ હશે તેમ થાશે.”

૧૭૪૭ નવસારીના દેશાઈ ટેહમુલજીના બેટા અને
 ફસતમજી દેશાઈનું દેશાઈ ખુરશેદજીના વચલા ભાઈ ફસતમજી
 મરણુ. ઈ. સ. ૧૭૪૭માં ગુજરાતી. એવણના બાપના
 મરણુથી એવણને અને એવણના નાહના-

ભાઈ જમશેદજીને પીલાજીરાવ ગાયકવાડે પોતાની નોકરીમાં રાખી
 ધણીક જમીનો લેટ આપી હતી.

આતશબેહરામ અને પેશવા સરકાર.

૧૭૪૯ ઈ. સ. ૧૭૪૯માં પેશવા સરકાર બાલાજી
 નો પરવાનો. બાજીરાવ પ્રધાને પારડી પરગણાના મામ-

લેદાર ઉપર એક પરવાનો લખી ઉદવાડા
 મધે પારશીઓનાં પુરાતમ આતશબેહરામને માટે દર શાલ જે સુખડ,
 કાઠી, વગેરે આવે છે તેના રૂ. ૨૦૦૦૦ સુધીના માલ ઉપરની જકાતની
 માફી કરી આપી હતી. અને ઈ. સ. ૧૭૫૨માં એજ પેશવા સરકારે

૧૭૫૨ સંન'ણા મોળેદો દસ્તુર બીખાજી ફસતમ-
 ટંટાનું છેવટ. જી તથા દસ્તુર ફસતમજી શેહેરીઆરજીને
 એક સનદ કરી તેમનાં પુરાતમ આતશબ-

હેરામને ઉદવાડા અથવા વલસાડ જ્યાં ખુશી પડે ત્યાં બેશીકર રીતે
 રાખવાનો પરવાનો આપ્યો હતો. વલી શાપુર શામરા સાથેના લહડો પઠાવવા
 વલસાડના કુમાવીશદાર સર્વોત્તમ શંકરને લવાદ દરાવ્યા. તેવણે ઈ. સ.
 ૧૭૫૩માં એવો ફસલો કીધો કે, સંન'ણા મોળેદોના પંથકની હદ કા-
 વેરી દક્ષણ તીર તે હદ નદી વધતરણી કીનારા મોજે દાંતીવેરે પરગણે
 માહીમ પ્રાંત વસાઈ હીઆંના તથા કાવેરી તીર પ્રાંત સુરત તીઆંના
 પારશી લોડાનું અંધીઆરપણું પુરાતમ તમારું ચાલતું આવયું છે.
 એમાં ૩ ભાગ મુખ્ય છે, અને તેના પેટા ભાગો મલી ૯ વિભાગો છે.
 તેઓને જેમ તેમનું ઉપલી હદનું પંથક શુદ્ધમતથી ચાલતું આવેલું
 પ્રમાણે સરખે હીરસે વેંહચી લેવા તથા આતશબેહરામના વારાના મહીના
 પુરાતમ નેમેલા છે તે પ્રમાણે વેંહચી લેવા અને એક દેવલ (અગ્ની-
 આરી) રાખીનેજ તેમાં સર્વેએ પુંજ કરવાનો હોકમ કીધો હતો. એ
 પછી પણ શાપુર શામરા સાથે લડાઈ થયા કીધી. અને એ શામરા તા.

૨૨ મે ૧૭૭૬ને દીને મરણ પામ્યો ત્યારથી માંહેા માંહેનો ટપો તુટ્યો.

૧૭૪૯

પારશીઓમાં એ તડાં છે. ૧-શેહેનશાહી,

રૂવાંનના પગ લાંબા

અને ૨-કદીમી. શેહેનશાહીઓમાં કાઈ

કરવાની રૂઢી.

મરણ પામે છે, તેના પગ લાંબા રાખવાનો રવાજ છે, અને કદિમીઓ પલાંડીની મા-

ફક પગ વાલે છે. એ ઉપરથી રવાંનના પગ લાંબા રાખવાની બલાંમણુનો પત્ર નવસારીની અંગુમને ઇ. સ. ૧૭૪૯માં મુ'બઈની પંચાતના મુખીઓ ઉપર લખ્યો. તે ઉપરથી મુ'બઈની પંચાએતના આગેવાનોએ એકઠા મલી નવસારીના દેશાઈ પુરશેદજી અને સમસ્ત અંગુમન ઉપર એક કાગળ લખ્યો કે, “ હમો એવો કરાવ કરી ઉઠ્યા છીએ કે, જેને ગમે તે રવાંનના પગ લાંબા રાખે, અને જેને ગમે તે વાલે માટે તમો પણ ફરીથી મોએદોને તાકીદ લખજો કે એહુ તરફતું કામ ચલાવે.”

૧૭૫૦

ઇ. સ. ૧૭૫૦માં મુ'બઈની જરથોસ્તી

મુ'બઈતું દોખમું.

અંગુમને નવસારી દેશાઈ પુરશેદજી તેહ-

નવસારીતું સ્વામિત્વ.

મુરજી અને સમસ્ત અંગુમન જોગ એક કાગળ લખ્યો, કે મુ'બઈ મધે અંગુમન

સર્વે મલીને નવું દોખમું બાંધવા ફેઝવું છે, માટે તેનો તાંતો પુરવાની ક્રિયા કરવાને મોએદોની જોર એક બરશતુમવાલી મોકલજો, તથા નવસારીમાં માણેકજી શેઠનાં (માંગાશા) દોખમાંનો દોર, અને તેની ઉપરની તથા વચ્ચેની પાવીઓની પોહલાઈ તથા લંબાઈ અને તેમની સંખ્યા, તથા ભંડારની ઉંડાઈ ફેટલી છે તે લખી જણાવજો. તેમજ ભંડારને મથાલેથી ચીરા માંડી તે ઉપર ફરતી દેવાલ બાંધે છે તે ચીરાથી ફેટલી ઉંચી, તથા તાંતો પુરવાના લોઢાંના ખીલા કેહવા કરાવવા તે પણ લખજો.

૧૭૫૩

મુ'બઈ અને પુનાના મશહુર “ જામારપ

૧ લા દસતુર જામા-

આશા” ના ખાંદાંનના મુલ પુરૂષ, કે જેવણના

રૂપ આશા.

નામ ઉપરથી એ અટક પડી છે, તેવણ

જામારપ ખીન આશા નવસારીના એક

ખબરદાર દસ્તુર હતા. નવસારીથી ભરૂચ ખાતેની મદ્રેસામાં જઈ ફારશી, અરબી, વગેરે ભાષાનો અને જ'દ પેહેલવીનો અભ્યાસ કરી, છેવટે તે અભ્યાસના ઉંડાણમાં ઉતરવા સારૂ ઇ. સ. ૧૭૨૧માં કેરમાનથી આવેલા ઇરાંની નામે “ જામારપ વીલાયતી ” પાસે એવણ નુસ્ત ખાતે જઈને

એ અભ્યાસ વધાર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૭૨૧-૨૨માં એવણે ધર્મતૈલગતા કેટલાક ભારી સવાસો ધરાંત પુછાવ્યા, અને તેના જવાબો આપ્યા, તેને “ રવાયતે દસ્તુર જમારુપ આશા ” તું નામ આપ્યું. એવણે ધણીક ગઝલો ફારશીમાં, અને કેટલીક ગઝલો ઉર્દુમાં જોડેલી હતાત છે. એવણીની નવસારીની અબ્દુલમનમાં પ્રથમનો ખીજી એક હતી. પણ પાછલથી શરમા શરમીમાં ૩૭ પુરશીએ એસવાનો ચાલ પડી ગયો, તે આજ સુધી તેમજ ચાલે છે. એવણ ઇ. સ. ૧૭૫૩માં ૫૬ વરસની, તે જમાનામાં ગણાતી ધણીજ કાચી ઉમરે ગુજ્યા હતા.

૧૭૫૪

દેશાઇ જમશેદજી ટેહમુરજી તે દેશાઇ ખ-

જમશેદજી દેશાઇ.

રશેદજી ટેહમુરજીના નાહના ભાઇ ઇ. સ.

૧૭૫૪માં ગુજ્યા. ટેહમુરજી દેશાઇના મર

ણથી ઇ. સ. ૧૭૬૭માં પીલાજીરાવ ગાયકવાડે પોતાની તોફરીમાં રાખ્યા હતા. તથા નવસારી કરબામાં અને પારચોલ પરગણામાં કેટલીક જમીન ભેટ આપી હતી.

૧૭૫૪

મુંબઇના જાણીતા પંથકીઓ આ. ફરાંમ-

ટ્ટો તોડવાની

જી નવરોજી તથા આ. જમશેદજી મેહેર-

તાકીદ.

નોશજી વચ્ચે કાંઇ ભાગ હીરસાની મારા-

મારીને લીધે મુંબઇના મેહેદીનોને ત્યાંના

ક્રિયા કામો કરવામાં ધણી અડચણ થઇ. જેથી તેઓએ નવસારી દે-
શાઇજી પુરશેદજી ઉપર ફરીઆદ લખી મોકલવાથી ઇ. સ. ૧૭૫૪
માં દેશાઇજીએ મુંબઇના તમામ મોખેદોને હોકમ લખ્યો કે, “ મુંબઇમાં
મોખેદો એ આ. ફરાંમજી તથા આ. જમશેદજી પોતાના ભાગને માટે
લડે છે, અને તે ઉપરથી મેહેદીનોને ધેરની બાજ વગેરે અટકાવે છે
એવી અતરે ફરીઆદ થઇ છે, માટે અમે તમોને લખ્યે છીએ કે તમે
એકદીલ થઇ કાઠળી બહેદીનોને ધેરતું કાંઇ કામ અટકાવશો ના. તેઓના
ભાગતું નાણું, જે તેઓ ન સમજેતો અટકાવજો, અને પછી અમે
લખ્યે તેમ કરજો. અમેએ તે વિષે સુરતવાલા આ. મનચેરજી ખરશેદજી
શેઠ પાસે મોદી બોધાભાઇપરથી લખાવ્યું છે. ”

૧૭૫૫ મુંબઇનું

ઇ. સ. ૧૭૫૫માં મુંબઇની જરથોસ્તી

નવસારીને

અબ્દુલમન તરફથી નવસારીની અબ્દુલમન

નમી પડવું.

ઉપર એક અરજી આવી કે “ આજ પાંચ

સાત માસ થયા અતરેના સઘલા મોખેદો

એકસંપ કરીને ડાહ્યા મોખેદ તથા બહેદીને બરશનુમ આપતા નથી, કે જેથી ઘણી અડચણ પડે છે. અગર ડાહ્યા બહેદીને, રવાંતને અડકી બરશનુમ લેવા ચાહે તે મોખેદો તેને આપતા નથી, જે તે, વગર બરશનુમે આતશ વીગેરેને આંખોખતા થાય છે. અતરે મુ'બઈમાં ફક્ત બરશનુમવાલા મોખેદોની જોર ૨ છે, અને જ્યારે અમો તેમને એ પ્રમાણે બીજાઓને બરશનુમ નહિ આપવાનું કારણ પુછ્યેછ ત્યારે કહેછે કે અમોને નવસારીથી દેશાઈજી ખુરશેદજીની મને છે ” વીા.

પટેલ તલાટી.

૧૭૫૮
મનાજી તલાટી.

નવસારીમાં પ્રખ્યાત ખાંદાનો જેટલાં થયાં છે, તેમાં પારશી પટેલ અને પારશી તલાટીના ખાંદાનો પણ ઘણાં મશહુર થયાં છે. તેમાં પણ શેઠ મનાજી તલાટી નામે એક સધધર પારશી નામાંકિત થઈ ગયો છે. શેઠ કુકાજી અસપુજી તલાટીના તેવણ વડા બેટા હતા. એવણ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી નવસારી તથા પારચોલ અને તેને લગતાં ૧૮ ગાંમો, જલાલપોર, ગંદીયારી, એર, મટવાડ, પરતાપોર, ભુતસાડ, મોડાલી, ખબલાવ, કોડીમરી, કરાડી, અનચેલી, ચડવાશન, આંટ, મેહધર, વીજલપોર, હાંસાપોર, વેડછા, અને મછાડ, એ ગામોમાં તલાટીપણું ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૮૬માં નવસારીમધે મોખેદો અને બહેદીનો વચ્ચે થયેલી ખુના મરમી વેળાએ એવણે ભગરીઆ મોખેદોનો ધણોડ દોર તોડવાને હાંમ લીધી હતી; એટલુંજ નહીં, પણ આ. મનોચેર હોમજી વગેરે ભગરયાઓથી * છુટા પડ્યા તે મુખ્ય એવણની કુમકથી

* ડૉ. માર્ટીન હાઉગ તથા ડૉ. ડી. દબલ્યુ. વેરટની બતાવેલી “ The Book of Arda Viraf ” માં ભગર્થા શબ્દની ઉત્પત્તિ “ ભાગ ” શબ્દ ઉપરથી જણાવી છે. “ Bagarya or Bhagadya is the surname (?) of all the Parsi priests having their share in the panthak or diocese of Nausari. It is from bhàga, Z. bagha (Dest.) ” ભગર્થા = ભાગર્થા. નવસારીના પંથકમાં જેઓનો ભાગ તેને ભાગર્થા કહેતાં ભગર્થા થયું છે.

હતું. એવણુ ખરા પોલીટીકલ નર હતા. મનોચેર હોમજી નામે બન્નું કુટુંબના અસલ ભગરીઆ મોમેદ, ભગર સાથથી છુટા પડી “ મનોચેર હોમજીની સાથ ” નામે નવું તડું બનાવ્યું તેના, જેમ ભગર્થાઓના મુખી તરીકે દેશાર્થવાલા હતા, તેમ તે મનોચેર હોમજી સાથના મુખી તલાટીવાલા હતા. અને તેમાં મનાજી મુખિ હતા. તે ઉપરથી મનોચેર હોમજીવાલાઓએ એવણુને “ દાવર ” નો ખેતાખ આપ્યો હતો. તે વેળાએ ખરું કહોતો ખેતાખ આપવાનું કામ સરકારના હાથમાં નોહોતું, પણ રૈયતનાજ હાથમાં હતું. જે પોતાનો હાથ પકડનાર, તેને સર્વથી મોટો એલકાળ, સુરત કે નવસારીમાં, દાવરનો આપવામાં આવતો હતો. એ મનાજી ઉપર ઐટલીજ શીદાગીરી બસ નહતી, પણ એ તલાટીના કુટુંબમાંથી પહેડી દર પહેડી શીઆવ, લગન, ગગરનાં, નવજોત, વગેરે ક્રિયાઓના લવાજમા નહીં લેવાના મનોચેર હોમજીવાલાઓએ બદોબસ્ત કર્યા હતા, જે આજેપણુ ચાલુ છે. ગાયકવાડ સરકારમાં ભગર્થાઓ તરફથી દેશાધજનો લાગવગ હતો, ત્યારે મનોચેર હોમજી તરફથી એવણુનો કામ્યુ હતો. એવણુના રતનજી તથા શોરાબજી નામે બે ભાઈઓ હતા. દારાબજી, રતનજી, અને બહેરાંમજી નામે ૩ દીકરા હતા. વડા દીકરા દારાબજીને દાવર નો ખેતાખ હુદ્દે ઉતર્યો હતો. એ ૩ દીકરાઓ પોતાના આપતું તલાટીપણું ચલાવતા હતા. એ ૩ ભાઈઓ તથા તેઓના પીત્રાઈઓની શાખામાંથી તલાટીતું મોટું કુટુંબ આજે હૈઆતી ભોગવે છે. તેનો વિસ્તાર કેટલો હશે તેનો ખ્યાલ એટલાથીજ થશે, કે એજ ખાંદાંતને લગતી હકીકતો છાપીઆ કરવાને સાર “ તલાટી સમાચાર ” નામે એક વર્તમાનપત્ર, તલાટી ખાંદાંતના વિહવાન નર શેઠ એદલજી દોરાબજી તલાટી પરવરતાવે છે ! આખી દુન્યામાં એવું વર્તમાનપત્ર કોઈકજ નહી, કે જે નવસારીના ફક્ત એકજ કુટુંબને માટે પ્રગટ કરવામાં આવતાં પત્રની પેઠે ચલાવવામાં આવતું હોય. એ તલાટી કુટુંબનાઓ જેટલા આફ્રીકા, અરબસ્તાન, ઇરાન, વગેરે દુર દેશાવરોમાં ધંધાને અર્થે ચોતરફ ફેલાઈ ગયલા છે, એટલા કોઈપણ પારશી કુટુંબનાં નર નારીઓ ફેલાયલાં નહીં હશે. નવસારીને એ પણ મગરૂર થવા બોગ ખીના છે. કોઈ વાર્ધસ પ્રીન્સીપાલ છે. કોઈ માજીસ્ટ્રેટ છે. કોઈ વેપારી છે. એ રીતે બહુ પંકાઈ ગયલું, બોહોલા વીસ્તારવાલું, કેળવણી અને વેપારમાં આગલ વધેલું એ નોશાકરું કુટુંબ હમારી આંખ આગલ હોમોને મગરૂરીના આવેશમાં રમ્યા કરે છે. એ મનાજી તલાટીના આપના

અપાવા પેશુતન ચાંદાને હીજરી ૧૦૧૯ યાને ઇ. સ. ૧૬૧૦માં સુરતના
૧૬૧૦ નવાબ નોશરતયારખાન તરફથી પારચોલ

પેશોતન ચાંદા.

પરગણાંનું તલાટીપણું જે તેમના આપ-
દાદાથી ચાલતું આવતું હતું તે, તથા ખીજાં

છ ગાંમે, મેઘર, કછોલી, શદલા, અમલસાડ, પનાર, અને પારડીનું
તલાટીપણું ચલાવવા માટે એક પરવાંતો કરી આપી તેમાં નીચે મુજબનો
હક ઠરાવી આપ્યો હતો. ૧-દર એક સો રૂપૈયા સરકારમાં જમે થાય
તે ઉપર રૂ. ૧ પ્રમાણે. ૨-ભાતની કીચારીના વીંધા ૧ ઉપર રૂ. ૦.૮
૩-ગુવારના જરાયત વીંધા ૧ ઉપર રૂ. ૦.૮ અને ૪ શેરડીનાં પતાનાં
કાગજનો રૂ. ૦ એ પ્રમાણે લવાજમે ઠરાવી આપ્યો હતો. એ પેશોતન
ચાંદાના છોકરા અસપુ તથા તેમના ૩ બેટાઓ બેહરામ, કુકા, અને
શેરાબ અસપુ પણ પોતાના વડીલોનું તલાટીપણું ચલાવતા હતા. એ
તલાટીપણું શીલશીલાખંધ લાગત ૩૦૦ વરસ સૂધી એ વંશવાલાઓએ
ચલાવ્યું છે, અને તે મધેના એ વંશ પૈકીના છેલ્લા તલાટીઓ, તલાટી-
પણું ચલાવતા આ લખનારના પણ દીકામાં આવ્યા હતા.

પટેલની

નવસારીમાં “ પોલ ” ઉપર સર. કા. જે.

પોલ.

મદ્રેસાતું જીતું મકાન જે જગાએ હાલ છે,
તે જગાએ પટેલના ખાંદાંનવાલાઓ વસતા

હતા. એ ખાંદાંન પણ આગલા વખતમાં જહોજલાલી ભોગવી ગયું છે.
ઉપર જણાવેલા પારશીઓ જ્યારે તલાટીપણું કરીને જાણીતા થયા હતા,
ત્યારે એ પટેલવાલાઓ નવસારી અને તેની આસપાસના ગામોમાં પટલાઈ
ચલાવી જાણીતા થયા હતા. પટેલ ઉપરાંત શેઠખાંદાંન પણ નવસારીમાં પ્રખ્યાત
થયું છે. પટેલવાલા-શેઠ ખાંદાંનવાલા-અને એ તલાટીવાલા એકજ ઝાડના
દાંખલાં છે. આગલ જણાવેલા ચાંગા આશાથી એ ત્રણેની પેઢી ઉતરતી
આવેલી છે. તેઓનો જે શીલશીલો હાલ સૂધી હાથ લાગે છે તે નીચે
પ્રમાણે:—કાંમળ-શાપુરજી-દાદાભાઈ-હોરમજી-બહેરાંમજી-દારામ-
જી-બહમંતજી-પદમજી-હોશંગજી-કેકાબાદ-મનોચેહેર-બહમંત-માણેક-
ચાંગા-આશા-રાણા-તોલા-અશકાલ-વેજલ-અને આશીઆ.

એ પટેલના કુટુંબની એક શાખા સુરતમાં અને એક મુંબઈમાં
વસે છે. ખુદ મુંબઈના પટેલ ખાંદાંનથી એ ખાંદાંન જીતું જ છે. જેમ તલાટીવા-
લાઓએ તેમ એ પટેલવાલાઓએ પણ નવસારીના મીનોચેર હોમજી સાથ
ને મદદ કરેલી હોવાથી તલાટીની માફકજ એ કુટુંબ પણ બેહેદીન હોવા

છતાં તેમના તરફથી પણ શીઆવ, લગન, ગગરનાં, નવન્નેત વીગેરેની કિઆઓના લવાજમા નહીં લેવાના બંદોબસ્ત તે મોખેદોએ કરેલા છે. એજ માફક એ શેઠનાં કુટુંબની એક શાખા આજે નવસારીમાં “ગોટલા” ની અટકની વસે છે. તેની એક શાખા સુરતમાં અને બીજી સુબંધમાં “શેઠના” ની અટકની વસે છે. એ કુટુંબના પ્રખ્યાત વડીલો નિચે પ્રમાણે ૨૦૦ વરસમાં ઘર્ષ ગયા છે:—

જામારૂપ હોશંગ શેઠ—રાંનજી જામારૂપ શેઠ—શોરાબ જામારૂપ શેઠ—કુકા શાપુર શેઠ—કુકા રસ્તમ શેઠ—દાદા કુકા શેઠ—હોશંગ દાદા શેઠ—નરીમાન શાગર શેઠ—કડવા કેરશારૂપ શેઠ—રાંનજી પેશીતન શેઠ—કુકા નોશરવાન શેઠ.

એ પ્રમાણે નવસારીના જાણીતાં ખાંદાનોમાં તલાટી—પટેલ—અને શેઠના ખાંદાનો પણ જાહેજલાલી અને કામ્ય ભોગવી ગયાં છે. આજેપણ હાઈસ્કુલનું જીવનું મકાન “પટેલની પૌલ” ને નામે, “પોલ્યાની પૌલ” તથા “મોટા દેશાઈની પૌલ” ની વચ્ચે ઓલખાતું ઉભું છે.

દશ્તુર
જમશેદજીનું
મરણ.

નવસારીવાલા દશ્તુર રસ્તમજી માણેકજી મહેરજીરાણાના વડા દીકરા જમશેદજી વરસ ૬૦ની વયે ઇ. સ. ૧૭૬૧માં ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૭૨૩માં જ્યારે એવણના બપાવા મરણ પામ્યા ત્યારે એવણુ એરવદ થયલા ન હોવાથી દશ્તુરીની જગા ખાલી રહી હતી. પણ જ્યારે તા. ૪ જાનેવારી ૧૭૨૪માં એવણુ નાવર થયા ત્યારે એવણુને દશ્તુરી મલી હતી. એવણુના વખતમાં દેશ પરદેશ ઘણાં મોખેદો પંથકી તરીકે ગયા હતા.

દેશાઈજીના લેહ-
ણાનો ફંચો.

ઈ. સ. ૧૭૬૧માં નવસારીની અંજીમને દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજીને લેખ કરી આપ્યો કે “સુરતના પદાંતી હોખમાના હમારે હીસ્સેના રા. ૧૦૯૧ જે તમોએ આપ્યા હતા, તે આપણી ભગર સાથની રાસમાંથી તમોએ વ્યાજ સુધાં સુકાવી લેવા.” એ લેખ ઉપર દશ્તુર શોરાબજી રસ્તમજી મહેરજી રાંણા, ખરબેરજી દારાબ પાલજી, જમશેદજી જામારૂપ આશા, પોલ્યા દેશાઈઓ વગેરેની શહીઓએ.

૧૭૬૪
આતશબેરાંમ
પરકવાની તંદોરસ્તી.

ઈ. સ. ૧૭૬૪ માં તા. ૧૯ અક્ટોબર
રોજ ૩ માહા ૧ (શે.) ૧૧૩૪ યજ્ઞે.
બપોરે નવસારીમાં રખીથવનના જશનની
ક્રિયા પુરી થવા પછી દેશાઈ ખુરશેદજી
તેહમુલજીએ નવસારીમાં પોતાના ખરચથી નવા આતશબેહરાંમ પરકાવ-
વાની તંદોરસ્તી પઢાવી હતી.

૧૭૬૫
આતશ મેળવવાની
શરૂવાત અને
સમાપ્તિ.

તા. ૧૫ જાનેવારી ૧૮૬૫ના રોજ દેશાઈ
ખુરશેદજી તેહમુરજીએ નવસારીમાં પોતાને
ખરચે આતશબેહરાંમ બનાવવાની જો છ.
સ. ૧૭૬૪માં તંદોરસ્તી પઢાવી હતી, તે
આતશબેહરામ માટે આતશો મેળવવાનું
ક્રિયા કામ આજ દીને વડા દસ્તુર શોરાબજી રસ્તમજી મહેરજીરાંણાના
ઉપરીપણા હેઠલ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. અને એજ વરસમાં તા.
૨ જી ડીસેમ્બરે એ આતશબેહરામ સાહેબને તાખ્તનશીન કીધા હતા.
તેની પહેલી બોએ દસ્તુર શોરાબજી મોસુદે દીધી હતી.

૧૭૬૫
નવસારીમાં નવો
સુરજ.

ઈ. સ. ૧૭૪૧માં સંજ્ઞાઓ પોતાના
આતશબેહરાંમ વલસાદ લઈ ગયા પછી
૨૪ વર્ષ રહીને આતશબેરાંમ વગર, મો-
બેદ બેહેદીનો અકેકને સંતાપવા લાગ્યા.
એક કહે કે ભગયાના દુઃખે પાદશાહ જતા રહ્યા. બીજા કહે કે, બેહે-
દીનો અને મીનોચેર હોમજવાલાની ઉશકેરણીથી પાદશાહને ચોરી ગયા.
પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં Great American War જોરમાં ચાલી
રહી છે તેજ વેળાએ આ કબ્જો પણ ચાલી રહ્યો છે. આમ ટોટા ચા-
લ્યાથી છ. સ. ૧૭૬૫માં દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજીએ પોતાને
ખરચે નવસારીમાં આતશબેહરાંમ પરકાવ્યા. અને ત્યારથી નવસારીનો
એ નવો સુરજ (ખુરશેદ) પ્રકાશ વધારવા લાગ્યો.

૧૭૬૬
સુધારા માટે
નાપસંદગી.

ઈ. સ. ૧૭૬૯માં સુરતની અંબુમનની
તરફથી ત્યાંના અકાબરોએ તેમજ ત્યાંના
આ. મનચેરજી ખરશેદજી શેઠે, દેશાઈ ખુર-
શેદજી ઉપર એક મેહેનર લખી મોકલ્યો
કે, “ રસ્તમ પરાંના નવસારીને તામેના મોબેદો નવો ચાલ કાઢી બેહે-
દીનોને ઘેરના મુંવા જીવતાંના કામ વારા પાડી કંદરવાનો બદલ્યસ્ત

કરવા માંગે છે તે ઉપરથી સર્વે બેહેદીનો હમારી પાસે ફરીઆદ લાવ્યા હતા કે એમ કરવાનો તે મોબેદાનો કસો હક નથી. એતો બેહેદીનોની મરજીપર છે તેઓ જેની પાસે ચાહે તેની પાસે પોતાને ઘેરતું કીયા કામ કરાવે. આટે અમો સર્વે મક્કી આએ તમોને લખ્યે છેએ કે જેરીતે અમારી તરફ આએ ૩૫) વરસ થયાં ચાલે છે તેજ માફક ચલાવી લેવું, કસ્સી નવી વાત કરવી દરસ્ત નથી, એવી સર્વની ખુશી છે. ”

૧૭૭૦

દસ્તુર બરજોરજ દારાખજ તે નવસારીવાલા

બરજોરજ દારાખ

દસ્તુર દારાખ પાહલણના બેટા, જેવણે ધ.

પાહલણ.

સ. ૧૭૬૫માં નવસારીના આતશબેહરાંમ પરઠવાને લગતી કીયા કરાવવામાં ઘણી

મદદ કરી હતી, અને જેવણને ધ. સ. ૧૭૩૪માં એવણના બાપના મરણ બાદ તેમની જગા ઉપર અહિંની અજુમને દસ્તુરી આપી હતી.*તેવણ ૭૫) વરસની ઉમરે ધ. સ. ૧૭૭૦માં મરણ પામ્યા. એવણના બપાવા પાહલણને મનોચેર હોમજીવાલી ખુના મરકીની લડાઈમાં મદદમાં રાખવામાં આવ્યા હતા.

૧૭૭૩

ધ. સ. ૧૭૩૦માં એ જીવણજી પોત્યા

જીવણજી પોત્યા

દેશાધના બાવા માણેકજી ગુજરવા બાદ

દેશાધ.

પોત્યા દેશાધ ખાંદાંનના એવણ વડા ગણાયા હતા. એવણને દેશાધ ખુરશેદજી તેહમુલજી

સાથે વતનની હદ, વગેરેને લગતી કેટલીક ભાંજગડો ચાલતી હતી, જેથી ધ. સ. ૧૭૪૬માં ગાયકવાડ દામાજીરાવના હોકમથી વતનની હદ માપી બંનેનો ટોટો મીટાડવામાં આવ્યો હતો. એવણ ૬૪ વરસની ઉમરે ધ. સ. ૧૭૭૩માં ગુજર્યા હતા.

પારસણોની પાકદામની.

“ સુરતની તવારીખ ” પ્રમાણે ૧૦૦૦-૨૦૦૦ નોશાકરાઓ સુરત જઈ વસવા પછી ત્યાં પારસીઓની રેળછેળ થઈ ગઈ હતી.

* નવસારીમાં એક દસ્તુર નથી, પણ મહેરજીરાણા વાલા જુદા-દારાખ પાહલણવાલા જુદા-અને નમાસ્પ આશાવાલા જુદા; એ પ્રમાણે ત્રણે ખાંદાંનવાલા પોતપોતાને દસ્તુર ક્ષેપાવે છે.

૧૭૭૪

નવસારીથી જઈ
વસેલા ત્યાં અસલ
સુરતના પારશી
વતનીઓ વીશે.

મી. રખાડીઓ, સ્ટેવેરીન્સ નામના કથ
અમલદારના તે જમાનાના પારશીઓ વી-
શેના વિચારો જાણ્યા છે. તે સ્ટેવેરી-
ન્સ પારશીઓ વીશે કહે છે કે, “ તેઓની
સંખ્યા વધતી જાય છે, તેઓ પરાને પરાં
બાંધીને વસે છે, ધંધાનેસર કેટલાક હીંદુ-
સતાનના બીજા ભાગપર જઈ વસે છે,

સુરતમાં ઘણા માતબર પારસી વેપારીઓ છે. તેઓ હીંદુ લોક કરતાં
ગેરા છે, તેઓની આમડીનો રંગ સ્પેનીયર્ડ લોકોને મળતો છે. ઘણું
કરીને તેમની આંખો મહોટી, નાક વાંકાં અને બાંધો સીધો છે. તેઓ
એકથી વધુ બાંધી એકી વખતે કરતા નથી. તેથી તેમની કામ સ્વ-
ચ્છ તથા બીજી પ્રજાના લોકો સાથે ભેળસેળ વગરની છે. હરામ
ધલિતના હવસવાલા ઘણા સખસોથી મેં સાંભળ્યું છે કે,
ગમે એટલી મેહેનત અને પધંપાનો ખર્ચ કરી લલચાવ્યા
છતાં કોઈથી પારશી ઓરતને કુસલાવી શક્યા નથી.
તેમની કામમાં એવો પાકો બદોબસ્ત ચાલતો આવે છે કે, જે એવાં
કામમાં પકડાય તો તેઓ માર્યા જયા વના રહે નહીં. તેઓ મોહલામાં
ફરફર કરે છે, અને એકઠી થઈને કુવેથી પાણી લાવે છે, અને જ્યાં
જાય છે, ત્યાં એકલી કેડેજ જતી નથી. ” આહા ! તે વેળાનાં કેવાં
પારશી લોકો ! આ ધરાની નકલ આજના પારશીઓ ક્યારે કરશે ! આજે
જે સ્ટેવેરીન્સ પારશીઓ વીશે વિચાર આપે તો એથી કેવળ ઉલટોજ
આપે એવી આપણી આજની હાલત શું નથી ?

૧૭૭૬

વરસીઆણના
મરણની મુશકેલી.

પારશીઓમાં કેવળ સફેદ રંગના ગોધાના
મુત્ર ઉપર તેમની ધર્મ ક્રિયાનો મુખ્ય આ-
ધાર છે, અને તેના કારણમાં હમે ઈ. સ.
૧૮૮૬ના રાસ્ત ગોક્તારમાં હમારી શહી

સાથે લંબાણ બ્યાન કરેલું છે. એવી જાતનો એક ગોધો વરસીઓ ક-
હેવાય છે. તેના મરણથી બંધી ક્રિયા અટકી પડે છે. તે એટલે સૂધી કે,
નવસારીમાં ઈ. સ. ૧૭૭૬માં વરસીઓ ગુજરીઓ, તે બીજા વરસી-
ઓ ભેળવતાં સૂધી નવસારીનું ધર્મ ક્રિયાનું કામ અટકી પડ્યું તો પ-
ડ્યું, પણ નવસારીને તાબેની તમામ જગા ઉપરનું પણ અટકી પડવા-
થી તા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૭૭૬ ને દીને મુબંઈના તર્મામ મોબેદો તરફથી

એક અરજ નવસારી દેશાધિપતિ પુરશેદાજી ટેકમુરજી ઉપર આવી કે, “નવસારીમાં વરશીઓ શુજરવાની ખર્ચ અતરે આવી. અને તે પછી અતરે રોજ રવાન ૨-૩ તથા ૪થી થાય છે. અને વરશ વગર તેઓના દીન ધર્મના કામ અટકી પડવાથી લોક ધણુ આશ્ચર્યદેહ થયું છે, અહિંનું અંજીમન સર્વ ફરી બેઠું છે. કોઈ કોઈના અખત્યારમાં નથી. માટે મેહરબાની કરી વરશ તાકીદે મોકલો તો ધણુ સાર.” એવીજ રીતે મુબઈની પંચાતના એક અકાબર આ. મનચેરજી બમનજી શેઠે દેશાધિપતિ મેસ્ત્ર ઉપર લખ્યું કે, “અહિં રવાનોનાં શરૈશના કામ અટકી પડવાથી બેહેદીનોનાં દીલ ધણુ ઉશ્કેરાયાં છે, અને તેઓ બીજા પંથકવાલા મોખેદો પાસે વરશીઓ અતરે કરાવી ક્રિયા માર્ગના કામો શરૂ કરાવવા માંગે છે, માટે મેં આપણા મોખેદો પાસે હાલ તરત તો હા ભણુવી વરશીઓ મુબઈમાં કરવાને તેઓને સમજાવ્યું છે. તે માટે હાસરી તરફ ગોધો શોધવાને માણસ પણ ગયું છે. વાસ્તે તમો બનતાં તુલીક જલદીથી વરશ મોકલાવો તો દીક. હું પોતેબી નવસારીને તાબેનો તથા ભગરીઓ છું. માટે નવસારીવાલાઓની આબરને મારી આબર સમજું છું.” એ ઉપરથી નવસારીવાલાઓએ મુબઈના મુખી મોખેદો આ. ફરાંમજી નવરોજી, આ. નશરવાંનજી નવરોજી, આ. જમશેદજી મેહરનોશજી, આ. બહમનજી જીવણજી તથા આ. કાવશજી બચાજી ઉપર તા. ૩ અક્ટોબર ૧૭૭૬ ને દીને કાગલ લખ્યો કે, “પણ અમોને માલમ નથી પડતું જે કીઆ અધારએ એ નવો રખતો નાખે છે ને ક્યા અધાર કરવા માંગે છે. ને જે કોઈ પોતાના બુજેરગોથી ઉફરે થઈ વડાવેતો રસમ મેલીને નવો રાહ કરે છે તેને આગલ ભલી વાર દી હી નથી. એવા નવા નવા રાહ ધરીને અગીઆરી ૪-૫ તો કીધી તે કહી અગીઆરીવાલા કરે છે તે લખજો.” આ કાગલ વાંચી મુબઈના મોખેદો ધણુ ગભરાયા; તેઓએ પાછો એક કાગલ દેશાધિપતિ પુરશેદાજી અને શમસ્ત અંજીમન બેગ લખી બચાવ કીધો જે, “મુબઈની પંચાતવાલાઓએ અમોને નવો વરશીઓ કરવાની ધણી બોહોશ કીધી તોપણ હમેતો સાફ ના કહ્યું. અમોએ તેઓને કશું જે આજતો વરશીઓ કરાવોય, ને કાલે તમો નીરંગ કરાવશો. પછી કેશોને હેરબદલી કરો તે કેમ થશે. અમોને શું પુછનાર નથી.” વીગેરે.

૧૭૭૬
મુ'બઈની મરકી
અને નવસારીનો
વરષ.

ધ. સ. ૧૭૭૬માં મુ'બઈમાં મરકી ચાલી, અને તે વેળાએ ત્યાં પારશીની વસ્તી ઘણી થોડી હતી, ૩-૪ રવાંન થવા લાગ્યાં. તે રવાંનોની શરેશની અને બીજી ક્રિયા મોખેદોએ કરવા ના પાડી, કેમકે નવસારીની અંબુમનની મનાઈ હતી. કારણ કે નવસારીના વરશીઆજી ગુજરી જવાથી નવો વરષ કરવાનો હોવાથી રેવાજ પ્રમાણે બધેજ કામ અટકી પડ્યાં. સખખકે નવસારીના વરષ વગર છેકે પણ તે વખતે કામ ચાલતું નોહોતું. એજ વરસમાં નવસારીમાં ઘાડ પડી, લોકો બારણાં બંધ કરી ઘરોમાં ભરાઈ બેસ્યાં, ઘણાં લોકો સુરત નાંધ્યાં, તેથી દેશાધજીવાલા નવા શયલા આતશખેરાંમને સુરત લઈ જઈ ત્યાંના શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી શેઠની હવેલીમાં સંતાડવામાં આવ્યા હતા.

૧૭૭૬
પીંઢારા અને
આતશખેરાંમ.

ધ. સ. ૧૭૭૬માં પીંઢારા લોકોની ઘાડ પડી તેથી દેશાધજીવાલા આતશખેરાંમને નિયલા મોખેદોએ હિંમતથી ઉઠાવી લઈને સુરત શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી શેઠની હવેલીમાં સંતાડ્યા હતા. આ. માણેકજી જમશેદજી મહેરજીરાણા-આ. શાપુરજી ખરશેદજી વાછા-આ. માણેકજી ખરશેદજી વાછા-આ. ભીખાજી રતનજી નરીમાન-આ. કાવશજી માણેકજી દાદાજી, વજીદદાર-આ. જમશેદજી દારાબજી કારતક-આ. શાપુરજી ફરદુનજી પાવરી-આ. માણેકજી પરમેજી રતનજી આંતીઆ. આ ઘાડને “ ગંજમનો ખેલ થયાની ગીરદી ” ને નામે ઓલખે છે. એ આઠ જણાઓએ ખરશતુમ સલાંમત રાખીને શ્રીજીને બચાવ્યાથી તેની મોજદ મહેનતના બદલામાં નાવર પાંચ તેવણને શી રાસમાંથી બક્ષીશ આપવામાં આવ્યા હતા. યાને એ પાંચ નાવર ઉપલગ કર્યા બાદ ૬ઠો આવે તે વારાદાર શારે. એ પ્રમાણે તેઓને બદલો મળ્યો હતો.

૧૭૭૭
મુ'બઈમાં મરકી.
દોખમાની તાંણ.

ધ. સ. ૧૭૭૭માં મુ'બઈમાં મરકી ચાલવાથી ત્યાંની અંબુમનના અકાખરોએ નવસારીની અંબુમન ઉપર લખ્યું કે, “ મુ'બઈ શહેરના દરમેઆનમાં હાલમાં ઘણાં રવાન થાય છે, તેથી દોખમામધે જગા રહી નથી, અને બીજું જીવું દોખમું હતું, તેથી વાપરવા માંડ્યું છે, પણ એવું માલગ પડે છેકે ૧૦-૧૫

દીવસમાં તેમાંથી જગા રેહેશે નહીં માટે તમે અનુમતિ સાહેબોને પુછ્યે છેએ કે નાચારને મેલે એ બાબતમાં દીનનો શા હેતુ છે તે લખજો. હાલ તરત કંઈ નવું દોખમું બાંધવાને બની આવતું નથી, અને અમેનેતો નાચારે એવું સુન્ને છે કે અતરે દોખમાની જગા પાહાડ ઉપર છે, અને ત્યાં કોઇની વસ્તી નથી, તેથી તે પાહાડ ઉપર ચુના તથા પથરની પાકી ફરતી એક દેવાલ બાંધ્યે, અને ભંડારને ડેકાણે મોટા ખાડો ખોદાવ્યે અને ત્યાં રવાં ન બાંધ્યે. અગર તમારી નજરમાં પાકી દેવાલથી કામ ચલાવવાનું દરસ્ત લાગેતો અમેને વીગતે લખજો કે દોખમાંથી કેટલા ગજ દુર તે દેવાલનો વાડો કર્યે. આએ કાગજ અતરેથી ખેપીઆ પાસે પાંચ દીનનો વાએદો કરી મોકલ્યો છે, માટે તાકીદે જવાબ લખજો. ” એ ઉપર બધા અકાબરોની શહી છે. એ પત્ર તા. ૨૧મી મેનો હતો, તેનો જવાબ તા. ૩૦મી મેએ નવસારીવાલાઓએ એવો લખ્યો કે, “ મુઅમ્મમાં જે મરકીથી ઘણાં રવાંનો થાય છે તે વિષે દલગીર છીએ. આપણી દીનની બારીકીથી તમેતો વાકેફ છો. પણ શું કર્યે, નાચારે જેમ તમે વિચાર ફેડવ્યા છે તે માફક કામ લેવું, અને તે જગા ઉપર બાજ વગેરે ધરાવવી, તથા તૈયાર થયા પછી ત્યાં વંદીદાદ અને શરેશ કરાવવા. અગરજો તમારી તરફના પાહાડની જગા ફરાખ હોયતો નવી દેવાલ દોખમાંથી ૩૦૦ કદમ દુર રાખવી, અને જગો વધારે નહિ હોય તો વચ્ચે પાવી ખણાવી નજદીકમાં કામ લેવું, કાંએજો વચ્ચે પાવી આવી એટલે દુર નજદીકનો કરસો મુન્નકો નથી. ” આ કાગજ ઉપર નવસારીના દેશાઈ દસ્તુરો વગેરેની શહીઓ છે.

૧૭૭૮

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ જીવણજી મા-

ટેહમુલજી પોલ્યાનું

લેક્કળના વડા દીકરા ટેહમુલજી જેવણ ઇ.

મરણ.

સ. ૧૭૭૩માં પોતાના બાપના મરણ પછી

તેમનો દેશાઈગરાંનો વહીવટ કરતા હતા,

તેવણ ઇ. સ. ૧૭૭૮માં મરણ પામ્યા.

૧૭૭૯માં

નવસારીવાલા દેશાઈ ટેહમુલજી રસ્તમજીના

ખુરશેદ અસ્ત

વડા દીકરા ખરશેદજી ઇ. સ. ૧૭૭૯માં

થયો.

તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી રોજ ૧૨ માહ ૫

(શે.) યજ્ઞે. ૧૧૪૮માં ૮૧ વરસની

ઉંમરે ગુજરી. એવણને ઇ. સ. ૧૭૨૮માં પોતાના બાપના મરણથી

પીલાજીરાવ ગાયકવાડે મદદ કરી તેમની નવસારી કસબાની ચોધરાઇ

તથા દેશાધગર્ અપાવ્યું હતું. તે પીલાજીરાવે કેદાજીરાવનામના પોતાના એક ખેશીને નવસારીનો શુભો નેમ્યો હતો, પણ તેને સઘળું કામ તથા વહીવટ ખુરશેદજી દેશાધને પુકીને કરવાનો હેતુ આપેલો હતો. એ કેદાજીરાવ સાથે એ દેશાધજીને અનિશય મોહબત હતી, અને તે બંને દોસ્તોએ મલી નવસારીમાં ઘણા સુધારા કર્યા હતા, જેનો એક ગરબો બંનેના નામનો હજુ ધરડાંઓ ગાએ છે. જે વેળાએ તેપોલ્યન બોના-પાર્ટ બાલ્યાવસ્થામાં લાડ લડતો અને લડાઇ લડવાના પાઠો ભણતો હતો, જે વેળાએ હિંદુસ્થાનનો પેહેલવેહેલો વાઇસરાય વૉર્ન હેસ્ટીંગ્સ દેશી રાબ્યો સાથની રાજદ્વારિ ખટપટો ચલાવી રહ્યો હતો, જે વેળાએ ક્રાન્સમાં ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન ચાલી રહ્યાથી ફ્રેન્ચોએ જરમની ઉપર હુમલો કીધો ત્યારે, ક્રાન્કર્ટ ખાતે રહેતા રોથ્સચાઈલ્ડ ખાંદાંનના મુલ પુરૂષ મોઝીઝ રોથ્સચાઈલ્ડને હેસ્ટીંગ્સલનો રાજ પોતાનું દ્રવ્ય સોંપી નાશી ગયો હતો, અને જે વેળાએ અમેરીકન સ્વદશાભિમાની નર વૉશીંગ્ટન પોતાની ફતેહમંદ કારકિર્દીથી પ્રકાશવા લાગ્યો હતો, તે વેળાએજ અને તેવાં મોટાં નહીંતો તે પ્રકારના જેવાંજ નાહતા પરાક્રમો આપણે આ ખુરશેદ વિરલો ચલાવતો હતો. હેસ્ટીંગ્સલના રાજની માફકજ મરાઠા છુટાડ્યો દ્રવ્ય સોંપી જવા જેવો વિશ્વાસ ખરશેદજી ઉપર રાખતા હતા. મોગલોની જુલમી જુસરીમાંથી વૉશીંગ્ટનની માફક નોશાક્ટ અમેરીકનોને તે છોડવતો હતો. તેપોલ્યનની માફકજ મલેકો સાથે અડડતો. અને વૉર્ન હેસ્ટીંગ્સ માફકજ શોનગડમાં ગાયકવાડ સાથે અને સુરતમાં મોગલાઈ અમલદારો સાથે તેની અનેક પ્રકારની ખટપટો જરી હતી. નવસારી તથા તેને લગતા માહલોના મેહસુલમાં એવણની મદદથી ઘણો વધારો થયો હતો, અને તે ઉપરથી ગાયકવાડ સરકારેના એવણ ઉપર મોટો ઇતબાર બેઠો હતો. નવસારીની ગરીબ રૈયતને એવણે ગાયકવાડી સરકારમાં વગ લગાડી ઘણાક અલુધટતા વેરાઓમાંથી છોડવી હતી, તથા કેટલીક વખત ગરીબોની તરફના વેરાવો એવણે પોતાની ગીરેથી આપ્યા હતા. એવણે તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ૧૭૬૫ને દીને નવસારીમાં પોતાને ખરચે આતશબેહરાંમ પરલવ્યા હતા, તથા નવસારીના પારશીઓને સરઅવસરે વાપડવાને એક જમનશાલાનો ઓટલો બંધાવી આપ્યો હતો, જે તેવણની “ ખરશેદ વાડી ” માં હતો, તે ઇ. સ. ૧૮૯૬ની રેલમાં તણાઈ જવાથી તેવણના વારેસોએ તે જગા ટાટારકુલના કંપાઉન્ડમાં આપી, તેને બદલે નવો બંગલો બંધાવી ઇ. સ. ૧૮૯૭માં

તૈયાર કરાવીઓ છે નવસારીની જરથોસ્તી અંબુમનના એવણુ મુખ્ય અકાબર હતા, અને પોતાની કામમાં ઘણાક સુધારાઓ કરવાની એવણે આગેવાની લીધી હતી. એવણે ખેરદેહઅવસ્તાનો તરબુમો કયો હતો, તથા ફરાંમરોજનામું અને મહરલ કબુબ નામની કેતામો ફારશીમાં પેતે લખી હતી. એ છેલ્લી કેતાબ ધરાવવાનું માન આ લખનાર ધરાવે છે. નવસારીના દરેક કામમાં એવણનીજ આગેવાની હોવાથી તે લખાણ કરવાની જરૂર નથી, કેમકે તે સર્વ પોતપોતાને ઠેકાણે આપણે દરશાવી છે. એવણુ સુરતમાં ગુજર્થા હતા.

૧૭૭૯

ખુરશેદની સાથેજ

ગરૂબ થયેલો

માહુતાબ.

દેશાધ ખરશેદજીના જોડીદાર દસ્તુરજી શેરા-
બજી રસ્તમજી મહેરજીરાણા ઉમર વર્ષ
૬૦ ગુજર્થા. એવણુ સંવત ૧૭૭૦માં
જન્મેલા હતા. રસ્તમજી માણેકજી મહેરજી-
રાણાના એવણુ બીજા બેટા હતા. ઇ. સ.

૧૭૬૧માં એવણના ભાઈ જમશેદજીના મરણથી નવસારીની દસ્તુરી એ-
વણુને મળી હતી. દેશાધ ખરશેદજીના એવણુ બનેલી થતા હતા. એવણુના
વખતમાં દેશાધ ખરશેદજીએ નવસારીમાં નવા આતશબેરાંમ પોતાને
ખરએ બંધાવી તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ૧૭૬૫ને દીને તખ્તનશીન કીધા.
તેની સઘળા ક્રિયા એવણુના ઉપરીપણાં હેઠલ થઈ હતી, તથા તેની
પેહેલી બોએ એવણે લીધી હતી. ઇ. સ. ૧૭૭૬માં જ્યારે મોટી ધાડ
પડી ત્યારે આતશબેરાંમની સાથે એવણુ તેની જળવણી કાળે સુરત
જઈરહ્યા હતા. એવણુની હૈયાતીમાં એવણુના બેટા રસ્તમજી ગુજર્થા હતા.
તેવણે, ઘેલખરીમાં કોશ ફરતો હતો તેની સાથે કાંઈ આશનાઈ કીધી
તેથી કુવામાં પડી ગુજર્થા હતા.

૧૭૮૧

નવસારીનો કાયદો

સુરતમાં.

નવસારીમાં પીઠારાઓની ગીરફી વારંવાર
પડ્યાથી કોકોમાં કાંઈ દઈવત રહ્યું નહીં,
અને પાયમાલ થયા તેથી સુરતના રસ્તમ-
પરા—ફરાંમપરા—નાહનપરા—તથા સૈયદપરાંની

નવસારીને તાબેની અંબુમને મળી વેહવા વાજનનો ખરચ કમી કરવા માટે
એનો ફરાવ કયો કે, “ વેહવાની રીતના છોકરાની માએ જે વેહવાન,
તેને રા. ૫) રીતના આપે તથા છોકરાના બાપને રા. ૧) તથા
જમાઈને રા. ૧) મળી જુમલે રા. ૭) રીત કરે, તથા શનગાર અને
નાતરાંની રીતનાખી રા. ૭) આપે તથા લીએ. વેહવાઈ, જમાઈ, તથા

વેહવાંન સિવાય કોઈ બીજાને કાંઈ આપે નહિ. તથા પદ જેવું પામું તેવું આપે. એ બંદોબસ્તથી જે ફરે, તે પંચાતમાં યુનેહગારીના રૂ. ૫૦) આપે. ” એ ઉપર દસ્તુર ખુરશેદજી બરજેદજી દ્વારાજ પાહલણુ વગેરે ૬૯ મોબેદોની શહીઓ છે.

૧૭૮૭

જમશેદજી જમાશ

આશા.

નવસારીવાલા દસ્તુર જમારખ આશાના બીજા દીકરા જમશેદજી વરસ પપની વયે ઈ. સ. ૧૭૮૭માં મુજબી. ઇ. સ. ૧૭૫૩માં પોતાના બાપના મરણથી એવણને દસ્તુરી

મલી હતી. એવણે પોતાના બાવાની આગલ અવરતા, પેહેલવી, તથા ફારશીનો પુખ્ત અભિયાસ કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૭૮૦માં મેં એકવીટલ દુ પેરોં નવસારી ખાતે નીરંગશતાન કેતાબને સાફ એવણની મુલાકાતે આવ્યો હતો. અને એવણુ જોડે ઘણેક વખત વેર પેહેલવી અને ફારશીમાં વાતો કીધી હતી. ઈ. સ. ૧૭૮૧માં એવણુ બ્યારે મુબઇ સિધાઈ ત્યારે ત્યાં એવણુને બહુ માન મળ્યું હતું. એવને ફારશી ગઝલો, મેતો, વગેરેની “દીવાને જમશેદ ” નામની કેતાબ તથા કેટલીક મુખ-મસ અને ઘણીક મુસદ્દસ બનાવી છે. જે તમામ કેતાબ જોઈ વલવાનું માન આ લખનારને મળેલું છે.

૧૭૮૧

નીરંગદીન અને
વરશીઓ.

ઇ. સ. ૧૭૮૧માં મુબઇના શસસ્ત પંથ-કીઓ, તથા બરશતુમવાલા અને વગર બરશતુમવાલા મોબદોએ એક લેખ કર્યો કે,
“ અમોએ મોબદ જણુ ૪ નામે આ.

જમશેદજી બરશેદજી વાલા, આ. માણેકજી સુખાજી પાવરી, આ. જમ-શેદજી રશતમજી દાબુ, તથા આ. ફરાંમજી મનચેરજી રાનજી, એઓને આગળ પાડીને નવસારીની અંબુમન, તથા દસ્તુર સાહેબ, તથા દેશાઇ-જીના ફરમાનથી વરશીઓ અને નીરંગદીનનું કામ મુબઇમાં કરાવ્યું છે. ” એ ઉપર ૨૨ મોબેદોની શહીઓ છે.

૧૭૮૩

આનંદરાવ ગાયકવા-
ડનો પરવાંનો.

ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં નામદાર ગાયકવાડ મહારાજ આનંદરાવે નવસારીના દેસાઇશ્રી મનચેરજી બરશેદજીને અંગ્રેજ સરકારની બાંહેધરી હેઠળ તેમના પોતાના તથા તેમ-

ના કુટુંબના બચાવ સાફ એક પરવાંનો નીચે મુજબ કરી આપ્યો:—
“ તમે કેટલી લાંબી મુદતના અમારી તોફરીમાં છો તે અમે ધ્યાનપર

લઈને સુરતના વડા મી. શ્રીશીઠ ઉપર એક કાગળ લખી તેને એવી અ-
રજ કરી છે કે, આગળ જેમ અંગ્રેજ સરકારને નામે તમેને પરવાંતો
લખી આપ્યો હતો, તેમ હાલમાંથી જીલ્લામથી તમારો બચાવ કરવા
માટે અંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી હેઠળ તમેને અમારી ખાતરી આ-
પવી. અમે તમને અમારી સરકારના શક્તિવાદા અને કિંદ્રિત નોકર
દાખલ ગણીએ છીએ. તમારી ઉપર જીલ્લામ ચલાવવામાં, અથવા ત-
મારી સુચના સામે વગર કારણે હરકત લેવામાં આવશે નહીં. અમા-
રી ગંભીર કબુલતો અને અંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી ઉપર ભરસો
લાવીને તમારા પરમણાંઓ તરફ તમે પાછા ફરો, અને તેના સુધારા
પાછળ મહેનત કરો. તમોએ, તમારા ગુમાસ્તાઓએ; તમારાં કુટુંબ પરીવારે,
અને તમારાં હાથ નીચેનાં દરેક માણસે જાણીને સંતોષ લેવો કે તમા-
રી સામે કોઈ પણ પ્રકારનો ગેરબનસાફ ગુન્જરવામાં આવશે નહીં. ”

૧૭૮૫
વડી દરેહુમેહેર.

ઈ. સ. ૧૭૮૫માં નવસારીની વડી દરેહ-
મેહેર નવેસર દેસાઈ મનચેરજી ખરશેદજીએ
પોતાને ખરચે બંધાવી તા. ૭ ફેબ્રુઆરી

૧૭૮૫ને રોજ પાછી પરદાવી હતી.

૧૭૮૮
“ સર ” ના બાવા.

ઈ. સ. ૧૭૮૮ માં આપણા પુન્ય સર
જમશેદજી જીજીભાઈના બાવા બહેદીન
જીજીભાઈ ચાનજીભાઈ વાછા, નવસારી
ખાતે મરણ પામ્યા હતા. એવણુ ઘણી ગરીબી હાલતમાં કામ વણવાનો
ધંધો જોડે ચલાવતા હતા, તોપણુ મલેશરમધે એવણુના વાછા કુટુંબમાં
એવણુનું વિશેષ માન હતું. મલેશર મધે વાછા મોહલામાં ગુપડાં જેવાં
ધરમાં તેઓ વસતા હતા.

૧૮૦૨
ખરશેદજી દારાબ
પાહલણ.

દસ્તુર દારાબ પાહલણના પૌત્ર ખરશેદજી
ખરજેરજી પદ વરસતી ઉમરે ગુજ્યા.
ઈ. સ. ૧૭૭૦માં એવણુના બાવાના મ-
રણથી એવણુને નવસારીની અંગ્રુમને દ-
સ્તુરી આપી હતી. એવણુ સુરતમાં રસ્તમપરાંમાં દસ્તુરી ચલાવતા,
અને મોટું માન મેલવતા હતા.

૧૮૦૪
ગવર્નર, ગૌશીતલા,
અને નાશારીના
દસ્તુરો.

શીતલાના મરજથી હિંદમાં દરશાલ હજારો
આદમીઓ મરણ પામવાથી, મુ'બઇના
નામદાર ગવરનર જોનાધન દંકને ગૌશીત-
લા મેળાવાની લોકોને ફરજ પાડી. નવસારી-
વાલા દસ્તુર દારાબ પાહલણના નથીરા
ખરજોરજી ખરશેદજી દસ્તુરે સુરતના લોકોને એવું સમજાવ્યું કે, ગાયની
રસીની આલુદગી ધર્મ પ્રમાણે આપણી રસી સાથે ન થવી જોઈએ.
એ ફતવાથી સુરતીઓ આ રસી મેળાવવાની સામા થયા. આ ઉપરથી
ગવરનરે બીજા દશતુરો ભેગું તે વેળાના પહેલા નોશાકરા દશતુર ફરાં-
મજી શોરાબજી મેહેરજીરાંણાતું મત માંગ્યું, જેઓએ એવું મત આપ્યું,
કે ગઉશીતલાના એપ અથવા રસીના શીતલા મેળવાથી દીન ધરમમાં
કશું નુકશાન થતું નથી. એ પ્રમાણે ગવર્નર વતીક આપણા તે વેળાના
નોશાકરા દસ્તુર પહેલા હોવાથી તેમનું મત માંગતા હતા.

૧૮૦૫
શાયર શાપુરદાઃ
શંખણા.

સુરતવાલા દસ્તુર ફતમજી બેહરાંમજી
શંખણાના ભત્રિજા શાપુરજી માણેકજી
શંખણા ઉમર વરસ ૭૦નીએ ગુજ્યા. એવ-
ણુ પેહેલવી તથા ફારશીમાં ઘણા કામેલ હતા.
તથા ફારશી એતોમાં કેટલીક મોનાજતો, અને ઈ. સ. ૧૭૬૫માં ન-
વસારીમાં આતશબહેરાંમે દેશાર્ધ ખુરશેદ પરકયાને લગતો હેવાલ
એવણે રચેલો છે. એ આતશબહેરાંમ પરકવાને લગતી ક્રિયા કરવામાં
એવણે પણ પોતાના કાકા ફતમજીની સાથે ઘણી મદદ કરી હતી.
એવણુનો, એ આતશબહેરાંમ વીશે એતમાં બેડી કાઢેલો, એ કેબલો
ખનાવનર દેશાર્ધજીની તારીફનો, ફારશી હેવાલનો અસલ ખરડો ધરાવ-
વાતું આ કમતરીન લખનારને માન છે.

૧૮૦૬
દાનાવ દસ્તુર.

નવસારીમાં ૧૯મી સદીમાં કોઈ પણ બ-
ણેલા શીખેલા દસ્તુર વધારે પ્રખ્યાત થયા
હોય, તો તે દસ્તુર શોરાબજી ફતમજી
મેહેરજી રાંણાના બેટા દસ્તુર ફરાંમજી હતા. એવણુ ૪૮ વરસની કાચી
વયે ઈ. સ. ૧૮૦૬માં ગુજરી ગયા. કેરશાશજી દસ્તુરના એવણુ પાલક થયા
હતા. એ કેરશાશજી દશતુર સુરત જતા હતા, ત્યાં માર્ગમાં “ મોગલની
ખાડી ” માં ગાડી ખુટી બેડી, તેને બલદ સાથે પોતે પોતાની કેડ ઉ-
પર ઉંચકી કાઢી હતી, તેથી ક્લેબને નુકશાન થઈ મરણ પામ્યા. તે

વેળાના કેવા જોરાવર મોખેદો હશે તેનો ખ્યાલ એ ઉપરથી થઈ શકશે. એ ફરાંમજને ઇ. સ. ૧૭૯૩માં પોતાના વડાસાઈ દસ્તુર કાઉશજીના મરણ પછી દસ્તુરી મલી હતી. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૦૩માં મુંબઈમધે શેઠ અરદેશર દાદીભાઈની ફરમાશથી તેમને ત્યાં શાહીમાં સામેલ થવા મુંબઈ ગયા હતા. મુંબઈના પારશીઓએ તેમને બહુ માન આપ્યું હતું. નવસારીના મેહરજીરાંણાના કુટુંબના પાછલા દસ્તુરોમાં એવણુ વધારે કામેલ થઈ ગયા છે. પેહેલ વેહેલો ખોરદેહ અવસ્તાનો ગુજરાતી તરજુમો એજ નોશારીના દસ્તુરે કીધો હતો. વળી શાહનામા અને ખરજોરનામાના પણ એવણે ગુજરાતી તરજુમા કર્યા હતા. કદમીઓના વડા દસ્તુર મુલ્લાં શીરોજીએ એવણુની તારીફમાં ફારશી ભાષામાં ઘણાંક એતો જોડેલા છે.

૧૮૦૭

સુરતમાં નોસારીની

સંખાવત.

ઈ. સ. ૧૮૦૭માં તા. ૨૨મી સપ્ટેમ્બરે સુરત રક્તમપરાંમાં નવસારીવાલા દેશાઈ મનચેરજી ખુરશેદજીએ એક દરેહમેહર બંધાવી પરદાવી. એ આગમચ ઇ. સ. ૧૭૭૬માં જ્યારે નવસારીમાં ગીરદી પડી અને બધું લોક સુરત નાશી ગયું ત્યારે તેઓને ધર્મ ક્રિયા કરવા માટે એજ જગા ઉપર મરહુમ દેશાઈ ખુરશેદજી ટેહમુરજીએ ખેત્રણ હિંદોલા મુંકાવ્યા હતા.

૧૮૧૦

દેશાઈ મનચેરજીનું

મરણ.

નવસારીવાલા દેશાઈ ખુરશેદજી તેહમુલજીના દીકરા મનોચેરજી ૮૮ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં એવણુના બાપના મરણથી એવણુ નવસારીના દેશાઈની ગાદીએ આવ્યા હતા. ગાયકવાડ અને અંગ્રેજ વચ્ચેના ઘણાંક રાજદ્વારિ કામોમાં એવણે વચ્ચે પડી ઘણી મદદ આપી હતી. ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં એવણુને આનંદરાવ ગાયકવાડે ઈંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી હેઠલ દેશાઈગરાંનો જે ગજબુત પરવાંતો કરી આપ્યો હતો તે વીશે આગળ આપણે જણાવ્યું છે. ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં અંગ્રેજ સરકારની વતી મુંબઈના ગવરનર જોનાઠન દંકન તથા આનંદરાવ ગાયકવાડ અને તેમના દિવાન રાઓજી આપાજી વચ્ચે ગાયકવાડના મુલકમાં ૨૦૦૦ માણસોનું ઈંગ્રેજ ખેરાજ લશકર રાખવા વિષે જે છુપા કોલકારો થયા હતા તેમાં એવણુની ઘણી મદદ હતી. બંને સરકારો વચ્ચે કોલકાર થયા તેનું માન ખેડિ સરકારો કબુલ કરે છે કે તે દેશાઈ મનચેરજી

રજીને ઘટે છે. આથી આંનંદરાવ ગાયકવાડે એમને ફેટલાંક ગામે જાગીર તરીકે ધનામમાં આપ્યાં, તથા અંગ્રેજ સરકારે રૂ. ૨૪૦૦ નું વાર્ષિક પોલીટીકલ પેનશન બાંધી આપ્યું. એ પછી ગાયકવાડી તથા અંગ્રેજી અમલદારોમાં એવણનો વગલાગ વધતો ગયો. ગાયકવાડે એવણને નવસારી તથા ગણદેવી ઉપરાંત શુષા, પારચોલ, ચોરાશી, ચીકલી, કાશ, વગેરેના પરગણાઓની હકુમત મળતે આપી હતી. ઇ. સ. ૧૮૦૩ ની આખરીએ એવણને ગેરકાયદે થોડોક વખત ગાયકવાડ મહારાજ થઈ બેઠેલા રક્ષાળુ કાનોબા સાથે કાંઈ વાંધો પડ્યાથી પાછળથી પોતાના કુટુંબ સહિત થોડુંક સૂધી સુરત ખાતે જઈ વસવું પડ્યું હતું. નવસારીની અનુમનના એવણ આગેવાન અકાબર હતા. પોતે ઘણા પરહેઝગાર હોવાથી ઘણા દીન ધરમના કામે બાપની માફકજ કીધાં હતાં. નવસારીની વડી દરેહમેહરની ઈમારત તથા સુરતની દરેહમેહર વીશે આપણે આગળ વર્ણન કર્યું છે તે ઉપરથી જણાશે. વલી પોતાના બાપના બંધાવેલા આતશબહેરાંમનું મકાન એવણે ૧૧૭૮ ચન્દેજરદીમાં બંધાવ્યું હતું, અને તે મકાન બંધાયા બાદ તેનું જશન પુરું થયું કે તુરતજ પોતાનો પ્રાણ પરમેશ્વરને પાછો સોંપ્યો હતો. એવણ વીશે તે વેલાનું મુબઈમાં છપાતું તા. ૧૫ ડિસેમ્બર ૧૮૧૦ ની તારીખનું Bombay Courier નીચે પ્રમાણે ઉત્તમ અભિપ્રાય આપે છે:—

29th November 1810

MANCHERJEE CURSETJEE DESSOY.—At Nowsary in the neighbourhood of Surat, on Thursday the 29th of November last, and at the advanced age of 88, Muncherjee Cursetjee Dessoy, a character well known to, and most deservedly respected by every European, who has visited that part of the country.

From a long and intimate intercourse with most of the servants of the Hon'ble Company, under this Presidency, he had imbibed a spirit of liberality, surpassed but by few of themselves—his hospitable home was hence ever open to the

reception of the traveller, and every comfort that it yielded freely and spontaneously afforded. Descended from a head Dustoor of one of the ancient branches of Parsees, who first arrived in India, and landed at Nowsary Muncherjee continued until the hour of his disease to uphold unimpaired that respectability which his Forefathers bequeathed him. Trough each successive generation, have they been employed in the same reputable capacity of Dessoy, during the Mogul Government, and afterwards under that of the Guikawar, in the service of the latter for 107 years for 35 of which Muncherjee himself officiated as such.

Under the Guikawar Government his faithful conduct was duly rewarded—and though he is now gone, a hope still lives, that a Government liberal and enlightened as that of the Hon'ble Company, will yet repay in the persons of his descendants, the eminent and acknowledged services he has, on most particular occasions, been the means of rendering to it.

He has left behind him a numerous family, consisting of 3 sons and 2 daughters, grand and great grand children, in all about 150.

(*Bombay Courier*, 15th December)

૧૮૧૮
ફ્રાંસ
આતલીવાલા.

મરહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ પેહેલા
આરોનેટના માસા તેમજ સસરા શેઠ ફ્રાં-
મજી નશરવાનજી આતલીવાલાએ નવસારી-
ના જરથોસ્તીઓ ઉપર ગાયકવાડી સરકારની
તરફથી દર વર્ષે ન'આતી ખંડણી અથવા ઘરવેરા નહીં ભરાયાને લીધે
તેઓની તરફથી જો સરકારમાં ભરવાને રૂ. ૨૦૦૦૦ ની એક રકમ કાઢી

આપી હતી એવણુ ઇ- સ. ૧૮૧૮માં ૪૮ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.
 ૧૮૧૯ નવસારીવાલા દેશાધ મનચેરજી ખરશેદજીના
 ધર્મી દેશાધજીનું બીજા એટા દેશાધ નવરોજી, તે આ લ-
 મનારના આપના બપાવા ઇ. સ. ૧૮૧૯માં
 મરણુ. ૫૯ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. એવણુ પોતાના

આપના વખતમાં ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પરગણે ગંદેવી, કાશ,
 અનાવલ, વગેરે માહાલોમાં મામલતદારીનો હુદ્દો ચલાવતા હતા. ઇ. સ.
 ૧૮૦૧ માં ઈંગ્રેજ સરકારે સુરત લીધા પછી ત્યાંના ચોરાશી વગેરે
 પરગણાંઓમાં એઓએ જુદે જુદે વખતે અંગ્રેજો તરફથી મામલતદારી
 કીધી હતી. તે પછી ઇ. સ. ૧૮૧૦માં આપના મરણુ બાદ પોતાના
 બાઈઓની સાથે તેમનાં દેશાધગરાંનો વહીવટ ચલાવતા હતા. ઇ. સ.
 ૧૮૧૧માં એવણુને ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પાલકીમાં બેસી ફરવાનો
 એક પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો, અને તે માટે દર વર્ષે રૂ.
 ૧૦૦૦નો લવાજમો પણ વંશપરંપરા બાંધી આપેલો તે આજસુધી
 વારસોને મળતો રહ્યો છે. એવણુ પોતે છુપો ધરમ કરવામાં ધણજ
 ચીવટ હતા. પરહેજગાર અને ધર્માતુ હોવાથી એવણુ લોકોમાં પ્રિય
 હતા.

૧૮૨૧ નવસારીવાલા દેશાધ મનચેરજી ખરશેદજીના
 રૂસ્તમજી સાહેબ. વડા દીકરા ૬૪ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૨૧
 માં ગુજ્યા. પ્રથમમાં એવણુ પેતાના આપનો

નવસારી કસબાને લગતો કારભાર ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૩માં
 દેશાધના ગાયકવાડ સાથના વાંધાનો ફડચો લાવવાને એવણુને મુજબ
 ખાતે નામદાર ગવરનર જોનાઢન ટંકનની મુલાકાતે બોલાવામાં આવ્યા હતા.
 એવણુને ગવરનર ગાયકવાડ સરકાર સાથે અંગ્રેજોને તહ કરાવ્યામાં તથા કડી
 સર કરવામાં જે મોટી મદદ કરી હતી તેના ઇનામમાં આપવા કબુલ કરેલાં
 ગામો એનાયત કરી સરકારાઝ કરવા બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તે પછી ઇ.
 સ. ૧૮૧૦માં પોતાના બાવાના મરણુ બાદ ૧૧ દિવસે એટલે તા.
 ૧ ડીસેમ્બર ૧૮૧૦ને દીને આનંદરાવ ગાયકવાડે એવણુ ઉપર એક
 પત્ર એવો લખ્યો કે, “ તમારા પિતા દેશાધ મનચેરજી ખરશેદજી ગુજરી
 ગયાથી આ પત્ર તમારા ઉપર એટલા માટે લખવામાં આવ્યો છેકે, તે
 મરહુમ જે પ્રમાણે દેશાધગરં ચલાવતા હતા તેજ પ્રમાણે તમેએ ચ-
 લાવ્યા જવું. તમારા હક, દસ્તુર, ઇનામ, ખાતાં, કાન અને ગીરો

મિલકત વિપરાંત પીલાજીરાવના વખતથી આજસુધી તમે જેથી કાંઈ લોગવો છે તે તમામ વંશપરંપરા પેઢી દર પેઢી ચલાવામાં આવશે.” અને એ પ્રમાણે વહિવટ ચલાવતા બદલ વડોદરાના રેશીડંત મેજર કરનાકની ભક્તમણ ઉપરથી એક સન્દ કરી આપી હતી. એવણે ગાય-કવાડી સરકાર તરફથી “ કોલાંસણા ” નામે એક ગામ મૂકનામમાં મળ્યું હતું. નવસારીની જરથોસ્તી અંબુમનના એવણ આગેવાન અકાબર હતા. એવણેનો ધાક અને કડબ નવસારીના લોકો ઉપર ધણોજ મજબુત હતો.

એક શેહેરમાં એકજ આતશબેહરામ.

ઈ. સ. ૧૭૬૫માં દેશાધિપરશેદજી તેહ-
પાદશાહ એક. મુલજીએ નવસારીમાં આતશબેહરામ પરકા-
આતશબેરાંમ એક. વ્યા તેવારે ઉદવારેના દસ્તુર મોબેદોએ
વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, કે આખા દેશમાં યાને
હિંદુસ્થાનમાં એકજ આતશબેરાંમ જેમજી, અને એક થયલા છે એટલે
ખીજે કેટલે નવા પરકાયનહીં. આ ફરીઆદમાં તા. ૧૫ નવેમ્બર ૧૭૬૪ને
દીનેત્યાંના દસ્તુર રસ્તમજી-શેહેરચારજીએ ખીજ ૨૧ મોબેદોની શહી સાથે
સુરતની અંબુમનને ફરિયાદપત્ર લખ્યો કે, “ દીનના પાદશાહની
દરકાર હતી તેથી દિન મુઆફિક તેણુંએ શ્રી આતશબેહરાંમ પરકેઆ.
કાંએજે દીનનો પાદશાહ એક મલુક મધે-તેથી દીનતું કામ ચાલે-ને
આજે એ લોક પોતાનાં જોર ઉપર મગર થાઇ અદાવતે ખીજ આ-
તશબેહરાંમ કરવા માંગે છે, તે દીનની રાહે થનાર નથી.....
તમે વીચારજે જે આજ એનાંને શું અટકીજી છે. જેને એ લોકોને
શ્રીજના* દરશણની ખાહેશ છે તે આંહાં (ઉદવારે) આવે છે. કદમ
ખોશી કરી પોતાની મોરાદ હાંશેલ કરી જાએ છે. આંહાં એનાને કોણ
મોગ્નએમ થાય છે. અસલમાં પણ શંજળ હતા (આતશબેહરાંમ.)
તેવારે ખાંભાએત તથા ભરૂચ તથા નોશારી, સુરત વગેરેથી આવતા
સરવે અંબુમન કદમખોશી કરી જાતા. જે નવા કરતેતો તે લોક

* આતશબેહરાંમને માટે આગલા લોકો ધણીવાર “ શ્રીજ ” ફરીને
ખાહે છે, તથા લખે છે.

કરતે. કાંએજે તે લોક કમ નહીં હતા. પણ તેણાંએ નવું નહીં કીધું કાંએજે દીનનો પાદશાહ એકજ હોએ. ” એટલીજ તકરાર થઈ રહી નહીં, પણ સુરતમાં બ્યારે શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી મોદીના વીધવા બાઈ જામજીએ આતશબેરાંમ પરહાવ્યા, અને બીજા આતશબેરાંમ શેઠ પેશતાનજી કાલાભાઈ વકીલે કદિમીએ માટે પરહાવા શરૂ કર્યું, ત્યારેપણ એક શેહેરમાં એ આતશબેરાંમ યાને એ પાદશાહ હોય નહીં, અને બેઈએ નહીં એવી તકરાર હતી અને કારટે દેસ ચાલ્યો ત્યારે નવસારીથી દસ્તુર નોશરવાનજી શોરાખજી મેહેરજીરાંણા અને બીજા ૨૫૦ મોમેદ મેહેદીનોની શહી સાથનો મેહેનર થયો હતો કે, “ નવસારીતું આતશબેહરાંમ ત્યાંની અબ્દુમનની પરવાંનગી લઈ ખાંધવામાં આવ્યું હતું. અને તે માટે એવી પરવાંનગીની જરૂર છે. અમારા વડવાઓના રેવાજ મુજબ એક શેહેરમાં એ આતશબેહરાંમ થાયજ નહિ. ” એ પ્રમાણે લખાણુ જીકર ચાલી હતી.

૧૮૨૨

નશરવાનજી

દસ્તુર.

નવસારીના દસ્તુર શોરાખજી રસ્તમજી મેહેરજીરાંણાના ત્રીજા દીકરા નોશરવાનજી ઇ. સ. ૧૮૨૨માં ૬૨ વગસની ઉંમરે ગુજરી હતા. પોતાના ભાઈ દુરાંમજીના

મરણ પછી ઇ. સ. ૧૮૦૬માં એવણને દસ્તુરી મળી હતી. એવણ ધણા પરહેજગાર હતા. દેશાઈ નવરોજી મનોચેરજી એવણના ખરા ખેરખાહ હોવાથી એવણનો દસ્તુરી મોભો સાચવવાને ધણું ધણું કર્યું હતું.

૧૮૨૨

જગરેલમાં

નવસારીની ખુહારી.

ઇ. સ. ૧૮૨૨માં આખા ગુજરાતમાં બ્યારે “ જગરેલ ” આવી ત્યારે નવસારીના ધણાં ઘરો પાયમાલ થઈ ગયાં. અને મોટા વાંછ્યા વેપારીઓનો વેપાર એ રેલ વખતે તુટી

ગયો. કેટલાંક હિંદુ કુટુંબના કુટુંબો ઘસડાઈ ગયાં. ખેતીનો નાશ થયો, અને નવસારીની પાયમાલી થઈ.

૧૮૨૩

લાલાનું દોખમું.

તા. ૬ માર્ચ ૧૮૨૩ને દીને નવસારી મધે શેઠ હોરમજી મનચેરજી ભાભા ઉર્ફે કેરાં-વાલાએ ૧૯૫ પાવીનું એક દોખમું નવસારીમાં બંધાવી પરહાવ્યું. કારણકે માલખાદ-

વાલું તથા માણેકશાવાલું એ બંને દોખમા બીસમાર થવા લાગ્યાં હતાં. ભાભાવાળો દોખમાના જશનની ક્રિયામાં જરથેસ્તીઓનો એક મોટો મે-

લાવડો થયો હતો. જેમાં ૩૦૦૦ નવસારીના અને બાહાર ગામના ૭૦૦૦ પારશી આવ્યા હતા. જશનની ક્રિયા પુરી થવા બાદ શેઠ હોરમજીએ નવસારીમાં ૪૦ વીંધા જમીનનો એક વજીફો વેચાતો લઈ તે વેળાના વડા દસ્તુર રશતમજી નશરવાનજી મેહેરજીરાણીને ભેટ આપ્યો હતો. એ બાદ સર્વ લોકો ન્યાતીનું જમન જમી વિદાય થયાં હતાં. ઝાઝો વખત નહીં એટલી ખુશાલીમાં નવસારીએ ખુશી ખુરમી ભરેલો દિવસ આ બોયો હતો. એ દોખમું પરકાયાની બે માસ આગમય બાહાર દેશાવરે ખા-તેથી બેશુમાર પારસીઓ, હિંદુઓ, તથા મુસલમાનો વટીક તે બોવાને આવળ કર્યા કરતા હતા. જે પરોણાઓમાં વડોદરાવાલા સીતારામ બાપુ-સચીનવાલા નવાબ બાલુ સાહેબ-નવસારીવાળા અમીન જમાદાર-બાપુ સાહેબ શુબા-તથા બીજા માહાશેતા મુખી દેશાઈઓ મોટી મોટી સ્વારીઓ લઈ બોવા આવ્યા હતા. એ દોખમું પરથાવવા બ્યારે મુંબઈથી શેઠ ભાભા અને આવ્યા ત્યારે તેમને એસ્તેકબાલ લેવા દેશાઈજી-દસ્તુરજી-તથા સર્વ અંગુમન ૧૦-૧૨ કોશ સૂધી ગયું હતું. અને ઢોલ તાશા સુધાં ધણીક ધામધુમ તથા આદરભાવથી તેમને નવસારીમાં લાવ્યા હતા. એ શેઠ ભાભાએ સુરતથી મુંબઈ જઈ પરતાકીઆનો ધંધો કરી ધનધાન મેલવ્યાં હતાં. એવશુ ઇ. સ. ૧૮૨૮માં શુબધા હતા.

૧ લી. ૨ જી. ખુરશી.

૧૮૨૩ મુંબઈ તેમજ નવસારીમાં ઉત્તમણા વગેરેની મીજલશની મીશલ. મીજલશમાં જે કોઈ દશતુર બેસે છે તેની પાસે બીજા દશતુરોને બેશવાને અવારનવાર મીનાકેસો થવાથી, તે ધણું નામનાશેબ લાગ્યાથી એવો દશવ ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં મુંબઈ ખાતે થયો કે, હવે પછી હરેક મીજલશમધે પ્રથમ નીચલા દશતુરો બેશે. ૧ લે દસ્તુર ખુરશેદજી જમશેજી નવસારી-વાલા બેશે. ૨ જી દસ્તુર મુલ્લાં કીરોજી કાકિશજી બેશે. ૩ જી દસ્તુર એકલજી દારબજી શંન્નાણા બેશે. ૪ થો મેહેરજી રાણા ખાંદાંતનો જે કોઈ વડો હોય તે બેશે. એ પ્રમાણે ચાર દસ્તુરો બેસા પછી જે કોઈ બીજા દસ્તુરો તથા પંથકી સુરત તથા નવસારીમાં બેશે છે તે પ્રમાણે બેશે શહી. અને તેનાંની પાસે બીજા સારા મોબેદો હોય તે બે

પોતાની ઉંમર પ્રમાણે બેશે. ” નવસારીનું વડપણ એ પ્રમાણે મુ'બઈ-ની મીજલશની મીશલમાં પણ રહ્યું છે. જે આજ લગણુ તેજ પ્રમાણે ચાલે છે. નવસારીમાં મીજલશની જાળમ ઉપર પેહેલે મેહેરજીરાંણા ખાંદાનના જે વડા દશતુર હોય તે બેશે છે. બીજા—પ્રથમતો જામારખ આશાવાલા બેશતા હતા, પણ કેટલાંક વરસથી હવે એ બીજા મીશલે દારાજ પાહલણવાલા બેશે છે. ત્રીજા—હાલ જામારખ આશાવાળા બેશે છે. અને ૪ થા બરમપોરીવાલા દશતુર બેશે છે. અને પછી કોટવાલ વગેરે ઉંમર પ્રમાણે બેશે છે. અને સામેની હારમાં જાળમ ઉપર તેમજ ખુરશી ઉપર પેહેલા મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલા અને ૨ જા પોલ્યા દેશાઈવાલાને બેશવાનો રેવાજ છે. અને એ મીશલને “૧ લી ખુરશી” “૨ જા ખુરશી” એવી સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે.

૧૮૨૩

નવસારીના રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન.

ઇ. સ. ૧૮૨૩માં મુ'બઈમાં શેઠ હોરમજી બમનજી વાહાડીઆજીએ પોતાના ફરજદોના લગ્ન કર્યા તે વેળાએ નવસારીના દેશાઈજી ઉપર પત્ર લખી ખાહેશ બતાવી, કે મારે તમારા રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન કરી દાખલો બેસાડવો છે. વાહાડીઆજી લક્ષાધીશ હતા, તોપણ આ અસલી દેશાઈસાહી રેવાજ પ્રમાણે ચાલી રીતમાં ફક્ત ૩ વાસણ, ૯ રૂપૈયા, અને ૩. ૨ પની એક સારી માત્ર આપી. કામના બલાંને ખાતર એ પ્રમાણે કરનારા હવે કોણ રહ્યા છે?

૧૮૩૨

પદાંન બાંધવાનો ઝંઘડો.

દસ્તુર ફરાંમજી અસપંદીઆરજી રખાડી નામના મીનોચેર હોમજીની સાથવાલા એક દસ્તુરે ઇ. સ. ૧૮૩૨માં નવસારીના ભગરીઆઓની વિરૂધ્ધનું એક કામ ઉઠાવવાનો સાહાસ કર્યો. પોતાની વહુ ગુજરી ગઈ તેના રૂઆંનને પદાંન નહીં બાંધ્યું. ભગરીઆઓએ વાંધો ઉઠાવ્યો, કે પદાંન વગર દોખમું રીમન થાય, માટે રૂઆંનને દોખમે ચઢાવા દઈએ નહીં. રૂઆંન અટકી પડવાથી દાવર રસ્તામજી ખરશેદજી મોદી અને ખાન બાહાદુર અરદેશર કોટવાલ સરકારમાં દોડી ગયા, અને ઠરાવ કરાવી લાવ્યા, કે બેહેદીનો ઉપર મોબેદી ટોળાનો કાંઈ જોરો જખરદસ્તી નથી, માટે દોખમાના તાલાંની કુચી ન આપે તો તાલું તોડી રૂઆંનને ઠેકાણે પાડવું. એ હુકમ પ્રમાણે થયું હતું. આથી ઉશ્કેરાઈને ભગરીઆએ બેહેદીનોના લગ્ન મરણના કામ અટકાવ્યાં, અને મીનોચેર

હોમજના મોખેદો જો તે કામ કરેતો તેમને મારી નાંખવાની ધમકી આપી. કરવું કેમ? છોકરાં મોટાં થયાં. નવજોત લગનનો થવાંજ જોઈએ. મરણ સચકાર કાંઈ પાડી રખાય? તેથી હવે બેહેદીનોએ ગેહેસારવાને બદલે શરોશખાજ બણીને કામો ચલાવ્યાં. બેહેદીનોએ તો આશીરવાદ સાર્યા! અને વળી નવજોત પણ કરી! તેમાં તંદોરસ્તી બણી કામ ચલાવ્યું. આમ થવાથી ભગરીઆઓના દસ્તુર ખુરશેદજીએ દાવર રસ્ત-મજીઉપર તથા રસ્તમપરાંના પટેલ ઉપર ફરીયાદ માંડી, તેનો કેસ ત્રણ કોરટ સૂધી ચાલ્યો અને સદર અદાલતે ઠરાવ કર્યો કે, ભગરીઆઓને બેહેદીન સાથે તથા તેમના મોખેદ સાથે કાંઈ લાગતું વલગતું નથી. બેહેદીનની નજરમાં આવે તે કરે. દોખમું તથા તેને લગતી મીલકતનું બેહેદીનની નજરમાં આવે તે કરે. દોખમું તથા તેને લગતી મીલકત બેહેદીનોની અંબુમનની છે. એ પ્રમાણે મોટા ઝગડા જગ્યા હતા.

૧૮૨૫

૫૦૦ ગાડીનો સંઘ.

ઈ. સ. ૧૮૨૫ના અરસામાં પારસીઓની નવ-સારીમાં ફટલી બધી વસ્તી હતી તેનો ખ્યાલ એટલાથી થશે કે, એ વરસમાં સુરતમધે બ-લથાંણા આગળ નેશારીવાલા સાથેને માટે અંબુમનના ઉધરાતથી બધાવે-લાં દોખમાંનો તાણો પુરવાની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તે વેળાએ નવસારીથી ૫૦૦ ગાડીનો સંઘ એ મેળાવડામાં ગયો હતો, જેમાં દ-સ્તુરજીઓ, દેશાઈજીઓ, તથા સર્વે અંબુમન સામેલ થયું હતું. સધ-ળી ક્રિયા નવસારીવાલા દસ્તુરોની આગેવાંની હેઠલ થઈ હતી. આ વખતે પારસીઓ બાહાર ગામ ગયલા જાણી જાણી લુટફાંટ નવસારીમાં ચાલી હતી.

૧૮૨૬

એક ખબરદાર

દસ્તુરબદા.

નવસારીવાલા બાહોશ દસ્તુર જમશેદજી જમાસ્પ આશાના ખીજ દીકરા બહમનજી ઘણા ચંચળ ને ખબરદાર હતા. બાપ તેવા ખેટા નીવડ્યા હતા. પોતાના બાપની આગ-ળ નંદ, પેહેલવી, તથા ફારશીનો અને દીનઆંધનનો ઘણો પક્ષો અ-ભિયાશ કીધો હતો, અને અત્રે ઘણા વિદ્વાનમાં ગણત્રિ હતી. તેવણુ ઇ. સ. ૧૮૨૬માં ૮૧ વરસની વયે ગુજ્યો હતા.

૧૯

ગામડયો રાજ.

૧૮૨૭

વેહેવલ્યા દેશાઈ.

નવસારી પ્રાંતમાં વેહેવલવાલા પારશી દેશાઈઓ ઘણા પંકાયેલા હતા. નવસારી તાબેના કોશ અનાવલ પરગણાનું દેશાઈગર તે પારશીઓ એક રાજના જેટલા દોરદમામથી કરતા હતા. વેહેવલ નામના ગામમાં તેમની ગાદી હોવાથી, તેઓ “વેહેવલ્યા દેશાઈ” કહેવાતા હતા. એ વેહેવલ ગામ આખું તેમજ બીજાં ૪-૫ ગાંભો તેમના તાબામાં હતાં. આજે પણ તે વેહેવલ ગામ લગભગ આખું તેમના વંશજોના તાબામાં છે. એ ગામોમાં તેમને ચોધરાઈનો હક સરકારે બક્ષેલો હતો. ગાયકવાડી તેમજ વાંસદા અને દાંગ જીલ્લાના રાજાઓની દરબારમાં પણ એ દેશાઈઓનો મોટો વગ વસીલો હતો. તે મધેના છેલ્લી જાહોજલાલી વાલા દેશાઈ શેઠજીભાઈ ફરાંમજી થઈ ગયા છે. એવણના સર્વથી પેહેલા પડવા નશરવાંનજી નરશંજી નામનાને કોશ તથા અનાવલ પરગણાનું દેશાઈગર ઇ. સ. ૧૬૫૫માં દીલ્લીના પાદશાહ ગાજીસાહેબ ફેરાંનશાંની શાહાબોદીન મહમદ શાહજેહાંન જેહાંઆરા એગમની શહી મોહોર સુધાંના એક ફરમાનથી મળ્યું હતું. તેમાં લખ્યું છે કે, “જે વંખત પરગણે અનાવલ તથા કોશ નવું આબાદ થાજે તે વખતે દેશાઈ નહીં હતો. નોશરવાન પારશીને—કે કામની આબાદીનો સરખરાહી કર નાર છે, તેથી તેને તે જગાની દેશાઈગીરી ઉપર મુકર કરયો છે.” એવણના મરણ પછી એવણના ભાઈ કુંવરજી નરશંજીને મજકુર દેશાઈગરનો અખતાર મળ્યો હતો, અને તેવણને પણ ઇ. સ. ૧૭૩૭ માં દીલ્લીના પાદશાહ મહમદશાહ ગાજી સાહેબ ફેરાંનશાંની નાશરદીન અબુફતેહની શહી મોહોર સુધાંનું એક બીજું ફરમાન મળ્યું હતું, તેમાં લખેલું હતું કે, “તે જગાનો મજબુત ચોધરી જાહોને પોશ્ત દર પોશ્ત મજકુર એદમતને તેનાં ફરજદો સુધાં તેના કબજામાં ચાલવા દેવી તથા તમામ જાગતની હક દસ્તુરીથી માફી અને કાપેલી કલમ ગણવી, અને હર વરસ બીજી નવી શનદ માંગવી નહીં.” એ પછી નવસારીના પરગણાએ ગાયકવાડ સરકારને તાબે થવા પછી પેહેલ વેહેલા ગાયકવાડ પીલાજીરાવે પણ એમની દેશાઈગરી આદાલ રાખી એક પરવાંનો આપ્યો હતો. એવણના મરણ પછી મજકુર દેશાઈગરાં-

નો ભોગવતો એવણના વડા દીકરા બેહરામજી કુંવરજીને મલ્યો હતો. તેવણને પણ ઇ. સ. ૧૭૪૯માં દામાજીરાવ ગાયકવાડે એક પરવાનો આપી તેમનો હક કબુલ રાખ્યો હતો. તેવણના મરણ પછી તેવણના બીજા ભાઈ ફરાંમજી કુંવરજી તે મજકુર શેઠજીભાઈ ફરાંમજીના આવાને ઊપલાં પરગણાંઓનું દેશાધગરું મલ્યું હતું, અને તેમને પણ કેદારજીરાવ ગાયકવાડે ઇ. સ. ૧૭૫૫માં એક પરવાનો આપ્યો હતો. ઉપલા શેઠજીભાઈ દેશાઈના મરણબાદ તેમની દીકરીના દીકરા તે નવસારીવાલા વડા દેશાઈજી શ્રી અરજોરજી નવરોજજી (તે આ કમતરીન લખનારના બપાવા) ને ઊપલાં ગામોનું તેમને હિસ્સેનું દેશાધગરું મલ્યું હતું, બાકીના અરધાં દેશાધગરાંનો ઉપભોગ શેઠજીભાઈના કાકા જીજીભાઈ કુંવરજીના નબીરા રતનજી બીખાજીના નબીરા મેનાભાઈ જીજીભાઈ ચલાવે છે.

આ દેશાઈજીને ત્યાં ૫૦ ઘોડેસ્વારોની પાયા રેહતી હતી. અને વેહેવલ ગામને નાકે એક ધન તેવણની ચદતી હતી. હજુ પણ તે ધનની યાદ આપતો સ્થંભ વેહેવલ ગામ આગળ ઉભો છે. વેહેવલમાં અગ્યારી પણ તેવણે બનાવી હતી, અને ઉનાઈ વગેરે જગાએ જનારાઓ માટે એ “ ગામડયા રાજ ” નું ઘર એક સદાચિત જેવું હતું.

૧૮૨૭ માણેકજી જીજીભાઈ વાછા, (સર જમશેદ-
“ સર ” ના ભાઈ. જીની અસલ અટક વાછા છે.) જેવણ પોતાની જન્મભૂમી નવસારીથી મુંબઈ જઈ ગણબાવાના કુવાની સામે ગાંધીની દુકાન માંડી હતી, તેવણ ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં મુંબઈ. એવણના ભાઈ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાનો વ્યાપાર સારી રીતે ચાલતો જોઈ એવણને તેમાં ભાગ્યા કર્યા હતા. એવણ વીશે તા. ૧૮ જુન ૧૮૨૭ ના મુંબઈ સમાચારે ધણું સારું લખ્યું છે.

૧૮૨૭ વલસાડની પાડોસમાં “ પાંડેરાધડ ” ના
ગાયકવાડનો ૧૦૦ કીલોની આસપાસના જગાના, ગાયકવાડ
ગામનો પારશી સરકારે પારનેરા-બગવાડા-અને જુહર એ-
દેશાઈ, વા ૩ વિભાગ કરેલા હતા. તેના ગામ ૧૦૦ હતાં. તેનું દેશાધગરું, વલસાડયા
પારશી જવણ બેહરા અને તેવણના દીકરા બચાભાઈ દેશાઈને સોંપેલું

હતું. પણ પાછળથી અંગ્રેજ સરકારે પાંડેરાધડ જીતી લીધા બાદ, કેટલોક વખતવેર એ દેશાધગરં ચલાવા દઈ, છેવટ તે દેશાધઓને રા. ૫૦ ની આસામી ઉપર લાવી મેલ્યું હતું. એ અચાભાધ દેશાધએ, નવસારીથી સંબંધવાલા આતશખેરાંમને ઉદવાડે પોંહેંચાડી આપવામાં ઘણી મદદ કરેલી. એ વંશના છેલ્લા મુખી દેશાધ બનજી કાંનજી ઈ. સ. ૧૮૨૭ માં ૬૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. તેવણે પણ પોતાના ભાઈ જીવણજી તથા પિત્રાધ કરાંમજી કુંવરજી સાથે એ દેશાધગરં ચલાવ્યું હતું. એવણે ગાયકવાડ તરફથી કેટલાક હકો તથા નગીરો ધનામમાં મળેલી હતી. એ દેશાધઓતું દુરતું મુળ નવસારીમાં હતું, પાછલથી એ ખાંદાંન વલશાડ ગયું હતું.

૧૮૨૯

અંગ્રેજ અદાલતના

માનીતા દસ્તુર.

નવસારીવાલા દસ્તુર જમશેદજી નમાસપ આશાના ખીજ દીકરા ખુરશેદજી ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં નવસારીથી મુંબઈ જઈ ઘણું માન પાત પામ્યા હતા. અને શેહેનશાહી ટોળાના વડા દસ્તુરના જેવો દરજ્જો ધરાવતા હતા. મુંબઈની પારશી પંચાતના એવણ અકાબર હતા. મુંબઈની સદર અદાલતમાંથી મુશલમાનોના કાજને તથા હિંદુઓના ગુરને જેમ દરખાઓ મળતો હતો, તેમજ પારશીના ધર્મગુર લેખે એવણને સદર અદાલતમાંથી રા. ૩૦ નો દરખાઓ આપવામાં આવી બહુ માન વધારવામાં આવ્યું હતું. એવણ ઇ. સ. ૧૮૨૯ માં ૮૩ વરસની વયે ગુજ્યા. એવણ વીશે તા. ૧ જુન ૧૮૨૯ નું મુંબઈ સમાચાર ઘણું સારું મત જાપે છે.

૧૮૩૦

નમાસજી પોલ્યા.

વડા દીકરા નમાસજી ઇ. સ. ૧૮૩૦માં ૭૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. પોતાના આપ પછી એવણ એ ખાંદાંનમાં વડપણ ભોગવતા હતા. પોતાના કાકા દેશાધ બરજોરજી જીવણજી સાથે કારભાર ચલાવતા, પણ પાછળથી ભાગલાગ સંબંધે કંઈ વાંધો અરસપરસ પડવાથી કાકા ભત્રિજને વડેદરા દરબારમાં ધનશાહ માટે જવું પડ્યું હતું. તે બાદ ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં બરજોરજીના મરણ બાદ એવણ એકલાએ વહીવટ ચલાવ્યો હતો.

૧૮૩૧

મીજગરવાલા.

મુંબઈમાં મીજગરના ખાંદાંનના જે પુરશે પ્રખ્યાતિને પામ્યા છે તે અસલ નવસારીનાજ હતા. શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શક-

લાતવાયાના ભાઈ અને શેઠ પેશતનજી મનચેરજી ચીજગરના પિત્રાઈ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી ચીજગર નવસારીથી મુ'બઈ જઈ શા. રતનસી ધારસી સાથે કાપડનો વેપાર ચલાવા લાગ્યા. પછી ચીન ખાતે અશીમનો મોટો વેપાર ચલાવા લાગ્યા. એવણના બાવા શેઠ જમશેદજી ત્યાં કાંઈ શેઠ મનચેરજી બેરામજી ચીજગર નવસારીમાં ખેશ વેચવાનો ધંધો કરતા હતા.

નવા વખતનો જીનો ઝગડો.

૧૮૩૨
નાવર અરાતખની

ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં મુ'બઈથી શેહેનશાહી કમીટીના મેમબરો શેઠો હોરમજી બમનજી

૧ લી લડાઈ.

શેઠના, બહમનજી હોરમજી વાહાડયા, ખરશેદજી માણિકજી શરાફ, ખરશેદજી રસ્તમજી વાહાડયા, પેશતનજી નવરોજજી શેઠના, હોરમજી બીખાજી ચીનાઈ, જાંગીરજી નશરવાંનજી વાહાડયા, ફરાંમજી બમનજી શરાફ, જમશેદજી જીજીભાઈ, જીજીભાઈ દાદાભાઈ, વીકાજી મેહરજી, હોરમજી ધનજી પટેલ, તથા મનચેરજી ફરદુનજી વજીરદાર એઓએ નવસારી ખાતે દસ્તુર રસ્તમજી નશરવાંનજી મેહરજી રાંણુ, દેશાઈજી જમશેદજી મનોચેહેરજી, દેશાઈજી ખુરશેદજી રસ્તમજી તથા શમસ્ત અંબુમનપર એક કાગજ લખ્યો કે, “અને શેહેનશાહીઓના આતશખેદરાંમ થયાથી અમો હીંયાં મોખેદોના ફરજદોને નાવર તથા હેરખદ કરવાના કામની ગોઠવણ કર્બે છેએ, તે બાબે શ્રી નોશારીનું અસલ પંથક જાણીને અમો તમોને લખી જણાવ્યેછ કે એ નેક કામમાં મદદ કરવી, અને મુ'બઈના મોખેદોપર કાગજ લખવો જે એ દીનના કામમાં શામેલ થઇને એ નેક કાંમ બજા લાવે. એવું તમો સાહેબોના લખવાથી અમારે તે તમારે જે એખલાસ તથા ધરોમો છે તેથી જાણદા થશે.” એના વગાળમાં દસ્તુર રસ્તમજી નશરવાંનજી મેહરજી રાંણુ-દસ્તુર ખુરશેદજી બરજોરજી દારાબ પાહલણના, દસ્તુર માણિકજી રસ્તમજી જામારુપ આશાના, દસ્તુર કવિશજી એદલજી, એ. રતનજી મનચેરજી કુતાર, એ. મનચેરજી ફરાંમજી હેજદાર, એ. ફરાંમજી મનચેરજી માદન, એ. દારાબજી કેરશાશજી પાવરી, એ. ફરાંમજી ખરશેદજી નરીમાનજી એ. દારાબજી શાપુરજી દાબુ, એ. એદલજી બર-

બેરજ કાટવાલ, એ. એલજ બીખાજ આગે, એ. માણેકજ નવરોજ
એલવાર, એ. બહમનજ ફરદુનજ કાંગા, એ. રસ્તમજ બેરાંમજ મોદી,
એ. હોરમજ મનચેરજ ધાબર એઓએ લખ્યું કે, “ હમારે તાં હેવે
શરેશતો છે કે હમે શરવેથી એલાહેદું બરશનુમ વાપરીએ છેએ ને
હમારે તાંના શુરત તથા ગણુદેવી તથા બીલીમોરે મોએદો છે તે સાથે-
બી પણ હમે વાપરતા નથી તે પાંચે પંથકના શાહેબો જાણે છે. તેજ
મુજબ કાનુન આજ શુધી જારી પણ છે ને તે હાલમાં મશહૂર છે. ને
એલલદાર (તે દસ્તુર એલજ દારાબજ શંખણા જાણવા) વીજેરે
શરવે સાહેબો જાંતો છો તેથી એ મુજબ એ જગો ઉપર જે હેરબદ
થાશે તે સાથે હમે વાપરશું નહી ને હમે કાંઈ નવો શરેશતો નથી
કાહાડતા. આજે સુદતનો યુજરગોથી કાનુન છે તે મુજબ આલીએ છે
ને કદી તે લોક આવશે તેને બરશનુમ આપીશું શરવે પણ હમે તે
સાથે વાપરવામાં શમેલ થવાના નથી. ” એ લેખ ઉપર દેશાધજઓની
શહી નથી તેના એકસ સખઓ છે.

૧૮૩૩

એલજ વાજા.

નવસારીના રહીશ શેઠ એલજ જીજાબાઈ
વાજાએ ઈ. સ. ૧૭૮૦માં અત્રેથી મુબઈ
જઈ વીલાયતી સામન વીજેરેની મોદી
દુકાન અંગ્રેજ બજારમાં સ્થાપિ. અને સારી પુજા એકડી કરી ત્યાં
“ એલ વાજા ” ને નામે સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા. એવણના પ બેટા
હતા, તે બધા એવણની હેયાતિમાંજ મરણ પામ્યાથી એવણે પાછળથી
એકાંત જંગમી ગુમરી ઈ. સ. ૧૮૩૩માં ૮૫ની ઉંમરે ગુજરી હતા.

૧૮૩૩

મહુવાનું દોખમું.

ઈ. સ. ૧૮૩૩માં મહુવા ગામે શેઠ માણે-
કજ જનાજએ એક દોખમું નવસારીવાલા-
ઓના સ્વામિત્વ હેઠળ બાંધ્યું હતું.

૧૮૩૩

એલજ બાતલીવાલા

નવસારીના એક પ્રખ્યાત વેપારી શેઠ એ-
લજ રસ્તમજ બાતલીવાલા ઈ. સ.
૧૭૮૮માં નવસારીથી મુબઈ જઈ ખાલી
બાતલી વેચવાનો ધંધો કરી “ બાતલીવાલા ” કહેવાયા. ચીનની
આડતનું કામ કર્યું. મોટી પુજા મેલવી. અને મુબઈ કોટમાં ગણબા-
વાના કુવા પાસે દોરોને પાણી પીવાનો એક મોટો અભાડો બંધાવી નામ
કાઢ્યું. એવણને પુત્ર ન હોવાથી પોતાના બાણેજ શેઠ રતનજ બમનજ
તબોલીને પાલક કરી સર્વ પુજા સોંપી. ઈ. સ. ૧૬૩૩માં ૫૫ વરસની

ઉમરે ગુજ્યા. એવણુ વીશે તા. ૧૭ નવેમ્બર ૧૮૩૩નું મુ'બધ સમાચાર ઉત્તમ મત આપે છે.

૧૮૩૩ અસલથી ભગરસાથના મોખેદો હ'મેશાં ન-
નવસારીના નાવરીઓ વસારીમાંજ નાવર થતા હતા. પણ તેની
ભાંજગડ ચાલ્યા બાદ એવો ફરાવ થયો, કે
જે મોખેદોના છોકરાઓ મોખેદીનું કામ નહીં ચલાવાના હોય તેઓને
નાવર કરવાનું મુ'બધમાં શરૂ કરવું. તે ઉપરથી ઇ. સ. ૧૮૩૨માં
નાવર કરવાનું શરૂ થતાંજ મુ'બધમાં પેહેલવેહેલો નાવર એ. નવરોજી
રસ્તમજી હવાલદાર થયો, અને તે પછી એ. દોરાબજી બેહરાંમજી
શંખણા, ત્યા એ. ફરાંમજી માણેકજી સંખણા નાવર થયા હતા. ત્યાર
પછી બીજી દરેહમેહરોમાં નાવર કરવાનો રેવાજ ચાલ્યો છે. તે અગા-
ઉ નાવર મુ'બધમાં થતા નોહોતા.

૧૮૩૪ મુ'બધની કોટ મધેની શેઠ ખરશેદજી મા-
સુરદાંની મીશલની ભેંકજી શરાફવાલી દરેહમેહેરના પંથકી આ.
મારામારી. મેહેરનોશજી બરજેરજી કુટાર ૬૦ વરસની
વયે ઇ. સ. ૧૮૩૪માં ગુજ્યા. એવ-

ણના રવાંનના પગ, નવસારીના શરેશતાથી ઉલટી રીતે, શેઠ ખરશેદજી
માણેકજી શરાફે આગલ ઉભા રહીને લાંબા રાખવાને બદલે વલાવી
દીધા ! આથી મુ'બધ ખાતેના ભગરીઆ મોખેદોમાં ધણું ઝતુન ઉશકે-
રાયું. તેઓની એક મોટી સંખ્યા થઈ, અને રાતોરાત પોતાની સાથે
બે ખાંધીયાઓને તેડી લઈ જઈ, કુટારના ઘર આગલ આવી રવાંનને
સંજોગેયું છોડાવી તેના પગ લાંબા રખાવ્યા હતા ! !

૧૮૩૬ દસ્તુર એદલજી બહમનજી જામારૂપ આશા
એદલજી જામારા ઉમર વરસ ૭૦નીએ ઇ. સ. ૧૮૩૬માં
આશા. ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૮૨૬થી પોતાના બાપના
મરણ બાદ નવસારીમાં દસ્તુર તીમાયા હતા.

મરનાર ધણા ખબરદાર આ શાલેક હતા.

૧૮૩૭ નવસારીના મરહુમ છેલ્લા દસ્તુર કેકોબાદ-
દસ્તુર રસ્તમજીજી જીના બાવા દસ્તુર રસ્તમજી નોશરવાનજી
મરણ. ૫૪ વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૩૭માં
ગુજ્યા. એવણુને ઇ. સ. ૧૮૨૨માં પોતાના

બાપના મરણથી દશતુરી મલી હતી. તા. ૨-૨-૧૮૩૭ના મુ'બધ સ-

માયારમાં એવણ વીશે એવો અભિપ્રાય છેકે, “ એ મરનાર શારે દાહપણવાસો ધણી હતો, અને શાદો તથા નમંતાઇ ભરેલો અને શવરૂપ એહરાવાસો હતો. ” તા. ૨૮ જાનેવારીના રોજે એવણના ઉઠમણમાં એવણના બેટા કેકોબાદજીને શાલ આપી દસ્તુર ઠરાવામાં આવ્યા હતા. એવણ વીશે તા. ૨ ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૭નું મુખ્ય સમાચાર ઉચું મત લખાણથી આપે છે.

નવશારી ઉપર ઘેરો ધલાયો.

૧૮૩૮ ગાયકવાડી સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસના કૃત્તા શ્રી.
દેશાધ અને ગાય- ગોવીંદ અમૃત વેદ નીચે પ્રમાણે મરાઠી
કવાડ વચ્ચે લડાઈ. બાષામાં લખે છે:—

“ નવસરીસ મંચરજી દેશાઈ હજીનૂન એક પારસી રહાત અસે. ત્યાંની માલ મિલકત ગાયક-
વાડાંનીં જપ્ત કेलી હોતી, તી, ત્યા ઘરાણ્યાસ
બ્રિટિસ સરકારની બહાદારી અસલ્યા મુલે,
સોડૂન ઘાવી અસે ત્યા સરકારાનીં બોલળે ઘાતલે
હોતે. વ ત્યા પ્રમાળે એક વર્ષાચ્યા આંત કરણ્યા
વિષયીં સયાજીરાવાંની વચન દિલે હોતે. પરંતુ
ત્યા પ્રમાળે ગોષ્ટ ઘડૂન આલી નાહીં હજીનૂન મુંબઈ
સરકારાનીં આપલા પૂર્વીંચા ક્રમ સુરુ કરુન ન-
વસરી પ્રાંત જપ્ત કેલા. ઇતકે જ્ઞાલે તથાપિ મુંબઈ
સરકારા વિરુદ્ધ વાગણ્યાચા ક્રમ સયાજીરાવાંનીં
તસાચ ચાલવિલા. તેજ્ઞાં ત્યા સરકારાનીં વિશેષ
કડક ઉપાય યોજણ્યાચા નિશ્ચય કેલા. તો અસા-
કીં, ગાયકવાડાચ્યા રાજ્યાચા અરણચી ભાગ

जप्त करावा व इतकें करूनही सयाजीराव सावघ होत नसतील तर त्यांस गादी वरून काढून त्यांचे पुत्रास गादीवर बसवावें. ह्या निश्चया प्रमाणे इ. स. १८३८ चे नवंबर महिन्यांत पेटलाद परगणा ब्रिटिस सरकारांनीं आपल्या ताब्यांत घेऊन दोन महिन्यांचें आंत सयाजीरावांनीं ब्रिटिस सरकारांचीं मागणी कबूल केली नाहींत तर तो परगणा इंग्रजांचे राज्यास जोडला जाईल असा जाहीरनामा लाविला, व त्या प्रमाणे दोन महीने झाल्यावर त्या प्रांतावर गायकवाडांचा कांहीं हक्क राहिला नाहीं असें जाहीर केलें.

इंग्रेज सरकारचें असें द्रढ निश्चयाचें वर्तन पाहून सयाजीरावांनीं आपला हट्ट सोडिला आणि त्या सरकारचीं बहुतेक मागणीं कबूल केली. ह्या प्रकरणाचा चांगले रितीनें निकाल करावा म्हणून मुंबईचे गव्हर्नर सर जेम्स कारन्याक साहेब यांनीं वदोद्यास प्रयाण केलें. त्यावेळीं ठरलें कीं, नौसरी व पेटलाद हे प्रांत इंग्रेज सरकारांनीं सोडावेत. ”

जे प्रमाणे देशाष्ट अने नामदार गायकवाड सरकार वच्च्ये वजाष्ट याक्षी हती, तेतो छेरो नामदार अंग्रेज सरकारनी दशभ्यातगीरीथी आन्यो हतो. जे प्रकरणे धाष्टुं लांभुं छे, पण ते सधणुं अमारा मुरब्भी पिताष्ट तरुथी आहार पडनारा जेक मोठा अथभां सविस्तर आवनार छे. सण्य आ ठेकांष्टे ते वंभावानी नश्न नथी.

૧૮૩૯
શન્યાશી જેવા
દસ્તુરજી.

નવસારીવાલા દસ્તુરજી જમશેદજી જામારખ
આશાના નાહના દીકરા દસ્તુર દારાબજી
નવસારીથી મુંબઈ જઈ ત્યાં દીનઆંધનનું
કામ કરતા હતા. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૩૯
માં ૭૮ વરસની વયે મુંબઈમાં ગુજ્યા. “ એ મરનાર ધણો વીશી
અને મોહોટો પરહેજમાર અને એકમારગી હતો અને તે સાથે આએ
પરથવીપરનાં શબ્દાં શનશારી કાંમોથી વેગળા પડીને પોતાના કુરતારની
ભગતીમે રાત દાહડો મશગુલ હતો. ” (જુઓ મુંબઈ સમાચાર તા.
૩ નવેમ્બર ૧૮૩૯)

૧૮૪૧
નાહલાભાઈ
દેશાઈ.

નવસારીવાલા દેશાઈજી મનચેરજી ખુરશેદ-
જીના નાહના એટા દેશાઈ જમશેદજી ઉદ્ધ
“નાહલાભાઈ દેશાઈ” પોતાના બાવાના વખ-
તથીજ વડોદરાખાતે ગાયકવાડ સરકારની
દરખાસ્તમાં માનીતા થઈ પડ્યા હતા. માહારાજ શયાજીરાવ ખીજને
ગાદી અપાવામાં એવણે ધણી મેહેનત લીધી હતી, જેથી શયાજીરાવના
માય ગાયાબાઈએ પોતાની હૈયાતી સુધી એવણને રૂ. ૨૮૦૦ નું વર-
સાન આપ્યું હતું. અને શયાજીરાવના ભાઈ લેખેજ તેવણને સઘળું રાજધ-
રાણું “ નાહલાભાઈ ” ના ઉપમાનથી પીછાણતું હતું. વડોદરામાં પા-
રશીઓના દોષમાને માટે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી જમીન મેળવી
આપવામાં એવણે ધણી મેહેનત લીધી હતી. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં
૬૪ વરસની ઉમરે ગુજ્યા. તે વખતનું તા. ૭ નવેમ્બર ૧૮૪૧ નું મું-
બઈ સમાચાર લખે છે કે:—

તા. ૧ લી નવેમ્બર.

રાજ ૪ માહ ૨ (શે.) ૧૨૧૧ યજ્ઞદ્વરદી.

જમશેદજી મનચેરજી દેસાઈ—હમેને લખવાથી મોટી દલ-
ગીરી ઉપજેય કે શ્રી નવશારી સધે ચાલતા મહીનાંની તા. ૧ લીની
રાતરે બાર ઉપર ૧ કલાકને અમલે દેશાઈ જમશેદજી મનચેરજીએ
આશરે ૬૪ વરસની વયેમો ધણાં દાહડાનાં કશટ ભરેલા માંદથી આ
તરણ પાંચ દાહડાની વગર ભરોશાની અને ખોટી માએઆની જગત-
મોથી નીકલીને વધકુંદવાશી લોકોમે જામ પોતાના ચંદ્રોકાલ શુધીનો
વાશો કરેઓ. એ મરનાર આપદાદેથી દેશાઈનાં ખાંનદાંનનો એક નાં-
મીઓ અને હશતાં મોહડાંનો તથા ખુશ મીજગનો અને શક્તમાવનો

ધીરો અને શયદનો મીઠો અને પાકી ખુધીનો પુરશ હતો. એ મરના-
રની ઓલખાંન આપીએતો નોશારીવાલા મોટા દેશાધનાં વંનશથી છે
કે જેણે પારસીનાં ટોલાંનાં ભલાંને સાઈ આગલા વખતમે પોતાથી
બની આવીકે તે કરીને નાંમ મેલવીકે છે કે તે વાતને એક બાલક
પણ આજના વખતમે એ ખાનદાંનનાં નાંમ લેણીની ઈધાંની ક્યુલ રા-
ખે છે તેવાં નાંમીયાં ખાંનદાંનનો એ મરનાર હતો. એ મરનાર ધણીએ શરવ
સાથે નંમતાધમે ખુખી કરી છે પછે શું તવંગર કે શું ગરીબ શરવે કોઈને
શરખી રીતે નમીને આખર આપેઆ વીનાં એ રહેઓ નથી તેથી કરીને
શરવ કોઈ એ મરનારની બુલાકાત લીધાથી ઘણાં ખુશી હતા. એ મર-
નારમે ખુધીએ હેવુંતો રેહકાંણુ કરીકેતું કે જેથી એ ધણીએ પો-
તાની શંઘલી વએના દીવશ મોટાં રાજદોઆરી કાંમમે ખરચ કરી હતી
તેથી કરીને રાજદોઆરી બાબતમે એ ધણીનાં વીચારને ઘણાં શાહેમે
પસંદ રાખતા હતા. એ મરનાર એટલોતો માએઆવતો અને મોટાં
ધેઆંનવાલો હતો કે હરેક આદમી પોતાની કોઈ બાબતશર એ મરના-
ર પાશે બાઈ ઉભો રેહતો તેહની વાત શંઘલી શાંભલી લેઈ જે પોતા-
થી બની આવતી તે મદદ કરતો પણ કશી રીતે કંટાલતોતો નહી.
તે શાયે પોતાનાં ખાંનદાંનનાં શંઘલા આદમીએને પોતાની અમીરપસંદ
ખુધીથી હેવાંતો ફાંટમે રાખી રહેલો હતો કે તેહની અપરંખપાર
માએઆનાં શયખને લીધે કોઈ તેહની ફાંટમેથી ખીશીઉતું નહી તે
શંઘલાંની એ મરનારનાં મોતની ઉતાવલને લીધે ખરાખી થાઈ છે. જેવી
ખુખીનાં અને મીઠી બોલીનાં બોલનાર ધણીનાં મરણ પામવાને લીધે
તેહનાં ફરજદોને તથા કુટુંબ પરીવારને મોટું શંતાપ ભરેલું દુખ
ઉપજીકે છે કે તેવો એ મરનારની ઈઆદ બાંહાંશુધી જીવશે તાંહથુ-
ધી કવચીત મનથી મેલશે નહી અને હઈડાંથી બુલશે નહી.

[સુબંધના શમાચાર, ૭ મી નવેમ્બર ૧૮૪૧.]

૧૮૪૨
“સર” અને
નોશાકરાઓ.

નવસારીના વતની સર જમશેદજી જીજી-
ભાઈને નામદાર માહારાણી વીકેટોર્યાએ ના-
ઈટનો ખેતાબ બક્ષો ત્યારે નવસારીથી
દસ્તુર દેશાઈઓ મલી તથા બેહેદીનો મલી
૬૧૫ શહી શાયતું એક માનપત્ર સુબંધ મોકલાવામાં આવ્યું હતું, જે માન-
પત્ર મોટી મીજલસ વચ્ચે દેશાઈજી ટેહમુરસભાઈ જમશેદજીએ વાંચી
સંબલાવ્યું હતું.”

૧૮૪૨
નોશાકરાચ્છાતુ' ગ્રામી-
દંત ફંડ.

નવસારીની વડી દરેમેહેરને તામેના ભગર સાથના મોખેદો જોઓ મુ'બઈ મધે પારશી-
ઓની વસતી થઈ તે વખતથી તેઓના ઘરનાં દીનચૈનનાં ક્રિયા કામો કરવા ગ-
યલા, તેઓ ત્યાં પગભર થવાથી, પોત પોતામાં બ'દોબસ્તો કરી એક ફંડ ભેગું કર્યું. તે મધેથી મુ'બઈ જનારા નોશાકરા મોખેદોના ઉતારા-
તેમની બીમારી વખતે રેહવા માટે ઘર-નાવારેસ મોખેદોના મૈયત ખર-
ચ-ઘ'બાર, જશન, ઇજશને, બાજબાકાંગાંન, મુકતાદ, તથા બીજાં સવાબનાં કામો કરવાનું ઠરાવ્યું. એ ફંડના ટૂંકી તરીકે શેઠ માણેકજી મેરવાંનજી શેઠના, અને મેનેજરો લેખે આ. ખરશેદજી દોરાબજી વાઝા, આ. દાદાભાઈ રસ્તમજી માદન, આ. ફરાંમજી બહમનજી કાંગા, અ-
ને આ. જમશેદજી પાલણજી ભેદવારને ઠરાવામાં આવ્યા હતા. એ ફંડમાં ૧૧૦૦૦ રૂપૈયા સૂધી પેહેલાંજ ભરાઈ ગયા હતા. તેમાં મરહુમ બાઈ સાહેબ મોતલાંબાઈએ રૂ. ૩૦૦૦ તથા જીજીભાઈ દાદાભાઈએ રૂ. ૧૫૦૦ તથા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાએ રૂ. ૨૫૦૧ ત-
થા શેઠ દાદાભાઈ ફરાંમજી બોદે રૂ. ૯૦૧ એ પ્રમાણે બીજી ચઢ ઉતર રકમો ભરી હતી.

૧૮૪૬
નોશાકરો દસ્તુર
પુનામાં.

નવસારીવાલા દસ્તુર એદલજી બમનજી બ-
માસ્પ અશાના નાહના દીકરા બમાસ્પજી પ્ર-
થમ મુ'બઈમાં મોખેદીતું કામ કરતા હતા.
ઈ. સ. ૧૮૨૪માં શેઠ શોરાબજી રતનજી પટેલે મુ'બઈની અંજુમનની પરવાનગીથી એવણને પુણે લઈ જઈ ત્યાં દરેહમેહેર, દોખમું, વગેરે બ'ધાવી તેની ક્રિયા એવણ પાસે કરાવી હતી, તથા ત્યાંના દસ્તુર ઠરાવ્યા હતા. પુણાં, હેદરાબાદ, ચૌરંગાબાદ, અને શોલાપુરની દરેહમેહેર તથા દોખમાંઓ વગેરેની ક્રિયા એવણના ઉપરીપણા હેઠલ થઈ હતી. એવણ પેહેલવી અને ફારશીમાં બખરદાર હતા. ફારશીમાં જોડેલા એવણના કર્શીદાઓ હજુ મોજુદ છે. એવણ પછી દખણની દસ્તુરી સ્થપાઈ. પુણાવાલા દસ્તુરો નોશેરવાંનજી, હોશંગજી, ત્યાં આંકોલાવાલા દસ્તુર બહમનજી, તથા હેદરાબાદવાલા દસ્તુરો મેહરાં-
મજી અને રતનજીના તથા મરહુમ દસ્તુર હોરમજીના એવણ બાવા થાય છે.

૧૮૪૭
એક આલેખનું
મરણ.

નવસારીવાલા દસ્તુર એદલજી બહમનજી
જામારૂપ આશાના વડા દીકરા જમશેદજી,
તે મુંબઈની શેઠ બનાજી લીમજીની દરે-
હમેહેરના વડા પંથકી હતા. એવણે જ-
દ, પેહેલવી, ફારશી, તથા દીનઆઈનમાં મોટા આલેખ હતા. એવણે ઈ. સ.
૧૮૪૦માં આદરબાદ મારેશ્વરના પેહેલવી પંદનામાનો તથા મીનોખેરદ-
નો ગુજરાતી તરજુમે કર્યો હતો. મુંબઈના બનાજીવાલા આતશબેહરાંમ
પરથવાની ક્રીયા ઇ. સ. ૧૮૪૫માં એવણની દેખરેખ હેઠલ થઈ હતી.
ઈ. સ. ૧૮૪૭માં ૫૫ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા.

૧૮૫૦ સર જમશેદજી પોતાના તાબાના નવસારી
ગાયકવાડને રૂા. કરબાના વતની હોઈ બારોનેટ થયલા જા-
૧૦૦૦૦૦નું નજરાંજી. હી વડોદરાવાલા ગણપતરાવ ગાયકવાડે
તેવણની મુલાકાત લીધી. તે વેળા બારે
રચના કરી, આપણા આ નોશાકરાએ આપણા હાકેમને ખુશી કરી રૂા.
૧૦૦૦૦૦ એક લાખનું નજરાંજી કર્યું હતું.

૧૮૫૦ ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં સર જમશેદજી
સર જમશેદજીની નવસારી પધાર્થા, તે વેળાએ નવસારીના
નવસારીમાં શુબા, દસ્તુરો, દેશાઈઓ, હિંદુ મુસલમા-
પધરામણી. નો સર્વ તેવણને એરતેકયાલ લેવા ગયા
હતા. મલેશરમાં પોતે ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં

બાંધેલી “ જમશેદ બાગ ” નામની કુશાદે ધર્મશાળામાં એક મોટું
જશન કર્યું હતું. એ પધરાંમણી પછી તેઓએ નવસારીના લોકોને
માટે નિચસો ધર્મ કર્યો:—૧-મલેશરમાં તે વેળાએ ૪૫૦ ઘર બેહેદી-
નોના હોવાથી પોતાના મરહુમ મુરબી શેઠ ફરાંમજી નશરવાનજી બાત-
લીવાલાના પુત્રને માટે એક આદરાંન, જમશેદ બાગની પાસે પરથાવ્યું.
૨-લેડી આંવાંબાઈના માય તે સર જમશેદજીના માસીના પુત્રને માટે
નવસારીના દોખમાને આસપાસ ફરતી એક દેવાલ ચોતરફ બંધાવી.
૩-પોતાના માતાજી જીવણબાઈના પુત્રને માટે દોખમા બાગળ જશન
કરવાનો એક બંગલો સગ્રહી સાથે બંધાવી એક મોટો કુવો ખોદાવ્યો.
૪-દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજીની “ ખરશેદ વાડી ” માં પોતાના બાવા શેઠ
જીજીબાઈ ચાંતજીબાઈના પુત્રને માટે એક મોટી જમનશાળા બંધાવી.
૫-મલેશર ફલ્કાંની હાલ જે મોટી નીશાળ છે તેનું નવેસર કુશાદે

મકાન બંધાવ્યું. ૬- મોટે ફલ્ચેના તથા મલેશર ફલ્ચેના ગરીબ બેઠે-
દીનો તથા જમ્મી મોખેદોને આશરો આપવા રૂ. ૫૦૦૦૦ અને પાછ-
બધી રૂ. ૬૨૫૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા. અને સુરતના નાચાર બેચારો માટે
રૂ. ૧૦૦૦૦૦ જુદા કાઢ્યા.

એ બધાં ધરમખાતાંના મેનેજર લેખે દેશાઈ દસ્તુરે તથા જાણીતા
બેહેદીતેને દરાવ્યા. એ દરેક ધરમખાતાં ઉપર સંપૂર્ણ હકીકત સાથની
તખતીઓ મારેલી છે. અને એ બધાં ખાતાં હજુ હૈયાત છે.

૧૮૫૦

નાવર મરાતખની

૨ જી લગાઈ.

નવસારીમાંજ નાવર મરાતખ થયલો મોખેદ
સઘળે બરશનુમ વાપરી શકે, એવા રીવા-
જને તોડવા ઈ. સ. ૧૮૩૨માં મુ'બઈગરા
અને નેશાકરાઓ વચ્ચે જે લગાઈ ચાલી
જલદીથી બંધ પડી હતી, તે લગાઈ પાછી ઈ. સ. ૧૮૫૦માં જગી.
સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટ, પોતાના વતન નવસારીમાં આવ્યા તે
ટકનો લાભ લઇ, તેવણ ઉપર દશતુર બેરાંમજી દારાજી શંખજી અને
ખીજા ૫૦ મોખેદોએ સર ઉપર એક “ ખુદ્દો પત્ર ” લખ્યો હતો
કે “ જે દહાડેથી આતશખેરાંમ સાહેબને (મુ'બઈવાલા વાહડયાજીના)
તખતનશીન કીધાય તે દહાડેથી અત્રે દીનઆઇનનાં એક વતરોગે
સઘળાં કામો દરોખસ્ત થતાં આવ્યાં છે, પણ આજની ધડી સુધી
હમારેથી હમારા છોકરાંવોને નાવર તથા મરાતખ કરી શકતા નથી.
કાંએજે નવસારીની અંજુમનના સાહેબો એવો વાંધો લીએચ કે મુ'બ-
ઈના આતશખેરાંમ મધે નાવર મરાતખ થાએલાઓ સાથે નવસારીવાલા
મોખેદો પદાંન બાંધીને વાપરે નહી. આ હરકત દીનઆઇનનાં હોકમથી
તદન ઉલટી અને નામુનાશય છે, તોપણ નવસારીની વડી દરેહમેહેરને
તાબે રહેવાને હમો માન ભરેજી વીચારીને આજ લાંખી મુદત થાઈ
તેવાની તરફનો એવો અણગમતો જુલમ ખમીએચ. પણ આએ ના-
મીએ સજ્જે કે જે તમો નામદારને તે તરફ સીધારવાનો બની
આવેએચ તે ઉપરથી હમો તમેને વીનંતી કરીએચ કે તમે સાહેબ
એ અડચણ ટાલી નાંખવા શાર ધટતો ઉપાય કરીને નવસારીની અ-
જુમન પાસેથી હમેને મુ'બઈ મધે નાવર મરાતખ કરવાનો હક્ક
અપાવવો. હમો સારીપેઠે જાણીએચ કે મુ'બઈમાં આતશખેરાંમ થાએ-
આથી નવસારી ખાતે આગળની પેઠે દીનઆઇનનાં કાંમો વધારે થતાં
નથી, તેથી તે તરફના મોખેદો તથા દશતુરોની પેદાવવામાં ધટારો થયો.

છે, અને જો નાવર મરાતેબનો હક મુંબઈ ખાતે આપ્યામાં આવેતો વધારે લતારો થાય. માટે આજે લખીઆથી હમે તમે સાહેબને કમુલ થાઈએય કે જો મુંબઈ ખાતે નાવર મરાતેબ કરવાનો હક અમેને આપવામાં આવેતો નીચે પ્રમાણેનો લવાજમો હમે નવસારીની અંગુમનને આપવાને કમુલ છેએ —

૧—મુંબઈના આતશબહેરામના વારાના રા. ૧૦૦૦૦) થી વધારે હાલમાં એકઠા થાએલા છે તે મધેથી રા. ૨૦૦૦) નવસારીના મો-એદાની અંગુમનને આપીએ.

૨—દર નાવરે અંગુમનને રા. ૫) આપીએ.

૩—દર મરાતખે એજ અંગુમનને રા. ૨) આપીએ.

૪—દર વરસે શેઆળના રા. ૭૫) એજ અંગુમનને આપીએ.

ઉપલા લવાજમો આપવાની કમુલાત છતાં નવસારીની અંગુમન એ હક અમેને નહીં આપશે તો મુંબઈનાં આતશબહેરામ સાહેબની દોલત જે આહતો વજીફ હમે ગરીબ ટોલાને મલી આવેએય તે વજીફથી હાથ ધોવા પડશે, અને એવું થાએઆથી ખીજા મોએદો કદાચ આગળ પડી નવસારીની અંગુમનની તામેદારી છોડી દઈ આપ-ખુદીથી અતરે નાવર મરાતેબ કરશે તો હમારા ગરીબ ટોલામાં તાડાં પડશે, વાસ્તે તમે નામદારે એ ઉપર સારી પેઠે ધેઆંન પોંદ્યાડવું. એ કામ તમારે હાથ પાર પડેઆથી જરથોસ્તી ટોલા ઉપર તમેએ જે મોટી પ્રીતથી સખાવતનાં વખાંશુવા લાયક કામો કર્યા છે તેમાં આજે કામ મોટો સજીગાર થઈ પડશે. ” આ “ ખુલ્લો પત્ર, ” તા. ૯ માર્ચ ૧૮૫૦ને દીને શેડો નવશેદજી જમશેદજી વાહાડયા, હોરમજી બ-મનજી શેઠના, બમનજી હોરમજી વાહાડયા, અને દાદાબાઈ પેશતનજી વાહાડયાએ નવસારી સર જમશેદજી ઉપર ખીજાં ખાંનગી કાગળો લ-ખીને દરયાફતી કરવા મોકલ્યો હતો. એ અરજી સામે કોટની માણે-જી શેઠની દરેહમેહેરના ૨૫૦) મોએદાની સહીનો મેહેજર નવસારીના દેશાઈ દશતુરો અને અંગુમન જોગ આવ્યો હતો, તેમાં જણાવ્યું હતું કે, “ ઉપલી સર જમશેદજી પર કરેલી અરજીમાંની બાબદ કદાચ તમે કમુલ કરશો તો તમારા કીધાને અમે માન આપીશું નહીં. આ ઉપરથી નવસારીમાં પંચાતા પંચાતી ચાલી. અને અતે સર જમશેદજીએ તા. ૨૭ માર્ચ ૧૮૫૦ને દીને મુંબઈ શેઠ બમનજી હોરમજી વાહાડયાને લખી જણાવ્યું કે, “ આં વાલા સરવે મમતી

છે. ને તેની પાછળ નાદાંન યુધીવાલા ઘણાં તેતું એઆંન લખવાને બનતું નથી.....એવી એવી કૃતલીએક ખીના અરચણ ભરેલી છે. એ કામ કાંઈ જોરથી કરવાતું નથી. ને તેમ કીધાથી આગળ જતાં નીભે નહીં ને વળી જોરખી હસી જોવું થાય. એ મધે લોભ લાલચનું કામ નથી, દીન ધરમતું છે. માટે હાલ એ વાતની વધારે ચકચાર કરવી નહીં એવું શેવકતું આધીન મત છે. ” એ પછી એ આખર પડતી નાખવામાં આવી, તે છેક ઇ. સ. ૧૮૮૩માં પાછી ૩ જી લડાઈ વખતે બજેલી છે. તે પાછળથી જોઈશું.

ઉપલી ભાંગજડ જ્યારે ઇ. સ. ૧૮૩૨માં ચાલી, ત્યારેપણ સર જમશેદજીએ અહીંના લોકોને એ વીશે ઘણા સમજાવ્યા માંડ્યા, ત્યારે તે-વણની સાથે આવેલા “ મુબઇ ચાચુક “ ના અધિપતિ “ હલકાર ” એ, તે વેળાએ ૧૯ની ઉમરના દેસાઇ મનચેરજીભાઈ હોરમજીભાઈને તેવણે પેહેરેલા શોનાના વાળા દેખાડીને, નવસારીવાલાઓની તરફથી કહ્યું “ દેશાઈ ! ખાવા નહીં મળેતો એ વારા વેચજો ! પણ શેક સાહેબના કહાપર આપઘાતો હકે નોં વેચતા ! ” આ તાંણા ઉપરથી સરે તે વેળાએ એ કામથી હાથ ખેંચ્યો હતો.

૧૮૫૧

મોટલાંબાઈની

નવસારીમાં

સખાવત.

અત્રેની દેશાઈશ્રી મનોચેરજી ખુરશેદજી વાલી “ વડી દરેહમેહેર ” ની ઇમારત સમરાવા તથા ત્યાં એક મોટો હોલ બાંધવા મુબઇના મરહુમ બાઈ મોટલાંબાઈએ રૂ. ૨૦૦૦૦ ની સખાવત ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં

કરી હતી.

૧૮૫૨

પેહેલો પારશી

નૌકા શાસ્ત્રિ.

જે પ્રમાણે આખા હિંદુસ્થાનમાં ૧ લો ખારેનેટ થનાર એક નોશાકરો હતો, જે પ્રમાણે આખા હિંદમાંથી ૧ લો પાર્શ્વમે-હતો મેમબર થનાર એક નોશાકરો હતો,

જે પ્રમાણે આપણા ગાયકવાડી રાજ્યનો ૧ લો પારશી દિવાન એક નોશાકરો હતો, તેજ પ્રમાણે આખા હિંદમાં પેહેલ વેહેલો પારશી નૌકાશાસ્ત્રિ પણ આપણો નોશાકરોજ હતો. નવસારીના આ. શાપુરજી કાવશજી કા-તરકના બેટા “ કાવશજી કપતાન ” તે પેહેલા નૌકાશાસ્ત્રિ હતા ! નવસારીથી નાનપણમાં મુબઇ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં શેક મોતીચંદ અમીચંદના આડતીઆ લેખે એવણુ પેહેલ વેહેલા પીનાંગ ગયા હતા,

વારંવાર સફર કરવી પડતી હોવાથી ખુદરતી શોખને અવલંબીને દરેક સ્ટીમરોના કપટાંન પાસે દરિયામાં વાહાણો ચલાવવાના હુત્તરની તાલીમ લેવા માંડી. એ હુત્તરમાં પુરું માહિતી મળ્યા બાદ માહે માર્ચ ૧૮૨૬ માં “ ફોર્સ્ટ સ્પાનકી ” નામની ૧૦૦ ટન વજનની એક ક્ષીગ વેચાતી લઇ, પોતાનો તેમજ બીજાઓનો નોલી માલ ભરી તેની સરદારી પોતાના હાથમાં રાખી મલાઈ કોસ્તા તરફ હંકારવાને પેહેલ લેવા કપટન તરીકે બાહાર પડ્યા. એ પ્રમાણે રંગુન, મોરીસ, વીગેરે જે બંદરો લાભકારી જણાયાં ત્યાં પોતે સફર કર્યા કર્યા. ૧૬ વરસ સુધી આ વાહાણનું કપટાનપણું ચલાવ્યા બાદ ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં સીંગાપોરખાતે એક અંગ્રેજ કપટાંન સાથે ભાગમાં “ કર્નેલ બર્ની ” નામે ૫૦૦ ટન વજનનું એક વાહાણ ખરીદ્યું. તેમાં પણ વારંવાર પોતે કપટાંન થઈને ઉપલાં બારાંઓમાં ફેરવ્યા કર્યું. પાછળથી પેલા અંગ્રેજની દયાનત બગડી અને ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં ઉપલું વાહાણ ચીકાર ભરીને મલાઈ કોસ્તા નજીકના એક ખરાબા સાથે પેલા કપટાંને અડાવી મેલી માહેલો માલ તથા વાહાણનું બોખું વેચી નાંખી તેનો અવેજ ભઈ કલકતેથી પાધરો યુરોપ પોબારા ગણી ગયો. એથી મોટું નુકશાન આ નોશાકરોને થયું, અને વલી એજ વરસમાં એવણના એક પૂરા બેટા મેરવાનજીનું તથા પોતાના શાલા ખરશેદજી ફરાંમજી કાતરકનું ખુન થવાથી એવણ વિપત્તિમાં પડ્યા. અને તે ગમગીનીમાં મોલમીન ગામમાં ૫૫ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં આપણો પેહલ વેહલો પારશી કપટાંન નોશાકરો મરણ પામ્યો. કાતરક ખાંદાંનનો એક ફાંટો “ કપટાંન ” ની અટકથી એવણના પછી ચોલખાય છે, તેનું કારણ એ ઉપરથી સમજાશે. એવણ સંબંધે “ મુબ્બના ચાલુક ” માં ઘણાં લંબાણ હેવાલ આવેલો છે, તેમાંથી ૧ લેખ ફકરો ઉતાર્યે:—

તા. ૨૩ મી અક્ટોબર.

રોજ ૨૫ માહ ૧ (શે.) ૧૨૧૩ યજ્ઞજરદી.

ખરશેદજી ફરાંમજી કાતરક તથા મેહુરવાંનજી કાવશજી કપટાંન—શ્રી આચીનના કોશતા ઉપર શ્રી મરદુ કરીને એક ટાપુ છે તે ટાપુનો રાજ મદશ આજ કેટલુએક થાઈ ઉં અંગરેજ બારકશોને લુટે છે તથા અંગરેજ પરજાને મારી નાંખવાનો ભયેઆંકાર જુલમ ચલાવે છે. તે દુશટ રાજાએ ગીઆ અક્ટોબર મહીનામે બીરીગ રાખરટ ઇશપાંનકીનાં કપટાંન તથા શુપરકારગો નામે ખરશેદજી ફરાંમજી તથા

મેહેરવાંતજી કાવશજીને મારી નાંખી તે બીરીગમોતો માલ લુટી લીધેાય. તે વીશેની બચ્ચે ભરેલી ખબર તારીખ ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૮૪૩નાં પીનાંગ ગેન્ઝેટમોથી હમો મોટાં દુખ સાથે હેઠલ ઉતારીલી જીએય.

૧૮૫૩

બીજા “ સર ”

જમશેદજી જીજીભાઈએ મહેશર ખાતે બંધાવેલાં આંદરાંનને પરચવાની ક્રિયામાં ભાગ લેવા સર જમશેદજીના બેટા ખરશેદજી (તે બીજા “ સર ”) અને રૂસ્તમજી નવસારી પધાર્યા હતા. અને સખાવતો કરી હતી.

૧૮૫૩

દાજ મેહેલ્લા.

એક જાણીતા નોશાકરા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલા ઉરફે “ દાજ મેહેલ્લા ” ઇ. સ. ૧૮૧૬માં નવસારીથી મુબઈ જઈ અબ્દુરગેઠના નાંકાં ઉપર ઉતના બનાવેલા ખેશો તથા સકલાત વેચવાની એક દુકાંન શેઠો હોરમજી બમનજી વાડીયા અને માધવદાસ રણજોડદાસના આશરે હેઠળ ઉઘાડી હતી. ઇ. સ. ૧૮૩૦માં ઈંગ્લેંડનો રાજા ડયો જ્યોર્જ મરણ પામ્યો તે વેળાએ મુબઈના સરકારી અમલદારોને શોક પાળવાનો હેતુ થયાથી કાલી શકલાતનો ન ધારેલો મોટો ખપ જાગ્યો. એ અપતમાં મોટો નફો એવણને થયો, આ ઉપરથી એવણને વેપાર ધીકયો, અને સરકારમાં પણ ઉંચી સકલાતો એવણ પૂરી પાડવા લાગ્યા. સુરતના રૂસ્તમપરાંના નોશારીના મોબેદો માટે એક વજીફ વેચાતો લઈ એવણે ધર્મ ખાતે આપ્યો હતો. મુબઈ ખાતે નોશારીના વસનારા લોકોની એવણ હંમેશ આગેવાની કરતા હતા. નવસારીના મોટા અબ્દુરમાં એવણે પારશીઓ માટે પાણી પીવાનું પરભ બંધાવી તેનો ખરચ નીભાવ્યો હતો. તેને ૧૮૮૭માં શેઠ એદલજી નવરોજી મેહેતા ઉરફે ચીનાઈએ સમરાવ્યું હતું, અને રૂ. ૧૫૦૦ની રકમ એલાહીદી કાઢી છે. અને આજે ત્યાંથી તે કાઢીને સામેની જગાએ બાંધવામાં આવેલું છે. હાલમાં જે નવી તખ્તી મારી છે, તેમાં લુલથી દાજભાઈ જમશેદજીને અદલે દાજભાઈ નવરોજી લખાયલું છે.

૧૮૫૪

અરબેરદાર કંકલ્યા.

નવસારીની મલેસરની સર જમશેદજીવાલી દરેહમેહેરના વડા પંથકી આ. અરબેરજી અહેરાંમજી કંકલ્યા ઇ. સ. ૧૮૫૪માં ૮૫ વરસની ઉંમર મુજબ. તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૫૪ના જામે જમશેદમાં એવણ વીશે છાપું છેકે:—

તા. ૭ મી મારચ.

રોજ ૧૩ માહ ૬ (શે.) ૧૨૨૩ યજ્ઞદ્વરદી.

આ. બરજેરજ બહેરાંમજ કકલીઆ, શ્રી નવસારીથી ચાલતા મહીનાની તારીખ ૮ મીનો લખેલો એક પતર અતર આવેલો છે તે ઉપરથી જોએઆમાં આવે છેકે શ્રી નવસારીના મહેશર ફરીઆની દરેહમેહેરવાલા વડા પંથકી મોખેદ બરજેરજ બહેરાંમજ કકલીઆએ ૮૫ વરસની વયેમાં રોજ ૧૩ મે ને માહ ૬ કેને દીને આ ફાંની દુનીઆમાંથી અશબાબ ઉઠાવીને શવરગવાશીઓમાં જઈ વાશો કીયો છે. એ મરનાર શરી આખરવાલો અને દીનઆધનનાં કામમાં માહીતકાર તથા મોહભાદર તથા દુરઅદેશ પુરશ હતો વાશને હેનાં મરણથી એમલા હેનાં કુટુમબમાંજ નહી પણ શ્રી નવસારીની આખી વસતીમાં અને તેમજ શુરત અને મુમબઈ માંહેલા હેના પીછાંણવાલાઓમાં દુખ ઉપજી હોએ.

[જમે જમશેદ, ૧૩ મી મારચ ૧૮૫૪.]

એવણ ઉપર સર જમશેદજીનો તથા એવણના ટોલાનો અતિશય વિશ્વાસ હતો. મીનોએર હોમજના ટોલાવાલા કકલી સાહેબો તરફ સરની કેટલી બધી પ્રિત હતી, તે સર જમશેદજીના નિયલા અભિ-પ્રાયથીજ જણાઇ આવે છે.

સર જમશેદજી અને કકલીઆ.

“ સ્વશત શ્રી નવસારી કશમે માહાસુખસ્થાને પુનરાધે શ્રી ૫ નેકનામ ભાઈ રસ્તમજ રતનજ ભોટ શ્રી મુ'બાઈ બંદરેથી લા. શેવક જમશેદજી જીભાઈનાં શલાંમ વાંચજો. જત લખવા કારણ એજે તમારો કાગજ અથવા આંકડો કરીને મોકલીઓ તે પોહોતો છે ને ભાઈ હમેએ શામલીગિયકે આપના પંનથકી દસ્તુર બરજેરદાસ્ને કેટલાએક મોખેદોના શીખવીઆથી પેલા.....વારે ગડીએ એવનની ધ-જત ઉપર હોમલો કરેય પન એ બેહદીન લોકો કમ શાસ્ત્રી કરતા. એવન વરેતો અહીઆના બેહદીનો ધજત આખરમે આવેલા છે આજે તે તમે લોકો ખીયારા ગરીબ મોખેદોને ધજત આખર આપીને ચાલવું જોઈએ. આવા મોખેદ કોઈ નહી થસે તે સત્ય કરી જાનજો. ભઈજ ત-

મેને એ વાતની ખબર હોયતે હમારી ઊપર ખોલાસેવાર લખી જણાવજો ને આપના પંથકી દસ્તુર બરજોરદારને હમારી ગનાગની સલામ કેજો ને કેજોકે તમારો કાગજ પોહોતો છે. હમો તે વીસેતો જવાબ લખીશું કરીતે જરૂર કેહેજો કાગજનો જવાબ લખજો. સુઆઈ તા. ૧૭મી એપ્રેલ રાને ૧૮૫૩ અંગરેજ.

ભાઈજી તમો ઊપર જે કાગજો મોકલાજો તે તમો દસ્તુર બરજોરદારને હાતો હાત પોહોચાડજો. આઈ સાહેબની દુવા કેજો. ને તમોખી કબુલ કરજો. "

એટલુંજ નહીં પણ મજેશરના આંદરાંન માટે પૂર સત્તા સર જમશેદજીએ કેવી અજબ જેવી રીતે આપેલી છે, તેનો ખ્યાલ થવા તે પટો નિચે પ્રમાણે જાણવા સાર આપ્યેછે. કારણકે એ લેખ બાહાર પડેલો જોવાની ઘણા સાહેબો તરફથી શેવકને ભલાંમણ થઈ છે.

સર જમશેદજીના આદરાંનનો પટો.

શવસ્ત શ્રી નવશારી કસમે માહાસુભસ્થાને પુજારાધે શ્રી ૫) નેકનામ દસતુરજી બરજોરજી બેહરાંમજી કકરીઆ લા. શ્રી મુઆઇ બદરેથી સેવક જમશેદજી જીભાઈની દુવા સલામ વાંચજો. જત લખવા કારણ એજે તમારાં કાગજ ૨) જે હમોને પોહોચા છે. વાંચીઆથી વાકેફ થઓ છો ને તમો જે આપણી અગીઆરી વીસે લખાય તે જાણીજો. તેનું જાણવું એજે તમો કોઈખી રીતની ફકર ના કરસો હમોએ તમુને આપણી અગીઆરીનો બધો કારભાર શોપેલો છે તેની વીગત નીચે લખેલી છે તે પરમાણે તમો કરીઆ જાજો ને તમો પછીથી તમારાં વારેસ વંશ કરીઆ જાઓ હમો અથવા હમારા વારેસો વંશ બી એ પરમાણે ચાલીને તમોને માન આપશે તે શત કરી જાણજો. સુઆઈ તા. ૨૯ મી એપ્રેલ રાને ૧૮૫૩ અંગરેજ.

૧-પેલુ આદરીઆન શાહેબની બોએ દેવાતું કાંમ તમો અથવા તમારા વારેસો કરીઆ જાઓ. અગર તમારી મરજી પડેતો તમારાબેના મોબેદોને શોપીને કરાવો તેહેમા હમોને હરકત નહી.

૨-ખીજી આપની અગીઆરીમે રાણુને પેટના છોકરાઓને સુદરો પેહેરાવવો નહી અગર ખીજ પાસે પેહેરાવવા દેવો નહી. અગરજો બા-

હાર ગાંમના રાણને પેટનાં સુદરો પેહેરી આવે તેને આપણા અઢદરીઆનમે શેહેજદો કરવા દેવો નહી.

૩-ત્રીજી આપણી અગીઆરીમે તમારા સાથના કોઈખી મોખેદને છોકરો ઓજદાથરીમરીનું કાંમ કરવા લાએકતો હોએ ને તે મોખેદ તમારી રગ લેએ ને તેને તમારૂં ધીઆંત પુગે તો વાપરવા લાએકતુ હોએ તેને તમારે રગ આપવી, નહીતોકે નહી આપવી.

૪-ચોથુ આપણી અગીઆરીમેના દરેક વાસણ રૂપાના અથવા કોપર બરાસનાં અથવા તારાંપાના વગેરે પરચુતન સાંમન અથવા ખીલોર કાંમ વીગેરે શરવે તમારે શવાધીન કાધો છે તે શાંમનની તીપ તમેએ હમુને લખી આપીછ ને હમોએ તમુને લખી આપીચ તે પરમાણુ હમો અથવા હમારો કોઈખી વારેશ જોવા માગે તેવારે દેખાડવા. અગરજો કોઈખી શામન ભાગે તેની નોધ રાખીને હમો ઉપર મોકલાવવી. ને અગીઆરીમેના વપરાતાં વાસન જાએતો કાંમના કરનારા વગેરે મોખેદો પાશેથી બરાવી લેવાં.

૫-પાંચમુ રૂપાં કાંમની તીજોરીની કુચી અથવા દરેક બારણાઓના તાલાંની કુચી તમારા શવાધીન રાખવી. કાંમ પડે તેવારે જગાદી આપવું.

૬-છથુ આપણી અગીઆરીમે દરરોજ ઇજસની વનીદાડ વીગેરે જોખી કાંમ થાએ તેની નોધ એક ચોપડીમે લખીને તમારી કતે રાખવી. અગર કોઈખી તમારો રાખેલો મોખેદ આદરીઆનમે હોએ તે પાશે દરરોજ લખાવવુ ને તમારે તપાશ રાખવી ને જોવુ ને જોવારે ચોપડી મંગાવીએ તેવારે મોકલી આપવી.

૭-શાતમુ આપણી અગીઆરીમે દીવા બતી કરવા માનસ રાખેલુ છે તે પાસે દરરોજ કચરો વલાવવો અથવા કુશતી કરવાનુ પાણી દરરોજ બરાવુ અથવા અગીઆરીને લગતુ કંઈખી કાંમ કરાવવુ ને બધુ સફાઈ રખાવવુ અગરજો તમારા કેવાશર નઈ ચાલેતો તમારે તેને રગ આપવી ને બીજુ માનસ રાખવુ ને હમો ઉપર લખી જતાવવું.

૮-આથમુ આપણી અગીઆરીમેના કોઈખી મોખેદ તમારા કેવાશર નહી ચાલે તેને તમે અગીઆરીમેથી ઇજસની વનીદાડ વીગેરે કાંમ કરતો અટકાવવો ને હમો ઉપર લખી જણાવવુ હમોએ તમુને એ સતા આપેલી છે.

૯-નવમુ હમારો નેમેલા મેનીજરો આપની અગીઆરીમે કંઈખી શમાર કામ કરવુ હોશે તો તમુને પુછીને કરાવશે. અગરજો તે લોકો

તમારા કેવાશર નહી ચાલશે તો તમારા લખવાથી તે મેનીજરને હમો
બરતરફ કરસુ અથવા થપકો આપસુ.

૧૦-દશમુ કોઇથી બીજી અગીઆરીનો મોખેદ અથવા બીજા
પંચકનો મોખેદ આપની અગીઆરીમે આવીને હીડારા ઉપર કાંમ કરવા
માગેતો તમારી રજા સીવાએ કરવા દેવુ નહી તમે મુખતીઆર છેઓ.

૧૧-અગીઆરમુ આખણી અગીઆરીમે કોઇથી બેહદીનને તાંહતુ
રાતની વખતે વનીદાદ કરાવે ને તે બેહદીન અગીઆરીમે સુવા માગેતો ત-
મારી રજા સીવાએ તેને સુવા દેવો નહી અગરજો તેની વનીદાદ જોવાની
મરજ હોએતો વખતસર આવીને જોઈ જાએ.

૧૨-આરમુ એ પરમાણે તમે અથવા તમારા હવે પછીના વારેસો
વંસ હોએતે એ પરમાણે કરીઆ જાઓ.

૧૩-તેરમુ કોઇથી બેહદીનને તાંહાં અથવા મોખેદને તાંહાં બિચ-
મનાના વાશન માગેતો આપવાં. ને તે શાફ કરાવીને પાછા તમારા શવા-
ધીનમા રાખવાં.

લા. જમશેદજી જીજ્ઞાસની સલામ.

આ ઉપરથી જણાય છેકે, નામદાર સર જમશેદજીનો વિશ્વાસ
આપણા મીનોએર હોમજનાસાયત્રાલા કકલ્યા ભાષ્યો ઉપર પૂરેપૂરો
હોવો જોઈએ. પાછલથી ૧૦ મી કલમમાં ભગરીયાઓના સંબંધે કંઈક
સુધારો થયેલો જણાય છે.

૧૮૫૪

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ જામાસજી ટેહ-

ટેહમુલજી પોલ્યા.

મુલજના વડા દીકરા ટેહમુલજી ઇ. સ.

૧૮૩૦માં પોતાના આપના મરણથી પો-

લ્યા દેશાઈ ખાંદાનમાં વડા થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૨૮માં એવણને પણ
મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓ માફક મામલત મલી હતી. એવણનો ઘણો
ખરો વખત વડોદરામાં ગયો હતો.

૧૮૫૪

ઇ. સ. ૧૮૫૪માં સર જમશેદજી જીજ્ઞા

ખંડણીની મારી.

ઇએ નવસારીના ગરીબ લોકો ઉપર ગાયકવાડ

સરકાર તરફથી દરશાલ રા. ૭૧૪૩ ની

ખંડણી લેવાતી હતી તે માફ કરાવી; તેના બદલામાં તા. ૨ જી માર્ચ
૧૮૫૪ ને દીને ગાયકવાડ સરકારના અત્રેના પ્રતિનિધિ ગોપાલરાવ મૈ-
રાલની માર્શલે રા. ૧૧૮૦૭ પોતાની તરફથી લખ્યા હતા.

૧૮૫૫ દેશાધિ રસતમજી મનચેરજીના વડા દીકરા
ખરશેઠજીભઈ દેસાઈ. “ખરશેઠજીભઈ” એવળું “નાહના ખ-
 રશેઠજીભઈ” ને નામે ઓલાખાતા હતા.
 એવળું પોતાના વખતમાં પારશીઓના આગેવાન હતા. એવળુંની અકા-
 ખરીમાં મોટાં તરફ મહલાજો, અને દરતુર મોઝેદોની સારી રીતભાત
 એ મુખ્ય સચવાયાં હતાં. એવળુંને મળ્યુંત કડબ અને તાપ આજે
 પણ મીઠાસ લઈ લઈને ધરડાઓ વખાંણે છે. જોકે કાંડી કદે નાહના
 દેખાવના હતા, પણ તેવળુંને દમામ એટલો હતો કે, તેમને દેખતાંની
 સાથેજ એક આદમીને આપો આપ અદબ આદાબ આવડી જતી હતી.
 તા. ૬ મે ૧૮૫૫ ના જામે જમશેદમાં એવળું માટે છાપે છે કે,
 તા. ૨ જી મેએ.

રોજ ૯ માહ ૮ (શે.) ૧૨૨૪ યજ્ઞજરદી.

ખરશેઠ રસતમજી દેસાઈ, નવસારીના—શ્રી નોશા-
 રીના ચાલતા મહીનાની તારીખ ૨ જીના લખેલા પરમાડા કાગલ ઉપરથી
 જાહેર કરવાને હમોને મોટી દલગીરી લાગેય કે—શ્રી નોશારીના દેશ-
 ઇજાનાં નાંખાયાં અને પુરાતન ખાંનદાંનનાં હાલના વડા દેશાધિજી શેઠ
 ખરશેઠ રસતમજીએ આશરે ૭૨ વરશની વયેમાં થોડાએક દીવશ
 માંદ ભોગવેઆ પછે ચાલતા મહીનાની તારીખ ૨ જીને દીને આએ
 જીડી અને વગર ભરેશાની દુનીઆંમોથી પોતાનો અશખાખ ઉઠાવીને
 શદાના શુખવાશી આકાશી લોકોમાં જઈ વાશો કરેઆ છે. એ મરનાર
 દેશાધિજી જેહેવા ગમભીર અને ચંચલ હતા તેહેવાજ દએઆલુ અને
 શારા શવભાવના હતા તેથી કરીને એ મરનારે પોતાના અરીખ ટોલાને
 શંશારી કાંમમાં પોતાથી જની આવતી મદદ આપેઆને લીધે શરવે
 કોઈ એ મરનારને મોટું માન આપતા હતા. એ દેશાધિજીનાં મરણથી
 જેમ એવળુંનાં બોહલાં કુટુમબને તેમજ તેઓના દોશત આશનાવોને
 તથા પીછાંણવાલા ધરહશયોને મોટી દલગીરી ઉપજઆ વનાએ રહી
 નહી હશે. એ શવરઅવાશી દેશાધિજીની ખાલી પડેલી જગો ધારેઆમેલે
 એવળુંના ભાઈ દેશાધિજી હોરમજી રસતમજીને આપેઆમાં આવી હ-
 શે—કાંએજે હમો શારી પેઠે જાણીએય કે દેશાધિ હોરમજી પોતાના
 વડવાઓની જગો માંનભરેલી રીતે ચલાવવાને લાએક છે.

[જામે જમશેદ, ૬ ઠી મેએ ૧૮૫૫.]

૧૮૫૬
કાહારવાડાની ધર્મ-
શાળા.

આગલા વખતમાં જે જગાએ કાહારડાં માંછીઆંઓ વસતાં હતાં, તે જગાએ ર-
ફતે રફતે નોશાકરા પારશીઓની વસતી
વધવા લાગ્યાથી, હાલ જે જગાએ બારીઆ-
વાડ છે, તે તરફના પારશીવાડાઓના લત્તાને કાહારવાડાનું નામ આપવામાં
આવ્યું છે. એ કાહારવાડના બનરની સાંમે જરથોસ્તી મુસાફરોના ઉ-
તારા તથા લોકોને સર અવસરે વાપડવા માટે બાઈ નવાજબાઈ તે
શેઠ કુવરજી હોરમજી ભાભાના ધણીઆંણીએ એક ધર્મશાળા બંધાવી
તા. ૨૩ મે ૧૮૫૬ને દીને ખુલ્લી મુકાવી. અને એજ મકાનમાં એવ-
ણના બેટી બાઈ પીરોજબાઈ તે શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી વાઘાના ધણી-
આંણીએ એજ વરસમાં એક કુશાદે કુવો બંધાવ્યો છે.

૧૮૫૭ શેઠ કાવશજી શાપુરજી લંગડા પોતાના
કાવશજી લંગડા. વતન નવસારીથી મુબઈ જઈ શેઠ જમ-
શેઠજી શોરાબજી બારભાયાની મારફત

લઈ ચીન ગયા હતા. પાછલથી શેઠ બેરાંમજી હીરાજી ડોહલા તથા શે-
ઠો બેરાંમજી અને નશરવાનજી દોરાબજી મેહેતા સાથે વેપાર ચલાવી સારી
પુંજ ભેગી કરી. ચીનમાં ઇ. સ. ૧૮૪૫માં ત્યાંની અંગ્રુમનને લગતું
ધર્મતું ફંડ સ્થાપવામાં એવણે આગેવાંની લીધી હતી. તે ફંડના પે-
હેલવેહેલા પોતે ત્રસ્ટી ઠંઠ્યા હતા. એવણુ વીશે તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરી
૧૮૫૭નું જામે જમશેદ લખે છે કે:—

એ મરનાર એક સારી લાએકીવાલો તથા ધીરા શવભાવનો અને
ભોટી આબરૂવાલો હતો. એ મરનારે પોતાની ધણીખરી વએ શ્રી
ચીન તથા કલકત્તા ખાતેનાં વેપારનાં કામમાં કાહડી હતી અને તે સાથે
સભાવમાં એક અમીરનાં જેહવી ખાશીઅત રાખતો હતો તેથી ધણાંએક
વેપારીઓ તથા બીજા શારી આબરૂવાલા ધરહશયો એ મરનારને ઘટતું
માન આપતા હતા. એ મરનારનાં ગુજરવાથી તેહનાં કુટુંબમાં તથા
દોશત આશનાંઓમાં એક મોહોટી નાખુશી ઉપજ છે.

૧૮૫૪
નવસારીનો પેલો
નામવર બેટો.

[જામે જમશેદ, ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૭.]
નવસારી ભુમીતું નામીયું નંગ, જેણે પોતાના
વતન લેખે નવસારીને જ્ય આપ્યો છે, જે-
ણે પોતાના પરાક્રમથી મુબઈ ભૂમીતું નામ
આશકારા કર્યું છે, અને જેણે પારશી ટા-

લાને કેટલાક જમાનાઓ સૂધી જીવતો જંગતો કિતો રેલવાના કામે ક-
 થો છે તે સર જમશેદજીજીભાઈ, બાપેદાદે આપણો એક નોશાકરો ઇ.
 સ. ૧૮૫૯માં તા. ૧૪ મી એપ્રિલને દિને આ જોડાંનથી બીજી જોડાંનમાં
 મુસાફરી કરવા કિપડી ગયો હતો. એક ગરીબ માબાપને પેટે ગરીબ
 પુત્ર લેખે પેદા પડી દુધ પુતે અને ખજાને આબાદ થઈ એક પાદશાહી
 પદ્ધિમાં મરણ પામ્યા હતા. નવસારીથી મુ'બઈમાં નાહની ઉમરે જઈ
 પોતાના માસા અને સસરા શેઠ ફરાંમજી નશરવાનજીની ખાલી ખાતલી
 વેચવાની દુકાંન ઉપર પ્રથમ રહ્યા હતા. રાસત ગોફતાર તા. ૧૭
 એપ્રિલ ૧૮૫૯માં કહે છે કે:— સર જમશેદજી જીજીભાઈનો
 જનમ ઈસવી સને ૧૭૮૩નાં વરશની તારીખ ૧૫ મી જુલાઈને દીને
 જુજરાત પરાંતમાં નોસારી કશ્યામાં “ મલેશર ” મધે થાએઓ હતો.
 સર જમશેદજીના બાપનું નામ જીજીભાઈ ચાંનજીભાઈ કરીને હતું.
 જીજીભાઈ મલેસરનો એક ગરીબ તોપણ આબરવાસો રહેવાસી હતો.
 સર જમશેદજીની ઉમર ૧૬) વરશની પુરી થાઈ નહી હતી એટલામાં
 તેવણના બાવા તથા માતાજી (જીવનબાઈ) એક વરસનાં ચરસાની અં-
 દર બધે જુજરી ગયાં હતાં. એ માંબાપોએ સર જમશેદજીને નાંહાંન-
 પણથી જુજરાંન સોધવાને સાડ મુ'બઈ ખાતે મોકલેઆ હતા. મુ'બઈ
 મધે જમશેદજીએ પોતાના શશરા મરનાર શેઠ ફરાંમજી નશરવાંનજી
 બાટલીવાલાનાં ઘરમાં ઉતારો લીધો હતો.

ઈ. સ. ૧૭૯૯માં ચીન ખાતે મેહતાગીરી કરવા ગયા હતા. અને
 ઇ. સ. ૧૮૦૨થી ચીન ખાતે પોતાના સસરા સાથે ભાગમાં વેપાર કરવા
 લાગ્યા. વેપારી કુનેહમાં એવણુ જોડા વગરના હતા. એવણુ ૪-૫ વાર
 ચીનની મુસાફરીએ ગયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૫માં એવણુને “ કેપ ઓફ
 ગુડ હોપ ” ખાતે એકવાર એવણુના વાહાણુસાથે ફ્રેન્ચોની લડાઈની
 બે મનવારવાલાઓ, લડાઈના બંધવા દાખલ, પકડી લઈ ગયા હતા, ૫-
 છી પેહેરેકે કપડેજ એવણુને છોડી દેવામાં આવ્યા હતા. મોટા નાખોદા
 મહમદઅલી રોગે સાથે તથા શા. મોતીચંદ અગીચંદ સાથે મોટા
 ખાયા ઉપર ચોતરફનો વેપાર ચલાવ્યો અને કરોડપતિ થયા. સખ્યા-
 બંધ વાંહાણો ખરીદ્યાં. ઇ. સ. ૧૮૪૯ પછી એવણુ દીકરાઓને
 વેપાર ધંધો સોંપી એકાંત જીંદગી જુજરવા માંડી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૨
 થી “ સખાવત ” ની સંસ્તા અને “ સખી ” નું વિશેષણ પોતાનું જ
 કરી બેઠા. લગભગ ૩૩ લાખ રૂપીયાની સખાવત કરી. “ Indian

"Peebody" કહેવાયા હતા. એવણું વૃતાંત બહુ લાંબું છે, તે આજ નગાએ આપી શકાતું નથી. પણ આખા હિંદમાં પહેલવેહેલાં ખારોનેટ થનાર આપણા આ નોશાકરો હતો એમ આપણે એના નામથી વડાઇ સેવામાં મોટી બડાઇ મારેતા ગણાવું નહીં.

૧૮૬૦

વ્યારાનું દોખમું.

કશ્યે વ્યારા પ્રાંત નવસારીમાં અંબુમનના ઉધરાટથી અને મુંબઈવાલા શેઠ ખરશેદજી નશરવાંનેજી કામોની આગેવાનીથી એક દોખમું બાંધવાનો તાણો ઇ. સ. ૧૮૬૦માં પુરવામાં આવ્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૮૬૩માં એ દોખમું તૈયાર થયું તેની તમામ મેનેજમેન્ટ નવસારીવાલા હિંમતવાન અને સ્વતંત્ર વિચારના નર, આ. એરચજી જમશેદજી મોદી, જેણે નવસારીની પ્રજાના ઘણા ઉપયોગી કામોમાં આગેવાન ભાગ લીધો હતો, તેણે કરી હતી. જે વીશે તે દોખમાની તખ્ત ઉપર પણ લેખ કાતરેલો છે કે " એ દખમું બંધાવા ઉપર મેનીજર મોદી એરચજી જમશેદજી એદલજી નોશારીનાં."

૧૮૬૦

ગારડાં.

નવસારીના પ્રખ્યાત ગારડાંના કુટુંબને પ્રકાશમાં લાવનાર શેઠ રસતમજી નવરોજી ગારડાં હતા. એવણું નવસારીમાં તેમજ ધરમપોરે, વાંસદા, વગેરે ગામોમાં બહુ જાણીતા અને માનીતા હતા. પ્રથમમાં દારૂનો મોટો રોજગાર કરી લેતા. તે પછી પેરચુરણ એકતાઓ રાખતા હતા. વાંસદા અને ધરમપોર જેવાં દેશી રાજ્યોમાં નાણાની ધીરધાર એવણું ચલાવતા હતા. નવસારીવાલા લોકપ્રિય મરહુમ શેઠ જામશજી તથા એરચજી ગારડાંના એવણું પિતા થતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૦ની તા. ૩૦ જુલાઇને દીને એવણું ૬૦ વરસની ઉંમરે ગુજરી હતા. એવણું વીશે તા. ૧૫ આગષ્ટ ૧૮૬૦નું મુંબઈ સમ્બાર કહે છે કે, તા. ૩૦ મી જુલાઇ.

રોજ ૧૦ માહ ૧૧ (શે.) ૧૨૨૯ યજ્ઞવલ્કરદી

રસતમજી નવરોજી ગારડાં—તારીખ ૩૦ મી જુલાઇને દીને નોશારી મધે રસતમજી ગારડાં નામનો એક ગરહસથ મરણ પામે-
જાયો. એ ગરહસથ નોશારીમાં અશતરી કેલવણીનાં કામને ઘણી શારી
મદત કરી હતી.

[મુંબઈ સમ્બાર, ૧૫ મી આગષ્ટ ૧૮૬૦.]

૧૮૬૦.

ચેહુલચેહુલી.

ડીસ્પેન્સરી.

શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાના મરહુમ પીતાના પુત્ર માટેની “ વિ-ક્ટોરિયા ડીસ્પેન્સરી ” ઉઘાડે. તેટલાં તા. ૩૭, મેથી પોતાને ખરચે એક ધર્મનું દવાખાનું

નવસારીમાં ઉઘાડ્યું હતું. અને તેના તપ્તીબ ડાક્ટર રસ્તમજી હોરમજી હાથીરાંમને નવસારી મોકલ્યા હતા. તે પછી હાલના નવસારીના “ મોટા ડાક્ટર ” જમશેદજી બેરાંમજી આવ્યા. જેવળ અને લોકપ્રિય થઈ પડી, હુધ પુતે નવસારીની દોઢત સુખી થયા. અને નવસારીને ક્ષત્રીને પણ વધારે ફળી હોય, તો તે એજ લાયકીવાળા ડાક્ટરને ફળી છે. એ વિ-ક્ટોરિયા ડીસ્પેન્સરી કાલ્યાવાડી આગળ, ઇ. સ. ૧૮૬૨માં ઉઘાડવામાં આવી હતી. એ ડીસ્પેન્સરી કાલવા સર જમશેદજીએ ૭૫૦૦૦ રૂપિયા એલાહીદા કાલ્યા હતા. આજેપણ એ ડીસ્પેન્સરી નોશ્વરીતે અને તેની આસપાસના લોકોને એક આશીરવાદ સમાન છે.

આ “ વિક્ટોરિયા ચેરીટીબલ ડીસ્પેન્સરી ” માટેના રા. ૭૫૫૦૦ મધેથી ઓસપીટલનું મકાન બાંધવા માટે રા. ૧૦૩૫૯ ખરચી બાકીના રૂપાનું વ્યાજ ચાલુ ખરચમાં વાપરવાને અંગ્રેજ સરકારમાં અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા, અને એ દવાખાનું ઇ. સ. ૧૮૬૨થી ચાલુ થયું હતું. નવસારીથી એ દવાખાનાં સુધી જવાનો રસ્તો ઘણોજ ખરાબ હતો, તે પાકો કરી મોટા રૂ. પુલો બાંધવાને ડાવેજર લેડી આંવાંબાઈએ પોતાના ખાલી મરહુમ સર જમશેદજીના પુત્રને માટે બાબ. રા. ૧૮૩૭૬ સરકારમાં આપ્યા, અને અંગ્રેજ સરકારે કૃપાવંત થઈ તેમાં રા. ૩૭૬૬ કમેરીતે રા. ૨૨૧૪૩ને ખરચે પાકો રસ્તો, અને પથ્થરના પુલો બાંધી આપ્યા છે.

૧૮૬૧.

દેશાઈ દરવાજામાં.

ખડેરાવ માહારાજ.

તા. ૭ માર્ચ ૧૮૬૧ને દીને કૈલાસજીસી ખડેરાવ માહારાજ, મોટા દેશાઈજીના દરવાજામાં કરેલી ખાસ દરબારમાં પધાર્યા હતા. ત્યાં મોટા માણસોની મુલાકાત લીધી

હતી, અને પારસીઓની રીતબાત માટે તથા તે દિવસે પારસીવાડાઓમાં કરેલી ધામકુમોથી પોતે ઘણા ખુશી થઈ સંતોષ જાહેર કર્યા હતા.

૧૮૬૨

તવડીનું દાખમું.

ઇ. સ. ૧૮૬૨માં નવસારીની અંગુમનના સ્વામિત્વ હેઠલ નવસારીની પડોશમાં આવેલાં તવડી ગામમાં અંગુમનના ઉધરાઈથી એક

દોખમું બાંધવાનો તાંણો પુરવામાં આવ્યો હતો. એ દોખમું તા. ૧૯ એપ્રિલ ૧૮૬૪ના રોજ નોશારોવાલાઓએ ઈન્ચુ' હતું. શેઠ શોરા-બજી જમશેદજી જીજીભાઈ તરફથી ન્યાતનું ખાણું એ દિને થયું હતું. અને નવસારી તથા સુરતની વચ્ચે પોતાને ખરચે ખાસ ટ્રેન ફરતી કરાવી હતી. જે કોશ રહી ગયાં તેઓ તવડીની સીમમાં આંખી રાત પડ્યાં રહ્યાં, અને “ ગીચા તવડી ને આવ્યા રવડી ” ની કેહવત ત્યારથી પડી ગઈ.

૧૮૬૨

મીનોચેર હોમજી- વાલી અગ્યારી.

શેઠો અરદેસર, નસરવાનજી, અને હોમજી ખરશેદજી દાદી શેઠે પોતાના માતાજી મરહુમ બાઈ બીઆઈજીનાં પુનને માટે નવસારી મધ્યે દેશાઈજી ખરશેદજીના આતશખેરાંમ આગળની મનોચેર હોમજીવાલી પુરાંણી દરેહમેહેર નવેસર બંધાવી આપી હતી. તેને પરકવાનું જશન તા. ૧૦ મે ૧૮૬૨ને દીને કર્યું હતું. જશન થઈ રહેવા બાદ મજદુર શેઠોએ દસ્તુર કેકોબાદજી રસ્તમજીને, દેશાઈ ખરજેરજી નવશેજીને તથા શેઠ જમાસ્પજી રસ્તમજી ગારાજીને ત્યાં આ. ખરજેરજી બહમનજી મીનોચેર હોમજીનાને અકેકી શાલ ભેટ આપી હતી.

૧૮૬૨

નવસારીના પ્રતાપે મુંબઈમાં મદ્રેસા.

બાઈ આંબાબાઈ તે ડાવેજરલેડી જમશેદજી જીજીભાઈ એ પોતાના ખાવીંદ મરહુમ સર જમશેદજીના ઉડમણામાં નવસારીના દોખમા આગલ ચોમાસામાં જવાનો રસ્તો ધણો ખીકટ હોવાથી ત્યાં એક પાકી બાંધણીનો પુલ બંધાવી આપવા સારૂ રૂ. ૩૫૦૦૦ની તંદોરસ્તી પઠાવી હતી. પણ એક ધર્મનું કામ તોડી પાડવાને જે પ્રમાણે આજેપણ અહિંયાં કેટલાક વિદ્વસંતોષીઓ ખટપટો ચલાવે છે, તેજ પ્રમાણે એ પુલની અગત નથી એવી એક તરફથી કાંતાસેરી થવાથી બાઈ સાહેબે તેજ રકમ “ સર જમશેદજી જીજીભાઈ જરયોસ્તી મદ્રેસા ” સ્થાપવામાં આપી દીધી, અને તેમાં રૂ. ૩૬૦૦ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ આપ્યા પછી, તે ખાતું પગભર થઈ આપણા ધર્મના માહેર પેશ્વાઓ બાહાર પડવા પામ્યા છે. ટુંકમાં મુંબઈની એ મોટી મદ્રેસાનું મુજી નવસારીની મંજુર થયલી સખાવતને આભારી છે. કહોકે, ધર્મનું મુખ્ય મથક નવસારી, તેનાજ પ્રતાપથી ધર્મની મોટી મદ્રેસા મુંબઈમાં મંડાઈ ગયલી છે, અને તેમાંથી

દર વર્ષે વિદ્વાંતો આહાર પડે છે.

૧૮૬૨
બહેરાંમજી
આતલીવાસી.

નવસારીના એક જાણીતા મહેશ્વર શેઠ બહેરાંમજી કાવશજી આતલીવાસી નવસારીથી ઇ. સ. ૧૮૦૦ની શરૂવાતમાં મુંબઈ જઈ મન્યાવાસના કૃતા આગળ પરચુરણ સ્થાપન વેચવાની પ્રથમ એક નાણની દુકાન માંડીને વેપાર કરવા લાગ્યા. વધતાં વધતાં અમેજી સામાન તથા દારૂનો મોટો વેપાર ચલાવ્યો. પાછળથી વેપાર ધીકવાથી ઇ. સ. ૧૮૫૧માં પોતાના સગા શેઠ માસનજી હીરજી-ભાઈ આતલીવાસી સાથે ભાગમાં “ બહેરાંમજી અને પાલનજી ” ની કુંપનીને નામે વેપાર ચલાવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૮૩૩માં મુંબઈમાં વર-સાદ ધણોજી ઝોઝો પડવાથી તે માટે એકત્ર જઈને કરવાને એવણે પોતાને ખરચે વાહાડ્યાજીના આતશખેરાંમમાં જશન તથા નેઆતનું જ-મણ કાઢું હતું. તે વેળાએ ત્યાંની અજીમને તેવણને બહુ માન આપી શકલ ઝોઝારી. તા. ૧ અક્ટોબર ૧૮૬૨ના મુંબઈ ચાપુકમાં એવણે મોઢે લખેછે કે “ ખુદ પોતાની અક્કત્ર હુશીઆરીથી ગરીબી હાલતમાંથી નીકલી એક સારી દોલત ભેગી કરી હતી-અને દોલતનો કાંઈ નહીં પણ ઘટો ઉપયોગ કરેઓ હતો. ” એ પ્રમાણે એક ગરીબ નોશાકરો મુંબઈમાં મોટાબોક થવા પામ્યો હતો.

૧૮૬૩
નોશારીનો પેહેલ-
વેહેલો ડાકટર.

ઇ. સ. ૧૮૬૦માં નવસારી મધે શેઠ રસ્ત-મજી જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાના મરહુમ પીતાવાલી “ વીક્ટોર્યા દીસ્પેન્સરી ” ઉઘાડે ત્યાં સુધી કાઢેલાં કામ ચલાકિ ધર્મના દવાખાનામાં નવસારી ખાતે પેહેલવેહેલા શીખેલા ડાકટર તરીકે શેઠ રસ્તમજી હોરમજી હાથીરાંમ, એવણે મુંબઈની ગ્રાંટ મેડીકલ કોલેજમાં વૈદાંતો અભ્યાસ કરી ઇ. સ. ૧૮૬૦માં તખીબપણું ચલાવાની શનદ મેલવી હતી તેવણને મોકલ્યા હતા. અને ઇ. સ. ૧૮૬૨માં એ “ વીક્ટોર્યા દીસ્પેન્સરી ” રીતસર ઉઘડી તેના પણ સરકાર તરફથી એવણનેજ તખીબ તરીકે કાયમ રાખવામાં આવ્યા. એવણે ૨૭ વરસની કાચી ઉમરમાં નવસારી ખાતે ઇ. સ. ૧૮૬૩માં શુરબી હતા. એવણે નવસારીના પેહેલવેહેલાજી “ ડાકટર ” હતા. ઘણા હુશી-આર અને મલતાવજ સ્વભાવના હતા.

૧૮૬૩.

પેહેલ વેહેલો.

નોશાકરો, મુનસફ.

ના મોખેદોમાં એ પ્રમાણે પેહેલ વેહેલો સનદ પામનાર પ્રકરણ આ હતા.

૧૮૬૩.

મોંઘવારીમાં મદદ.

ધ. સ. ૧૮૬૩માં મુંબઈની હાઇકોર્ટ ત્રણ રકથી નવસારીના વતની મોખેદ નશરવાનજી શોરાબજી વજીરદારને મુનસફના હુદાની સનદ આપવામાં આવી હતી. નવસારીના

જે પ્રમાણે આજ ધ. સ. ૧૮૬૭ના વરસમાં વરસાદ કમી પડવાથી નવસારીમાં મોંઘવારી ચાલવાથી દુકાળનું મદદ ફંડ સ્થપાઈ

ગરીબ લોકોને સસતો અનાજ પુરો પાડવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ધ. સ. ૧૮૬૩ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં નવસારી અને તેની આસપાસ તમામ ગુજરાતમાં મોંઘવારી ચાલવાથી આગરેયલ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ દરેક ગરીબ હમખતીઓને ત્યાં પોતાને ખરચે અનાજ પુરો પાડ્યો હતો.

૧૮૬૩.

હાકટર હાઉંગ નવ-

સારીમાં.

મુંબઈનાં કળવણી ખાતાના વડા મી. ધ. આઇ. હાવર્ડની સુચના ઉપરથી મુંબઈ સરકારને ખરચે પુના કોલેજના સંસ્કૃત ભાષાના પ્રોફેસર હાકટર માર્ટીન હાઉંગ,

દસ્તુર હોશંગજી જમશ્વરજી જમશ્વરજી સાથે ગુનાં પુરાંણાં જદ પેહેલવી તથા પારશીઓના ધર્મને લગતાં દફતરોની શોધ કરવાને ગુજરાત તરફ આવ્યો હતો. તે તા. ૭ જાનેવારી ૧૮૬૪, ને દીને સુરત થઈ નવસારીમાં આવ્યો હતો. અત્રેના દસ્તુર કેકોયાદજી રશતમજી મેહરજીરાંણા પાસેથી યજ્ઞદેજરદી ૮૦૦ (ધ. સ. ૧૪૩૧) માં લખાવલી દીનકર્દ કેતાબના સાત ગુજો, તેમજ દસ્તુર જમશેદજી રશતમજી જમશ્વરજીઆશાના પાસેથી ૩૦૦ વર્ષની લખેલી એક રેવાયત તથા શેકનુ ગુમાની વજારની કેતાબો, તથા શેક શોરાબજી એદલજી વજીરદાર તે હાઇકોર્ટના હેડમાસ્તર પાસેથી ૨૨૫ વર્ષ ઉપર લખાવલી વંદીદાદની એક નકલ લઈ ગયો હતો. એ ઉપરાંત વંદીદાદ, ધજશને, વીરપરક, અને ખોરદેહ અવસ્તાના ૩૫૦ વર્ષ ઉપર લખાવલાં કેટલાંક દફતરો તથા “ વેદાનુસ્ક ” ની એક નકલ, કોઈ એક મોખેદની પાસેથી વેચાતાં લઈ ગયો હતો. હેડમાસ્તર મી. શોરાબજીએ હાકટર હાઉંગ તથા દસ્તુર હોશંગજીને, દસ્તુર દેશાઈઓ તથા મોખેદોનો એક મોટો મેળાવડો બેગો કરી, તા. ૧૩ જાનેવારીને દીને મોટી જી

આફત આપી દેશાઈ દશતુરોની ઓલખાંણ કરાવી હતી.

૧૮૬૪

કાઉલમ્મ શકલાત-
વાલા.

નવસારીના વતની શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાના વડા દીકરા શેઠ કાવ-
જી ઉદ્ધે “ કાઉલમ્મ ” ઇ. સ. ૧૮૬૪
માં ૭૦ વરસની વયે મુજબ હતા. એવ-
જી પોતાના બાપની સાથે શકલાતના વેપારમાં પડીને ઘણી ખુબી અને
ઘનત મેળવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૩માં બાપના મરણ પછી પોતાના
બાપજીની સાથે મુજબ મધે “ દોરાબજી જમશેદજીના ઓકરોઓ ” ને
મામે પેઢી ચલાવી હતી.

૧૮૬૪

બહુમાન માટે
નાપસંદગી.

વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજા ખડેરાવ
મુજબ મધે ફરવાને ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં ગયા
ત્યારે સર જમશેદજીએ પોતે એક નોશાકરો
હોવાથી પોતાને ત્યાં તેવણને નોતર્યા.
અને મોટી માનવંત મીજલશ ચલી હતી. સરે, ખડેરાવ મહારાજાને
જરીઆનનો કિમતી પોશાક તથા કેટલાંક નામીયાં જલ્દિવાતનું
નજરાણું કયું, તથા મહારાજ સાથે ગયલા સરદારોને ઉચી કાશમીરી
શાલો ઓઢાડી, જેથી ખુશી થઇને મહારાજા સર જમશેદજીને તેમનાં મકાન
આગલ હમેશાં નગારખાતું ચાલુ રાખવાને, અને તેના ખર્ચે સારા ગા-
યકવાડી મુલકમાંથી મોટી જંગીર કાઢી આપવાને તથા મુજબમાં બેશી
ફરવા રાજદાર પાલખી આપી, “ ગાયકવાડના પાલકી પદસ્ત ” નું
બહુમાન આપવા જણાવ્યું, પણ તે લેવાની સરે ઉપકાર સાથે ના પા-
ડી. (જુઓ તા. ૧૯ જાન્યુઆરી ૧૮૬૪ નું જામજમશેદ)

૧૮૬૪

સર બાર્ટલ ફ્રીઅર
અને નોશાકરાઓ.

ઇ. સ. ૧૮૬૪માં મુજબનો નામદાર ગવ-
ર્નર સર બાર્ટલ ફ્રીઅર, સુરત ખાતેની
સર કાવજી જોહાંગીરવાલી ઓસ્પીટલ
ઉઘાડવાના સમારંભ સોડ જતો હતો. તે
પ્રસંગે શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ લેડી આવાંબાઈ સાથે અને
પધાર્યા હતા. અને ગરીબ લોકોમાં મોટા મોટા રકમોનું વેહેંચાંણ કરતાં
હતાં; તે પ્રસંગે ગવર્નરને સુરત તરફ જતો જાણી તેવણે નોશાકરાઓ
પાસે એક માનપત્ર તૈયાર કરાવ્યું નવસારીના તે વેળાના શાખાએ તથા
દેશાઈઓએ તેમાં મુખ્ય ભાગ લીધો હતો. ગવર્નર નવસારી સ્ટેશન
ઉપર ઉતર્યા હતા, અને માનપત્ર સ્વિકાર્યું હતું. ગવર્નરે શેઠ રસતમ-

જીને નવસારીમાં જોઇ સંતોષ બતાવ્યો હતો કે, “ તેવણ સુખધની હેનગારી એકવાર પડતી મેલીને પોતાના સ્વદેશીઓ તથા સગાં વાહ-લાંઓ સાથે આ કશબાઓમાં કેટલોક વખત પોતાના વતનીઓને કાવ-દો કરવામાં ગુજરાતવાથી તમો યોનરેખલ શેકને મેટા દિલાસો અને સુખ મલતું હશે. ” વળી નવસારીના પારશીઓએ તેજ અરસામાં ગ-કટર હાકિમને મદદ કરવા માટે ગવર્નરે નોશાકરાઓનો ઉપકાર માન્યો હતો, અને દસ્તુર હોશંગજીની તારીફ કીધી કે તેવણ કાબેલ અને વદાદાર છે.

૧૮૬૪

ઈ. સ. ૧૮૬૪ તા. ૧૭ અક્ટોબરથી શેક

કાવશજી જાંગીરજી
દવાખાંતું.

કાવશજી જાંગીરજી રેડીમનીએ નવસારી કશબામાં આજ એક ધર્મતું દવાખાતું ગકટર જમશેદજી એહરાંમજી વીમા

દલાવનાં ઉપરીપણાં હેઠલ પોતાને ખરચે ચાલુ કીધું હતું. તા. ૩૦ અક્ટોબર ૧૮૬૪ના ગુજરાત મિત્ર ઉપરથી જણાય છે કે એ દવાખાંતું ઇ. સ. ૧૮૬૭ના માર્ચ માસ સુધી શેક કાવશજીએ ચાલુ રાખ્યું હતું, અને તે પાછલ તેવણના રૂ. ૪૫૬૫ ખરચાયા હતા. એ બાદ એ દવાખાંતું શેક અરદેશર હોરમજી વાડીઆએ દેશાઈજી ટેહમુરપભાઈના ધર-માં આસરે ૪ વર્ષ સુધી પોતાને ખરચે ચાલુ રાખ્યું હતું.

ગઢેવીનું દોખમું. નવસારીની અંગુમનના ઉપરીપણાં હેઠલ ગઢેવી ગામમાં અંગુમનના ઉગરાટથી તથા શેક કાવશજી જેહાંગીર રેડીમનીની મદદથી દોખમું બાંધવાનો તાંણો પુરવાની ક્રિયા ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં કરવામાં આવી હતી. જે વેળાએ ૪૦૦૦ પારશીઓ ભેગા મળ્યા હતા. એ દોખમું ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં તૈયાર થવાથી નવસારીની અંગુમનના ઉપરીપણા હેઠલ ઇજવામાં આવ્યું હતું.

વાએજી કરવાનો આલ. રથીથવનનાં જશનની ક્રિયાઓમાં, જશન પુર થવા પછી ધર્મ સંબંધી વાએજી, વિહવાન દસ્તુર કાવશજી દારાબજી મેહરજીરાણા (ઉરફે “ રાહતુમાયતું સાંકલ્યું ” ચાને રાહતુમાય સભામાં જેથી અવસ્તા કે બીજી માહીતી જોઇએ તે એવણ મોંઢે મોલી જતા હતા તેથી સાંકલ્યાની ગરજ જોયા સારતા હતા) થણી દીનારોની વાએજી કરતા હતા, તે આલ બંધ પડી ગયાથી તે પાછો ચાલુ કરવાનો રહેયો ઇ. સ. ૧૮૬૬માં નીકલ્યો હતો. અને પેહેલવેહેલી વાએજી “ માણસ જાતને સમ્યાઈથી રેહેવાની જરૂર ” વીશે અવ-સ્તાની દલીલો સાથની એક અસરકારક વાએજી તા. ૨૫ સપ્ટેમ્બર

ને દીને દસ્તુર રસ્તમજી કેકોબાદજી મેહેરજીરાણાએ સમજાવી હતી.
રૂપાના પાત્રાંની દેશાર્ધ શ્રી ખુરશેદજીવાલાં અનેના આતશ-
પેહલ. ખેહરાંમ સાહેબમાં ત્રાંખા પીતલના યજ્ઞ

કુડને બદલે કેબલો રાખવા સારૂ રૂ.
 ૧૦૦૦૦ ની કિંમતનું ચાંદાનું એક પાત્રું આ. ખેહરાંમજી નધરવાંજી
 શીરવૈયે ચઢવ્યું હતું. જે વેલા દેશાર્ધજી બરજીરજી નવરોજીએ પો-
 તાના કુટુંબના હક સંબંધી વાગળી વાંધા લઇ રીતસર લેખ થયા
 પછી ચઢવા દીધું હતું. તે વેલાએ મોટી તકરાર ચાલી રહી હતી.

ઈંગ્લંડમાં પાસ થનાર ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં હિંદુસ્થાનનાં જંગલ
પહેલ વેહલો ખાતાંમાં સરકાર તરફની નેમણુકને માટે
નોશાકરો. લંદનમધે લેવાયલી પરિક્ષામાં ૨૦૦ ઉમેદ-
 વારો મધેથી ફક્ત પાંચ જણા પસાર થ-

યા હતા, જેઓમાં એકજ નેટીવ હતો, અને તે એકજ પારશી હતો,
 અને તે આપણો પોતા દેશાર્ધના ખાંદાંનનો નોશાકરો ભાઈમી. ફરાંમજી
 રસ્તમજી દેશાર્ધ હતો. આ જંગલ ખાતાંની પરિક્ષામાં પસાર થનાર
 પેહલવેહલો નેટીવ હમારો નોશાકરોજ હતો. મી. ફરાંમજીએ પરિક્ષા
 પસાર કર્યા પછી કાયદા પ્રમાણે ફ્રાન્સ તથા જરમનીનાં મોટાં મોટાં
 જગલોમાં અઢી વરસ સુધી તાલીમ લઇ ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં હિંદુસ્થા-
 નમાં આવી સીંધના જંગલ ખાતાંમાં નેમાયા હતા. તા. ૯ માર્ચ ૧૮૬૭નું
 ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડયા ખબર આપે છે કે, " Out of about 200
 candidates who were examined in London for five
 Government appointments in the Forest Depart-
 ment of India, Mr. Framjee Rustomjee Desae
 was declared to be one of the successful competi-
 tors. The salary attached to the office is Rs 250
 per mensem to commence with. Mr. Framjee had
 been prosecuting his studies in England for some
 time; and, before coming out to India, will have
 to travel over the continent to gain special know-
 ledge connected with the Forest Department. "

“ શોરાબ ખાગ. ” તથા “ નશરવાંન ખાગ. ”

બાહાર ગામોએથી નવસારીમાં આવનારા પારશીઓને કુતારા માટે બહુ અગવડ પડવાથી નવસારીના વતની આ. કાવશજી શોરાબજી બેદવારે પારશી મુસાફરોને વાપરવા તથા નવસારીના જરથોસ્તીઓને સર અવસરે વાપરવા, પોતાના મમાઈ બાઈ કુવરબાઈ તે એ. દાદાબાઈ નશરવાનજી બેદવારના ધણીઆંણીના પુત્રને માટે, એક ધર્મશાળા બંધાવી તેને પોતાના બાવા એ. શોરાબજી પાત્રજી બેદવારના નામ ઉપરથી “ શોરાબ ખાગ ” નામ આપી ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં ખુલ્લી મેલી હતી. અને તેની મરામત માટે રૂ. ૨૦૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા હતા. અને એ મકાન તૈયાર થયાની ખુશાલીમાં બીજાં દહાડે નોશારીના તમામ મરદોની, અને ત્રીજે દહાડે તમામ ઓરતોની ન્યાત જમાડી હતી.

ઉપલી ધર્મશાળા તૈયાર થયા પછી ૪ મહિના રહીને એ મકાનથી થોડેજ છેટે, એ. નશરવાનજી ખરશેદજી કાંગાએ અદિઆના જરથોસ્તીઓને વાપરવા તેમજ બાહાર ગામના પારશીઓને ઉતરવા “ નોશરવાન ખાગ ” નામે એક ધર્મશાળા બંધાવી ખુલ્લી મેલી હતી. તેની મરામતને માટે રૂ. ૨૦૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા હતા.

શાપુરજી શકલાતવાલા.

શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાના ચોદા દીકરા શેઠ શાપુરજી જેવણ પોતાના બાપની સાથે સકલાતનો બોહોતો વેપાર ચલાવતા હતા તેવણ એક નોશાકરા હતા. તેવણ ઇ. સ. ૧૮૫૩ થી બાપના મરણને લીધે “ દોરાબજી જમશેદજીના છોકરાઓ ” ને નામે વેપાર ચલાવતા હતા. વલી તે ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૮૬૦ થી એવણે નવસારીના વતની શેઠો નશરવાનજી રતનજી તાતા, તથા જમશેદજી નશરવાનજી તાતા તથા મુબઈના શેઠ કાલાનદાસ નારણદાસ સાથે “ નશરવાંનજી રતનજીની કુંપની ” ના નામથી બીજો વેપાર તથા કંટ્રાક્ટ ચલાવતા હતા. મુબઈની યુનાઇટેડ સ્પીનીંગ એન્ડ વીવીંગ કુંપનીના એવણે દાયરેક્ટર હતા. આરબો સાથના નાહનપણનાજ પરિચયને લીધે એવણે અરબી ભાષા અચ્છી જાણુતા હતા. એવણે ઇ. સ. ૧૮૬૮માં ૬૦ વરસની વયે મૃત્યુ પામ્યા હતા.

પાદરી વીલસન નવસારીમાં.

મુંબઈનો પ્રખ્યાત પાદરી રેવરંડ ડૉક્ટર જૉન વીલસન ડી. ડી. જે મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૮૨૯ના સુમારે આવી દાહોકાઓ સૂધી ત્યાં રહી પોતાના ધર્મમાં હિંદુસ્થાનના લોકોને વટલાવામાં ફતેહ પામતો હતો, તથા જેના માનમાં મુંબઈમાં વીલસન કોલેજ સ્થપાયેલી છે, અને જેને પારશી, હિંદુ વગેરે મુંબઈની સઘળી રાતના લોકોએ ગવર્નરના પ્રમુખ-પણા હેઠળ માનપત્ર આપી રૂપાંતો એક “ સાલ્વર, ” તથા રૂ. ૨૭૦૦૦ નું ફંડ મેળું કરી તેનું વ્યાજ, એ વિદ્વાનને આપતું કર્યું હતું, તે વીલસન પાદરી ગુપચુપ નવસારીમાં ઇ. સ. ૧૮૪૪-૪૫ (સંવત ૧૯૦૦) ના અરસામાં આવ્યો હતો. કાલ્યાણાડીમાં તેણે પોતાનો મુકામ રાખ્યો હતો, અને ત્રણ દિવસ રહી પોતાનું નામ જણાવ્યા વગર, શોષ ખોલ ચલાવ લાગો. એક દહાડે પાછલા પોહોરના ઘેઘા ઉપર ફરતો ફરતો દેશાઈજીના આતશબેહરાંમ આગલ આવી ઘોડા ઉપરથી કિતરી પડી, આતશબેહરાંમ સાહેબના પેહેલા દરવાજામાં દાખલ થયો. તે વેળાએ વારાફાર મોખેદો આ. નવરોજી જમશેદજી બામજી અને રસ્તમજી ખરશેદજી ગાંરા અગ્યારીના અંદરના ભાગમાં ગભરાતથી બુમો પાડતા ચાલી ગયા, “ ટોપીવારો અગ્યારીમાં દાખલ થયો છે. ” ત્યાં દેશાઈ ફરફતજી હોરમજી ઉર્ફે “ જીજીસાહેબ ” હાજર હતા, તેવણે આતશબેહરાંમના જીના બંગલાની સીલડી આગળ તેને રોકી રાખ્યો. તે અંદર નવા માંજે, પણ જીજીસાહેબ તે કાંઈ સમજી શકે નહીં, એટલે હોળ-તોજી કંઠા કરે. એવામાં મરહુમ દશતુર જમશેદજી રસ્તમજી જામરખ આશા આવી લાગ્યા. તેવણે વીલસનને ફારશી ભાષામાં સવાલ કર્યો. તે વેળાએ વીલસન ફારશી સમજતો હતો, પણ ખોલતાં અચકાતો હતો. બ્યારે વીલસનને ખબર થઈ, કે એતો પવિત્ર આતશનો કેબલો છે, તેવોજ દરગુજર ચાહી બાહાર નીકલી પડ્યો. આ વખતે દેશાઈજી ખરજોરજી નવરોજીવાલું મોટું ઘર બાંધાયલું નોહોતું, તે જગા ઉપર જમશેદજી દસ્તુર સાથે ઉભા રહી લાંબો વખતવેર વાતો ચલાવી. બંનેની ગોફતેગો જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી હતી. તે પછી તેણે જરથોસ્તી ધર્મની કેતાઓ જોવા ઈચ્છા બતાવી. જમશેદજી દસ્તુર ધણા કાબેલ, અને

સ્વતંત્ર વિચારના એક ખરેખરા નોશાકરા નર હતા, તેવણું ધર આતશ-
ખેરાંમવાવા મોહોલામાંજ હોવાથી ત્યાં તેને લાઈ જઈ પોતાના ઓટલા
ઉપર બાહાર બેસાડી ધર્મની જીતી કેતાઓ બતાવા માંડી. એ ધર
આગળ તે નવાઈ જેવું જોવા લોકોની ઠંઠ મલી હતી. વીલ્સને કેટલીક
કેતાઓ પોતે વેચાતી લેવા ચાહી, પણ તે વેળાના નવસારીના ધર્મ
ચુસ્ત દશતુર મોખેદો અસલ આપદાદાની કેતાઓ કદિપણ ધરમાંથી
બાહાર કાઢતા ન હોવાથી, તે કેતાઓ વેચવા સાફ નાં પાડી ! વીલ્સન
આથી ઘણો દિવસગીર થઈ ગયો. તે કેતાઓમાં શાહનામાનો પાછલો
ભાગ, તેનું અરધું દશતુર હતું; જે સને ૯૦૦માં લખાયલું હતું, તેના
શ. ૩૦૦ આપવા વીલ્સને જણાવ્યું. જમશેદજી દસ્તુર જોકે ગરીબ
હાલતના હતા છતાં સાફ ના પાડી ! એ વખતે તેવણુના એટા દસ્તુર
ખરશેદજી, જેવણુ હાલ મકિના વડા દશતુર છે, તેવણુ જોકે હેરબદ
થયલા નોહતા, તોપણ ઈજ્જતને, વંદીદાદ. વીરપદ ભણી જણતા હતા,
તેવણુ પાસે વીલ્સને તે અવસ્તાઈ કલાંમે ભણાવી પોતે ખુશ ખુશ થઈ
ગયો, અને શ. ૫) આશોદાદ આપવા કર્યા, પણ જમશેદજી દસ્તુરે તે
લેવાને પણ ના પાડી. કેમકે જીવદીનને હાથની આશોદાદ લેવી, તે
વેળાએ ગુનાહભરેલું સમજવામાં આવતું. તોપણ તેવણુની ગરીબી
હાલત છતાં. એ આશોદાદ વગેરે ન લીધાથી કેટલાક લોકોએ તેવણુને
ઠપકો આપ્યો હતો. કલાક લાને શુમારે તે નાશીપાશીથી છુટો પડ્યો
હતો.

જોકે, મુંબઈમાં પાદરી વીલ્સન બધાંને વટલાવે છે, એવી વાતથી
ચોતરફ હિંદમાં કોઠો બીહ ગયાં હતાં, પરંતુ નવસારીમાં તે જોટલો
વખત રહ્યો તેટલો વખત એ વીલ્સન પાદરી છે એમ કોઇના જાણવામાં
આવ્યું નોહતું. પણ વીલ્સને પોતે જ્યારે મુંબઈમાં તે વીશે ઘણાઓની
આગળ ઉપલી બધી હકીકત કહી ત્યારે એક મહીનો રહીને મુંબઈથી
નવસારી ખાતે ઠપકાના કાગળો લખાઈ આવ્યાં કે “ પાદરી વીલ્સન
નવસારીમાં આવ્યો તેને જમશેદજી દસ્તુરે બધી દીન ધરમની કેતાઓ
દેખાડીને બધું કહી આપ્યું તે સાફ નહીં, કાંજે તેતો પારશીઓને
વતલાવે છે. ”

એ જમશેદજી દસ્તુર સ્વતંત્ર વિચારના પટેલા દસ્તુર હોવાથી
અત્રેના હેડમાસ્ટર મરહુમ શોરાબજી વજીદદારને ત્યાં પાછલી રાતે જ્યા-
રતમાં ગયાથી થોડાક વખત છુટા પાડેલા પશુ તેની બીલકલ

પરવા ન કરવાથી ઉલટા પોતે કહતા કે, મેં બધાઓને ન્યાતખાદાર સુકેલા છે. આખરે અંજુમને તેણી સાથે પાછી સલાહ કરવાનું વાજખી વિચારું હતું. એ પ્રમાણે યકટર વીલ્સન પણ નવસારીની મુલાકાત લઈ ગયો છે.

દાદાભાઈ વાછા. નવસારીના વતની શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી વાછા, તે શેઠ માણેકજી જીજીભાઈ વાછાના નાધલા દીકરા. એવણુ પોતાના કાકા મરહુમ સર જમશેદજી તરફથી વ્યાપાર માટે ચીન જઇ સારી પુણ મેલવી પ્રખ્યાત થયા હતા. અને તે પુણનો મોટો ભાગ, પોતાના કુટુંબમાં એધે વિતરતા આવેલા “ સખાવત ” ના વારસાની રૂએ, ધર્મખાતે આપ્યો હતો.

હુઅરસ્તે ઉર્ફે જેનરલ ફંડ.

નવસારીની અંજુમનને લગતાં ધર્મનાં કામો કરવાને માટે તા. ૧૩ મે ૧૮૭૦ ને દીને અંગ્રેજી અંજુમને ભેગી મલી “ નવસારી હુઅરસ્તે ફંડ ” યાને નવસારીના જરથોસ્તીઓનું નેક કાયને લખતું ફંડ ઉભું કરીધું હતું, અને તેના વ્યાજમાંથી પ્રથમ જરથોસ્તી સ્વાંતોને અવજ મંજવ પોંદ્યાડવાનાં કારણસર નવસારી ખાતે દોખમા સુધી જે રસ્તો બંધાય તેની ઘટતી મરામત કરવાનો, તથા તે ઉપરાંત જે વધુ ઉપજ થાય તો દરરોજની એક ઈજશની તથા આફગાંન બાજ અને દર દરવરસીન રોજે દોખમા આગળ જશન કરવાનો, તથા તે કરતાં પણ વધુ ઉપજ થાય તો દરશાલનો તીરમહીનાનો એક શેહેરી ઘાઢબાર કરવાનો, વગેરે ઠરાવો થયા હતા. એ ફંડનો વહીવટ ચલાવવા માટે દેશાધ જરજેરજી પાલણજી (શરતશીન તથા ખમ્મનચી) તથા તે વેળાના હૈયાત હસ્તુર કેકાખાદજીના ભેટા માહીઆરજી (નાયબ શરતશીન તથા ખમ્મનચી), દેશાઈ મનચેરજી જરજેરજી (સેક્રેટરી), તથા ભમા સ્પજી એદલજી દેશાઈ (પોલ્યા), નવરોજજી રતનજી કુતાર, માણેકજી ભેરાંમજી મુતશી, ભમાસયજી રસ્તમજી મારડા, એદલજી રસ્તમજી ગાએ, ફરાંમજી ફકીરજી તંબોલી તથા રતનજી પેશતનજી સુતરીઆને તરસીઓ ઠરાવ્યા હતા.

તે પછી તા. ૪ ડીસેમ્બર ૧૯૭૨ ને દીને નવાં ઉભાં થયલાં અગ્રેજી નામ સાથતા “ જોનરલ ફંડ ” સાથે, અવસ્તાઈ નામવાલું “ હુઅરેસ્તે ફંડ ” જોડી નાંખવામાં આવ્યું, તેમાં રૂ. ૪૩૫૫ (તેમજ નવસારી ખાતે રૂ. ૨૮૦૪ અને મુજબના રૂ. ૧૫૫૧) પૈકી રા. વર્ષના વ્યાજ મંજૂરી પૂરતી બાકી જતાં રૂ. ૪૦૦૦ની સરકારી નોટ અને રૂ. ૩૫૫ રોકડા, નવાં ફંડમાં આપી, હુઅરેસ્તે ફંડનો હિસાબ બંધ કર્યો હતો. એ ફંડના ખાતજીવી ૧૧ નવા સભાસદો થયા હતા. તેમાં મુખ્ય ભાગ બેહેદીન હોસ્તમજી આશાજી હવાલદાર નામના “ નવસારીના નવ-રોજ દુરદુનજ ” ગણાતા એક ઘણા હિંમતવાન, અને કદિ છોડે નહીં એવા મજામુત અને વ્રદ વિચારના નરે એ ફંડના રક્ષણ માટે કોર્ટ દ-રબારે પૈસા ટકાથી હોરાંન થઇ નોસારીની અચ્છી શેવા બગવી હતી. જેના માનમાં એવજી બારે ઇ. સ. ૧૯૬૫ માં ગુજરી ગયા, ત્યારે એક ગ્રહસ્થે રૂ. ૩૦૦ની રકમ એલાહીદી કાઢેલી જણાવી હતી. હાલ એ જોનરલ ફંડમાં અશરે રૂ. ૧૨૦૦૦ ની થાપણ થયેલી છે. એ ફંડનાં વહિવટમાં સ્વતંત્ર વિચારના મરહુમ દેશાઈ બરજોરજી પાલજીજીએ ઘણી મેહેનત અને જોહેમતથી સારો વધારો કર્યો હતો. જેના પદલામાં તેવણને એક શાલ અંબુમને આપાડી હતી.

૧૮૭૦

કબીસાની તકરાર.

ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં કબીસાની તકરારે ચોતરફ ફેલાયલી હોવાથી નવસારીના વિ-હવાન એરફ મનચેરજી શાપુરજી વાઘાએ વડા દેશાઈજી બરજોરજી નવરોજીના પ્રમુખપણાં હેઠલ તા. ૨૨ એ ૧૮૭૦ને દીને “ કબીસા ” વીશે એક છટાદાર ભાષણ કર્યું હતું.

એ કબીસાની સમજણ એવી છે કે:—હાલમાં પારસીઓમાં એ મુખ્ય વિભાગો છે. ૧—કદમી, અને ૨—રસમી અથવા શેહેનશાહી. કદ-મી = યાને કદિમિ, અથવા કદિમથી ચાલતા આવેલા રેવાજ પ્રમાણે આજનારા. અને રસમી = એટલે ચાલતી આવેલી રસમને અવલંબી વર્તનારા, અને ઇરાંનના શાહનશાહના રેવાજ પ્રમાણેની ગણત્રિ ગણના-રા, તે ઉપરથી શેહેનશાહી પણ કહેવાય છે. એ વિભાગો મી. અ. બ. પટેલના કહેવા પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૪૫થી પડેલા છે. એ એ વિભાગો થવાનું કારણ આ છે. જે કેટલાક પારસીઓ અમુક મહિનો ગણે છે, તે બીજા કેટલાકો ન ગણતાં તેની આગળનો ગણે છે. યાને કદિમીઓ એક મહીનો આગળ અને શેહેનશાહીઓ એક મહીનો પાછળ ગણે છે.

કદમિઓનો અરદીખેદેસ્ત મહિનો હોયતો શેહેનશાહીઓનો ફરવરદીન મહિનો હોય છે. એક મહિનો પાંચ ગણનારોઓની દલીલ એવી છે કે, ઇરાનથી પારશીઓ હિંદમાં નાણી આવ્યા પછી એક કવિસો (૩૬૫ દહાગાનું) એક લરસ એવો હિસાબ મેળવવા દર ૧૨૦ વરસે એક મહિનો ઉમેરવાના રેવાજને કવિશો અથવા કબીરો કહે છે) કીધો છે. જેઓ એક મહિનો આગલ છે, તેઓ કહે છે કે એ કબીરો આપણે કીધો નથી, એવી તકરાર ઘણા વરસો સુધી જેસમેર આદ્યા પછી અતે ઇ. સ. ૧૭૪૫માં કદમીઓએ એક મહિનો આગમયથી મુકતાદ માંડવા શરૂ કીધા, તે દિવસથી કદમી અને રસમી એવા બે ભાગ થયા. એક મહિનો આગળ રોજ માલ ભણવાની રીત અરમનીના દલાલ શેઠ માણેકજી એદલજી અરમનીએ છેક સને ૧૭૨૨ થી શરૂ કરી હતી એમ કહે છે.

૧૮૭૧

નવસારીના દશતુર રશતમજી નશરવાન-

કેકાબાદજી દશતુર.

જીના વડા ખેટા દશતુર કેકાબાદજી, તે

હાલના દશતુર દારાબજી માહીયારજીના

બાપા ૫૭ વરસની વયે તા. ૮ જાનેવારી ૧૮૭૧ ને દીને ગુજરી હતા. પોતાના બાપના મરણથી ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં એવણને દશતુરી મલી હતી. એવણના વખતમાં નવસારી પચકને તાખેના આસપાસના ઘણાં ગામોમાં નવી દરેહખેદેરો અને દોખમાઓ પરલ્યાં હતાં. નવસારીમાં પારશી પંચાતના તથા સર જમશેદજી જીજીભાઈના ચેરીટી ફંડના ધર્મના કામોના ઇ. સ. ૧૮૫૦ થી એવણ એક મુખ્ય મેમબર હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં કેલાશવાશી ખંડેરાવ મહારાજની એવણે મુલાકાત લીધાથી એવણને કશખી શાલ તથા પાંચડી બેટ મદ્યાં હતાં. તેમજ માહરાજે પોતાના ઘરમાં માતાજી સાથે પણ એઓને આલખાવ્યા હતા.

બીજા મેહરજીરાંણા. દશતુર કેકાબાદજીએ ૩૪ વર્ષની લાંબામાં

લાંબી દશતુરી ભોગવી, ત્યારે તેવણના

ખેટા મેહરજીરાંણા તે હાલના વડા દશતુર દારાબજીના બાપાએ ૩૪ મહિનાનીજ ટુંકામાં ટુંકી દશતુરી ભોગવી ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં ગુજરી ગયા. એવણને બાપના મરણથી ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં દશતુરી મલી હતી. એવણ ઘણાં સુધા અને ભણનાર ગણનાર હતા. જો એવણની દશતુરી થોડાં વધારે વર્ષ લાંબાઈ હોત, તો એવણના પાંદાંતને તેમજ

નવસારીને ઘણો લાભ થાત એમ એવણુના ભલા સ્વભાવ ઉપરથી જુ-
નગો મત આપતા રહ્યા છે.

છેલ્લા ગાદીનશીન દેશાધ્યો.

પ્રથમ છુટી છુટી હકીકત નવસારીના છ ગાદીનશીન દે-
શાધ્યો વીશે આપણે જણાવી છે, હવે બાકીના ચાર ગાદીનશીન
જે થઈ ગયા, તેઓ વગેરેની સામટી હકીકત જણાવ્યે.

૧—એ. હોરમજ એ. રસ્તમ. દેશાધ્ય રસ્તમજી મનચેરજીના
ખીજા બેટા. નવસારીના વડા દેસાઈની ગાદી ઉપર સાતમા દેશાધ્ય લેખે
એવણુ આવ્યા હતા. એવણુ “ હોરમજીભાઈ ” ને નામે સાધારણ રીતે
ઓલખાતા હતા. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૪૦માં થયો હતો. તા.
૪ મે ૧૮૫૫ ઇસવી રોજ ૧૧ માહ ૮, ૧૨૨૪ ચન્દ્રેન્દ્રદીને દીને
એવણુના ભાઈ ખરેજીભાઈની ગાદીએ તેવણુના કિંમણાને દીને
આવ્યા હતા. સ્વભાવે હદ બાહાર ભોલા હતા. એવણુ પોતાના બપાવાના
પિત્રાઈ ભાઈ તેહમુરજી રસ્તમજીના પાલખ થયા હતા. તેથી એ. હોર-
મજ એ. તેહમુર નામ ફેરફારમાં લેવાય છે. એવણુ સંવત ૧૯૧૪માં
ગુજરી ગયા હતા. તા. ૬ મે ૧૮૫૫નું જન્મે જન્મશેઠ એવણુ માટે કહે
છેકે:—“ હમો શારીંગે જાણીએય કે દેશાધ્ય હોરમજીજી પોતાના વ-
ડવાઓની જગો માંન ભરેલી રીતે ચલાવવાને લાએક છે. ”

૨—એ. તેહમુરજી એ. બેહમન. એવણુ દેશાઈની ગાદી
ઉપર આઠમા દેશાઈ હતા. એવણુના આપ દેશાઈ જન્મશેઠજી વરસો સૂ-
ધી ગાયકવાડ સરકાર ચાથે લડત ચલાવી તેના મીમાં ફજ ચાખ્યા વિના
ગુજરી ગયા હતા, તેના ફજો એ દેશાઈજીના વખતમાં મહ્યાં હતાં.
એવણુ ઘણો ભાગ મુજબનાજ એક શેઠ્યા તરીકે મુજબમાંજ રહેતા
હોવાથી એવણુની વતી દેશાઈજી બરજેરજી નવરોજ દેશાઈમજી ચલા-
વતા હતા. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૬૧ માં થયો હતો. મુજબમાં
નાવર મરાઠા કરવા માફ એવણુ યોજના જાહેર કરી હતી, તે ફતેહ
પામવા પામી નહી હતી. એવણુ સંવત ૧૯૩૨ માં મરણ પામ્યા હ-
તા. મુજબના દરેક મેટાં જાહેર કામેમાં એવણુનો આગેવાની ભર્યો
ભાગ હતો, એમ મુજબની પારશીઓને લગતી તવારીખોમાંથી

જણાઈ આવે છે. મરહુમ હોશીઆર, અને પરહેઝગાર હતા.

૩-એ. બરજોર એ. નવરોજ. નવસારીના દેશાઈની ગાદી ઉપર નવમા દેશાઈ લેખે દેશાઈ બરજોરજીભાઈ આવ્યા હતા. નવમા હોવાથી નવસો વીધનો અને નવસો ખટપટો એવણુની કારકીર્દી વખતે જાગી હતી. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૬૪ના શ્રાવણ વદ ૧૦ના રોજ થયો હતો. વેહેવલવાલા દેશાઈ શેઠજીભાઈની દીકરીના એવણુ દીકરા થાય છે. જાણે ગોયા રીજ'ટ તરીકે એવણુની કારકીર્દી દેશાઈ તેહમુ-રસજીની ગેરહાજરીમાં ચાલી હતી. દેશાઈ ખાંદાન ઉપર સવા લાખ રૂપ્યાની જે વેળાએ ગાયકવાડ સરકારમાં તવાઈ આવી પડી હતી, તે એવણુની કુનેહથી ખાંદાનના લાભમાં ઉતરી હતી. એવણુને પોતાના વડવાઓથી ઉતરતું આવેલું રૂ. ૩૦૦૦નું અંગ્રેજ સરકાર તરફથી પોલી-ટીકલ પેનશન મળતું હતું. તે એવણુના મરણ પછી બંધ પડ્યું હતું. દેશાઈ ખુરશેદજીવાલા અત્રેના આતશખેહરાંમમાં રૂપાંતું પાતર ચઢાવ-તી વેળા થયલા ઝગડાનો પોતાને મનમાનતો નીકાલ એવણુના વખ-તમાં આવ્યો હતો. મ્યુનીશીપાલીટીમાં રૈયતને પણ ભાગ અપાવામાં એ-વણુની પેહેલ હતી. અને તે વીશે સંવત ૧૯૧૯માં એવણુ અને સર-કાર વચ્ચે લખાણો ચાલ્યાં હતાં. એવણુને ખંડેરાવ ગાયકવાડ સાથે ધાડી મીત્રાચારી હતી; અને સંવત ૧૮૫૭ના બળવા વખતે ખંડેરા-વ માહારાજે અંગ્રેજ સરકારને મદદ કરવી જ નેહ્યે એવી એવણુ-ની ખંતીલી સલાહ ઉપરથી માહારાજે ખીજા તંત્રીઓની સલાહ લઈ તે પ્રમાણેજ વર્તણુ કર્યું હતું. અકાબરોની શાક્ષી કોર્ટમાં ન લેતાં કમીશનથી લેવાનો ચાલ એવણુથી થયો હતો. એક અચ્છા ઘોડેસ્વાર લેખે એવણુનું નામ પ્રસિદ્ધ છે. છત્રેના સરકસ-માં આજે ઘોડાના જેવા ખેલો થાય છે, તેવા કેટલાક એવણુ નાનપણથી કરવા માંડતાં જોખમો પણ ખેડ્યા હતા. ગઝલો જોડવા ત્યા ગાવા વગેરેનો એવણુનો શોખ જાણીતો છે. પારશીઓને નાતરાં વગેરેની રજા સરકારમાંથી ન લેતાં પારશી અકાબરો સાથેજ સંબંધ રાખવા જેવો ધારો એવણુ પસાર કરાવ્યો હતો. પોતાની ઓતોખાચોગ્રાશી એવણુ કચ્છારસીક લખેલી, ત્યા કેટલીક વાર્તાઓ, કેટલીક પોતાની બનાવેલી ગજલો, પોતાના ખાસ ઘોડાની વિસ્મય પમાડનારી તવારીખ, ઘોડાના ત્યા ખીજાં જનવરો અને માણસો વીગેરેની દવાના નુસકાસંગ્રહ વીગેરે ઘણીક કેતખો એવણુ લખેલી વગર છપાવે ઉધઈનો ખોરાક

થવા લાગી છે. ખોદાનું ચાલવું થશે તો “ એહેવાલે બરગેર ” માં તે ઈશ્વે રસભરી હકીકત આપણે વાંચીશું. દારશી, મરાડી, વગેરેનું જ્ઞાન હોવાથી વાતોના, કેહવતોના, બેતોના, દોહરાઓના, અને ગઝલો કે કવિતાના દાખલા આપવામાં એવણુ સમયસુચક હતા. ધરમપોરના રાગ વીજ્યદેવજી, મુબઈના પેહેલા બારોનેટ, ત્યા બીજા બેરોનેટ, તથા રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ સાથે ત્યા વાહાડયાજી જીજીભાઈ દાદા-ભાઈ અને છોકરાઓ વગેરે સાથે એવણુને ઘણી દોસ્તી મોહબત હતી. મરણુ સંવત ૧૯૪૦ માં થયું. એવણુના લાગવગ, કુતેહ, અને સારી સમજથી પોતાના મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓના બેહોલાં વતન, ધનાં-મી ગામ, પાલકી વગેરેની આસામી, ત્યા દેશાઈગરાંની હક દસ્તુરીના સરકાર સાથે પાકા બંદોબસ્તો થવાથી આજ સુધી તે સર્વે સુરલીત-પણે એ કુટુંબ ભોગવે છે.

૪-એ. મીનાચેહેર એ. હોરમજ. એવણુ ૭મા દેશાઈ હો-રમજીભાઈના બેટા થાય છે. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૭૦માં થયો હતો. એવણુની યાદદાસ્તશક્તિ અન્યથા નેવી હતી. દશ દશ પંદર પંદર પેઢીઓના કુટુંબીઓમાં થયલાં જન્મ, મરણો, લગ્નો વગેરેની આખાદ હકીકત પરપર બોલી જતા હતા. માત્ર ૭ માસ દેશાઈગરં ચલાવી સં-વત ૧૯૪૦માં મરણુ પામ્યા હતા. દેખાવમાં ખુબસુરત, સ્વભાવમાં બોલા, અને નીતિમાં પરહેઝગાર હતા.

૫-એ. જામારૂપ. ઓ. જાંગીર. એવણુ કાંઈ વડા દેશાઈની ગાદીએ આવ્યા નેહોતા. પણ દેશાઈની ગાદીને છેક લાયક એવા એક યુજરોગનો ગાદી ઉપર આવવાનો વખત ન આવવાથી વિવેકને ખાતર તેવણુના યુજરોગો તરફથી અંગ્રુમન ઉપર થયલા ઉપકારો ધ્યાનમાં લઈ ફેહરેસ્તમાં એવણુનું નામ લેવાય છે. એવણુ ૬ થા દેશાઈ ખરશેદજીના બેટા હતા. પોતાના ૫ઠા ભાઈ જાંગીરજીના પાલક થયા હતા. એવણે સતત ૧૨ વરસ વડોદરા ખાતે રહી પોતાના બેટા સાથે ફેટલાંક સરકારી કામે કામી હતાં. જ્યારે શેઠ શોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ કુટુંબ સહ વડોદરે ગયલા તે વેળાએ એવણુની અને એવણુના બેટા દેશાઈ બેજ-નજીની મેહેનતથી ગાયકવાડના દીવાને પણુ સામીલગીરી આપી શેઠ શોરાબજીને પ્રજા તરફનું માનપત્ર અપાવ્યું હતું. સંવત ૧૮૬૫માં જન્મી સંવત ૧૯૩૧માં મરણુ પામ્યા હતા. વડોદરામાં પ્રથમ નીક-જોલી દરગદાર કચેરી જે હાલની સરદાર કોર્ટને નામે ઓલખાય છે તેના

એવણુને નવસારીના મોટા દેશાઈ તરફથી ૧૪૩૧ લેખે સરકારથી ઠરાવામાં આવ્યા હતા.

૬-એ. બેહુમન એ. એદલ. એવણુના બાપનો દારાબજી હતા, પણ પોતાના પીત્રાઈ એદલજીના પાલક થયા હતા. એવણુ પોલીઆ દેશાઈ હતા. મોટા દેશાઈથી એવણુ જુદા હતા. પણ દેશાઈ બરજે-રજીભાઈ સાથે એવણુને ઘાડી મીત્રાચારી હતી. સ્વભાવે ઘણા ભોલા હતા. અંગે કઢાવર, જુખાંએ બોલીદરાજ, અને સ્યાણા હતા. ફારશી ભાષાનું થોડુંક જ્ઞાન પણ હતું. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં ગુજ્યા હતા.

ભગર્યાઓનો ગ્રેટ ચાર્ટર.

આજે ભગર્યા પંથક પોતાના ટોલા ઉપર જે સ્થામિત્વ ભોગવે છે, તથા પોતાના તાબાના મોખેદોને ઇ. સ. ૧૭૩૩ના કાયદાની રૂએ બંધારણમાં રાખી શકે છે, તે મુખ્ય લેખ તા. ૨૬ અક્ટોબર ૧૭૩૩માં થયો હતો. એ દીને નવસારીના તમામ ભગર્યાઓ મોખેદોએ એકઠા મલી એક મુખ્ય કરારનામું કરી પોત પોતામાં એવા એકરાર કર્યા કે—“ અસલ આપણાં વડાં વડોરાની રાહ તથા લખીઆ માફક આપણાં પંથકો જે નવસારીનો મોટા મોહોશો* તથા મલેસર ફલીઓ, તથા ગંદેવી, બીલીમોરા, કેશલીપાટી, વલસાડ, મેહધર, કરાડી, મહુઆ, શીઓદપુણી, આંમલી, તવડી, મરોલી, તથા પેલીગમ વસાઈ, થાંણા, મુખઈ, કલ્યાંણી, ભીમરડી, એઓલ, દીવ, તેમજ વાંસડા, ખડકા, તથા વેચારે પાલનાં વગેરે જગાઓપર આપણા જજમાનો બહેદીનો રહે છે તથા હવે પછી રહેશે તેઓને ધરતું બાજ, બરશનુમ, વેવાહ, ગગરનાં, શેઆવ, શરોશ, આફરંગાન, વગેરેનું કામ કોઇખી મોખેદે અંજુમનની રજા વગર જઈને કરવું નહીં. અગર કોઇ મોખેદ ખુદી કરી રજા વગર જાઇ એ કામો કરેતો તે અંજુમનનો ગુ-નેહગાર ઠહે, અને રા. ૨૫૧) ગુનેહગારીના ભરે. જે મોખેદને અંજુમન મોકલે તે જાએ અને આલાદ જોઈએ તે નવસારીની દરેહમેહેરમાંથી

* નવસારીમાં પારશીઓ બે જથ્થે રહે છે. ૧-મોટા ફલ્યા. અને ૨-મલેશર ફલ્યા. એ મોટા ફલ્યાને અગાઉ મોટા મોહોશો, એમ જાણખવામાં આવતો હતો. •

લખ જાએ. ” આ લેખ ઉપર દશતુર દારાબજી પાલણજી—દસ્તુર જ-
મશેદજી રસ્તમજી મેહેરજીરાણા—દેશાધજી ખરશેદજી ટેહમુરજી—કુકાજી મે-
હેરજી પોલ્યા દેશાધજી—જીવણજી હોમજી પોલ્યા દેશાધજી—વગેરે ૫૫ મોખેદોની
શહીઓ છે.

આ લેખ થયાથી મેહેદીનોમાં વલી નવેસર ખટપટ ચાલી, અને
તેઓએ નાશીપાશી અને નાચારીથી એક હિંમતવાન લેખ કર્યો.

રસાકસીનો રમુજી અને રસીક રક્ષાપત્ર.

તા. ૧૪ ડીસેમ્બર ૧૭૩૪ને દીને, ઉપલા બગર્થાઓની માફક હવે
નોશારીના તમામ મેહેદીનો ભેગા મળ્યા. તેઓની મોટી સભા મલી.
તેમાં નવસારીના મોટે ક્લેયે તથા મયેશરના, ગંદેવી, મહુવા, મરોલી,
તવડી, શીઓદપુણી, ખીલીમોરા, મેહધર, કરારી, આમલી, વગેરેના શ-
મશત બહેદીનોએ નવસારીમાં ભાગ લીધો. તે સભામાં મોખેદોના વહેવ,
ગગરનાં, શીઆવ, વગેરેના લવાજમા બાપે બંદોબસ્તના નિચલા ઠરાવો
પસાર કીધા. “ સંવત ૧૭૪૨ (ઇ. સ. ૧૬૮૬) માં સર્વે બહેદીનોએ
મલી જેમ ઠંડવું છે તેમ આપવું, તથા જે તે બંદોબસ્તો મુજબ
મોખેદો નહીં ચાલે અને જીઆદા માંગી કામ અટકાવેતો મોખેદ વના
કામ ચલાવીએ. આશીરવાદ તથા ગગરનું સારવા અટકાવેતો તંદરોસ્તી
પઢીને વહુવરને ઉઠાડી ધર લાવીએ, શીઆવ તથા બાજ અટકાવે તો
લોખાંન મેલીને બાજ પોતાને ધર ખાધએ અને શીઆવ પેહેરીએ, ઘેહ-
સારજી અટકાવેતો સરોશબાજ તથા નીઆએશ તથા પટેટ પઢીને
રવાંનને દોખમે પોંદ્યાડીએ. તથા આ. મનોચેર હોમજીવાલી અગીઆરી
જે સંવત ૧૭૪૨ (ઇ. સ. ૧૬૮૬) થી અંજુમને ઠરાવી છે તે બાહાલ
છે, તે અગીઆરી ઉપર સુખન લાવેતો નામંજુર છે. એ અગીઆરી સાડ
પોતાનો જીવ જાઆમો આપીએ ને તે બાહાલ રાખીએ. ” આ
લેખ ઉપર રતનજી કુકાજી તલાટી, મનાજી કુકાજી તલાટી, રાંમજી શા-
ગર, બહેરાંમ ભાઇજી, નશરવાન ભાઈજી શાગર, જમશેદજી માણેકજી
વાછા (સર જમશેદજીના વડવા,) પટેલ માણેકજી અસપંદીઆરજી, બ-
રજોરજી નવરોજી તલાટી, મનોચેહેર કુકા, પટેલ મેહેરજી કારા, પેશી
રાંનજી, નવરોજી રસ્તમજી, કાવશ જીવણ, પેશી આશા નાહનજી,

અસપંદીઆર માંણેક લીમરા, દારાખ અસપંદીઆર, શૌરાખ જમશેદ, આદર જમશેદ કરારીના, માણેક શાપુર, આશા દારાખ ગેઆરા, જમશેદ રતન શીરવાઇ, અસપંદીઆર દાદા શીરવાઇ તવડીઆ, માણેક બહેરાંમ પાહલણ તવડીઆ, નવરોજ નરીમાંન શેદ, દારાખ શૌરાખ માણેક, અર-જેર નવરોજ, રસ્તમ નાનજી, બચા ધનજી ગાંધી, હીરા રતન તવડીઆ, શાપુર નવરોજ શાંગા, શુખલાજી આશાજી, રતનજી બહેરાંમજી રાણુ, બહેરામજી નવરોજ વાડીઆ, શૌરાખજી રસ્તમજી ખોખરી, હોરમજી રસ્તમજી ખોખરી, બચા જમશેદ પેશીખાંત વર્ષદ, માણેક દારાખ બહ-મન વજીરદાર, હોશંગજી નાના વાછા, હીરજી જમશેદ સુધ, નાનાભાઈ ફરાંમજી તવડીના, દારાખ ફરાંમ આશા, જોગી શૌરાખ, રતન દારાખ મહુવાના, હોમજી લીમજી મહુવાના, શોહરાખજી ભાઈજી મહુવાના, આશા ધનજી મહુવાના, નાનજી ધનજી મહુવાના, ગાંધી કોહેઆ ખરશેદ કુકા, ચાંદજી બહેરાંમજી ભાઈજી તલાટી, દારાખજી નાનજી કરાડીઆ, કાઉશજી રશતમજી અસપંદીઆરજી પટેલ, બચાજી રતનજી ખોખરી, ફરાંમજી પાલનજી મગરા, ખોગા હોમજી વાછા, બહમન કીકા માણેક, નવરોજ કાવશજી ચાંદજી, નાના આશા મહુવાના, જીવા રસ્તમ મરોલીઆ, ન-વરોજ નાહના મરોલીઆ, શૌરાખ દારાખ સુધ, દારાખ હીરા દીગરીઆ, માણેક જીવા દીગરીઆ, વગેરે બહેદીનોતી શહીઓ છે.

એ પ્રમાણે ઉશકેરાયલા બેહેદીનોએ છેલ્લું પગલું ભર્યું. એવું પ-ગલું આગળાજ વખતમાં ભરાયલું છે, એમ નથી, પણ છેક ઈ. સ. ૧૮૩૩માં કાંઈક વાંધાને લીધે મોખેદોએ બેહેદીનોને ત્યાંના કામો અટકાવ્યાં હતાં, જેથી કેટલાક દીનચુસ્ત બેહેદીનોએ પોતે થોડાક મહીના સુધી ઉપલા બેહેદીનોની માફકજ, સોકાને ત્યાં બાજ આફ્રીગાંન, થેહસારણું આશીરવાદ, નવજોત વગેરેની ક્રિયા કીધી હતી ! પશ્ચિમ તરફના ખડોમાં જે મારામારી અને જે પ્રકારના વરવાંધા રોમન કેથલીક અને પોટેસ્ટન્ટ પથો વચ્ચે ચાલી તેનો પસરાત આજસુધી ચાલુ રહ્યો છે, તેવાજ પ્રકારની આપણી નોશાકરી જીવેશ જગૃત રહી હતી.

દારધામનો દાહેડો.

ઈ. સ. ૧૭૪૦થી તો ભગરીયાઓ અને બેહેદીનો વચ્ચેની લડાઈ—

ભગરીયાઓ અને સંઝાણા વચ્ચેની મારામારી—ભગરીયાઓ અને મી-
નોચેર હામજી સાથનો ઝગડો—ભગરીયાઓ અને સુરતીઓ સાથના
વરવાંધા એવો દોરધાંમનોજ દાહેકો ચાલવા લાગ્યો હતો. બધા કેસોમાં
ભગરીયાઓ તો વાદી કે પ્રતિવાદી હતાજ હતા. આગળ આપણે તે
વીશેની છુટી હકીકત તો શાલવાર આપેલી છે. હાલ તેનો મુદ્દાનો
ભાગ, અને તે ઊપરથી તે વખતની આપણી હાલત ઉપર પડતું અ-
નવાળું જેવા સારૂ નવી બાબત હાથ ધરીશું. ઈ. સ. ૧૭૪૦માં રાવ
શ્રી ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે નવસારી મધે સંઝાણાના આતશખેરાંમની સાથે
વસનારા સંઝાણા મોખેદો આ. શાપુરજી બહેરાંમજી તથા આ. રશતમ-
જી શેહેરીઆરજી વગેરેને પરવાનો કરી આપ્યો હતો કે, તમારી
આતશની અગ્યારીમાં આશોદાદ જેને આપે તે સાથે કોઈના દાવો નહીં,
તથા જે કાંઈ રાસમાં આવે તે સરવે જેમ શુદ્ધાંમત વેંદચી લેતા હતા
તેમ વેંદચી લીએ. બીજી દખ્ખણ છુટી આપે તેમાં કોઈને મુઝાહમ
નહીં. ” આ પ્રમાણે સંઝાણા સાથે દિનપ્રતિદિન ઘસાતુંજ આલ્યા
કાંધાથી ભગરીયાઓએ સંઝાણાઓ સામે પોતાની ફરિયાદોની એક અરજી
તૈયાર કરી, અને દેશાધિ અરશેદજી તેહમુલજી, પોલ્યા દેશાધિઓ કુકાજી
મેહેરજી, તથા જીવણજી માણેકજી, અને દસ્તુરજી સાહેબ જામરૂપજી
આશાજી એવા ૪ મુખીઓના ડેપ્યુટેશન જોડે શાનગડ ખાતે રાવ શ્રી
ગંગાજીરાવની હજુરમાં તા. ૫ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૦ના રોજ મોકલી
આપી. એ અરજી ગંગાજીરાવને પોહિંચાડયા પછી ઉપલા ચારેવ મુખી-
ઓઓએ તા. ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૦ને દીને નવસારીની અંજુમન
ઉપર શાનગડથી એક પત્ર લખી ખબર આપી કે, “ ગંગા-
જીરાવે સંઝાણાઓને ફક્ત આતશખહેરાંમની બોએ દેવાને તથા ભગ-
રીયાઓને પોતાનાં પંથકમાં કામ કરવાનો હોકમ આપ્યો છે. ” વળી
દેશાધિ અરશેદજીએ એ વીશેનો એક કાગળ સુરત ખાતે શેઠ માણેકજી
નવરોજી શેઠના ઉપર તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બરને રોજ લખ્યો હતો, જેમાં
પોતાની સાથે શાનગડ આવેલા દશતુરજી જામરૂપજી આશાજી (તે
પ્રખ્યાત જામરૂપ આશાના પાંદાંનના મુખ્ય વડીલ) ની કાબેલ્યત વગેરે
વીશે લખે છેકે; “ બીજું અરજ એજે હમે દશતુર શ્રી જામરાજી
ગુ. આશાજીને તાંહા સાથે લઈ ગયા હતા. તાંહાં આપના ધરમની
ચરચા શુબેદાર સાહેબ આગળ ઘણી થાઇ. કાંએજે પહેલાં દેવાંનજી
આગળ થાઈતી જે એ દેવાંનજીએ દશતુરનાં પદાંનીને આપણા ધરમની

ખુબી ધણી કહી. જેથી શ્રમેદારજીએ બોલાવા ને શરવે પુછું ઈર્જિત ધણી દીધી. તેપર પેલાંને આપણા શલોક પરી દેખાડા. તેથી શ્રમેદારજી ધણાજ ખુશી થાએઆ ને આપણા ધરમથી વાકેફ થાએઆ ને ધણી ખુબી ધરમની હર વખતે બોલા કરે જે લખવામાં આવે નહી. દશતુરજી તાં શંશકરત શહી પદાથી ધણાં ખુશાલ થાએઆ. એ વેળામાં હીંદોશ-તાંનમાં આંપણા ટોલાને રોશન કરાતે ખુબી લખવામાં આવતી નથી. એવી રાશતી દશતુરજીથી થાઇ છે. શરવે વાતે દશતુરજી એ સવાલનાં જવાબ રાશતીથી ધરમને રાહના ધણા શારા કરા છે. બીજા માએના જદ્દઅવશતાના શંશકરતમાં વાંચી દેખાડા તેથી ધણી ખુબી જાહેર થઈ છે. ” * આના જવાબમાં ભગરીઆએના તમામ

* નવસારીમાં જમાનાઓ થયા એવાજ પ્રકારની એક વાત, મરહુમ દશતુરજી પેહેલા મેહેરજીરાંણા વીરો બોલાતી આવી છે. તે વાતની સચ્ચાઈ ઉપર હાલમાં શક નાંખવામાં આવ્યો છે. અને સી. રૂ. પે. કરકરીયા જેવા વિદ્વાન તવારીખનવેશ એ વાત ખોટી છે એમ પુરવાર કરવા માંગે છે. ગમે તેમ હોય. એક યા બીજી પક્ષ તરફ જાહેરમાં મારો અદના વિચાર આપવાથી હું પરહેજ રેહવાનું દુરસ્ત વિચારું. પરંતુ નવસારીની તવારીખ પેહેલવેહેલોજ તડકો નેતી હોવાથી તેમાં સિદ્ધ વાત, કે બોલાતી વાત, કે કથા, સર્વનો સમાવેશ કરવાનો હોવાથી નવસારીમાં જે વાત ચાલતી આવેલી છે તેજ માત્ર આપણે જણાવ્યે.

એમ કહે છે કે, દિલ્લીના પાદશાહ અકબરે ઈ. સ. ૧૫૮૦-૮૧ માં બધા ધર્મોનું સંશોધન કરી તેમાંથી સાત્વિકત્વ ખેંચી કાઢી તેનો એકત્ર સંગ્રહ કરી, એક અકબરી મજહુબ સ્થાપવાની નેમથી દેશ પરદેશના નૂદા નૂદા ધર્મોના માહેર મોલવીઓની મેહેરીલ દિલ્લીમાં ભેગી કરી. હિંદુ, કિસ્તી, મુશલમાન, પારશી, બુધીસ્ટ વગેરે સર્વ ધર્મના પેશવાઓને ત્યાં બોલાવામાં આવ્યા હતા. તેમાં નવસારી ખાતેથી જે પારશી પેશવાઓ ગયલાંનું કૈને અકબરીમાં આવેલું છે; તે પારશીઓમાં મેહેરજીરાણાં પણ ગયા હતા એમ કહેવાય છે. હીંદુ ધર્મનો પેશવા, જે કે જગતગુરના ક્રીતાબથી જ્ઞાલ ખાતો હતો, તેણે પોતાના યોગામલથી આકાશ ઉપર બીજે એક સુરજ બતાવી એમ પુરવાર કરવા માંગ્યું કે હીંદુ ધર્મ સર્વોત્તમ છે. પાદશાહ અચરત થયો, અને આ એકમને જાહેર વ બાહેર પાડવા બીજા ધરમવાલાઓની મકદુર પુછતાં, છેવટે પારશી ધરમ ગુર મેહેરજીરાંણાએ એ શુભ કરામત બતાવી આપવા બીડું ઝડક્યું. અને તેઓએ પાક અવસ્તા વાંછી નેક નૈયતે લખતાંની સાથેજ, બીજે ઉલો કરેલો સુર્ય, જે માત્ર એક શોનાની થાળી હતી, તે અધ્ધર લટકેલી હતી ત્યાંથી જમીન ઉપર આવી પડી. પાદશાહને એ નોશા-

ટાલાએ દેશાધીજી ખરશેદજી ઉપર શોકર ગુનગરીનો પત્ર લખ્યો હતો કે, “ શી સુગંડની હકીકત શરવે રદ બદલની લખી જે બળ્ણી ખુશી થાએઆ છે. ખોદાતાલા તમારો બોલબાલા કરે ને રૂડાં કામ શીદ કરી આવો હમારી દોવા છે. ને શ્રી દાદારહોરમબદની તથા ખેરાંમધનબદની તથા મુકતાદમા વગેરે શરવે ફરેશતાની મદદ તમોને હોજો. બીજું

કરા દસતુરજીએ જરથોસ્તી ધરમની બીજી ખુખીએ ભેગી આતશની ખુખીએ સમબવ્યાથી, કહેછે કે પાદશાહે પોતાના મેહેલમાં આતશ ખરપા કર્યો હતો, અને કુખી શુદરેહ પેહેરી જરથોસ્તી ધરમ અખત્યાર કર્યો હતો. અને મેહેલમાં પોતાની રાંજીઓ પાસે વટીક એ ધરમ અખત્યાર કરાવ્યો. અને મેહેરજીરાંજીને ૨૦૦ વીંધાનો વજ્ર ફેા પારચોલ પરગણામાં ઈનામ દાખલ આપ્યો હતો. આ વાત જો ખરીજ હોયતો નોશારીની તવારીખનો તે એક સુખાર છે. પણ બીજા સાહેબો તે ઉપર શક ખતાવી તે માનવાની નાં પાડે છે. એ વાત વીશે વધી એક ઉરદુ બાધામાં ખ્યાલ પણ જોડાયલો ગવાયછે. પરંતુ એટલી વાતતો ખોટીજ હોવી જોઈએ, કે પાદશાહે સુદરેહ કુશ્તી પેહેરી જરથોસ્તી ધરમ કબુલ કર્યો હોય. કારણ કે અકબર પાદશાહે એ ધરમ અખત્યાર કર્યો છે, એવી અફવા દીલ્લી શહેરમાં ફેલાઈ ગયાથી તમામ મુસલમાન કોમ ઉશકેરાઈ ગઈ હતી. અને અકબર ઉપર હુમલો કરી તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી દઈ તેનો ઘાટ કરવાનો એકજ રાતમાં કસદ કરવામાં આવ્યો. આથી અકબરે પોતાના સલાહકારોની સાજેશ કરી બીજે દહાડે સહવારમાં એક જહોરનામું બાહાર પાડી પારકો ધરમ અખત્યાર કર્યો બદલ ઇનકાર કર્યો. તે જહોરનામું આખું વાંચવા યોગ્ય છે. તે ઉપર જે અરખીક મુદ્રાલેખ લખેલો છે તે ઉપરથીજ જાણાય છે કે, કેહવામાં આવે છે તેમ તેણે ક્યું આહું પગહું ભર્યું નોહોહું. અકબરને લખતાં વાંચતાં બીલકલ આવડતું નોહતું. માત્ર પોતાની શહી કરી જાણતો હતો, તોપણ તેણે લખાવ્યું કે:—

“ કીલ ઈતલ અલા જુ વલદીન,
કીલ ઈન્નલ રસુલો કદ કહના,
માનજ અલ્લાહો વ અલ રસુલે માન,
મીન લેસાંન અલ વરા ફકે અફ અના. ”

ભાવાર્થ:—કોણે ખોદાતાલાને વટીક સ્ત્રી સાથે સંબંધમાં આવેતો, યાને છોકરાનો બાપ હોવા બદલના આબમાંથી છાડ્યો છે ? કોણે પાક પેગંબર મહમદને વટીક જાદુગર હોવાના તોહમતમાંથી મુક્ત કર્યો છે ? જ્યારે આ દોરગી દુન્યાએ પાક પેદા કરનાર ખુદાને અને પાક પેગંબરને એવું અહું કહેવાને આંચકી કીધી નથી તો પછી અકબર જેવા નાચીજ બંદાને

કાગળ ૧ હમો રાવ શ્રી ગંગાજીવાવાને લખો છે. આપા ગતે તો આપજો. ” વીગેરે. આ પ્રમાણે ગાયકવાડ સરકારે પાછી ભગરીયાઓની પક્ષ પકડેલી જોઈ ન શકાવાથી, એજ વરસમાં સુરતના કેટલાક બેહેદી-નોએ દામાજીરાવ ગાયકવાડને એક અરજી કીધી કે, “ સંજ્ઞા ભોખેદોને નવસારીમાં ધર્મની ક્રિયા કરતાં પાછા અટકાવ્યા તે અમેને કબુલ નથી, અને અમેતો સંજ્ઞા ભોખેદોનાં જે વડાં ઘરો જે દશતુર ખરશેદજી કેકોબાદજી તથા દસતુર અરગેરજી કામદીનજીનાં છે તેને માનયે છે, અને ગૌરને માનવો તથા દખણાં આપવી તે કાંઈ જોરાવરીની નથી પોતાની રાજ હોય તેને આપવી. ” આવી રીતે વળી સંજ્ઞા તરફથી સુરતીઆઓ પ્રતિવાદીમાં પોતેજ માંગી લઇને દાખલ થયા. અને છેવટે દામાજીરાવ ગાયકવાડે ભગરીયાઓને એવું જાડજમેટ

ખોટાં બોહતાનમાંથી કોણ છોડનાર છે ? હુંકમાં લોકોમાં જે અફવા હતી તે અફવરે ખરી લાગણીથી સરતાપા જોડી પાડી છે.

મી. એફ. એ. એચ. કહેયેતે પોતાના “ બરોડા ગેઝેટર ” માં જો કે એ હકીકત લખાણથી લખીછે, પરંતુ લખાણ થઈ જાય માટે આ જગ્યાએ ઉતારી નથી.

તોપણ શેઠ પેશતનજી જેહાંગીર તથા શેઠ ખરશેદજી રસ્તમજી થાણા-વાલા જે વેળાએ હાલના નામદાર મહારાજ શયાજીરાવને તાનપણમાં હરેક બાબદોના ભાષણો સમજવતા હતા, તે અરસામાં “ પારસીઓ કોણ છે ” એ સંબંધમાં એક ભાષણ શેઠ ખરશેદજી રસ્તમજી થાણાવાલાએ સમજવતાં નવસારીને માટે વાજબી મગરરી લેતાં નવસારીનું જે ભુષણ તે નિયલા શબ્દોમાં બતાવી આપ્યું હતું, તેમાંથી કેટલોક સાર સમજાય છે.

“ Newsaree where the Parsis had become an influential and opulent race.....In 1142 A. D. Newsaree was a feudal village under the sway of the Mahomedan Kings of Delhi. The Dastoors, as well as the Desais were constantly in communication with the Delhi Court, and notwithstanding religious differences between the latter and the Parsees, the Parsee-Desais were entrusted with the collections of the public revenues on behalf of the Delhi Government.

આપ્યું કે, “ તમે તથા સંજ્ઞા મોખેદો જેઓ નવસારીમાં વસે છે તેઓની ફરીઆદપરથી અમોએ તજવીજ કરી સરવે કાગળ પત્રો નેયા પરથી જાહેર થયું કે કદીમથી તમારાં પંથકમાં સંજ્ઞા મોખેદો રહે છે તેનું જીવતાં મુવાંતું તથા ધરમનું કામ સરવે તમે કરતા આયા છો, તથા આતશની પુનપાત, ભોગ, કુલાર, વગેરે તેઓ કરતા આયા છે, માટે તમારો કદીમ રાહ ચાલતો આવેઆ પ્રમાણે કરજો; અને કદી સંજ્ઞા મોખેદો તમારાં પંથકમાં પોતાનું કામ મુવાં જીવતાંનું પોતે કરેતો તમેથી સંજ્ઞા પંથકનાં આતશ અગીઆરીમાં આતશની બોએ દેજો. ”

Of these Desais, the most distinguished was Changa Asha, who 400 years ago got from the Mogals the Desaigiri of Nowsaree and of Parchol Prugna. On failure of his heirs, the Desaigiri was transferred to Kekobadjee Meherjee Ráná, who was Dastoor that is the high priest of the Parsees. His father as well as himself had gone to Delhi and obtained grants of extensive Vazifas which are known by the name of Ghel Kharee (ગેલ ખારી તે ઉપરથી ઘેલખરી થયું છે.) and which the Dustoor family enjoy at the present day. In 1700 one Temooljee Rustomjee went to Delhi, and obtained the Desaigiri of Nowsary and of Parchol Paragna. This Desai was the means of bringing Pilajee Rao Gaikwar to Nowsari from Songar in about 1720. This act of the Desai displeased the Nawab of Surat who had him arrested and imprisoned at Surat, Pilajee Rao Gaikwar however came to his rescue and he was liberated. Pilajee Rao then appointed his son Khursedjee as the Desai of Nowsary, and his heirs now enjoy certain Nemnooks from His Highness's Government.

જે વેળાએ શંખણાઓ આતશબેરાંમ લમ્પ્ર પ્રથમ વલસાડ નાશી
મયા, તે વેળાએ તેઓમાં એક ખોટી ધાસ્તી પેડી હતી, કે શાપુર
શામરાને હાથમાં રાખી ભગરીયાઓ આતશબેરાંમના પાક કેવલા ઉ-
પર પાણી રેડાવી તેને તુકશાંન કરાવનાર છે!! આવી તદન બેહુદી
અને ભયંકર હકવા તે વેળાએ ભગરીયાઓના દુશ્મનોએ ફેલાવી હ-
તી, અને તે શંખણાં તેમજ આસપાસ તમામ બેહદીનોએ ખરીજ
માની હતી. કારણ પણ તેઓને મળ્યું એવું, કે શાપુર શામરો તેજ
અરસામાં વલસાડ પોતાનો દાવો ઉઠાવો અનેના કેટલાક ભાયડાઓ સા-
થે ઉપડી ગયો હતો. અને આતશબેરાંમની રખેવાલી કરનારા બહુજ
ખીધા હતા. તે ઉપરથી સંભાળથી અને હુશીઆરીથી રેહવા બેહદીનો-
એ શંખણાવાદાઓને ચેતાવેલા રાખવા કસદ કીધો.

આમ યવાથી સુતીઆઓ સાથે હવે નવસારી, તવડી, વગેરે
અનેક ઠેકાણેના બેહદીનો, ભગર્થાઓ સામે આવી ઉભા. એ હકવાથી
સર્વના દીલ ભગરીયાઓ ઉપર નારાજ અને ખદા થઈ ગયાં. ભગરીયા-

The first Baronet Sir Jamsetjee Jeejeebhai
was a native of Nowgary.” ભાષણ સાંભળવા અરકાને દેલત
મહારાજની આસપાસ ખીરાજેલા હતા, અને જે વેળાએ ભાષણ પુરું
થયું તે વેળાએ રેસીદતે મહારાજને કિતી વખતે સેકંડ કરતાં કહ્યું કે,
“ Remember Mahraja that you are made a king
by the Parsee Desai of Nowgary.”

શોનગડ ખાતે જે પ્રસંગ ગાયકવાડ મહારાજની હજીર દસ્તુર ભક્ષા-
આશાને પડ્યો હતો તેવોજ પ્રસંગ નવસારી ખાતે શ્રીમંત સરકાર ફેલા-
શવાશી ખંડેરાવ માહારાજની સ્વારી પધારી હતી તે વેળાએ તે વેળાના
દશતુર કેકાબાદજી દશતમજને તા. ૭ મારચ ૧૮૬૧ ના રોજે પડ્યો હતો.
માહારાજની હજીરમાં અનેના દેશાઈઓ મુજરો કરવા ગયા, ત્યાંએ દશતુરજ
પણ સાથે ગયા હતા. માહારાજે દશતુરજને પોતાના ધરમનો શ્લોક પઠવા
જણાવ્યો. ઐસે ત્યાં બેઠેલા શેક મંચેરજ મેરવાનજી ગુરગુરે “ યથા અ-
હુ વૈરયો ” ના કલામ પઢી જવા દશતુરજને જણાવ્યું. તે પ્રમાણે અહુનવર
આખી દશતુરજ પઢી ગયાથી મહારાજને તે ભણતણ પોતાના હિંદુ ધરમ-
ના વેદોક્ત શ્લોક જેવું લાગ્યાથી ખુશી થયા, અને હિંદુ પારશી પ્રથમ એક
ઝાડના મુજ્યાં હોવાથી આર્થ છે એમ જાણી આનંદ પામ્યા હતા, અને
દસ્તુરજને એક કશખી શાલ તથા પાધડીની બક્ષેશ કરી હતી.

ઓનો બચાવ કરનાર તે વખતે એક કિલ્લાની માફક પ્રકાશનો ખુરશદ
 તેમની પીઠે ઉભો રહેશે હોવાથી, જે કે ચોતરફની દુશ્મનામનો તે
 જવાબ આપતો હતો, તોપણ ચોતરફ ગરગાંમડેના મેહેદીનોએ મલી
 એક મેહેજર વલસાડની અંગુભન ઉપર લખ્યો કે, “ સંજળવાલાં પુ-
 રાતમ આતશમેહરાંમ સાહેબ જે તમારી તરફ લાવેલા છે તેની દરગા-
 હની ખબર હરથડીએ લેતા રહેજો. સંજળ્યા આ. શાપુર શેહેરીઆર
 શામરા વગેરે જણ ત્રણ ચાર પોતાના ટોળાથી ફતાંક થયલા છે તેથી
 તેઓ જે શ્રીજીને દરગાહમાં કરસી વાતની તુકશાની કરે તો આપણે
 ધરમ કરસો રહે નહી. સરવે વાતે હુશીઆર રહી કામ કરજો. બાજે
 લોકો દીનની ખરાબી ઉપર બેઠા છે, અંતે આપણને તો શ્રી ધરમના
 તતવ એજ શ્રી આતશમેરાંમ છે. માટે તમે સર્વે પંચાત મલી એ વા-
 તની તાકીદ રાખજો એ આતશમેરાંમની ખરકતે કરી તમારી જગાતું
 ધણું સારું કહીઆંણુ થાશે. શ્રી આતશમેહરાંમની બોએના દેનારને હ-
 રથડી તાકીદ કરજો જે મોટી ખુબ કીધા વીના કોઈ બેએ દીએ
 નહી. ખુબ કરનારને આગલ પાછલ તધઆર રાખજો. જે રવેસે દીન-
 માં ફરમાવ્યું છે તે માફક કામ કરાવજો. કરસી વાતે દીનનાં કામમાં
 કોતાઈ તથા રેઆઅત મરઆત કરશે તો એ વાતની ફરજ તમારે સ-
 ર છે. ” આ કાગળ ઉપર પટેલ બહમનજી નશરવાનજી મેહેરજી, પ-
 ટેલ ફરાંમજી નાનાભાઈ, પટેલ માણેકજી અશપંદીઆરજી, દારાબજી અ-
 સલાજી, ખરજોરજી નવરોજી તલાટી, એદલજી કેરશાસ્પજી તલાટી,
 મેહરાંમજી જીજીભાઈ તલાટી, જીજીભાઈ કેરશાસ્પજી રાનજી, નવરોજી
 રાંનજી ચાંદજી, જમશેદજી રાનજી તલાટી, મનચેરજી કુકાજી શેઠ, મના-
 જી કુકાજી તલાટી, દારાબજી શોરાબજી પટેલ, કુકાજી કીકાજી, કેરશા-
 સ્પજી ભાઈજી, દારાબજી હીરાજી દીગરીઆ, હોમજી રસ્તમજી બોખરી,
 જીવણજી દાદાજી, ફરાંમજી આદરજી તલાટી, હોશંગજી નાનાભાઈ વાજા,
 અચાજી દારાબજી પટેલ, દારાબજી બહમનજી બારીયા, બીખાજી શોરા-
 બજી ચાનજી, બીખાજી કેરશાસ્પજી નાકરા, કડવાજી ખરજોરજી મેહેતર,
 કાઉશજી રસ્તમજી પટેલ, પેશતનજી નવરોજી મેહતર, જમશેદજી ફરદુન-
 જી ઈતાલીઆ, ફરદુનજી ચાંદજી મેહતર, ધનજી જીવાજી ચાંદજી, બચા ધન-
 જી ગાંધી, હોમજી જમશેદજી કરાડીના, તથા તવડીના પટેલ મેહેરજી ફરાં-
 મજી, નવરોજી બીખાજી, બીખાજી ફરાંમજી, બચા હોશંગજી વગેરે
 પુરકજી શહીઓ છે.

નવસારી અને સુરત વચ્ચે લાગેલું ગ્રહણ.

ઉપલી મારામારી એકાધીજ સમી નહીં. સુરત ખાતે જઈ વસેલા ભગરીઆ મોખેદોના ખીસા ઉપાડ કરવા થકી સુરતીઆ એકાધીજ ખટપટ ચલાવા લાગ્યા. તે વખતે ભગરીઆ ટ્રાયો પૈપેતો ગરીબ હતોજ પણ પક્ષે પણ ગરીબ હતો. તેઓની તરફેણ કોઈજ નહીં. તેઓના પ્રતિસ્પર્ધીઓની વાહરે ચઢવાનેતો બધા લાગવગવાલા ધનાધ્ય બેહેદીન શેઠીઆઓ હતા. ભગરીઆઓને તો પૈસે કે પક્ષે તે વેળાએ તમામ ટેકો એકલા દેશાઈ ખુરશેદજી ઉપર રાખવાનો હતો. ઇ. સ. ૧૭૪૧ની તા. ૨૮ મી અક્ટોબરે સુરતમાં વસનારા નવસારીના ભગરીઆ મોખેદો શોરાખજી નશરવાનજી તાતા, દારાખજી નશરવાનજી મુલ્લાં, અયાજી નશરવાનજી કોટવાલ, તથા કાવશજી બગનજી પાવરી વગેરેએ નવાખ તેગબેગખાનની દરબારમાં સુરતીઆ મોખેદો મનોચેરજી ખુરશેદજી, દારાખજી રસતમજી નજુમી, માણિકજી હોમજી ટી, બેહરામજી મેહરજી આખુડી, દારાખજી કામદીનજી વેલાએતી, દારાખજી જમશેદજી જંગલી, જમશેદજી રસતમજી ગોદરેજી, બેહરામજી નવરોજી ચીરીમાર, નાંધલા શોરાખજી કારા, ખુરશેદજી દારાખજી દેવ, કુકાજી બેહરામજી ગાજી, કાઉશજી ફરદુનજી મુનજીમી, વગેરે ઉર દાવો કીધો કે, નવસારી કશખાના શંખણા મોખેદો તથા પારશી જજમાનો જેઓએ વેપાર ધંધાસર અથવા લુટારાઓના તોફાનને લીધે સુરતમાં આવી વતન પકડ્યું છે, તેઓને ત્યાંના લગન, ખુશાલી તથા ગમીની રસમોનાં સંવલ્લાં કામો કરવાનો કદીમઉલ એયામથી અમારો તાલુકો છે, અને તે બાબેનો પરવાનો પણ હાથમાં રાખીએય, તે છતાં સુરત બંદરવાસી મોખેદો તે અમારી મેહેનતમાં જસ્તીથી દાખલ થાય છે. ” આ ફરીયાદ થવા ઉપરથી સુરતના નવાખ સાહેબે ચોરાસી પરગણાંના ફેજદાર મીરજી અબ્દુલહા બેગને એ બાબેની તેહકીક કરવાને ફરમાવ્યાથી તેણે સુરતવાસી મોખેદોનો હક રદ કીધો, અને તેઓ પાસે તા. ૨૭ શાબાંન ૧૧૫૪ હીજરીને દીને એક લેખ લખાવી આપ્યો કે ઉપલા સંખણા મોખેદો તથા સર્વે પોતાના જજમાનોનાં કામો કરવાનો હક ભગરીઆ મોખેદોનો છે, તેમાં અમારો કસો દાવો દખલ નથી.

આમ ભગરીઆઓની તરફેણમાં ચુકાદો થવા બાદ ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં રાવ શ્રી ખડેરાવે સુરત મધે શેઠ માણિકજી નવરોજી શેઠના, દશતુર બીખાજી જમશેદજી, મોદી નાનાભાઈ બીખાજી વગેરે મુખીઓ ઉપર એક ફરમાન મોકલ્યું કે, સુરતમાં નવસારીને તાબેના જે બેહેરીનો રહે છે તેમને ત્યાંનું મોખેરીનું કામ જે સુરતવાલા મોખેરો જખરીથી કરવા ચાહે છે તેમને અટકાવી નવસારીવાલાઓને તેમના હક મુજબ કરવા દેવું, અને મુલકમાં ગોર જખમાની કાઈની ગદ્દ નથી તો એ કામ જશે. તે પર એહેનો હક રહેશે નહીં જે કાંઈ શીશાદ હીંગામે કરશે તે માત્ર થાશે. માટે જે શીશાદ હીંગામે કરે તેને મને કરજે. ને આગળ શીશાદ વધે નહીં. ગોરને ગોરની જગા. જુજમાંનને જુજમાંનની જગા તે તાલા તલશ નહીં. ” વીગેરે કેટલીક તાકીદ દીધી છે.

એ ફરમાન સુરતના બક્ષીજી સાહેબ મારફતે ખડેરાવે મોકલ્યો હતો.

નવસારીનો “ આપ ” ધારો.

નવસારીમાં અસલ મોખેરોને કેવી રીતે વરતાવવામાં આવતા હતા, તેનો એક દાખલો, જ્યારે ઇ. સ. ૧૬૭૨માં વલસાડની અબ્દુમને અધ્યાય શાપુરજી રાંણાના વારસને નવસારીને ધારે “ આપ ” આપવાનું ઠરાવ્યું છે તે ઉપરથી નીચે મુજબ જણાય છે.

લગન મુરતનો રા. ૧)

અરમારી ધારણુ મુરત રા. ૧)

બરશાખ મુંકે મુરત રા. ૧)

ધર ઉખેડે તે દાડે રા. ૧)

કુવો ખોદાલી ને તૈયાર કરાવે મુરત રા. ૧૫

કુવાની શાઈ કરે રા. ૨)

જહાજ (ચાને વાહાંણુ) નો પથાંન નાંખે મુરત રા. ૧)

જહાજ તયાર થાયને પાણીમાં ઉતારે તે દહાડે પામડી રા. ૩)

છોકરીને અધનની બાંધે મુરત રા. ૧)

છોકરાને ભણવા બેસાડે રા. ૧)

પતેલીને દહાડે રા. ૧)

સુરજ ધરણને દાડે ધરદીથ ૦) =

વલાવેા હોએ ૩૧. ૧૥

શાદી બાળતમાં વદ સુરત ૩૧. ૧)

એહરાંમ ઈજતનાં ગણ તથા નગદ ૩૧. ૨૥

રેન્ને તથા શારી વગેરે ૩૧. ૫)

આશોદાદને દાદે કુદરત પરમાણે. ગંબારને દાડે ધારા મુજબ હ =

૨ પાંચ મહીને ૩૧. ૦૧

છોકરાને તથા છોકરીને શદરો પેરાવે ધારા મુજબ આપે.

હરેખ પરખ ઉપર ૩૧. ૦૧

એ પ્રમાણે મોએદનો આપ દરેલો જણાયલો છે. તે ઉપરથી જ-
ણાય છે કે, આગલા પારશીઓ વાહાણ ફેરવવાના ધંધામાં ઘણા આ-
ગળ વધેલા હતા, અને સુરજ ધરણ જેવાનો વેહેમ હિંદુઓ જેવોજ
હતો.

જેરવાંનની ક્રિયાનો કાયદો.

નિચે પ્રમાણેનો એક લેખ મનોચેર હોમજવાલાઓએ ભગરીઆ
સાથવાલાઓને લખી આપેલો દશતુર નં. શા. મેહેરજીરાંણાંની હસ્ત
લેખી કેતાબમાંથી ઉતારી લઉં છું:—

“ શ્રી અનંતુમન નોશારીનાં અધેઆર ભગરીઆ દશતુર શ્રી તથા
દેશાધ તા. હમકાર શમશતે વડી દરેમેહેરનાં વગેરે શમશતે અધેઆર
જેમ લા. નોશારીનાં અધેઆર શમશતે મનચેર હોમજનાં તા. શાહો-
રાંખ ચાંદણાના તા. દાદાચાંદજી શમશતે જત અમારા મળતા નોશારીનાં
મેહેદીનતું જંદરઆંનતું કામ નહી કર. અમોએ કેટલાંએક મેહેદીનતું
જંદરવાન તમારી ચોરીએ કરેઆં તે જાહેર થાએઆં તે પર અમો
શરવેની મીનત આજેજી તમારી આગલ કરી તકશીર માફ કરાવી ત-
મો અમોને માફ કીધી ને આજ દીનથી લખી આપીઉ છે જે શ્રી
ભગરીઆ અનંતુમનનાં પંથકમાં કોઈ મેહેદીનતું જંદરવાન અમો કર
નહી. હવે પછી કર ને શામેત થાએતો શ્રી હાકેમ તા. પંચનો ગુને-
ગાર. એ લખીઉ રૂણ રજવંદીથી લખી આપેઉ તે શહી. સંવત

૧૮૧૫ શરાવન વદ ૧૩ રોજ ૭ મા. ૧૧ તેરીખ ૨૬ માહે જોલહજ શને ૧૧૭૨ હીજરી. ”

અત્ર	મતું	તત્ર	શાખ
૧ આ. બેરાંમ દારાખ મતું.	૧ તલાલી દારાખજ મનાંજ શાખ		
૧ આ. બેહેરાંમ બરજેર મતું.	ધની રજી.		
૧ આ. લીખા દારાખ મતું.	૧ પા. માણેક દારાખજ શાખ.		
૧ આ. રશતમ બેહમત મતું.	૧ બે. નવરોજ માણેકજ શાખ.		
૧ આ. બરજેર માણેક મતું.	૧ વો. ચાંડલ બેરાંમજ શાખ.		
૧ આ. નવરોજ પેશુ મતું.			
૧ આ. ફરાંમ જમશેદ મતું.			
૧ આ. શેહેરીઆર કુકા મતું.			
૧ આ. જાદલ હીરા મતું.			

આ પ્રમાણે થયલા લેખની રૂએ આજેપણુ મીનોચેર હોમજીવાલા સાહેબો પોતાના કોલને મજબુત વલગી રહ્યા છે. તેઓ એ કોલ કદિ તોડતા નથી, અને જીવેરવાનની ક્રિયા ભગરીઆઓજ આજેપણુ કરે છે. વલી આ ટેકાંણે જાણુવું જોઈએ કે જે છેલ્લી શાખની આગળ વો. કરીને લખ્યું છે તે “ વોરા ” તું સંક્ષિપ્ત છે. આગલા બહેદીનો ઘણે ભાગે વોરા કરીને પોતાના નામની આગલ લખતા હતા. આગલા વખતમાં તો પારશીઓ પોતાનું અને પછી પોતાના બાપનું નામ લખતા હતા. પણ પાછળથી અટક લખવાનો ચાલ પડેલો છે. એના સંબંધમાં, પ્રો. દાદાભાઈ નવરોજ બ્યારે લંદનની યુનીવર્સિટી કોલેજમાં ગૂજરાતી ભાષાના પ્રોફેસર હતા, ત્યારે તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૬૧ને દીને “ ધી લીવરપુલ શીલોમેથીક સોસાયટી ” આગળ “ પારશીઓની રીતભાત અને રેવાજો ” ઉપર એક ભાષણ આપતાં પારશીઓના નામ અને અટક લખવાની રીત વીશે જણાવ્યું હતું કે:—

“ Every family has a surname, but it is not in ordinary use, except for important legal documents. My name is Dadabhai, which is the name given to me on my birth. My father's name is Naoroji given to him in the same way. My surname, or family name is Dodi. Now I am always addressed in conversation, not Naoroji, but Dadabhai. In letters, D. Naoroji is

incorrect; the name must be full, Dadabhai Naoroji, and in any important documents, I may sign Dadabhai Naoroji Dodi. ” (જુઓ પાન ૧૮)

એ પ્રમાણે નવસારીના પારશીઓમાં પોતાના નામ હામ લખવાનો જે આદ્ય પડતો, તે હિંદુસ્થાનના તમામ પારશી ટોલામાંજ ચાલતો જણાયો છે.

નવસારીના જરથોસ્તીઓ અને દિલ્લી દરબાર.

જ્યારે નવસારીમાં ધાડ પડી, ગરાશીઆઓ આવ્યા, અને લુટા-રાઓ ચાલુ વર્ષો વર્ષ લુટ ચલાવા લાગ્યા ત્યારે, અહીંયાંના અધેઆરુઓ તથા મેહોરીનો સુરત જઈ ભરાયા, તે વેળાએ સર્વેના દર સાચવવાના તથા તેઓની સંભાળ રાખવા અભય વચનના તરેહવાર ફરમાનો નવસારીના જરથોસ્તીઓને દિલ્લીના પાદશાહો તરફથી મળેલાં છે. તે અધાંની જમા કરવાથી આ તવારીખ લાંબી થઈ પડે. તે ફરમાનોમાં ૧૬૦. ભગરીઆઓના અધેઆરુપણના દર સંબંધીનું ફરમાન મોહમદશાહ આદશાહ ગાજી તહેરખાન તથા મોમીનખાનની મોહોરનું છે. ૨ જુ. પીઢારાઓની ધારતીથી નોશાકરાઓ સુરત ગયલા તે વેળાએનું મોહમદશાહ આદશાહ ગાજી મોમીનખાનની મોહોરનું છે. ૩જુ. નોશારીના પથકના મોટપ વીશેનું મોહમદશાહ આદશાહ ગાજી સોદરાખખાનની મોહોરનું છે. ૪ હું એવાજ પ્રકારનું મોહમદશાહ આદશાહ ગાજી તેગમેગખાનની મોહોરનું છે. ૫ મું એજ મતલબનું મોહમદશાહ આદશાહ ગાજી શફદરખાન આલાદુરની મોહોરનું છે. ૬ જુ. સુરતમાં નોશાકરા અધેઆરની જજમાનવૃત્તી બદલનું દોરે આવમશાહ ગાજી અમાનખાંની મોહોર, તથા આવમગીરી આદશાહનો મુરીદ મુખતારખાંની મોહોર, તથા તેજતખાંની દેવાનની મોહોર, તથા મઅનેમદખાંની દેવાનની મોહોર સાથનું ફરમાન છે. ૭ મું. ઉપરના જેવું પાદશાહ ગાજી ફીદવી મોમીનુદીન ખાંઆલદુર કુટુબજગશ એદકાએમુલદૌલાની મોહોરનું છે. ૮મું સવાલ જવાબ રૂપે કરેલું લખત છે. એ શીવાય નવસારીના ઘણાં ઘણાં ખાંગી કુટુંબોમાં મુશલમીન, પારશી, તેમજ હીંદુઓને દીલ્લી દરબાર તરફથી ફરમાનો મળેલાં છે. તે પૈકી નમુનાનું ૧ ફરમાન આપણે ઉતારી લઈએ:—

દેસાઈ ખુરશીદલ તેહેસુરજીને મળેલું ફરમાન.

દેસાઈગરાં બાબતનું.

તોગરા

અબુઅલ ફતેહ
નાસરદીન મહમદ
શાહ બાદશાહ ગાઝીનું
ફરમાન.

જાહેડામ જાહે	બીન મીરાન	શાહ	અમીર તેમુર	કરાન	બીન શાહે	બીન આલમગીર
ખાખરિ નખ			સાહેબ		આલમ	બાદશાહ
જાહેડામ કામરુદ્દીન						બીન શાહેજેહાં
ખાખરિ નખ						બાદશાહ
જાહેડામ મહિ						બીન જેહાંગીર
દેખાઈ નખ						બાદશાહ
જાહેડામ	જાહેડામ	જાહેડામ	જાહેડામ	જાહેડામ	જાહેડામ	જાહેડામ
દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ	દેખાઈ નખ

બહાદર સાહેબ
કરાન સાની અબુઅલ
ફતેહ નાસરદીન મહમદ
શાહ બાદશાહ ગાઝી
બીન જેહાનશાહ
૧૧૩૧

આ વખતે મોટા મર્તાબાનું ફરમાન મુઆરફી બરેલું તાબેદારી
કરવાને લાયકનું ફરમાવ્યામાં આવે છે કે કસમે નવસારી પરગણે પારચોલ
અમદાવાદના મુબાની સુરતની સરકારના અમલદારોને જાણવું જોઈએ
કે મળકુરની ચોધરાઈ (દેસાઈગીરી) ખોરશીદલ પારસીને નામે પેટામાં
જપ્તી પ્રમાણે મુકરર કરીને સોંપવામાં આવી છે, તેટલા સાર રૈયતની

આખાદીને તથા ખેતીના વધારાને તથા સરકારમાં માલનો અવેળ અદા કરવાને ઘટની રીતે કાશેશ કરે, અને વાટપાણ્યોને અને ચોરોને પોતાની હદમાં આવવા નહીં દીએ. વાસ્તે હાકમો તથા અમલદારો તથા ભગીરદારો વગેરે હાલના તથા આવતા વખતનાને લાયક છેદે મજકુર (દેસાઇ) ને તે જગાના ચોધરી (દેસાઇ) મુકરર બાણીને તેની સલાહ તથા હીસાબના સુખુન પ્રમાણે ચાલવું. ઉલટું ચાલવું નહીં. એ વીશે પુરતી તાકીદ બાણીને અમલ કરવો. લખ્યાની તારીખ ૭ મી જાન્યુઆરી સને ૩૦ જાન્યુઆરી.

(મોહોરછે.)

(મોહોરછે.)

૧૧૧૬

મહુમદશાહ ખાદશાહ ગાઝીનો મહુમદશાહ ખાદશાહ ગા-
વજીર અલમમાલક એતે- ઝીનો ખાનેઝાદ અબ્દુલ
માદઉલ દોલા કમ- હમીખાન સને
રૂઝીનખાનખલા- ૧૧૧૬
દર હુસરતે
જંગ મહુમદ શાહી

(નકલો દફતરોમાં લીધી છે.) સને ૩૦ જાન્યુઆરી તા. ૨૭ રમઝાન

કકલ્યાઓની મુખ્ય સનદ.

આજે નવસારીમાં અને ખીજે જોજે ઠેકાણે કકલ્યા અથવા કરક-
રીઆની અટકથી જે ટોળો ઓળખાયછે, તે ટોળાના મુખી વડીલ આ.
મેહેરજી ચાંદણા નામે એક દાનાવ ભગરીયા મોખેદ હતા. એવણ વીશે
નવસારીમાં આવી વસેલા મલેકસરાહમધેના પારશીઓનો મોટો વિશ્વા-
શ અને માન હોવાથી તમામ મલેશરની અજુબને તેવણને પોતાના પં-
થકી ખતાવી, આખું મલેશર ફલ્યું તેવણનું યજમાન થયું, અને તીચે
પ્રમાણે એક લેખ કરી આપ્યોહતો. એ લેખ અસલ હમારી પાસે આવ્યો
છે. તે અસલ લેખ આ પ્રમાણે છે:—

!! શ્રી મલેસર પહલીઓનાં*પારશી શમસ્ત નાંદનાં તથા મોટા સમસ્ત

* પહલ્યુ = અટલે ફલ્યુ સમજવું.

જત અમો શરવ પંચ એતકાક થઇ કરાર કીધોને આંપણું વડાએ અ-
 શન આં. મિહિરજી ચાંદણાના વડાને* કુલકરી લાવા છેને અમાર અધા-
 રપણું કાંમ તમે પાસ કરાવીએ તેની વગત વેહેવા થાએ જેની વ-
 રણી તથા ઊડેણીની ધુપ દેખાતી તા. ચેહારમનુ આફરગાંન કરિ તથા
 કુઆરા છોકરાની નવજોત તા. રોજ દીશા શાલ ૫ શાલ તમે પાસે
 કાંમ કરાવીએ તે કેવળ આ. મિહિરજીનાં આપદાદા હમેસે કાંમ કરતા
 આવા અને આંપણું વડાએ એહો પાસે કામ કરાવેજી તે ઊપર અમો
 શરવ પંચ બિશીને લખુ કરજૈ એહોનાં વડા આપદાદા કામ કરતા
 આવા ને અમોની રાજી થાઈને એહો પાસે શાલ ૫ શાલ કાંમ કરાવીએ
 એ ઉપર કાએ બીજો લોદકી કરી અમલ કરી તથા કરિએ નહી ને
 કાઈ એ લખા ઊપર લોદકી કરી અમલ કરૈ તે શ્રી શરિતો ગોતેગાર
 તા. દીવાંનમાં ગોતેગારી ૩૧. ૨૫ ૫ ચીશ બરૈ તથા અમારા વડા કુલ
 કરી એહોને લાવા છે. માટે અમો અમારા વડાનું કુલ પાળવા
 લખુ કર છે તા. અમારે કમુત્ર કર છે અમારા વડાં શાયે
 ને તમાર કાંમ શાલ ૫ શાલ અત્રાવું માટે શરવ પંચ રાજી થાઈને
 લખુ કર છે રાવત ૧૭૨૮ વરખે રોજ ૧૬ મા. ૧૦ શ્રાવણ વદી ૧૩
 એ અમો શરવ રાજી થાઈને લખુ છે આ. મિહિરજી ચાંદના ઊપર
 રાજી રેહુક. ” (અહીંથી ફાટી ગએલી ૧ ન લીટી છે) એ લેખ
 વીશે તરેહવાર અજ્યબ જેની કથાઓ છે, તે જગાની તંગીને લીધે
 મોકુફ રાખી છે. આ લેખ ઉપર નીચલા બેહેદીનોની શહીઓ છે.

શાગર બહેરાંમ, ધનજી બહેરાંમ, ખરશેદ ધરવાંન, શાગર રાંનાં,
 રશતમ રાંમજી, રાંમાં ધરપાલ, ચાંદજી કાંમજી, જમશેદ ચાંદા, ચાંદજી
 ધનજી, કાંમજી ખરશેદ, જીવન ધનજી, વોહરા નાંહનજી કલા, મેહરજી
 માંણિક, રાંમજી ખરશેદ, લીમડા રાંમજી, ભાદજી આશડીન, ચાંનજી
 રાનજી, ધરપાલ બમન, વો. પેશતન રશતમ, વો. પેશી આસડીન.
 દારામ અમીઆ, વો. બામ કાવશ, વો. શાગર આશડીન, ચાંદા કડવા,
 જમશેદ ધનજી, વો. બાંમ મેહરજી, વો. કીકા માંતક, હોશંગ રાંનાં,
 ખેરામ ખરશેદ, આચર મલી, જમશેદ હોશંગ, ચાંદનાં રશતમ, જીવન
 રાંમાં, હીરા ચાંદા, જોગી આદર, જીવન પદમ, શાપુર હાંશા, ખરશેદ
 હોરા, પોમાં કાંમાં, બાંમજી ચાંદા, કાવશ વાછા, જમશેદ માંકા, હીરા

* જ્યાં જ્યાં રસ્તે “ ઈ ” હોય, ત્યાં ત્યાં “ ઈ ” નો “ ઞ ” વાંચવા.

નરશંગ, મહેરજી રશતમ, તેમજ ચાંદજી, કાંતજી આશા, ગા. હોશંગ શાગર, શાપુર પદમ, વો. આશા હીરા, વો. મેહેરજી ચાંદના, કુકા કાં-મદીન, વો. પેશતન પદમ, વો. ચાંદ શાગર માંતેક કાવશ, વો. ચાંદજી રાંમજી, ધનજી નરશંગ, વો. મેરામ હીરાજી, મેરામ કાવા, શાગર કાવા, હીરાજી ખરશેદ શરને બાઇઓ શમેત, મહેરજી શહીઆર, જ-મશેદ શહીઆર, જીવન ધનજી કરવા, કાવશ ધનજી, કાવશ રાંતાં, અશપુ નરીમાન, વો. હીરા શાગર, વો. માંતેકજી નરશંગ, નાંતાં માંકા, મહેરજી જમશેદ. વો. વ્યાંમ પદમ, વો. તાકા મંજી, બહેમન આશદીન, કાકિશ લીઆ, માંજીક રાંમજી, મહેરજી પેશતન, વો. દાજી ધનજી, વો. બહેમન માહીઆં રાંમજી, ખરશેદ રાંમજી, વો. કાંમજી મેરજી.

મોબેદ કુળોના મુળો.

૧- માંદનના તથા બેડવાર અને માંધના ખાંદાંતના મુળ પુરૂષ એ. હીમરા એ. રેલીઆ, એ ઘણાં પરહેજગાર અને એક સાલેક હતા. એવળુ રોજ ૫ માહ ૧૬ સંવત* ૧૬૮૭ માં ગુજર્થા હતા.

૨- હોજદાર ખાંદાંતના મુળ પુરૂષ દશતુર આશદીન એ. કાકા હતા. એવળુ પણુ કાનાવ અને બજેલા દશતુર. “ આશદીન કાકા ” ને નામે ઓલખાના હતા. એવળુ રોજ ૧૦ માહ ૪ સંવત ૧૬૯૪ માં ગુજર્થા.

૩- કાંગા તથા કુકા ખાંદાંતના મુળ પુરૂષ એ. હીરા એ. મોવ-દ એ. હમજીઆર એ. કાકા એવળુ સંવત ૧૭૯૭ રોજ ૪ મા. ૧૦ ને રોજે ગુજર્થા. એવળુ દીનજીનના કામમાં ઘણા કામેલ હતા.

*ઘણીક ગમ ફતાવેજ વિગેરેમાં સંવત આવે એ કોઈગમ ચળદેનરદી શાલ આવે છે, માટે ચળદેનરદી રાનેનો ઈસવીસન કરવા હોય તો તેમાં ૬૩૧ હમેરવા, અને ઇસવી સનમાંથી ચળદેનરદી સને ખતાવવો હોયતો ઈસવી સનમાંથી ૬૩૧ બાદ કરવા. તેમજ હીજરીમાંથી ઈસવીસન લાવવા હોય તો હીજરીમાંથી સેંકડે ૩ ટકા બાદ કરી તેમાં ૬૨૨ હમેરવાથી ઇસવીસન આવશે. તેમજ ઇસવીમાંથી વિક્રમાદિત સને લાવવો હોય, તો ઈસવીમાં ૫૬ હમેરવા, અને સંવતમાંથી ૫૬ બાદ કરતાં ઈસવી સને આવે છે. •

૪- શકલાતવાલા તથા બોશરા તથા બુધેલા વગેરે ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. ચાંદના એ. કાકા હતા. એવણુ રોજ ૨૭ માહ ૪ સંવત ૧૬૮૭ માં ગુજ્યાં.

૫- રાંતજી ખાંદાંન, તથા મોદી વગેરે ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. કુકા એ. શોહારાખ રાંતજી રોજ ૫ માહ ૩ સંવત ૧૭૪૦ માં ગુજ્યાં. એવણુ એક પરહેજગાર સાલેક હતા.

૬- શંજણા ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. માણેક એ. પેશીતન તે ઉદવાડેના સંજણા પેશીતન માણેકના બાવા. એવણુ નેશારીના જીવા શાએર ચાંદાના પાળક થવાથી નવસારીમાં માહીઆર ફરેદુનની પોલમાં આવ્યા હતા. એવણુ રોજ ૨૪ મા. ૮ સંવત ૧૭૪૪માં ગુજ્યાં.

૭- શેઠ ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. રશતમ એ. માનેક, જેવણુ “રશતમ માનેક” ને નામે ઘણા પ્રખ્યાત હતા, તેવણુ રોજ ૧૭ માહ ૧૦ સંવત ૧૭૭૭માં ગુજ્યાં.

૮- શીરવાઇ, દેશાઈ, અવાશીઆ, વગેરે ખાંદાંનના વડા એ. હોમજી એ. ફરેદુન, તે દેશાઈ ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ તેહમુલજી દેશાઈના બાવા રોજ ૪ માહ ૭ સંવત ૧૭૦૮ માં ગુજ્યાં.

૯- નરશંખ નવદર ખીન ચાચા વાછાના પૌત્ર દારાખના પૌત્ર લોહોરાસ્પજી નામે નવદર અટકના એક બુજર્ગ મોખેદ ધધ ગયા છે. કહે છે કે, હાલના મોદવારમાં એવણુનું ઘર હતું, તેને પાછલે બારણે સારી જાતની બોરડી હતી, તેના બોર એવણુ મોહલામાં રમતાં છોકરાં એને આપતા હતા. એક દહાડે એવણુ માંદા હતા અને છોકરાઓએ બોર માંગ્યાં, ત્યારે ધુજતા ધુજતા બોલ્યા કે “મોદ લાવ ! મોદ લાવ ! તે મોદ કયા સુલામાંથી લાવે !” તે ઉપરથી કહેછે કે નવદર અટક બદલાઈને મોદની પડી છે. મોદ ખાંદાંનના એવણુ મુખી ગણી શકાય, તેને કે તેવણુના બાપદાદા નવદરની અટકના હતા. વડી એ લોહોરાસ્પ ના બેટા રશતમજી એક જાણીતા ખેડુત હતા. તેવણુ દેશાઈએનો અરદોવારો નામે વજીદ ખેડી ત્યાંજ ઘણે ભાગે રહેતા હતા. તે વીશે દેશાઈ ખુરશીદજીએ સંવત ૧૮૨૧માં નોંધ કરેલી છે. મરનારે કંટાળીને બોરડી ઉખાવવી નાંખી ત્યાં છાપરી બંધાવતાં, પાયામાંથી કેટલુંક ધન જડ્યું ત્યારથી શ્રીમંત થયા એમ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે આ ૯ મુળ પુરૂષોની જાણવા લાયક હકીકત જ-

જાત્રી છે, અને બીજાઓની બીના “ નવસારીના નામવર બેટાઓ ”
જાલી હમારી ચોપડીમાં આવશે.

નવસારીના નવાખ સાહેબ.

નવસારીના દેશાધીજી નવરોજી મનોચેરજીના વડા બેટા એદલજી
બાપ, સંવત ૧૮૪૪ માં જન્મ પામ્યા હતા. એવણુ ધણા ખખરદાર
અને હિંમતવાન છતાં ભોળાં દિલના હતા. બાપના મરણ પછી ગણદે-
વીની મામલત એવણે ચલાવી હતી. નવસારીના તે વેળાના લક્ષાધિશો
માં એવણુની ગણત્રિ હતી. ગંદેવીની મામલત કરવા ઉપરાંત વડોદરા
દરબારના અને નવસારીની અબ્દુમનના દરેક જાહેર કામોમાં એવણુ
આગેવાંની ભર્યો ભાગ લેતા હતા. દિલના એટલાતો દુલ્લા હતા, કે
તેવણુને “ નવસારીના નવાખ સાહેબ ” કરીનેજ લોકો કહેતાં હતાં.
તેવણુનો કાંઈ અને કડખ ખરેખરજ એક નવાખને છાજતો હતો. જોકે
વડા દેશાધીની ગાદીએ એવણુ આવવા પામ્યા નોહતા, કારણ કે મોટા
દેશાધીની ગાદીએ, ગુજરનાર ગાદીનશીનનો બેટા આવતો નથી, પણ
કુટુંબમાં કિમરે જે વડો હોય તે વડો દેશાધી થાય એવો કાયદો ચાલતો
આવેલો છે. તોપણ તેવણુને નવસારીમાં તેટલુંજ માનતો મળતું હ-
તું. તેવણુ બ્યારેપણુ ગણદેવીથી નવસારી આવતા ત્યારે આતશખેહ-
રાંમ સાહેબમાં જેટલા રૂપ્યા ચઢીને મોખેદ સાહેબો “ વારો ” લઈ
આવ્યા હોય તેટલા રૂપ્યા આપી દેતા ! એક વાર સુરતમાં અમીરોની
કાઉન્સીલ મલી હતી, ત્યાં એવણુ મોંડેથી સિધારેલા હોવાથી પોતાને
લાયકની જગા ઘેરાઈ ગયલી હોવાથી એક જમાદારે પ્રેસીદંતની પાસે-
થી એક ગ્રહસ્થને ઉઠાડ્યો, કે એદલજીબાપ સરીખા ઉમરાવની એ
ખેટક છે. તે જગાએ એદલજીબાપને બેસાડયા. સભા પુરી થઇને સ-
ભાસદો બાહાર નીકળ્યા, કે તુર્તજ પોતાની આખર વધારનાર જમાદાર-
ને પોતાની આંગલીએથી કિંમતી હીરાની વીંટી કાઢી આપી ! એવા
એવણુના દુલ્લાપણના ધણા દાખલા છે. એવણુને દુષ્ટ કીમ્યાગરો
વળગેલા હોવાથી પુષ્કળ દોલત ગુમાવવી પડી હતી. ગણદેવીથી નવસા-
રી આવતાં સંખ્યાબંધ માણસ કુતસોના સ્વારીના જેવા કાંઠાદથી એ-
વણુ આવતા. અને “ નવાખ સાહેબ ” આવે છે, એમજ લોકો બોલતાં.

એવણુને સુરતની કોઠીના ૧૧ મા “ચીફ” મી. એન્ડ્રુસ સાથે બારે મિનાચારી હતી. મી. એન્ડ્રુસે કરેલા દેશાઈની તરફેણના વાળખી રિપો-
ર્ટ લીધે આખું દેશાઈ ખાંદાન આજે પણ એકથળબાળને યાદ કરે છે. એવણુ ઉપર ધરમપોરના રાજા વિજયદેવજીનું અતિ હેત હતું. ધરમપો-
રના રાજામાં એવણુના હજારો રૂપ્યા ઉછીકા વપરાયલા છે. એ રાજા
વિજયદેવજીએ એવણુને ઘણીવાર મોટાં ધનામો આપ્યાં હતાં, તેમાં
૨૦૦૦ રૂપૈયાનો એક કિમતી લશ્કરી ઘોડો પણ જોટ આપ્યો હતો.
એવણુ ૫૮ વર્ષની વયે સંવત ૧૯૦૨ માં મુન્દી હતો. સુરતની આ-
ગમાં બચી ગયલા દસ્તાવેજો બદલનો સુસ્વખનો એવણુને આવ્યા બ-
દલ બીજો દેકાણું આપણે વાંચીશું. ગણુદેવીમાં એવણુ પોતાને ખરચે
આપરાંત પાડવાની સલામી તૈયારી કરી હતી. જનીન પણ લીધી હતી,
અને તેના ખર્ચ માટે વજીરો પણ કાઢ્યો હતો. પણ તે શુભ કામ
પાર પાડવામાં નવસારીના કેટલાકોએ અડચણો નાંખવાથી તે કામ એ-
વણુને હાથ પાર પડતું અટક્યું હતું. ગણુદેવીમાં એવણુ ઘણાંક ધર્મ-
ના કામો કર્યાં હતાં.

નવસારીના લુકમાન.

નવસારીમાં હિંદુ દેશી વૈદોનો પ્રચાર આગળથીજ ચાલતો આવેલો છે. તેમાંપણ ઘણા પ્રખ્યાત અને અગ્રણી નારીવૈદોએ છેક કાડિયાવાડ સુધી નામના કાઢી છે. ઘણાઓએ ભોંચે પડેકાંએને પોતાના રામબાણ અડીવેલો કાઢેલા છે. તેમાંપણ ફકીરસખ વૈદ, જડુભખ વૈદ, તુલભ-
રામ વૈદ [ગેરેમાં આપેલાદેજ એલ્મનો ગુણુ વિશેષ ઉતરેલો હતો. તેઓ નવસારી અને તેની આસપાસ ૩૦ ગાઉ સુધીમાં પોતાની પ્રખ્યાતિ અને વિખ્યાતી ફેલાવી ચુક્યા છે. તે બધામાં એક પારશી દેશી હકીમે પોતાની તિશ્તણુ યુદ્ધિ અને દર્દ પારખવામાં તથા તેના અસરકારક ઉપચાર કરવામાં નવસારીમાં અને આસપાસ સઘળે “ નવસારીના લુકમાન ” નો મોટો એલકાળ મેલવ્યો છે. તે હકીમ મરહુમ શેઠ પાલનજી ખર-
શેદજી બામજી*નામે આપેલાદે એક નોશાકરા, આપેલાદે ભગરીઆ મોળેદ,

*બામ નામના મોળેદ ઉપરથી બામજીની અટક પડેલી છે.

આમજી કુટુંબના નરે ધણી તારીફલાયક નામના કરી છે. એવણની જીંદગીના બનાવો એટલાતો જાણવા લાયક છે, કે તેને માટે “ ડાકટર પહાલજીજીનું જન્મ ચરિત્ર ” એવી એક ચોપડી પણ ‘તેવણના એક ખેરખાહે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે. મરનારે ભોંએ પહેલાંને ઉઠાડ્યાં છે. વૈદાં ઉપરાંત, ઝાડપાનની વિદ્યામાં-મંત્રતંત્રના એદમમાં-હુત્તર કારિગરીમાં-અંગબળ અને તર્ક બળમાં-એવણની ધણી તારીફ થાય છે. ઘોડાની સ્વારીમાં, શીકારમાં, અને કુસ્તી બાજીમાં વખણાયલા હતા. ગાયણ ગાવામાં પણ ખાં હતા. નવસારીમાં શેત્રંજ રમનાર ક્ષેષે એવણની વખાણ હતી. દેશાધજી બરજોગજી નવરોજીના જાંની મિત્ર હતા. એક વેળાએ મરણને બીજાણેથી એ દેશાધજીને એવણે ઉઠાડયાથી દેશાધજી મોસુદે એક વજ્રે એવણને ઈનામમાં આપ્યો હતો. વડોદરા દરબાર તથા ધરમપોર અને વાંસદાની દરબારો તરફથી એવણે ધણાં ઇનામો મેલવ્યાં હતાં. જડીબુટ્ટીમાં માહિતી હોવાથી, હડખાંનો-સર્પદંશનો-વી-છુના દંખનો- પાથાં-કોહોડ-લકવો-ખહી-વગેરે જ્યાંગાર દરદોનો તો એવણનો ખાસ અભ્યાસ હતો. એવા સેંકડો દરદીઓને એવણને હાથે આરામ થયાથી અત્રે બહુજ વખણાર્થ ગયા હતા. એકજ દાખલો. દેશાધ ખાંદાનની એક નોજવાનસ્ત્રી એક અંગ્રેજ વૈદું શીખેલા પારશી દાકટરની સારવાર હેઠળ હતી. તેનો છેલ્લો દમ ચાલે છે અને ધરકલો થઈ રહ્યો છે, એટલે અંગ્રેજ દાકટરે બીલકુલ આશા છોડાવી જણાવ્યું કે અરધા કલાકમાં તેણી મરણ પામશે. દાકટરે ત્રીજે દહાડે તેણીનું ઉંમણું થયલું જાણી, ઉંમણાની મીજલશે જવાની તૈયારી કરી. ખબર કાઢતાં જણાયું કે તે સ્ત્રીતો પાલણુજી દાકટરની દવાથી હુસ્વાર થઈ છે. એટલે પેલા દાકટર સાહેબની અન્યયબીનો પાર રહ્યો નહીં. આજે તે સ્ત્રી બચ્યાં બાલાંની માતા થઈ પાલણુજીબાઈના પ્રતાપે પોતાનો મુખી સંસાર સુધીતપણે ચલાવે છે !

એવણ પાસે ધણા અકશીર મલમ હતા. * અને કેટલીક અતિ

* આ ઠેકાણે નવસારીનો સુપ્રસિદ્ધ “ કુકીનો મલમ ” યાદ કરવો. બરાબર થઈ પડશે. જે પ્રમાણે શંક માણેકજી બહુમનજી કલકાતીના ધણી-આણી અને શંક નશરવાનજી (નશલી) બચાજ દાવરના બેટી જીવીબાઈ મુબઈમાં આજસુધી “ નશલીની જીવી ” ના નામથી પોતાના પ્રખ્યાત મલમને લીધે પંકાયલાં છે, તેજ પ્રમાણે હાલના “ કુકી ” તે વીલરબાઈ બહેરાંમજી તલાદી પોતાના “ કુકીના મલમ ” ને લીધે નવસારીમાં પંકા-

કિંમતી દવાઓ, મરી જતા માણસની સાથે વાત કરાવા જેટલી અમ-
તની હતી, એમ કહેવાય છે. ટુંકમાં એવણની આખી કારકીર્દી એકજ
અગ્રેજી કહેવતમાં સમાઈ જાય છેકે, “ Jack of all trades and
master of some one. ” અથવા Something of every-
thing and everything of something.

એ નોશાકરા લુકમાનનો જન્મ નવસારીમાં તા. ૬ નવેમ્બર
૧૮૦૮ને દિને થયો હતો, અને તા. ૧૬ જાનેવારી ૧૮૯૧ ને દીને
૮૨ વરસની વયે મરણ પામ્યા હતા. યુગરતાં સુધી મરહુમ પોતે
કાઠીએ કદાવર, આંખે આખા, મને મજબુત, અને તને તંદોરસ્ત ટકી
રહ્યા હતા. મરહુમ નવસારીની એક નોક હતી. પોતાનો આ જાતનો
સગમગ સધળો વારસો પોતાના વડા ખેટા ડાકટર શોરાબજીને સોંપી
ગયા છે.

નવસારી સાથે સુરતની સગાઈ.

નવસારી સાથે જો કોઈપણ શહેરને બેઠેનબેઠેનના જેવી સગાઈ
અસલવારેથી થયલી હોયતો તે સુરત શહેર સાથેની છે. તે વીશે
“સુરતની તવારીખ” ના ખતાવનાર મી. અ. બ. પટેલે ઘણી સારી
નોંધો કરેલી છે, અને તે તવારીખ આ સગાઈ વીશેના ટેકામાં આપણે

ચલાં છે. એટલુંજ નહીં, પણ મુંબઈ અને ગૂજરાતના ઘણા ભાગોમાં પણ
પોતાના મલમથી વખણાયલાં છે. એ મલમ તલાટી ખાંદાનવાલાઓ અર-
બશતાન, ઈરાંન, અને આફ્રીકાના ભાગોમાં પણ ફેલાવે છે. એ મલમ પણ
નવસારીની મોટાઇઓમાં એક ગણી શકાશે. એ “ કુકીનો મલમ ” આશરે
૭ પેઢીથી પુત્રિવંશમાં ઉતરતો આવેલો છે. કોઈ ક્ષીરની મેહેરબાની પેહેલવેહેલે
કુકીબાઈ નામની પારશણ ઉપર ઉતરેલી તેના પ્રતાપ છે. ખુબી એ છેકે એ મલમની
પટ્ટી ગમે એવાં જીવલેણ દરદો, ગુંમડાં, પાકાં, સડેલાં હાડકાં, ભગંદર વગેરે
વગેરે ઉપર ઉત્તમ અક્ષીર ગણાય છે. એવાં કફેડાં દરદો ઇંગ્લેન્ડ પૈદાવાળા
ડાક્ટરોથી નથી સાજાં થયાં ત્યારે એ મલમથી અજબ જેવી રીતે દુરસ્ત
થયાં છે. વધી ખુબી એ છેકે એજ મલમની પટ્ટી એક દરદને પાકવે છે, તેજ
પટ્ટી દરદને ખેંચી કાઢે છે, અને તેજ પટ્ટી રૂજવે છે. એ મલમ કંડા છે. અને
ટુંકમાં નવસારીના એ પ્રખ્યાત “ કુકીના મલમ ” થી હજારો આદમીએ
આજે આકીરવાદ દેતાં સાજાં થયાં છે.

હવે જોવી જોઈએ. ગોથા સુરતની તવારીખ તે નવસારીની તવારીખ છે. કહેાકે સુરતમાં જોખી કંઈ બનતું, તે બહુધા દરેક વાતની સાથે નવસારીનો સંબંધ એટલે દરજ્જે હતો, કે નવસારી ગોથા સુરતનું એક પર હોય, અને સુરતમાં બનતા બનાવની અસર જોવી ગોખીપરાંમાં કે સલાબત પરાંમાં થાય, તેવીજ “નવસારી પરાં”માં થાય. ત્યારે સુરતમાં જે આફ-ત તે નવસારીમાં હતી. સુરતમાં સુખ અને આબાદી તે નવસારીમાં ઉતરતી. સુરતમાં રેલ કે દુકાળ આવે તે નવસારીમાં પણ આવે. સુરતના નવાબો અને મુત્સદ્દિઓ તે નવસારીના પણ નવાબો હતા. ફક્ત તેમના પ્રતિનિધિ મલેકો, અત્રે વસતા હતા. ત્યારે જે વિચારો હમો આ ઠેકાણે જણાવ્યે તે “સુરતની તવારીખ” ની સાથે ભેલી દધનેજ જણાવીશું. “સુરતની તવારીખ” ના વિદ્વાન બનાવનારે નવસારી વિશે જે કંઈ લખ્યું છે તે, અને નવસારીને પણ લાચું પડતું જે તેણે લખ્યું છે, તે ભેલીને આપણે જણાવ્યે.

સુરત શહેર ૭૦૦ વરસ ઉપર એક મેદાન હતું, અને રાંદેર ગંબવર શહેર હતું. રાંદેર તુટીને સુરત જ્યારે “બાબ ઉલ મકકા” યાને મકકે હજ કરવા જવાનો દરવાજો એવું જોડ નામ લધને મંડાયું તે વેળાએ પણ સુરત કાંઈ ચઢતી અવસ્થામાં નોહોતું. હજુ તે મેદાન હતું. “તેરમી સદીમાં સુરત જ્યારે એવી અવસ્થામાં હતું ત્યારે બહુ, ખંખાત, તથા નવસારી આબાદ હાલતમાં હતાં. અમદાવાદ તે વખતે હતું નહીં.” ત્યારે કહો કે જે વેળાએ સુરત અને અમદાવાદ જોવાં શહેરો નહીં હતાં, તે વેળાએ આપણું નવસારી તો શહેર જોવી આબાદીમાં હતું. “પારશીઓ એ વખતે સુરતથી દક્ષિણે બાર કોશ પર તરતના વસેલાં શહેર નવીસારી માં સુરતની નજદીકજ, પણ છેક સને ૧૧૪૨ના સાલના આવીને વસેલા હતા.....પારસીઓની વસ્તી પંદરમી સદીમાં નવસારી ખાતે બારે હતી.....” એ સદીમાં સુરતમાં પારશી થોડા થોડા વસવા માંડ્યા હતા, અને નવસારી પારસીઓના ધર્મનું વડું મથક હતું.”

“માલેતોબર” “મહમદ તમલખ નામનો હિંદુસ્થાનમાં નવસારીની ઉત્પત્તિ. એક ગાંડો પાદશાહ ઇ. સ. ૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧ લગી રાજ કરી ગયો. તેના વખતમાં ગુજરાતમાં એક મોટો બળવો જાગ્યો. તે બલવામાં ગુજરાતમાં (નવસારીમાં અને ચૌસેર) અધેર રાજ ચાલી રહ્યું. એ બળવા વન

ખતે તમલખ પાદશાહે સુરત શહેર લુટી લેવાની રજા આપી. ” સુરત લુટીને નવસારીમાં તે આવ્યો. હાં પણ લોકોને લુટ્યા અને ખરાબ કીધાં. નવસારી થઇ તે દેવગઢ ઉપર ચઢાઈ લઇ ગયો. “ તેણે મહમદવાઝ (નામે એક અમીર) ને ગુજરાતની શુભાગીરી આપી, મલેક મુકમીલને તેનો વજર કરાવ્યો. આ વેળાએ બીજા કટલાક સરદારોને ગુજરાતમાં જાગીરો મળી, તેમાં એક સરદાર નામે “ મલેક ઉતુઝાર ” એટલે મોટો સોદાગર એ નામે સરદાર હતો, તેને નવસારી અને તેના તાબાના મુલકો જાગીરમાં આપ્યાં. ” એ મલેક મોટો શ્રીમંત હતો. આ ભાગમાં દ્રવ્યવાન માણસને “ માલેતોઝાર ” કહેવામાં આવે છે, તે એ “ મલેક ઉતુઝાર ” ના નામ ઉપરથી અપભ્રંશ થઇને બોલાતો શબ્દ છે.

નવસારીના નવ સૈયદા સુરતમાં.

આગલ આપણે નવસારીના નવસૈયદોની હકીકત વાંચી છે. તે નવે સૈયદ ભાઈ ભાઈ હતા. ગોપી તલાવની વાયવ્ય ખુણે નવસારીના “ નવસૈયદખીરની દરગાહ છે. એ સૈયદની યાદગીરીમાં ૩૦૦ વરસ થયાં દર વરસ મેળો ભરાય છે, અને મહમદનો ઉપરાંત નીચ વર્ગના હિંદુઓ એની માનતા લે છે. ”

નવસારી ભાગળ.

સુરતમાં ઈ. સ. ૧૬૦૮ માં પેહેલ વેહેલા અંગ્રેજ લોકો વેપાર કરવા આવ્યા, તે વખતે સુરત શહેરની આસપાસ ફક્ત એક કિલ્લો હતો, તે “ શહેર પનાહ ” યાને શહેરને બચાવનારો એવા નામથી ઓળખાતો હતો. તેમાં ત્રણજ ભાગળ હતી. વરીઆવી, ખરાહન પુરી, અને નવસારીભાગળ. પેલી નવસૈયદવાલી દરવા તે વખતથીજ નવસારી ભાગળની દક્ષિણે ઉભી હતી. સુરતનો વેહેવાર નવસારી સાથે એ ભાગળ માફતે ચાલતો હતો. એજ પ્રમાણે સુરતમાં નવસારી બજાર પણ છે.

શીવાજી અને પીંઢા-

રાઓ નવસારીમાં.

મરાઠાઓની જે ધાડ અને હુટ સુરતમાં ચાલતી તેજ નવસારીમાં ચાલતી. બલકે પેહેલાં નવસારીમાં ધાડ પડતી અને પછી સુરત લુટાવું. ધાડપાડુ અને પીંઢારાવું નવસારીતો જોયા “ બાબ ઉલ ગુજરાત ” હતું. ગૂજરાત લુટવાની નવસારીમાંથી શરૂવાત થતી. પીંઢારાઓ કેમ આવતા અને કેમ લુટતા તે “ સુરતની તવારીખ ” આ પછીને ખરાબર શીખવે છે. શીવાજીએ ગુજરાત તરફ નજર કરી,

તે વેળાએ તેણે બહિરજી નામના એક વિશ્વાશુ જાણુદને આતરફ ચારો-
 મારો જોધ આપવા મોકલ્યો. આ તરફની આબાદી જોધને તે પાછો ગયો.
 એટલે શીવાજીએ નાશકની જગ્યાએ જવાને બાંહાને ૪૦૦૦ લુટારા
 ભેગા કર્યા, અને આપણે આગલ કહી ગયા તેમ, ઇ. સ. ૧૬૬૪માં
 આ તરફ તેણે લુટા ચલાવી. અને ૪૦૦૦ થોડેસ્વાર લઈ આ ભાગમાં
 પેટો. ગમરાયનાં લોકો પોતાની જીજ્ઞસામાં ભોંયરાંઓમાં દાટવા લા-
 ગ્યાં. વારંવાર લુટા થવાથી લોકો પણ જાણી રહેલાં તે રાંધવાના
 સુલાની નિચે, અથવા દિવાલોની ફાટમાં, અને સંદાશની નીચે જીવનગાળો
 હોય તે સાંતતાં. કાઠતો ઘરમાં બારણાંને બાહારથી તાલું મારીને અથવા
 અંદરથી ખીલી દધને ભરાઈ બેસતાં. કામ્ર સુરત તરફ નાશી જતાં.
 શીવાજી અને તેના માણસો ઠર જીવે લુટ ચલાવતા. બાહાદુર લોકો
 સામે થતાં, હિંચકારાં લોકો શરણુ થતાં, અને ચાલાક લોકો પીંઢારાને
 છેતરવા યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ ચલાવતાં. નવસારીની એક બાહાદુર રજપુ-
 તાંણીની વાત ચાલે છે કે, તેને ત્યાં બે પીંઢારા ભરાયા. રજપુત બાહાર
 ગયો એટલે એક જણને તેણે ભોંય તળીઆંની ઓરડી તરફ આંગલી
 બતાવી, કે જે છે તે એમાં છે. અને બીજાને માળીયાં ઉપરનો મસ
 મોટો ઉંઠો પેટારો બતાવ્યો. એક પીંઢારો માળ ઉપર ગયો, તેની
 પુઠે જઈ પેટારો ખોલી આપ્યો. પેટારો ઉંઠો હોવાથી અંદરનો
 માલ લેવા પીંઢારો વાંકો વધી ડીંગાયો, કે તાંટયા પકડી બાહાદુર
 રજપુતાંણીએ પેટારામાં તેને ઉઠાવી દઈ બારણું નાંખી દઈ સાંકલ
 પોઈ દીધી. અને નિચે ઉતરી પડી ઓરડીમાં ભરાયલાં અંદર ખોલ-
 ખખેડ કરતો રેહવાદઈ હિંમત અને સમયસુચકતાથી બારણું બંધ કરી
 દીધું. રજપુત આવી લાગો અને રજપુતાંણીની હિંમત ઉપર આશ્રીત
 કરી પેલા બંનેને મરણતોલ હાલતમાં બીજો દહાડે બાહાર કાઢ્યા.
 એજ પ્રમાણેનો એક મોખેદનો દાખલો કહે છે. કે એક પીંઢારો તે-
 ના ઘરમાં આવ્યો તેને પોતાનો પેટારો ઉંઘાડી આપી અંદરથી માલ
 જીજ્ઞસ લેવા કહ્યું. પીંઢારાએ જેવું ડોકું પેટારામાં ધાલ્યું, કે મોખેદ
 સાહેબે પેટારાનું બારણું પાડી નાંખ્યું, અને પીંઢારાની ડોકી કચડી
 રાખી ખોખરો કરી નાંખ્યો. એક હિંચકારી વાંણેણે બાળહંત્યાનું
 પાપ થાય કરીને પીંઢારાના દેખત એક કામળ બાળકને કુલામાં નાંખી
 દીધું. પીંઢારાએ બાળહંત્યામાંથી ઉગરવાને તેણીનું ઘર છોડી દીધું.
 પાછળથી વાણેણે મોક મુઠી માથું અંદાળવા લાગી. કેમકે જન

કરતાં જીજીસને તેણીએ વાહાલી ગણવામાં પાપ કર્યું હતું. પીંઢારા નવસારીમાં આવતા તે દોડદોડમાં જોડલું લુટાય તેટલું એક એ દહાડામાં નાશ ભાગમાં લુટતા. કંઈ શાંત જીવેજ બધીવાર લુટાતું નોહોતું. એક મોહલામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં દોડ દોડ ચલી રહે. કેમકે તે લોકોને પણ નવાબ અને મલેકના માણસોનો તથા બીજા બાહાદુર રૈયતનો ડર હતો. ધાડ પડી ત્યારે એકવાર એક દોસીએ એવી તાલ લગાવી, કે ઘરમાંથી અનાજનાં થોડાંએક હાલનાં લાવી ઘરના બારણાં આગળ ફેડી નાખ્યાં, અને ઓટલા ઉપર બેસી રડવા લાગી. પીંઢારાઓ જેવા તેણીના ઘર આગળ આવ્યા તેવાજ તેઓએ આ દેખાવ જોઈ એવું વિચાર્યું કે, તેમના કોઈ ભાઈ/બંધ પીંઢારાઓ આ મોહોલો લુટી ગયા છે, અને જીજીસભાવ લઈને અનાજના હાંદલાં બાહાર ફેડી ગયલા છે, આવા ખોટા ખ્યાલથી તેઓ પેલી દોસીના ઘરમાં તો નહીંજ પેલા પણ આખા મોહોલામાં પણ નહીં પેલા !

એકવાર પીંઢારાઓએ નવસારીમાંથી લુટેલું તમામ દ્રવ્ય અને જીજીસભાવ નવસારીનાજ એક ધોભીનો બળદ લુંટીલઈ તે ઉપર તે લાદી લઈ ગયા. અર્ધવચ્ચે ગયા ને મોગલ સરકારના લોકો ઉપરથી તેમના ઉપર હુમલો ચાલતાં નાશભાગ ચાલી. બંધિલો બલદ ત્યાંથી છુટ્યો તે આઘાદ પોતાના ધોબી ઘણીને ત્યાં આવી ઉભો. એ રીતે એક ધોબી નેહાલ થઈ ગયો. પીંઢારા આવ્યા ત્યારે એક ઓરતે પોતાના ઘણીને જીજીસભાવ સંતાડવા તાકીદ કરી આગળમાં વટાણાં રેડી દીધા. વટાણા ઉપરથી ચાલતા માણસના પગ લપસી પડે છે, એ વાત જાણીતી હોવાથી તેણીએ આ સમયસુચકતા વાપડી. તે ઉપરથી દોડતાં પીંઢારાઓ સરી પડવા લાગ્યા. ઘરમાં દાખલ થવાને એમ કરતાં થોડીક વાર લાગી અને જનસભાવ ઉંચું નીચું કરવામાં ઘર-ઘણી ફાવ્યો.

“બતાવ ધન
કાંહ છે?”

એમ છતાં તે પીંઢારાઓ દાટેલું શંતાડેલું,
કે બચાવેલું છુપાવેલું ધનદોલત બતાવા માટે
ઘરઘણીઓ ઉપર ઘણી ઘણી સખતાઈ કરતા.

ધોડાની માફક માણસોનાં મોઢાંમાં મરચાંના તોળડા બાંધતા ! ગરમ તાટવેલા શલ્યા પકડાવતા ! ઉની ઉની તવા ઉપર ઉભા રખાવતા ! આંખમાં તપકીર દાખતા ! સંદારમાં મુંડી ચાંપતા ! વગેરે વગેરે

અનેક ઉપાયોથી આપણા નોશાકરા બાપદાદાઓને હિણુતા અને પુછતા-
ને પુછતા એજ કે, “ બતાવ ધન કાંહ છે ? ” એ ભાઈઓના પાસે પાસે
એ ધર હતાં. એક ધરમાં ભોંયર* હતું અને બીજામાં નોહતું. તેમના
મોહોલામાં પીંઢારાઓ પેદા; કે જે ધરમાં ભોંયર* નોહતું તે ધરવાલા
ભાઈએ પાસેના ધરમાં પોતાના માળ્યાં ઉપરથી સામાન નાંખવા માંડ્યો.
સામાનની ગાંસડીઓ પૂરી થઈત્યારે પીંઢારો બોલ્યો, “ બસ એટલીજ ! ”
એમ કેહતાંની સાથેજ મોબેદના હાંગળ ગગડી ગયા. અને સામાન લઈ
દઇને પણ આ છેતરપીંડી કરવા માટે તે મોબેદને માળ્યાં ઉપરજ છ-
કડીને સજ્જડ માર માર્યો. જામારૂપઆશાખાંદાંનના એક ભોળા મો-
બેદ પોતાના ઓટલા ઉપર વંદીદાદનો પોથો લખતા હતા. પીંઢારાઓ
તેવણના મોહાલ્લામાં જેવા પેદા, કે તેવણે વંદીદાદનો પોથો અને અ-
વસ્તાની બીજી કેતાઓનું પોતલું બાંધી નાશવા માંડ્યું. પીંઢારો સમ-
જ્યો કે ધન દોલત લઈને તે નાશો છે. મોબેદ સાહેબ કરગરી કેહવા
લાગા “ જે ભઇ આએ મારી કીમતી દોલત છે. એને તું નાચડક ! ”
પીંઢારો તે ઉપરથી લલચાયો, અને પુછ્યું કે એમાં શું છે ! મોબેદ
કહે, “ જે છે તે બધું એમાંજ છે તો. તતવતો બધું એમાંજ છે. એ-
વડે મુઆનું બી થાય ને જીવતાંનું બી થાય. ” આ ઉપરથી પીંઢારાએ
જોસદાંન ડુંટવી લીધું, અને પોથો ઉથલાવા લાગો, તો તેમાં કંઈ
દીડું નહીં. એટલે અકેકું પાંતું ફાડતો જાય ને મોબેદ બચારા રડીને
કકલી પડતા જાય; તેમ તેમ પેલો કેહતો જાય, કે ધન દોલત બતાવ.
મોબેદ બચારા આંખ પાણી કરી બોલાવથી કહે, કે ધન દોલત સૌ
તો એજ છે. આખરે પોથો ફાડી પીંઢારો* ચાલ્યો ગયો.

નિર્ધન નવસારી.

એ પીંઢારાઓ સામે બળતવારીથી અંગ્રેજ
લોકો અને વલંદા લોકો લડતા. પણ તે
જમાનામાં તેઓની સંખ્યા પણ નાહની હોવાથી તેઓ પોતાના જાત
ભાઈઓનું જ રક્ષણ કરી શકતા. પાછળથી અંગ્રેજ કંપનિના અમલદારોએ
સુરતની પ્રજાનોતો બચાવ કરવા માંડ્યો. અને તે ઉપરથી સુરતના ન-

* પીંઢારા શબ્દનો સાધારણ લોક એવો અર્થ સમજવે છે કે, પ-
શ્ચન્ધાકા; યાને ધાડ પાડવાનું પણ યાને વૃત લેનારા. પણ વલી સત્તાદાર
રીતે તે શબ્દ સંસ્કૃત પિણ્ડાર ઉપરથી પિંડારા અથવા ગોવાલ્યા કરીને
સમજવામાં આવે છે. અને તે ગોવાલ્યાઓ પાછળથી હુટનું કામ ચલાવતા
હોવાથી તેજ નામે ઓળખાતા રહેલા છે.

વાળે તો તેના ઈનામમાં એ કંપની ઉપર ૩૫ ટકા જકાત હતું તેને બદલે ૧ ટકા કર્યું. શીવાજીની આ ભાગમાં ઈ. સ. ૧૬૬૪ની ધાડ વેળા નવસારી સુરત વગેરે ટેકાંણેથી કરોડ રૂપિયા સૂધી શીવાજી પુને લઈ ગયો કહેવાય છે. એ લુટ પછી પાંચ વરસ રહી પાછો આપણા આ ગરીબ ભાગો ઉપર લુટ ચલાવા આવ્યો. ઈ. સ. ૧૬૭૦-૧૬૭૧-૧૬૭૪-૧૬૭૫માં તેની લુટ ભારે હતી. નવસારીતો નિર્ધન થઇનેજ રહ્યું, પણ સુરતને લુટ્યું તો લુટ્યું પણ આખરે સળગાવી દઇ ગયો. લોકો પાયમાલ થયા. વેપાર ધંધો ભાગી પડ્યો. નાશભાગ કરી લોકો પરદેશ જતા રહ્યા; તેમાંથી કોઈ કુટુંબો તો પાછાં ફર્યાજ નહીં. નવસારીના જે કુટુંબો નાહાં તેતો મુબઇમાં મંડાઈ ગયાં. તે વખત અમાઁની નવસારીની સુરતથી ઉતરતી સગાઇ મુબઇ સાથે અટકાગની ગણાતી હતી. શીવાજી પોતે કેમ લુટ ચલાવતો તેને માટે સુરતની તવારીખમાં કહેલું છેક, શીવાજી અગાઉથી ફકીરને વેશે એકલો મોહલ્લે મોહલ્લે ફરી જતો, અને તાલેવંત લોકો ક્યાં ક્યાં વસે છે, તે નગરીઓ અને પરાંઓ નજરમાં રાખતો. ઈ. સ. ૧૬૮૦માં શીવાજી મરણ પામ્યો ત્યારે સુરત અઢાવીશીમાં એટલે નવસારીમાં પણ સઘળે લોકોમાં 'પુશાલી થઇ. આપણું નોશારી શેહેર તે વેળા ઔરંગઝેબને તાબે હતું. સુરત અને આસપાસના લોકોની ખરાબી શીવાજીએ કરેલી જાણી તે કોધાયમાન થયો. શીવાજીના રાજ્ય ઉપર તે ચઢાઈ લઇ ગયો. તેના દીકરા શંભાજીને મકડી કેદ કરી. શંભાજીએ પેગંબર હઝરત મહમદને ગાળ દીધી છે એવું તોહમત મુકી તેની જીવતાં જીવત જીભ કાપી નખાવી, અને તેની આંખોમાં લોહાંતો ઢગઢગતો સળીઓ ઘોંચાવી તેના શીરચ્છેદ કર્યો. આ સળથી પણ કંઈ પીંડારાઓ ધરાયા નોહોતા. શીવાજીના લશ્કરના જંગલી મરાઠાઓ લુટતા ! લુટ નહીં મળતી તે ધરમાં મારફાડ કરતા ! ઉંધા લટકાવતા ! ભારવટે તાંગી નીચે બળતું કરતા ! અને તેના કરતાં માઆપના રૂબરૂ, ભાઇબેહેનના સમક્ષ, સ્ત્રીઓને નગ્ન કરી દાંહાંમ દેતા. અને લાજ લુટતા ! અને ફાવે તો સાથે ઉંચકી જતા ! શીવાજીનું નામ સાંભલી નવસારીના કહો કે સુરતના સર્વે લોકો ઠરઠર કાંપતા અને તેનાથી હેબકી જતાં. એ પ્રમાણે દખ્ખણના દેશીઓએ શુજરાતના દેશીઓને હેરાંત વેરાંત કરી પાયમાલ કર્યા છે. ગરીબ નોશાકરાઓની અને નરમ સુસ્તીઓની લુટ લઈ જઇ પોતાના દેશી જાતભાઈઓને તે આપી દેતો. ખપ જોશું રાખી બ્રાહ્મણોને દાન કરતો. એક ગમથી

લોકો એવી રીતે લુટાતાં ત્યારે બીજી ગમથી આરંગજીય હિંદુઓ પાસેથી પૈસા કઢાવી મુસલમાનોને આપતો. તે વખતે પારસીઓની સાથે મુસલ-
તે વખતની સરકાર. માનો ઘણા સારી રીતે વર્તતા. તે વખતે ન-

વસારી શહેર સુરત અઢાનીશીમાં હતું, અને તે તમામ ૨૮ મહાલો મહી વાર્ષિક આવક ૧૩ લાખની હતી, બ્યારે આજે માત્ર નવસારી પ્રાંતનીજ આવક તેથી બેવડી છે. તે વેલાએ “ નજીસારી ” ની પેદાશ માત્ર ૬૦૩૨૦૦ દામની હતી (૪૦ દામનો એક રૂપ્યો થાય છે.) સુરતમાં જે પ્રમાણે તે વખતે રાજવલિવટ ચાલતો તે પ્રમાણેજ નવસારીમાં નાહના પાયા ઉપર ચાલતો. તે એવી રીતે કે, નવસારીનો વડો હાકમ સુરતમાં “ મુત્સદ્દી ” ના એલકાબથી રાજ ચલાવતો. તેના હાથ નીચે ધનસાફ કરનાર જે જડજ તે “ કાઝી ” કહેવાતો. તેથી ઉતરતો અમલદાર “ વાંકા નવીશ ” ના નામે ઓળખાતો હતો. તેના તાબામાં દફતરખાંતું રહેતું. જકાતખાતાંના ઉપરીને “ શાહે બંદર ” ને નામે ઓળખતા. શહેરોના બંદોબસ્ત માટે ઉપરીઓ હતા. નવસારીના ઉપરીને મલેક કહેતા, અને તેના હાથ હેઠલના મેજીસ્ટ્રેટને “ કોટવાલ ” કહેતા. તેના હાથ હેઠળ એક ફોજદાર રહેતો. એ કોટવાલ તથા ફોજદાર પોતે પણ રાતે ૯ કલાકથી પાંચલી રાતે ૩ વાગા સુધી શહેરમાં “ રોન ” (Ronand) ફરતા અને શહેરની પાસખાંતી કરતા. કેમકે એક રાતે કેડેપણ ખાતર નહીં પડે એમ બનવું નવાઇ જેવું ગણાતું. વળી નવસારીમાં તે વેળાએ લોકોને સગ્ગર રાખવાને અને સાવધ રહેવાને આખી રાત દોલ અદાળતા “ દાંડીઆ ” ફરતા રહેતા. રાજ્યરંગવિષે લખાણ કરના બેસ્યે તે ઘણું છે, પરંતુ, જે ગાયકવાડોએ ગાયકવાડી રાજ ઉપર હકુમત ચલાવી હતી તેઓએજ નવસારી ઉપર ચલાવી, તેમજ જે મુગલ પાદશાહો અને સુરતના નવાબો, મુત્સદ્દીઓએ ગુજરાતમાં હાકમી કરી તેઓએજ નવસારી ઉપર પણ ચલાવી, માટે તેઓનું ખ્યાન લખાવાની જરૂર જોઇ નથી.

ફરજીઆત

સાદાપણું.

એવી રીતે લોકોમાં ચોર લુટારાનો અને પી-
દારા તથા આસીયાઓનો ભારેડર હતો. થોડાક સિવાય બીજાઓથી મોટી હવેલી બંધાતી નહીં. ગાડી ઘોડેમેસી ફરાતું નહીં. સારાં કપડાં પેહેરી બાહાર નીકળાતું નો-
હતું. આજના પેહેરવેશના રેવાજથી ઉલટુંજ હતું, કે ઘરમાં સાફ સાફ પેહેરવું, પણ બાહાર જવાનો વખત થાય ત્યારે દોટીની દબલી, તે ફાટેલો

એડા પેહેરવો પડતો ! બોલતા એડા પેહેરનારની કમખખતી થતી. ઓરતો જવલેજ એકલી આહાર નીકલતી. તેમાં જવાન ખુશ્સુરત ઓરતથી તો આહાર નીકલી શકાતું જ નોહતું. ખુશ્સુરતી એતો ગોયા તેણીને કેદખાંતાની બેડી હતી. જાણે ઓરતે ખુશ્સુરત પેદા પડવું, એ-તો તે દાહાડા ઉપર ગુન્હાનું કામ હતું. ઓરતોને જો ન છુટકે પાંણી-છાંણીએ આહાર જવું હોય તો પાંચ સાતનું ટોળું ચર્ધ નીકલી શકાતું.

લોકોની દયાનત. તે વખતના આપણા લોકોના પ્રમાણીકપણા માટે લખે છેકે, વેપારીઓમાં પ્રમાણી-

કપણું મોટું હતું. રૂપીઆની બાંધીને સીલ કરેલી થેલીઓ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે વગર મણવે અને વગર પરખવે વરસના વરસ આપ લે કરવામાં આવતી એવી તે વખતે સાદુ દયાનત હતી. તેની તેજ થેલીઓ એક બીજાને ત્યાં આપ લે થતી. તે વખતે દસ્તાવેજ ઉપર શાખ વટીક સુરજ અને ચંદ્ર ને નામે થતી. વેપારમાં પણ ખરકત હતી. નવસારીમાં તો ખુમલા, વાંસ, ચોખા, નાલ્યર, અને ગોળનો વેપાર તે વખતે બહુ દીપેસો હતો. પારશીઓ વટીક માંછલાં વેચતા. ધણેભાગે નવસારી અને સુરતનો લગભગ બધી જાતનો (લોહાર સોની જેવા આતણ ઉપર જવાલ ગુજરનારા ધંધા અને હાલકી જાતના નીચ પેશા શિવાયના) વેપાર રોજગાર પારશીઓના હાથમાં હતો. સુથાર, માંછી પસ્તાકીઓ, વણકર, ખેડૂત, શીપાર્ધ, બ્યાજખોરા, ગાંધી, વગેરે તમામ પારશીઓ હતા. વેપારમાં તે વખતે થોડામાં ધણો નફો હતો. અને થોડામાં ધણી ખરકત તેઓ સમજતા. તે વખતના પારશીઓનો લાગવગ જેવો તેવો નોહોતો. નવસારીમાં મોખેદ બેહુદાનોમાં થયલી ખુનામરકીના ગુન્હામાં ફાંસીને લાકડે ચઢે એવા ૧૨ તોહમતદારોને સુરતના શેઠ કુંવરજી નાહનાભાઈએ પોતાના લાગવગથી ફાંસીએ જતા અટકાવ્યા હતા. એટલું જ નહીં પણ કહે છેકે, સુરતના એક પ્રખ્યાત ખાંદાંનનો પારસી નખીરો ઈંગ્રેજોની કાથીમાં ચોરી કરવા જતાં દારખાનાં અને હથોળખાનામાં કિતરી પડ્યો; અને ત્યાં દીવા સલગાવતાં દારખાનું સળગી ઉઠી એક માણસનો ભોગ લીધો. તે છોકરા ઉપર રાજદોહ માટે પ્રપંચ કરવાનો અને ખુન કરવાનો વાંક મેલી પટેડીને દહાડે ફાંસી દેવાનો ઠરાવ થયલો, તેને ફાંસીને લાકડેથી નવસારીના દેશાઈ મનોચેરજી ખરશેદજીએ પોતાના લાગવગથી છોડવ્યો હતો, અને તેને માટે “ ઉન્ને તો ઉન્ની બખધ ” વાલો ખ્યાલ આજેપણ સુરતમાં ગવાય છે.

અઢારમી સદીની શરવાતમાં સુરતમાં પારસીઓ કેમ અને ક્યારે વધ્યા
 નવસારીએ તે વીશે “ સુરતની તવારીખ ” માં લખે
 પારસી-સુરતને છેકે, “ નવસારી પેશાના હાથમાં ગયું.
 વસાવ્યું. ત્યાં કામદારોના જુલમ તથા મરાઠાઓની
 વારંવારની લુટથી પારસીઓ કંટાળી ગયા.

તેથી એકી વખતે આસરે ૧૦૦૦-૨૦૦૦ પારસીઓ પોતાના કુટુંબ
 કબીલા સહીત સુરત આવ્યા. તેઓએ “ રસ્તમ પુરા ” નામનું આખું
 પર્વ નવસારીવાલાઓનુંજ વસાવ્યું. અને રોચાંનને કેટલાંક વરસ
 લગી નવસારીનેજ દોખમે ચઢવા લાવતા. આડે દહાડે તેમને એ
 કામમાં મુશકેલી લાગતી નહીં હશે, પણ ચોમાસામાં કાઢવ કીચલમાં
 તથા નદીઓ રેલપાણીથી ભરપૂર હોય, તેવા વખતમાં તેમને હેરાનગતી
 અતિશય પડતી, તેથી રસ્તમપુરાની (નોશાકરી) પારસી અજુમનના તે
 વખતના પટેલ અસપંદીઆરજી શેરાબજીએ નવાબ મીર મોમીન-
 ખાન (જે ઈ. સ. ૧૭૫૫માં સુરતના નવાબની માદીએ આવ્યો
 હતો) પાસે પીપલોદ તથા ભરથાણાના સીમાડાપરજ નમીન લઈ
 ઉંઘરાણું કરી પીળા પથ્થરનું એક દોખમું બંધાવ્યું. એ જમીન રસ્તમ-
 પરાંના સઘળા પારસીઓને માટે વકફ તરીકે મારીમાં વંશપરંપરા
 આપ્યા બાબતનું નવાબ સાહેબે મોહોર સાથનું ફરમાન આપ્યું છે. ”
 પારસીઓમાં જે પ્રકારના દોખમા બોલાય છે. પદાનીઆઓનું, અને
 વગર પદાંન્યાઓનું. યાને નવસારીના લોકો મુરદાંના મોઢાં ઉપર પદાંન
 નામનો લુગડાંનો કકડો બાંધે છે, અને સુરત તરફનાઓમાં તેવો રેવાજ
 નથી. તેથી પદાંનીઆઓને આગળ જમાનામાં દોખમે ચઢવામાં
 હરકત પડતી. નવસારીના લોકો પદાનીઆ હોવાથી, સુરત ગયાં ત્યાંથી
 પણ સુરદું ચઢવા નવસારી લાવતા. વરસાદ પાણીમાં, નદી નાલામાં
 બ્યારે રેલના કે પૂરના પાણી ચઢતાં, ત્યારે કહે છેકે દહાડાઓ લગી
 પાણી ઓસરતાં સૂધી મુરદાંને ઝાડ ઉપર બાંધી રાખવાં પડેલાંના
 દાખલા બન્યા છે. જાણે બબર હાટ કરવા જવાનું હોય, તેમ સુરત
 મયલા નવસારીના પારસીઓ ચાલતા નવસારી આવતા. તે એટલે
 સૂધી કે મહિનાના જેટલા હમકારા, તેટલા દહાડા સુરત જઈ વસેલા
 ઘણા નોશાકરા મોબેદો માત્ર કરશલી દોરી સાથે લઈને ચાલતા આતશ-
 બેહેરાંમ સાહેબને શેનદો કરવા નવસારી આવતા, અને બપોરે અને
 ખાંધલઈને પાછા સુરતમાં સાંજે તો દાખલ થઈ જતા.

ઈસ્તમઅલીખાંન. નવસારીમાં જે વેલાએ લુટનો સમય સમી ગયો હતો, ત્યારે ઈ. સ. ૧૭૨૩ પછી સુરતના નવાખનો મોગલાઈ જીલમ, અને નવાખી દોર વધી પડ્યો. તેમાં ઈ. સ. ૧૭૨૩ માં ઈસ્તમઅલી નામના એક બાહાદુર સિપાહને નવાખ બનાવી સુરત અને નવસારીની હાકમી તેને મોગલ સરકારે સોંપી. તે બેકે મરાઠાઓને પૂરો પડ્યો ખરો, તોપણ લોકોનો કિલ્લામાંથી ચુલમાં પડ્યાં. મરાઠા લુટાઈઓથી છુટીને હવે મોગલાનું મારમાં છુંદાવા લાગ્યાં. ઈસ્તમઅલીખાંન પોતાના બાઈના ખુનનું વેર લેવા મરાઠા સામે લડવા અમદાવાદ ગયો, ત્યાં તે માર્યો ગયો. અને જે પ્રમાણે ધરાંની બાહાદુર પેહેલવાન ઈસ્તમને પેટે બાહાદુર બેટો શોરાખ પેદા પડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે ઈસ્તમઅલીખાંનને પેટે બાહાદુર બેટો શોહરાખખાંન આવત્યો હતો. તેણે પણ નવસારી ઉપર બાપના જેવોજ જીલમ ભરી રાખ્યો. સુરતનો હાકમ મુસદ્દી ગણાતો હતો ત્યાં સુધી તો ઠીકજ હતું, પણ ઈ. સ. ૧૭૩૩ માં સુરત અક્ષવીશીનો હાકમ “ નવાખ ” ના પૌઢ નામથી ચાને વાઈસરાય જેવો ગણાવા લાગ્યો ત્યારથી, ચાને નવાખ તેગબખતખાનના વખતથી નવાખી દોર ધણી વધી પડ્યો હતો. તેના વખતમાં સુરતમાં “ નવાખની સ્વારી ” બહુ હાકમાઈથી નીકળતી હતી. અને આજે જેમ વડોદરે દશેરાની સ્વારી જોવા લોકો જાય છે, તેમ નવસારીથી એ સ્વારી નીકળવાને દિવસે પુષ્કલ લોક સુરત જતું હતું.

નવસારીમાં

ઈ. સ. ૧૭૨૮માં એકએક તાપી, મીઠોલા,

મોટી રેલ.

અને પૂર્ણા નદિઓમાં રેલ ચઢી આવી. ન.

વસારીમાં તો તમામ પાકનો નાશ થયો

હતો. પૂર્ણા નદિને કાંઠેના પારશીઓના તમામ મોહોલાઓ રેલમાં દુબી રહ્યા હતા. ઘણાં ઘરોમાંતો માળપર વેર રેલના પાણીનો વોહ ચાકતો હતો. લોકોમાં ધમરાટ બહુ ફેલાયો. કેમકે સુરતમાં એ રેલથી ભારે ખરાબી હતી. ત્યાંતો લોકો ઝાડ ઉપર અને ઘરના છાપરાંઓ ઉપર બમે દહાડાં બુખાં બેસી રહ્યાં હતાં !

પારશીઓનો પોશાક. સુરતના હિંદુ તથા પારશીઓનો જે પોશાક

૧૮ મી સદી અને ૧૯ મી સદીની શ-

રવાતમાં હતો, તેજ નવસારીના હિંદુ અને પારશીઓનો હતો. તે એટલે સુધી કે પેહેરવાના બેજા વટીક સુરતથી નવસારીમાં મંગાવામાં આવતા હતા. સુરતની તવારીખમાં તે વીશે અચ્છું ખ્યાન કરેલું છે. તે વખતના

લોકોનો પોશાક સાદો હતો. સવળાં લોકો હાથે વણેલાં તલખડુ બાજીં
 લુગડાં પહેરતાં હતાં. હિંદુઓ હલકી પાંચડીઓ અને દોડી તથા ખાદીના.
 અંગરખા અને ઘેતીયાં પહેરતા હતા. હિંદુ સ્ત્રીઓ ધરણી ધાલતી.
 તે પોશ્વ અને લાખથી ભરેલાં હતાં. મોટા ભાગ રૂપાના ધરણી હતાં.
 અને તવંગરોજ શેતાના તે પહેરતા. પારશી લોકોમાં ૧૮ મી સદીમાં
 અને ૧૯મી સદીની શરૂઆતમાં મોટા ભાગ છીટની સુતરાકિ, હાથે
 બાંધેલી પાંચડી પહેરવાનો નવસારીમાં રેવાજ હતો. વલી દરેક રણુની
 પાંચડીઓ જુદી હતી. તાપના દલાડાની જુદી, ઠાઠના દલાડાની જુદી,
 અને ચોમાસામાં પહેરવાની પાંચડી જુદી હતી. ધણીઓ તે એ સદીઓમાં
 પણ લાલ કસુબા પાંચડી પહેરતા અંગરખાને બદલે દોડીના બાજીં
 અથવા નીમા પહેરતા. તેની ઉપર પીછોડીની “ કમ્મર ” બાંધવાનો
 રેવાજ હતો. કમ્મરે પીછોડી બાંધ્યા વિના બહાર જવું અવિવેકી
 ગણાતું. આજે પણ દેશાઈ ખાંદાનમાં તે રેવાજ કેટલાક સાહેબો રાખી
 રહેલા જણાશે. સુરતમાં વગર ચાંચના, પણ નવસારીમાં ચાંચનાલા જોડા
 પહેરતા. જોડા પણ ભારી ધરખમ, અને વાંધવાના હતા.
 ચોમાસામાં તે લાકડાંના જોડા અને ખડકિ કે પાંચડી પહેરવામાં આવતી.
 મરદોમાં પણ ધણીકો નાક કાન વીંધારી વાલી પહેરતા. પારશીઓ
 પણ રાતે પોતીયાં પહેરીને સુતા હતા. પારસણ સુતરાકિ સાડી,
 સુતરાકિ ઇન્નર, અને ઘાઘડા તથા ચણીયા પહેરતી. શદરા અને માથા-
 બાંના પણ બાજીં દોડીના પહેરતાં, તે જોડે એ તવારીખમાં કહે છે તેમ
 નવસારીમાં ઉંચા પ્રકારની મલમલ પણ બનતી હતી. “ જણી મલમલ
 નવસારી અને ભરૂચમાં બનતી; તેવી કેમ કેમ જોઈ નહોતી. ” કાંચલી
 પહેરવાનો, કપાળે ચાંદલો ચોદવાનો અથવા તીર્થ કરવાનો ચાલ હતો.
 સુરતમાંતો ધણીક પારસણ આંખ આંદને બહાર નીકલતી. હાથે હિંદુ
 માફક પોહોલા પટાના કાજાં લાકડાં, ધાતુ, કે કાગઝાના ચુડા પહેરતી
 હતી !

ખાધાનો ખોરાક. નવસારીમાં ૧૯ મી સદીની અધવચ સુધી
 તે ઘણી સોંધવારી હતી. દરેક વસ્તુ સોજી
 અને સસતી મળતી. પૈસે પેદા કરવા ઘણો મોઢો હતો. આ જમાનાની
 માફક આવક થોડી ને ખર્ચ ઘણો નોહોતો, પણ ખર્ચ થોડો ને આવક
 ઘણી હતી. “ હિંદુ લોકો ધરમાં તેમજ લગન મરણના વરામાં શું
 ખાતા ? તેઓ ઘણું કરીને જોડા ચોખ્ખાનો ભાત, દાળ, કઢી તથા શાક

ખાતા. કિતરતા લોકો વાલ તથા રોટલા ખાતા. જે સખસ ગોળ તથા ઘઉંના લોટની ગોળખાપડી ખવાડતો તે તવંગર ગણાતો. ઘી, માખણ, દુધ સસ્તું છતાં, તે ઘણું ઓછું વાપરવામાં આવતું. વરામાં ખાંડ જવલેજ વાપરવામાં આવતી પારશી લોકોનો ખોરાક પણ સાદો હતો. તેઓ ઘરમાં ઘણું સાદું ખાતા, (આજના જેવી ખાધાની વરણાગી નોહોતી.) તેમજ લગન તથા મરણના વરામાં પણ તેવું જ હતું. જડા ચોખા, અને મગની કે વાલની દાળ. એ દાળને મોઢી ગણી કોઢતો દાળને ઠેકાણું કોહણું કે વેગણાની યુરીઆનીથી કામ લેતા. માંસનો ખોરાક તે વખતે વરામાં વપરાતો નહોતો. દારૂતાડી વરામાં પાવામાં આવતું નોહતું. ”

ખેતીવાડી.

નવસારી, એ ગુજરાતનો મુખ્ય ભાગ, અને ગુજરાત એતો “ હિંદુસ્તાનનો આગ ” ગણાયલો ઉત્તમ ખેતીવાડીનો ક્ષેત્ર છે. એટલે પછી નવસારીની જમીનની ફળદ્રુપતા વિશે વિચાર કરવાનો હોયજ શાંતો ? “ નવસારી ગંદેવીની જમીનમાં પથ્થર વાવે તો તેનેખી ફળ આવે ” એવી અતિશયોકિતની કહેતી છે. એ ભાગ મધેની કેરી જેવી ઉત્તમ ગણાય છે તેવી ખીજે કેડેની ગણાઇ નથી. સુરત અઠ્ઠાવીશીના એ તમામ ભાગ વીશે સ્ટેવોરીન્શ મુસાફરે કહેલું છેકે “ ૧૮ મી સદીના ખેડુતો ઉદ્યોગી ખેડુત હતા. ખેડયા વગરની જમીન કવચિતજ નજરે પડતી. સુરતની આસપાસની ખેતી ઘણી ઉત્તમ હતી. ખેતરોને વાડ કરતા, અને વાડેવાડ આંખા આંખલીના શોભાયમાન ઝાડો આવી રહેલાં હતાં. તેમાં ભાત, ઘઉં, બાજરી અને ખીજે દાણો થતો હતો. કપાસ, સણ, તંબાકુ સારો થતો હતો. ” સુરત સાથે, એશીયા-યુરોપ-અને આફ્રિકા દેશના બધાંમલી ૮૪ બંદરો ને વહેવાર હોવાથી “ ચોંઘાશી બંદરનો વાવડો ” કહેવાતો, તે બંદરોમાં સર્વથી પેહેલું બંદર આપણા નવસારીને મુકેલું છે. પ્રથમ તો પારશીઓ પણ ખેડુતો હતા, અને સર રીચર્ડ ટેપલે (મુંબઈના ગવર્નર) તાતા શેઠવાલાં દોખમા વખતે દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને કહી સમજાવ્યું હતું કે:—

“ તમે! ખેડુત ઉપરથી દેશાઈ થયા છો. ”

સુરત જીત્યું ત્યારે નવસારીનો હદયો.

સુરતના નવાબના હાથમાંથી જ્યારે ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં અંગ્રેજ સરકારે સુરત લઈ લીધું, ત્યારે મુબઈના ગવર્નર જોનાધન દંકન ઉપર નવસારીના દેશાઈજીને ત્યાંથી મોબારકબાદીનો પેગાંમ તથા ભેટ સો-ગાદનો સામાન ગયો હતો. અને તે નવસારી સાથનો સુરતનો સંબંધ જારી રાખવાનું ગોચા ધજન હતું. એ બદલ મી. જોનાધન દંકને લખેલી નોંધમાં પણ લખેલું છે કે “પેરવાના (ગાયકવાડના) દેશાઈ નવરોજીને ત્યાંથી મેવો તથા ધુળ આવ્યાં.”

નાંણાનું ચલણ. સુરતમાં જે નાંણું ચાલતું, તેજ નવસારી-માં ચાલતું હતું. માત્ર “અકબરશાહી”

અને “દામ” નું ચલણ વપરાતું નોહતું. બાકી આંગાશાહી રૂપ્યા તો નવસારીમાં પણ સુરત પેટેજ આગળ વપરાયલા નોંધાયલા છે. પાછળથી “સુરતી” અને “ભરૂચી” રૂપ્યા નવસારીમાં ચાલેલા જણાયા છે. તે ભરૂચીમાં પણ વલી ૧૫ આનાવાળાથી તે છેક ૧૨ આના સુધીના ઘસાઈ રહેલા રૂપ્યા વટાય સાથે વપરાતા. તેમાં વલી સકકઠ-લીસો-બાળેલો-ટાંણેલો-નાંકેલ-અંતરીઓ-સીસેલ-ત્રાંબાનો એ સૌ સુરતની માફકજ નવસારીમાં ચાલખાતા હતા. સુરતની તવારીખ ઉપરથી તેના ભાવો પણ જણાયા છે.

સિકકાનું નામ—કિંમત આંના.

નાંકેલ	૧૫	એ ઉપરાંત સોલાકી, એડીદાર વગેરે ખાંમીબધા રૂપીયા જે સુરતમાં નહીં ચાલતા તે નવસારીમાં ચાલી જતા. “સુરતી” શિવાય કોઈ પણ રૂપીઆની કિંમત પુરા ૧૬ આના ઉપજતી નોહોતી. આજે વડોદરામાં જુના બાબાશાહી રૂપીઆની ઢપના અર્ધા-પાવલાં-એઆંના વગેરે રૂ-
ટાંણેલો	૧૪	
અનતારીયો	૧૪	
બાળેલો	૧૪	
સીસેલ	૭	
ત્રાંબાનો	૨	

પાંના નાંણા આવતાં હતાં. પૈસા પણ તે ઢપના આવતા હતા. કહે છે કે ત્રાંબાનો એક આનો પણ આવતો હતો. વલી બદાંમ અને કો-

કીડું પણ નવસારીમાં ચળણુ આજથી ૨૫ વરસ ઉપર હતું. એક પ-
 ઇસાની ૧૦૦ કે તેથી ઓછી બદામ (આપણે ખાઇએ છે તે નહીં
 ખંભુરી), અને એક બદામની ૨ કોડી મલતી. નાહના ચલણુ યો-
 કને મોટો ફાયદો હતો. ૧ પાઇ અને ઉપર ૪ બદામ આપેતા તે
 આજનો “ સવાયો ” ગણાતો. ૧૨ બદામની નાહાસડી કેહવાતી. અને
 છ બદામની “ દમડી ” કેહવાતી. નવસારીમાં ઘણે ભાગેતો એવી આ-
 પ લે ચાલતી, કે સુથારને મોચી જોડો શીવી આપે, અને શુથાર મો-
 ચીને વીંઢણા વગેરેના હાથા ધડી આપે. વૈદોને ત્યાં વટીક ખેડુતો જુ-
 વાર આપતા, એટલુંજ નહીં પણ છેલ્લાં છેલ્લાં નવસારીમાં બ્યારે
 માત્ર એજ વધારો હતો ત્યારે તેઓને બસેર પાંછેર જુવાર આપી કામ
 કરાવામાં આવતું.

મજૂરી અને ભાવ તાલ.

છેક ૧૯ મી સદીની અધવચ સુધીમાં મજૂરીના દર ઘણાજ
 ઓછા હતા. તેમજ અનાજની ઘણી સૌંધવારી હતી. જેમ દર ઓછા તેમ
 લોકો સુખી હતાં. સંવત ૧૮૨૧-૨૨-૨૩-૨૪ શાલોના મહાપુન્ય દેશાર્ધ
 શ્રી પુરશેષજી તેડમુલજીના રોજમેલોને આધારે તેમજ બીજી હાથની
 લખેલી વહી વગેરેથી તે વખતના અનાજના ભાવો તથા મજૂરીનો અડ-
 સટો નીકળે છે, જે ઘણે ભાગે સુરતના ભાવોને મળતોજ આવે છે. આ
 ભાવ ૧૮ મી સદીનો સુરતની તવારીખ પ્રમાણે આપ્યે છે:—
 ધંધાદારી. નવસારીની મજૂરીનો રોજ, આના. સુરતનો દર, આના.

સુથાર	૬	૪
હુદાર	૮	૮
દરજી	૩	૪
મોચી	૨	૨
મજૂર	૨	૩
કડિયા	૫	૪
ખાઇ મજૂર	૧૧	૧૧
ખેતીના મજૂર	૨	૨
ગોળા	૭	૬

ખાંધા બદલના મળુર ૨૥ પૈસા
 કલામગર ૫૦ વાસણ નાનામોટાં રૂ. ૧
 શેની ૧૨ આના
 કંસારો ૭ આના ૬ આના
 હળમ = મોટાં મરદનો ૧૥ પૈસા અને નાનાનો સવાયો. નવસારી પ્રમાણે.

અનાજ વીગેરે.	નવસારીના ભાવ રૂ.	સુરતનો દર રૂ.
ખાત અંગાલીયું	૪૥૥	હારો ૪ હારો
" સાળિયું	૨૥	" ૨ "
" કડા	૨૧	" ૨ "
બંઉનો લોટ	૦૥૥-૥૥૨	મણ ૦૧ મણ
જુવાર બાજરી	૦૧	" ૦૭૩
દાળ તુવરની	૧	" ૦૧ "
દાળ ચણાની	૦૥૥	" ૦ "
કપાસ	૧૥૥	" ૧૥ "
ધી	૬૥	" ૪ "
દારૂ	૨૧ ૦૧	" ૨ "
દોલેલ	૨૧ ૩૥૨	" ૧૥૥ "
તેલ	૨૥	" ૨ "
દલાંણ	૦૭૮	" ૦ "
મશાલો	૮	" ૦ "
ગોળ	૧૥૥ ૩૧	" ૧૧ "
મટન	૧	" ૧ "
હલવાન	૦૥	" ૦ "
તાડી	૦૧ વાસણ ૧	૦૭૮
ઇંડાં	૧ પૈતું ૧	૧ પૈતું ૧
મરઘાં	૧ આનાતું ૧	૧ આનાના ૨
મીઠું	૦૭૮ મણ	૦૭૮ મણ
દુધ	૦૮૮૥	" ૦૮૮ "
મરી	૪૥૥	" ૪ "
મરચાં	૦૮	" ૦૮ "
ખાંડ	૨૥	" ૨ "

કેરી	૭૪	"	૭૪	"
દોધી, કોણું	૭૪	"	૭૪	"
કાપડ જીનું	૦૧૧ ૨	ગજ	૦૧૧	ગજ
કાપડ જીનું	૦૧	"	૭૪	"
ઈન્દરની લાકડાં	૪	"	૩	"
બાલવાના "	૧ ૨	હેલ* એકના	૭૪	મણુ
ચુનો	૧૧	મણુ	૦	
છેં	૩	સો મણુ	૦	
ત્રાંબુ	૨૫	મણુ	૦	
પીતલ	૪૫	"	૦	
અખરચી	૧	રોજ ૧ના	૦૧૧	રોજ ૧ના
પાણીભરા	૦૧ ૨	"	૦	
લાકડાં ફાડનારની-	૨૧ ૨	હેલ ૧ ના	૦	
મજૂરી				

એ પ્રમાણે સસતો સુકાળ તે વેળાએ હતો, તો લોકો સુખી કાં ન હોય ? તે વેળાએ જો પીંઢારાને ગરાશીઆઓનો જીવન નહોતો, તો લોકો દુઃખ જીવેતો શબ્દજ નાંજીત નહીં.

મારજેજ મજૂરી. નવસારીમાંજ નહીં, પણ આખા નવસા-
Mortgage Labour. રી પ્રાંતમાં “મારજેજ મજૂરી” યાને
 ધરેણે મુંઢેલી મજૂરી ચાલતી. જેને મી.

એકેવેતે Mortgage Labour કહેલી છે. દેશાઈઓ કાલીના ઊકરાઓ-
 ને પરણાવતા, અને તે ઊકરાઓ નાહાણપણથીજ દેશાઈને ત્યાં સુદૃતમાં
 મજૂરી કરતા, અને ભથ્થું લેતા. તેઓને “કાલીના પોરાઓ”-“ગોલાં-
 મો”-વિગેરે સંસારી ઓળખવામાં આવતા. તેઓ મારજેજ મજૂરી કરતા. તે-
 વા ૨૦૦-૩૦૦ કાલીઓ, તે “દેશાઈનું લશકર” ને નામે ઓળખાતા. અ-
 ને કામ પડવે પીંઢારાઓની સામે તેઓ લડી શકતા. તેઓ ખાઈને મસ્ત થઈ
 રહેલા, દેશાઈની તાબેદારી અને નોકરી હરમશી ઉપાડવાને નીમકહલા-
 લીથી જીવ આપવા વટીક તત્પર રહેતા. એકજ દાખલો બસ થશે, કે

• જેલ= એકેવે ગેલગાડી; તેનો અપભ્રંશ હેલ થયો છે. જે નગાએ
 જે જીવસના લાવમાં શુન્ય મુંઢ્યું હોય, તે લાવના આધાર ન મળવાથી
 મીંડાં મુંઢ્યાં છે.

સચીનના નવાબનો એક ખાસ નામીચી ફેરીનો આંખો સચીનમાં હતો. તેની ફેરી ચોરાય નહીં કરીને નવાબ, આરબ શીપાહોનો પેહેરો રાખતો. નવાબ અબ્દુલકરીમ યાકુતખાન (ખાલુમીઆ) દેશાઈ મન-ચેરજી ખરશેદજીના મિત્ર હતા. તેવણુ નવસારીમાં દેશાઈના પરોણા લેખે અત્રે આવ્યા હતા. બંને વચ્ચે ખુશ તોલટપ્પા થતાં અકેકના લશકરની સરકરાહી ઉપર આવતાં, તે આંખાની ફેરી લાવવા નવાબે દેશાઈજીને કહ્યું. દેશાઈજીએ કાલીના પોરાઓનું “લશકર” બોલાવ્યું, અને દાર તથા વાલ રોટલાથી તૃપ્ત કરી આંખા ઉપરથી એકપણ ફેરી લાવવા ફરમાવ્યું. રાતોરાત આપણી “રીઝમીટ” દંડુકા વગેરે લખને સચીન ઉપર ગુપચુપ ચઢાઈ લઈ ગઈ. આરબોને મારી હાલી આંખાનું એકેએક ફળ પાંદડાં સુધાં સહવારના પોહોરમાં લાવી હાજર કરી. અને ખાલુમીઆએ અચરજ થઈ આ લશકરની તારીફ કરી. આજે પણ અત્રેના કાલીઓ નવસારીના ગરબામાં “લશકર કોનું ને કેહવાયરે-લશકર દેહાઈનું” કહેવાય. ” એવો ગરબો મીઠાસ લઈ લખને હોંશથી ગાતા ગાતા દેશાઈ દરવાજામાં દાખલ થાયછે. બીજો દાખલો એ છે કે, વડોદરેથી દેશાઈના કિંમતી દસ્તાવેજ લઈ આવતો એક કાલીનો પોરીયો રસ્તામાં માંદો મરણુતોલ પડ્યો. ભર્ય આગળ આવતાં તેને કાલેરા લાગુ પડ્યો, અને ગધેરમાંજ મરણુતોલ માંદો પડ્યો. તેણે પોતાનું મરણુ નજીક આવેલું પીછાંણી, પોતાના જીવજાનની દરકાર ન રાખતાં પોતાના ઘણીના કીમતી કામજોનું પોડકું બચાવતો વિચાર કરી, જેમ તેમ પડતો આપડતો નજીકના એક ઝાડ આગળ ગયો, અને જેમ તેમ ચક્રમક પાડવાના લોહાંવતી તે ઝાડ નીચે જરા જેટલો ખાડો ખાડી તેમાં તે પોડકું સંતાડી ઉપર આસપાસના કચરાનો ઢગલો કરી મેળ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, આ ઝાડ નીચે મરી જઈશ, તો આ પોડકું કોમને પણ સંશયભુત થઈ પડશે, તેથી ધસડતો ફસડતો પાછો પેલી ગધેર ઉપર જઈને પડ્યો. અને ત્યાંજ મરણુ પામ્યો. ઘણુંદિવસે પુછા-પાછ થતાં જણાયું કે વડોદરેથી કામજો લઈ નીકળેલા પોરીયાનો પતો મળતો નથી, ત્યારે વેહેમી કાલીઓએ, કહેછે કે, તેનું “માણુનું” મંડાવ્યું, અને તેમાં તે મરનારે આવી સર્વ હકીકત કહી; જે ઉપરથી પેલાં પોટલાંની તપાસ કરાવતાં આખા મળી આવ્યું હતું. એ પોટલાં મળી આવ્યાના કદાપિ બીજા સંજોગો પણ હશે, અને જાણી “માણુના” ની વાત કયા જેવી પણ હશે, તોપણ એટલીજ વાત આપણુ

મુદાને તો ટેકા આપવા બસ છે કે, તે મારગેજ મળુરીવાલા કાલીઓ પોતાના ધણીનું નીમકહસાલ કરવાને પોતાના જીવનનની પણ દરકાર રાખતા નોહતા. વ્યારા, શાનગઢ, વગેરે ટેકાંણે તો ચોધરા, દુબલા, કાલી ઘોડયા, ગામટ, ભીલ, અને વસાવા એ લોકોને ગામના સધન લોકો પાળતા, પરણાવતા, અને બચ્ચાંની માફક રાખતા, અને તેઓ ગુલાંમ જેવાજ થઈ રહેતા. ગોયા તે ગુલાંમી વેપાર આજે પણ તે તરફ મરી ગયો નથી, પણ ધણે ભાગે હૈયાત છે. એ ગરીબ લોકો પોતાના મુંબ્યાંના ખરચ માટે પોતે સાહુકારોને ત્યાં વેચાય છે. ૧૦૦ રૂપીઆ ખાતર તેઓ ૮-૧૦ વરસ સુધી પોતાને વેચે છે. રાંતી માહાલોમાં તો શ. ૨૫ માટે ૪-૫ વર્ષ બચારો ગરીબ ગામટ ગુલાંમી કરતો. તે પણ માત્ર એકવેર ખાવાનું મેળવે, અને બીજી વેરને માટે તેના બચ્ચાં છોકરાં રળી લાવે તેમાંથી ખાય. વળી કેટલાક ખેડવૈયા, સાહુકારના ગુલામ જેવા થઈ રહેલા. લુચ્યા સાહુકારો સાત આપરે તે બચારા દુબળાઓ સાથે હિશામ કરવા બેશે. ચાલીશે અઢીએ દશ (!) અને દશે પા સાડાખાર (!) એવા હિશામ કરી બચારાઓને નીચવી ને ખાલી કરી નાંખે. બચારે તે બચારાના હાથમાં બુજ પૈસા બચે, ત્યારે મનસે બોલે, “ઝોણતું વરજ કંઈ છાઈ” નીંહ. મેધતો છારો પછરો પછણ પાક નહદો રાજ ઉતરેલો નીંહ.” એમ બચારા નહીં મોંઘવારીની મોંઘવારી સમજતા. જેથી હવે તેમના બચ્ચાંઓને સરકારે ભણાવા માંડ્યાથી કંઈક પણ ફાયદો થશે. તો જોકે દુબળાઓને લખતાં વાંચતાં નહીં આવડ્યાનો લાભ દસ્તાવેજો તપાસતાં કોર્ટ તેની તરફેણ જતી-કેમકે તેઓ નહીં લખતાં આવડ્યાથી શહી બીજા પાસે કરાવતા-પણ હવે માત્ર શહી કરતાં શીખ્યાથી કદાચ તે ગેરલાભ કેળવણીને બદલામ કરનારો નીવડે પણ ખરો.

જે લોકો સાહુકારના ગુલાંમ કે બચ્ચાં જેવા થઈ રહેતા, તેને વળી શેઠ દયાળુ થઈ વરસ દહાડે ૧ ધોતર, ૧ બંદી, અને ૧ ટોપી આલતો. ધણેભાગે તો તે ગુલાંમ તેના શેઠને ધરતોજ માણસ થઈ પડે છે; અને વંશપરંપરા તેના કુટુંબમાં નોકરી બનવામાં આવે છે. બંશર અનાજ અને તાડીના બરડાં ઉપર રાજ રહી નીમકહસાલીથી વર્તે છે.

અવ્યવસ્થિત રાજ.

“અસલી” વખતમાં* સુરત જીલ્લામાં, અને તેમ કરીને આ-
પણ નવસારીમાં કેવું અવ્યવસ્થિત રાજ ચાલતું હતું તે વીશે “રાસ-
માળા” મધેના એક ફકરાનો તરજુમો સુરતની તવારીખે પુરે પાડેલો
છે, તે ઉપરથી હુંકમાં સમજાઈ જશે.

“ગાયકવાડ અને પેશ્વાની વારા ફરતી ચઢતી પડતી ગુજરાતમાં
થતી, તેમ તેમ તેઓ ગુજરાતને પોતાના વારામાં ચુસતા. ગુજરાત એ-
ક, અને તેને ચુસનાર જન્મ જેવા બે, એટલે ગુજરાતની દુર્દશામાં શી
બાકી? સન ૧૮૧૮ સુધી ગુજરાતવાસીથી નિર્મળ વસ્ત્ર પહેરાતાં નહિ,
તો નિર્મળ મનની તો આશાજ શી? કોઇને ઉજલો દીઠો તો ચા-
ડીયા તૈયાર હતા. તેઓ ચાડી ખાય અને તે પ્રમાણે મુખ રાખના
મુખ સરદારો તેને જીલ્લો. જન નામ ધરાવનારા સર્વ પદાર્થોને પૃથ્વીમાં દટા-
ઈ રહેવું પડતું. જ્યાં ત્યાં બળાતકાર, અન્યાય, અનીતિ, વ્યભિચાર, આદી
દુર્ગુણો પરીવાર માહલી રહેલો. અરે? ઇતિહાસમાં વાંચતાં અને કોઈ
ધરડા માણસનાથી સાંભળતાં આજપણ કંમકમી આવે છે, એવી અવ-
સ્થામાં ગુજરાત પચી રહ્યું હતું. એવા અધિકારમાં ઇ. સ. ૧૮૦૦ ની-
આલથી કહિંકહિંકિરણ પડવા માંડ્યાં.”

અવ્યવસ્થિત રાજ તે વખતે એટલું હતું, કે એક ચાડીયા દુશમને
જીલમી રક્ષાપુત્ર કાનોજ રાજ આગળ ચાડી ખાધાથી નવસારીના આખાં
દેશાઈ કુટુંબને, ધાવતાં બચ્યાંઓ સહ કેદ કરાવી વડોદરે પકડાવી મંગાવ્યું
હતું. તે તેવું નારાજ રાજ ૧૦૦ વરસ થયાં બાદ પડવા માંડ્યું હોય
એમ માનનારાઓ ઠગારો. છેક ઇ. સ. ૧૮૭૦ ના અરસામાં પણ
વડોદરામાં તેવું તેવું ઘણું ચાલ્યું હતું. આજે દેવાન તે કાલે કેદી થતો.
નામદાર મહારાજ ખડેરાવના પ્રિય દિવાન બાકી સીંધ્યાને વાંક પુરવાર
થયા વગર, કૈલાસવાસી મલ્લાહરાવ મહારાજની રાજનીતિમાં રાજ્યના બદ
સલાહકારોએ કેદ કરાવ્યો હતો. અને તેના પગમાં મણુ લેખાંડની બેડી,
અને હાથમાં ઝાડુ કાઢવાનો છુતારો આપી મૈલ દોઢ મૈલ સૂધી રાજવાડા

* જ્યાં જ્યાં “અસલી” વખત એમ લખેલું છે ત્યાં જણવું કે
૧૯ મી સદીની અધવચ અગાઉના જમાનાઓમાં.

સધી ચલાવી લઈ જઈ, જે રાજવાડા આગળ તે હાકમી ચલાવતો, અને જે દરવાજા આગળ હજારો અરજદારો તેના દર્શનના અભિલાષિ રહેતા, તે આગળની ગટર સાફ કરાવામાં આવી હતી. અને છેવટે તેની છાતી ઉપર ચઢી ભેશી જળરદસ્તીથી તેને ઝેરનો ખ્યાલો ભચડીકચડીને પાઈ મારી નાંખવામાં આવ્યો । આ તોંધ પાલીમે'ટની બ્લુ લુકમાં નોંધાયલી છે. વળી ગોવીંદ નાયક નામના કેદીને તો ખાવાને માટે પાશેર મર્યાના લુકમાં શેર બાજરીનો લોટ અને પાશેર મીઠું અને પાશેર લસણ ભેળી બનાવેલો રોટલો ફરજ પાડીને ખવડાવામાં આવતો, અને તે ઉપર પાણી પીવા માંગેતો એક નાહની ૨ ગોટની કરશલીમાં પાણી આપવામાં આવતું । વધારે પાણી અપાતું નોહોતું । આજની ધનશાસી ગાયકવાડ સરકારમાં તેવાં અધેર હવે રહ્યાં નથી, અને કેળવણીની દોલત કેળવાયલા મહારાજના આપાદ અને ન્યાયી રાજમાં આપણે કેવાં સુખી છીએ તેનો ખ્યાલ ઉપલા અન્યાયોથી થઈ શકશે. આગળ તો રજપુત ગરાસીયાઓ ગરીબ ખેડુતોના પાકથી ભરપુર ખેતરો સળગાવતા, લુટ ચલાવતા, અને ખુનો કરતા, હથીઆરબંધ માણસો રાખતા, આગલા રાજના વખતથી જેમ મળતું તેમ મેળવવાને કોશેશ કરતા. તેઓ એક ગામપર સીલટ સાથે તીર કાંમકાંવાળા માણસો મોકલતા. તેઓ ગામના દેશાર્ધ પાસે ગરાસ માંગતા. દેશાર્ધઓ તે ઉધરાવીને આપતા. કોઇવાર જોઇએ તેથી વધારે ગરાસ લોકો પાસે ઉધરાવી વધારાનું નાણું દેશાર્ધ તથા ગરાસીયાઓના માણસો વેહેંચી લેતાં. આવી રીતે જુલમથી ખેડુતો પાસેથી લેતા, તેથી વારંવાર લડાઇ થતી, અને ખુનો થતાં. નવસારીના દેશાર્ધએ તો ગરાસીયાને તોડવાને બહુ પ્રયત્નો કર્યા હતા. દેશાર્ધ ખરશેદજીએ ગરાસીયાઓને ઠેકાણે લાવવાનીખીના સ્વચરિત્રમાં લખ્યાંજુ લખી છે. ગામડીયા ગરાસ આપવાની નાં પાડતા, તો ગરાસીયા તેઓના ધાસના કુડાં સળગાવી મુકતા, અથવા એકાદ ગાંમડીયાને પકડી ચીરી નાંખતા. તેમ છતાં જે ગરાસ ન આપતા તો આખું ગામ સળગાવી દેતા, અને બચારાં વાહલાં છોકરાં બચ્ચાંને કેદ કરી પકડી લઈ જતા. સુરતની તવારીખમાં તેના દાખલા આપ્યા છે. ગરાસીયાઓ નજીવે બાંહાંને પોતાનું ગરાસ લાગુ પાડી દેતા, તેના ધણા દાખલા દફતરે વટીક નોંધાયલા છે. મી. મેારીસન લખે છેકે, યુવા ગામમાં એક કુલા ઉપર બાયડીઓ પાણી ભરતી હતી, ત્યાં એક ગરાસીયો જઈ ચઢ્યો. તેણે થોડોક વાર કુલામાં જોખા કર્યું, તેથી એક

આયડીએ પુછ્યું “ હાકોર શું જુઓ છો ? ” હાકોરે જવાબ દીધો કે તેનો આપ તે કુવામાં પડેલો છે, તેની સાથે તે વાતો કરે છે. આ ઉપરથી એક તીખલી સ્ત્રી બોલી કે “ તમારા આપા લુગડાં ભાંગે છે; કેમકે કુવાની ટાઢ ખમાતી નથી. ” હાકોરે પોતાના દીલપરથી વસ્ત્ર કાઢી કુવામાં નાંખ્યાં અને ચાલતો થયો. આ ગરાશીઓ યોડા દીવસ પછી તે ગામે પાછો ગયો, અને કેટલાંક ધર સળગાવી દહને બોલ્યો કે, તેના આપને લુગડાં જોઈએ છે, તે લુગડાં માટે નાંખું આપો. તે વખતથી યુવા ગામમાં દર વરસ રૂ. ૩૦ નું ગરાસ દાખલ થયું. બીજી કહાંણી એવી નોંધાય છે, કે, હુંગરી ગામમાં એક ગરાસીઆની ઠંકરાંણીને પ્રસવ થયો, અને છોકરો આવ્યો. તેણીનું કાઈ સચું વહાણું નહીં, તેથી ગામના પટેલે દયા ખાઈ ગોળ અને સુંઠ તેણીને માટે મોકલાવ્યું. બ્યારે તે છોકરો મોટો થયો ત્યારે તેણે દર વરસ સુંઠાંણાની રકમનો દાવો કર્યો, અને દ્રયાની માને ઝાકણ ખાવ તે લડાઈ ટંટો થયા છતાં, અંતે દર વરસ રૂ. ૧૧ નું ગરાસ તે ગામને માથે પડ્યું. એમ ધરમ કરતાં કરમ નકે, અને બેંશને પાહું તેમાં પાડાને દામવા જેવું થતું. એ બધું અંધેરાજવાલાઓ મુગે મોઢે જોયા કરતા, અને અંધેર ચલાવા દેતા. ગરાસીઆ ઉપરાંત લુટારાના વળી ટોળે ટોળાં ઉતરી પડતાં. મારા-મારીઓ થતી. ખુનો થતાં. ગામડાઓને ઝેર દેતા. છાકટ પડી રહેતા. તે એટલે મુધી કે ઈ. સ. ૧૮૧૫ માં એક સીનીયર જડજે પોતાની સરકાર વખતે એવું મત નોંધ્યું હતું કે, “ નાતજ્મતના પટેલોનો અધીકાર નબળો પડી ગયાથી, તથા ઉતરતા કોઠા ચઢતાને માન આપવાને બંધાયેલા છે એમ જે સમજવામાં આવતું હતું તે સમજવું બંધ પડ્યાથી, એ અનીતિનો વધારો થયો છે, અને એજ કારણથી અસખ્ય દુરાચરણો અને નીચ દુરગુણો તથા વધતું જતું છાકટપણું ઉભરી નીકળ્યું છે. ” હુટ અને ચાંચ્યા-ચોરી વધી પડી હતી. નદિ દર્યામાં વાહાંણના વાંહાંણ દુબારી દેવામાં આવતાં. પણ બ્રીટીશ સરકારે સુરત જીતી લીધું ત્યારથી એવાં કામો તરફ આંખઆણ અર્ધ શક્યા નહીં. અંધેર રાજો વડીક જરા ચોંપ રાખવા લાગ્યાં. ઈ. સ. ૧૮૧૨ માં નામદાર સરકારે એવી ગોઠવણ કરી કે દરેક ગરાશીઆએ પોતાના જે જે ગામે ઉપર ગરાસ હોય તેનો આંકડો કલેક્ટર પાસેથી લખાવી લઈ જઈને ગામના દેશાઈને દેખાડવો. બીજે વરસે આગેવાન ગરાશીઆની સાથે મળીને એવી ગોઠવણ કરી કે કલેક્ટર ગરાશના આંકડા એકઠા કરે,

અને તે ગરાશીઆઓના આડતીઆને આપે. ગાયકવાડ અને દેશી રાજાઓ પણ આગળ આપણે કહી આવ્યા તેમ ગરાશના આંકડા મુકરર થઇ, રૈયત પાસે નહીં, પણ સરકાર પાસે ગરાશ લેવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યાથી ઇ. સ. ૧૮૧૬થી એ તેલખું નરમ પડ્યું. અધેરરાજમાં આપણા બાપદાદાઓએ શાંશાં વિપત્તો ખમ્યાં છે । છેક ઇ. સ. ૧૮૭૩ સુધી તેવાં અધેર રાજ ચાલ્યાં છે. ધોળે દિવસે એક મહારાજ રૈયતની પોતાને ગમે તે આબરુદાર સ્ત્રીને પકડાવી મંગાવી બળાત્કાર ગુમ્મરતો હતો. તેવી ૫૦૦ સ્ત્રીઓને તે મહારાજએ બગાડી હતી. તેના કમકમાટ ઉપજે એવા હેવાલો પાલીમેન્ટની બ્લુબુકમાં નોંધેલા છે, તે આ ઠેકાણે ઉતારી લેતાં પણ શરમ લાગે છે.

નવસારીમાં રેલ્વે અને વીજલીનો કાસદ.

નવસારીમાં જ્યારે રેલ્વે જેવું સાધન ન હતું ત્યારે મુંબઇ તરફ જવાને માટે બેલગાડાં વપરાતાં હતાં. વેહેલવાનની ગાડીઓ રેલ્વેનું કામ બજાવતી. ૮ થી ૧૦ દહાડે મુંબઇ પોહોંચી શકાતું. સુરત જવાને ધણા લોકો પગે ચાલીને જતા, તો ધણાઓ ગાડાંમાં જતા. શ્રીમંત લોકોને ત્યાં માફાની ગાડીઓ હતી. તે વખતે મુંબઇ જવું, તે ગોચા હિંદુસ્થાનથી આફ્રીકા જવા જેવું બારે હતું. કેમકે રસ્તામાં ચોર લુટાડે અને ફાડી ખાનારાં જનવરોની બહુ દેહશત રહેતી. હુનશી કુમ્મતરફની “ગદેવીની ગધેર” ને રસ્તે મુંબઇ જવાતું. તેથી મુંબઇ કમાવા રળવા ગયલાઓ ૮-૧૦ વરસે પાછા અત્રે આવી શકતા. એક ધણી મુંબઇ રળવા કમાવા જાય, તે જાણે પાછો આવવાનોજ નહીં હોય, એવી રહારોડ તેના ઘરમાં ચાલતી. અને તેની ગાડી મોહોલામાંથી પસાર થાય તે જાણે એક મરનારને લઇને ખાંધીઆઓ ગેહાંન ઉંચકી જતા હોય એવું ભયાનક લાગતું. પાછલી રાતે ગાડું આવી ઘર આગળ છુટે ત્યારથી રહારોડ ચાલતી. ધણીવાર એવી રહારોડથી અંજાણાઓ કોઈ મરી ગયું હશે એવોજ ખ્યાલ કરતા. જૈરાંઓ મોહલાને નાંકે સુધી આંસુપાણી કરતાં કરતાં મુંકવા જતાં. મુંબઇ જનાર ધણી પણ ધણા આંસુપાણી કરતો. વળી મરદ લોકો પૈકી કેટલાકો બગર સુધી, તો કેટલાકો “ગદેવીની ચોડી” ને નામે ઓળખાતી હુનશીકુમ્મતી પછ-

વાડેની ટેકડી સૂધી જતા. અને ધણી અતલગના દોસ્તો વળી ગંદેવી સૂધી વળાવા જતા. તેજ પ્રમાણે બ્યારે મુ'બધથી કોઈ આવે ત્યારે તેને લેવા જવાનું રેશન ગંદેવીની ચોકીજ હતું. અને ધણી આખરદારોને લેવા ગંદેવી સૂધી જતા. વળી કેટલાક લોકોતો સંવત ૧૯૦૦ ના અરસા સુધી સુરતને બંદરેથી મુ'બધ જ આવ કરતા. મુ'બધથી માલ આવતો તેતો સુરત બંદરેથી વાહાણુમાં આવતો. એ ગાડીઓ બાડે ફેરવનારા વેહેલવાંતો પારશીઓ હતા. નવસારીમાં લંગડાવાડમાં જન્મેલા આપણા પારશી કવિ મી. મનચેરજી કવશજી લંગડા ઉર્ " મનસુખ " * ના બાપદાદાઓ સુધ અને લંગડાવાલાઓ વેહેલવાનું* કામ કરતા હતા.

આ પ્રમાણે સફરની આપદા હોવાથી તે વેળાએ " દિલ્લીને જાંપે " જવું એ ધણું મોટું પરાક્રમ અને સાહસ કહેવાતો. દરિયાની સફર કરવી તે વેળાએ ધણી ભય ભરેલી ગણાતી. દિલ્લી જઈ આવે એટલે તે વેળાએ ગોયા ખીજ દુન્યામાંજ જઈ આવેલા જેવું ગણાતું. તેમાંથી પણ નવસારીના દેશાર્થ દશતુરો દિલ્લી જઈ આવતા. કેટલાક નોશાકરાઓ તે વેળાથીજ ચીન, સીંગાપોર, વગેરે દુર દરાજ ઠેકાણે જતા. પણ ધણે ભાગે પાછા ફરતા નોહોતા. એ બધી આપદા મટી જવાનું છેક ઈ. સ. ૧૮૫૭ થી શરૂ થયું. એક ગમ હિંદુસ્થાનમાં સત્તાવનના બળવો ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે ખીજ ગમ આપણા નવસારીમાં રેલ્વે લાઇન નાંખવાનું શરૂ થતું હતું. મુ'બધ અને નવસારી વચ્ચે રેલ્વેનો વહેવાર ચાલવાનું પેહેલવેહેલું ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં શરૂ થયું. લોકો અજબ અજબ થઈ ખોલતાં કે " આંખ વીંચીને પાછી કંધાડયે તેટલાં તો સુરત જવાપથ " ! પવન-

*એ મી. મનસુખ નવસારીના લંગડાવાડમાં નહિને કોંડે આવેલાં બી-શ્માર હાલતમાં હાલ મોજુદ છે તે ઘરમાં શાપુરજી નવરોજી સુધને પેટ જન્મ્યા હતા. એવણના એક વડીલ પુરૂષ પગે લંગડાતા હોવાથી એવણના ખાંદાંની અટક " લંગડાના " ની પડેલી છે, અને તે ખાંદાંને જે મોહોલામાં વસતું હતું તેનું નામ " લંગડાવાડ " પડેલું છે. ટુંકમાં આપણા પારશી કવિ મી. મનસુખ પણ એક નોશાકરોજ છે, એ આ ઠેકાણે નોંધી રાખેલું નોંધ જરૂર નહીં. વળી ખીજ પારશી કવિઓ મી. શીરોજ. ર. ખાતલીવાલા અને મી. ખ. ખ. ફરામશેજ પણ નોશાકરાઓજ છે.

*હેલ = ગાડી (પાછળથી વેહેલનો અપભ્રંશ હેલ = ગાડી થયો છે.)
અને વાન=રાખનાર. વેહેલવાંન એટલે ગાડી રાખનાર, અથવા ગાડી બાડે ફેરવનાર.

પાવડીની કથા તો સાંભળેલી અને આતો નજરે જોઇ ધરડાંઓમાં તો અચરતીનો પાર ન રહ્યો. એ રેલ્વે શરૂ થઇ ત્યારથીજ મોંઘવારી શરૂ થઇ. એક પલ્લામાં સુખ થયું, અને ખીજામાં દુઃખ થયું. રેલ્વેથી લોકોનો ધંધો રોજગાર ચાલવા લાગ્યો. નીમાજગરા ટેકડાનો એક ભાગ તોડીને ત્યાં રેલ્વે સ્ટેશન સ્થાપ્યું. તે જુનું સ્ટેશન ૧૨ વરસ થયાં તોડી નાંખીને સવા લાખનું નવું સ્ટેશન હાલે બંધાયું છે. ખી. ખી. એન્ડ. સી. આઈ. રેલ્વેમાં એ સ્ટેશન આવેલું છે, અને આપણું એ સ્ટેશન ખીજા નંબરના સ્ટેશનમાં મુકાયલું છે.

રેલ્વે સાથેજ વીજલીક કાસદ નવસારીમાં આવ્યો. યાને ઇ. સ. ૧૮૫૭ થીજ તારના દોરડાં નાંખવાનું કામ પણ શરૂ થયું. તારનાં દોરડાં ન હતાં તે વખતે ખેખાઓ અને કાસદો ટપાલ લઇને તારની ખબર વડીક લઈ જતા. ઓછામાં ઓછા ૩-૪ દહાડા કાસદને મુબઈ જતાં લાગતા. આજે તો સ્ટેશન ઉપર, તેમજ શહેરમાં પોષ્ટઆરીસમાં, એમ બે ટેકાંએ તારના દોરડાં નંખાયલાં હોવાથી લોકોને ખેવડું સુખ થયું છે. તો જોકે આજે પણ કેટલે તાર આવે છે, કે લોકો ગભરાઇને હાંજળ મુકી દેછે. કેમકે તાર તો કોઈ મરી ગયાંનોજ આવે, એવો તે જરૂરનો લોકો સમજે છે !

ટપાલ સીસ્ટમ.

હાલનું ટપાલ ખાતું (પોષ્ટ ઓફીસ) જેવું આગળ કશું નોહોતું. હાલનું પોષ્ટ ખાતું પણ રેલ્વે થયા પછીજ થયું છે. પ્રથમ તો સારી આંટવાલા શાહુકારોની પેઢી ઉપર આખા કસબાનો ટપાલ એકઠો થયા કરતો ! અને આઠ દહાડા સુધી તે કાગળો પેલી પેઢી ઉપર એકઠાં થયાં કરતાં ! વળી ઘણું જરૂરનું, યાને હાલ તાર માર્ફતે ખબર આપ્યે છીએ તેવી ખબર આપવા જેવું હોય, તો સ્પેશીઅલ કાસદ તે પેઢી-વાલો કાઢતો, અને તેનો દર પણ વધારે હતો. ટપાલ ઉપર ટીકીટ ચોઢવાની નોહોતી. પણ હલકાં ભારી પાકીટ પ્રમાણે બે આનાથી એક રૂપો સુધી પેઢી-વાલો લેતો. અને આઠ દહાડે એક ખેખીઓ મુબઈ મોકળવામાં આવતો. વળી મદેવી-વલંસાડ-તારાપોર વગેરે મથકેથી ખેખીઆ બદલાતા. વડોદરે પણ તેજ પ્રમાણે કાગળો જતાં. આઠ દહાડામાં ઘણાંમાં ઘણાં ૫૦ કાગળો

ભેગાં થતાં. જોખમના કાગળો શ્રીમંતો પોત પોતાના કાસદો પાસેજ મોકળતા. જ્યારે કાસદોએ દોઢ દહાડામાં વડોદરે, અને ૩ દહાડામાં મુંબઈ જરૂરી કાગળો પોહોંચાડેલાંના દાખલા બનેલા છે. એક પોલ્યા દેશાઈના મા મરવા પડ્યાં, તેના દીકરાને મોં જોવાને મુંબઈથી તેડાવ્યો. કાસદ ૪ થે દહાડે મુંબઈ પુગો ! અને ૩ દહાડામાં તેજ બલદોની મારતી ગાડીથી તે દીકરો મુંબઈથી નવસારી આવી લાગી મરતી માતું મોં જોવા પામેલાની વાતો ચાલે છે. કાસદોને છુટતા, તેથી બીલામું નાંખેલી શા-હી વડી પોતાની પીઠ ઉપર સંદેસો લખાવી લઈ ફકીરને વેશે તાતા ખાં-દાંનના ખેપીઓએ વડોદરા ખાતે દેશાઈના સરકાર દરબારી ખટપટના કાગળો લખ ગયલાંના દાખલા નોંધાયલા છે. છુટાંને લીધે તો ઘણા કાસદો તો જોડના માંજરમાં રૂકકો ખોસી લઈ જઈ પોહયાંડતા. મુંબઈથી આવેલાં કાગળો એક વહીમાં શહી કરાવી લઈ જોના તેના આપવામાં આવતાં, અને તે પછુ પેઢીવાલાને ત્યાં જઈને લઈ આવવાં પડતાં. મુંબઈમાં પછુ એવીજ ખાંનગી પેઢીઓ ટપાલનું કામ કરતી. અને હાલની સીસ્ટમના પોષ્ટ ખાતાં નીકલ્યાં ત્યારથી તે વહીવટ બંધ પડ્યો. સરકારે ફરજિયાત તે રૂઢી બંધ પકડવી. તોપણ અત્રે નોશાકરાઓને મગર થવા જોગ એક ખીના નોંધવા જેવી છેકે, પોષ્ટ ખાતાંના કાગળો ગમે ત્યાં પોતાના છાપ મારી, પોષ્ટ આપીસની માર્શલ વગર, મેલમાં બાહરો બાહાર મોકળવાતો હક, અંગ્રેજ સરકારે બધેથી બંધ પડાવ્યા છતાં, એકલા એકજ નોશાકરા નાંમે આ. દાદાબાઈ બમનજી કકલ્યાને આજે પણ આપેલો છે. જે હક આજે પણ તેવણના વારસો મુંબઈ-બાહારકોટ-ખારા કુવાની સામે ચલાવતા કહેવાય છે.

આગળ જ્યારે ૮ દહાડે ૫૦ કાગળો પેઢી ઉપર ભેગાં થતાં, ત્યારે આજે નવસારીમાં ૫ ટપાલવાલા રોજ કાગળ વેહેંચવા ફરે છે, તોપણ તે જલદી વેહેંચાઈ શકાતાં નથી. કેમકે સરાસરી ૧૦૦૦ કાગળોની આવજ નવસારી પોષ્ટ આપીસમાંથી થાય છે.

શેરના સટાની નવસારી ઉપર અસર

“ સને ૧૮૬૦ માં અમેરિકામાં લગાઈ જગ્યાથી ઈંગ્લાંદમાં અમેરિકાનો ૩ આવી શક્યો નહીં, કેમકે લગાઈ ટંટાને લીધે ત્યાં ૩ પાક્યોજ

નહીં. તેથી હિંદુસ્થાનના ૩ નો ભાવ વધી ગયો. જે ૩ એકસો ૩૫૫ ખાંડી મળતો તેના ૩૧. ૭૦૦ થી ૮૦૦ ઊપજ્યા. આવા મેંવા ભાવને લીધે કરોડો રૂપ્યાની નહીં ધારેલી દોલત આ દેશમાં હિંદોંદથી ધસડાઇ આવી. ખેડુતો, વેપારીઓ વગેરે એકાએક તવંગર બની ગયા. આવી રીતે એકદમ પૈસો વધી પડ્યાથી મુંબઈમાં એક નવી જાતની ઘેલાઈ ઉભી થઇ. હિંદોંદમાં જેવી રીતે અગાઉ પાયમાલી થઈ હતી તેવી પાયમાલી થઇ. દરિઓ પુરી જમીન બતાવવા, પારકા દેશો સાથે વેપાર કરવા, વગેરે, ગાંડા ગાંડા વિચારો ઉભા થયા. મોટી મોટી કંપનીઓ થઈ, શેરના સટા ચાલ્યા. વગર નફે, વગર વેપારે તે શેરના કાગળીયાંના ભાવ એકના દશ થઇ પડ્યા, તેથી તે વેચીને તેમાંથી નીકલી નાઠા તેઓ તાલેવાન થઇ પડ્યા. જેઓ એથી પણ વધારે નફા ખાવાની આશાએ તે ચીટડાં રાખી રહ્યા તેઓ પાયમાલ થયા. એવી રીતે મીર લોકો ફફીર થયા અને ફફીર લોકો મીર થયા.

શેર સત્તાની ગાંડાઈમાં મોટી મોટી ઊઠસપાઠો થઈ. ગરીબ લાચાર મળુર, દળનારીઓ, રેહુંત્યો કાંઠનારીઓ, પાંણી ભરનારાં, (મોબેટો) સરખાં સરવે લોભાઇ ગયાં. જણસ ભાવ વેચી વેચીને શેર લીધા. તે સઘળાં પાયમાલ થયાં. એ ગાંડાઈ ન નીકળી હોતતો (નવસારીમાં) જે કેટલાંએક ધર્મને નામે કામો થયાં છે, તે કામો આત નહીં.”

“તે વખતે મુંબઈના ધણાએક તવંગર પારસીઓ (નવસારી) તરફ ઉપરાસાપરી ફરવા આવ્યા હતા. તેઓ ૩ ના વેપારમાં લાખો રૂપ્યા કમાયા હતા. મરહુમ શેઠો રસ્તમજી તથા શીરામજી જમશેદજી જીજીભાઈ તથા શેઠ ખરશેદજી ફરદુનજી પારખ તથા શેઠ ખેરાંમજી જીજીભાઈ વગેરેએ પોતાની મુસાફરીમાં ગરીબ ગુરખાંએને ભારે સખાવતો કરી હતી. પાણીના પરખ, અવાડા, કુવા, ધર્મશાળા, નિશાળો, દવાખાનાં વગેરે (નવસારીમાં થયાં તે શેર સટાને પણ આભારી છે.) કાણ જાણ કંઈ છે એ વિચારથી શેઠ રસ્તમજી તથા શીરામજીએ એક બે વરસમાં લાખો રૂપીઆ આપ્યા. તેઓએ નાતજાતનો તક્ષવત રાખ્યા વના હિંદુ, મુસલમાન, કે પારસી, એ સઘળાંના દુઃખ ટાળવાને લાખો રૂ. ની દોલત આપી દીધી. (નવસારીના પારસીએને વેહુંઆણુ ને નામે મૂઠે મૂઠે રૂપ્યા આપ્યા હતા. જતા આવતા ગરીબ મુસલમાન કે હિંદુઓના દિલ ઉપર પાવલી બેઆંતીના ખોભા નાંખવામાં આવતા.)

નવસારીમાં સગાં વાહવાને સોનાની જ્યુસો, હુગડાં, ધરખાર વડીક બંધાવી આપ્યાં હતાં. મૂંઠે મૂંઠે મળતું જોઈ, જોણે કે જોના બાપદાદાએ હાથ ઓરેલો નહીં, તેવા કેટલાક હાથ ઓરતા થઈ ગયા. મોખેદોમાં વેહેંચાંણ પુષ્કળ હતું. વળી એ શેરો નવસારીથી સુરત કે ઉદવાડે આતશખેરાંમને સેજડો કરવા જતા, તો મોખેદો તથા બીજીકા તેઓની પુઠે સુરત પણ જતા. ધણી મોખેદો તે વખતથી તવંગર થઈ ગયા છે. નવસારીમાં મોંઘવારી વખતે ચોખ્ખાની ગુણોની ગુણો તેઓ ઘેર ખેડાં પોંહ્યાંયાડતા. તવડી મામમાં દોખમાની ક્રિયા થઈ ત્યારે ચુરમા, મલીદા, અને મીઠાઈનીતો ન્યાતો શેઠ શોરાબજી બાતલીવાલાએ ખવાડી ! ”

શેઠ રસ્તમજીએ પોતાના ૩ મિત્રો દસ્તુર કેકોબાદજી રસ્તમજીને તથા દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને અને બમનજી દારાબજી પોલ્યા દેશાઈને મોટી મોટી રકમોના શેરો ભેટ આપ્યા હતા. દેશાઈ બરજોરજીએ તો ડહાપણ વાપરી તુરત વઠાવી લીધા, પણ બીજા એ સાહેબોએ વધારે મળવાની લાલચમાં ગુમાવી દીધા. રસ્તમજી શેઠે એકેક દોસ્તને માટે એકેક ગાડું ભરીને તો કપડાંના ટાકા, જ્યુસો, વાસણ કુસણો વીગેરે મોકલ્યાં હતાં ! મજેશરના ગરીબ લોકો શેરના સત્તાની સખાવતથી શોના રૂપાંના બાંગડાં સાંકડાં પેહેરવા પામ્યાં ! એવી એવી ધણી અસરો મુંબઈના શેર સંઘની નવસારીમાં લાભકારક થઈ હતી.*

નવસારીનો ન્યાય.

નવસારીમાં મુગલાઈ રાજવહિવટમાં નવસારીનો મલેક મુખ્ય ન્યાયાધિશ હતો. તેના હાથમાં ખુનના મુકદ્દમા વડીક ચુકવવાનો અધિકાર હતો. જ્યારે ગાયકવાડી રાજ્ય સ્થાપન થયું ત્યારે ન્યાયનું કામ

*આ દેકાંણે જાણુનું અગત્યનું થઈ પડશે કે, સર જમશેદજી નવસારી આવેલા, તે વેળાએ ૩ ગજ પોહલાં બુંપડાં જેવાં મજેશર વાછા મોહલા મધેના જે ધરના ચીખ્યાંમાં પોતાનો જન્મ થયો હતો, તેને પગે પડવા આવ્યા હતા, અને તેજ ચીરીયું સમસવી અસલ સ્થિતિમાં રાખી વાપડવા પોતાના એક ખેશીને સોંપી ગયા. અને ગરીબી હાલતમાં જ્યારે પેહેલવેહેલા મુંબઈ ધંધાને માટે ગયા તે વેળાએ જે પડોશણે તેવણને ભાત્યું કરી આપેલું તેને તેણી નેહાલ કીધી હતી.

પ્રારંભમાં દેશાધને ત્યાં હતું. ગમે એવા ગુન્હાનો નિકાલ તેઓ કરતા. રફતે રફતે ગાયકવાડીમાં ન્યાયતું લગભગ તમામ કામ એક ફાજદાર જેવો અધિકારી પણ ભોગવવા લાગ્યો હતો. નવસારીનો શુભો તે વેળાએ મુખ્ય ન્યાયાધિશ હતો. ખુનીની સજાનો બદલો ફાંસીથી નહીં હતો, પણ તરેહવાર કમકમાટ ભરેલી રીતે ખુનીના જીવ લેવાતા. કેટલાક ગુન્હેગારોને તો ઝેર પાયલી શોતીઓના ફટકા વડી ભર બજારમાં ઉભા રાખી લોકોની ઠંક વચ્ચે મારવામાં આવતા હતા. અને મારી રહીને મીઠાંતું પાણી પેલા શોટીના શેરો ઉપર છાંટવામાં આવતું, અને ચચરાટ તથા અગન બહુ થતી. એક વાર ચારપુલ આગળના મુસલમાનવાડમાં રહેતો એક મુસલમાન પરદેશ ગયો. તેના ૪ દોસ્તોએ તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તેની ખુબસુરત ઓરત ઉપર રાત્રીને વખતે બળાત્કાર ગુજાર્યો. અને તે કરપીણ કામથી ન ધરાતાં તેણીને કાપી નાંખી મહા કૃત્રિમ કર્યું. તે બાઈની ૭-૮ વર્ષની નાહની બાળકી હેબકી જમને કાંથીના એકાદ ખુણામાં ભરાઈ રહી. સહવારમાં મોંઝે સુધી મોહલાના લોકોએ તેણીના બારણા બંધ જોઈ, બારણા ઉતારી આ કમકમાટ બંધો દેખાવ દીધો. ગડબડ થતાં પેલી છોકરી સંતાઈ રહેલી બાહાર આવી રડી પડી, અને એહવાલ કહ્યો કે, મારા કાકાઓએ (અર્થાત બાપના મિત્રો) આવી તેણીની માને કાપી નાંખી છે. તપાસ કરતાં તે સર્વ મુજબ પકડાયો. નવસારીના શુભાએ તે દરેકને અકેડાં બેલગાડાં ઉપર બંધાવ્યા. અને મેશના ટીલાં તપકાં કરાવી, ખાસમાં હારો પેહરાની ૪ ગાડાંઓ મોહલ્લે મોહલ્લે ફેરવ્યાં. મોહલ્લેને દરેક નાંકે ગાડાં ઉભાં રાખી, મારાઓ છોં બરફાતે તેમ ખુનીઓના માથાં અને બરડા ઉપર મોટા ભારી દાંગો મારતા, અને લોહીલુહાણ કરી તે ઉપર મીઠાંતું પાણી રેડતા. તરાકિતાના ચકલા ઉપર લાવતાં બે તો મરીજ રહ્યા, અને તોપણ તેઓના ઉપર માર પડવોતો ચાલુજ હતો. એમ કરી તે ૪ પાપીઓના પ્રાણ લીધા. એ દેખાવ નજરે જોનારાં આજે પણ હેયાત છે. અને આ વાતતો જાણીતી છે, કે જે પોતામાં હેડાંનાઓએ આ દેખાવ આપાદ જોયલો હતો, તેમણે આખું એક વર્ષ સુધી તાપ આવવી ચાલુ રહી હતી. કહે છે કે દર વર્ષે જે દહાડા ઉપર તે દેખાવ લોકોએ જોયલો તેજ દહાડા ઉપર ધણા વર્ષો સુધી તેઓને તાપ ચઢી આવતી હતી!

એવો તે વેળાએ શુભાને અધિકાર હતો. ઇન્સાફતું કામ દાંગ-

ધણ વગરનું તો હતુંજ. કોઈ ચોક્કસ ન્યાયાધિશ ન હતો. ફોજદારના હાથમાં આવે તો ફોજદાર ઇનશાફ અને સજા કરે. અને દેશાધના હાથમાં આવે તો દેશાધ ઇનશાફ કરે. જે દેશાધના હાથમાં મામલત હોય તેના દરવાજામાં લાકડાંનું ખોળું તો પડીજ રહેતું. ગુનેહગારને તે ખોળાંમાં પગ ધસાવી બેસાડી રાખવામાં આવતા. મલેકના વખતમાં તો વળી મોટા લોકોને ગેરઈનશાફ થાય તે સુરત ખાતેની “કરાઈ હજુરી અદાલત” માં અપીલ પણ જઈ શકતા. ગરીબોને માટે ન્યાય જેવું નોહતું. “Justice was sold to the Rich and refused to the Poor” એ કહેવત તે વેળાએ ખરેખર અમલમાં હતી. તે વખતે ન્યાયની અદાલતો, ચોટી-દેવડી-ચપુત્રા-કોટવાલી-અમીની, વગેરે નામોથી ઓળખાતી. તે વખતે ઇનશાફની અદાલત તે ગોયા સરકારી મેહેસુલ ખાતું હતું. ન્યાયને બાહાણે નાંણું ભેગું કરવામાં આવતું. સુરતમાં બ્યારે ૪. સ. ૧૭૯૬માં અંગ્રેજ સરકારે દોંડી પીટાવી કે “અંગ્રેજ સરકાર કોઈ પણ વખતે કોઈ પણ દુઃખીની ફરીઆદ સાંભલવા તૈયાર છે. સરકારના દરવાજા ગમે ત્યારે દાદ માંગનાર માટે ખુલ્લા છે.” ત્યારે નવસારીની રૈયતને પણ જીવ આઠ્યો હતો. સુરતના અંગ્રેજ ચીફના બંગલાની બાહાર એક ઘાંટ ટાંગેલો હતો, તે ફરીયાદ કરનાર નીચેથી વગાડે, અને પછી તેનો ન્યાય થતો.

મુસલમાન કોમનો સંસારી અને ધર્મ સંબંધી ઇનશાફ કોઈ ઉપરના કાઝીઓ કરતા. હિંદુઓના તે પ્રકારના ન્યાય નગરશેઠ કરતા. અને પારશીઓના ન્યાય દેશાધને બારણે દરબાર ભરાઈને ચુકવાતા. હાલમાં ગાયકવાડ રાજ્યના ખીજા પ્રાંતોમાં જેટલા ગુન્હા થાય છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ નવસારી પ્રાંતમાં બનતો નથી. અને નવસારી પ્રાંતમાં જેટલા ગુન્હા બને છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ નવસારી શહેરમાં તો બનતો નથી. નવસારી પ્રાંતમાં વર્ષે સરાસરી ૩થી ૪ ખુનની રાસ આવે છે, બ્યારે ખુદ નવસારી શહેરમાં તો ૧૭ વરસે એક ખુનની રાસ આવે છે ! અને તેથી ઘણી મોટી લાગે છે. હાલ નવસારી પ્રાંતમાં ચોરીના ગુન્હા પણ ઘણા થોડા થાય છે.

હાલે આખા પ્રાંત માટે એક ડીસ્ટ્રીક્ટજડજ (જે નવસારીમાંજ રહે છે); અને ૩ મુનશફે રહે છે. જડજને સેશનના મુકદ્દમા ચુકવવાનો, અને ખુનીને ફાંસીની સજા ફરમાવવાનો અધિકાર છે. દર વરસે નવસારીની જડજકોર્ટમાં દિવાની મુકદ્દમા ૪૦૦ અને સ્પોલકોઝના

૬૦૦ તથા અપીલના ૬૦ થી ૧૦૦ મુકદ્દમાની રાસ આવે છે. દર વરસે નવસારીના આખા પ્રાંતના સરાસરી ખુનોના મુકદ્દમાની સંખ્યા ૪ ની આવે છે. છેલ્લાં ૪૦ વરસમાં તલ નવસારીમાં માત્ર ૩ ખુનીને ફાંસી દેવામાં આવ્યા છે. નવસારી પ્રાંતમાં ફર્સ્ટ ક્લાસના અધિકારવાલા ૬ મેજિસ્ટ્રેટો છે. ગાયકવાડી ધરમરાજ હોવાથી આગળતો ખુનો બદલો ફાંસીથી લેવાની સીસ્ટમ નોહોતી.

પોલીસનો બંદોબસ્ત.

પ્રથમ નવસારીમાં હાલની સુધરેલી બંધની પોલીસ જેવું કશું નોહોતું, પણ શહેરના બચાવને ખાતર જુદિ જુદિ તરેહની નવાઈ જેવી પોલીસ હતી. ૧—મલેકના ખાનગી પગારખાનારાં ગણુત્રિના માણસો નવસારીતું રક્ષણ કરતાં. ૨—પારશી રાજ અથવા પારશી દેશાધને ત્યાં રહેનારી પારશી પોલીસ, જેને “ લાકર્થા પોલીસ ” ના નામે ઓળખવામાં આવતી, તે ચાલંચર પોલીસના જેવી હતી. તેઓના હાથમાં તરવાર બંદુક જેવું કશું હથિયાર રહેતું નોહતું, પણ ખાધને દોંગા થઈ રહેલા પારશી શીપાઇઓ હાથમાં હથિયાર લેખે માત્ર એકાદ લાંબી લાકડી રાખતા. તેઓનાં કદ, કડબ, અને ધાક, એજ તેમના હથિયાર હતાં. ૩—પાછલથી ગાયકવાડી બ્યારે નવસારીમાં સ્થાપણ થઈ ત્યારે, ભરેલાં પેટપર પણ ન આવે એવું એકાદ તરવારનું કાયતું રાખી ફરનારી શુબાના માણસની બનેલી પોલીસ, શહેરતું રક્ષણ કરતી. ૪—અને બ્યારે દુકાળ જેવે સમયે ચોર છુટારાંઓનો ઘણો પગપેશારો થાય, ત્યારે ઘેરે ઘેર રૈયત પોતેજ પોતાને પોલીસ બનાવતી. હથિયારની તો બંધી હતીજ નહીં, એટલે તેવા તેવાઓને ત્યાં, કોઇને ત્યાં તરવાર તો કોઇને ત્યાં બંદુક રહેતી. ટાઢના દહાડાંતો “ ચોરીના દહાડા ” ને નામે ઓળખાતા, અને જીલ્લે જીલ્લેના પારશી વગેરે ટોળીઓ થઇ રાતે રોત ફરતા. તેવા બાહાદુર નોશાકરાઓમાં એક મરહુમ કાવશજી હોરમજી શહીઆરનોજ દાખલો બસ થશે. જેવણુ બંદુકો વગેરે હથિયારો રાખતા, અને “ ચોરીના દહાડા ” માં રાત્રે પોતાના ભત્તાના મોહોદ્રાઓમાં હિંમતથી ફરતા, અને લોકોને હિંમત આપતા. સુરતતો પગરસ્તેજ ચાલીને જવાતું હોવાથી, રસ્તે બેદવારની

ખાડી આમળ લુટારીઓની બહુ ધાસ્તી રેહતી. ત્યાંજ લોકો લુટાતા. ત્યાંજ કોચરમાં કે ઝાડો ઉપર બરાબ રહેનારા દુષ્ટો મુસાફરોના ગન વટીક લેતા. તે સખમથી સુરત કે ગણદેવી જવું હોયતો વળાવા કે વરતણ્યા સાથે લેવા પડતા. સુરત જતા રાહદારીઓ માટે દેશાધ ખરોદજી ટેલસુરજીએ ખાડી ઉપર પુલ બાંધાવી રસ્તો સુધાર્યો હતો. (રો-જમેલ શા. ૧૮૨૧) નવસારીથી સુરત જવાનું તે જાણે કે લુટાઘ-નેજ જવાનું હોય એવી રીતે મુસાફરી કરવાની હતી. કોઈ લુટારી ફકીરને કે બીખારીને વેશે રસ્તા ઉપર પડી રેહતા, અને “ મુસાફરો કેટલા છે, એકલ ઓકલ છે કે પાંચ પચીશ છે, તેની ખબર કોતરમાં બરાયલાઓને પોંદ્યાડતા. જ્યારે તેઓ જોતા કે એક બે છે, ત્યારે તેઓ જાણે બીખ માંગવાને કાલાવાલાના બોલો બોલતા હોય તેમ બોલતા, અને વચ્ચે “ એકલ ઓકલકા અલ્લા બેલી ” એવું બોલી છુપાઈ એટલાઓને ચેતાવતા હતા. જો મુસા-ફરો ઘણા હોય અને લુટી શકાય નહીં એમ હોયતો બોલતા કે, “ સાત પાંચકા ભલા. ” લુટારીઓની આ નીશાંનીઓ લોકોને જાણીતી થઈ ગયલી હતી. તે શીવાય તેઓ સેંકડો તદબીરોથી પોતાને ધધો ચલાવતા. ” એ લુટારીઓને માટે આપણું “ ધરરેગ્યુલર તરૂપ ” પુરતું તો નોહતું, પણ ધોલીઘણી હિંમત હતી. આખા નવસારી પ્રાંતને ખસાવાને તો પોલીસ હતીજ નહીં. નવસારીની રૈયત પોચી, અને બો-કરાં જેવી અસલથી ગણાતી આવી છે. એટલે સૂધી કહેવત પડેલી છે કે, બકરાં મેંઢાંનાં ગોવાલાંને માથે વધારે ગોવાલ્યા હશે, પણ નવસારીના લોકોને તાબે રાખવાને તો તેટલા પણ ભરવાડાની જરૂર નથી. નવસારી અને સુરતનેજ લુટારા પીંઢારા કાં લુટવા આવતા ? એ સવાલનો જવાબ એટલોજ છે કે, એ ભાગ ઘણો તવંગર ગણાતો, અને આ ભાગ જે ગૂંજરાત પ્રાંત કહેવાય છે, તેને માટે યુરોપીયનોએ એવું મત આપ્યું છે કે, “ Guzerat which has often been called the Garden of India, on account of its rich soil and careful cultivation. ” એટલે હિંદુસ્થાનના બાગ લેખે આ ભાગને ગણેલો છે.

આ ગરીબ નોશારી પ્રાંત અને નવસારી કરખાના રક્ષણ અને બંદોબસ્તને માટે આજે સુધરેલા રાજ અમલમાં પણ પોલીસનું પ્રમા-ણુ ખીજ પ્રાંતો કરતાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારે થોડુંજ રાખેલું છે.

આખા પ્રાંતની ૩૧૯૪૪૩ માણસની વસ્તી માટે એક પોલીસ નામખ શુખા (સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ) રહે છે. બે સર ફોજદાર રહે છે. ૧૦ ફોજદાર છે. ૩૨ નાયબ ફોજદાર છે. ૩૮ જમાદાર. ૧૦૨ હવાલદાર. ૬૬૭ શીપાઇઓ છે. (એમાં ૩ વર્ગ છે. ૧લા, ૨જા અને ૩જા ક્લાસના શીપાઇઓ છે). ૨ ફફેદાર. ૪૩ રેગ્યુલર સ્વાર છે. અને ધરરેગ્યુલર યાને વ્યવસ્થા વગરના સ્વારો ટપાલ લાવવા લઈ જવામાં રહે છે તે લગભગ ૧૦૦ ને આશરે છે. એ બધા નવસારીના ૬૮૮ ગામડાંઓમાં વેહેંચાયલા છે; ત્યારે ખુદ નવસારી શહેરમાં ફેટલી પોલીસ ફોજ હશે તેનો વિચાર કરી લેવાનો છે. વળી આરબના માણસો નવસારીમાં રહે છે તે જોવાના કેદિઓ વગેરેને સંભાળવા રહે છે તે જુદા. ખુદ નવસારીમાં ૪ પોલીસ ગ્યાટો છે. કાહારવાડમાં, મોચીવાડમાં, જોળવાડમાં, અને અળરમાં મલી ૪ ગ્યાટો છે. ટુંકમાં પોલીસની જરૂર નવસારી શહેર માટે તો લગભગ નહીં જેવી છે. કેમકે સાધારણ રીતે ખ્રીટીશ-માં ફેટલીક ગમ દર ૬૦ માણસની વસ્તીએ ૧ પોલીસ શીપાઈ, તો ફેટલીક ગમ ૧૦૦ માણસે ૧ શીપાઈ રાખવાનો નિયમ છે, તો જો કે ફેટલીક નરમ પ્રજ્ઞના પ્રમાણમાં એ નિયમ ત્યાં પણ જળવાતો નથી, તથાપિ તે ધોરણે ગણતાં નવસારી પ્રાંતની વસ્તી માટે જ્યાં ૫૩૨૪ પોલીસ શિપાઇઓ જોઈએ તેને બદલે માત્ર ૬૬૭ શિપાઇઓથી કામ સંતોષકારક રીતે ચાલે છે. ખુદ નવસારી શહેરને માટે ૧ ફોજદાર, ૧ નાયબ ફોજદાર, ૧ જમાદાર, ૧૦ હવાલદાર, ૨ સ્વાર (તેહનાતી), ૩ કારખાંનાના શીપાઇ, અને ૫૭ પોલીસ શીપાઈ ઠરેલા છે, તેમાં પણ ગેરહાજર ઘણા હોય છે. તે સાથે ગણતાં ૪૦ માણસો ૧૬૨૭૬ માણસને સંભાળી શકે છે ! એ ઉપરાંત ફફેદારના તાબામાં “ પોલીસ ફૂડ ” માં નાયબફોજદાર, જમાદારો, હવાલદારો, અને શીપાઇઓ છે તે જુદા.

નવસારીમાં મુ'આને માન.

“ જીવું તો મુ'અમમાં ને મરવું તો નવસારીમાં. ” ધર્માંધ લોકો કહે છે કે, “ મુ'અમમાં જીવેલું પરમાણુ—ને નવસારીમાં મરેલું પરમાણુ. ” તેઓ ધારે છે કે મુ'અને મુ'અમમાં માનવ નથી. મુ'આનેતો

નવસારીમાંજ માન છે. એના કારણે આપણે નિચલી હકીકત ઉપરથી જોઈશું.

પારશીઓમાં પેહેલાંતો એવું હતું કે, નશેશાહારો મોટાં રવાન દીઠ રથી૩૦ રૂપીઆ, અને નાહના રવાન દીઠ એકથી દશ રૂપીઆ લખને જે હાંન ઉચકતા. તે એટલે સુધી કે કેટલીક એણે વખતે તો રા. ૩૦ સુધી એક રવાનના તેઓએ લીધા હતા. તેઓ ઘણે ભાગે દારૂ પીને પીઠાંઓમાં પડી રહેતા, અને રવાન થયાની ખબર તેઓને કરતાંજ તેઓ તે રવાનને જોવા આવતા. જે મરનાર જરા કદાવર કે જાડું હોય, તો રવાનના ભાર પ્રમાણે તે ઉચકવાતું દામ માંગતા. અને સહવારના પોહારમાં તેઓ પોતાની તે “ રોજના દરવાજા ” ખુલ્લા કરવાને ખુદની પ્રાર્થના કરતા. તેઓનો જીલ્લમ અતિશય હતો. એક ગમથી એક આપ મરી ગયો, કે તુર્ત તેનો દીકરો તેતું મુરદું ઉચકા-મણી આપવાની રકમની શોધમાં પડતો. આવું દુઃખ એટલું તો ચાલ્યા કીધું કે ઇ. સ. ૧૮૪૬માં સર જમશેદજી જીજીભાઈના બેહેન નવાજબાઈ તે શેઠ કાવશજી જમશેદજી હોજદારનાં વિધવા ૮૩ વરસની વયે ગુજરી ત્યારે રા. ૫૧૦૦ સરે પારશી પંચાતમાં એવી સરતે આપ્યા કે મુદ્દલ ન ખરચતાં તેના વ્યાજમાંથી નવસારીના નાવારસ જરથોસ્તી રવાનેને અવલ મંજલ પોંહચાડવાં, તથા આંધલાં પાંગલાં નોશાકરાં જરથોસ્તીઓને કાંઈ જીજીબી મુસારો આપવો, એ પ્રમાણે નક્કી કર્યું. તોપણ નશેશાહારોનો દારૂ ઘટયો નહીં, અને જ્યારે શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ નવસારીમાં ખીજવાર પધાર્યા ત્યારે પોતાના જાનીમિત્ર દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને નવસારીની કાંઈ હાજત જણાવા કેહતાં, તેઓએ નશેશાહારનો બદોબસ્ત કરવા વિનંતી કીધા-થી શેઠ રસ્તમજીએ મુખઈ જઈ એક ફૂંડ સ્થાપી પેહેલી આશરે રા. ૧૨૦૦૦ની રકમ ભરી. એ રસ્તમજી શેઠ જેવણ “ સવરગવાસી નામ-દારતે જમશેદ, નવસારીથી આવ્યો તે ઉગતો ખુરશેદ ” ના બેટા બાપે-દાદે નોશાકરા હતા, અને “ જાનેવારી માહાની તે તારીખ તેવીજ, સને હતો મુખારક અધારશે ચોવીશ; બાવીશમે રોજ અને મહા ચો-થો, ચળદેજશદી અગીઆરસે ને ચોરાંણુંમે ”** ને દિને જન્મ્યા, અને ચળદે. ૧૨૪૦ માં ગુજરી, તેઓએ “ સાંભલી પોતે જાતભાઈની કાંઈ ચકચાર, કે જીલ્લમ કરે છે તેઓ પર નશેશાહાર;..... ભરીઆ રસતમે રૂપીઆ સીતેર હજાર, ખીજાઓએ ભરીઆ સેજસાજ

બાહાર. ” * તેઓએ નવસારીનાં મુખ્યાંને દેકાંણે પાડવાનું પુન્ય હાંશલ કર્યું છે. અને આજે નવસારીમાં મોટાં રવાંનના હાલ શ. ૨ તથા નાહતાનો શ. ૧ લેવાય છે. અને કરાડી, તવડી, અતવાડ, અશુંદર, કશ્યા, વગેરે ગામોના રવાંનો અત્રેના હોખમામાં લાવવામાં આવતાં હતાં, અને તવડી શીવાય આજે પણ ખીજી ગમના રવાંનો અત્રે લાવે છે. ઇ. સ. ૧૮૬૦માં શેઠ કાવશજી ધનજીભાઈ પાંડિવાલાએ શ. ૧૦૦૦૦ એલાહીદા કાઠી નવસારી અને સુરતના આંધલાં પાંગલાં જરથોસ્તીઓનાં, તથા રવાંનોને અવલ મંજલ પોહચાડવાના, ફંડમાં આપ્યા. પછી એ ફંડ વધ્યું અને નશેશાહારોના પગાર બંધાયા, અને આજ સુધી રસ્તમજી શેઠના પ્રતાપે, નવસારી ઉપરતું તેવણતું હેશાન થયાથી, લોકો તેવણના અશેરફને હજાર હજાર હોઆ દેછે. વળી ઇ. સ. ૧૮૬૦માં બાઈ માણુકબાઈ તે આ. માણુકજી જમશેદજી ટાટાના વીધવા ગુજરાતી તેવણના ઉઠમણમાં* એ ફંડને પુષ્ટી મળી. મરનારના ખેટી બાંધ જીવણબાઈ તે શેઠ બમનજી દોરાબજી શકલાતવાલાના ધણીઆંતી તથા તેમના ખાવંદ અને ફરજદોએ મળી શ. ૧૩૫૦, બત્રીગના દીકરા શેઠ નશરવાનજી રતનજી ટાટાએ શ. ૭૫૦ તથા બીજા ખેશીઓએ શ. ૮૧૦ મળી શ. ૨૯૧૦ નું એક ફંડ નવસારીમાં ઉભું કરી તેના વ્યાજમાંથી દર માસે શ. ૧૫ નવસારીના નશેશાહારોને પગાર બદલ આપવા દરાવ્યું. અને તે ફંડના ત્રસ્ટીઓ શેઠો નાનાભાઈ બમનજી શકલાતવાલા અને જમશેદજી નશરવાનજી તાતા નીમાયા. પરંતુ એજ વરસમાં, ઇ. સ. ૧૮૬૦માં મુંબઈમાં પણ રવાંનોને અવલ મંજલ પોહચાડવાનું ફંડ નીકળ્યાથી, નવસારીનું એ ફંડ તેના વ્યાજ સુધાં શ. ૩૫૦૦ નું મુંબઈના ફંડ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું.

નવસારીમાં પારશી રવાંનનું માન કેમ માનવામાં આવે છે ? મરનારની મીજલશ મોટી ભરાય છે. ક્રિયા કામ બરાબર થાય છે. એક જથ્થે નવસારીમાં પારશી વસ્તી હોવાથી જુદદીનની આગેખતી અને દ્રષ્ટિ વગર ભણતણ ક્રિયાઓ ચાલે છે. * દશ દહાડાની કે મહિના દહા-

* હંડેણુ=અથવા હંડમણુ, એટલે હંડનું તે, ભાવાર્થ શોકમાંથી ઉડવાનો દિવસ. પ્રો. દાદાભાઈ નવરોજ પ્રમાણે The rising from mourning.

* મી. કા. દી. ક્યાશની બનાવેલી “ એહવાલે રસ્તમજી જમશેદજી જીભાઈ ” ઉપરથી.

* નવસારીમાં પારશીઓતો પારશીઆજ, ખત્રિતેજ ખત્રિ, ખાટકોતે

કાની ભોંય હોય તોપણ આગળતો આખી અંબુમનની મીઠાશો દર રોજ ભરાતી. ખાજ રોજગાર વર્ષો સુધી ચાલુ રહેતા. એ વીગેરે અસલી વિચારના લોકોને અતુકુળ વિધિઓ થતી હોવાથી “ મુઆને માન ” સમજવામાં આવતું હતું. આખી પારશી પ્રજામાં, નવસારી શિવાય કોઈએ કેટલે વધારે એકીનથી અને વધારે વરસો સુધી ચરનારના દરાનખાજ થતા હશે.

નવસારીના પેહેલા દશતુર મેહેરજી રાંણા ઈ. સ. ૧૫૯૧ માં ગુજરાત, એટલે આજે ૩૦૬ કિપર વરસ થયાં છતાં, આજે પણ તેવણના ખાજદરન ખાંણાં સહ ધામધુમથી થાય છે. એજ નહીં, પણ મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓ તો દરાનખાજને માટે મોટી જાગીરો એલાલીદી કાઢી ગયા છે. અને દેશાઈ ખાંદાનના મુળ પુરૂષ દેશાઈ ટેહમુલજી ર-સ્તમજી ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં ગુજરાત તેને આજે ૧૬૯ વરસ થયાં છતાં, તેવણના દરનખાજ ખાંણાં સાથે થાય છે. એ બધાને “ મુઆનું માન ” ગણવામાં આવે છે. “ બરે ! મુબમમાંતો હિંદુ દરવન ભોંય આગળથી જાય, ને અમેજર કરે ! બરું, મુબમમાં ચરવાતું. ” એવા એવા ગોરાંણી બાધઓના નવસારીમાં છલુકા હોય છે. “ ખોદા ઘેરને આંગણે મરતી વખત લાવેતો સાર ” એ તેમની મોટી જિજ્ઞાસા હોય છે. હિંદુઓમાં તો અસલથીજ સુરદાં ઉચકવામાં તો જાતબાધઓ મદદે લાગતા, પણ વળી સુરદાં બાળવા થકી અઢેકું લાકડું દરેક પાદશ્યો પોતાને ધરથી પોતાની ખાંધે મારીને લઈ જતો ! જેથી ગરીબ માણસને ચરણના સંતાપમાં એક સધ્યારો રહેતો.

મુસલમાનબાધઓમાંતો હોંશે હોંશે સર્વ પાદશ્યાઓ ખાંધ મારતા, એટલે સુરદાં ઉચકામણી ભારી પડતી નોહોતી.

ખાદકી, ગોલાતો ગોલાજ, જીવી રીતે એક જથ્થે વસે છે. તોપણ અસલ કાજમાં જુદીન લોકો પારશીઓની ક્રિયામાં લંગાણ પાડતા, તથા ભર નાવરની ક્રિયામાં પણ ખીંટારા વગેરેનો જુલમ હોવાથી ગુપચુપ પારશીવાડાઓમાં થઈને છુપે રહેતે વડી દરેહમેહેરમાં નાવર્યાને લઈ જઈ શકાય જીવી છુપી ગલીઓ રાખવામાં આવતી. તે મધેની પાવડીવાડ તરફની અને દેશાઈવાડ તરફની ગલીઓ ઇધાંણી આપવા હજુ હૈયાતી ભોગવતી રહી છે. જી ગલીઓમાં થઈને નાવરની મીઠાલસ ખુબ સંભાલથી પસાર થતી, અને સરઘસની વચ્ચમાં નાવર્યાને હાથમાં ગુરજ આખી ચલાવાનો રેવાજ આજ સુધી ચાલ્યો છે.

પારશીઓમાં, મુરદાને દોષમાની પાત્રી ઉપર રવાનાને મુકતાં નશોશાવારે દસ્તુરી પઢવાનો રેવાજ છે. એટલે કે જમીનમાં નશો નાંખવો એ ગુન્હા બરેલું તેઓના ધર્મમાં ગણેલું હોવાથી, તે ગુન્હા (૧) પોતાને માથે ન રાખતાં, તે શહેરના દસ્તુરના હુકમથી એ નશો હું મુકું છું, એમ બોલી પોતાને માથેનું કરક ઉતારવાની તેમની જિજ્ઞાસા હોય છે. દસ્તુરી બણતાં એમ બોલે છેકે, “ બદસ્તુરીએ દાદારહોરમ-બદ-બદસ્તુરીએ એહમન અમશાર્પદ-બદસ્તુરીએ જરથુસ્ત્ર સ્પેંતમાન-બદસ્તુરીએ આદરબાદમારેસ્પદ-વબદસ્તુરીએ આજમાન કે બુદે બાશદ.” ધણી ગમ છેલ્લી દસ્તુરી બણતાં જે તે ઠેકાણેના દસ્તુરનું નામ લેવામાં આવે છે.

નવસારીમાં હાથીના મરણનું માન અને મહત્વ જુદુંજ છે. નવસારીમાં અસલથી એક હાથી રાખવામાં આવે છે. અને તે મરી જાય એવી સ્થિતિમાં જણાય ત્યારે તેને શહેર બહાર રાખી ત્યાંજ તેની કબર કરવામાં આવે છે. પરંતુ ૮ વરસની વાત ઉપર મલ્લાર પ્રસાદ નામનો હાથી પોતાના સ્થાનમાંજ મરણ પામ્યો ત્યારે તેનું મુરદું ઉંચકી લઈ જવાને તરેહવાર જાતના ગેહાંન અને ખાટલી બનાવા છતાં તે ઘસડાયો નહીં, અને એ દહાડે તેના હુકડા પાડી ગાડાંઓમાં ભરી લઈ જઈ દશેરા ટેકડી તરફ દાટવામાં આવ્યો હતો. હિંદુઓ હાથીને ગણેશના પ્રતિનિધિ જેટલું બહુ માન આપતા હોવાથી આ કાપ વાદાડથી મુરદાને માન મળવાને બદલે અપમાન અને અપશુકન થયલાં માનતા હતા.

અસલી કેળવણી.

આગળા વખતમાં નવસારીમાં કેળવણી જેવું કશું નોંહાતું એમ કહેવાશે નહીં. આજે કેળવણીમાં પારશી અને હિંદુ ધણા આગળ વધેલા અને મુસલમાનભાઈઓ પાછળ પડેલા જેમ ગણાય છે, તેથી ઉલટુંજ આગળા જમાનામાં હતું. નવસારીમાંતો મુસલમાન લોકો, ધર્મની કેળવણીમાં કારાન બણતા, અને સામાન્ય કેળવણી ફારશી ભાષાની હતી. કેમકે મુસલમાનો માટે કેળવણીના તે વખતે સાધનો હતાં. તે વખતે દરબારી ભાષાજ (Court Language) ફારશી

હતી. સરકારી બધું કામ ફારશીમાં ચાલતું. તેથી તે વખતનો બી. એ; કે એમ. એ; તેજ ધણી ગણાતો કે જે ફારશી ભાષા સારી જાણતો. જેમ આજે નોશાકરાઓ અંગ્રેજી બણવા પડ્યા છે તેમ તે વેળાએ ફારશી બણવામાં આવતી. તે પણ થોડાજ છોકરાઓ શિખતા. “બાકીના તો બાપેદાદે ચાલતો આવેલો હુન્નર તથા ધંધો બચપણથી શિખતા, તેથી મોટપણે તેમાં પ્રવિણ થતા. વાણિયાનો દીકરો વેપાર તથા દુકાનદારી કરતો. ખેડુત ખેતી, અને મજૂર મજૂરી કરે. એજ તે વખતની કેળવણી હતી. કાસબીનો દીકરો કાસબ કરતો. ” દરેક નોશાકરાનું પોતાનું ધરજ ગોચા કેળવણી ખાતું હતું. હિંદુ તથા પારશી કામમાં કેળવણીનો વધારો નોહોતો. થોડા થોડાજ અને તેખી થોડુંજ શિખતા. નામું શિખવાનો બહુ ચાલ નવસારીમાં હતો. તે “છીપા નામું” કહેવાતું. છીપાનામું ભણ્યો તે કાલેજમાં ગોચા અભ્યાસ કરી પરિક્ષા પસાર કરી ગયેલો ગણાતો. સેહેજસાજ અલેક્ષ મે કીધું, કરીમા ખોલે, ખાલકપારી કહી જાય, તેતો કામેલ ગણાતો ! અને શુસેસ્તાન ખોસ્તાન ભણ્યો તેતો મોલવી થઈ પડતો ! અને દીવાને હાફિઝ, કે શીકંદરનામું વાંચે તેતો મોટો આલેમ ગણાતો ! પણ તે વખતે શુસેસ્તાન ખોસ્તાન શીખેલો ફારશીમાં બોલી લખી જાણતો ! તે વખતની કેળવણી આજના જેવી તણુમણુ, પાસ થઈ જવાય એવી અધ કાચી ફારશી કેળવણી ન હતી. ખરેખરી સંગીન હતી. જે હિંદુ ફારશી જાણે તેને નવાખ અને મલેક પોતાના દીવાન વટીક ખતાવતા. પાછળથી છેક છેલ્લી સદીમાં “વાંકી બીલારી ” Vocabulary એટલે શબ્દકોષ, અને યુ ગો, આર્થ ગો, આંધરેખલ કુંપની સરકાર (Honourable Company) જેવું અંગ્રેજી જાણનાર બહુ લાહેરમાં ખપતો. નીતિની કેળવણીમાં અને સંસાર વહેવારની કેળવણીમાં લોકો પ્રવિણ હતા. પોત પોતાના બાપીકા હુન્નર કળાકૌશલ્યમાં દરેક જણ કુશળ હતો. તે વખતે નફ્ટ નોકરીની ઝાઝી દરકાર કોઈ રાખતું નોહોતું. સંતોષથી બાપદાદાના હુન્નરમાં ખાંચ પૈસા મેળવી ગુજરા કરવાની પોલીસી હતી. ગાજે ગાજે નવસારીના પારશીઓનો વગ દિલ્લી દરબારમાં વધી ગયો હતો. તે ફારશી કેળવણીની બોલબાલા હતી. તે વખતે હિંદુઓ પણ ફારશી બણતા. કેમકે મુસલમાન રાજમાં ફારશી, હિંદુ રાજમાં ગૂજરાતી, અને મરાઠા રાજમાં મરાઠી બણવાની ફરજઆત જરૂર હોવાથી જેતે રાજને લગતી ભાષા બણવાથી તેનો ઉપયોગ થતો. ગૂજરાતી ભાષા

બણવાને “ હિંદી શીખવું ” એમ બોલતા. દારશી અને ગુ-
જરાતી લખતાં શીખવાને સ્લેટ પેન તે વેળાએ નોહોતાં, પણ લાકડાંના
ઘડેલા એક પાટલો આવતો. તે ઉપર છાંયું ધુવાઈ ઇંટવામાં આવતું,
એટલે તે સ્લેટની ગરજ સારતું, અને પેનની ગરજ સારનાર હાથની
૪થી આંગળી હતી, અથવા લાકડાંનું વેટણું હતું, જેણેવતી ક, ખ, ગ, કે
અક્ષે-એ-પે-લખવામાં આવતું. પાટલો ભરાઈ રહે કે પાછી નવેસર
તેવીજ નવી સ્લેટ બનાવામાં આવતી. લખવાને માટે કાગડી લોકો
બડાં કાગળો બનાવતા. તેજ કાગળપત્રમાં કે તુમાર અને કૌરવો-
ન્ડ-સમાં તથા નામાં ઠાંમા લખવામાં વપરાતાં. સફેદ દેશી બરતી તે
વેળાની જાણીતી કલમ હતી. આજની કાળી શાહી તેજ તે વેળાએ
પણ હતી.

પાટીની અગાઉ તો “ પાટલા ” નામની સ્લેટ હતી. ટેબલ રોકા
નાહતા પાટલા ઉપર ધુળ નાંખી લખવાતું હતું. અને તે ઉપર લખ-
તાં બરાબર આવડ્યા પછી, ઉંચા ક્લાસ (?) માં “ પાટી ” તો
આપવામાં આવતી. ! પાટલા ઉપર લખતાં શીખવા ઉપરથી, કોઈ
ધણિને પુછવું હોય કે તું કાંઈ શિખ્યો છે કે, તેને માટે પુછવાતું
હતું કે, “ પાટલાપર ધુળ નાંખીય કે ? ” એ કહેવત સાધારણ
હતી. પાટલા ઉપર તો ધુળ નાંખી હાથ વાળવામાં આવતા, પણ
પાટી તો વળી રંગીન તરેહવાર ફેસનનું એક લખચોરસ પાટયું
આવતું. તે ઉપરતો ખડી અથવા મોઠા લોક હોય તે ચાખે કીતો
લખતા હતા ! એ પ્રકારની “ પથ્થર પાટી ” ૧૦૦ વરસની યુગર-
ગોની લખેલી તબરરક લેખે એક જુની ચાર પેઢીની પાટી ધરાવવાતું
શેવકને માન છે.

વિદ્યાર્થીઓને તે વેળા શિક્ષકો હદ બાહાર માર મારતા હતા. જન-
વરોને જેમ આપણે માર્યે તેવો હેવાંન્યત માર બેધડક પડતો. ઉંચે
લટકાવી નીચે બળતાં વટીક કરતા !

ધણા જુના વખતમાં નવસારીમાં હાલમાં અપાતી કેળવણી-
ના સાધન બીલકુલ ન હતાં. હિંદુઓમાં તેમાં વિશેષે કરી બ્રાહ્મણોમાં
તો તે વખતના પ્રખ્યાત શાસ્ત્રી, જોશી, વૈદ, કે વેદીઓને ત્યાં લોકો પો-
તાના છોકરાને મોકલતા. પારશીઓમાં મોખેદોની નીશાળ, જેને
“ શેઠની સારે જવું ” કહેવામાં આવતું હતું, ત્યાં છોકરાંઓને ધર્મ-
ની તાલીમ સાથે મોકલતાં. બણેલાઓ વિદ્યાર્થીઓને (પારશીઓમાં

નિશાળ્યાઓને) બણાવવા એ પોતાની એક અનિવાર્ય ફરજ સંમજ-
તા. પછી તે પોતાના દુસ્મનનો છોકરો કેમ ન હોય તોપણ તેને
બણાવવાને ના પાડી શકાતી નહિ. એવી એક કહેવત છે કે “ જે
ઓડું માથું કરી બણુવા બેસે તેની સાથે તેના વડીલોના વેરનો કાંપ
પણ કીનો રાખવો નહીં. ” વળી વિદ્યાર્થીઓ-શિષ્યવનારને ન્યાતિમાં
ઘણું માન મળતું. તેમાં પોતાનો પણ એક ગાભિક લાભ રહેતો. તે
એકે, જે શાસ્ત્ર પોતે શિખેલો હોય તે શિષ્યવવાથી સર્વદા પોતાને
પણ તાણું રહેતું. પારશી મોખેદો પણ વંદીદાદ, ઇજ્જત, નીશાળ્યા-
ઓને બણાવતાં પોતે પાછું પોતાને માટે તાણું કરવાની નેમ રાખતા.
ધર્મની એક ફરજ, માન, અને પોતાનો લાભ આવાં આવાં કારણો
થી વિદ્વાનો પોતાને ઘેર પોતાના ગામના તેમજ પરગામના મળી
પાંચ દશ કે વખતે પચ્ચીશ ત્રીશ વિદ્યાર્થીઓની નિશાળ માંડી બણા-
વા રાખતા. બણુનારા પાસે બણુવા બદલ કાંઈ પણ પૈસા લેત
શકાતા નહીં. વરસ દહાડે ચોખ્ખા અને એક નાલ્યરની શેશ શિક્ષકને
માટે લઈ જવાની હતી. બણી રહ્યા પછી માત્ર ગુરની પૂજા કરી ઘેર
જતી વખત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આપેલી દક્ષિણા, જેને ગુર-દક્ષિણા
કહે છે, તે લેવાને હરકત નહતી. પણ આ ગુર-દક્ષિણા ઘણીજ નામની
હતી. એટલે એચાર વર્ષના અભ્યાસ કર્યા પછી જતી વખતે શિષ્યો એક
બે રૂપીઆ કે દોઢ કદાચ શક્તિવાળો પાંચ દશ રૂપીઆ માત્ર આપી
જતો. પારશી વિદ્યાર્થીઓમાં નાવર થઈ રહ્યા બાદ “ શેક ” ને પછી
૭ રૂપૈયા સૂધીની પેહરાંમણી કરવામાં આવતી. એ ચાલ આજે પણ
અત્રે છે. નવજ્નેતનું શિષ્યવા માંડે ત્યારે વળી જરા પૈસાવાલો હોય તો
ઘાંણીચણા નિશાળ્યાઓમાં વેહેંચાવે અને છુટી અપાવે. પણ નાવરનું
શિષ્યવા બેશનાર તો ગરીબ કે તવંગર તેને એમ કીધા વિના ચાલેજ
નહીં, અને છુટી અપાવે.

આ પ્રમાણે આજથી બસો વર્ષ ઉપર આપણી નવસારીમાં
પ્રાણલો અને મોખેદોને મોહોલ્લે મોહોલ્લે અકેકી કે વખતે બે ત્રણ
નિશાળ બેસતી હતી. સહવારના પોહોરમાં ત્રણ ચાર વાગે ઉઠી મેં સાફ
કરી અને વખતે સ્નાન પણ આટોપી લેઈ વિદ્યાર્થીઓ ગુરને બારણે
ઓટલા ઉપર હાથમાં પાના લેઈ (કારણકે તે વખતે છાપખાનાનો
પ્રસાર ન હોવાથી છપેલાં પુસ્તક ન મળવાથી બણવાનો અંથ પ્રથમ
લખી લેવો પડતો.) ઉઘાડે માથે છાતી અને માથું ધુણાવતાં ધુણાવતાં

મેટથી બજુનારાઓનો સામટો અનાજ સાંભળી એક પરદેશીને તો મોટો આનંદ અને અનન્યબી લાગ્યા વિના રહેજ નહિ. ગુરૂ અને મોખેદ પણ વહેલો ઉડી પોતાના ઘરમાં નિયમિત કરેલી સ્થાનકે ખેસતો. વિદ્યાર્થીઓ અનુક્રમે પોતાના આગળા દિવસના પાઠ એક પછી એક આપી જતા, અને તે દિવસનો નવો પાઠ લેઈ પાછા બારણે ગોખવાને જઈ ખેસતા. આ પ્રમાણે ગુરૂ તથા મોખેદ, સર્વના પાઠ થઈ રહેતાં સુધી બાર વાગતાં લગણુ બેસી રહેતો. મોખેદોના ઓટલા, તે વેળાની બારતી અને ડેસ્ક હતી. તે ઓટલા એજ કલાસખી અને સ્કુલખી. નિશાળોના ધડીઆલ તેતો તડકાંથી પડતી છાપરાંની જર (self-made board) હતી. અને રાતનું ધડીઆલ તે શેતારા હતા. પાછલી રાતનું ધડીઆલ “ બાંગી ” મરઘો હતો, અને તે પાળવામાં આવતો.

વિદ્યાર્થીઓ જોકે ગુરૂને કાંઈ શિખવણી આપતા નહિ તોપણ તેમની વખતો વખત એક દિલથી સેવા બજાવતા. ગુરૂના ધોતર ધોતા. ગુરૂના અને ગોરાંણીના ઘરમાં કચરો વાળતા. ગુરૂના અને ગોરના વાસણ માંજતા. ગુરૂના અને મોખેદ શેઠના હાથ પગ આપતા. અને ગુરૂના ઘરનું ગમે તેવું કામ કરવામાં તેઓ લગજવાતા નહિ. તેઓના મનમાં ધર્મની કાંઈ એવી લાગણી રહેતી કે આપણે ગુરૂનું કામ કરીએ તેથી ગુરૂ આપણ પર પ્રસન્ન થાય અને આપણને અંતઃકરણથી આશિર્વાદ આપે, તો આપણને વિદ્યા જલદી આવડી જાય. મોખેદની નિશાળમાં તો શેઠ જેમ કામ કરાવે તેમ વિદ્યાર્થીઓને રમવા ગમતું. કામતો મોખેદ શેઠો એવું એવું કરાવતા કે ન પૂછે વાત. ખાચો વટીક કઢાવેલો અનુભવસિદ્ધ વાત છે. અડાયાં કે લાકડાં ભરાવવાં, બજાર હાટથી સામાન (વળી તેખી શેઠ ખુશ થાય તેમ કીદાયતમાં) મંગાવેલો એ કામો તો તે વેળાએ સાધારણ હતાં. એ વખતની મોખેદની કે ગુરૂની નિશાળ એવી હતી, કે જ્યાં મનની સાથે તનની, ધર્મની, અને ઘર સંસારની બધી કેળવણી અપાતી. રાંધવાનું વટીક છોકરાઓ શેઠાંણીની આગળ શિખતા. વળી બજાર હાટ લાવવાની નાહના છોકરાઓને ઘણી સરસ તરખ્યત મળી જતી. શેઠનું કામ કરવામાં નામોશી જેવું તો નહીંજ, પણ કોઈ છોકરા પાસે દયા ખાધને શેઠ કે શેઠાંણી “ અસીઆં લાકરાં ” નહીં ભરાવે, તેના માખાપ શેઠ શેઠાંણી ઉપર ગુસ્સો કરતાં, અને દુરિયાદ કરતાં, કે બીજાનાં છોકરાં પાસે કામ કરાવેલો છો સે માસા છોકરા પાસે કાંસ નહીં કામ કરાવતા ! તે વખતે નિશાળમાં મહે-

શંભરેજની છુટી હતી. મહિનામાં એક દહાડો રજા હોય, એટલે છોકરાઓને અતિશય ખુશી હતી. તેઓનું મે-વંકેશન તે નરોજની રજા હતી. અને નરોજની ૨ મહિના આગમ્ય તેઓને લોહીપાંણી આવવા માંડતું. ગોયા તોનીક પીતા હોય તેવું તેમનું શરિર આનંદ અને તનદુરસ્ત થતું. પારશીઓ વણવાનું કામ પણ બહેરાંમરોજે બી-લકુલ કરતા નોહોતા. આજના જેટલી તે વેળાએ શિખનારાઓને રજાઓ નોહોતી. છુટીના દિવસે બસ રમવું રમવું ને રમવું એજ તે વેળાએ હતું. છોકરાઓને કાંઈ સખબને લીધે એકાએક જો એક દહાડો છુટી આપી હોય, તો જાણે સાહરાના રણમાં ઠંડાં પાંણીની પખાલ મળી હોય એટલો આનંદ થતો. બધું શિક્ષણજ આનંદમાં અપાતું. છોકરાને બળરહાટનું ગુરુ કામ સોંપે, ત્યારે છોકરો જાણે કે રમત મળી, ને ગુરુ જાણે કે કામ થાય છે, પણ અંદરખાંતેથી તો દુન્યાદારીની તરબ્યત નાહનપણથીજ થતી. તે જમાનાના શેઠ (સિક્ક) તથા ગુરુ (માસ્તર)ની કેળવણી આપવાની રીત ઘણી સારી હતી. લેશન કંઈ ધર આગળ કરવાનું નોહોતું. પણ નિશાળમાંજ “ પાઠી ” (પથ્થર પાટી ઉપર લખતાં શિખવાની રીત ઉપરથી નવું લેશન ભેવું, તેને “ નવી પાટી લેવી ” કહેવામાં આવતું.) લેવાની, ત્યાંજ “ પાટી ” અવગાવાની, અને ત્યાંજ “ પાટી ” (લેશન) આપવાની હતી. આજે મેકેલેતું એક ચેપટર મોંઢે કરતાં, કે શેકશપીઅરની ૫૦૦ લીટિ મોંઢે ચઢાવતાં આપણે કંટાળ્યે છીએ, અને તે વખતના મોખેદના છોકરાઓ વંદીદાદનો ૨૨ પરગરદનો (પ્રકરણનો) આખો પોથો, ૭૨ ઇંજનેના હા (ચેપટર્સ), અને વિસપરદ, ખોરદેહ અવસ્તા, યસ્તો, ન્યાએશો વગેરે પોથાના પોથા મોંઢે તરતર વગર ભુલે જોલી જતા !! હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ વેદીક બાણતણો પરાંપરાં મોંઢે જાણતા ! એ પ્રમાણે નવસારીના લોકોની મનશકિત સરસ હોવા સાથે ખરી ખુમી કેળવણી આપવાની હતી. તેઓ ખાનગી ટ્યુશન ઉપર વિદ્યાર્થીઓના પાસ થવા ઉપર મદાર રાખી છોકરાઓ ઉપર ઓછી કાળજી રાખવા જેવું ન કરતા હતા. નોશાકરાઓની મનશકિત વિષે શેઠ ખ. ર. કામાજીએ વાજબી મગરૂરી લખ બણાવ્યું છેકે, “ જ્યારે પણ કોઈ જરથોસ્તી મોટી પરિક્ષા પસાર કરે છે, અથવા કાંઈ મોટી નામદારી કરે છે, ત્યારે પહેલાં તો હું એમજ અનુમાન કરું છું, કે એ ઘણી નવસારીનો વતની હશે, અને બીજું તો તે અધારતાન વર્ગનો હશે; અને પાછળથી ખબર કાઢતાં અનુમાન તે ખાત્રિનાજ રૂપમાં આવે છે.

અને ખરૂં જ હશે છે ” અસલી વખતમાં નીતિની કેળવણી કેવી સરસ હતી ! “ વેહેલા સકારે ઉડવું જી, માખાપને પાએ પડવું જી. ” વગેરે નીતિના ધડા નિશાળેથી છુટતાં જ “ શિખામણની ધાત ” ને નામે તમામ છોકરાઓ પાસે ભણાવામાં આવતા. તેની થોડીક લીટી નમુનાને માટે આપીશું :—

“ રવી ઉગમતાં દેવ ગુરુ સંભારવા !

સહવારના પોહારે નાહવું જી; પેહેલી પુઝા દેવની કરવી !

માખાપને પગે લાગવું જી; મહેતાજીને સલામ કરવી જી.

બેશ કહે તાંહાં બેશવું જી; ઉઠ કહે તો ઉડવું જી.

શીખ માગી નીશાળે આવવું જી; ખડીયો પાટી લાવવાં જી.

ઉંઘારે પગે ચાલીએ નહીં; વાટે એકલા આવીએ નહીં.

વાટે કાંઈ ખાઈએ નહીં; વાટે ચાલતાં દોડ્યે નહીં.

મોહમાંથી ભુલું બોલ્યે નહીં; તમાશો જોવા રહ્યે નહીં. *

બુલું કાંઈએ કહીએ નહીં; કાંઈનું કાંઈ ચોરીએ નહીં.

બુલું શાહેડી પુરવી નહીં; જામીન કોના થાવું નહીં.

બોલાવે કાંઈતો બોલ્યે જી; આવો જી બેસો જી જલ પ્રસાદ લેશો જી.

કાંઈને કાંઈ મારવું નહીં; ઘણું તરાડી બોલવું નહીં.

ઘણું કાંઈને હથવું નહીં; પારખી લગાઈ લેવી નહીં.

અંજાણું કાંઈ ખાવું નહીં; અંજાણું વાત કરવી નહીં.

અંજાણું કળ ખાવું નહીં; અંજાણું મારગે જવું નહીં.

લેહેણું દેવું જોઈને કરવું; વાટે જોખમ થોડું લેવું. ”

વિગેરે, વિગેરે. મહેતાજીનું એક સોંપેલું કામ કરવા સઘળાઓ પોતે કરવાને દોડી જાય, અને વખતે પીગળને ન કરવા દેતાં પોતે કરવાને ન ચુકવાય એવો કજીઓ પોતાના મિત્રોની સાથે કરી દેતા, અથવા વખતે એક નાનું કામ પણ સઘળા મળીને કરવામાં હસવા જેવો દ્વારસ કરતા. આવા દ્વારસનો ખરો ખ્યાલ નવસારીમાં બનેલી એક નીચેની વાત ઉપરથી વાંચક વર્ગના લક્ષમાં આવશે.

એક પ્રસંગે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ રાખનાર એક ભટ્ટને કાંઈક કામ સાર સોયતો ખપ પડ્યો. સોય પોતાના ઘરમાં મળી ન આવી, અને

* આજનું “ Don't ” અથવા “ Stop ” અથવા “ એમ નાં કરતા જી ” જેવી અંગ્રેજી ઢપની એ અસલી “ શિખામણની ધાત ” હતી.

કામ જરૂરનું અને ઉતાવળનું હતું, તેથી બારણે બહુતા વિદ્યાર્થીઓ તરફ એક પાઈ ફેંકી એકને સોય લાવવા હુકમ કર્યો. હુકમ સાંભળતાં દરેક જણ ભોંયપર પડેલી પાઈ લેવા દોડ્યા. પાસે બેઠેલા એક નાહના વિદ્યાર્થીએ તે પાઈ તરત ઉપાડી લીધી. મોટાઓ રકઝક કરવા લાગ્યા કે સોય લાવવા હમને કહ્યું છે. પણ ગુરના સાંભલવામાં તેઓની અડઅડ આવે તેથી ત્યાં તેની તકરાર કર્યા વગર સર્વ ચોટા તરફ દોડ્યા. પણ સોય કાણે લેઇ જવી તેનો નિકાલ તેઓ કરી શક્યા નહીં, તેથી તકરાર વધી. એક બુદ્ધિવાન વિદ્યાર્થીએ તેનો તોડ ઝટ કહાડ્યો. પોતાની પાસે એક ડીંગારી જે તે હાથમાં ઝાલી લાગ્યો હતો, તેની સાથે વચ્ચે તે સોય લટકાવવી, અને તે લાકડી સર્વએ મળી ઉંચકવી, જેથી સર્વ કાંઈએ ગુરનું કામ કર્યું ગણાય. એવી તેણે દરખાસ્ત મુકી. સર્વ આ મતને અનુકૂળ થયા, અને સર્વએ ભર બગરમાંથી ઠેક ગુરના ધર સુધી તે લાકડી ઉંચકી લીધી. રસ્તે ચાલનારને આ બતાવથી બહુ હસવું આવતું, અને અગ્નયખીથી તેઓ પુછતા કે છોકરાઓ આ શું લઈ જાઓ છો? ત્યારે તેઓ બેઘડક જવાબ આપતા કે હમારા ભટ્ટની સોય ! હમારા ગુરનું કામ એકને હમે કેમ કરવા દઇએ ? માટે સર્વે મળી આ સોય ઉંચકી જઈએ છીએ. ગુરને પણ આ બતાવથી બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેમની અડકલની તારીફ કરવા લાગ્યા. પણ પોતાના ગુરનું કામ કરવા તરફ દરેકની સ્પર્ધા અને ઇચ્છા જોઇ તેમનો ગુન્હો તેણે માફ કરી માત્ર હવેથી એવું હસવા જેવું કામ ન કરવા સમજીત આપી.

જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ ગુર તરફ આવું માન રાખતા, ત્યારે ગુર પણ તેમના તરફ બહુ મમતાની નજરથી જોતા. પોતાના શિષ્યને પોતાના પુત્ર પ્રમાણે ગણી તેમના પર બહુ ભાવ રાખતા. જે ગુર કે મોબેદને પેટે બચ્યાં ન હોય તેતો તે શિષ્યોનેજ બચ્યાં માફક ગણતા. એટલુંજ નહીં, પણ ચોક્કસ નસંતાના મોબેદ શેઠોએતો પોતાના નિશાહ્યાને પોતાનો પાલક (દત્તક) વટીક કરી લીધેલાંના દાખલા હજી નોશારીમાં મેળીદ છે. પરગામના વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ માંદો પડે તો પોતાના છોકરાના જેવી તેની સારવાર કરતા. મોબેદોની ઘણીક નિશાળો અને ગુરોની શાળાઓ તે બોરહીંગ અને લોહજીંગ જેવી હતી. બાહારગામના બહુવા આવનારા ત્યાંજ ખાતા પીતા, રહેતા અને બહુતા, તથા કામ કાજ કરતા. પરગામના વિદ્યાર્થીઓને માટે

અસલના વખતથીજ રોજ ઠેરવેલાં પાંચ સાત ધનવાન બ્રાહ્મણને ઘેરથી રાંધેલાં અન્નની બીજા માંગી લાવી ખાવાનો રીવાજ પડેલો છે. તે પ્રમાણેની ગોઠવણ પણ કરી આપવામાં ગુરૂ પોતાની ભલામણ લગાવતા, અને કોઈ દહાડે ભૂખ્યા તરસ્યા વિદ્યાર્થીને પોતાને ઘેર પણ ખવાડતા. સારાંશકે વિદ્યાર્થીને પારકા ન ગણતાં ગુરૂ પોતાના એક કુટુંબના માણસ તરીકે ગણી લેતા. મેહેતાજીના શાલગરેહને દહાડે ૨-૫ બતાના લઈ જવા તથા રોજ મુંઠૂં ચોખા કે જુવાર લઈ જવાનો ચાલ પાછલા વખતમાં પડ્યો.

ઉપર પ્રમાણે પૂર્વના વખતમાં આપણી નવસારીમાં બ્રાહ્મણ જાતિઓ અને પારશંઓમાં કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ હતી, પરંતુ બીજી કામમાં શી રીતે ભણાવવાનો રીવાજ હતો તેની હુંકે તોંધ લેવી જરૂરની છે. સર્વ કોઈ જાણે છે કે અસલ કેળવણીનો પ્રસાર સર્વ રથજે થોડો હતો. બ્રાહ્મણો અને દશતુર મોખેદોજ ભણતા. બીજાઓ પોત પોતાનો ધંધો રોજગાર માત્ર કરવામાં કુશળતા મેળવતા. કુશળ કારિગરોમાંથી પણ થોડાજ લખી વાંચી જાણતા. વેપારી વર્ગમાંથી ઘણાકે મોંઢે હિસાબ ગણતા. આ શિખવવાને માટે આપણા નવસારીમાં કેટલાક પંડ્યાઓ ગામડી નિશાળ માંડતા. આવી નિશાળોમાંની અઘાપિ ખત્રીવાડને નાંકે મંડાતી એક ગામડી નિશાળ કાયમ છે. જે કે હાલ સરકારે તેમને ગ્રાન્ટ આપી હાલની ચાલતી કેળવણી પ્રમાણે અભ્યાસ ચલાવવા ફરજ પાડી છે, તેપણ આજથી દશ વર્ષ ઉપર જ્યારે ગ્રાન્ટ ઈન એડના ધારા એ નિશાળમાં લાગુ નહતા, ત્યારે ત્યાં અસલની રીત પ્રમાણેજ આંક શિખવી માત્ર નામ લખતાં, અને શહી કરતાં શિખવવાનો રીવાજ ચાલતો હતો. એમ છતાં એવી નિશાળમાં મોંઢે હિસાબ ગણતાં તે એવી સારી રીતે શિખવવામાં આવતા કે તેવા હિસાબો હાલ સરકારી નીશાળોમાં છઠ્ઠા ધોરણમાં પસાર થયલા છોકરાઓ પણ ન ગણી શકે. આંડીગુડીના, કોવડાના, અને નજર તથા તર્ક વધે એવા હિસાબો આ પંડ્યાઓ વારંવાર પુછવાનો રીવાજ રાખતા; કે જેથી શિખનારાઓમાં વિચાર કરવાની શક્તિ વધે. આવા પંડ્યાઓની બુદ્ધિતા કહાડેલા હિસાબોમાંથી ઘણાખરા એકલા કરી કોવડા સંપ્રહ નામની એક ચોપડીમાં કોઈએ છપાવેલા છે, તે જેતાં અગાઉના હિસાબ શિખવવાની રીતિનો ખ્યાલ સહજ આવશે.

વળી જ્યારે જેવા હિસાબો એ લોકો મોંઢે કરતાં શિખવાની રેવ

પાડતા. દેશીહિસાબ નામની ચોપડીમાં મોઢે કરવાના હિસાબની જે કું-
ચીઓ આવેલી છે તે સઘળી અસલની એવી ગુદેગુદે રથજોની ગામ-
દી નિશાળમાં ચાલતી રીતિઓ એકઠી કરી જપાવવામાં આવેલી છે.
અને તેથી હિસાબો મોઢેથી યોગ વારમાં અને વગર ભૂલથી થઈ જન-
યછે. જે હિસાબો કરવામાં આજની સરકારી નિશાળના છોકરાઓ પોતાની
મોટી પાટીના બેકે પડ ભરી વાળે, ચાર વાર ફરી ફરીને ગણે ભૂલે,
અને વારંવાર સરવાળા બાદબાકી ગુણ્યાકાર કે ભાગાકારમાં ભુલો કરે,
વરદી ખોટી ગણે, કે એકાદ આંક મુંઝવાનો ભુલી જાય, જેથી તેનો વ-
ખત ધણો જવા છતાં હિસાબ અતે ખોટો આવે, તેવા હિસાબોતો
આ નિશાળમાં મોઢે ગણતાં શિખવતા.

આવી મોટી નિશાળો આપણી નવસારીમાં ઘણા ગુના વખતથી
ત્રણચાર જગાએ ગુદાગુદા પડ્યાઓ માંડતા હતા. સાથી ગુનામાં ગુ-
ની એવી એક નિશાળ લક્ષમણ હોલની પાસેના ધોળીવાડની સામેના
મોહોદરામાં મંડાતી હતી, અને તે ઉપરથી અત્યાર સુધી તે મોહોદરા-
“ નિશાળ મોહોદરા ” ને નામે નવસારીમાં મોગુદા છે. ત્યારપછી
આસરે સો વરસ ઉપર એક ગોલવાડમાં; એક અપાસરાના પે બગરની
પડોસમાં આવેલા જૈન લોકોના લતામાં; અને એક હાલ જ્યાં ખત્રીવા-
ડમાં છે ત્યાં; એવી ત્રણ નિશાળો રથપાઈ હતી. અને હાલના પુટ્ટામાં
પુટ્ટા માથુસો પણ અગરતો ભવા મહેતાજીના, કે ગોલવાડવાલી નિશાળના
મહેતાજી હરિનારાયણ પડ્યાના, કે અપાસરાવાલી નિશાળના વિશ્વનાથ
મહેતાજીના, કે ખત્રીવાડવાલી નિશાળના ભાણા મહેતાજીના,
નિશાળીઆ હોવાનું માન ધરાવે છે. ત્યાર પછી ગુદાં ગુદાં કારણેથી
ગોલવાડ તથા અપાસરાવાલી નિશાળો આજ ત્રીશ ચાળીશ વરસ થયાં
બંધ થઈ, પરંતુ ભાણા મહેતાજીવાલી ખત્રીવાડની નિશાળ તો હજી
કાયમ છે. ભાણા મહેતાજી પછી તેના પુત્ર નારણ મહેતાજી ઉર્
“ નાન મેતાજી ” થયા, અને આજના બગરના ઘણા ખરા દુકાન
દારો તેના નિશાળીઆ છે. નિશાળની શીમાં, દરેક છોકરા પામે તેઓ
કાઈ પણ જાતના અનાજની રોજ મુઠ્ઠી મંગાવતા, ત્યાં દરેક અગીઆ-
રસે કે તેહવારને દિવસે એકેક પૈસો મંગાવતા. તેમજ નવે
છોકરો ભણવા આવે ત્યારે અરધો રૂપીઆ એન્ડ્રુસ-શી તરીકે
લેતા, ત્યાં શ્રીમાન પાસે એક રૂપીઆ લેઈ છોકરાઓને છુટી અપાવતા,
અને તે દહાડો તેહેવાડનો જેવો ગણાતો ! અરધા રૂપીઆને બદલે એક રૂપી-

જો આપવા ધણા રાજ થતા; કેમકે તે આપવાથી મેહેતાજ નીશાજ-
માં છુટી પાડે, એટલે બધા છોકરા પોતાના માયાપને કહે કે, આજ
ફલાંણનો છોકરો નિશાજમાં નવો આવ્યો તેથી તેના બાપે અમને છુ-
ટી અપાવી. આથી તેની પ્રખ્યાતિ આખા ગામમાં થઈ જાય ! તેથી
એક રૂપીઓ ધણા જણ હોંસે હોંસે આપતા. તળી જ્યારે એકાદ છો-
કરો બધા આંક ભણી રહે ત્યારે, તેણે “ ઉભો પાટલો કર્યો ” કહેવાય.
કેમકે આજ સુધી જે પાટલો આંક લખવામાં વાપરવામાં આવતો, તે
હવે ભણી રહેવાથી નિશાજની દિવાલે ઉભો કરી બંધ કરવામાં
આવ્યો, તેથી મેહેતાજ આખી નિશાજના છોકરાને પેલા છોકરાને ઘેર
લઈ જતો, અને ત્યાં આંક બોલાવતો, ત્યાં “ મેહેતાજને પાંચડી પેહેરાવો,
છોકરાઓને છુટી અપાવો ” એવાં કેટલાંક કવિતારૂપિ જ્યતાદ બોલાવતો.
કેમકે ઉભો પાટલો કર્યો એટલે એક પાંચડી ત્યાં એક રૂપીઓ લેવાનું
મેહેતાજનું ઘણું હતું. ત્યાં છોકરાઓને પતાસાં, સાકરીઆ ચણા, અને
ગરીબને ત્યાંથી ધાણી કે પહુવા ખાવા મળતાં ! તે વખતે તેટલાથી
સૌ પુશ પુશ થઈ જતાં.

હાલની કેળવણી.

આ કસબામાં સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ત્યાં સર કાવશજી જ-
હાંગીર અને શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ, તથા શેઠ તાતાચાલાઓ
જેવા સખી ગ્રહસ્થોએ પોતાના પારશી છોકરાઓને માટે ગુજરાતી તથા
ઇંગ્લેન્ડ નિશાજો સ્થાપિ, તોપણ હીંદુઓનાં છોકરાને ગૂજરાતી શીખ-
વાનું પારશીઓના જેવું સાધન નવસારીમાં નહતું. તેથી તેઓ પો-
તાનાં છોકરાને કાલીઆવાડી કે જલાલપોર જેવી નિશાજોમાં ગુજરાતી-
નો આગળ અભ્યાસ વધારવા મોકલતા, અને ત્યાં ગૂજરાતી પાંચ ચોપડી
શિખી આવ્યા બાદ, તેમને મલેશરની અંગ્રેજી સ્કુલમાં મોકલવામાં
આવતા. નવસારીમાં સર્વ વર્ણના લોકો માટે શરૂવાતનું અંગ્રેજી
ભણવાની પેહેલ, સર્વ પેહેલાં શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ
કરી. મલેશર ખાતે પેહેલ વેહેલાં ઇ. સ. ૧૮૬૩ના ફેબ્રુઆરીમાં “ ધી
રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ એ. વ. સ્કુલ ” ને નામે નામ-
દાર અંગ્રેજ સરકાર માર્શલે સ્કુલ સ્થાપવામાં આવી. એ અગાઉ જોકે

“સર. કા. જે. જરથોસ્તી મદ્રેસા” હતી, પણ તેમાં તો માત્ર પારશીઓને જ ભણાવામાં આવતા. ઈ. સ. ૧૮૬૩ થી ઈ. સ. ૧૮૮૯ સુધી એ સ્કુલનો કારોબાર અંગરેજ સરકારના હાથમાં હતો. તે પછી સ્કુલની કમીટીને સોંપવામાં આવ્યો છે. હાલ એ ખાતામાં કસરતશાળા પણ વધારવામાં આવી છે. અને તેનો કારોબાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે. નવસારી, વલસાડ, અને બીલીમોરામાં એવી સ્કુલો સ્થાપવા શેઠ રૂશતમજીએ રૂ. ૭૦૦૦૦ની સખાવત કરી હતી.

નવસારી આજે કેળવણીમાં ઘણું દીપી નીકળ્યું, તે સર કાવશજ જેહાંગીરે સ્થાપેલી “જરથોસ્તી મદ્રેસા” ના પ્રતાપ કહી શકાય. તેને માટે જર જેહમત ખર્ચી આ કસબા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર લેખેતું માન, વગર શકે મુબંઈના માનવંત કામા ખાંદાંનને આપવું વાજબી કહેવાશે. એ નિશાળની હુંક તવારીખ જાણવી વ્યર્થ જશે નહીં.

મુબંઈના કેળવાયલા અને આગેવાન પારશીઓ બ્યારે મુબંઈ ખાતે પોતાના જાતબાઈઓ માટે કેળવણીનો સંગીન પાયો નાંખી રહ્યા, ત્યારે તેઓને મુબંઈથી ઉતરતું મોટી પારશી વસ્તીવાળું મથક નવસારી જણાયું, અને અલ્લિઆં કેળવણીનો પાયો નાંખવાને તેઓનું દિલ લલચાયું. તા. ૬ અક્ટોબર ૧૮૫૬ ને દિને નવસારી મધે એકલા જરથોસ્તીઓનાજ ફરજદોને કેળવણી આપવા માટે મુબંઈ મધે એક ફૂડ ઉભું કરી તેમાંથી નવસારીના મોટા ફક્લામાં જઈ, પહેલવી, ફારશી, ગુજરાતી, અને અંગ્રેજી શિખવવાને “નોશારીની જરથોસ્તી મદ્રેસા” ને નામે એક સ્કુલ ઉભી કરી. એ મદ્રેસાના ફંડના ટૂંકરીઓ તરીકે શેઠો પુરશેદજી નશરવાનજી કામાજી, બેહેરાંમજી જીજીભાઈ અને દોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીને, તથા સેક્રેટરી તરીકે એ કાવશજ નશરવાનજી કાંગાને, અને વડા શિક્ષક લેખે એ શોરાબજી એદલજી વજીરદારને ઠરાવ્યા હતા. એ મદ્રેસા માટે મુબંઈમાં ગેઝલવેઝલે ફંડમાં રૂ. ૬૩૫૧ ભરાયા હતા. તેમાં શેઠો ધનજીભાઈ નશરવાનજી કામાજી, પુરશેદજી નશરવાનજી કામા, અને બેહેરાંમજી જીજીભાઈ દરેકે રૂ. ૫૦૦; તથા શેઠ પેશતનજી ફરાંમજી કામાજીએ રૂ. ૩૫૦; તથા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાના ઢોકરાઓએ રૂ. ૩૦૧; તથા શેઠ ડોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીએ રૂ. ૩૦૦; તથા શેઠ કાવશજી શાપુરજી લંગડાનાએ રૂ. ૨૨૫; તથા શેઠો બહમનજી ફરાંમજી કામાજી, અને ફરાંમજી નશરવાનજી પટેલે દરેકે રૂ. ૨૦૧; તથા શેઠો

મનચેરજી ફરાંમજી કામાજી, અને પેશતનજી તથા ડોસાભાઈ ફરાંમજી કામાજી દરેકે રૂ. ૨૦૦); તથા શેઠ રતનજી એદલજી આતલીવાલાએ રૂ. ૧૫૧); તથા શેઠ ધનજીભાઈ ફરાંમજી આતલીવાલાએ રૂ. ૧૨૫); તથા શેઠો હીરજીભાઈ તથા ફરાંમજી હોરમજી શેઠના, અરજેરજી બહમનજી પદમ, માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, નશરવાનજી રતનજી તાતા, હોરાબજી પાલજી રાનજી દરેકે રૂ. ૧૦૧); તથા શેઠો બહમનજી જીજીભાઈ, માણેકજી અરશેદજી દાદી અરજેર, તથા જમશેદજી અરશેદજી આતલીભાઈ દરેકે રૂ. ૧૦૦); અને ખીન્નઓએ નાહની નાહની રકમે નવસારીની કેળવણી માટે ભેગી કરી, જેઓને નોશારી તરફથી ઉપકાર માનવાની આ કલમ આજે જોગવાઈ લઈ શકે છે.

ઉપલું ફંડ ભરનારા ગ્રહસ્થોએ તા. ૨૨ મે ૧૮૫૬ ને દીને શેઠો અરશેદજી નોસરવાનજી કામાજી, મેહુરામજી જીજીભાઈ, અને દોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીને એક લેખ કરી આપી બ્યાં સુધી એ ફંડનું બંડોળ રૂ. ૨૫૦૦૦) નું થાય ત્યાં સુધી તેના ટ્રસ્ટીઓ તરીકે કામ ચલાવવાને અને ઉપલી બંડોળની રકમ એકઠી થયા પછી તેમાં નાણું ભરનારાઓની મંજુર્યાત લઈ સવળો અખત્યાર તેઓના પસંદ કરેલા ટ્રસ્ટીઓ અને કારોબારીઓને સોંપવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો. તેજ મુજબ તા. ૨૯ મે ૧૮૫૬ ને દીને નવસારી કસબાને લગતા ૨૪૦) જરથોસ્તીઓએ પણ એક લેખ કરી ઉપલાજ ત્રણે ગ્રહસ્થોને ટ્રસ્ટીઓ ઠેરવી આ કામ હાર પાડવા માટે શાખાશી આપી હતી. તે બાદ ઉપલે દીને એ મદરેસા અત્રે ઉઘાડયા પછી નવસારીમાં તેનો કારોબાર ચલાવવાને ટ્રસ્ટીઓએ તીચલી કમીટી ફરવી:—દસ્તુર શોરાબજી ફરાંમજી મેહુરજીરાંણા, શેઠો માણેકજી હોરમજી દેશાઈ, એદલજી શોરાબજી દેશાઈ, અરજેરજી પાલનજી દેશાઈ, રસ્તમજી નવરોજી ગારગ, માણેકજી બેહરાંમજી મુનશી, ફરાંમજી ફકીરજી તંબોલી, એદલજી રસ્તમજી ગાએ, અને જમશેદજી ટેહમુલજી દેશાઈ. પછી અવારનવાર જગા ખાલી થયાથી, શેઠો બચાભાઈ એદલજી દેશાઈ, દસ્તુર જમશેદજી રસ્તમજી જામારૂપઆશા, અને જામારૂપજી રસ્તમજી ગારગ સામેલ થયા. અને કારોબાર મંડલીના સેક્રેટરી લેખે પ્રથમથી તે ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં પોતાના મરણ સુધી શેઠ જમશેદજી ટેહમુલજી દેશાઈ, અને ૧૮૭૯થી છેક પોતાના મરણ સુધી શેઠ અરજેરજી પાલજી દેશાઈ

કાયમ રહ્યા હતા. એ મદરેસા સ્થપાયા પછી તેમાં મુંબઈ તથા બાહ્ય-
ર ગામના જેખી અયોરનાનોના છોકરાઓ કેળવણી લેવાને આવે તે-
મની ખોરાકી તથા બીજી હર રીતની મદારત કરવાને મુંબઈવાલા
નવસારીના વતની એ. બીખાજી રતનજી નરીગાનની માર્શતથી અત્રે
એ. ફરાંમજી નવરોજી કારતકે માથે લીધું હતું. મદરેસાનો ખરચ
વધવાથી ઇ. સ. ૧૮૬૨માં ડા. ૩૨૭૪ વધારે, ફંડમાં ભરાયા તેમાં
મેટી રકમો કામા ખાંદાંનનીજ હતી. ત્યાર પછી વળી ઇ. સ. ૧૮૬૩
માં ડા. ૨૫૫૧ ભરાયા, તેમાં પણ કામાવાલાઓનીજ મેટી મદદ હ-
તી. અને મદરેસા સ્થપાઇ ત્યારથી પોતાના મરણ સુધી શેઠો શોરાબ-
જી શાપુરજી બંગાલી અને પેશતનજી હોરમજી કામાજી વાર્ષિક મદદ
આપતા હતા. એ પછી એ મદરેસાની પુંજ ડા. ૨૫૦૦૦) ની કિંપર
થવાથી તથા શેઠ કાવશજી જેહાંગીર રેડીમનીએ તા. ૧૭ જુલાઈ
૧૮૬૩ ને દીને ડા. ૨૫૦૦૦) ની રકમ એ મદરેસાના ખરચને માટે
જુદી કાઢી આપ્યાથી તા. ૩ અક્ટોબર ૧૮૬૩ને દીને એ મદરેસાના
૭ વર્ષના વહિવટનો રીપોર્ટ રજુ કરવા તથા પોતાનો હુદો છોડવા ના-
ણા ભરનારાઓની એક સભા બોલાવી હતી; જે વેળાએ એ મદરેસાનું
નામ ફેરવી, “ કાવશજી જેહાંગીર નોશારી જરથોસ્તી મદરેસા ” કરી
રાખવામાં આવ્યું હતું. પાછળથી તા. ૧૪ એપ્રિલ ૧૮૭૭
ને દીને એ નામ બદલી “ સર કાવશજી જેહાંગીર નોશારી જરથોસ્તી
મદરેસા ” નામ રાખ્યું છે. તેજ આજે પણ છે. બાદ ટૂંક થયા પછી
એ ખાતાંના કારોબારી શેઠો ખરશેદજી નશરવાંનજી કામાજી, બેહરાંમજી
જીજીભાઈ, હેશાબાઈ ફરાંમજી કામાજી, ધનજીભાઈ ફરાંમજી પટેલ, પે-
શતનજી હોરમજી કામાજી, ખરશેદજી રસ્તમજી કામાજી અને એ. કાવ-
શજી નશરવાંનજી કાંગા મુકરર થયા.

એ મદરેસામાં યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી મેળવેલો કાંઈ વધારે હુશી-
આર શિક્ષક નિમવા માટે ઇ. સ. ૧૮૭૧ થી ૩ વર્ષની મુદત સુધી
શેઠ હોરમજી નવરોજી શકલાતવાલા તથા તેમના દોસ્તો શેઠો અરદેશર
હોરમજી વાડીઆ, મેહુરવાંનજી માણેકજી શેઠના, અને જમશેદજી નશર-
વાંનજી તાતાએ મળી દરમાસે ડા. ૧૫૦) ની રકમ આપી હતી; અને
તે બાદ સર કાવશજી જાંગીરજી રેડીમનીએ દરમાસે ડા. ૧૦૦) ની
રકમ ઇ. સ. ૧૮૭૬ની આખરી સુધી આપતી કીધી હતી. એજ
મુજબ ઇ. સ. ૧૮૭૮માં શેઠ જાંગીરજી કાવશજી જેહાંગીરે ડા. ૧૦૦૦

ની રકમ એ મદરેસામાં વિદ્યા હુજર શિખાડવાનાં ઓગ્ગરો ખરીદવાનું કારણ સર ભેટ આપી હતી.

એ પછી ઇ. સ. ૧૮૭૭ ના શાલથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારે પોતાના દેવાંનું રાજ સર. ડી. માધવરાવ નાઇટ. સી. એસ. આઈ. ની મારફતે એ મદરેસાને ગ્રાન્ટ ઇન એડ દાખલ દર વર્ષે રૂ. ૨૬૦૦ એ વી શરતે આપવાને કબુલ કીધા હતા કે, એ મદરેસામાં જરથોસ્તીઓ ઉપરાંત મર કોમના હિંદુ, મુસલમાન દરેક (કેળવણી શિવાય) છોકરાઓને પણ કેળવણી લેવા દાખલ કરવા તથા મદરેસામાંથી ગુજરાતી ભાગ કાઢી નાંખવા, અને અંગ્રેજીની કેળવણી સરકારી યોગ્યથી તે સાતમા ધોરણ સુધી આપવી; તથા જરથોસ્તી ધર્મનું જ્ઞાન આપવાને મદરેસાના ફંડની આવકમાંથી દર વર્ષે રૂ. ૫૦૦) ખર્ચવા, અને મદરેસામાં આવનારા દરેક છોકરા પાસેથી શી દાખલ રૂ. ૦૫૦ દરમહિને લેવો. આ શરતો એ મદરેસામાં નાણાં ભરનારાઓની તા. ૧૧ જુન ૧૮૭૭ ને દીને મળેલી સભામાં બાહાલ રહ્યાથી તે મુજબનો ફેરફાર એ મદરેસાના બધારણમાં થયો, અને તેજ શાલથી નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી એ ખાતાને રૂ. ૨૬૦૦)ની વાર્ષિક મદદ મળતી થઈ, જે આજે વધીને રૂ. ૩૦ ૩૫૦૦ની થઈ છે.

ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં દેશાઈ શ્રી ખરજોરજી નવરોજીએ પોતાના મિત્ર સર કાવશજી ઉપર આ મરીબ કશો હોવાથી છોકરાઓની શી નહીં લેવા એક કાગળ લખ્યો. તુર્તજ સર કાવશજીએ શી બંધ કર્યાનો જવાબ પ્રાપ્ત્યો; અને રૂ. ૧૦૦૦૦ની બીજી રકમ એ ફંડમાં આપી છોકરાઓ પાસેથી શી લેવાનું બંધ કરાવ્યું હતું. એ પ્રમાણે છુટક છુટક બીજી રકમો આવી રૂ. ૨૬૦૦૦ એવણે એ ફંડમાં આપ્યા હતા. ત્યારબાદ જુદા જુદા આસામીઓએ સંકલ્પરશીપો સ્થાપિ. તા. ૧૧ નવેમ્બર ૧૮૬૧ ને દીને બાઈ ધનબાઈજી તે મરહુમ શેઠ ધનજીભાઈ નશ-જવાનજી કામાના વિધવાએ એ સ્કુલનું મકાન બાંટે રાખવા તથા નવું બાંધવા વીગેરેની શરતોએ રૂ. ૧૦૦૦૦ની રકમ આપી. જેમાંથી ઇ. સ. ૧૮૬૩માં નવસારી મધ્યે એક મકાન તથા જગાનો કડકો “મટેલની પોલ” નામે રૂ. ૫૧૬૨ ની કિંમતે વેચાતો લઈ ત્યાં સ્કુલ ભાવવામાં આવી. તે અગાઉ ખાનગી ધરોમાં છુટા છુટા કલાસો હતા. એ સ્કુલમાં પીટીટ ખાંદાને પણ મદદ કરવાનું જારી રાખ્યું હતું.

એ મદ્રેસા સ્થપાઇ ત્યારથી ઇ. સ. ૧૮૮૧ ની આખરી સુધીમાં ૨૫ વર્ષમાં તેની પાછળ રૂ. ૧૧૫૪૧૦-૩-૭ નો ખર્ચ થયો હતો, અને પુંજ રૂ. ૫૯૬૫૩-૩-૫ રહી હતી. આને વધીને આશરે રૂ. ૭૫૦૦૦ તું ફંડ થયું છે.

આને એ નિશાળ માટે સરકારની રૂ. ૨૦૦૦૦ ની મોટી મદદ તથા તેમાં સ્કુલ તરફથી રૂ. ૮૦૦૦ ની અને મી. બેરાંમજી નશરવાનજી શીરવૈની રૂ. ૧૨૦૦૦ ની મદદથી ૪૦ હજારનું એક સુશોભિત મકાન દબલ્લા સાથે નવસારીમાં ખડું રહ્યું છે.

એ નિશાળના સિખેલા પૈકી ધણા ધણા મેટ્રીક્યુલેટો-એફ. ઇ. એ.-પી. ઇ. થયેલા-પી. એ.-એમ. એ.-એલ. એલ. બી.-તથા ડાક્ટરો, શૌલીશીટરો, વકીલો, જડ્જો, કમીશનરો, કલેક્ટરો, મામલતદારો, મુનશફો, લખનારાઓ, વકતાઓ, ગ્રંથકારો, કવિઓ, એનજીન્યરો, વગેરે ઓધેદારો આને દુન્યામાં મશહુર થઇ આ નગરીનું નામ રાખે છે. મરહુમ શેઠ ખરશેદજી નશરવાનજી શીરવૈ (મુખ્યના પેહેલવેહેલા પારશી ઇનકમ ટેક્ષ કલેક્ટર, તે પણ નોશાકરાજ હતા.), શેઠ રતનજી કાંગા (બરચના ડે. કલેક્ટર) શેઠ કેરશાસ્પજી રૂ. દાદાચાંનજી (વડોદરાના સર્વે સેટલમેંટ કમીશનર) લશકરના શરજન મેજરો ડામલા-અને કાંગા; તથા કાંગા શૌલીશીટરો-ટહેમુલજી ડાક્ટર વગેરે નરીમાન ડાક્ટરો, નવસારીને શું ઓછી દિપાવે છે !

એ સ્કુલ સ્થપાયા પછી થોડાં વરસ રહીને તો ધર્મોંધ લોક-લાગણી તેની સામે થઇ અને શિખતાં છોકરાંઓ ઉઠી જવા લાગ્યાં. તે વખતે ૫ મો સ્ટાન્ડર્ડ તેજ ફર્સ્ટ ક્લાસ ગણાતી. અને ૧ લા ક્લાસમાં ૩ થી વધીને ૫ સૂધી વિદ્યાર્થીઓ વધતામાં વધતા શીખતા. આને દશ ધણા એટલે ૫૦ છોકરાઓ ૧ લાજ ક્લાસમાં છે; કે જેટલી સંખ્યા પ્રથમ તો આખી સ્કુલની હતી. મેટ્રીક્યુલેશન ઉપરાંત સ્કુલ ક્રાઇનલ નો પણ ક્લાસ ચાલે છે. સ્કુલમાં અકેક બંને છોકરાંના ખાપો પ્રથમ તો શિખવા આવતા. એટલુંજ નહીં પણ સ્કુલના યુજરોગ સેક્ટરી વરીક શિખવા આવતા ! તે વખતે એક બે છોકરાઓ મેટ્રીક્યુલેટ થાય, કે ઘણું થઇ ગયું કહેવાય; અને આખા કશખામાં હોહા થઇ રહેતી; અને નોશાકરી દુન્યાની તે Topic of the day થઇ પડતી. પેહેલવેહેલા મેટ્રીક્યુલેશન માટે ૩ ઉમેદવારો મેસર્સ રતનજી એદલજી કાંગા, બીખાજી કાવશજી કાંગા, અને કાવશજી મનચેરજી પાવડી ગયલા. તેમાં-

થી ર કાંગાઓ પસાર થયા હતા. જેમાંના મી. રતનજી આજે ભરમતી કે. ક-
લેક્ટર, અને મી. બી. ખાજી આજે ગાયકવાડીમાં ફોનદારનો ઓધો ધરાવે
છે. આ સ્કુલમાં જેટલા માસ્તરો આવી ગયા છે, તેટલા ઘણે ભાગે બધા
ખ્રીશ્ચ કે ગાયકવાડીમાં મોટા સરકારી હુદાઓ ઉપર છે. બધા શિક્ષકોમાં
પેહેલા હેડમાસ્તર શેઠ શોરાબજી વજીરદારે પોતાની હિંમતથી,
શેઠ કેરશાસ્પજી રસ્તમજી દાદાયાદજીએ પોતાની કુનેહથી, અને શેઠ
ફરાંમજી નવરોજી દાદીબરજીએ અણહદ ખંતથી, નવસારીના ઘણા
આશિર્વાદ લીધા છે. તેમાં છેલ્લા ગ્રહસ્થે તો ક્રિકેટની પેહેલ કાઢી,
કસરતશાળાને ઉત્તેજન આપી, નોશારીના છોકરાઓમાં નાહતપણથી
જુગાર રમવાની ચાલતી આવેલી બદીને જડ મુળથી કોમેડી નાંખી,
વગેરે ઘણું ઘણું સંગીન કામો કરી નોશારી ઉપર હેશાંત કરેલું છે.

હેડમાસ્તર શોરાબજી વજીરદાર તો ખચારા તે વખતે મોહલ્લે
મોહલ્લે રાતે ફરતા, અને તપાસ રાખતા કે કયા છોકરાઓ રાતે
લેશન કરે છે. એમ જણાવાથી વિદ્યાર્થીઓ રાતે લેશન કરતા. એ
ખચારા પેહેલપેહેલા હેડમાસ્તર થઈ આવ્યા ત્યારે તો એક શુભા જેટલું
માન તેવણને અત્રે મળતું હતું, પણ પાછળથી ખચારા ઉપર કેળવણી
આપવાના પ્રતાપ અને સ્વતંત્ર વિચારોનેજ લીધે ફોનદારીઓ વડીક
મંડાઈ હતી. દંડ વડીક કરાવામાં આવ્યો હતો ! તોપણ છેવટ સૂધી
હિંમત ન હારતાં કેળવણી આપવા પાછળ ઉમંગીજ રહ્યા, અને દુઃખો
ખમી ખંત રાખી રહ્યા હતા.

આજની આગળ વધેલી કેળવણીના પ્રતાપે અને હાલના વિદ્વાન શિ-
ક્ષકોની ખંતથી દળત બધા છોકરાઓ મેનીક થવા લાગ્યા છે, અને
હવે તે સાધારણ બનાવ ગણાવા લાગ્યો છે. એ સ્કુલમાંથી ઈ. સ.
૧૮૭૦ ના અરસામાં મેસર્સ પાલણજી રસ્તમજી આંડીઆ તથા
ખરશેદજી માણેકજી વજીરદારે પ્રથમ છુટા પડી ગયુવાળા ધરમાં નવી
સ્કુલ ખાતગી સાહાસથી કાઢી હતી. બાદ બ્યારે ઈ. ૧૮૭૮ માં એ
હાઈસ્કુલમાં ચાર અંગ્રેજી કલાસો રાખી ગૂજરાતી ખાતું કાઢી નાંખવામાં
આવ્યું, ત્યારે ક-ખ-ગ થી શિખવાતું ખાતું રખડી જવા લાગ્યું.

તાતા સ્કુલ.

તેથી ગુજરાતી શિક્ષકોએ પોતેજ એ
ખાતું નિભાવા માંડ્યું, અને હાઈસ્કુલના
તે વખતના લોકપિય માસ્તરો મેસર્સ નરભેરાંમ મણીશંકર, મંચેરજી
નવરોજી અરમણી, અને જામાસ્પજી રતનજી મીસ્ત્રી જેવા “માખાપ”

સમાન શિક્ષકોએ ગુજરાતી ખાતું ચલાવના સહાય કર્યો. પણ તેમ ન ચાલી શકવાથી હાઈ સ્કુલના સેક્રેટરી શેઠ કાવશજી નશરવાનજી કોંગા તથા શેઠ ફરદુનજી માણેકજી કોંગાને ખાનગી ગોડવણથી સ્થાપિત કર્યું. એ સાહેબોએ ખાનગી કમીટી, ખાનગી ફંડ, અને ખાનગી વહિવટથી રૂ. ૩૦૦ ના નિર્જિવ ફંડમાં ઇ. સ. ૧૮૮૦ થી એ ખાતું ખોલે તે ચલાવા માંડ્યું. એટલામાં શેઠ શોરાબજી કાવશજી તાતાએ પોતાના મહુમ ભાઈ શેઠ દાદાભાઈ કાવશજી તાતાની મીલકતમાંથી એ સ્કુલના ખર્ચ માટે ૭૦૦૦ ની રકમ આપી. અને ૧૮૮૧ માં એ ખાતું “ ધી દાદાભાઈ કાવશજી તાતા સ્કુલ ” ને નામે શેઠ ખ. ર. કામા જેવા અબજ જેવી શક્તિના મહાન નરની રાહબરી હેઠળ ધર્મધોકાર ચાલવા લાગ્યું. પછી તે નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ૧૮૮૨ થી દર માસે રૂ. ૨૫ ની ગ્રાન્ટ ઇન એડ એ સ્કુલને આપતી કરી. ઇ. સ. ૧૮૮૪ થી એ મદદ બેવડી કરી નાંખવામાં આવી. પછી તે વધીને રૂ. ૧૦૦ ની માસિક મદદ ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં સરકારે આપવા માંડી, અને ઇ. સ. ૧૮૯૭ થી તે રૂ. ૧૮૦૦ ની ગ્રાન્ટ ઇન એડ આપતી કરી છે. પછી એ સ્કુલને એક મજબુત ટેકા શેઠ રતનજી દાદાભાઈ તાતામાં મળી આવ્યો. અને તેવણનો ટેકા અને હાલના સેક્રેટરી શેઠ ફ. મા. કોંગાના સંગીત બળથી આજે નામદાર સરકારે રૂ. ૩૦૦૦૦ આપી તેમાં શેઠ રતનજી તાતાએ રૂ. ૧૭૦૦૦ ને આશરે બીજા દિવસે રૂ. ૪૭૦૦૦ ની એક મજબૂત બીલ્ડીંગ ખર્ચેવાડી આગળ બાંધી છે. જેમ નવસારીમાં પેસતાં એ શહેરની આંખ લેખે સર કા. જે. મહેસાતું મી. બેરાંમજી નશરવાનજી શીરવૈ બીલ્ડીંગવાળું મકાન શોભી રહ્યું છે, તેમ આ કસબાના નાક લેખે આ તાતા બીલ્ડીંગ કિબી રહી છે. એ સ્કુલમાં અચ્છા કુળવાચક માસ્તરો, સંગીત પુસ્તકો સાથની લાઇબ્રેરીઓ, અપેરેતસો વીજેરના પ્રદર્શનો, કસરતશાલાઓ, હળ્લરો રૂખ્યાની ગુરુખંધ સ્કોલરશીપો, સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ, ક્રિકેટ ક્લબો, પુષ્કળ ધનામો, જાતબતની રમતગમતો, કીન્દર ગાર્ટન સીસ્ટમ, ધર્મની કુળવણી, વગેરે મગર થવા જેવા સુધારા અને સુધરેલા દેશ જેવા સંગીત વધારા થઈ ચુક્યા છે. એ તાતા સ્કુલનું આજે લગભગ ૪૫૦૦૦ તું ફંડ છે.

એ તાતા સ્કુલ સુર્વિતપણે ચાલે છે, એવામાં બીજો એક ફાંટો તેમાંથી પડ્યો.

દેશાઈ સ્કુલ.

એજ સ્કુલના એક માસ્તર મી. ખરશેદજી માણેકજી વજીદદારે તા. ૩ જી માર્ચ ૧૮૮૭ ના રોજ પારશીવાડને ખીજે છેડે, યાને બળાંવાડને નાકે નદિને કિનારે, જે લતા ઉપર પશુ એક એવા ખાતાંની જરૂર હતી ત્યાં, તે લતાના કેટલાક લોકોની, તથા મલેશ્વર કુલ્યેની સ્કુલમાં ફી વધવાથી ત્યાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની ખાદેશ ઉપરથી ઉંઘાડી. અને તેને નવસારીના મહાપ્રતાપિ દેશાઈ શ્રી ખરશેદજી ટેલ-મુંલજીના નામ ઉપરથી “ ધી. ખુ. ટે. દેશાઈ. એ. વ. સ્કુલ ” એવું નામ આપ્યું. એક મોભાદાર કમિટી પશુ ફરી હતી. આ સ્કુલ ખાતગી સાહસથી અજબ જેવી રીતે ૯ વર્ષ સુધી ચાલી. પશુ જણાવવાને દિલગીરી ઉપજે છે કે, તે સ્કુલ, એ ખાતગી ગ્રહસ્થો ચલાવવાને કેવળ અશક્ત થઇ પડ્યાથી, પાછી ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં દાદાભાઈ તાતા સ્કુલ સાથે જોડી નાંખવામાં આવી છે. પ્રથમ એ સ્કુલના સેક્રેટરી લેખે મી. નાનાભાઈ બરજેરજી દેશાઈ કેટલાંક વર્ષ સુધી રહ્યા, અને પાછળથી મી. રશતમજી જામાશજી ગારડા સેક્રેટરી થયા હતા.

સરકારી હિંદુના છોકરાઓને વારંવાર શિક્ષણ માટે **કેળવણી ખાતાંઓ.** અડચણ પડ્યા કીધાથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાયું, અને ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં એક મરાઠી નિશાળ, અને થોડા વખત પછી તુર્તજ ગૂજરાતીશાળાઓ અત્રે ઉંઘાડવામાં આવી. તે પછીતો તે નામદારે મોટી ઉમરની હિંદુ વગેરે સ્ત્રીઓને માટે “ જનાના સ્કુલ ” કાઢી. રાત્રે ભણવાની “ રાત્રિ શાળા ” કાઢી. પછી ઉરદુસ્કુલ—ગાયનશાળા—કન્યાશાળા—ટેડાઓને માટે અત્યંત શાળા—ટેડાઓને માટે અત્યંત ખોરડીંગ અને લોહંગ શાળાઓ, વગેરે બુદ્ધિબુદ્ધિ ૭ નિશાળો સ્થાપિ. અને બધી સ્કુલોમાં કીન્દર ગાર્ટન સીસ્ટમ દાખલ કરી દીધી. નવસારીમાં ટેડા વટીક બ્યારે ભણવા લાગ્યા, અને આગળ નવસારીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ધુળ ધુળ નજરે પડતું, ત્યાં હવે જ્યાં જુઓ ત્યાં કેળવણી, કેળવણી, અને કેળવણીનાજ રંગ ઉડી રહ્યા, ત્યારે હવે ટેડા શિખે અને ભંગીયા રહી ભય! ત્યારે વળી ભંગ્યાઓએ સરકારને અરજ કરી, કે તેમના બચ્ચાને માટે પશુ ખોરડીંગ લોહંગ સાથની શાળા કાઢવી ! એ અરજ ઉપર પશુ અમલ થવાની તૈયારી હતી. પશુ એમ કરતાં તો લોકો બાપીકા ધંધા છોડતા ગયાથી સરકારને વિચાર ફેરવવો પડ્યો. આખા નવસારી પ્રાંતમાં ધોડિયા, કોરચ્યા,

દુબળા, બધાજ કેળવણી લઈ લખવા વાંચવા, ને સુધરેલી દ્રવ્યે વ્યવહાર ચલાવા લાગ્યા. નવસારીના સરકારી કેળવણી ખાતાંઓ ઉપર દેખરેખ રાખવા એક ખાસ ઈન્સ્પેક્ટર રહે છે, અને અગ્નિ મહેતાજીઓ દરેક સ્કુલમાં ચુંટી કાઢેલા હોવાથી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી ત્યાં અપાય છે.

જ'દ મદરેસા.

"The stronghold of the Mobeds is our town of Mavehari, and it has been so for some centuries, because the Parsis early migrated to it from Sanjan, and have thrived and flourished there ever since."

એ પ્રમાણે વડોદરાની વસ્તીની ગણત્રિના પોથામાં નોંધાયેલું છે. અહિંનો વડો દસ્તુર તે આખા હિંદમાં પારશીઓનો રોમનો પોપ કહેવાય છે. ત્યારે આવાં એક ધર્મના વડાં ધામ (Ecclesiastical Seat) માં જ'દ અવસ્તાની મદરેસા ન હોય એ કેમ અને? પ્રથમથીજ અત્રેની હાઇસ્કુલમાં ધર્મની કેળવણી ખાસ અપાતી હતી. જેથી અસલથી આજસુધી "જરયોસ્તી મદરેસા" ને નામે તે ઓળખાય છે. પ્રથમ કાબેલ દસ્તુર કાવશજી દારાબજી, એ મદરેસામાં શિક્ષણ અને વાચનને આપતા હતા; તોપણ એક ખાસ એલાહીદી જ'દ મદરેસાની જરૂર જણાયાથી આ કસબાના ઘણાક દીનચુસ્ત વતનીઓએ શેઠ નશરવાનજી રતનજી તાતાને અરજી કરવા કિપરથી તે શેઠે તે અરજી બાહાલ રાખી પોતાના નામથી એક જ'દ મદરેસા તા. ૪ ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૪ ને દિને સ્થાપિ અને તે પછી તા. ૧૪ જુન ૧૮૮૬ ને દીને તેને કારોબાર એક લાયક કમિટીને હસ્તક સોંપ્યો. એજ શેઠે મદરેસાને લાયકતું એક કુશલ મકાન બંધાવી તેના નિભાવતું ફંડ એલાહીદુ' કાઠી સુ'કયું. શરવાતમાં તો, નવસારીમાં જેમ હંમેશ અને છે તેમ એ ખાતાંની સામે પણ કેટલાકો થયા; અને પ્રારંભમાં તો ફક્ત ૧૫ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા. પણ પાછળથી મોબેદોના ૭૩ અને મેહેદીનોના ૭ મળી ૮૦ થયા. એ મદરેસામાં શુદ્ધ ઉચ્ચારે ભણાવતું, ક્રિયામાર્ગતું, નાવરમરાતબતું, અને અવસ્તા પેહેલવીનો, તરજુમો શિખવવા ઉપરાંત ફારશી પણ શીખવવાતું.

ઠરાવેલું છે. મુ'બઈની મુદલાં ફીરોજ મદરેસાના ધોરણ ઉપર એ ખાતું
ધિકાવાની મરહુમ શેઠની જીજ્ઞાસા હતી, પણ ગાળે ગાળે એ મદરેસાનું
મરણ નજદીક દેખાવા છતાં, આજે ત્યાં અપાતી રકોલરશીપો, સેંકડો રૂપ્યાના
ઇનામોની લાલચો વગેરે થવાથી, શેઠ ખ. ર. કામા જેવા તેના સખળ
સુકાંનીએ તેતું સુકાન ફેરવી નાંખી પાછી સજીવન કરી છે. અસલતો
એક મોખેદ નાવર મરાઠા થાય, ત્યારે તેની એક બે વરસની કમાઈ
રૂ. ૧૦૦ થી ૧૫૦ સુધી લણાવનાર શેઠને આપવી પડતી હતી, તે
સૌ નીકળી જવાથી અત્રેના ગરીબ લોકોને ઘણો ફાયદો થયો છે.

સ્ત્રી કેળવણી.

નવસારી કશામાં સ્ત્રી કેળવણી આજે ઘણી આગળ વધી ગઈ છે.
આગળતો આખા એક મોહલામાં જ એક સ્ત્રી પોતાનું નામ માત્ર લખી
જાણે તે ઘણી બાહોશ ગણાતી. વળી પુરૂ નવસારીની સ્ત્રી-પેદાયશમાંતો
લખવા વાંચવા જેવું અસલ કાંઈજ નોહતું. પણ સુરતની જો કોઈ
શખસ, સ્ત્રી પરણી આવે, તો તે કદાપિ લખતી વાંચતી નિવડતી. અને
તેની મોટી ઉકમાઈ ગણાતી. અસલ સ્ત્રી કેળવણીમાં ઘર સંસારની કેળવણી
માટે વગર નામે સ્થપાયેલું ઘરનું કેળવણી ખાતું હતું. વાસણ ઉત્તરતાં આ-
વડ્યાં અને કુવામાંથી કળસ્યે કળસ્યે પાંણી કાઢતાં એક બાળકીને આવડ્યું,
એટલે તેણી સંસાર કેળવણીનો કાકો ખખખો સૌ શિખી રહેલી કહેવાય. વળી
અયોરનાન વર્ગમાંતો છોડી ચાતરી કાંતતી થઈ, કે જાણે કેટલો બધો અભ્યાસ
આગળ વધી ગયેલો ગણાય. નાદની છોડીઓ ૬-૭ વરસની ઉમરથી જરા
જરા ધરનો કચરો પુ'જે વાળી કાઢવા લાગતી, અને ૮-૧૦ વરસનીતો રાંધતાં
અને “ મીઠુંકુવે ” થી પાણી લાવતાં શિખી જતી. હિંદુ લોકોમાં પણ ઘર
કેળવણી હતી. જેમ પારશી લોકોમાં માટે “ શેઠની સાર ” હતી, તેમ
પારશી છોડીઓ માટે “ શેઠાંણીની સાર ” હતી. તેવી સાર (નીજાળનો
અપભ્રંશ નિસાર, અને નિસારનો સાર થયો છે.) અસલ ઘણી હતી.
આજે પણ “ માણુકખાઈ શેઠાંણીની સાર ” વગેરે કેટલીક સારો રહેલી
છે. અને જે છોડીઓ માણુકખાઈ શેઠાંણીની આગળ શિખેલીઓ, તે-
ણીઓ મમઈ બપઘ થઈને મરી પણ ગઈઓ છે, તોપણ તેજ માણુક-
ખાઈ શેઠાંણી ૧૦૦ ઉપર વરસ કુદાવી ગયાં છતાં, જેવાંને તેવાં આજે

હૈયાત છે. એ “સારો” માં છોડીએને ચાતરી કાંતવાથી તે કુસ્તી વણુક સુધીનું તેમજ રાંધવા સીધવા વગેરે ધર સંસારી તમામ કામ શિખવવામાં આવતું, અને જે શેઠાંણીએને બચ્ચાં ન હોય, તેઓતો નિશાળવેણુ-નેજ છોકરી દીકરીની માફક રાખતાં. પણ દસ્તાનવાલી હાલતમાં છોડી આવવા લાગે, અને તેણીની કુસ્તી વેચાવા લાગે ત્યારબાદ તેણીએ નીશાળેથી ઉડી જતી. તોપણ, કુસ્તી વણુકમાં આવડ્યા પછી કેટલોક વખત વેર શેઠાંણીને કુસ્તીની કમાઈ કરી આપ્યા શિવાય, તેણીએ ઉડતી ન હતી.

મલેશરની છોકરી-

ઓની નિશાળ.

જે પ્રમાણે સર્વથી પેહેલું ગૂજરાતી શિખવાનું ખાતું મલેશરખાતે શરૂ જમશેદજીએ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં સ્થાપ્યું, તેજ પ્રમાણે

સ્ત્રી કેળવણીની પેહેલ પણ મલેશરમાંજ પેહેલી થયેલી છે. મોટા ફક્લા કરતાં મલેશર ફક્લાએજ બંને કેળવણીનું મંડાણ કરવાનું માન લીધું છે. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં છોકરાઓને માટે જ્યારે મલેશરમાં સર જમશેદજીએ નિશાળનું મકાન બાંધ્યું, ત્યારે તેજ વરસમાં છોડીઓની નિશાળ પણ કાઢી હતી. પહેલાં તો માબાપોએ એ સુધારા તરફ આંચકી અને અણગમે બતાવી, છોડીઓને નિશાળમાં મોકલવાના કામને છૂટકપણું ગણી છોડીઓના છોટકપણા માટે શંકા રાખવા લાગ્યાં હતાં. તે એટલે સુધી કે એકવાર એક છોડી લખવા વાંચવાની કેળવણી લઈ પરવારી ધર બેઠી. થોડેક દહાડે તેના ઘરમાં કોઈ જીવાન મરી ગયું, ત્યારે વેહુમી કાલી ધુધુઓ રડવા લાગી કે. દુકતીએ લખવા વાંચવાનો બાળદીના જેવો (!) ધંધો માંડ્યો, અને માટીડાએ શિખવાનું તે બૈરી શિખી, તેથી એ મરણ થયું ! એટલે લગી તે વેળાએ કેળવણીનો વેહુમ અને સુગ હતી.

રતનબાઈ ખરશેદજી આંટીઆ તે હાલના અંજીમનના અકાબર વડા દેશાઈ મનચેરજી એદલજીના ધણીઆંણી માબાપથી છુપી રીતે લખતાં વાંચતાં શિખ્યાં. એ વાત જે અરસામાં જાહેર થઈ તેજ અરસામાં તેવણના બાવા ખરશેદજી ગુજરી ગયા. બચારાં રતનબાઈને તુપી નાંખવામાં આવ્યાં, કે છુપી રીતે શિખી સુધી તેથી બાપ મરી ગયા ! એવી એવી કેળવણી સામે વેહુમી સુખ હતી. પણ આજે ત્યાં સારા મેહેતાજીના હાથ હેઠળ સંખ્યાબંધ બાળકીઓ કેળવણી લે છે.

તાતા કન્યાશાળા.

જે અરસામાં “ સત્તાચતના બળવા ” ની ધમરચકરી આપ્યા હિંદને ધુભવી રહી

હતી તે વેળામાં ચાલે ધ. સ. ૧૮૫૭ માં, એક સખી અહરથે પોતાનું નામ છુપું રાખીને શેઠ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલી માર્ફતે મોટા દ્રવ્યામાં સ્ત્રી કેળવણીની સ્થાપના કરી. એ સખી શેઠ ધ. સ. ૧૮૬૬ સુધી પોતાને ખરચે એ સ્કુલ ચાલુ રાખી. તે સખી નર, પાછળથી જણાયા તેમ સ્ત્રી કેળવણીના પુનર્નરી શેઠ દોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજી હતા. ત્યાર બાદ ધ. સ. ૧૮૬૭ થી શેઠ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલીએ પોતાના ખરચે એ નિશાળ ચલાવી હતી. તે છેક ધ. સ. ૧૮૭૨ ના ડીસેમ્બર માસથી નવસારીના Self-made men મધેના એક નોશાકરા વતની શેઠ નોશરવાનજી રતનજી તાતાએ પોતાના સ્વાધિનમાં એ ખાતું ભ્રમ, પોતાના ખેહેનના નામથી એ નિશાળનું નામ “ બાઈ નવાજબાઈ તાતા નવસારી જરથોસ્તી છોકરીઓની નિશાળ ” એવું રાખી પોતાના ખરચથી વહિવટ ચલાવ્યો, અને તા. ૧૪ જુન ૧૮૮૬ થી એક કમીટી નિમી, નિશાળને લાયકનું એક મકાન બાંધી, તેને સ્વાધિન તેના કારોબાર સોંપ્યો. આજે એ નિશાળમાં ૧૬ વર્ષથી ૫ વર્ષ સુધીની છોકરીઓ ભણે છે. લખવા, વાંચવા, ભરવા, શુંકવા, રાંધવા, માવા, શીવવા, વગેરે દરેક તાલીમ કીંદરગાર્દન સીસ્તમ પ્રમાણે ત્યાં અપાય છે. અને ૭ વરસ ઉપર એક અંગ્રેજ બાઈએ અંગ્રેજ કેળવણીનો કલાસ ઉંઘાડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે આજેપણ એજ સ્કુલના એક ઉમંગી માસ્તરે ત્યાં અંગ્રેજ કેળવણીનો કલાસ ઉંઘાડ્યો છે. એ સ્કુલમાં કેટલીક સ્ત્રી શિક્ષકો પણ કેટલાક વર્ષોથી દાખલ થઈ ચુકી છે, અને આજે સ્ત્રી-સુધારો એવો સરસ થઈ ચુક્યો છે, કે જે બાંદાંનવાળાઓ અતિશય અસલી વિચારના હતા, તેમનીજ ખેટીઓ હારમોન્યમો ઉપર સુસરોદ કાઢે છે, છત્રીઓ ઓઢે છે, ખુત ધસ્તાકીન પેહેરે છે, અને શેઠ દારાશા રતનજી ચીજગર જેવા સ્ત્રી-કેળવણીના હૈયાત પિતાના ભાષણોના મેળાવડામાં વગર હરકતે ઘરડાંખોખાં મમાઈજી, માયજી કે માસીજીને લઈ જઈ સામેલગીરી આપે છે, અને જાહેર ભાષણો વટીક કરેછે. વળી ધ. સ. ૧૮૯૬ માં અત્રેની હિંદુ તથા પારશી સ્ત્રીઓએ “ સ્ત્રી સમાજ ” નામની મંડળી સ્થાપિ છે, જ્યાં સ્ત્રીજ ભાષણ કરી-સ્ત્રીજ પ્રમુખ, અને સ્ત્રીજ મેનેજર હોય છે. એ પ્રમાણે નવસારીમાં તો પાણીનો ગોઠ ગળતાંથી વાર લાગે, તેના કરતાં પણ અતિ ઝડપે સ્ત્રી છુટાપણ અને સ્ત્રી-કેળવણી દાખલ થઈ-ઉધરી મધ-અને ઘરડી થવા લાગી છે.

આજથી ૧૭ વરસ ઉપર તે વેળાના વડોદરાના રેશીદંત સાહેબ પોતાના

ખાતું સાથે એ સ્કુલના ઇનામના મેળાવડામાં ખીરાબ્યા હતા. તેઓ છોડીઓની કેળવણીની ઢપછપથી એટલાતો મધન થઇ ગયા, કે ઉભરાની ઉતાવળમાં તેઓએ દર વરસે એ મેળાવડામાં હાજર થવા કબુલાત આપી હતી. વળી ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં બ્યારે વાઇસરાય લોર્ડ એલ્ફીન વડોદરે આવ્યા ત્યારે આ સ્કુલની છોડીઓને ખાસ મહારાજ સાહેબે વડોદરે બોલાવી તેઓના કીંદરગારટનના ભાગે ભજવાવ્યાથી લોર્ડ એલ્ફીન, પરમાનંદ પામી, આ નવસારીની સ્ત્રી-કેળવણીના ભજવાયલા ભાગથી પોતાનો હરખ જણાવ્યો હતો.

ગંગાધર શાસ્ત્રિની ધર્મશાળા અને સદાવૃતાં.

આ ધર્મશાળા કુંભારવાડ તરફ દુધીઆ તલાવના ઉપર આવેલી છે. એ “ ગંગાધર શાસ્ત્રિવાલી ધર્મશાળા ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કેમકે જે ગંગાધર શાસ્ત્રિ આપણા ગાયકવાડ સરકારના એકયાર દિવાન હતા, અને જેમને પંઢરપુરના દેવળમાં સન ૧૮૧૫ માં પેશ્વા સરકારના પ્રધાન ડેવલેએ દાર કર્બાતું ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેજ ગંગાધર શાસ્ત્રિએ સંવત ૧૮૬૮ અને શાકે ૧૭૩૩ના ડ્રાગણ શુદ્ધ બારેસને શુર વારના દિવસે બંધાવ્યાનો લેખ છે. આ ધર્મશાળા બંધાવ્યા પછી એમાં એક સદાવૃત પશુ ચાલતું હતું. એ સદાવૃતને માટે દરબાહે ત્રણસો રૂપીઆ એટલે વાર્ષિક ખર્ચ છત્રીસસેં રૂપીઆનો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મળતો હતો. સદાવૃતમાં દક્ષિણી બ્રાહ્મણોને તૈયાર ભોજન મળતું. અને બીજાઓને તેમની લાયકાતના પ્રમાણમાં દાળ ચોખા અને લોટથી તે ધી શાકર સુધીના સીધાં મળતાં હતાં. એમ હતાં ગમે તેવો સાધુ આવ્યો હોય તોપણ તેને દાળ ચોખા લોટ અને તે રાંધવાને બીજો નોંઝતો સામન મળ્યા વગર રહેતો નહિ. આ પ્રમાણે સંવત ૧૯૦૮ ના શાક સુધી એટલે લગભગ ચાળીસ વર્ષ સુધી ઉપલું સદાવૃત ચાલ્યું જણાય છે; પણ ત્યાર પછી કેટલાંક કારણથી તે બંધ થયું. એવુંજ એક સદાવૃતખાતું દેશાધ શ્રી મનચેરજી ખુરશેહજીતું ચાલતું હતું. ત્યાંથી ખરીબ લોકોને, સાધુ, બિલુક વગેરેને, ચોખા દાળ વગેરે આપવામાં આવતાં હતાં. તે સદાવૃતખાતું છેલ્લો છત્રીશ વરસ થયાં બંધ પડ્યું છે.

એ ધર્મશાળાના બંધાવનાર શાસ્ત્રિ ગંગાધર કૃષ્ણ પટવર્ધન તરફથી પ્રથમ એક વ્યવસ્થાપક ધર્મશાળાને માટે રાખેલો હતો. તેના પછી એના કારભાર અને વ્યવસ્થા હાલના એના વ્યવસ્થાપક રા. આપ્ટે વકીલના પીતાજી નારાયણરાવ સદાશીવ આપ્ટે ઉરેડે નાના પંદુજીના હાથમાં સંવત ૧૯૧૩ના શાલમાં આવ્યાં. તેમણે કેટલોક શ્રમ અને ખટખટ કરી સદાવૃત સરકારમાંથી ચાલુ કરાવ્યું. આ વખતે અગાઉના જેટલો એટલે છત્રીસસેં રૂપીઆનો વાર્ષિક ખર્ચનો મળતો નહિ. તેના પછી બારસે રૂપીઆ દર વરસે, એટલે સો રૂપીઆ માસિક ખર્ચ મળતા થયા. આવી સ્થિતિમાં સંવત ૧૯૩૩ના શાલ સુધી ધર્મશાળાનું સદાવૃત ચાલુ રહ્યું. ત્યાર બાદ આજેતો તે છેક બંધ થયું છે.

આજે પણ એ ધર્મશાળામાં સાધુસતો પોતાનો ઉતારો લે છે.

આત્મારામ ભૂતાર.

આત્મારામ ભૂતાર એ નામે અરધી શદી ઉપર નવસારીમાં એક પ્રખ્યાત વૈદ થઇ ગયો છે. એ જાતનો બ્રાહ્મણ હતો, અને જામરમાં આવેલાં જોયરા માતાના મંદિર પાસેના ઘરમાં રહેતો હતો. એ વૈદાંતી વિદ્યામાં કુશળતા ધરાવતો હતો. એટલુંજ નહિ, પણ ભૂત ડાકણ વગેરે કહાડવામાં નિપુણ ગણાતો. તેથીજ એનું નામ ભૂતાર પડ્યું કહેવાય છે. ભૂતાર એટલે ભૂતનો ઉતારનાર અથવા કહાડનાર. એ એકાગ્ર અત્રેના તે વખતના સુબા નારાયણરાવ બાઉના તરફથી તેમને મળેલો કહેવાય છે; અને તે નીચે જણાવેલી એક કથા પરથી માલમ પડશે.

ઉપર દર્શાવેલા સુબા નારાયણરાવ એકવાર બહાર ગામ' ફરવા ગયા હશે, ત્યાંથી તાવ લેઇને ઘેર આવ્યા. તાવ રોજ રોજ સખત અને સખત ચઢવા લાગ્યો. અને તેથી 'ખાવાનું' સુકાં છોડ્યું. ઉપાયો કર્યા, વૈદોને બોલાવ્યા, ઔષધો લીધાં, પણ ગુણ કશોનો લાગ્યો નહિ. અંતે કોઈની ભલામણથી આ વૈદરાજને આમંત્રણ કર્યું. વૈદરાજ પધાર્યા. નાડિ જોઇ, અને ડોકું ધુણાવ્યું; અને બોલ્યા "તાવ કાંઈ અગરોગનો નથી. કાંઈ બહારની ઝપટ લાગી છે." આ સાંભળી સુબા સાહેબના બાઈ આંખમાં આંસુ આણી બોલ્યાં:—

“ વાટલ તમે અસેલ વૈદ્યબ્યા, પળ આતાં યાનાં લવકર
વેરં કરા. આઠ આઠ દિવસાંચે ઉપોષણ ફાલે આહેત, યાંના
જોરવર મી પળ અન્ન સોડલે આહે, યાજ કરીતાં આતાં કૃપા
કરા. મી તુમચે ઉપકાર કધી હી વિસરણાર નાહીત. માફા
વિશ્વાસ આતા માત્ર તુમચ્યા વરચ આહે. ”

વૈદ બોલ્યા:— “ રડીશ નહીં બાઈ. ધીરજ રાખ, હું એમને હમણાં ઉઠાડું
છું. સારા કરું છું, અને દહીં અને ભાખર ખવાડું છું, ત્યારેજ હું આ
ત્યારામ ખરો. ” બાઈ બોલી કે:—

“ મી તુમચી જન્મ પર્યંત રીણ કરીણ હોઈન. ”

વૈદરાજે થોડું હુબાન મંગાવ્યું. ધુપ કર્યો. મંત્ર ભણ્યા. એટલે
સુખા સાહેબ જે તદન સુસ્ત અને બેભાન સ્થિતિમાં તાવતી ધુનમાં
પડેલા હતા, તેણે પાસું ફેરવ્યું. પાસે બેઠેલી મંડળા એટલામાંજ વધદ-
રાજને શાખાશી આપવા લાગી. ધુપ જારીજ હતો, છુદ્ડ શબ્દ ચલાજ
કરતો હતો, મંત્રોચ્ચારના ન સમજાય એવા ગણકારા પડ્યાજ કરતા
હતા, એટલામાં સુખા સાહેબ આંખ ઉઘાડી હળવે રહીને એક થયા.
આથી તો સર્વના હર્ષની સીમા રહી નહિ. શાખાશ વધદરાજ, ધન્ય છે
તમારી વિદ્યાને, એમ જોતે ધીમેથી કહેવા લાગ્યા. વધદરાજે પોતાનો
પ્રયોગ ચાલુ રાખ્યો. પછી તેમણે પ્રશ્ન કર્યો. “ બોલ તું કોણુ છે,
ક્યાંથી આવ્યો છે, શા માટે આવ્યો છે? ” સુખા સાહેબના મોંમાંથી
શબ્દ નિકળ્યા, “ હું જન છું, સચીણથી થોડેક છટે મારી કબર છે, મારી
કબર આગળ એ પીશાળ કરતા બેઠો તેથી એના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો
છે. ” વધદે પુછ્યું “ હવે જાય છે કે નહિ. ” પાછા શબ્દ સંભળાયા,
“ ના. હું હવે એનો કેડો છોડવાનો નહિ. ” અગ્નિમાં ધુપની જોરતી
બમણી થઈ, મંત્ર ભણવા લાગ્યો, અને છુદ્ડ છુદ્ડ એ શબ્દ વિશેષ
નિશ્ચય પુર્વક થવા લાગ્યા. એટલામાં તો “ એ જાઉં, એ જાઉં,
મને ગભરાવ ના, ” એમ સુખા સાહેબ ધુમ પાડવા લાગ્યા. વધદે ક-
હું “ તું જાય છે ખરો, પણ આ બધાં માણસો શી રીતે જાણશે કે
માટે આ શીશામાં ઉતર ! ” (એક શીશો ખતાવીને કહ્યું.) જન બો-
લ્યો. “ ના. શીશામાં તો નહિ. તું મને ગોંધી રાખશે. ” વધદે કહ્યું
“ લે હું સોગન ખાઈને કહું છું કે એક કલાકમાં નદીને પેલે પાર હું

તને છોડી દેઈશ. પરંતુ હવે ફરી આવીશ નહિ, અને શીશામાં ભરાતી વખતે જેમ પાણી ભરાતું હોય તેવો અવાજ કરીને જળે, એટલે આ બધી મંડળીને ખાતરી થશે.”

દુઃકમાં ત્યાં બેઠેલા સર્વ જણાએ તેજ પ્રમાણે સાંભળ્યું અને જોયું. વધે તરતજ તેજ શીશો ખુલ્લી બંધ કર્યો, અને પોતાના એક ચાકર ખુશાલ નામે ત્યાં હાજર હતો; તેને આખી નદીપાર મુકી આવવા કહ્યું.

સુખા સાહેબ હવે શાંત પ્રકૃતિએ બેઠા હતા, તે બોલ્યા, “ મને ભુખ બહુ લાગી છે, ” વેદે તરતજ બાજરીનો બાખર અને શેર દહિં લાવવા ફરમાવ્યું; અને તે તેવણ એક ભૂખ્યાં માણસની ઝડપથી અને રમિથી ખાઈ ગયા.

તાવના ઉપર દહિં ખવાડ્યું, એ વધદકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બહુ જોખમ ભર્યું છે; પણ વધે પોતાની કુશળતા બતાવવાને ખાતર મુદ્દામ તે આપ્યું હતું.

નારાયણરાવ સુખાએ સારા થવા પછી એ વધદને શિરપાવ આપ્યો. વધદની માગણીથી બાયરા માતાને અંગે વર્ષાસન કરી આપ્યું, ત્યાં રોજનું સિંધું ચાલુ કર્યું. ત્યારથી તે પોતાના ઘરના વધદ થયા, એટલુંજ નહિ, પણ મિત્ર અને સલાહકાર વટીક થઈ પડયા.

આધુનિક સમયના વાંચક વર્ગને આ વાતમાં સત્યતાની ઘણીક શંકાઓ ઉઠશે, તોપણ આ વાત અઘાપિ વૃદ્ધો બહુ આનંદથી કહે છે. એ વધદની બહુ તારીફ કરે છે, અને ઘણા જાદુગરો તથા જૂના વિદ્યા જાણનારા ભૂવાઓને તેણે માત કંઈકાં તેઓ જણાવે છે. મોંઢેથી ચાલી આવેલી વાતોમાં કેટલીક અતિશયોક્તિઓતો હોય છે, પણ બીજા વિના વૃક્ષ નહિ, જળ વિના પરોપાટા નહિ, અગ્નિ વિના ધુત્ર નહિ, એ ન્યાયસુત્રોને આધારે એમાં સત્યતાનો થોડો તો વાસ હોય ખરો.

આત્મારામના બાળશનેહિ એક ભગવાન કર્ણશાંકર જોશી કરીને હતા. જે હાલ દશેક વર્ષ ઉપર નેવું વર્ષની ઉંમરે મરી ગયા છે. તેમને મોંઢેતી આ વધદને વિષે એક વાત એવી છે કે:—

અમે એકવાર દુધીઆ તળાવ ઉપર બેઠા હતા. તેવામાં કેટલાક સાંધ ત્યાંની મસ્જિદમાંથી આવી અમારી સામે ઉભા, અને થોડોક વાર પૂછી બોલ્યા.

“ વર્ષદ મહારાજ આત્માગમ, હમ આપકી તારીફ સુનકે હુંને
હુંને આશંક આવ હુવે હે. ખુતને આપકી મુલાકાત ફેરન કરા દી હે.
અગ હમકી કિદ એસી હેકે અપન થોડી દેર ખેડે. ઓર હરેકકે
કીસ્સે ઝોર હીકમત દેખે. ઓર હમલી કિસ્તાદકી મેહેરબાનીસે થો-
ડી બોદત એસેળી ઈદમ જનને હે. ઓર હમને સુના હે કે આપતો
કિસેયે યેહ નવસારીનેતો કયા, લેકીન આમે શુજરાતમે ચકતા હો.

આત્માગમ:—મિયાં સાહેબ, તમારી ઇચ્છાથી હું બહુ ખુશી છું.
લોકો કહેતા હશે, પણ મને તો કાંઈ આવડતું નથી. હું તો માત્ર
ઔષધનાં પડીકાં બાંધી જાણું છું. જોઈએ તો તમને એકાદ પડીકું
આપીશ.

ફકીર:—જી હાં, અગર દો તો બહુત ખુશ. આપકી તરફસે કુચ
નર્મ ખીના સિખવાવગે તો હમ આપકા એહેસાન માંનીએ. ઓર હર
બચપે હમ આપકી તારીફ કરીંગે.

આત્માગમ:—તમે તો વળી જુદી વાત કરોછો. હું તો એક
હકીમ છું. અને આત્મરી માણસને દવા કરી જાણું છું. ખીજું કાંઈ
આવડતું નથી. પણ તમારા જેવા દેશે દેશ ફરનારા સાંધ મૌલાની
મુલાકાત લેવા બહુ ખુશી છું.

ફકીર:—હાં. હકીમકે પાસસેજ હમ હકીમાત લેનેકી કિમેદ રખતે
હે. કલરોજ હમકો જનનાહે, ઈસ લીએ આજહી અપન ખેઠક જમાવે
તો ઉમદા બાત હે.

આત્માગમ:—હીક ત્વારે, આજેજ, અને હમણાંજ, આજ ચો-
ગાનમાં (મરીફ આમળાનું ચેગાન બતાવીને) આપણે ખેસીશું.

ફકીર:—મગર, એ જગા ઉમદા નહીં હે. આપકી મરજી હોવે
તો અપન.....

આત્માગમ:—(એક બાંધે સાવરણો મુકી આવતા બંગીને દે-
ખાડી,) પેલો બંગી તે સાફ કરી જશે.

પેલા બંગીને જાણે કહી રાખેયું હોય તેમ વગર બોલવે ચાલવે
તે જગા વળી ગયો. ઝેટલે ચાર મજુરો સાગની સાગડી લેઈ આવ્યા.
તેમણે પોતાની સાથે આણેલી નરાજવડે ખાડા ખોદી તે દાટી દીધી.
ઝેટલે બે માણસ એક કનાત લખને આવ્યા. તેમણે તે બાંધી દીધી.
પછી એક હજમ આવ્યો, તેણે ત્યાં સરમમ્મ ગોઠવી દીધા સળગાવી
દીધા. તેઓ પોત પોતાનું કામ વગર બોલવે કરીને તેજ પ્રમાણે ચા-

ધ્યા મયા. પંદર મીનીટમાં માંડવો તૈયાર થઇને અંદર દીવાની જોતથી જળકી રહ્યો. આ જોઇ ફકીર તો દોંગ થઇ ગયા. હવે સર્વે ઉઠી માંડવામાં મયા.

ફકીર:—હકીમ સાહેબ, બસ ! જો કુચ્છ દેખનેકા થા, સો દેખ લીયે. પુડીકે બાંધનેવાસે હકીમકી ઉસ્તાદી દેખ લી.

આત્મારામ:—હવે તમારા કાંઈ કીસ્સા બતાવો.

ફકીર:—નહીં જ મહારાજ, હમ આપકો ક્યા બતાવે ? હમકો આપકે આગે કબુલ કરતા પરતા હે કે હમ ફક્ત એક ચૂંઠી મારના જાનતે હે. (એમ કહી ઉપર ઉડતાં વાગળાંવાંધી એક, બે, ત્રણ, ચાર, એમ પાંચ વાગળાં એક પછી એક નીચે તરફડતાં પાડ્યાં.)

વર્ધદ:—અહ ! એ બીચારાં પાંખાને શા માટે દુઃખી કરોઠો. ઉડી જવા દો બીચારાંને ઝાડપર.

ફકીર:—નહીં જ, અબ એતો મરજબંજો. હમકો ચૂંઠી મારના ચાદ હે, મગર ઉસકા ઉતારા નહીં મારુમ.

વર્ધદ:—મરી શું જાય. એતો ઉડી જશે. (એટલે એક પછી એક સર્વે પાંખ ફફડાવતાં ઉડી ગયાં.)

ફકીર:—(કાલાવાલા કરીને) હકીમ સાહેબ, હમકો બસ ઇતનાહી ચાહીએ. ઇસ લીએ આપ મેહરબાની કરકે હમકો ચેલ શીખા દો. ઇસ લીયેહી આપકી હમ તાલાશ કરતે આયે હે. હમારે ચે હદમસે તમામકે જ જાતે હે. મગર કોઈ સામેત હો શકતા નહીં. હમ ખુદાવંદ કરીમકા ખુદાત બધા ગુન્હા કરતેહું. ઇસલીએ આપ હમકો ઇસમેંસે બચાવ !

વર્ધદ:—આ કીસ્સો તમારો સાચવી રાખો. કાલે તમને એનું વાળજી શિખવીશ. પણ પછી બીજું કાંઈ બોલશે નહીં.

ફકીર:—નહીં જ, હમ ખુદાકી કસમ ખાકે બોલતે હે કે ઇસકે શીવાય દુસરા હમકો નહીં ચાહીએ.

એક બાળુએ આ વાત અને પ્રયોગ ચાલતાં હતાં, ત્યારે બીજા બાળુએ સામે એક બાઇ ગુણિકાને વેરો ગાયન કરતી બેસી હતી. હવે તેણે પોતાનું ગાયન બંધ કર્યું. એટલે બાઇની સામે એક માણસ આવી બરશીતો ટાટ મુંકી ચાલ્યો ગયો. પણ પછી તરતજ બીજા ધારી પેલા ફકીરને થોડી થોડી આપી, તથા અમને સર્વને બમે ચાકાં આપ્યાં. મને તે અત્યારે નહીં ખાવાને મારા મિત્રે આંખ મારી, એ-

ટલે મેં તે મારા ઘોતરને છેડે બાંધી દીધી. વધદે ફકીર તરફ જોઇને કહ્યું. હવે ઉડીશું. એટલે સર્વે પેમા થયા. ગાતારી જતી રહી.

પાઠા તેજ માણસો આવી માંગવો છોડી ગયા. અને સૌ સૌને ઘેર ગયા. મારા ઘોતરને છેડે બાંધેલી બરશી ખાવા શામાટે ઇસારતથી ના કહી તે પુછવાની મને સરત રહી નહિ. તેથી વાત કરતા કરતા ઘેર આવ્યા; અને ઘોતર અને પાવડી ખુટીએ મુક્યાં. સદવારે ઉડીને ઘોતરને છેડેથી છોડીને જોઈ છું તો બરફીને બદલે પડીકાંમાં નર્ક માણમ પડ્યું. મેં તે ફેંકી દીધું. શામાટે મારા મિત્રે મને તે રેહેવા દેવા ઇસારત કરી હતી, તેનું કારણ હવે હું સમજ્યો.

બીજે દહાડે જુતારનું ધર પુછતા પેલા સાંઘ આવ્યા અને કેહવા લાગ્યા, આજે તમારા ફરમાન મુજબ આવ્યા છીએ. વધદે કહ્યું, પેલી કાબરપર તમારો પ્રયોગ અજમાવો. હું તમને તેને સારી કરતાં શિખવું છું. ફકીરે ઘણુંએ કયું, પણ આગલે દિવસની પેટે તેને પ્રયોગ આણ્યો નહિ; તેથી તે બોલ્યો, હકીમજી ! તમે હમારો પ્રયોગ આજવા દેતા નથી.

વધદે કહ્યું; હું ઇમાનથી કહું છું કે હું કાંઈ કરતો નથી. પણ હીક થયું, ખુદાનો ગુન્હો કરતાં તમે તમારી મેળેજ બચ્યા.

કહેવાની જરૂર નથી કે આગલે દહાડેની બરશીએજ તેની વિદ્યા ફેક કરી નાંખી હતી. આથી ફકીર બીચારા વીસે મોહોડે ચાલતા થયા. “લેને ગઇ પુત ઝોર ખો આઇ ખસમ” જેવો હાલ થયો.

આ વધદે જુત વિદ્યા શિવાય ઔષધમાં પણ બહુ કુશળ હતા. પાકીને આપેલું ઔષધ કદી તેનું નિષ્ફળ જતું નહિ. નાડિ જોઇને રોગની ઝટ પરિક્ષા કરતા. વળી એનામાં એક ખુમ્મી એવી હતી કે, પૈસાદારને એક રોગપર સો રૂપીઆનું ઔષધ મંગાવી ત્યાંજ તેની આગળ તે બનાવી આપતા; ત્યારે એક ગરીબને તેજ રોગને માટે એક પાઇનું અનુપાન બતાવી તેમાં ઔષધ આપતા. અને આજ પ્રમાણે એક ગરીબ અને તનગરનું ફેફસું મટાડવાની વાત મશહૂર છે. એ આજથી પચાસેક વર્ષની અગાઉ મરી ગયા કહેવાય છે. આ ટેકાંણે જાણવું અગત્યનું થમ પડશે કે, આગળ નવસારીમાં જુતનો વેહમ અતિશય હતો. હાલ જ્યાં ડક્ટર પાલનજીનું મકાન છે, ત્યાંતો તેનો વાસોજ કહેવામાં આવે છે. હિંદુઓ માને છેકે મુએલાં માણસની ધર્મ ક્રિયા કે વિધિ કરવાની રહી ગયાથી, ચુકી ગયાથી, અથવા આપધાત કીધાથી, તે

નાર જીવ થઈને ગામમાં ફરતો ફરે છે. તેના પગની પાટલી કંપી જણાવામાં આવે છે. રૂમાલ થઈને રસ્તે પડતો, જેના કિપર કુરખાંત હોય તેની કપડાં વણવાની શાળો ભરી જતો, કે હુખી થયો હોય તો તોડી જતો, રાહદારીઓના રસ્તા ચુકાવતાં, કે વાડકાંઠામાં આડાવતો, એવો તેને ચિતારવામાં આવે છે. ઘણા લોકોએ જુના વેડેમને સીપે જુના કાનનારા જુનારોને પોતાના ધરમાર પાંજુને કુળે અથવા મુકન આવી દીવેલાંના દાખલા નવસારીમાં ઘણા બનેલા છે. ઘણાંક શોના જેમાં વરો એ વેડેમને લીધે બંધ પડ્યાં છે, અને ઘણાંક તો ભાંગીને ભસ્ત્રાં પણ થઈ ગયાં છે. એ કારણથી હિંદુઓમાં આત્મારામ વ્રત અને હાશમ પાહલનજી બામજીની “જૂનારો” લેખે ઘણી નવાઈ જેવી વાતો અત્રે ચાલે છે.

આપાસાહેબ પાગેદાર.

શ્રીધર વિનાયક જી આપા સાહેબ, એ પાગેદારના નામથી ઓળખાય છે. એઓ મૂળ અહમદનગર જિલ્લામાં આવેલાં બાબોરા ગામના વતની હતા. અગણેતરા કાળ વખતે એઓ પોતાની વંદર વર્ષની ઉંમરે પોતાની વતન ભૂમિથી વડોદરાવાળા નાનીયા માલુકર ગોપાળ મયરાળને ત્યાં (કહે છે કે ગોપાળ મયરાળ તેમની ફાર્મના કોકરા થાય.) આવેલા. પ્રથમ થોડોક વખત ત્યાંજ રહી દેશીક દરવારી રીતરસમાં ભાદિતિ મેળવી. આ વખતે અમરેલી પ્રાંતનો ઇમ્નશે પણ ગોપાળરાવ પાસેજ હતો. અને ત્યાંનો અધિકાર તેમના તરફથી “ગળનન આપા” સલાવતાં હતા. આ વખતે અમરેલીમાં આરોઠ લોકોએ કાંઈક કારણસર હુલ્લડ મચાવ્યું હતું. તે સમાવવામાં ગળનન આપા સાથે એઓ પણ હતા. ત્યારબાદ એમની સાક્ષાત્રી અને હુણીઆરી જોઈ, એમને નવસારીમાં બાવિસ માનકરી પૈકી એક ડેરવીને મોકલવામાં આવ્યા; અને તે બદલ એમને વાર્ષિક લવાજમ ત્રણસો રૂપિયા ગાયકવાડ નરકાર તરફથી મળતા લાગ્યા. વળી એમને નવસારીમાં ગોપાળરાવ મયરાળ તરફથી સીવેદારી પાગા સોંપવામાં આવી હતી, અને તે બદલ એમને જુદું વતન મળતું હતું. એ પાગા ધસવાનારા હોવાથીજ એ પાગેદાર ને નામે ઓળખાવા લાગ્યા. નવસારીમાં પાગાનું કામ એમને સંવત ૧૮૮૧ થી સોંપવામાં આવેલું કહેવાય છે.

શ્રીધર વિનાયક, પાગા શિનાય ખાનગી વેપાર પણ કરતા હતા. એ સર્વમાં એમણે ઠીક પૈસો પેદા કર્યો હતો. એમણે પટવા-શેરીમાં એક મોટી હવેલી પોતાને રહેવાને માં બાંધેલી છે. જે આજે શ્રીધર આપ્તાની હવેલીને નામે ઓળખાય છે. તેનો આગસો ભાગ બખ્તરમ આવેલો છે. તેથી નીચે દુકાનો તરીકે પણ ગણાય છે. પોતાની હવેલીની સામે એમણે કેટલીક જમીનમાં નાના મકાનો બાંધેલાં છે. આ તે હાલ પાગેદારના ડેહરાને નામે ઓળખાય છે. વળી એમણે જુના થાણાની ઉત્તર દિશાએ એક ચાલી બાંધેલી છે.

એઓ શંકર બક્ષ હતા; અને શિવ ઉર એમનો ભાવ અતિશય હતો. પોતાની હવેલીની સામે એમણે એક નાનું વિનાયક બાંધેલું છે; તેમજ આપણી પડોશમાં આવેલાં એક મહા નજીકમાં લુધ્યાડ (મૂર્તિચ્છ) નામના ગામમાં ભૂતનાથ કરીને એક મહાદેવ છે તે ઉપર એમનો તથા એમના પુત્ર વિઠ્ઠલરાવ વિદ્ધે ભાઉ સાહેબનો આકીન સારો હતો. દર સોમવારે એઓ તે મહાદેવના દર્શન કરવા જતા હતા એમ કહેવાય છે. જે મહાદેવનું દેવળ એમણે પોતાના મકાનની સામે બાંધેલું છે તેનું નામ એમનાજ નામ ઉપરથી શ્રીધરેશ્વર મહાદેવનું દેવળ કહેવાય છે. તેનો અર્થ અર્થાત્ પોતાના કૃત્તવ્યમાંથી થાય છે.

એ પાગેદારે એકવાર માંડણુ પોતાના ઇન્જરો પણ રાખ્યો હતો. એ સંવત ૧૯૨૧ ના અષાઢ વદ નવમીને દિવસે આસરે પાંસેક વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા. એમને એક વિઠ્ઠલરાવ કરીને પુત્ર હતા.

વિઠ્ઠલરાવ પાગેદાર. શ્રીધર આપ્તાના પુત્ર વિઠ્ઠલરાવ પણ પોતાના આપના મરણ પછી માનકરી તથા પાગેદાર નિભાયા. એમણે પણ પોતાના આપનીજ પેઠે હુશીઆરીથી કામો કર્યા. તેઓ શરીરે એવળ બાંધાના, અને બાંધાને શેઠોએ એટલી ઉંચાઇના ગૃહસ્થ હતા. તેઓ પોતાના આપના મરણ પછી લાંબો વખત પાગાનો કારોબાર ચલાવી શક્યા નહિ. ચાર વર્ષમાં એટલે સંવત ૧૯૨૪ ના આવણ વદ ૧૧ તે દિવસે એઓનો કાળ થયો. એમને એક પુત્ર ઘોંડુપંત કરીને હતો.

ઘોંડુપંત પાગેદાર. પોતાના આપના મૃત્યુ વખતે ઘોંડુપંત આઠ નવ વરસની વયના હતા; તેપણ અગાઉના રીસાજને અનુસરીને એમના આપનો ઓધો તથા અધિકાર તેમને મળ્યાં. પરંતુ તે લાંબો વખત ચાલી શક્યાં નહિ. સંવત ૧૯૨૬

સુધીજ આલ્યું. એ વખતે એમના હસ્તકમાં રહેલી પાગાનો રીસાલો થયો, અને તે સાદરે મોકલી દેવાનો હુકમ થયો. તેથી એ કામ એમના તરફથી નિકળી ગયું. માનકરી તરીકેનું તેમનું વર્ધાસન તો તેમના મનરણ સુધી રહ્યું. સંવત ૧૯૪૧ના કાર્તિક વદ ત્રીજને દહાડે એઓ દેવલોક થયા, ત્યાર પછી તે ખાસસા છે. મરણ વખતે તેમની ઉંમર આસરે ૫૨થીસ વર્ષની હતી. પણ તેમને કાંઈ સંતાન ન હતું. ધોડાપંત ભવિષ્યમાં સારો દેખાવ આપે એવો (Promissing youth) તરણ હતો. એમના દત્તક તરીકે યાદવરાવ નામના એક જવાન હાલ છે.

પાગેદારનું કુળ નવસારીમાં સારું ધનવાન કેહેવાય છે. તેના હસ્તકમાં ત્રણ નવસારી તથા પલસાણા, કામરેજ, અને જલાલપોર, વગેરે ગામે વજીરાઓ છે. અને તેનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન આસરે બે અહી હજારનું કેહવાય છે.

સવા પોહોરની પાદશાહી.

પાગેદારની સત્તા.

પાગેદારની સત્તા પણ અમર્યાદ હતી. સુખાના જેટલી અગર તેથી પણ પ્રસંગે તેની સત્તા વિશેષ ગણાતી. જલાલપુર, અગાઉ પેશવાના તાબામાં હતું. કહેલેકે એક વાર એ તાલુકાનો મજરો, એક મજરદારને નામે લખાયલો, તેનો પરવાનો અથવા સનદ એક મીઝાંમાઈ ઉઠાવી લાવી, જુના મજરદારને, પેશવા સરકારની સહી શીક્ષાવાળી સનદ બતાવી પોતાના અતભાઈએને બતાવી, એકટોળી કેમી કરી તેની મદદ વડે ઉઠાડી હાંકી કહાડ્યો. આ મજરદાર સહાય વિનાનો નિરાધાર પડવાથી અત્રેના પાગેદાર પાસે આવ્યો, અને ખરી વાત વિદિત કરી. પાગેદારને તેની વાત રાસ્ત લાગવાથી કેટલાક ધોડેસ્વારની એક ટુકડી તેની મદદ સાર મોકલી. જેથી તેને પોતાની હકુમત ફરી પ્રાપ્ત થઈ શકી. આ પ્રમાણે પાગેદાર ધાડ તથા લુટારાઓની ટોળીઓને પણ ત્રિમેરી નાંખતા. તથા વાટપાડુઓને પકડી લાવતા. અને શિક્ષા કરતા, કે કરાવતા. કોઈ ઉપર ઘતરાજી થાય તો તેને શાસને પોહોચાડવામાં પણ કાંઈ સરકાર તરફથી પરવાનગી કે હુકમ જોઈતો નહિ. કારણકે એવાની સામે તેને દાદ મેળવવી, એ તે કાંઈ બહુ મુશ્કેલ હતું. દીગમારનું રાજ એટલે સુધી હતું, કે ખાહાદરજી નામે

એક ભટકતો મુશકમાન નવસારીની સુઆગીરી ઉપર પોતાની કુનેદથી આવી શક્યો હતો. તે વેળાએ “ ચાંદરાતના ચૈદ હાકમ ” એવીજ કહેવત ચાલતી; કેમકે એક વરસમાં ૫-૭ થી શુઆ બદલાઈ રહેતા. તેથી કહે છેકે એક શુઆ તો હાથીની અંબારી ઉપર પુછાં તરફ મોં કરીને સ્વારીમાં નીકળ્યો હતો. તેને કારણ પુછવામાં આવ્યું ત્યારે તે બોલ્યો, “ હેખતા હકિ કે પીછે કાણુ આવે છે. ” એટલે એક શુઆ હજુ તો આવ્યો નહીં એટલામાં તેની પકાડી ખીજે જણુ શુઆગીરીનું કાગળ લઈને વડોદરેથી આવેલોજ છે એમ ખતનું. નવસારીમાં અચ્છીયુ તથા છપુ દોશી નામે બે બેહેનો લુનશીકુમ્બ જવાના ચાર પુત્રના રસ્તા આવ ગળ બુપડાં જેવાં ધરમાં રહેલીઓ હતી. કહે છેકે એક દહાડે એકાએક તેના ધર આગળ શીપાઈસપનાઓની ઠઠ મળી રહી. લોકો અજબ થવા લાગ્યાં. કેમકે એક બેહેનોના બાપ બાહધરજંગ વડોદરેથી શુઆગીરી લાવ્યા છે એવી નવસારીમાં હોહા થઈ રહી. બાહધરજંગે હજુરનો રકકો બતાવ્યો, કે તુર્તજ શુઆએ શુઆગીરી બાહધરજંગને સપુરદ કરી દીધી. પણ ખીજેજ દહાડે બાહધરજંગની ઠગાઈ અને બતાવઠ પકાઈ આવી, અને માથુ શુઆએ તેના પાસેથી ૧૧ પોહોર દહાડામાંજ અખત્યાર લઈ લીધો, અને કેદ કર્યો. તોપણ બાહધરજંગે બગાઈ લીધી કે, સવાપોહોર દહાડોખીતો પાદશાહી કીધી ! તે ઉપરથી આજેપણુ એક દુહો અને બોલાય છે કે:—

“ બાહધરજંગકી સ્વારી જેસા છોકરોંકા બેલ;
ન્યાલચંદ મોદીકી ખીચરી, ચૌર બેની ધાંચણુકા તેલ. ”

હરબાજ ખંડેરાવ.

(સંવત ૧૮૫૭ થી ૧૮૮૭ સુધી ત્રીજા વરસ શુઆગીરીની હકુમત કરી.)

હરબાજ ખંડેરાવ ઉર્ફે બાપુસાહેબ, એ મોજો દાદેગાંવ જીલ્લે અ-હમદનગરના વતની હતા. એમની અટક કુલકરણી હતી. એઓ શ્રીમંત મયરાળ નારાયણ ઉર્ફે બાકિસાહેબ જાંબેકરના સંબંધી હતા; તેથી વડોદરામાં તેમના અમલ વખતે તેઓ ત્યાં આવેલા. થોડાક સમય પછી એમને મરેલીના વહીવટદાર બતાવી મોકલ્યા હતા. તે કામમાં સંતોષ

મળવાથી, ત્યાર પછી એમને નવસારીની સુખાગીરી સંવત ૧૮૫૭ ના શુભારે આપવામાં આવી. આ વેળા એમનું વય શુભારે બત્રીસ વરસનું હતું. એમણે નવસારીમાં ત્રીસ વરસ સુધી ગાળેગાળે સુખાગીરી કરેલી છે. એ ઘણા દયાળુ હતા. ધર્મપર એમની શ્રદ્ધા ઘણી હતી. નવસારીમાં એમણે કેટલું વર્ણની વસ્તીની વૃદ્ધિ કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. આ વખતે નવસારીમાં થોડીક ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની વસ્તી હતી; પરંતુ દક્ષિણી બ્રાહ્મણો ખીલકુલ ન હતા, એમ કહીએ તો ચાલે. એમણે ઘણા દક્ષિણી બ્રાહ્મણોને વડોદરેથી, દક્ષિણથી, અને બીજાં આસપાસથી બોલાવી નવસારીમાં વસાવ્યા. નવા વસનારામાંથી ઘણાને એમને પોતાના ખર્ચથી ઘર બંધાવી આપ્યાં. આજિવિકાને માટે વરસાસન બાંધી આપ્યાં. અને ઘણાકને ધર્મશાળા જમીન વગેરે આપી. પોતાની આ કરેલી બક્ષિસ ઉપર શ્રીમંત સરકાર મોટા શયાણરાવની મંજુરી મેળવી. તેથી હરબાણ ખડેરાવ તરફથી થયેલાં વરસાસન અદાપિ ચાલુ છે. આ પ્રમાણે એમના ઉત્તેજનથી નવસારીમાં ઘણા દક્ષિણી બ્રાહ્મણો સ્થાયિ રહેનારા થયા. આવા સ્થાયિ રહેનારના, નવસારીમાં આજે આ જ્ઞાતિ પૈકી, એકંદરે ધર પચાસેક છે. અને તેઓ સંવત ૧૮૫૬ પછીના, એટલે આ શુભાના અમલના દરમ્યાનમાં અત્રે આવેલા છે.

આ સુખા સમદટિ રાખનાર હતા. એટલે એમણે એકલા દક્ષિણી બ્રાહ્મણોનેજ ઉત્તેજન આપ્યું નથી. અત્રેના રહેનાર ગુજરાતી બ્રાહ્મણોમાંથી ઘણાકને એમણે કાંઈને કાંઈ નિમિત્તે વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં છે. તથા દેવાળયોની પૂજા સોંપી, તે બદલ ધર્મશાળા જમીન કહાડી આપી છે. અને તેનો લાભ તે બ્રાહ્મણોના વંશજો હવે પણ લે છે. આથી ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની વસ્તીમાં પણ વૃદ્ધિ થવાને ઉત્તેજન મળ્યું. પર્વણોને દહાડે તેઓ પોતાને ત્યાં બ્રાહ્મણોને હરહંમેશ ભોજાવતા, અને તેમની વિધાના પ્રમાણમાં યથાથોગ્ય દક્ષિણા વગેરે આપી તેમનો સત્કાર કરતા. જે વર્ષાસન, ધર્મશાળા, જમીન વગેરે તેમણે રાજ્યમાંથી કરી આપ્યાં છે, તે બદલ જેમને તેમને તેઓએ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સહી શિક્કા સાથે પરવાના કરી આપ્યા છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, આ કામ તેમણે સંવત ૧૮૪૧ પછીના વર્ષમાં કરેલાં છે.

એમણે નવસારીમાં ચાર પાંચ દેવળો બંધાવેલાં છે. તેમાં બે પોતાની રહેવાની હવેલીની સન્મુખ આવેલાં છે. એક જે વિકૃત મંદીરને નામે ઓળખાય છે. તે સવત ૧૮૭૯ અથવા શાકે ૧૭૪૫ના જેઠ ૧૬

૧૪ ચાર ગુરૂએ અધ્યાપનો લેખ કરેલો છે. બીજી પોતાના મકાનની સામેજ એક શિવલિંગ છે. અને તેનું નામ પોતાના નામને મળતું હરિ હરેશ્વર રામેલું છે. તે સંવત ૧૮૮૬ એટલે શાકે ૧૭૫૧ના અષ્ટમી શુદ્ધ ૧૩ શુક્રે એમના તરફથી અધ્યાય છે. ત્રિજી મોટાં બજારના પડોશમાં આવેલું નિતકદેશ્વર મહાદેવનું દેવળ સંવત ૧૮૮૨ શાકે ૧૧૪૭ના અષાઢ શુદ્ધ ૩ ચાર રવિએ અધ્યાયલું છે. બહાર એક વળી નવસારીની પડોશમાં આવેલાં કાલીઆવાડી ગામમાં પેંઠ નામે ઝાળખાતાં કૂળીઆને મોંખરે આવેલું ગણપતિનું મંદીર પણ એમણેજ અધ્યાયેલું કહેવાય છે.

આ રથજે બજાવલું યોગ્ય છે કે, જોકે આશાપુરીનું દેવળ જે પાછળથી એમના પુત્રના અમલમાં અધ્યાયલું છે તે, અને કાલીઆવાડીનું ગણપતિ મંદિર જે હાલ ક્રીડીશહદમાં લેખાય છે, તેની હદ તે વખતે ગાયકવાડ સરકારની હદમાં ગણાતી હતી. એટલે તેના ગાયકવાડ સરકાર દ્વારા કરતા હતા એમ કહે છે. પાછળથી સાવણી વગેરેથી એકકસ કરી તે ક્રીડીશ હદ કરી છે. અને તેથી હાલ તે ક્રીડીશ હદમાં ગણાય છે.

હરળાજી ખેડરાવ જે બાપુ સાહેબને સરકાર તરફથી પાલખીની નિમનોડ મળી હતી; અને તે બદલ તેમને સાતસેં રૂપીઆ પ્રતિ વર્ષ સરકાર તરફથી આપવામાં આવતા હતા. આ નિમનોડના રૂપીઆ તેમના ચિરંજીવ નારાયણરાવ હરિની હયાતી કુધી ચાલુ હતા; અને અઘાપિ તેમાં કાંઈક કમી કરીને નારાયણરાવના ચિરંજીવ ચિંતામણરાવને પણ આપવામાં આવે છે.

હરળાજી ખેડરાવે એક હરીપુરા નામનું ગામ વસાવેલું છે. આ ગામ મોઢે બસેશ્વર તરફ પલસાણાની પડોશમાં ચાર ગાકે કિપર આવેલું છે. આ ગામની જગીન સુરતના એક વાંછીઆ પાસે સંવત ૧૮૮૧માં જર ખરીદ વેચાણ લાંબેલી કહેવાય છે. એ ગામમાં વમનારાના તમામ ઘરો પોતે અધ્યાવી આપેલાં છે વળી ખેડુત વર્ગને પોતે બેંસ તથા બજારની જોડ વેચાતી લેખ આપેલી હતી. આ ગામ અઘાપિ તેમના પૈત્ર ચિંતામણરાવના હાથમાં બચેલું છે. એ ગામની કિબર હાલ આઠ હજાર રૂપીઆની ગણાય છે. એ ગામ કિપર હાલ સરકાર તરફથી સહામી વગેરે કાંઈપણ જાતનો સેટલમેન્ટનો હક લેવાનો નથી કેમકે શ્રી મોટા સિયાજીરાવ મહારાજે તે માફ કરી બંધપરપરા નિરંતર સનદ કરી આપેલી કહેવાય છે.

હરખાજી ખડેરાવના વખતમાં આખા નવસારી મહાલની કિંમત નવ લાખની ગણાતી હતી. આ સુખાવળી કાંબ્રક વ્યાપારમાં પણ લાઠી રાખતા હતા. કહે છે કે એમની નવસારીમાં, ગણદેવીમાં, અને સુરતમાં, પેઢીઓ ચાલતી હતી. એમની શરાફી પેઢી લાલદાસ મલ્હારને નામે પ્રસિદ્ધ હતી.

આ સુખા સંવત ૧૮૮૭માં દેવશોક થયા હતા. એમના મરણથી નવસારીના તમામ જાતના લોકો, તેમાં વિશેષે કરી બાલજી બહુ દિલ-ગીર થયા હતા. મરણ વખતે એમનું વય સુમારે આઠ વરસનું ધારવામાં આવે છે. એ સાહસિક, બહુ વિચારવંત, તથા દરેક હતા; એમ તેમના કામો કિયરથી માત્રમ પડે છે. આગળ જતાં રાજ્ય પ્રકરણનું ધોરણ અમુક પ્રકારનું બદલાઈ જશે, તેનો પણ એમણે પુર્વ તર્ક કરી મૂક્યો હોય, એ પ્રમાણે જે તે કામની વ્યવસ્થા એવી સુદૃઢ કરી ગયા કે તેમાં અંધાપિ કાંઈ પણ અંતર કરી શકાયો નથી. એમનો પરિવાર અંધાપિ ચાલુ છે. આપુસાહેબની હવેલીને નામે ઓળખાનો એવણનો વાડો, નવસારીમાં મોટું મકાન છે. એમને ત્રણ છોકરા હતા. નારાયણરાવ, ખડેરાવ, અને મલ્હારાવ. નારાયણરાવના છોકરા ચિન્તામણરાવ કિંઈ આપુસાહેબ હવેલીવાળા હજી હયાત છે.

પારશીઓમાં એ હરખાજી ખડેરાવ કિંઈ આપુસાહેબને માટે એક એવી વાત ચાલે છે કે, એમને છોકરાં થતાં નોહતાં. તેથી અનેક ફકીર પુકરાના મંત્ર ધન એવણુ ચલાવતા હતા. એકવાર એક ફકીરે એવો વેહેમ ધાલ્યો, કે માણસના માથાની ખોપરી નો મળી આવે તો તેની મદદથી તારી દવા કરે, અને જરૂર ફરજાંદ થાય. એ સખખથી તેણે પારશીઓના દોખમા તરફ આપુસાહેબને આંગલી બતાવી. આપુસાહેબે એક ખાસાને સંગાથો, અને તે જોખમ અને હિંમત ખેડી દોખમાવાળા કંપાઉડમાં કાળીઝાડસને દિને કિતર્યો. આ ખબર દોખમા આગળ રહેતા હિંદુ રમેવાસે આવી પારશીવાડમાં મોકારી. એટલે પારશી કિશકેરાતનું પુછપુછ શું. ધરેધરથી દાંગરીગોલા લઈ પારશીઓ દોખમા તરફ દોડી પોહ્યાં. કિશકેરણી એટલી થયલી કહે છે કે, શહીઆરવાડમાં તુર્તની નખાવેલી ધધણની ચીરીઓનો ઢગ પડેલો હતો, તે ઓલ ઓલતાં ખલાસ થઈ ગયો. કેમકે જે પારશી જાય, તે અદેરી ચીરી કેંચકનોજ જાય! પણ આ દોરાદોર પેહેલાંજ આપુસાહેબનો ખાસો. કંઈપણ પગલાં ભરવા વિના મોખારા ગણી ગયેલો હોવાથી, લોકો રેડવાનો સંભવ દુર

થયો હતો. તોપણ તે દહાડેથી આજ સુધી દિવાળીના તેહેવારની પાંચ દિવસ આગમનથી, તે દિવાળી વિટતાં સુધી પારશીઓમાં ધરેધરથી દાળ ચોખા પેસા વીગેરે ઉધનવી દોખમા આગળ નશેશાકારોની ફાળ બંદુકોના બાર કરતી દધિયારો સાથે ત્યાંજ રાત દહાડો પડી રહે છે. કેટલાંક વર્ષ થયાં ધરેધરથી દાળમાત ઉધરાવાનું બંધ પાડી...કંડમાંથીજ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

નારાયણરાવ.

હરગાજી ખંડેરાવને ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાંથી વડાનું નામ નારાયણરાવ હતું. નારાયણરાવને પણ પોતાના પિતાના ગત થયા પછી નવસારીની સુબાગીરી મળી. એમના વખતમાં વડોદરાવાળા શ્રીમંત ગોપાળરાવ મયરાળ આ મહાલમાં આવ્યા હતા, ત્યારે કામરેજ મુકામે તાપી નદીમાં રેલથી બચ ભરેલી સ્થિતિમાં ઘેરાઈ ગયા; તે વખતે નારાયણરાવની સુબનાથી બચ મુકા થયા અત્રેની આશાપુરી માતાની માનના રાખી. અને બચ માથેથી ઉતરી જતાં તેમણે આ સુબાને એ માતાનું એક દેવળ બંધાવવા હુકમ કર્યો હતો. તેથી તેમણે સંવત ૧૮૯૧ શકે ૧૭૫૭ ના વૈસાખ સુદ ૫ વાર રવીએ આશાપુરીના દેવળનું ખાત સુદર્ત કર્યું હતું. આ બાબત આગળ આશાપુરીના ભાગમાં આવી ગઈ છે. એટલે તેનો વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. પાન ૩૮ ઉપર આપણે માધવરાવ બાબા સાથે બનેલા બનાવ વીશે જે જણાવેલું છે, તે બનાવ નારાયણરાવ જોડે બનેલો કહેવાય છે, તેથી આશાપુરીના દેવળનો સંબંધ પણ નારાયણરાવની સાથેજ જોડાયેલો આપણને વાજબી લાગે છે.

નારાયણરાવ સુબાનો અમલ જાહેવાર નવસારીમાં રહ્યો નહિ. કેમકે થોડા વખત પછી અમીન જમાદાર નાગે એક મુસબમાન ગૃહસ્થ નવસારીની સુબાગીરીની સનદ વડોદરેથી લેઈને અત્રે આવ્યા. તેથી અહીંની સુબાગીરી તેમના હાથમાં ગઈ. પરંતુ તેમના વખતમાં ખેડુતો મેહેસુલ બરોબર ભરી શક્યા નહિ, તેથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી નવસારીના સુબા તરીકે નારાયણરાવ પાછા થયા.

કહે છેકે કિંગના સુર્યને સૌકા માને; પણ આશ્રમ્યા પછી કોઈ ગણે નહિ, તેમ આ સુબા નારાયણરાવના હાથમાંથી પહેલીવાર અમલ

જતાંજ એમના એક ગણોત્તીઆએ એક વણદાનું મણોત ભરવાની આનાકાની કરી; અને વધારે દળાણુ કરતાં તે બોલ્યો કે “ હવેનો રા-
ઈના પહાડ રાતે વહી ગયા હવે જ્યારે તમારાં નગારાં ફરી વાગશે
ત્યારે જોઈ લેઈશ. ” આ શબ્દો નારાયણરાવ સુખાને માટે ઘણા સખત
હતા. તેમનાથી એ સાંખી શકાયા નહિ. તેથી વખત આવે તેના શ-
ખુનને મળતીજ કાંઈ કડવી શિક્ષા તેને આપવાને ઠરાવ કરી તે પસંગ
વહી જવા દીધો.

પણ હવે પ્રસંગ આગ્યો: હતો નારાયણરાવને સુખાને અધિકાર
મળતાંજ તેની ખખર સેવાને તેણે પ્રયત્ન કરેલા શક કર્યો. પણ તે બોલતાર
એક ભાડેલા સાતિનો પકડો ખેડુત હતો. તે આપણી પડોસમાં આવેલાં
પડધા ગામમાં રહેતો હતો. તેનું નામ મેરોતો ભુરે કરીને હતું. તે
પોતાને માથે આવી પડેલું મોટું ભય ચેતી ગયો હતો. પોતેજ વકરા-
વેલા વાઘની મીનમાં રહ્યો છે. એ તેના સંપૂર્ણ વક્ષમાં હતું. અને
હવે કાંઈ દુર છટકી જવામાં તેણે બેહતર ધાઈ, તેથી તે સુરત નાશી
ગયો.

પણ પોતાની આંખ હાથ વડે છુપાવવાથી કાંઈ જમત આંધળું
થઈ જતું નથી, માત્ર પોતાનીજ દ્રષ્ટી બધ થઈ જાય છે. તેની નાશી
જવાની ખખર એ સુખાને પડી; અને તેને પકડી લાવવાને પોતાનો
એક માનીતો જસુદ સયાજી તાપક કરીને હતો તેને મોકલ્યો. તેમજ
આ કામમાં જોઈતી મદદ આપવા સુરતવાળા નામકિત ધનદાસદના
બાઈ પીલુશા (પીરોજશાને માટે પીલુશા લખાવલું છે) ને શિક્ષારસ
પત્ર મોકલાવ્યાં. હવે તો પેલો ભાડેલો ઘરમાથી પણ બાહાર નીકળ્યો
નહિ. અને તેની પાસેનાજ એક ઘરમાં જસુદે ધામો નાંખ્યો. જસુદને
બે ચાર દિવસ રાત દહાડો સાવચેત રહેવું પડ્યું. એમ કરતાં મધરાતે
મોહન પીશામ કરવા નિકળતાં રાત્રે તે પકડવા આવનારે કહે છેડે, પ-
ડોશના માલની બારી ઉપરથી મોહનની પીઠ ઉપરજ કુદી પડી તેને
પકડ્યો. એમ પકડવાનું કારણ એમ, કે ઘર પ્રવેશ કરીને પકડેલો
કહેવાય નહીં !

પકડી લાવવા માટે તે જસુદને મોટી બક્ષીસ મળી, અને કહે
છેડે પીરોજશાએ તેમાં સહાય કરી, માટે મરોલી ગામની પડોસમાં
આવેલી સાંકા નામની જગા તેવણને ઈનામમાં લખી આપી.

હવે નારાયણરાવ સુખાએ પેલા મોહનબાઈનો વરઘોડો નવસારીના

બનરથી થાણા સુધી જાહેર રીતે કઢાડ્યો. તેના જોલવા પ્રમાણે તેની પીંદપર એક મોટું નગારું બાંધ્યું. અને મોટી વચ્ચનવાર ગુણ પીંદપર નાંખી ચાલતા એક હેતકરીની માફક ચક્રાવી તે નગારું જ્યાં ત્યાં વચ્ચાડવામાં આવતું હતું; અને મોદનમ ઇતે કહેવામાં આવતું કે, “આ નારાયણરાવના અધિકારનું નગારું વાગે છે. હવે તેમના મણિગતના રૂપીઆ ૪૮ પતાવી દે.” કહેવાની જરૂર રહેલી નથી કે પેલા મોદનમાઇને રૂપીઆ હવે ભર્યા વિના ચાલ્યું નહિ.

આગળ આપણે કહી આવ્યા તેમ નારાયણરાવને એકવાર મહાન જવર લાગુ પડ્યો હતો. તેમને આત્મારામ જુનારે સાહે ક્યું, તેથી બનરમાં આવેલાં બાયરા માતાના અંગે રા. ૫૦ નું વીસન તથા રોમનું સીધું સરકારમાંથી એમણે તેને કરી આપાવ્યાં હતાં.

નારાયણરાવ સંવત ૧૮૧૯ ના અષાઢ સુદ ૧૨ ને દિવસે ગુજરી ગયા. એમને એક પુત્ર ચિંતામણરાવ કરીને અવાપિ હયાત છે. તેઓના વંશજો “હવેલીવાળા” એ નામથી હાલ ઓળખાય છે.

બાબા સાહેબ શુબા અને દાદા ટટ્ટ.

આપણે આગળ કહ્યું છે તેમ, પૂર્વે ગાયકવાડ સરકારના આબા રાજ્યના સધળા પ્રાંત ઇન્નરે આપવાનો રીવાજ હતો. ગોપાળરાવ મયરાળ ભાડે મોટા સાહુકાર, એ એક વખત ગાયકવાડ સરકારના મોટા માનીતા દિવાન, અને આબા રાજ્યના ઇન્નરદાર હતા. એમને ત્યાં “છપ્પનપોર ભૂંગળ વાગતી” એવી કહેવત છે. એ કહેવતનું મૂળ શોધતાં લોકરાયકા એમ કહે છે કે, જે છપ્પન કરોડ રૂપીઆનો માલીક હોય તેને ત્યાં ખમનામાં ભૂંગળના જેવો એક પ્રકારનો અવાજ સ્વમાનિક રીતે થયા કરે છે. અને આ પ્રમાણે ગોપાળ મયરાળને ત્યાં પણ થતું એમ સામાન્ય દંત કથા કહે છે. ગમે તેમ હોય પણ એટલું તો ખરું કે તેમના પાસે એટલી બધી પુછતો નહીં, તોપણ એ સાહુકાર મોટા ધનાઢય હતા. અને દ્રવ્ય સંબંધી જ્યારે જ્યારે સરકારને જરૂર પડતી ત્યારે એઓ જોઈએ તેટલાં નાણાં સરકારને એકલા પોતેજ પુરા પાડતા. નાણાંના બદલામાં તેઓ ગાયકવાડ સરકારનું આખું રાજ્ય, અગર તેનો મોટો ભાગ ઇન્નરે રાખતા, અને તેમાંથી તેમને મોટો

નદી થતો.

તેઓ આ પ્રમાણે ગાયકવાડ સરકારનો રાખેલો મુલક પ્રાચીન ઈંગ્લાંડના નોર્મન પીરીઅડમાં ચાલતા ફ્યુડલ સીસ્ટમમાં નોબલમેન, રાજ્યની જમીન જેમ પોતે રાખી અર્જને થોડી થોડી વેહેંચી આપતા, તેમ જમીન કારભારીઓને મહાસો વેહેંચી આપતા.

ગોપાળ મયરાળ તરફથી નવસારીમાં પોતાના સુબાઓ મોકલવામાં આવતા. એવા સુબામાંથી હેલ્લા એક માધવરાવ બાબા કરીને ઘણા દયાળુ અને પુણ્યવંત સુબા થઇ ગયલા છે. જે કે સુબાના મોંમાંથી નિકળેલો બોલ, એજ તે વખતનો કાયદો હતો; તોપણ આ સુબા તરફથી ગરીબોને ખીલકુલ પીડા થતી ન હતી. જે કે કઠોરમનના કોઇ કારભારી તરફથી કદાચ શંક પ્રગ્ભને પીડા અને જુલમ થતાં હશે, તોપણ એવો ત્રાસ જે પ્રજાપર વર્તાતો એ ક્રોમળ મનના સુબાના કાને પડે, તો તેવણ એવા કારભારીને દયાથી પ્રજાપર વર્તન કરવાને સુચના કરતા, અગર અટકાવતા. અથવા તેમાં જે નિષ્ફળ થાય તો તેમની પાસેથી કારભાર પણ લઇ લીધાનાં ઉદાહરણો બનેલાં છે. આ નવસારી પ્રાંતના ચૌદ મહાત્તમાં વિભાગ થયાનું આપણે આગળ જણાવ્યું છે. અને એ મહાત્તો, અહીંના સુબા, કારભારીઓને જુદા જુદા અગર સામટા અમુક રકમ મેહેસુલને પેટે લેવા દેવાની આપતા હતા. આ પ્રમાણે નવસારી પ્રાંતના ચૌદ મહાત્તો, ઉપર કહેલા માધવરાવબાબાએ, હાલમાં કહેવાતા હવેલીવાળા ચિંતામણીરાવના વડીલ નારાયણરાવ ભાડિસાહેબને કારભારી દેરાવી, આપ્યા હતા. આ નારાયણરાવના પત્નીના ભાઈનું નામ દાદાસાહેબ હતું.

દાદાસાહેબના બાપનું નામ ગંગાધર હતું. અને તેની અટક ટડુ હતી. તેથી તે દાદાજી ગંગાધર ટડુ કહેવાતા. અને અઘાપિ તે નામથી ઓળખાય છે. માધવરાવબાબાના મોટા કારભારીના આ ટડુ સાળા હતા, તેથી એ પણ ધામે ધીમે સુબાસાહેબના માનીતા થઈ પડ્યા.

એ દાદાટડુ નવસારીમાં એક અજબ જેવી મુતિ (Wonderful Character) થઈ ગઇ છે. દાદાજી ગંગાધર ટડુને પોતાના બનેલીના ચોગથી સુબા સાથે સારી ઓળખ અને પ્રીતિ થઇ એટલુંજ નહિ, પરંતુ પાછળથી તે પણ ચૌદ મહાત્તના કારભારીનું માન પ્રાપ્ત કરવા શક્તિવાન થયા હતા. કેમકે એ મહાત્તોના કારભાર કેમ ચલાવે તોની માહિતી અને અનુભવ પોતાના બનેલીના હાથ તળે રહીને તેણે પ્રાપ્ત

કથી હતાં. એનો કારભાર કાંઈક સખત હતો એમ કહેવાય છે.

દાદાજી ગંગાધર ટટુએ ચાદ મહાસના કારભારમાં સારા પૈસા જોડેલા કહેવાય છે. તે પૈસાના લેખથી, કે એના સખત અમલથી વેર લેવાનીજ મુશ્કેલી, ગમે તેમ હો, પણ એના ઘર પર એક વખતે કેટલાક કોળી અને બીલ લોકો દરોડો પાડવા આવ્યા હતા. પણ જેનો દિવસ પાધરો તેનો વેરી આંધળો, તેમ ધાડપાડુઓને એનું ઘર જડ્યું નહિ, અને ખીજાં એક મોટાં ઘરને દાદા ટટુનું ઘર ધારીને ઘેરી લીધું; અને હુડીને આવ્યા ગયાની એક અજબ જેવી લાંબાંણુ વાત ચાલે છે, તે આ ઠેકાણે જણાવવાની જરૂર નથી.

એ બાબા સાહેબની શુભાગીરીને “દાદા ટટુ ના વખત” ને નામે હજુ પણ લોકો યાદ કરે છે. શુભા પણ તેજ, અને કારભારી પણ તેજ હતો. તેનો બોલ તેજ તે વેળાએ કાયદો હતો. પાતળો અને મુશ્કેળ જેવો છતાં, તેનો કડબ અને કાચુ અજબ જેવાં હતાં. એકવાર મુશ્કેલમાન લોકો જુનાં થાણામાં કાંઈ કબજાને લીધે હલકો કરવાની નેમથી એકથા થઈ પડ્યા. દાદા સાહેબ પાસે તે વેળાએ ૨-૩ જમડાં માત્ર હતા. મુશ્કેલમાનો શૂરપર ચઢેલા હતા, છતાં તે મુશ્કેલ દાદાટટુએ ૬૬ નિશ્ચય અને હિંમત રાખી નવસાજ કાશીયા નામે જમાદાર (જે હાલ હયાત છે) ને કહ્યું, કે એમાંથી જે મુંખી છે તેટલાને પંકડી લાવી અહિં બેસાડ. તેણે જેવો તરાડો મારી કડકો કાઢ્યો કે ગરોગર ટોળું વીખરાઈ ગયું. એ ખરો પોલીસકલ પુરૂષ હતો. બસા બસાની ઈજત લેવાનું તો પાનને ચુનો લગાડતાં પણ વાર લાગે તેટલામાં લમ લેતો. નવસારીજ ગોયા દાદાટટુનું બોલાતું. ઈનસાફ તો તેને ત્યાં જણે વેચવાજ મુકેલો હતો. કહે છે કે, એજણુ મારામારી કરી આવે, તો ફરીયાદીને પણ ૧૧ રૂપો દંડ કરતો, ને આરોપીને પણ તેટલોજ દંડ કરતો ! તે વખતે નવસાજ કાશીયા જેવો એક જમાદાર તે જેવો પણ મેજલેટી પાવરતો વાપરતો ! ફરિયાદી અને આરોપીનો નીકાલ, અને તો તે પોતાની “જમાદારની દેવડી” માંજ કરી નાંખતો ! પણ નશીબ હંમેશ કાંઈ એકજ ગતિથી ફરતું નથી. જે દાદા સાહેબ પોતાની સાથે ૫૦ માણસને લઈ રોજ પગતે જમતો, જેણે કાથી હુદ્દા કે ગાડી ધોડેજ બધી મોજ કરેલી, ચો તરફ જેનો હુકમ ઉઠાવતે શીપાઇઓના ટોળાં ચાલતાં, આગળ પાછળ મસાલો સળગતી, તેજ દાદાસાહેબનો બચારે કારભાર જતો રહ્યો ત્યારે, ઉંઘાડે પગે બચા-

રો અબરે અબર નવસારીમાંજ ભટકતો ફર્યો ! ધમસો ખેલ્યો. સંપત્તિ ગઈ, મિત્રો તણ ગયા, ઘેરગાર ગયાં, અને એવી તો કંઠાળ સ્થિતિમાં છેલ્લા દહાડામાં જીવવામાં આગ્યો હતો, કે પોતાની જાતી પણ તે જોઈ પીગળી જતી. મોટી મારફત હાથ વ્યાં છે તે જગ્યાએ, એક કોળણ, દાવાના માણસના જીવમથી તેને ફાકટમાં શાકભાજી આપી, રોજરોજ કકડ્યા કરતી હતી, તેનીજ પાસે દાદા પોતાની પડતીમાં રોજ અબર લાવતા. એક દહાડે દાદાએ નરમાસથી કોળણને કહ્યું કે, “ ભાજીનો ભાવ મારી કને બીજા કરતાં એવડો કાં લીએ છે ! ” કોળણે ગાળ દઈ કહ્યું, “ ફારી મુઆ નેટલી ભાજી મફત લઈ ગયલો છે, તેટલીના પૈસા હવે વાળી લેવા છે ! ” નેવાજ એક તણો લાકડાનો ભારે વેચનારીએ પણ પડતીમાં માર્યો હતો. હે દૈવ ! વડતી પડતી દુન્યાનો ચિતાર જો જાણવો હોયતો નવસારીના દાદા ટટુની ધારદિંતી લાંબા દયાજનક પ્રકરણો પુષ્કળ છે. એ દાદાસાહેબના નામ ઉપરથી પડેલો દાદાટટુનો મોહો-દલો અથવા ટટુ મોહલસો, એવણના બાઈઓ આખા અને બાબાના વંશજો, તથા પોતાના સારી સ્થિતિમાં આવતા જતા બેટાના પરિવારથી વસાયલો છે.

આસુદગી અને આરોગ્યતા.

અસહના નવસારીના લોક, કહો કે ૪૦ વરસની વાત ઉપર તો કેવળ આસુદાં અને નિરોગી હતાં. કાંઈપણ રોગ હોય તેનો ઉપચાર ધરગતુ દવાઓથી કરવામાં આવતો. ઘણું થાય તો વર્ધની સલાહ લેવાતી. વર્ધને પણ તે વેળાએ જો પઈસાથી એક આના સૂધી શી આપવામાં આવતી. વળી શ્રાંમંત લોકો ઘણું મોટું દરદ હોય, તો સુરતથી અસપંદીઆરજી અથવા પાછલા દહાડા ઉપર પેશોતન, એવા પારશી હકીમોને તેડાવતાં. તે વખતે રેમીટ્ટ-ફીવર કે તાઇફાઇડ-ફીવર જેવી ઓખારોનાં જાંજી દેવાતીજ નોંહાતી. ધરગતુ નુસખા અને ઝાંઝોપાચો મુખ્ય હતો. આંખમાં ધુલું પડે તો દરતુર શાપુરજી શેરાયજીનો “ ધુલાંતો ફેરો ” બાંધતા. આંતરીયો તાપ આવે તો દેશાઈ હોમજીભાઈ એલ-લજીના “ મોરા આંખાના પાંડાં ” બાંધવામાં આવતાં. એરીસીપેલાસ જેવા રકેતવા (રતવા) ને ઉંજનારા દેગઓ હતાજ. એકીયા તાપ

ને માટે અમુક કુવાતું પાણી ગુણકારી હતુંજ. વિગેરે વિગેરે ધરગતું
 દવા અને પીણી દોરા બહુ આવતા. મોઢામાં મોટી તાપ, તે શનેપાત
 કેહવાતો. ખડું પુઢાવો તો ન્યુમોન્યા કે એ જાતના દરદર ગોયા નવસારી
 રીમાં નોહતાં. પારસીઓમાં સારસાપેરીલાને બદલે ગરમ ગરમ તાડી
 અને હાથોવેની પીસને ફેંકાણે વાળતી પાપડી હતી. જુવાન મોહોટ
 કોઈ કદાચજ થતું. અને તેથી તેનો શોક ઘણા મહિનાઓ, બન્ધકે વરસ
 સુધી પળાતો. ૭૫-૧૦૦ ની ઉંમર વગરનો જાણે મરવાતુંજ નોહતું.
 છેક ૧૦ વરસની વાત ઉપર લણકરી મોહલામાં ૬ દોસીઓ ૧૦૦ વ-
 રસની વસ્તી હતી. આજેપણ તેમાંની એકાદતો દલાડ કાઢે છે. જે
 પ્રમાણે દારજીલિંગ અને શીમલા Lungs of India ગણાય
 છે, તે પ્રમાણે તે વખતે નવસારી અને સુરત Lungs of Guzrat
 યાને ગુજરાતના ફેફસાં ગણાતાં. કોઈ ધણી ૫૦ વરસની ઉંમરે ચશમે
 પેહેરે, એટલે જુવાનજેતની આંખ ગર્ધ હોય તેટલો તેની આંખ બા-
 ઘઓ બળાપો કરતી. કોણેરા શું ને રેમીટીસીયર શું ? ન્યુમોન્યા શું કે
 હાર્ટદીઝીઝ શું ? એ બધું તે લોકોને અજ્ઞાન હતું. ધણું થાયતો
 “ શનેપાત ” શબ્દ ભારીમાં ભારી તેઓ સમજતાં. ખચિત જુવાન
 મોહોટ તે વેળાએ નવસારીમાં જુજજ હતો. ઓરતો મજબુત બાંધા-
 ની હતી. આજે લગતમાં વરનીની શેશ વટીક ઉચકતાં ભાર લાગે
 છે, અને દુબળાંઓ પાસે ઉચકવેછે ! બ્યારે આગળતો વરનીની ગમે એવી
 ભારી શેશ ઉચકવાને તળમાં પડતાં, અને પોતાના હકને નાટે લાગવઢ
 કરીને પણ ધરડી બોખી માતા પણ તે ભારી બોળે ઉઘાવતી. અને
 તે ઉપરથી કોઈને સુગનભરી ગાળ દેવી હોય તો “ તારી માયને વરની
 આપે ” એવી રીતનું બોલાતું. આજે તે બધું નાશ પામતું જઈ
 કાંવળાપણું ફેલાયું છે. આજથી ૨૫ વરસની વાત ઉપર ઈ. સ.
 ૧૮૭૨ માં એક રોગ નવસારીમાં લાગુ પડ્યો હતો. એ મરજ સુરતમાં પણ
 ચાલ્યો હતો. “ એ મરજ એપરેલ મહીનાથી શરૂ થયો હતો અને તે
 ત્રણ મહીના લગી ચાલ્યો હતો. તે ૧ દીવસના બચ્ચાંથી ૬૦ વરસની
 ઉંમરના ડોસાંને લાગુ પડ્યો હતો. તેમાં બાકી કોઈ નોહતું. સાજુસમું
 માથુસ ફરતું ફરતું હોય, કામ કરતું હોય, કે સુતું હોય તેને એ વા લાગ્યો,
 કે તેનું શરીર તરત લાલ રંગનું થઈ જાય. તેને ઠાઠ વાગી આવે,
 તેના હાથ પગ ઢીલા થઈ જાય અને તે સોઠપોઠ થઈને પડે. એ મરજ
 ત્રણ દહાડે મોતાની મેજે સારો થાય. પણ લોકોને કોઈએ જીવથી અથવા

જાણી જોઈને ઓસડ કીધું તો તેનો હાથ યા પગ રહી જાય. અને તે લાંબા દહાડા દુઃખી થાય. એ મરજની ખુબી એ હતી કે જેમ તે એકે એક માણસને લાગુ પડ્યો હતો, તેમ તે મરજમાં એકે એક માણસ સાળું થયું હતું. કોઈના જનને આજ આવી નહોતી. એ મરજને “ જીટીયાં ટુટીયાં ” ને નામે ઓળખતા હતા, અને તેને માટે માનતા લેતા હતા. પણ એ ઘણે વરસે આવતો એક જાતનો તાવ હતો, જેને અંગ્રેજીમાં ડેંગ ફીવર (Dengue fever) કહે છે. તે સાઠ વરસ અગાઉ જેને લાગુ પડ્યો હતો તેને આ વખતે લાગુ પડ્યો નહોતો. એવા તાવ અમેરીકામાં કેટલીકવાર ફેલાયલા નોંધાયલા છે. ”

માણસને તાંજ થાય અને હાથ પગ એ મરજથી ખેંચાય અને અમળાય, તે ઉપરથી લોકોએ તેનું નામ “ જિત્યુ ટુટ્યુ ” આપ્યું હતું. અમેરીકામાં હાલ ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના અક્ટોબરમાં ન્યુઝોરલ્ડનસમાં “ yellow fever ” નામની તેવા પ્રકારની તાવ ઉભરી છે. એ જિતીયું ટુટીયું નવસારીમાં ચાલ્યું ત્યારે લોકોને ઘણુંજ લાગ્યું, કે નવસારી હવે રોગિષ્ઠ થયું છે. અસહના લોકો ખામખીને આના દોઢ આનામાંતો બચાડતો કરતા. એક અતિશયોક્તિની વાત અત્રે બોલાય છે કે ૪ મોખેદો એક દહાડે ખજુરાંમાં તાડી પીવા બપોરે ૨ કલાકથી બેઠા, તે તાડીના ચાર વાસણુ પી ગયા ! આખો એક બકરો ખામ ગયા ! અને પાપડી તો એટલી બધી ખાધી, કે તેના છોળાંનો ઢગલો તે ચારેવની વચ્ચે એટલોતો ઉચો થયો, કે અંધારું થતાં તો ઢગલાની આસપાસ બેઠેલા સામે સામેના મોખેદો એકબેકને જોઈ પણ શક્યા નહીં ! ! વળી એક હિંદુ જોશી ૧૧ શેર પોચી ખાંડ બેઠાં બેઠાં શરત નાંખી ખામ ગયો હતો, અને તે લઈ જોશી હજી હૈયાત છે.

તનબળ. નવસારીના લોકો તનની ફેળવણીમાં ઘણા જખરા હતા. ખડેરાવ મહારાજના લઈ મજોની સાથે પારશી કુમલા કાકા જેવા પરતાકીઆઓ કુસ્તી રમીને તેમને હરાવતા. મારા-મારીમાં પોણોસો માણસની સામે માત્ર ૩ પારશીઓએ જીત મેળવી છે. મુબઈમાં “ રસ્તાર્થ એક દસ્ત ” નામે નોશાકરાએ પ્રખ્યાત તાલીમ બા-જોને કુસ્તીમાં હરાવેલા છે. હાલના ગોંદળના રાજના કારભારી મી. કા-વશજી. એ. દેશાઈને તનબળને લીધેજ રાજકોટમાં રાજકુમાર કોલેજમાં ક્રિસ્ટાઈની નોકરી મળી હતી. તેજ પ્રમાણે અમદાવાદ સુધી નવસારીથીજ એક ક્રિસ્ટાઈ મી. શોરાબજી. મ. પાવડીને તાલીમ શિખવવા બોલાવામાં

આવેલા હતા, અને તે હજી ત્યાંજ છે. આજે મુંબઈની પારશી ક્રિકેટના કેપ્ટન મી. મે. એ. પાવડી તે પણ નોશાકરાજ છે. એ પાછલા ક્રિસ્ટાદેના ક્રિસ્ટાદ મી. પેશતનજી. ફ. બાડીયાની તનબળની તો અણુહદ તારીફ છે. આંખે લગભગ અપંગ હોવા છતાં સંખ્યાબંધ માણસની સામે કાલ્યાવાડી ગામે લડી જીત મેળવેલાંના તેવણના દાખલા નોંધાયલા છે. ઓરતો પણ તેટલીજ બાહદુર હતી. એકવાર ૨૫ વરસ ઉપર બાધ નવાજબાઈ તાતા સ્કુલમાં સંચાલી કુસ્તી વણુવાની. રૂઢીનો અખતરો ચલાવામાં આવતાંજ બાહદુર ગોરાંણીઓ સ્કુલમાં જઈ આસ્તરોને હટાવી દધ, સાંચાને અને જતરોને સૌ બાંજી ફેડી, તોડી નાંખી, લગાઈ લડી આવેલીનો બાંણવા લાયક દાખલો નોંધાયલો છે. છેક ઇ. સ. ૧૮૮૪-૮૫ ના અરસામાં પણ બેહેદીન લોકો, ગોરાંણીઓનો કુસ્તી વણુવાનો એકલો હક અને એકલું પેટંટ છીણવી લેતાં જણાયાં ત્યારે ગોરાંણીઓએ જંગ મચાવી દીધું હતું. વારંવાર સ્ત્રીઓ મરદોની ગરજ સારતી. છેક ૨૩ વરસ ઉપર બ્યારે નવસારીમાં ચોરોનો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓએ ખે એ ચોરોની સાથે ઓળતોજથી લડી તેઓને છટકી જવા દીધા ન હોતા ! એવા પ્રકારના જોર અને બળના ધણ દાખલાઓ છે.

મન શક્તિમાં નોશાકરાઓ બહુ ચઢીઆતા

મનબળ.

છે. સર્વથી બીકટ પરીક્ષા જે શીવીલશર-વીશની ઇંગ્લાંડ જઈને પસાર કરવાની, તેમાં આજ સુધી પસાર થયલા ૭ પારશી સીવીલ્સનોમાં ૨ તો બાપેદાદે નોશાકરા છે. મી. કાવશજી જામાસજી પાદશાહ, અને મી. પીરોશા કેરશાસ્પજી દાદાચાંદજી નોશાકરા શીવીલ્સનો કહી શકાય. કહે છે કે એકવાર જામાસ્પઆશાના ખાંદાનના પટેલા દસ્તુરને વંચાવા સાર જરથોસ્તી ધરમને લગતી એક જીની કેતાબ એક યુરોપિયન મુસાફર લાવ્યો હતો. આગમચથી ગોઠવણ કરી રાખ્યા મુજબ માલ્યાં ઉપર કાગળ ખડ્યો ને કલમ લઈ તેવણનો બેટા બેઠો હતો. બાપે મોટે સાદે તરાડા મારી રાગડો કાઢી પેલી કેતાબ વાંચવા માંડી. સામટા ૪ કલાક સુધી તે વાંચીને પુરી કીધી. બીજે દહાડે તે મુસાફરને દસ્તુરજીએ કહ્યું, કે એ કેતાબનો હમારે ત્યાં પણ છે. એમ કહી આગલે દહાડે બાવાનો રાગડો સાંભલી દીકરાએ બોલે બોલ ઉતારી રાખેલી કેતાબ બતાવી ! એના કરતાં પણ અગમચ જેવી મનશક્તિના એક મુનશી હતા. જેવણને “ બજરોગ સાહેબ ” ના નામે નવસારીમાં ઓળખવામાં આવતા હતા. તેવણ તો સરકાર દરબારમાં

જે અગત્યના કે છુપા દસ્તાવેજો વાંચી આવે, તે શાગલા બોલે બોલે રાતની વખતે લખી મુકે ! તે લખેલી નકલોનો ફેટલોક સંગ્રહ શેવકે ખરીદી રાખેલો મોજુદ છે. એની એવી નોશાકરાઓના મનખળની ધણી વાતો છે.

નવસારીમાં જાહેર થયેલા સાહુકારો પૈકી ધનખળી, હિંદુઓમાં વાણ્યા અને શ્રાવક તથા પાર-શીઓ છે. અહિંના સાહુકારો પાસે રોકડ રૂ. ૩૦ લાખથી વધારેની દોલત અંકાય છે.

લગભગ ૨૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા સુધી ખધા સાહુકારો મળી ધીરધાર ચલાવે છે. ખીજા નાહના સાહુકારો ધણા છે. મુસલમાનોમાં કાઈ વ્યાજ ખાકે સાહુકાર નથી, કેમકે તેઓ વ્યાજ ખાવું, એ પોતાના ધર્મના દરમાનથી ઉલટું ગણે છે. આપણુ નોશાકરાઓના અસહ આપદાદા નિર્ધન અવસ્થામાં હતા. તે એટલે સુધી કે સરકારની ખંડણી ભરવાને પણ ગરીબ લોકો અશક્ત હતા. તેઓ તરફથી શ્રીમંતો કર ભરતા. નવસારીના માહજન લોકો ઉપરની ખંડણી હતી તે વડોદરાવાલા પરી. હરી ભક્તિએ સરકારમાં રૂ. ૨૫૦૦૦ની મોટી રકમ ભરી માફ કરાવી હતી. નવસારીના મહેશ્વર તથા મોટા કુલ્વાના પારશી બેહેદીન લોકો ઉપર ખંડણી હતી, તે શેઠ દ્રામજી નશરવાનજી ખાતલીવાલાએ રૂ. ૨૦૦૦૦ ખદલે દેશાઈ મનોચેરજી ખુરશીદજીના વારસો તથા દેશાઈ મેહેરવાનજી રસ્તમજી જેઓને સરકાર તરફથી મોગલાઈ હતના રૂ. ૭૫૦ મળતા હતા, તેટલું વ્યાજ ઉપજે એટલી રૂ. ૨૦૦૦૦ની રકમ દેશાઈજી મોસુદેને આપી તેઓ પાસેથી મોગલાઈ રૂ. ૭૫૦ની વેચાણ લઈ સરકારને આપી માફ કરાવી હતી. તે વડોદરાની રેસીડન્સી મારફત સંવત ૧૮૮૧-૮૨ ના સાલમાં થયું. આદ નવસારીના ગોલાં, ગાંચી, દરજી, શુધાર, કડીઆ, મોચી, વગેરે તમામ ગરીબ લોકો ઉપર ખંડણી હતી. તે લોકોએ જ્યારે સર જમશેદજી સંવત ૧૯૦૬માં નવસારી આવ્યા ત્યારે તેમને અરજી કરી તેથી સંવત ૧૯૦૬-૭માં શ્રીમંત ગણપતરાવ મહારાજે સર જમશેદજી મારફતે વડોદરાના મોતીબાગ માટે જે ફરનીયર મંગાવેલું તેના આશરે રૂ. ૨૦૦૦૦ સરકાર તરફ લેણું હતા તેનો જમાખરચ કરાવી, તે ગરીબ લોકો ઉપરની ખંડણી માફ કરાવી હતી. એ પ્રમાણે આગલા વખતમાં લોક નિર્ધન હતું. વળી નવસારીના એક જુના એહવાલમાં નિચે મુજબ હકીકત આપેલી

છે:— “ ભાઉ તથા રાગવજી નામના પેશવાના અમલદારોએ નારણરાવ નામના એક ગાયકવાડ ઘરાંજીના નખીરાને મારી નાંખવાથી નારણરાવની માય ગોપીબાઈએ પેલા રાગવને પકડી લાવવાનું હેઠમ નામું કાઢ્યું હતું. એટલુંજ નહીં પણ જુદી જુદી જગાએ શીપાહો મોકલી લડાઈ ચાલી હતી. એવો મામલો જોઈ રાગવ નાશીને સુરતમાં જઈ ભરાયો. તે ઉપરથી નોશારીની રૈયત ઉપર ગોપીબાઈ ગુસ્સે થઈ, કે તેને નવસારી રહી રૈયતે જવા કેમ દીધો ? તેથી નવસારીની રૈયત ઉપર ૩૫૦૦૦ તો કર નાંખ્યો, તે દેશાઈ ખુરશેદજીએ પોતાની તરફથી તમામ આપ્યો હતો. ”

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય.

સ્થાનિક સ્વરાજ્યના (Local Self Government) સંબંધમાં આ એક નોંધી રાખવા જોગ બીના છે, કે ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં હિંદુસ્થાનના પ્રતાપિ અને પ્રજાપ્રિય વાઇસરાય લૉર્ડ રીપને, આ દેશના લોકોનું હિત હેઠે ધરી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની યોજના ધડી, યાને કે દરેક શહેરના મ્યુનિસિપલ ખાતાના કારોબાર શહેરના લોકોના ચુટી કાઢેલા મેમબરોની માર્શતે ચલાવવો, તે લૉર્ડ રીપનની યોજનાનીતો વીશ વરસ પહેલાંથીજ ગાયકવાડ સરકારે નવસારીને સ્થાનિક સ્વરાજ્યના હક્ક બક્ષેલો છે. છેક સંવત ૧૯૧૯ (ઈ. સ. ૧૮૯૩) માં મહારાજા ખંડેરાવના દિવાન સાહેબ ભાઉ સિંધ્યાએ કરેલાં નિયત્તાં લખાંશુ ઉપરથી સમજશે.

હજુર હુકમ અંક ૧૧ સ્વારી કડી પટ્ટણુ વિગેરે

હ. ફો. કા. અંક ૮૫

યાદી સરકાર હજુર ફોજદારી કામદારની વિજ્ઞાપના હેવી જે નવસારી કર્યા મહેના મારગોની ગંદકી દુર થઈને રાત્રે માર્ગ ઉપરના અંધારાના નિરાકરણને માટે ફાણસની રોશની કરીને સુધારો કરવા વીશે પેશજી સરકારમાં યાદી રજુ કર્યા ભગત એ બાબે રૈયત લોકને પુછીને ખુલાસો લખવા વીશે પ્રાંત અકાવીશીના શરણુના ઉપર શેરો હુકમ મળ્યાથી તે કામલ આ તરફના દક્ષિણ પ્રાંતના સર ફોજદારી કામદાર

માર્ફતે સરસુખા સાહેબ તરફ મોકલતાં તેઓએ સર ફોર્જદારી કામદારની સમક્ષ માહાલ કચેરીમાં તમામ પ્રગળણ એકત્ર કરીને તેઓને ઉપલી બાબતો પ્રશ્ન કર્યાથી તેઓએ એ સુધારાના કામ કરવા સ્વસંતોષ કબુલ કરીને તેના ખર્ચને માટે નવીન ફેલ્ડીએક જીણસો ઉપર હક લેવાનો મુકરર કરીને તે અવેજ રૈયત-પંચ મધેના લોકોની એક કંપની માફક મેમબર ઠરાવીને તેઓના અનુમતે જમાખર્ચ કરી તે કામમાં સરકાર તરફ મુલતબા મકનદાર (તે સર ફોર્જદારી કામદાર) એઓને અધ્યક્ષ નેમી તેઓ તરફથી હમેતે લાગે તે મદદ આપવામાં આવીને એ અવેજ ઉપર સરકારનો અથવા સર શુખા વીગેરે કામદાર લોકોનો અખત્યાર ન રહેવા વીશે અબયપત્ર મળવા વીશે તે લોકોએ આપેલી કબુલાયતની નકલ સર ફોર્જદારી કામદાર માર્ફત આ તરફ મોકલ્યાથી તે નકલ હજુર રજુ કરીને વીનંતિ કરવાની કે આ બાબે સરકાર મરજીન રૂપ આપનારો શેરો થઈને મળવો જોઈએ, મીતી કારતક સુદ ૧૫ સંવત ૧૯૧૯.

(શહી) બાઉસીંદ.

એ બાઉસીંદે પ્રથમ હજુર ફોર્જદારીના મુખ્ય અધિકારી યાને Police Commissioner હતા, તે વેળાએ તેવણે સરકાર હજુર-માં એ યાદી લખેલી. એ બાઉ સીંધે પાછળથી દીવાન થયા હતા. આ ઉપરથી ખંડેરાવ મહારાજે નીચે મુજબ ઠરાવ કર્યો.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય માટે ખંડેરાવ મહારાજ.

નામદાર ખંડેરાવ મહારાજ, જેવણ એપીકયુરયસના કત્તા શત્રુ અને હરક્યુલીશના ચુસ્ત મિત્ર હતા, તેવણે તો આસુદગી અને તનખળનેજ પોતાનો મુદ્રાલેખ કરી રાખ્યો હતો. એટલે પોતે તદ્દોરસ્ત રહે, તો પોતાની રૈયતની તદ્દોરસ્તી માટે પણ તેમણે કાળજી હતી. તેથી તેમણે ફરમાન કાઢ્યુંકે:—પ્રાંત અદાવીશીના સરસુખાને હુકમ કે સદરહુ બાબતોનું કિતબ થાય તે રસ્તા દુરસ્તી વગેરે નીમેક્ષા ખર્ચમાં જશે. સરકારમાં જમા થવાનો નથી. કિતબ પ્રમાણે ખરાબર ખર્ચ કરીને કામ દુરસ્ત ચલાવવાની નજર રાખવા માટે સરકાર તરફથી મેમબર નિમવાનું થશે તેઓના વીડમાંને તથા તમે જે મેમબર મુકરર કરો તેઓના વિચાર

રથી કામકાજ ચાલીને શાશાન્નાદ જમા ખરચનો હીશાજ હજુર મોક-
લતા જવું. કદાપિ ઠરાવેલાં ઉપજમાં વશુલ આવવામાં કોઇ તરફથી
હરકત થશે તો તે મચકુર સરકારમાં જાહેર કરવો. એટલે વાજબી
પ્રમાણે મહદ આપીને ઉધરાણીની તજવીજ થશે. એ પ્રમાણે સદરહુ
લોકોને સમજીત આપીને આ શેરાની નકલ તમારી શહી સાથે તેઓને
આપવી, અને ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કોઈ સારો પ્રમાણીક માણસ સર-
કાર તરફે મેમબર તેઓને મુકરર કરી અપાવવો. તથા ઉંઘરાણી
વીશેની તમે નજર રાખવી. મીતી કારતક વદ ૨ સંવત ૧૯૧૯ મુ-
કામ આનંદ તાલુકે નાપાડ. દસ્તુર વામનરાવ લક્ષમણ ની. ફડનીશ.

આમ થવાથી નવસારીમાં સુધરાઈ ખાતું સ્થાપન થયું, અને
કેટલાક મેમબરોને પ્રજા તરફથી લીધા હતા. પારશી મ્યુનિશિપલ મે-
મબર લેખે તે વેળાએ દેશાધ બરજેરજી નવરોજી નિમાયા હતા. ત્યાર
બાદ એ સ્થાનિકસ્વરાજ્ય અધાધુનિમાં દહાડા કાઢવા લાગ્યું. તે છેક
ઈ.સ. ૧૮૮૬ સુધી તેવું ચાલ્યા કીધું. બાદ નામદાર સરકાર શયાજીરાવ મ-
હારાજ નવસારીમાં આવ્યા, અને તેવણે નવસારીને ઘણું આગળ વધતું
એક નવરંગ શહેર જોઇ લઈ, શહેરની રચના રોતકમાં સુધારો વધારો કરવા-
ના હેતુથી ખુદ પોતાને હાથે નિચે પ્રમાણે ઠરાવ લખ્યો, જેમાં તે નામ-
દારના કેવા અમુલ્ય વિચારો તે વેળાથીજ છે, તે જણાઈ આવશે.

સયાજીરાવ મહારાજના અમુલ્ય વિચારો.

મે. રા. બા. નોશારી પ્રાંતના મુખ્યા સા. તરફથી ફોજદારી હ-
જુર જા. નંબર ૨૪૩ તા. ૩૦ મે ૧૮૮૬ ની યાદી ઉપરથી શ્રીમંત
સરકાર માહારાજ સાહેબ (શયાજીરાવ) એઓએ પોતાને હાથે નિચલો
ઠરાવ કર્યો.

“ સર માધવરાવ એઓનો બીન તારીખનો મેમો જોયો છે. તેમાં
કનસલ્ટેટીવ કમિટી નેમવી એમ છે, તે પ્રમાણે કરવાને આ તરફથી
હુકમ લેવાની વિશેષ જરૂર નથી. ખેર. તથાપિ કમિટી નેમેલી અસ્તાં
હોમોને ખુશી છે. માજી દીવાનના હુકમાનુવયે શુભા લક્ષમણ જગન્નાથે
કમીટી કેટલોક વખત બરેલી હતી; અને ભયાં પછી તેમાં શું શું કામ
તથા તે કેમ થયું તેના હમે પોતે (શયાજીરાવ) એક એ પત્રો જોયાં.

નાયબશુબાએ કમીટીએ ભરવી એ યજ્ઞસ્વી થાવ છેકે કેમ અને નયસસ્વી થવાના કારણો સહજ પોતાના પત્રોમાં દરશાવેલાં છે. પરંતુ તે બીજે ઠેકાણેના નિયમોથી નવસારી અપવાદ સમજે છે. એ તેવણતું બોધવું અનુભવ સિદ્ધ કરી દેખાડવાને ભોડા ઉપર તથા સ્થાનિક અમલદારો ઉપર અવલંબી રહેવું છે. કેટલોએક વખત કમીટી ભરવાનો પ્રયાત અહીં ચાલુ હતો, એ ઉપર દરશાવ્યું છેજ. પરંતુ હુદ્દે તે સારો રેવાજ થોડી પછુ મુદત સુધી જીવતો રહેવાનો હતો, તે પ્રમાણે થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો; અને હતો કિંવા નહીં તેની સુદ્ધા અમલદારોને યાદ રહી નથી એ બીજકુલ ઠીક નથી. જો યોગ્ય અમલદારના મનમાં હતું કે કમીટી નેમવી પ્રસરત હતી તો તે સાર થયેલા રેવાજ આગળ જીવતો રહેવા ઉ-તેજનશી પાણી પાકને દરખત જીવતું રાખવાનું હતું, તેમ થયું નહીં એ સોચન્ય છે. આ એક મને લાગે છેકે હમારા નેટીવ ભોડામાં મોટી સોચન્ય વાત છે કે, તેઓમાં સતત (એક સરખો) પ્રયત્ન રહી શકેતો નથી. જોછએ તે વાત મળી તથા હસ્તગત થઇ એમ સમજાયું કે તેનું ફરી નામે લેવું નહીં. એ સ્વભાવના ચિન્હો ઉપરથી કમીટી સિદ્ધિએ જાય છેકે નહીં તેનો અને ખરેખર અદેશો છે. ખેર. અનુભવ ઉપરથી કહેવામાં આવે તે ખરું. હું એક બારગી સર માધવરાવ કરતાં પછુ વધારે આગળ જવા તથા સારાં મહત્વના સ્વરૂપ આપવા તૈયાર છું. પરંતુ એ સિદ્ધિએ ગયા વગર આગળ જવું મુનાશય ન સમજીને વૃત્ત છે તેજ કરવું. તેથી ફરમાવાની જરૂર નરતાં, ફરમાઈ છું કે consultative body ને યોગ્ય પ્રસિદ્ધતા વગેરે આપ્યાથી ભોડા જાસ્તી લક્ષ કદાચિત આપશે. એવા પ્રકારની મોઢેથી કહેલી સુચનાઓ કેવળ માહીતી માટે હું શરશુબાને દ્વારે સુદ્ધાં જણાવી ચુક્યો છું. આ સુચના સમજવાની છે. આ મ્યુનીશીપાલીટી ધણીજ જુની સંવત ૧૯૧૯ ની છે. ઉપરીના (consultative) હાથ નીચેના અમલદારે પ્રમાણીકપણે અમલમાં લાવવી ઘણું સ્તુત્ય છે. એવા ધણાજ અમલદાર હોય તો રાજરીત ભરભરાતે પોહોંચે છે. તા. ૫ જુન ૧૮૮૬.

(શહી) શ્રીમંત સરકાર મહારાજ શયાજીરાવની શહી છે.

મા. શરશુબા નોશારી જ. નંબર ૨૮૫૩

સહી મે. સ. બા. નવસારી પ્રાંતના સુબાસાહેબ તરફ માહલાં-

નીહાય શર સુખા તરફથી લખવાની કે

આપની યાદી ફોનદારી હજુર જી. નંબર ૨૪૩ તા. ૩૦ મે ૧૮૮૬ ની પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી સાહેબ ની. શ્રીમંત સરકારને નામે આવેલી શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની આગળ મુકવામાં આવી અને તે સંબંધી તેઓએ જે ઠરાવ લખ્યો તેનો ઉતારો આ સાથે મોકલ્યો છે, તે ઉપરથી તેઓના વિચાર આપના ભક્ષમાં સેહેજ આવશે.

નવસારીમાં મ્યુનીશીપલ કમીટી સ્થાપન થવા સંબંધી જે આપની સુચના તે યોગ્ય છે, પરંતુ આપની આફીશના રીકાર્ડ ઉપરથી આપણને જણાઇ આવશે કે, માજી દિવાન નામદાર સર. ડી. માધવરાવ સાહેબના હુકમથી તે વખતે મ્યુનીશીપલ કમીટીની સ્થાપના થઇ હતી. અને તેના કામ કેટલાએક દિવસ ચાલ્યાં. પછી તે ક્યારે, ને શામાટે બંધ પડ્યાં તેની માહિતી પડતી નથી. એટલા માટે હવે જે કમીટી સ્થાપન કરવાની છે તે કાંઇ નવીન સ્થાપન કરવાની નથી, પરંતુ આગળ થયેલા હુકમ પ્રમાણે જે વ્યવસ્થા ચાલી અને દરમ્યાન બંધ પડી તેજ પાછી ચલાવવાની છે. એટલા માટે આપની કચેરી મધેની ફાઇલો જોઇને જે ધોરણે કમીટી કરવાના કામ આરંભ્યાં હતાં તેજ ધોરણે આગળ ચલાવવાં જોઇએ.

હમોને લાગે છે કે, બની શકે તેટલી તાકીદે કમીટી ભરીને મ્યુનીશીપાલીટીના કામ તેઓની સલાહથી ચલાવવાં. જોકે માજી દિવાન સાહેબના હુકમમાં સલાહકાર કમીટી એમ લખેલું છે તોપણ હમોને લાગે છે કે, બહુમતે જ્યાં સુધી કામ ચાલી શકે ત્યાં સુધી ચલાવવાં જોઇએ. એમ થવાથી રૈયત લોક મ્યુનીશીપાલીટીના કામ ઉપર વિશેષ ઉત્સુકતાથી લક્ષ આવશે.

આવતા શાસના બજેટ, કમીટી આગળ આપણુ જાહેરી લાવીને જાસ્તી મદદ આપને સરકારમાંથી જોઇતી હશે તો આપના તરફથી લખાઈ આવવાની કૃપા થવી. એટલે સરકારને વીક્તિ કરવા ઠીક પડશે. તેજ પ્રમાણે મ્યુનીશીપલ કમીટીના નીયમ કેવા કરવા જોઇએ તે આપણુ કમીટીની સલાહથી ઠરાવીને મ્યુનીશીપલ ખાતાં તરફ મંજૂરી સાફ મોકલશો.

પેટામાંની શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની મીનીટ ઉપરથી જણાઇ આવશે કે સરકારની ઇચ્છા મ્યુનીશીપાલીટી સારા પાયા ઉપર લાવવાની છે. અને જે વખતે તે સારી અવસ્થામાં આવશે તે વખતે શેફરની

સુધારણા વિશેષ થશે એટલું જ નહીં પણ, લોકોને ફેટલાક અધીકાર હાલ નથી તે પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ પણ છે. એટલા માટે આપણ તથા કમીટીના મેમબર આ કામ લક્ષ લગાડીને ચલાવશો એવી આશા છે. તા. ૫ જુન ૧૮૮૬.

(શહી) લક્ષ્મણ જગન્નાથ માહાલાનીહાય શરણુબા.

નવસારી મ્યુનિશિપાલિટિ.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ પેહેલાં મ્યુનિશિપાલિટિ જેવું અંગ્રે કશું નોહોતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં સડકને બદલે ગધેરા હતી. મેતલ્લરોડને બદલે ધુળના ટગલામાંથી ચાલતું પડતું. જ્યાં તાતાબાગ હાલ છે ત્યાંથીતો દોષથી એકલા જવાતું નોહોતું. ઉંચા ટેકડાઓની વચ્ચે ખીણોમાં થઈને રસ્તો કાપવાનો હતો. તે ખીણોમાં ચોર છુટારાની પણ ધાસ્તી રહેતી. મ્યુનિશિપાલિટિની લાઘટ કે પાણી છંટકાવ જેવું કશું નોહોતું. સંવત ૧૮૧૮માં મ્યુનિશિપાલીટી સ્થપાઈ, અને આજે સુધરેલી સરકારના પ્રતાપે નવસારીમાં આશરે ૧૦ મૈલ જેટલી પાકી સડકો થયેલી છે. અધારી રોતે દીવાળતીના ૩૦૦ ઉપર ફાળુસો સળગે છે. નામદાર માહારાજને વડોદરા અને નવસારી એ બેજ શહેરોને મ્યુનિશિપાલિટિના એક સરખા નિયમે લાગુ કર્યા છે. મ્યુનિશિપાલિટિના પાંચ વાડ કરવામાં આવ્યા છે. ૧-થાણા જીલ્લો. ૨-મલેશર જીલ્લો. ૩-મોટા બજાર જીલ્લો. ૪-મોટા પારશીવાડ જીલ્લો. અને ૫- જોલવાડ જીલ્લો. શહેર સ્વચ્છતા માટે ૪૦ થી ૫૦ મંજીયા, ૫ શીપાઈઓ, ૧ મુકાદમ, ૧ ઇન્-સપેક્ટર, ૧ સેક્રેટરી છે. તેઓને માથે “ સુધારાઈ કામદાર ” નામે એક અમલદાર છે. જે પરસનલ નાયબ શુબા છે, તેમનાજ હાથમાં એ ખાતું છે. શહેરમાં પાણી છંટકાવ મુખ્ય ૨૫ રસ્તાઓ ઉપર થાય છે. પાણી છંટકાવ માટે મુખ્ય ૩ કુવા છે. રામબાઈ માતા આગળનો—સ્ટેશન તરફ ટેંકવાડા પાસેનો—અને કાલ્યાણાડી આગળ જુના થાણાના પાછલાબાર આગળનો. એ ત્રણ કુવા બસ નથી. એક અજબ જેવી ખીના નોંધવા ભેગ છે, કે મ્યુનિશિપાલિટિ બદલ એક પાઈના પણ કર લીધા વગર સરકાર પોતે પોતાની પાકીટમાંથી એ બધો તમામ ખર્ચ કરે

છે, કર જેવું કશું નથી. તો જોડે તોલ ટેલ લેવામાં આવે છે તે મ્યુનિશિપાલીટીમાંજ વપરાય છે. મ્યુનિશિપાલિટીની આવક નિચે પ્રમાણે છે:—સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટના રૂ. ૩૬૯૧—જકાતનું ઉત્પન્ન ૧૦૦૦૦—રખડતાં જનવરો ડાંખાંમાં દાખલ કરવાના દંડના રૂ. ૨૨૦ ભાજમાર્કેટના રૂ. ૧૨૪૦—મચ્છી મારકેટ (Fish Market) ના રૂ. ૧૫૦—માંસ મારકેટ (Mutton Market) ના રૂ. ૯૨—મ્યુનિશિપાલિટીની જમીનનું ભાડું રૂ. ૧૬૦—ઘરોમાં નવીન બારી બરસાક મુકવામાં આવે તેનું ઉત્પન્ન રૂ. ૫૦—ત્યા ખીજ પરચુરણ ઉપજ રૂ. ૫૦ એ પ્રમાણે આવક છે. અને ગ્રાંટ શિવાય કૃપાવંત સરકાર, મ્યુનિશિપાલ એસ્ટેબ્લીશમેંટ પાછળ લગભગ રૂ. ૭૮૫૦નો ખર્ચ કરે છે તેનો જુદો. વળી પબલીકવર્ક્સના કામો પાછળ નવસારી પ્રાંત માટે દર વરસે સરકાર દોઢલાખ રૂપ્યા ખર્ચે છે, અને કોઈ વરસે તો તેથીખી વધીને ૨ લાખ સુધી ખર્ચ કરે છે. વડોદરાની બરાબર શહેર લેખે મ્યુનિશિપલ બાબદમાં નવસારીને સરકારે શહેર ગણેલું છે, અને જેમ વસ્તી વધે તેમ ગ્રાંટ વધારવા ઠરાવ કરેલો છે. પ્રથમ સર. ડી. માધવરાવે ઇ. સ. ૧૮૭૭માં દર માણસે ૦૧ રૂ. ગ્રાંટ આપવા ઠરાવેલો, પણ કૃપાવંત માહારાજએ તા. ૧૦-૩-૧૮૯૨ ને દીને ૭૦૦૦થી વધારે માણસ થાય તો દર માણસે રૂ. ૦૧ની ગ્રાંટ આપવા ઠરાવેલું, છતાં અત્રેની મ્યુનિશિપાલીટી તે પ્રમાણે ગ્રાંટ મેળવતી નથી ! ત્યારે આપણી સરકાર આપણા સુખ માટે શું ઓછું કરે છે ? કુલ ખર્ચ ૧૦૯૫૦ સુધીનો સરકાર કરે છે. વળી સરકાર ખર્ચ કરે છે, અને સુધરેલા દેશોની માફક તેનો કારોબાર રૈયતના હાથમાં સોંપ્યો છે. ખત્રી, ગોલા, ધાંચી, કુંભાર, માડી ભાડેફેરવનાર વડીકને તો ચુંટણીનો હક આપ્યો છે ! અને કુંભાર, ખત્રી, વગેરે શહેર સમાજ થઈ શહેર સુધરાઈ વિષે વિચાર ચલાવી તેનો બદોબસ્ત કરે છે. હાલ ૨૨ મેમબરો છે. સુધરાઈ કામદાર-પોલીશનાયબશુખા-એક ઝીકચુડીવ એનજીન્યર-સીવીલસરજન-નવસારી તાલુકાના વહીવટદાર-અને સરકારી નિશાળના વડા શિક્ષક મી. નરભેરાંમ મણીશંકર જોશી એ ૭ મેમબરો સરકાર તરફના ચુંટેલા છે; અને મેસર્સ રૂદરજ મોહનભાઈ વકીલ-દેશાઈ મનચેરજી બરજેરજી-મણીશંકર અંબારામ શાસ્ત્રી-મુલ્લાં રહીમમુલ્લાં હામેદભાઈ-નગીનદાસ જીવજીભાઈ મારવાડી-બરશેદજી માણેજી વજીદદાર-કાવશજી હોરમજી દાદાચાંદજી-નવુમીઆં

હાજીમીઆં-ધેલાભાઈ ગોકળદાસ પારખ-કશન વનમાલી ખત્રી-નવરોજ ફરાંમજી તંબોલી-બહમનજી શાપુરજી ડેબુ-ફકીરમીઆં એનાયતમીઆં-નવરોજ ચાંદજીભાઈ મેહેતા-રતનજી દુલભભાઈ-અને છીયા ભમવાંન કુંભાર એ ૧૬ મેમખરો રૈયત તરફથી સુટી કઢાયલા છે. દર ત્રણ વરસે નવીન સુટણી કરવાનો ફરાવ છે. દર વરસે સરાસરી ૨૬ વખત કમિટિને બોલાવામાં આવે છે, ત્યારે સરાસરી ૧૨ વખત કોરમ મળે છે. હાલ ૧૯૦૩ વેરો દાખલ થયાથી ભંગી શેઠાની સંખ્યા બેવડી આણી છે.

સ્ટ્રોટર હાઉસ યાને બકરાં કાપવાનો એલાહીદો વાડો કરવાનું-બજારના રસ્તા પોહળા કરવાનું-મ્યુનિશીપાલ સ્ટોર હાઉસ-બંખાખાનું-મ્યુનિશીપાલ હોલ વગેરે બાંધવાના તથા ફાયરબેજ રાખવા માટેના કામે ચાલતાં હતાં, તેમાં કેટલીક બાબદ હાલના શુબા સાહેબ ખાસે-રાવના અમલમાં, અમલમાં આવના લાગ્યાં છે. વરિષ્ઠ કોર્ટના જડજ રા. બા. જનાઈન સખારામ ગાદગીલે નવસારીની સુધરાઈ વી-શે કહ્યું છે કે:— “ In Navsari the intelligent Parsi Community builds houses and lays out gardens in a style borrowed from Bombay reclaims land from the sea, and turns the course of rivers to irrigate the fields. ”

એક શેહેરના આવરદા ૭૫૦ વરસના ગણાયલા છે. પાદર જે-વી રિધતિ ઉપરથી લગાર કશયા જેવી હાલતમાં આવતાં ૨૫૦ વરસ લાગે છે. અને તે ૧સો તબકકો છે. ૨૫૦ વરસ તેને એક શેહેર થતાં લાગે છે, તે રબ્બે તબકકો. અને તેને છેક પડતીમાં આવતાં ૨૫૦ વરસ લાગે છે, તે ત્રીજે તબકકો છે. નવસારી હાલ ૨ જ તબકકાની અધવચમાં આવતી જાય છે. એકસો વરસમાં તો એક મોટું શેહેર થઈ પડે એવાં ચિન્હો જણાય છે. હુનશીકુઈના લતા તરફ પાછી વસ્તી વધવાનો સંભવ છે. હાલજ ઉત્તરે વેરાવળ, દક્ષિણે “ દેસાઈ કેસલ ” નામનો બંગલો, પૂર્વે કાલ્યાવાડીનું નાકું, અને પશ્ચિમે રેલ્વે સ્ટેશન સુધીનો ૬ મૈલનો ચકરાવો શેહેરનો ભાગ ગણાયલો છે. બધા મળીને મુખ્ય મોહોલ્લો ૧૧૨ છે. તેમાં મોટા બજારને એક મોહોલ્લો ગણતાં તેમાં ૨૦૦ ઘર આવેલાં છે, અને કાજ મોહોલ્લો તેથી ઉતરતો ૧૨૫ ઘરનો છે. તેથી ઉતરતો થાંણા મોહોલ્લો ૧૦૦ ઘરનો છે. એમ ઉતરતા ઉતરતા

મોહોલ્લા છે. કાઘળ એવું શહેર હશે, કે જ્યાં એકજ જથ્થે એકજ જાતના અને એકજ ધંધાના કે એકજ કુટુંબના મોહોલ્લાઓ નવસારીના જેવા હશે. નવસારીમાં તો તમામ પારશીઓ બે ભાગમાં એક જથ્થે વસે છે. ખત્રીવાડમાં ખત્રીઓજ, ગોલવાડમાં ગોલાઓજ, એમ વસે છે; એટલુંજ નહીં પણ એક કુટુંબના પણ એકજ મોહોલ્લામાં વસે છે, જેમ કે દેશાઈવાડમાં દેશાઈ કુટુંબજ વસે છે.

દરિયાઈ આયાત અને નિકાસ.

છેક પંદર વરસ ઉપર નવસારીમાં દરીયા માર્ગે નીચે પ્રમાણે આયાત નીકાશ થતી હતી. ફક્ત દરીયા માથેજ નીકાશ થતી ચીજોમાં રૂ. ૩૭૯૪ નો ખાલ-રૂ. ૮૬૭૭ નો ગોલ-રૂ. ૮૮૨ નો તલ, કેરી, સુરણ, અને આદુ-વીગેરે દરીયાઈ વાર્ષિક નીકાશ રૂ. ૧૩૩૫૩ ની થતી. રેલ્વે માર્ગે, અને પગ રસ્તે નીકાશ થાય છે તે તો જુદી છે. નવસારીમાં દરીયામાર્ગે આયાતમાં રૂ. ૨૮૭૪ ના નાલ્યર, રૂ. ૬૯૦ નો ખજુર, રૂ. ૧૦૯૯૮ ના બાંધકામના સાગલી લાકડાં, રૂ. ૫૭૫ ના સાટકા, રૂ. ૫૭૫ ના વાંસ, રૂ. ૨૩૦૫ તું સુખડ, રૂ. ૭૭૫નો ચુનો, રૂ. ૨૦૭૬ના ઘર બાંધવાના પથ્થર, રૂ. ૨૫૮૨ના ખુમલા, અને રૂ. ૩૦૦૩ ને આશરે બીજી ચીજો મળી રૂ. ૩૦૧૮૪ ની વાર્ષિક આયાત થતી. રેલ્વે માર્ગે તો જુદી.

કુદરતી ખનાવો.

આગ—નવસારીમાં આગ લાગવાનો ચાલ જવલેજ છે. સંવત ૧૯૪૦ માં ક્રયાજીરાવ મહારાજની સ્વારી નવસારી પધારી ત્યારે હુન-શીકુષ્ઠ આગળનો મંડપ સળગી ગયો તે, અને બીજી મોટામાં મોટી કોઈપણ વાર આગ લાગી હોય, તો તે ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં મોટા બજારમાં લાગી, અને ૧૦ દુકાનો બળી ગઈ, રૂ. ૧૫૦૦૦ સુધીનું નુકસાન થયું. આગ ઓળવવાના સાધન લેખે અનેના પારશી ભોંકો, ચાકતા પુખ્તાના જેવા છે. અસલતો જુજવીજ આગ લાગી હતી, અને તે નહીં જોવીજ

હતી. નવસારીને તેની પોતાની આગે તો કોઈ દિન ખરાબી કીધી નથી, પણ સુરતની આગે નવસારીનું ઘણું સત્યાનાશ વાળું છે. પીંદારા હુટારાના ડરથી સુરતમાંજ નવસારીના લોકો પોતાના ખત પત્રો, અને જીવ્યસભાવ રાખતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં તથા ઇ. સ. ૧૮૩૭ (સંવત ૧૮૯૩) માં સુરતમાં જે મોટા અગ્નિ કોપ થયો, તેમાં નોશાકરા-ઓનું બહુ બળી ગયું. આજેપણ નવસારીના પુષ્કળ ઘરોના અસલ ખત પત્રો મોજુદ નથી. સરકારમાં વૃદ્ધિ ખત પત્રો માંગતા, “તે તો સુરતની આગમાં બળી ગયાં,” એમ જવાબ આપવાનો અહિં આં શિરેસ્તોજ પડી ગયો છે. મોટા દેશાધવાળાઓની તમામ ખગીરોના ખત પત્રોની પેટી એ આગમાં બળી ગઈ હશે, એમ કેટલાક વખત વેર માનવામાં આવ્યું, પણ તે ખત પત્રો વગર તેઓની જામીરો જતી રહેવાનો જ્યારે કટાકટીનો વખત આવ્યો ત્યારે ખુદરતે ચારી આપી હતી, અને તેનો તવારીખમાં નોંધાયેલો એક બનાવ એવો મળ્યો છે કે, એક રાતે દેશાઈ એદલજીભાઈના સ્વપ્નામાં તેવજીના પુત્ર પિતા દેશાઈ નવરોજી-ભાઈ કહી ગયા, કે દસ્તાવેજો વીશે ફરર કરવી નહીં, તે સંજા સુરતના નજરઅંદાજી વલીભાઈને ત્યાં અનામત બચેલા છે. એ પ્રમાણે ૩ વાર એકજ રાતે એકજ પ્રકારનો સ્વપ્નો આવ્યો, અને વાત પણ ખરી પડી. તે મીઆં સાહેબે દેશાઈને બચાવા તે પેટી કાઢી લઈ પોતાને ત્યાં બચાવી હતી. તેપણ બીજા પુષ્કળ દસ્તાવેજો એ આગમાં દેશાઈઓના બળી ગયા હતા.

રેલ—જ્યારે આગનું નામ નવસારીમાં ખીલકુલ જેવું નથી, ત્યારે રેલ દર વરસે આવે છે. સાલ્હેર મુલ્હેરના પાણીથી પૂર્ણા નદિ બોલ બોલતાં જળમય થઈ જાય છે. ઇ. સ. ૧૭૮૧-૮૨ માં મોટી રેલ આવી હતી ત્યારે મોહાલક્ષાઓમાં હોડીઓ ફરતી થઈ હતી. તેવીજ મોટી રેલ ઇ. સ. ૧૮૮૧-તથા ૧૮૮૩ માં આવી હતી. તે વેળાએ પણ પારશી-વાડાઓમાં હોડીઓ ફરી હતી. મેહરજીરાણા લાયબેરીના નાક આગળ, અને દેશાઈવાડની અધવચમાં, સાંગાવાડમાં પૂર, અને તરાઉતામાં છેકવેર, તથા બગ્ગરમાં ભાજી મારકીટ સૂંઢી, અને થાણા સુધી રેલના પાણી આવ્યાં હતાં. તે રેલને લીધે આખો સાંગાવાડ પડ્યો, અને નવેસર બંધાઈ ગયો છે. છેક છેલ્લાં ચાર વરસ ઉપર તેવીજ મોટી રેલ અને આવી હતી. પણ પૂર્ણા નદિએ ઉતર તરફ પોતાનો બીજો રસ્તો પણ હાલે શોધેલો હોવાથી જોર જણાવ્યું નોહવું.

પુછડયો તારો—નવસારીમાં ઇ.સ. ૧૮૫૭ માં અને પછી ઈ.સ. ૧૮૮૧-૮૨ માં આકાશ ઉપર મોટી સાવરણી જેવાં પુછડાં સાથેનો પુછડયો તારો જણાયો હતો. અને ઈ.સ. ૧૮૬૩માં મોટું સુર્ય ગ્રહણ થયું હતું. ઈ.સ. ૧૮૧૯ માં મોટો ધરતીકંપ અતરે થયો હતો. પક્ષમ પર પોદેલા પડી ગયા હતા. રસ્તે ચાલતાં લોકો ચકરી આવી પડી ગયાં હતાં. ઘણાં ઘરો તેથી નેખમાયાં હતાં.

માતાનો કોપ—ઈ.સ. ૧૮૯૬ થી મુંબઈમાં ખ્રીસ્તીક શીવરથી મરકી શરૂ થઈ તે વેળાએ માત્ર નવસારીજ એવું શહેર નિવસ્યું, કે જ્યાં એકપણ સ્થાનિક કેસ મરકીનો બન્યો ન હતો. ખુદાનું ધારેલું તેજ થાય, પણ તેમાં માનવીના પ્રયત્નની જરૂર પણ ના પાડી શકાય નહીં. અત્રેના રાજ-પ્રજાહિતવર્ધક શુભાસાહેબ આસેરાવના ચાંપતા ઉપાય મરકી અટકાવાને માટે ચાલ્યા. તે ઉપરથી માતાનો કોપ, જે ૨૫ વરસો પહેલાં અતરેના ગોલવાડમાં પુર નેશમાં ચાલ્યો હતો, તેજ અત્રે ઉભરી નીકળ્યો. ગોલવાડમાં ધરેધર ધુણતારીઓ નીકળી લગભગ ૬૪ જણીઓ તેમાં ધાંચણ, ધોભણ, મોચણ, ગોળણ, વિગેરે ન્યાતિઓ પૈકીની સ્ત્રીઓને માતા આવી, અને કંઈ કલ્પના થઈ નહીં શકે એવી અજબ જેવી રીતે તેણીઓ કલાકો અને દહાડાઓ ગણત્રિ સુધી પોતાની ડોહીને ધડ ઉપર ફેરવ્યા કરતીઓ હતી. અંગ્રેજલોકોમાં સેંટ વીટસીસ દાન્સને મળતી આ ધર્મી ઝનુનની અસર છે. કેમકે તેમાંની કેટલીકોને સત્તાવાલાઓએ ઢોંગ માની આતશ ઉપર વટીક ચલાવી નેઈ હતી. એ માતા હસકી વર્ણના લોકમાં આવવાનું કહે છે. ૨૫ વરસ ઉપર પણ એજ કોપ ચાલ્યો હતો. ગોલવાડના વડ આગળના માતાઓના થાંતક આગળ હંમેશાં, એ ધુણવાનો વા લાગેલી સ્ત્રીઓ ધુણે છે. ગામે ગામથી વેહેમી લોકોના ટોળાં એ માતાનો કોપ નેવા અતરે આવ્યાં હતાં. તે માતાઓ ભવિષ્ય વાંણીઓ ધુણતાં ધુણતાં કહેતી હતી. મરકીની આગાહી અને ખીજ કાપોની અગમચેતી જણાવતી હતી. શાલ આખાદ થશે કે ખી-આખાદ થશે તે તેણીઓ જણાવતી. વરસાદ કેવો થશે, ધાન્ય કેવું પાકશે વિગેરે સુખ દુઃખોના ભવિષ્ય પુછે તેટલાં કહેતી હતી. કેટલીકા હાથમાં આતશના કકડા લઈ ચોળી નાંખતી. એ વિગેરે પુષ્કળ ચેતક ચાલ્યું હતું. પાછળથી પોલીસે એ માતાઓને ધમકી આપી ઉઠાડી મેલી હતી. તેમ ન થયું હોત તો સાંભો વખત વેર તેમજ ચાલત. કેમકે મોકા ધધોખપો છોડી તે ઉપરજ પડ્યાં હતાં.

દુકાળનો કાળ.

ગૂજરાતમાં અને તેથી કરીને આપણા નવસારીમાં મુખ્ય ૩ દુકાળો પડ્યા હતા. સડતાળો-સાહડો-અને અગણોતરો, એવા ત્રણ દુષ્ટ કાળો નવસારીએ દીઠા છે. સંવત ૧૮૪૭ (ઇ. સ. ૧૭૯૦) માં પડેલા દુકાળને સડતાળો, સંવત ૧૮૬૦ (ઇ. સ. ૧૮૦૪) માં પડેલા દુકાળને સાહડો, અને સંવત ૧૮૬૯ (ઇ. સ. ૧૮૧૨) માં પડેલા દુકાળને અગણોતરો એવાં સંક્ષિપ્ત નામો આપ્યાં હતાં. તેમાં સડતાળો ધણો જખરો હતો. તેવારે રેલેવેનું સાધન ન હોતું, તેથી સુકાળવાળા ભાગમાંથી દુકાળવાળા આ ભાગમાં દાણો ભાવી શકાયો નહીં. છુટ્ટા કણીઆઓએ વરસાદ જરા થોડો પડ્યો કે પોતાની દાણાની વખારોને તાલ્યાં મારવાનો અને દુકાળ નહીં તો મોંઘવારી પાડવાનો રસ્થો અતરે ધણો ચાલતો. એકવાર સંવત ૧૭૮૮ માં તો વરસાદ સારો પડ્યો, અને અનાજ સારો પાક્યા છતાં, અતરે દુકાળ પાડવામાં આવ્યો હતો. કહે છેકે સડતાળામાં અનાજ મોંઘું અને ધી સોંઘું હતું. તેથી કહેછેકે ભુખે મરતાં નોશાકરાંઓએ અડાચાં તથા લીપેલા પોપડા-ને ધીમાં તળીને ખાઈ પેટ ભર્યું હતું ! અરેરે ! આપણા અસલી નોશાકરાંઓને જનવરતું જાણ વટીક ખાવામાં લેતું પડ્યું હતું ! એ સડતાળાના કાળ કરતાં વળી અગણોતરો ધણો સખત કહેવામાં આવે છે. સડતાળામાં જે સ્થિતિ નવસારીની હતી તેજ સુરતની પણ હતી. કવિ નર્મદાસંકરની સુરતની મુકતેસર હકીકતમાંથી ઉતારાનો ઉતારો અત્રે આપણે કરીશું; કેમકે આખા ગૂજરાતમાં એક સરખો દુકાળ હતો.

“ એ દુકાળ એવો તો ભારી હતો કે, વરસાદ મુળગો વરસ્યો નહીં. ને અનાજ ખીલકલ પાડ્યું નહીં. ધણી મોંઘવારી ચાલી, એક રૂપીઆનું ૮ શેર અનાજ મળતું. ને તે પણ સો પચાસ રૂપીઆનું સામટું જોડ્યે તો ન મળે. જેની દુકાનમાં અનાજ હતું, તે પણ વેચી શકતા નહીં, કેમકે ગરીબ લોકો ભુખે મરવાને લીધે છુટકાટ કરતા. એ ચાર દહાડા વધારે પોહોંને એટલું અનાજ તો કયાંથીજ મળે ? બંગાલી ચોખાની માંસડીઓ પુરી પડતી નહીં, કેમકે વાંદાંજીની ખેપ વરસમાં એક એ વાર થતી. સાહુકારો ખચ્ચર ને ધાણી ચણા વહેંચતા. તે ખાઈ, પાણી પી,

ગરીબ ગુરખાં સુધે રહેતાં. કેટલાંક આપણાં ઘોરને ખાવાની કુસકી ખાઈ રહેતાં. કેટલાંક ગરીબો મ્હોલે મ્હોલે ફરીને આસાંમણ માંગી પીતાં. કેટલાક આખરદાર લોકો ભુખે મરવાથી કુવોટાકું કરતાં. છોકરાંએને ભુખથી ટળટળતાં જોઈને તેઓના માખાપો તેઓને અશ્વની કુમાર લઈ જઈ સહુ તાપીમાં કંપલાવતાં. કેટલાક નિર્દય માતકીઓ, પોતાના છોકરાંને મારી નાંખી તેનું માંસ ખાતા. સુના રૂપાની જથ્થોસો સસ્તે ભાવે લોકો વેચવા કહાડતા, તોપણ તેના લેનાર મળતા નોહોતા. તડકો અતીસે પડતો. મરકી પથ્થુ ખુબ ચાલતી. એટલા તો લોક મરતા કે સરાહના દરવાજા ખુલાર અને નવસારી દરવાજા ખુલાર નવાખે એ મોટા ખાડા ખોદાવ્યા હતા. તેમાં મુડાં નાંખાતાં. ગરીબ ગુરખાંનાં તથા કેટલાક કોળી દુબલાનાં મુડાં તો રસ્તે રહી જતાં. એ દુકાળ દહોડ વરસ રહ્યો. ” વળી સંવત ૧૮૬૦ માં પડેલો દુકાળ તો સડતાળાથી ઉતરતો હતો, પણ અમણોતરો જળરો હતો. ગુજરાતમાં અને તેને લીધે નવસારીમાં એ દુકાળ જળરો કેહેર વરસાવી રહ્યો હતો. તેનું દરામણું જમાન “ સુરત અખખાર ” ના ઉતારા ઉપરથી ઉતારો કીધાથી સમજશે.

“ અમણોતરો કાળ ધણાએ સાંભળ્યો હશે. લોકો એ વખતે કળયુગ આવેલો કહેતાં. અને ગુજરાતમાં પડ્યો માટે ગુજરાતના લોકોના પાપનું પરિણામ સમજતા. તીડ એ સુકવણાના પેગામ ગણાય છે. ૧૮૧૦ માં જંગાલા તરફથી તીડ નીકળ્યા તે ૧૮૧૨ માં મારવાડ લગી આવ્યા. તેઓએ ખેતર અને ઝાડ એવી રીતે ખાઈ નાંખ્યાં કે જાણે બજેલાં ધરના ઠાંબલાં ઊભા હોય એવાં ઝાડના થડ દેખાવા લાગ્યાં. મારવાડ પુર કરીને એ તીડ ગુજરાતમાં ફાખલ થયા, તે નર્મદા લગી આવ્યા. અને ૧૮૧૨ ના ચોમાસા અમાકિ નાખુદ થઈ ગયા. મારવાડમાં વરસાદ પડ્યો નહીં તેથી મારવાડના બહુ લોકો ગુજરાત આવ્યા. તેમના પગલાં આવતાંજ ૧૮૧૨ માં ગૂજરાતમાં વરસાદ પડ્યો નહીં, તેથી ગુજરાતને, ગૂજરાતી અને મારવાડી બેનું પોપણ માથે પડ્યું. ભાવ વધતા ગયા. પૈસાદાર લોકો ધરમાં દાણો ભરતા ગયા. પણ મારવાડીઓ બહુજ સંતોષી કે દુકડો મળે તે પરજ સંતોષ માન્યો. તેમની પાસે પૈસા મળે નહીં તેથી મજૂરી જાગે એવાં ખાંધકામ ઉભાં કર્યા; પણ કાણ જાણે હરામખોરીથી કે પછી હમેશ સખાવતનો દાણો મળવાને બરોસે કોઈ મજૂરીએ લાગ્યા નહીં. હવે દાણો છેક મોઢો થયો. મારવાડમાં

જુખમરો પડ્યાથી લોકો હીંચાં નાસી આવવા લાગ્યા, અને દરેક મોટાં જાહેર રસ્તાપર ઝાડ નીચે ટોળે ટોળાં પડવા લાગ્યા. રોગ અને મરણ વધી પડી. તે વખતે મારવાડીઓ પડતા ત્યાં મરતા, અને ઢાહીને ગંધ ઉડતી તોપણ તેને કોઈ ઠેકાણે પાડતા નહીં. આ ગંધથી મરણ વધતી. વડોદરામાં સરકારે મુરડાં ઠેકાણે પડાવ્યા છતાં ઘણાં મોત થયાં તો ખીજી ગાયકવાડીમાં જ્યાં બધી ગાયકવાડી ત્યાં કેટલાંક થયાં હશે ! અમદાવાદમાં આ કાળથી ૧૦૦૦૦૦ માણસ મરણ પામેલાંને અડધનો નીકલ્યો હતો. વસ્તી અરધી થઈ ગઈ હતી. કેટલાંક ઘરે તાળાં દેવાયાં. કેટલાંક ખાલી થઈ ગયાં. નાસવાનો પણ એલાજ ન હતો. મરણ એટલાં ઉપરા સાપરી થયાં. કે શહેરમાં બળતણ ખુટ્યું ત્યારે ઘરના ઢાંઝા બાળી મુદડાં બાળ્યાં; તે પણ પુરતાં મલ્યાં નહીં. અરધાં બળેલાં મુદડાં સાબરમતીને કાંઠે રખડતાં. તે બતાવતું કે પોતાના વહાલાંને ઠેકાણે પાડવાની સરખી ટક ન મળી તો હાદેશો કેવો મોટો હશે. એ શહેરમાં રોગ જે ખરાબી કરી તે એક ગળખ. રોગ વના એક ધર ખાલી નહીં. કુટુંબને કુટુંબ ધસડાઈ ગયાં. બાળીને આવે તે પેઢીમાં ડાહ્યોના કામ તૈયારજ. અને એટલાં મોત વધ્યાં કે, મરહોના આશરા લાગ્યા નહીં. બાળવા ગયલાંને બાળવાનો વખત આવ્યો. તેથી મરહોને ઠેકાણે ઓરતો ડાહ્ય તરીકે મુરદાંઓ લઈ જતી, અને અગ્નીદાહથી સંતોષ માની આવતી. જે ધર્મ ક્રિયા મરદ વના થાય નહીં, તે ઓરત કરે; અને આખરે ઓરત પણ કરનાર ન મળે, એના જેવો ગળખ, હે ધર્મધર ! હવે પછી ન પડશે. ” સુરતની તવારીખના કર્તા મી. એલજી પટેલે એ વીગેરે ઘણા બ્યાન આપ્યાં છે.

એ પછી ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં આ જગ્યામાં દુકાળ નહીં પણ મોઘવારી થઈ હતી. આજે રેલ્વેની દોલત એવા કરગ દુકાળનો દુટ કાળ વહી ગયો છે. ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં ભારે દુકાળ પડ્યો, ત્યારે નવસારીમાં તેની ઝાઝી અસર જણાઈ નહીં; તોપણ ‘ શ્રી નોશારી મોઘવારી ફંડ ’ સ્થપાયું. અને તા. ૧ જુલાઈ ૧૮૯૭ થી તા. ૧૦ અક્ટોબર ૧૮૯૭ સુધી ગરીબોને સસ્તો અનાજ આપવાની દુકાન નીકળી હતી. ખાં. સા. કાવજી. હે. દાદાચંદજી-મેસર્સ ન. દ. તા. બેલી-માણેકલાલ. શી. વકીલ-રેદરજી. મો. વકીલ એઓ સાથેમળીને રા. બા. ખાસેરાવજીના આગ્રાથી ફંડ રૂ. ૭૦૩૩ સુધી ભેગું કર્યું. એ અરસામાં ૧૮૮૪ મણ અનાજ ખાધો, તેમાં મોઘો અનાજ સાવી ગરીબોને સસ્તે

ભાવે વેચતાં નુકશાન રૂ. ૪૨૦૦ મયું. અને તોપણ ફૂંડ વધ્યું છે. વળી પારશીઓ માટે એલાહીદું ફૂંડ થતાં ૩૧૫૧ રૂ. ભરાયા તેમાંથી ૩ વાર ગરીબ પારશીઓને ઘર બેઠાં અનાજ પુરૂં પાડવામાં આવ્યું હતું.

તેમાં નવસારીના પારશીઓએ રૂ. ૩૦૪૦-મુ'બંધના તા. ચીનના પારશીઓએ રૂ. ૧૭૭૮-હિંદુઓએ રૂ. ૧૮૩૫-અને મુસલમાનોએ રૂ. ૩૮૦ ભર્યા હતા.

વૈદ વંશ.

રૂખી વર્ધદ.

નવસારીમાં હરી ભટ નામે એક વર્ધદ સત્તરમી

સદીમાં થઇ ગયા છે. તેઓ પ્રથમ ભટ

હતા, પણ પાછળથી વર્ધદનો ધંધો કરવા લાગ્યા. તેવણને પ્રખ્યાત ૩ પુત્રો હતા. રૂખી, રૂઘનાથ, અને નાહના. તેમાં રૂખીની પ્રસિદ્ધતા વિશેષ હતી. એ રૂખી વર્ધદ સંવત ૧૭૫૨ ના અરસામાં થયા છે. નાહનપણ્યામાં વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરી આયુરવેદ શાસ્ત્ર યાને વર્ધદક શાસ્ત્ર, તથા મંત્ર શાસ્ત્ર, વેદીક શાસ્ત્ર (વેદ ભણવાનું) એ ત્રણેવ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થઇ રૂખી વર્ધદ વિદવાન કહેવાયા. રૂખીને ઘણા વરસની ઉંમર સુધી સંતાન ન હોતું થયું. બંનેવ ભાઈઓ એકસંપથી રહેતા હતા, પણ સ્ત્રીઓમાં કળ્યો એ સંસારનો સળો હોય છે, તેમજ બન્યું. ધણેક વખત એકસંપ આદ્યા બાદ રૂઘનાથના ખતલામાંથી એવો ઉદગાર નિ-કળ્યો, કે જે દહાડે તે દહાડે બધું છે કાણું ? તે બધાના માલેક તો હમેજ છીયે ! એ વાતથી રૂખીની ધણીઆંણીને ખોટું લાગ્યું, અને રૂખી એ બ્યારે તે બીના સાંભળી ત્યારે દુઃખી થયા. તેથી મનમાં માઠું લાવી નવસારીથી નીકળી સાત કોશ ઉપર આવેલાં માસા ગામની નજીકના મહાકાળીના સ્થાન આગળ ગયા, અને દેવીનું અનુષ્ઠાન માંડ્યું. તે અનુષ્ઠાનનો પ્રયોગ સાત દિવસ સુધી લુખે ખાસે કરતાં દેવી પ્રસન્ન થયાં, અને રૂખી પ્રગટ થઇ પુછ્યું કે, વરંજી ? યાને કે શું ? હવે છે ? માંગવું હોય તે માંગ ! રૂખી સંસ્કૃતમાં પુણી હતી, એટલે પાછો જવાબ આપ્યો કે, મને સંતાનની પ્રાપ્તિ થાય એવું કરો ! દેવીએ પ્રસન્ન થઇ એક શિશુન યાને નાલ્યર આપ્યું, અને કહ્યું કે, ભા, એની શેવા પુણ

હમેશા કર ! તેથી સંતાન પ્રાપ્તિ થશે. તેજ પ્રમાણે ત્યાંથી તે ના-
લ્યર લઈ રૂપી ધરે આવ્યા, અને ધર આવી પોતે તેની શેવા પુનઃ
કરવા માંડી. અને ભાઈથી જીવ રહ્યા, તથા આગલાગ છુટું પાડ્યું. કે-
ટલેક વખતે સપુતની પ્રાપ્તિ પણ થઈ ખરી. તેનું નામ તે પરમેશ્વરનો
આપેલો હોવાથી ભગવાન કરીનેજ રાખ્યું. ત્યારબાદ પોતે વધેક વિ-
ધાના બળથી કેટલાક રાજવાડાઓમાં ફરી, બહુ દરદીઓને સારા કરી
પોતે મોટી નામદારી મેળવી. તે સાથે, પોતે પોતાના કુટુંબના નિર્વાહ
માટે થાપ એટલું મોટું વતન પણ કર્યું. આ નાલ્યર હજુપણ ૨૦૦
બરસ થયાનું જેવું તે તેનું રૂપીના હાલના વારસ વધદરાજ ગોવીંદભાઈ
ફકીરભાઈના ધરમાં મેળવે છે. અને તેમાં વાટી હજુ હાલે છે, જેના
ધરમાં તે નાલ્યર છે તેના ધરવાસા તો આજેપણ તેની પુનઃ દરરોજ કરે
છે. એ રૂપી વધદને સુરત અઠવાળીની ધણી લોકોએ એક સરદીફીકેટ
આપેલું છે, તે જેવાથી આપણને અસલી કાળમાં કેવા પ્રકારની સંજીવ
સરદીફીકેટ અપાતી હતી તેનો ખ્યાલ પણ થશે.

શરદીફીકેટ:—“ સંવત ૧૭૧૨ વરસે શન ૧૧૦૩
ફસલી માદરવા સુદ ૧.....જોગ લી. સરકાર સુરતનાં પ્રગણાં
કશવે નોશારી વગેરે તપશીલે લખા પ્રમાણન દેશાઈ તથા પટેલ જત
નવસારી મધ્વે મા રુઘી હરી બ્રાહ્મણ જોગ્ય જન દસ આયુર્વેદ પ્રવીણ
છે તે જાણી અમે સર્વે એ મટ રુઘીને વરખાસન શ્રી કૃષ્ણપ્રીત તલે
તપશીલે લખા માફક ચાલતાં પેઢી દર પેઢી જહાલગી અમારો વંશ
તથા એહોનો વંશ રહે તાંહા લગી કરી આપૂં છે જે એ વરખાસન લેઈ
પોતાનું ઉદર પૂરતી કરે ને જે કો પ્રાણી કષ્ટ પાંવે તેહને નીસપ્રહી
થઈ પરમારથ અડસઘ કરે જે તે શ્રી કૃષ્ણ કૃપાથી આરોગ્ય થાઉ.”

એ સરદીફીકેટ ઉપર પ્રા. વલસાડના હરી મધુ શા. ૨, રૂઘના-
થજી મકંદજી કશવે નોશારીનાના શા. ૨૧, સરભોજી, તેલાડી, પારભોજ,
કામરેજ, ચીકલી, મહુવા, બેશ્વર, ચોરાશી, ટીંબા, મરોલી, વ્યારા,
વગેરેના દેશાઈઓએ શરદીફીકેટ ઉપર શહી કરી, રૂપી વધદને વર-
ખાસન આપવાનો દરેકે આંકડો ભરેલો છે. તે ઉપર પારશીઓ તેહમુલ
સુહુરાજ અને રસ્તમ ખરેશંદજી એ બે જણના મતાં છે.

જાગવાન વર્ષદ.

એ વર્ષદ સંવત ૧૭૭૫ ના અરસામાં થઈ ગયા છે. પ્રખ્યાત રૂપી વર્ષદના એવજી પુત્ર હતા. આયુર્વેદમાં પૂર્વિજ્ઞ થયા હતા. અને પોતાના વખતમાં નવસારીમાં વર્ષદનો ધંધો કરનારા એકલા પ્રખ્યાત વર્ષદ એવજી હતા.

આળસુકંદ વર્ષદ.

એ વર્ષદ સંવત ૧૮૦૧ માં થયા છે. રૂપીના કરતાં પણ એ વર્ષદના પરાક્રમે વધારે છે. નવસારીથી એવજી કાશી જનારસ જઈ ફટલાક વિદ્યાભ્યાસની વૃદ્ધિ કરી પોતે ધણી કીર્તિ મેળવી હતી. એના હાથથી હજારો દર્દીઓ સાજા થવા લાગ્યાથી તથા ભોંયપર સુરદાં લેખે નાંખેલાં વટીક એવજી ઉઠાડયાની પ્રખ્યાતિથી, તથા ચાલતાં હાલતાં સાગસમા તંદોરસ્ત માણસના મોહોટ આમમચથી પારખ્યાથી, દેશપ્રદેશ નવસારીને એવજી પ્રખ્યાત કરી દીધી હતી. આસપાસના ગામડાંઓ અને ૧૦૦ કોશ સુધીના શહેરોના લોકો એવજીની પાસે દવા કરાવા આવતાં, અને વરસો સુધીનાં ચાલુ હોદ્દાં દુઃખ દરદ સાફ કરાવી હશી ખુશીથી પોતાને ધરવતાં હતાં. તેઓએ વર્ષદાંના ધંધામાંથી હજારો રૂપીઆ મેળવી હજારો રૂપીઆ ધર્મ કર્મ અને વીધિ નિયમ ઉપર ખર્ચ કર્યો. રાજના સંખ્યાબંધ પરાણા તથા દરદી લોકો એવજીના ધરમાં ધામો નાંખતાં, અને પુષ્કળ વ્રાહ્મણો રાજ એમને ત્યાં જમતા. એવજી ઔપધોની તેમજ દરદોની નવીન શોધો વટીક કરેલી કહેવાય છે. દરદોના નવા ગુણા ગુણ ઉપરથી નવાં દરદો શોધક ધારવામાં આવે છે. એવજી ધણા રાજવાડાઓમાંથી ઇનામો મેળવ્યાં હતાં. એવજીને ગાયકવાડ સરકાર તરફથી રૂ. ૬૭ વર્ષાસન મળતું હતું, તે આજે પણ તેમના વંશજોને મળે છે. વાંસદા સંસ્થાનમાંથી તેમજ સુરત ખાતે મોગલાઈમાંથી એવજીને મોટાં ઇનામો મળ્યાં હતાં. સુરતના નવાબોના વર્ષદ લેખે ધણા વખત ત્યાં રહેવું પડતું હોવાથી સુરતમાં પોતાનો એક સુકામ રાખી પીંદારાઓની ધાકથી ધણી ઉત્તમ કીર્મતી દવાઓ ત્યાં સંતાડતા. કહે છે કે સુરતથી માદ્રામાં ખેરીને એકવાર નવસારી આવતા હતા, તે વેળાએ ખેતરમાંથી જીવારના માળા મધેના ચલ્યાંને મારેલા ગોદુણો એક ગોળા ગાડીના પૈડાંને એવો તો જોરથી લાગો, કે પોતે અંદર બેઠેલા છતાં એવજીને પણ ચકરી આવી ગઈ. ગાડી ઉભી રાખી તે ગોદુણ ફેંકનારના બાપને બોલાવી કહ્યું, કે એ છોકરો ૩ દહાડામાં મરી જશે. એકુએ રડી પડી તેનો ઉપાય કરવા કહ્યું. એટલે પોતે કહ્યું, કે એ

દરદીના પેટમાં એવો એક કાડો છે, કે એને હવે પાણીની બહુજ શોષ લાગશે, અને તે પીધાથી તે મરી જશે, માટે તુર્ત જઈને એને એક શેર મીઠું તેલ પાછ દે, એટલે તે છવડો મરી જઈ કાલે બાહાર નીકળી પડશે. તેજ પ્રમાણે થયું, અને ખેડુત પાછળથી નવસારી આવી પોતાની ઉત્તમ ખેલની એક બેડી એક નવીન માદા સહ ઈનામ દાખલ આપી ગયો. એવી એવી અજબ જેવી એવશ્યની વાતો ઘણી છે. તદબીરે જેમ મોટા હતા, તેમ તકદીરે પણ બળવાન હતા. વાંસદાના રાજાને કાંઈ ગરમીનો વ્યાધિ થયો. માણસો ઘોડાવા આગ્રામાં. પોતાનો તેલેવારનો દહાડો હોવાથી એક દવા તેઓ સાથે મોકલી આપી કહ્યું, કે કાલી મીરચી (કાલાં મરી) માં એ દવા પાછ દો ! પેલા માણસો મરીને બદલે મરચાં સમજ્યાથી તેમાં દવા આપી ! તકદીરે જોરાવર એટલે રાજા સારો થયો, અને ઈનામ મોકલ્યું ! એ વખતે ૩ છોકરા ભવાંનીશંકર, ગાંડા, અને પ્રેમાનંદ હતા. પ્રેમાનંદ બીજી બાયડીને પેટનો હતો. વૃદ્ધકાળ થયો ત્યારે તેણે આતુરશન્યસ્ત લીધું. યાને કે તાત્કાલિક વિચાર થતાંની સાથેજ દેહ છુટતી વખતે જે શન્યસ્ત લેવા માં આવે છે તે લીધું. તેણે “ નારાયણ ” કરીને, ગંગાધર શાસ્ત્રીની ધર્મશાળા નજીકમાં ભૂમિદા કરી, ત્યાં તેમના છોકરાઓએ રૂ. ૨૦૦૦ ખરચી એક દેવળ બાંધાવેલું હતું છે. ત્યાં માહાદેવની પ્રતિસ્થા કરેલી છે. અને દેવાળયનું નામ “ નારાયણેશ્વર ” આપેલું છે. આજે પણ તેની પુજા, યાગ, દીવો ખતી વીગેરે વિધિ થાય છે. એ વખતે શ્વાન સંધ્યાધિક સદ્કર્મમાં પુર્વિજ હોવાથી અસ્વસ્થામાં* એવણે ત્યાં આવેલા કહેવાય છે. “ બાળમુકતને તો અસ્વસ્થામાંએ દર્શન દીધેલું ” એવી નવસારીમાં કેહવત પડી ગઈ છે. એ વખતના છોકરાઓ ભવાંનીશંકર—ગાંડા—અને પ્રેમાનંદ જે થયા તે પણ વખતમાં કુસળ હતા, અને અગ્રે પ્રખ્યાત થઈ ગયા છે. તે બધાનો દરરોજ પુજા સાર પુરણેશ્વર જવાનો રેવાજ હતો. ભવાંનીશંકરને વિનાયક, અને

* જે પ્રમાણે પારશીઓમાં કેજુશરો પાદશાહ, અને પેશાતન દસ્તુર હજારો વરસ થયાં મુકેનશીન રહી જીવતા રહેવાનું મત છે, અને તદોરશ્તી માં તેઓના નામો જીવતાં માણસની માફક લેવાય છે, તેજ પ્રમાણે હિંદુઓમાં—અસ્વસ્થામાં, બળી, વ્યાસ, હનુમાન, વિભિષણ, કપાચાર્ય, અને પરશુરામ એવા સપ્ત રૂપિયાને ૭ રૂપિયો જીવતા, જંગલોમાં રહેતા હોવાનું મત છે. તે ૭ રૂપિ પૈકીનો એ અસ્વસ્થામાં જણાવો.

ગાંડાને દેશવરામ કરીને છોકરા હતા.

ફકીર વર્ધદ.

એ ફકીર વર્ધદ પ્રેમાનંદના છોકરા હતા.

એવણના બાપ તથા બપાવા નાહતી ઉમ-

રમાંજ ગુજ્યા હતા. ફકીર વર્ધદ આયુર્વેદનો (વધદાંતો) અભ્યાસ ધણો વખાણવા જેવો કર્યો હતો. બાળમુકનના વખતનો કેળવાયેલો એક નોકર નામે રાખા કરીને હતો, તે ગુટારા ગુટતાં એટલેનો હુશીયાર થઇ ગયો હતો, કે બાળમુકનની દવાની બધી ક્રિયા વગેરે સર્વે ઉત્તમ માહિતી ધરાવા લાગ્યો. ફકીર વર્ધદ નાહતા હોવાથી કેટલોક વખતવેર તેણે અ-ને ફકીરભાઈના માય સામબાઈએ પોતે ગુના વખતનું એ વધદાંતું કારખાતું મન માનતી રીતે ચલાવ્યું હતું. એ સામબાઈ વધદરાણી વધદાંમાં બહુ કુશળ હતાં. તેઓએ ફકીરભાઈના અભ્યાસમાં બહુ મદદ કરી. ફકીરભાઈ કેળવાઈને પરિપક્વ થયા પછી પોતેજ ધંધો ચલાવ્યો. તે વખતે દેશાઈને ઘેરના વધદનું માન મોટું કેહવાતું, અને તે સુખી વધદ કહેવાય. રૂખી વધદથીજ દેશાઈને ધરના તે વધદ ગણાતા, પણ ફકીરભાઈએ વિશેષ પ્રિયતા મેળવી. દવા અને દર્દની ચિકિત્સામાં તથા દરદી સાબું થશે કે નહીં તે પારખવામાં સાંમબાઈની જેવી તારીફ હતી, તેવીજ ફકીરભાઈની હતી. કાલ્યાવાડીના દેશાઈ ધરાણાના પણ પોતેજ વધદ હોવાથી ત્યાં પણ મહત્વ હતું. દરતાં હરતાં આદમીના મરણ પીછાંણે-લાં, અને કંઈકને ભોંયે નાંખેલાં એવણે ઉદાસ્યાં હતાં. તેવણની તેવી પરિક્ષા કરેલાં માણસો હજુ હૈયાત છે. એવણ સંવત ૧૯૨૬માં ૬૦ વરસની થયે ગુજ્યા. એવણ પછી એવણના છોકરા નરોત્તમભાઈ થયા તે પણ બાહોશ હતા, પણ ટુંકમાંજ તેમનો અંત આવ્યો.

૨ જી ભગવાન વર્ધદ. ફકીરભાઈને ૪ બેટાઓ નરોત્તમ, ભગવા-ન, દયાશંકર. અને ગોંવીદભાઈ થયા. બી-

જી ભગવાન વધદ, વધદકમાં કુશળ હોવા સાથે ધર્મ નિયમમાં મ-જબુત યકીનના હતા. પાછળથી પોતાનો રોજગાર વટીક દેહ સાધન કરવા માટે પોતાના ચાલાક ભાઈ ગોવીંદભાઈને સોંપી, ધર્મ ધ્યાન ઉપર લક્ષ આપવા લાગ્યા. દેહકપ્ટ—ઉપાશન—ટૂંટટૂતાદિ—પુનઃઅરચ્યા એવણે અહોરાત્રિ નખળી દેહ છતાં છેવટ લગી કર્યું. સંવત ૧૯૪૬ માં ગુજ્યા. ગુજરતી વખત સુધી ધર્મ ઉપરની આરથા અજળ જેવી રાખી હતી. તેવણ પછી તેવણના ભાઈ તે આજના સુપ્રસિદ્ધ વધદ-રાજ ગોવીંદભાઈ, એ જુના વંશનો ટેક ટેકાવી રહ્યા છે. અને સારી

નામના મેળવી કુળને દીપાવે છે. એ ભગવાંન બાધના ના કુવરઆઈ વધદરાંણી બાળ રાગમાં અને આંખના દર્દ પારખી સાજાં કરવામાં નવસારીમાં ધણાં વખણાઈ ગયાં છે. એવણે પોતાના બેટાને વધદાંતો બણા અભ્યાસ પોતે કરાવ્યો હતો.

રૂગનાથ વધદ. હરી વધદના બીજા છોકરા રૂપનાથ પણ ધણા કુશળ હતા. તેઓ ૧૭૫૨ના અરસામાં થઈ ગયા છે. એવણના વંશમાં નામદારી મેળવનારા આનંદરામ વધદ—ત્યા વિજયરામ વધદના છોકરાઓ તુલનારામ વધદ—અને જદુભાઈ વધદ બહુ પ્રખ્યાત થયા છે. કહે છે કે, નવસારીના એક શુભાસાયે આનંદરામને જરા વાંકું ચતાં બોલબોલતાં તેનો આત્મા તેના શરીરમાંથી કઢાવી શક્યા હતા ! ! એ કથા આગુએ રાખતાં તુલનારામ અને જદુરામની કિર્તી ધણી છે. જદુભાઈ હજી હયાત છે. પણ એ દોસાણની વધદકળા આગળ ભલા ભલા વિદ્વાન ડાકટરો હેરત પામે છે. એક દરદી બધા ડાકટર વધદથી હાથ ધોઈ છેવટે પણ એવણની નજર પાડવામાં મોટો રાહત સમજે છે. એવણ મંત્ર શાસ્ત્રમાં તથા વેદિક શાસ્ત્રમાં પણ મહેર થયલા છે. એવણના બેટા સુરજરામ પણ તેવાજ કુશળ છે. અને જદુભાઈના પૌત્ર ધીરજરામ પ્રાણજીવકરે તો દેશી વધદાં સાથે એલ. એમ. એન્ડ. એસ. થઈ ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમાં છે. એ શિવાય એ વધદ વંશમાં બીજા ધણા કુશળો થઈ ગયા છે, અને હજી પણ કેટલાકો સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવતા જાય છે. નવસારીમાં એ વધદ વંશ ધણું જીતું અને માન પામેલું છે. તેજ પ્રમાણે જોશી કુટુંબ નવસારીમાં સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ જોશીઓના પરાક્રમેની નોંધ લેવાનું આ જમાનામાં અને આ તવારીખમાં બરાબર ન જણાયાથી હાલ તુર્ત તે વંશની તવારીખ મુલતવી રાખી છે.

નવસારીના નુર સતાગર. *

સૈયદ સાદાત વીશે આપણે આગળ કહી આવ્યા, પરંતુ સમેટીના

* જોકે આગાખાનની અને પીરોની પેઢીના જમાનાનો મુકાબલો મળતો નથી, તોપણ દાદુએ બતાવેલા નવસારીના મુખ્ય પીરની પેઢી નીચે પ્રમાણે છે:—

નાનજીઆંણી સાહેબના જોગજોના વૃતાંતના ૪ ભાગો ઉપરથી ત્યાં હાલના ગાદીનશીન પીર હાગમશાહે હમેને રૂબરૂ હકીકતો બતાવ્યા ઉપરથી જે હકીકત હમે નિચે જણાવી છે, તે ઉપરથી આખા હિન્દુસ્તાનમાં જેટલા પીરોની દરધા છે, તેમાં સર્વોત્તમ અને શ્રેષ્ઠ નવસારીના દૂર સતાગરની દરધા ગણાય છે. દૂર સતાગરનું 'ખીળું' નામ સૈયદ સાદાત છે.

માતાપંથીઓના “ધેલમી આરાધ” (૧) નામના ભજનમાં “અમીની પાવર લઈ નુરસતાગર પાંદ પધારશે,” છત્યાદિ ભવિષ્ય વાણી વર્ણવેલી છે. તે પ્રમાણે તેમની આ તરફ (હિંદમાં) પધરામણી થઈ હતી. નૂર=જેત; અને સતા=શક્તિ અથવા સત; અને ગર=ગુર થાય છે. શક્તિપંથી આ મહાગુરને બહુ માન આપે છે. નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદના દેશો તરફ અક્ષમુતના(ર) વાલી, અલી ઝીકરતલ સલામે મોકલ્યો હતો, અને હિંદુસ્તાનમાં ઈમામતનું કામ એ તોશાકરા પીરથી જનરી થયું હતું. હિંદુ ધેલમીઓની ખાસ નેમ પ્રમાણે, માતા પંથીઓને પ્રીય થવા પોતે મુસલમાન છતાં માતા પંથીઓને પસંદ પડે એવું હિંદુનું “નૂરસતાગર” નામ રાખ્યું હતું. મુસલમાનોની આગળ “સૈયદ સાદાત” એવું મુસલમાની નામ બતાવ્યું હતું; પણ હાલથી તે બે નામથી ઓળખામ છે. ધેલમી ઉપદેશકોની રીતિ, ફારશી શાયર શેખસાદીની શિખામણને મળતી આવતી હતી કે:—

સાદીયા ગર વસ્લ ખાહી, સુન્નેકુન બા ખાસો આમ;

બા મુસલમાં અલા અલા, બા હિંદુ રામ રામ.

નખી મહમદ મુન્તકા, ઈમામ હસન, કાશમસાહ, અહમદ અલી, સતગુર નુર, ઈમામદીન, મહમદ મનસુર, ગાલબદીન, અબદુલ અઝીઝ, મુશતનશર બિલ્લા, અહમદ હાની, કાશમશાહ, મહમદ, મહમુદ, મહોબદીન, ખાલકદીન, અબદુલ મુમન, ઇસલામદીન, સલામદીન, રામશદીન, નશીરદીન, સાહેબદીન, સદરદીન, હસનકબીરદીન, તાજદીન, પંદીઆદ જ્યાં મરદી, હૈદર, અલાઉદીન, કાશમશાહ, નશીર મહમદ, દાદુ, આગા હસનશાહ, મહમદ, આગા અઝીઝ, મેરાબેગ, આગાઅલી અકબર, આગાઅલી અન્કર, હસનઅલી, અબુલ કાસમઅલી, અબુલ હસનઅલી, ખીખી ફાતમત, આગા અલીશાહ, આગા મહમદ સુલતાન.

૧ ધેલમદેશના તે ધેલમી કહેવાય છે.

૨ અલમુત=એ ઈમામોની મુખ્ય ગાદીની જગા છે.

૩ નૂરસતાગરનો “સદાઈ” શબ્દ જોગપંથના જ્ઞાનોમાં પણ આવે છે.

યાને સૌની પ્રિતિ મેળવવી હોય તો સૌ સાથે સમ્યક્તાથી વર્તવું, મુસલમાનની આગળ અલ્લાનું અને હિંદુની આગળ રામનું નામ લેવું. નવસારીના એ નૂરસતાગરનું વર્ણન બોમ્બે પંથનાં ઘણાં જ્ઞાનોમાં છે. તેમાં “ રમત ” નામનું જ્ઞાન મુખ્ય છે, તેનો સાર હુંકામાં લખ્યું છે.

આ જ્ઞાનના પ્રારંભમાં એમ કહ્યું છે કે, “ શિષ્ય પુછતે હો સ્વામીજી આજ કળગુગ મધ્યે પરિભ્રમ્ય ક્યાંથી આવ્યા, તે ભેદ કયો સરજનહારજન સતગુર સો દેવ વાચા સુણો હો મુનીવરો. ” આ સખ્દનો સાર એવો છે કે, નવસારીના નૂરસતાગરના શિષ્યોએ તેમને ઇશ્વરના અવતારનું માન આપ્યું છે. એ વાર્તામાં લખે છે કે, નૂરસતાગર સંતર-દ્વીપ ધેલમદેશ તરફથી ગૂલરાતના પાટણ નામના ગામમાં આવ્યો, તે જો ત્યાંના એક મંદિરમાં શિવની પિંડી ઉપર પગ મુક્યો. પૂંજરીએ તેને વાંચ્યો, અને જણાવ્યું કે, આ દેવ ઉપર રાજા સિદ્ધરાજ કુલ ચલાવે છે તેના ઉપર તું પગ કેમ મૂકે છે ? પીરે કહ્યું, કે તારો એ દેવ હોય તો તેને બોલાવ ! પૂંજરીએ કહ્યું, પથ્થરની મૂર્તિ બોલે નહીં. પીરે હુકમ કરવાથી મંદિરની સર્વ પ્રતિમા જગત થકા ગઈ, તે વૃત્ત અને ગાયન કરવા લાગી, અને બીજો ઉપરનાં વાજાંત્રના ચિત્રોમાંથી મધુર સ્વર નિકળ્યા ! પૂંજરી અચરતીમાં પડ્યો, અને તેણે આ ખબર તરત રાજાને પહોંચાડી. તે રાજા, “ જનીપા ” નામના જોગી જોડે મંદિર આગળ આવી પહોંચ્યો, અને પીરનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર જોઈ પડ્યો. આ પછી જનીપા અને પીર વચ્ચે કેટલીક પરિક્ષા ચાલી. જનીપાએ એક દંડ આકાશ ભણી મોકલ્યો. પીર ની મોજડી તે દંડને પાછી લઈ આવી ! આવા ઘણા ખેલ આ વારતામાં લખ્યા છે. તે બધા અહિં લખવાની અગત્ય નથી. અતે જનીપા અને તેના સાથીઓ પણ પીરને નમ્યા, અને ધર્મ માંગ્યો. પીરે તેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો. એ પ્રસંગે એ પીરના ઘણા શિષ્ય થયા. તે પછી એ પીર પાછો પોતાને ધેલમદેશ ભણી ગયો ૪ એ પી.

“ રાજતલસડા ” નામની તવારીખમાં અલમુતગઢના હાકમોનો ઇતિહાસ આવેલો છે, તેમાં હજરત અલીએ નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદમાં મોકલ્યાનું લખ્યું છે તે અલી બીન અબુતાલેબ નહીં, પણ અલીહસનઝી દરતલસલાંમ, જે તે વખતે અલમુતગઢનો હાકમ હતો તેણે મોકલ્યા હતા. એ ઉપરથી નવસારીમાં એ પીર કેમ આવ્યા તેનું મૂળ સમજાય છે.

રના ખીખ ભાઈનું નામ ઇમામ હશેન હતું. ઉપલી વારતામાં લખે છે કે, જ્યુડીપના નવસારીના ગામમાં રાજ સુરચંદને ધેર કુંવરીને જન્મ થયો, તેનું નામ તેણે “પાળણદે” રાખ્યું. બ્રાહ્મણોએ ભવિષ્ય કહ્યું કે, એ કન્યા તમારું તારણ કરશે. કુંવરી મોટી થઈ. રાજાએ તેના સગપણનો વિચાર કર્યો. પણ કુંવરીએ જણાવ્યું કે, મારો વર ઘેલમદેશમાં છે, તે મને વરવા અહિં આવશે. રાજાએ કન્યાને એક જુદી મેડીમાં રાખી; ત્યાં તે પીર નૂરસતાગરનો જપ કરતી હતી. રાજાની કુંવરીએ એક પારધીને રોજ હરણું સવાશેર માંસ લાવી આપવા હુકમ કર્યો હતો. તે પકાવી તેમાંથી એક આંગળી બોળાને હોઠને લગાડતી. ઘણાં વર્ષો વીત્યાં પછી નૂરસતાગર નવસારીના જંગલમાં આવ્યો. ત્યાં તેના સતથી પશુ પક્ષીનો મોટો મેળાવડો થયો. બધાં પશુઓ મેળાવડામાં ગયલાં હોવાથી તે દહાડે પારધીને હરણું ન મળતાં તે મેળાવડામાં ગયો. તેને પીરે હરણો પાસેથી માંસ અપાવ્યું. જે હોઠને લગાડતાં કુંવરીને પીરના આવવાની ખબર પડી. કુંવરીએ આ વાત રાજાને જણાવી. રાજા પીર પાસે આવી પગે પડ્યો. પીરે તેમને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો.

પીરના લગ્ન.

પછી પીરને પાલખીમાં બેસાડી રાજ દરબારમાં લઈ આવ્યો, અને તેની બેઠે

કુંવરીનાં લગ્ન કર્યાં.

આ લગ્નની ધામધુમને માટે કહે છે કે, “મારા કોશકા માંડવ” ની કેહવત એ લગ્નથી પડી. નવસારીથી ગંદીવી સાત કોશ સુધીનો લગ્નનો મંડપ તાંબવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાં સૂધી લાઈટ કરવામાં આવી હતી ! અને એક તળાવ દુધનું ભરાવ્યું, તથા ખીજું શરબતનું ભરાવ્યું. અને જે લોકો લગ્નમાં આવ્યાં હતાં, તેમને તે બેમાંથી ગમે તે, ગમે તેટલું પીવાની છુટ હતી. એ લગ્નથી નિયલાં નામોની ઉપતિ થયેલી કહે છે. “નવસારી” નામના અર્થ આગળ જણાવ્યા તે થોડા હોય, તેમ વળી એ નામ એ લગ્ન સાથે તાલુકો રાખતું જણાવામાં આવે છે. નૂરસતાગર નઓસા (ફારશીમાં નઓસા એટલે વરરાજ) યાને વરરાજ ક્ષેત્રે અને આવી આરાસ્તે થયા, તે ઉપરથી નઓસા = વરરાજ; આરાધ = આરાયસ્તન ઉપરથી તેનો નવસારી થયો કેહવાય છે. વળી લગ્નમાં લોકો લાઈટનો હોડો બેવા જે જગાએ જતાં તેઓ બોલતાં કે ગંદીવી (યંદુઈ = રોશની) બેવા થાય

બાઇટ જેવા જર્મિએ, તે ઉપરથી તે જગાતું નામ ગંદેવી પડ્યું કહે છે. જે તળાવમાં દુધ ભરાયું તેનું નામ “ દુધ્યું, ” અને જેમાં શર-
ખત ભરાયું તેનું નામ “ શરખત્યું ” તળાવ એમ નામો પડ્યાં કહે
છે. શરખત્યું તળાવ આ દરવાની દક્ષિણે નજીકમાં, અને દુધ્યું તળાવ
દરવાની પશ્ચિમે આવેલું, આજે પણ એજ નામોથી ઓળખાતાં છે.
એ દરવા આગળનાજ ફલ્યાંમાં હજરત સૈયદ સાદાતનું એક લંગર
(સદાહતું) ચાલતું હતું. જ્યાંથી ફકીર ટુકરાઓ અને ગરીબ ગુરખા
ઓને રોજ ભાતદાળનું સદાહત મળતું હતું. જે ઉપરથી તે ફલ્યાંનું
નામ “ લંગર પર ” આજે પણ બોલાય છે.

ચચ ચાકરની ચતુરાઈ. લગ્નની રીતમાં ધણા સરંજામની સાથે
સુરચંદ રાજાએ ગંગા નામની ચાકરડી,
અને “ ચચ ” નામનો ચાકર આપ્યો. નવસારીમાં પીર નૂરસતાગ-
રના ધણા સુરીદ થયા. તેમાંથી થતી મોટી પેદાયશ જોઈ, ચચનું મન
ભગડયું. તેણે પીરને કેકણે પાડી પોતે પીરની જગ્યા ઉપર આવવા
વિચાર કર્યો. પીર સમાધિમાં હતા ત્યારે ચચે પાળણ્ણે ખીખીને સમજા-
વ્યું કે, પીર સમાધિમાંથી જાગૃત ન થાય તો આપણી શી ગતી થાય ?
માટે એ વિષે આપણે પીરને પુછી માહિત થયું જોઈએ. ખીખીએ
તેમ કહ્યું. પીરે કહ્યું કે, મારા શરીર ઉપર માંખ ખેંસે, ત્યારે સમજવું
કે, મારા શરીરમાં જીવ નથી. આ વાત ખીખીએ ચચને કહી. ચચે
સમાધિની હાલતમાં પીરના બદન ઉપર ખાંડ છાંટી. તે ઉપર માંખ
ખેસવાથી તેણે પીર ખરણ પામ્યાની વાત જાહેર કરી, અને દફન ક-
રાવ્યો. *સોમનાથના દેહરામાં સેખશાહીને મળેલા ધુતારા હિંદની માફક, પી-
રની કબરની બાજુમાં ચચે ખાડો ખોદી, પોતાના એક ચેલકાને કંઈ બેદ ભ-
ણાવી સંતાડ્યો; અને પોતે પીરની ગાદીનો વારસ છે એમ શિખોને જાહેર
કર્યું. તેની સામે “ ચોટ ” નામના પીરના બીજા ચેલકાએ દાવો કીડા-
વ્યો. અતે આ વાતનો ખુલાસો મેળવવા તેઓ શિખો સમેત પીરની
કબર પાસે ગયા, અને સવાલ કરતાં કબરમાંથી એમ અવાજ થયો કે,
“ ચોટ ત્યાં ખોટ અને ચચ ત્યાં સચ. ” આ બોલવું પીરનું નહીં,
પણ ચચના ચેલકાનું હતું. આવી તરેહનો કોઈ પીરથી ખીખી શકાયો નહીં.

* ધારગરીથી લોંબક વાત આવવાનો કિસ્સો મને અત્રેની જુદા મ-
શહદમાં હવે નજર નજર જોયો છે, તેમ એ પીરની દરવામાં ખીખી તેનોજ
હોવાનું કહે છે.

પીર પોપટ રૂપ ધ્વજ કબરમાંથી નીકળી આવ્યો. * યય નાહો. અને ધ્વજ
મના પુસ્તકો સમેત મેઘવાળોના પાડામાં ગયો, અને તે વડે મેઘવાળોને
બોધ્યા. * એ પીર ૪૮૭ હીજરીમાં ગુજર્યા હતા. આ કથામાં
સિદ્ધરાજ જોડે તેનો સંબંધ બતાવ્યો છે. રાસમાળામાં સિદ્ધરાજનું
વૃતાંત છે, તેમાં સિદ્ધરાજે ધ. સ. ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩ સુધી
રાજ્ય કર્યાનું લખ્યું છે. એ ખીનાને અલીઝિરતલસલામની હ-
કિકત ઉપરથી ટેકો મળે છે. તે એવી રીતે કે, એના વખતમાં
નૂરસતાગર અલમુતમાં હતો, એવી વાત “ માતાંગના કવીત ” માં
છે. અલીઝિરતલસલામના વૃતાંતમાં તેની વફાતનો સન ૪૮૭ નહીં
પણ ૫૬૧ હીજરી બતાવેલો છે. આ પીરની દરબા આપણા નવસારી
શેહેરમાં છે. એ પીરના શિષ્યોને ધણાખરા પીર ઇમામદીને, નવસારીનો
નૂરસતાગર અમારો દાદો થાય, એમ સમજાવી વાળી લીધા હતા;
અને તેની દરગાહ પણ તે પછી તેમના વંશવાળાઓના કબજામાં આવી

* પીર કબીરદીનનું જ્ઞાન જેમાં ઇશ્વરને વૈરાટ સ્વરૂપ યાને જગતનું ઇ-
શ્વરને રૂપ આપીને દર્શાવેલો છે, તે જ્ઞાનમાં “ હેન્દા ” શબ્દ વીરો લખ્યું
છે તે કહેવાથી હાથીદાન જેટલું પુણ્ય થાય, અને “ કાયમ પાયા ” કહેતાં
ઘોડાદાન જેટલું પુણ્ય થાય. ખોલ લોકો ઘટપાટનાં સ્થાપન અને ઉત્થાપન વ-
ખત આ શબ્દો બોલે છે. તેની ઉત્પત્તિ વીરો કેટલાક કહે છે કે, પીર સદર-
દીને કેકશેહેરમાં જન્મ રૂપે તપશ્ચર્યા કરી ત્યાં તેને ઇમામે કૃપાવંત થઈ
“ હેન્દા ” (હીજડા શબ્દ જનું અપભ્રંશ જણાય છે) કહી બોલાવ્યો, ત્યારે
તેણે કહ્યું, “ કાયમ પાયા. ” એટલે ઇમામ જે અમર છે તેને હું પામ્યો.
વળી ખીનું મત એ છે કે નવસારીના સૈયદ સાદાત જ્યારે કબરમાંથી પોપટ
રૂપે નિકળ્યા, ત્યારે “ ચોટ ” શિષ્યોને કહ્યું કે “ હેન્દા. ” એટલે પીર
સજીવન છે, તેની સામે તેઓએ “ કાયમ પાયા ” કહ્યું, જમ કહે છે.

“ હેન્દા ” અને “ કાયમ પાયા ” એ સતપંથીઓના, ક્રીમેશન પંથની
માફક, ગુપ્ત શબ્દો છે. કોઈ માણસ કોઈ સતપંથીને જામ કહે કે, “ હું સ-
તપંથી છું, મને ક્રિયામાં સામેલ કરો. ” તેની ખાત્રી કરવા સાથે તેને
“ હેન્દા ” કરીને કહે છે. તેના જવાબમાં જો તે “ કાયમ પાયા ” કહે
તો તેને દાખલ કરે છે. હાથ મેલવામાં પણ તેવો ગુપ્ત દર્શાવે છે. તે
એવો કે, અંગુઠાને પકડી પછી રીતસર હાથ આપવો. અંગુઠાને પકડવો, એ
અદ્વૈત મતની નિશાની છે. એટલે જાક ખોલ-સત્ય-અને ખીનું સર્વ મિથ્યા.

* મેઘવાળ=તે ટેકા લોકોનો ગરૂરો. એ પ્રમાણે જોતાં ટેકાઓના ગરૂરા-
ગરૂર (બાહ્ય) ની ઉત્પત્તિ પણ નવસારી સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે.

હતી. એ દરગાહ ઉપર શિષ્યો પૈકી સુમારે ૨૫૦ પાઘડી દરીદ્ર * આપે છે, તેમાંથી નવસારીના પુંજરી અને દરગાહનો ખર્ચ ચાલે છે. એ પીરના શિષ્યો, કણ્થી, ખારવા કોળી ઇત્યાદિ છે. અસલ એક ઓટલા ઉપર એ પીરની કબર હતી. મી. નાનજીઆણી કહે છે કે તે ઉપર બો-જાઓએ ઉધરાણું કરી દરવા બનાવી હતી, તેને સુમારે સો વર્ષ થયાં હશે. તે પછી તેને વધારવાના ખર્ચમાં બોજા શેઠ કાસમખાઇ નાથાખાઇ અને બીજાઓએ મોટી રકમો ભરી હતી. એ પીરનો આરસ દર વર્ષે રમજાનની ૧૭ મી તારીખનો ભરાય છે. ત્યાં એના મુરીદ અને બોજા લોકો તથા બીજા જ્ઞાતિના માણસો પણ એકઠાં થાય છે.

વળી હાલના ગાદીનશીનનું એવું કહેવું છે કે, એ શોનાના કળશના ગાદીનશીન પીરો અલી કબીર અને હાશનશાના વખતમાં એ દરવા સ-મારવાને બાંહેને ફેટલાકો, ભોંયમાં સુરંગ પાડી નૂરસતાગરના પ્રેતવાલી પેટી લઈ જવાની ગોઠવણ કરતા હતા. પશ્ચ તેના સતને લીધે તે પેટી જેમ જેમ ભોંયરું ખણાતું ગયું તેમ તેમ, નીચે જમીનમાં ઉતરતી ચાલી. અને પાછળથી રોજો નમી ગયો, અને તેના ગુંબજમાં ફાટ પડી. ગાદીનશીન ખાહાર મામ મયલા, તે આની ખબર થતાંજ આવ્યા. અને તેમને નુર સતાગરે આગાહી કરાવી તે પ્રમાણે પથ્થરો પુરતાં ભોંયરું ખંધ થયું. તોપણ રોજા ઉપરની ફાટતો હજુસુધી રહી ગઈ છે, જે આજેપણ બતાવામાં આવે છે. પછી, કહે છે કે, માહારાજ ખંડેરાવ, જેવણ મુસલમાન ધર્મને બહુ માન આપતા, તેઓએ ખાસ દરવા કચો, કે આવું કામ કરનારા પૈકીના કોઈએ હવેથી આવવું નહીં, આવે તો ૨૫૦ રૂપિયા દંડ લેવો. અને તે પ્રમાણે એકવાર અમલ પણ કરીએ કહેવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા ભાગો ઉપર જે પીરોની દરવાઓ છે, તે ઘણે ભાગે નવસારીના આ પીરના મૂળ્યાં છે. “ બરાનપુરવાળા ” અને “ આડીઆ ” પંથીઓ, એ પીરની ખાસ ઓલાદના નથી, પરંતુ

*દરીદ્રજાત એટલે કમાઈમાંથી અઢી ટકા કાઢવા તે. જકાત એ ના-તવાનોનો હક છે. પેગંબરનો કે તેમના જાએનશીનો માટે નથી. કહે છે કે બોજા લોકો બાબરી ઉતરાવા હજુબી જ્યારે એ પીર આગળ આવે છે ત્યારે સા રૂપિયાની જકાત આપે છે. તેમાં ૧૧ રૂપિયા આ ગાદીનશીન અને ૧૧ રૂપિયા આગાખાન લીએ છે. બીજા નજર લોકમાં પણ એજ પ્રમાણે નિસો નિમનો દિસો છે.

દત્તક કહેવામાં આવે છે. એના સંપત્તિમાં નવસારીની ખાસ ગાદીવાળાની ઓલાદ વચ્ચે અને તેમના વચ્ચે મારામારીઓ વટીક આવી હતી. જેમાં સરકાર પણ વચ્ચે પડી હતી. અને તેમની મારામારીનો નિવેડો આણુવા પેઢેલાં કાજુપુર તે હાલ કાદીપેદર ગામે દિલ્લીથી ખાસ વજરે આવી દરાવો કરેલા છે. બરાનપુરના પીરની ગાદીના જાએનશીન શુલામ રસુલ ઉરેં ખાવા સાહેબે નવસારીની દરવા માટે દાવો ઉઠાવ્યો હતો, પરંતુ હીજરી ૧૧૮૭ માં બરાનપુરવાળાઓનો દરાવ એવો થય્યો જણાવામાં આવે છે, કે એ ગાદીવાળા જો પૂર્ણા નદિ ઓલંગીને નવસારીમાં દાખલ થાયતો રૂ. ૧૦૦૦૦ આપે. અને નવસારીની દરવાના સૈયદ સગીર તથા તેના બેટા સૈયદ કબીરના વખતમાં હીજરી ૧૧૫૯ માં આડીઆ પંથી પૈકી સીંધી કોમના સાજી સવાઇએ એ દરવા માટે બાંધા ઉઠાવ્યો હતો. તેથી જો તેઓ ફરી બાંધા ઉઠાવે તો રૂ. ૨૫૦૦૦ લેવાનો દરાવ ગાયકવાડ સરકારે કરેલો જણાવામાં આવે છે.

ખોજપંથના જ્ઞાનોમાં એમ કહ્યું છેકે, એ પીરની એકવાર બેઠ લીધા વિના ચોરાસી લાખ ફેરાની મુક્તિ થતી નથી. એ જગ્યા નવસારીના ઈમામશાહી સૈયદોએ આગાખાનને કબજે ન આપવાથી, મી. નાનજીઆણી કહે છેકે, સંવત ૧૯૨૨ ની શાલમાં તેની સત્તા ખેંચી લેવામાં આવી હતી એમ કહેવામાં આવે છે. x

ઈસમાયલી સુઝરાની ચોપડીમાં નુરસતાગરનું બીજું નામ “ નુર-મહમદ ” એવું બતાવ્યું છે. નુર સતાગરને શુજરવાને ૭૫૦ નહીં પણ ૮૨૮ વર્ષ થયાં છે. તેમજ એ પીરની ઉંમર ૩૫૦ વર્ષની કહેવામાં આવે છે ! અને કહે છેકે વર્ષમાં છ મહિના તેઓ સમાધિમાં રહેતા, અને ૬ મહિના દુન્યાંદારીમાં રહેતા, તેથી તેમની ઉંમર ગણવામાં કેટલીક ત્રુટિ થયલી જણાય છે.

નુરસતાગર યાને નવસારીના સૈયદ સાદાત પોતે જ્ઞાની હતા. શિષ્યોને પણ અંતનો બોધ તે તેવોજ કરતા હતા. એના શિષ્યો એને ઈશ્વરનો અવતાર ગણતા હતા, અને બ્રહ્માનો અવતાર પણ લેખતા. એ વાત માતાપંથીઓ પાસેથી મળેલા દશ અવતારના જનનમાં છે. અને તેનીચે પ્રમાણે નવસારીમાં ગવાય છે:—

xકહે છેકે તેને માટે આગા હશનઅલી સાહેબ નવસારી આવેલા, પણ તેઓ કંઈપણ વિશેષ કર્યા વિના પાછા સિધાયા હતા.

“ સત જુગમાં પ્રભુજી ચાર અવતાર લીધા, પ્રથમ કૌરવ અવતાર લીધો, કૌરવરી માતા પદ્માવતી તેને પેટે અવતર્યા, પીતા પૂર્વરખ કહીને; માન સરોવરમાં યુદ્ધ કીધો છે, ત્યાં મદ કીટક દેતને માર્યો છે; દેતની માતા તો સપ્રાદેવી પિતાતો નારાકંશ, તેનો દીકરો તે રાખસ અવતર્યો, તેને ધરતીનો મધ ચાખે, તેનું નામ મદકીટક તે માર્યો ત્યારે બીજો અવતાર મચ્છનો લીધો, તેની મા સંખાવતી, પિતા અતી-તરખ, ગુર સોગ્ગતદ તે સંખા દાણુવ કાળે અવતર્યો; સંખવો બ્રહ્મા-જીના વેદ હરી ગયો, તેની માતા જનમદેવી, પિતા સામેરીરખ, તે હંસના ખેત્રમાં માર્યો છે; ત્રીજો રૂપ વારાહીનો લીધો, તમ્મર દાણુવ દેવ યુદ્ધ કીધો, વારાહીરી માતા તો પદ્માવતી પિતા દેવરખ, ગુર દેર-ચંદ, તમ્મર દાણુવરી માતા જાંબુવતી, પિતા સિદ્ધખજ તે કૌર સમુદ્ર ખેત્રમાં માર્યો છે. ચોથો અવતાર નારસિંહરો લીધો છે, પેરાજ કારણુ યુદ્ધ કીધો છે, માતા લીલાવતી, પિતાતો કંસવરગણુ, તેને પેટ અવ-તાર લીધો છે. દેત હરણાકંસ માર્યો છે, હરણાકંસની માતા તો મ-છગંધા, પિતા આદક તે કાશ્મીરીમાં નારસિંહરૂપ હોય માર્યો છે. એતા અવતાર પ્રભુજી સત જુગમાં લીધા; તા પછી ત્રેતાજુગમાં અવતાર હરી લીધા; પ્રથમતો વામનરૂપ લીધો છે; તેની માતા લિલાવતી પિતા હરીકંસ, ગુર ત્રિપચંદ, વામનરૂપ લાઇ બળને માર્યો; ત્યાંથી કુરસરામ અવતર્યો, ખેત્ર ઈસાણુદમાં અવતર્યો છે, માતા રણકાદેવી, પિતા જમ-દારખી, ગુર અંગરખ, દેત સસા અરજણુ માર્યો, સસા અરજણુરી માતા ત્રગ્ગ-તારકી, પિતા જાંબુધન તે કુરસરામ માર્યો, સાતમો અવતાર શ્રીરામચંદ્રનો લી-ધો, તેની માતા કાસલા, પિતા હશરથ, ગુરવશિષ્ઠમુનિ, અન્નેધામાં અવ-તર્યા છે, ત્યારે જણુરખ ધર સીતા અવતર્યા છે, તે ત્યાં રામ લખમ-ણુ વનવાસ થઈ આવ્યા છે, નવતાડી પાડી છે, રામચંદર સીતા પ રણ્યા છે, ત્યાંથી રાવણુનો વેર લાગે છે, રાવણુરી માતા ત્રજટા, પિતા દેશારખ, રાવણુ અસુર થયો છે, તે સીતા હરી ગયો છે, તે રાવણુ માર્યો છે, લંકાં બિભિખણુને સોંપી છે, સીતાજી વારી આવ્યા છે, ત્રે-તાજુગ આવી રહ્યા છે. ત્યારે દ્વાપર આવ્યો છે, પ્રભુજી અવતાર લીધા, પ્રથમ અવતાર કરસનજીનો, માતા જસોદાજી પાર્યા છે, કંસ મારવા કાળે અવતાર લીધો છે; કળજુગમાં યુદ્ધારૂપ લીધો છે; તેની માતા કરણાવતી, પિતા તો વછરાજી. તે અંતજ્નેતમાં ખેડે છે, તેની માતા ગંધારી, પિતા અંધરાજ, તે માધપર માર્યો, ગુરસતાગરજ વેદ

મુણાયો, મુસલમાન હોઈ વેદ મુણાયો, કળગુગ બેઠો તે કાણુ-
દને, ભાદરવા વેદ તેરસ વાર શુક્રવારને દને કળગુગ બેઠો છે,”

આપણા નોશાકરો નૂરસતાગરના બજનો જણાયાં નથી, પણ તે પછીના પીરોએ પોતાના જ્ઞાનોમાં જે બતાવ્યાં છે, તેમાંથી “સતગુર તુરના શ્લોક” તેનામના જ્ઞાનમાંથી થોડાક શ્લોક આપણા સૈયદ સાદાતની તા-
રીફના જણાવીશું. “સતગુર કહેરે દિલમાં દેવળ પુછએ, અને દિલમાં દેવ દુવાર; દિલમેં સાંઈ આ આપ વસે તો દિલમાં આપ દિદાર. સત ગુર કહેરે આપે હરીઆ લેર હરે અને આપે વરસે તુર; આપે સખ ઘટ દીસતાસો અપા કે મન દુર.” ફિરસ્તાની તવારીખમાં સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ વીશે લકીકત નીકલે છે, તે નવસારીના આ મહા પુરૂષની લકીકત સાથે મળતી આવે છે. પીર શમસના જૂતાંતમાં બતાવ્યા પ્ર-
માણે બદખશાનમાં તેના મુરીદ હતા, ત્યારે બીજે દેકાણે પણ હશે. ખીર હેદરે અખીર સૈયદ મહમદ નુરબક્ષનો રશાલો વાંચ્યો હતો તેથી જણાય છેકે, તેમણે કેટલીક કેતાબો બનાવી હશે. પણ તે હાથ લાગતી નથી. વળી ફિરસ્તાની કેતાબ પ્રમાણે શાહકાસમ અનવ્વર જેને મુરીદો “જમાનાનો ઈમામ” ગણતા તેનો આ નોશાકરો નૂરસ-
તાગર બાપ થતો હતો. અને પીર શમસ શાહ કાશમના મુરીદોમાંથી હતો એમ પણ જણાય છે. માતાપંથ ને “જેત પંથ” પણ કહે છે. એ મતને અનુકુળ આવે એવો નુરબક્ષ એટલે જેતનો આપનાર લકબ એ સૈયદ સાદાતે રાખ્યો હતો. એણે પોતાને ઈશ્વરનો અવતાર અથવા ઇમામ મનાવ્યો છે.*

ચચ અથવા માતંગ.

નવસારીના આ નુરસતાગરનો શિષ્ય ચચ જેને નુરસતાગરે પોપટ રૂપ થઈ નસાડ્યો, અને તે મેઘવાળોના વાડામાં સંતાયો એવી વાત પાછળ આવી છે. શી. નાનજીઆણી કહે છેકે, ખોગ્ત લોકો આ ચચને “ચચ

* ખોગ્તપંથના જ્ઞાનોમાં સતગુર તુર પછી “સાવેલીન” તુ નામ આવે છે, અને પીરોની શીપમાં “ઇમામહીન” તું છે. એ બેઠાનામે નૂરસતાગરના ચેલા “ચોટ” ના હશે એમ “અનંતના પાઠ” ઉપરથી માનવામાં આવે છે.

(ખોગ્ત જૂતાંત.)

મુખી ” નામથી ઝાળખે છે, અને મેઘવાળો તેને “ માતંગ ” નું નામ આપે છે. તે કહે છે કે હજરતઅલીએ અક્ષમુતગદમાં નરસતાગરને જે મંત્ર આપ્યો હતો, તે તેણે પોપટ રૂપ થઈ “ માતંગ ” ને આપ્યો, ને તે મંત્ર વડે માતંગે મેઘવાળોને બોધ્યા. મેઘવાળો માતંગને પ્રથરનો અવતાર ગણે છે અને તે નવસારી અને ગુજરાતના દેશોએને તથા મેઘવાળોને શી રીતે બોધ્યા, કહો કે હિંદુ ઉપરથી મુસલમાન કીવા, તે સમજવા માતંગનું એક કવિત આપ્યે:—

* ખોળના વૃતાંતોમાં કહેછેકે, માર્ગી એટલે માતા પંથના મત પ્રમાણે નવ અવતાર મુખી હિંદુ અવતાર મળતા થઈ, પીર સદરદીને મુસલમાન છતાં દશમે અવતાર હજરત અલીનો બતાવ્યો, અને તેનો અવતાર પ્રમામ ઇસલામશાહને બતાવ્યો. આ યોજના નિચે પ્રમાણે હતી:—શિવનાદ (૧) આદ (૨) અવિગત (૩) આદ (૪) હવ (૫) કવ (૬) ધર્મ (૭) કવર (૮) તવ (૯) નાદ (૧૦) ઉત્રા (૧૧) હરીનક (૧૨) અંત (૧૩) અતીત (૧૪) વાંસે શ્રી મહા (૧) મનાયક (૧૫) અમમેલ (૧૬) ઉચ્ચેન (૧૭) મચ્ચવૈપત (૧૮) એસુમવ (૧૯) વણુવીર (૨૦) વાંસે શ્રી કોરણ (૨) અર્ક્ષીત (૨૧) એદીઆત (૨૨) પ્રભપત (૨૩) ઉચ્ચેન (૨૪) કદીમ (૨૫) દોએલ (૨૬) વાંસે શ્રી વારાહ (૩) કશવ (૨૭) બળીઆ (૨૮) વસઅમુ (૨૯) તાહુતસ (૩૦) ગોતમ (૩૧) પુરીતક (૩૨) વાંસે શ્રી નરસંગ (૪) મનાયેક (૩૩) કુસુપરખ (૩૪) કિસ મંડણ (૩૫) વાંસે શ્રી વામન (૫) માનધાતા (૩૬) પૃથ્વી જય (૩૭) એશીત (૩૮) જવ લગન (૩૯) વાંસે શ્રી પરમુરામ (૬) રથ (૪૦) જલઆત (૪૧) કુંભ હરી (૪૨) અન્નેપાળ (૪૩) દશરથ (૪૪) વાંસે શ્રી રામ (૭) પદમ (૪૫) જસવણ (૪૬) વીરપાળ (૪૭) વાસુદેવ (૪૮) વાંસે શ્રી કાન (૮) પ્રીત (૪૯) જન્મેજય (૫૦) શિવાનંદ (૫૧) વિણુવછરાજ (૫૨) વાંસે શ્રી બુદ્ધ (૯) શીશ (૫૩) સામ (૫૪) મલેક (૫૫) ઇસલામ (૫૬) હારામ (૫૭) સામાન (૫૮) આદાન (૫૯) નિઝાર (૬૦) મિંઝાર (૬૧) ઇલીઆસ (૬૨) મલેક (૬૩) ખમીમ (૬૪) કિતાન

માતંગનું કવિત.

“ અલમુતગઢ આલી ભણે, કોકો મુંઝ ભાખત પાળશે, પચવીશ
ગામ સોસતપન એતરમે સદ સંભળાવે; તખ ઉથો તુરસતાગર તે-
ણુવાય, દેવ તારા ભાખત પાળશું. જેમ હજરત અલી કહે તેમ કરશું.
ઉગમણુ જઈ ગમત કરશું. આગળ સીમ નહીં સુજત, દો નેણુ ભેર રોદ-
ન કીઆ. આગળ છે પાલણુદે મયા, બે બેનડીનો વેર હતો તે મે-

(૬૫) મસરત (૬૬) હમઆલ (૬૭) ગાલખ (૬૮)
લખો (૬૯) કાબ (૭૦) મુરાદ (૭૧) કઝીમ (૭૨)
મુતહર (૭૩) અમદુલ મુતાદ (૭૪) હાસમ (૭૫) મુતલખ
(૭૬) તાલખ (૭૭) વાંસે શ્રી મૌલા મુર્નઝા અલી (૧૦)

એ પ્રમાણે હિંદુઓના ઇશ્વરી અવતારોની પેઢીઓ લખી નવમ
બુદ્ધાવતાર પછી દાદા આદમની પેઢીઓ લગાડી દશમો અવતાર હજરતઅ-
લીનો બતાવ્યો છે. સકિતના ત્રણ પુત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વીશે આમ
ગોદવણુ કરી નખી મહમદ ને બ્રહ્મા ઠરાવ્યા, હજરતઅલીને વિષ્ણુ
અને બાવા આદમને શિવ ઠરાવ્યા.

જ્ઞાનનો પાઠ.

જીરે ભાઇરે આજ કલયુગમાં, ઇશ્વર આદમ નામ ભણાયાં,
ગુરુ બ્રહ્મા તે નખી મહમદ કહાવ્યા, હો જીરે ભાઈ—૧
જીરે ભાઈરે પુરુષ ઉત્તમ વિષ્ણુજી, અલી રૂપે નામ ભણાયાં,
તેતો નામ રખી સરે ધાર્યાં, હો જીરે ભાઈ—૨

પીર સદરદીનના વખતમાં બાવા આદમ, પેગંબર મહમદ, અને
હજરતઅલી કોઈ હતા નહીં, પણ સદરદીને તેનામોનો સંબંધ લગાડી
એમ યોજના કીધી કે, પીર સદરદીનએ ગુરુ બ્રહ્મા, નવસારીના તુરસ-
તાગર અથવા નખી મહમદ અને પ્રમામ ઇસલામશાહ વિષ્ણુ, અથવા
અલી એમ જાહેર કર્યું. હિંદુ ધર્મને માનનારી હલકી શાતીએને એમ
ગળ્યું ગળ્યું જોડ મેળ સમજાવી મુગલમાન ધર્મ ઉપર ચકીત બેસા-
વેણું છે. અને પછી પંથીઓ ગાય છેકે,

“ આસાજી સંતરદીપ ઠરાકખડે, ધણસર વધાધયું અલી અવ-
તર્યા; અલી નામ નિરંતર ભણ્યે, શ્રી ઇસલામશા જુગ પરવર્યા. ” વિ

જાપત કરશું. અમનગુર, અહનગુર, વદનગુર, વ્યાસગુર, કળજુગ કષ્ટ સાખ હુશે, કરમ તો કરે કાચડા. અમે એ આલી, અમે એ ઇશ્વર, અમેએ રૂપ આગળ ધરતે; મહદ્વીપ, જંપુખંડ, ડંખર આતંગ નામ ઉચરતે, થાન એટો દાન દેશે, રાય રંક દોય સીજવશે, દેખ મુતારા મુક્તાનગ, મુક્તાન અમે મુરેયું કામ. સુણે ન મુઘમ દશ અવતાર, નવ અવતાર આગે રમ્યો. દશમે મેઘવારે જે ધરે, મહેસરી આતંગ આયો દેવ. ”

સાર:—અન્નમુતમાં અલીએ ભાષણ કર્યું હતું, તેણે કહ્યું કે, મારાં વચન કોઈ પાળશે ? આ વખત નવસારીના નુરસતામરે આંખોમાં આંસુલાવી કહ્યું, કે હું દેવ ! તારાં વચન અમે પાળશું, અને જેમ તમે કહેશો તેમ કરશું. નુરસતામર યાને સૈયદ સાદાત નવસારીનાના વખતમાં હજરતઅલી અલમુતગઢમાં ન હતા. હજરતઅલીનેતો એ વખતે પાંચશે વર્ષ થઈ ગયાં હતાં એમ કહે છે. આ વખત અન્નમુતમાં હમનઅલી ઝીકરતલસલામ બાદશાહ હતો, તેને હજરતઅલીને. અવતાર ગણી તેના વિષે બે.લવામાં આવ્યું હશે, એમ મી. નાનજીઆંજીનું મત છે. અલ-મુતગઢમાં ભાષણ પણ તેણેજ કીધું હતું. કિવંત કવેતમાં વળી કહે છે કે:—હું અલી છું, હું ઇશ્વર છું, અને આગળ જે ઇશ્વરનાં રૂપ થયાં છે તે બધાં મેંજ લીધાં હતાં. નવ અવતારમાં મેં આગળ રમત કરી હતી, અને હમણાં દશમે અવતાર લીધો છું. એ પ્રમાણે હિંદુના ગી-તામાં અને પારશીના હોરમન્દયસ્ત જેવા અવસ્તામાં વર્ણવેલી ખુદાઈ

ગેરે. શિષ્યો વધારવામાં પીર સદરદીનની ઝડપ નવસારીના પીર કરતાં પણ વધારે હતી. “ છત્રીસ કોડી ” નામના જ્ઞાનમાં કહે છે તેમ, તે શિષ્યોની ગણત્રિ ૩૬ કરોડની હતી. તેના ૩ ભાગ મુખ્ય હતા. ૧૨ કોડીનો મુખી તુલશીઓ કામશીર તરફ હતો, લાહોરની ૧૨ કોડીનો મુખી સામદાસ હતો, અને સિંધ તરફની ૧૨ કોડીનો મુખી ત્રીકમ હતો. આ ૩ મુખી અને ૩૬ કોડી શિષ્યોને લઈ પીર સદરદીન પરમેશ્વરના અવતાર આગા ઇસલામશાહની ભેટ લેના નીકળ્યા. તેની હકીકત મળતી, પણ લંબાણ હોવાથી પડતી મુંઝી છે. તોપણ આ જ્ઞાનમાં એવો બોધ છેકે એ પીરે ૩૬ કોડીને કશી જોતાં ૧૨ કોડી કાયમ રહી, તે સ્વર્ગમાં પોહાંચી, અને ૨૪ પાછી ફરી તે નર્કમાં પડી, તેની વાર્તાઓ વણી મોહક છે, પણ લંબાણ થાય માટે પડતી મુંઝી છે.

મકિતના જેવી જોડણી કરેલી જણાય છે, જે નવસારીમાં ગવાય છે. મે-
ધવાળો કહે છે કે તેઓ પ્રવિત્ર રૂપી હતા, પણ ગાયનો વધ કરવાથી
અપવિત્ર થયા. એટલે ઢેડા થયા તે અગાઉ તો ઢેડાના બાપદાદા રૂપિ
હતા. !! રૂપિઓએ મહુડાંના ફળનો રસ (દાર) પીધો તેથી ઘેસા બની
ગયા, અને ઘેસાપણમાં ગર્વિત્વ કીધી. એ નવસારીથી નાડેલા ચેલા
માતંગની જગ્યા સીધના “ રાએમા બજાર ” નામે ગામના ઇલાન્ય
ખુણે છે. નવસારીમાં તે ક્રમ આજે હતો તે જાણ્યું. હવે નિચલી હકી-
કતથી નવું જણાશે.

એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રમશામ તરફનો રહીશ હતો. તે પોતાના
પિતાના પુરતકો લઈ નાડે, તેના ભાઈઓપાછળ થયા ત્યારે તે સિધના
“ મહડા ” ગામે એક મેધવાળ યાને ઢેડાઓના ગરના ઘરમાં
બરાચો મેવાળે તેને પોતાની કુંવારી દીકરી જે એક ખાટલા ઉપર સુતેલી
હતી, તેની જોડે સુઈ રહેતા કહ્યું. તેના ભાઈઓએ ત્યાં આવી પુછ્યું,
ત્યારે મેધવાળે કહ્યું કે મારા ઘરમાં તો મારી દીકરી ને જમાઈ સુતાં
છે, તે શિયાય બીજું કામ નથી. એ સાંભળી તે પાછા વળી ગયા.
હવે તે બ્રાહ્મણને મેધવાળે કહ્યું કે, મારી દીકરીને તેં આળ ચઢાવી,
માટે તેને તું પરણ ! બ્રાહ્મણે તેમ કીધું. થોડે દિવસે તે બાઈને ગર્ભ
રહ્યો. પ્રસવ વખત તેણે જ્ઞેતિષ્યના નિયમ પ્રમાણે જોયું તો બે ઘડાં
પછી પુત્ર જન્મે તો પ્રતાપિ નિકળે, એમ તેને જણાયું, માટે તેણે
પોતાની સ્ત્રીના પગ તંગ ખેંચાવ્યા, અને વખત થયો ત્યારે તંગ છો-
ડતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો, તેનું નામ તેની માને તંગ ખાંધ્યા હતા, તે
ઉપરથી “ માતંગ ” નામ પડ્યું. મી. નાનજીઆણી કહે છે તેમ, ચચ
અને માતંગનો ક્ષતિહાસ એટલો બધો મળતો આવે છે કે, જેથી તેમે
નામ એકજ સંખ્યાનાં હતાં એમ માનવાને સંશય રહેતો નથી. નવસારીના
પીર નુરસતાગરનો આ નોશાકરો ચેલો ચચ અથવા માતંગ ઘણો
પ્રતાપિ પુરૂષ થઈ ગયો છે. એ માતંગના વંશનાઓ, આજેપણ કચ્છના
રાવ અને નવાનગરના જનમનાં કપાળ ઉપર બેસતી વખત ટીળું કરે
છે. તે સામે બ્રાહ્મણ જેવા પણ તેની છીટ મણતા નથી.

પીર શમસ.

જોખના વૃતાંતો ઉપરથી જણાય છે કે નવસારીના તુરશતાગરના એ એલા હતા. એક ચચ અને બીજો ચોટ. ચચ મેઘવાણોનો ગુરુ થયો, અને ચોટ તે પીરનો વારસ હતો, ચોટ વીશે કંઈ વધારે જણવા લાયક નથી, પણ ચોટનો વંશજ અથવા પંચી પીર શમસ હતો. તેને “શમસ ચોટ” કરીને કહે છે. પીરોની ટીપમાં નવસારીના તુરશતાગર પછી હમામદીનનું નામ આવે છે, તેને “હિંદુમામકવરાણી” કહે છે. (નવસારીના સૈયદસાદાતના ૧૮મી પેઢીના વંશજ તથા પીરશમસના ૩૭ પેઢીના વંશજ પીર સદરદીનના જ્ઞાન જોખ સોડો પ્રીતથી પડે છે. એ પીર સદરદીનેજ પોતાના શિષ્યોને જોખનો લક્ષ્મ આપ્યો. એના કેટલાક શિષ્યો જે હિંદુની આકૃતિમાં રહી ગયા છે, તેઓને જોખનો “ગુપ્તિ” કહે છે. તેઓ પંખજ ને સીધમાં છે. જોખ = ખ્યાજ એટલે સરદાર તે ઉપરથી. એ પ્રથમ રામની શીતાના લવ ઉપરથી થયલા લલવાણુ હિંદુઓ ઉપરથી જોખ થયા છે. હકકર, હાકર, વગેરેને મળતો પોતાનો અસલ અર્થક અને નસલસચક શબ્દ એ મુસલમાન થયલા હિંદુઓએ લીધો છે. એ જોખઓના પીરના મુળ પુરૂષ પણ નવસારીનાજ છે, એટલે જોખ પંચ પણ નવસારીનેજ આમારી છે.) તે ચોટ પણ કદાપિ હોય. નવસારીના મુખ્ય પીરના વારસની ઓલાદમાં એના ચમત્કાર વિશેષ છે. એ શમસ વિષે “ચંદ્રભાણ” નામના જ્ઞાનમાં લખ્યું છે કે, તેણે શિષ્યો પાસેથી માણસનું માંસ માંગ્યું હતું, અને તેને માટે ૩ લાંબા કાઢાડયા હતા, યાને લાવણુ રાખી જૂખ્યો રહ્યા હતા. અંતે ચંદ્રભાણ નામના બકતે પોતાનું માથું કાપી આપી, તેનું ખાણું બનાવ્યું. પણ પીરે તે ખાણું ચંદ્રભાણ વિના ખાવા ના પાડી; અને અંતે ચંદ્રભાણને પાછો સજીવન કરી સાથે જમાડ્યો! આ વાર્તા માતાપંથના “સગાળશા” અને “ચેલીઆ” ને મળતી છે. વળી ચંદ્રભાણને મળતું “સરભાણ” નામનું જ્ઞાન છે. સુરભાણ બકતે આ પીરને માથાપરના બાળ પકડી પોતાની સામડી ઉતારી આપી હતી, તેની તેણે મોજડી બનાવી હતી એમ તે જ્ઞાનમાં લખ્યું છે. ચંદ્રભાણ અને સુરભાણના વખતમાં એક “હરજી” નામના મોચીએ પીરશમસની ઉત્તમ શેવા

જાગવી હતી. તેથી ચંદ્રબાણ એક, સુરબાણ એક, અને હરજી મોચી અડધો, એમ જોગ લોકો પોતાના પંથના અહીં મોમન ગણે છે. તેઓ જ્યારે પ્રાર્થના પઢે છે ત્યારે આ અહીં મોમનની હિમાયત માંગે છે. “ (અહીં મોમન જે પ્રસાદે) ” “ મોમન ચિંતામણી ” નામના જ્ઞાન માં પીર શમસની તરેહવાર મજ્જ પડે એવી વાર્તા આવેલી છે.

પીરઘમામુદીન.

નુરસતાગરને યાને નવસારીના સૈયદસાદાત માટે કહે છે કે, એના નામનું સત વધારે હોવાથી, સતા = સત, ગર = ગુર નામ પડેલું છે. તેના એક વંશજ પીરઘમામુદીનને નુરસતાગર કેવી મદદ કરતા હતા, તે વીશે ઘણું કથારૂપી પશુ ગમત સાથે જ્ઞાન મળે એવું કહેલું છે. અને જે વાતો નવસારીમાં ખરાં ઇમાનથી મુસલમાનો કરે છે. તે મી. નાનજીઆંણી ઉપરથી આપ્યે. સંવત ૧૫૦૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૧ ને રોજે પીરઘમામુદીન ગુજરાતના આટુણા નામે ગામે ગયા. એક મશજીદમાં ઉતારો લીધો. જે મુસલમાનો ત્યાં નીમાજ પઢવા આવતા તેઓએ એ એ પીરને કહ્યું “ તમે મુસલમાન છતાં નિમાજ કેમ નથી પઢતા ? ” પીરે કહ્યું, “ મારી વતી મશજીદનો મિનારો નિમાજ પઢશે. ” એમ કહી તેણે આપણા નવસારીના પીર નુરસતાગરની પ્રાર્થના કરી, એટલે તુર્ત મીનારો સેજદા માટે નમ્યો તે જોઈ લોકો નાકા ! એ વાતની ખબર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડા (કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે બગડ્યો શામ્દ ઉપરથી “ કયું બેગડા ? ” = યાને કાં બગડ્યો ? તેથી મહમદ બેગડો કહેવાયલો.) ને પડી. તેણે પીરને પોતાની હજુર બોલાવ્યા, અને મિજબાની કીધી. રકેબીમાં બિલાડીની તરકારી હતી. પીરે રકેબીને લાકડી ઠોકી કહ્યું, “ ઉઠ રંડા હ્યાં તેરા કયા કામ હયે ? ” બિલાડી સજીવન થઈ રકાબીમાંથી કુદકા મારી નીકળી. બાદશાહ અને દરબારીઓ આ જોઈ દોંગ થઈ ગયા. બાદશાહે ઇનામ આપવા માંગ્યું, પણ પીરે એક વેહેલ યાને ગાડી શિવાય બીજું કંઈ માંગ્યું નહીં. નવસારીના મુસલમાનોને જો તેમની તવારીખ પુછ્યે તો તે એવીને એવીજ હોય છે. આ પછી એ પીર ઘમામુદીન “ ગુરમત ” નામના ગામડાંમાં આવ્યા. રસ્તામાં નાંઈએ

કાશી નામે લુટારાઓનો સરદાર મળ્યો. તેણે ગાડીને પકડી. પીરે કહ્યું કે તારાં અપકૃત્યની કમાઈ તારા કુટુંબ સાથે તું ખાય છે; પણ તેના પાપમાં ભાગ લેવા તારું કુટુંબ કષ્ટિત કરે છે કે ? તે તેઓને તારે પુછવું જોઈએ. નાંઈઆએ તેમ કીધું. તેની સ્ત્રી કેશર, દીકરી ધીરજ, બાપ પસુરપગી, અને બેહેન ગધુર એ બધાંઓએ પાપમાં ભાગ લેવા ના માડી. તેથી નાંઈઆને જ્ઞાન આવ્યું, અને વાટપાડુનો ધંધો તે દહાડેથી છોડ્યો. અને પીરનો તે શિષ્ય થયો. ત્યાંથી પીર સાહેબ “લાથારે” નામના ગામે આવ્યા. ત્યાં પાંચ મણુ જનોઠ અને સવા-મણુ કુડળ ઉતર્યા. એટલે હિંદુ ધર્મ તછ લોકો મુસલમાન થયાં. એ પ્રમાણે નવસારીના પીરની ગાડીના શેવકો અને વારસો કે એલાઓ, એ મુલકમાં પ્રખ્યાત થઈ, મુસલમાન ધર્મ ફેલાવતા ગયા.

એજ પ્રમાણે કવિ દલપતરાવ ગણાભાઈએ જુદી પ્રકાશમાં જે કથા આ પીરોની લખી છે તે અત્રેના સંબંધની છે. સૈયદ ઇમામશાહ* વીશે કહે છે કે, સંવત ૧૫૦૫માં તેઓ ગુજરાતના જરમથા ગામે ગયા, ત્યાં ચાલુ ત્રણ વરસથી વરસાદ ન વરસેલો હોવાથી લોકોએ તેમને અરજ કરી. ઇમામશાહે કહ્યું કે “અખી વરસાદ આવ્યા.” પછી તુર્ત વરસાદ વરસ્યો, તેથી ત્યાંના પાટીદારોએ તેમને ગુરૂ કહ્યા ! પછી ઇમામશાહે પાટીદારોને કહ્યું કે, આ ગામથી પશ્ચિમે હું તીર ફેંકું તે જ્યાં જઈ પડે ત્યાં મારું થાણું બંધાવો. તે ફેંકાણે ઝુંપડી બંધાવી આપી. એવામાં અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગઝએ શી-કાર કરવા ત્યાં આવી મુકામ કર્યો. તેણે ઇમામશાહની પરિક્ષા લેવા સારૂ દુધમાં ઝેર નાંખીને પાચું, તોપણ ઇમામશાહને કાંઈ પણ ઇજ્જત થઈ નહીં. વળી બાદશાહે ખીંચાડીનું માંસ રંધાવીને તેની આગળ મુક્યું ત્યારે ઇમામશાહે કહ્યું “આઓ બચ્યા કાંઈકો મરી પડી હશે !” એટલે ખીંચાડી જીવતી થઈ ને તેમની પાસે ગઈ. વળી બાદશાહે માંસની રકાખી મોકલીને કહ્યું કે, આમાં તમારે માટે ગુજાળના ડુવ્વ છે. મેંજ ઉપર એમ કહી રકાખી મેલી. ઇમામશાહે રમાત્ર ઉતાર્યો એટલે તેમાં ખરેખરાં ડુવ્વ થઈ ગયાં, તે સૌને બહેચી દીધાં. બ્યારે ઇમામશાહ ઘરઠા થયા ત્યારે તેમણે પોતાની કબરને વારને પીરાણામાં રોજો બંધાવવા માંડ્યો. તે ઉપર આશરે દોઢસાપ રૂપીઆ ખર્ચ્યા. તે રોજાથી

*એ સૈયદ ઇમામશાહ તેજ નવસારીના સૈયદ સાદાનના વંશજ સૈયદ ઇમામુદ્દીન હોય એમ મળતા આવતા શાલવાર બતાવો ઉપરથી જણાય છે.

દક્ષિણ તરફ ૪૦ કદમ ઉપર “ નગીના ગોમટી ” નામની પોતાની ખેડક છે. ત્યાં કહે છે કે, ગાદી ઉપર બેસીને રોજ સાંજે ગાદી નીચેથી નાણું કાઢી કાઢી મળુરોને મળુરી ચુકવી આપતા હતા. મળુર કોળીએ બળ્યું કે, આ ગાદી હેઠે ખળળે છે, તેથી તેમણે રાત્રીએ આવીને તે કેકાણે ચોરી કરવા સારૂ ખેડ્યું; પણ કંઈ મળ્યું નહીં; ખીજે દહાડે સાંજે મળુરી ચુકવી આપ્યા બાદ, ફરીથી બીજવાર મળુરી આપી. કોળીઓએ કારણ પૂછ્યું. ત્યારે ઇમામશાહે તેઓને કહ્યું કે, તમે રાતે આ ગાદી હેઠે ખેડવાની મળુરી કરી તેની મળુરીના એ પૈસા છે ! એમ કહી પછંસા આપ્યા. આવી કથાઓ સુસહમાનોમાં ચક્રીનથી તવારીખ જેવી સત્તાવારીજ લેખાય છે. અને તેઓની તવારીખો એવાજ એતેકાદથી લખાય છે ! એ રોજે તે આરથયો ત્યારે તેમની સેવામાં મુખ્ય સેવકો પહતા. હાજરબેગ મુસલમાન-બાબારામ ગાદીવાણુ લકિવા કણ્ઘી-નાંધ-આ કાકા કોળી-સાણા કાકા લકિવા કણ્ઘી-અને ચીચીખાધ (બાબારામની બેહેન). તે પાંચે જણે ઇમામશાહેને કહ્યું કે, આપ સ્વર્ગે જવાની તૈયારીમાં છો, માટે સેવાતો કંઈ બદલો આપી જાઓ. ઇમામશાહે હાજરબેગને કહ્યું કે, હું જ્યારે મરીશ, ત્યારે તું પચ્ચ મરશે, તે તારી લાશને મારા રોજનથી ૨૦ કદમ દુર દફનાવવામાં આવશે, અને ઉનાળામાં ગમે એવો તડકો પડશે તોપણ તારી કબર, અગાશીએ છતાં, તેને તાપ લાગશે નહીં. તે ઠંડી રહેશે, અને મારા સેવકો તારી કબરને પુલ ચઢાવ્યા પછીજ મારી કબર ઉપર પુલ ચઢાવશે. તેમજ આજ પણુ થાય છે. બાકીનાઓના જુદા જુદા રોજન જુદી જુદી જગાએ તરેહવાર ભક્તિભાવથી પુજાય છે. તેનું વર્ણન આપવાની જગા કે જરૂર નથી. પીરાણામાં એ પ્રમાણે પાંચ ગાદીઓ છે. અને તેઓના જુદા જુદા શેવકો પૈકી કેટલાકોએ નવસારીના શોતાના કળશવાલી ગાદી ઉપર નવસારીના તુરસતાગરના વારસ લેખે દાવો પણુ કર્યો હતો. તે ખીના જણાવા પેહેલાં તેમની ટુંકમાં થોડી હકીકત સમજાવવી જરૂરની છે.

ઇમામશાહની ગાદીને માનનારા “ ઇમામશાહી ”—સુરભાઈની ગાદીને માનનારા “ પાંચીયા ” (કાકાભાઈ કારભારીઓ થઇને માલેક થયા તેમાં પાંચ કારભારીઓએ કામ ઉઠાવી લીધું તે “ પાંચીયા ” થયા, અને નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે “ આઠ ” જણે ઉપાડી લીધું તે “ આડીઆ ” કેહેવાયા.) બાળા મહમદશાહની ગાદીને માનનાર

“ સાતીઆ શેખ ”——બાકર અલીની ગાદીને માને છે તેઓ “ આ-
હીઆ ”, અને તુરશાહનો શેખો છે તેને “ તુરશાહી મુમનો ” મા-
ને છે.

એ ઇમામશાહના ઘણા ચમત્કારો પૈકી એક એવો પણ છે કે,
એવણુ હકક ગયા પછી આકળમીઆં નામે મુસલમાને આતી તેમની
જગા દખાવી. ઇમામના દીકરાના દીકરા અશરફશાહે દિલ્લી દરબારમાં
ફરિયાદ કરી. પાદશાહે પીરના સતનો ચમત્કાર જાણવા માંગ્યો, કે
લોહાનો તવો તપાવીએ તે ઉપર રહીને નિમાજ પઢો તો તે જગ્યાની
સનદ થાય. જુમારાતને દહાડે પાદશાહ સાથે અશરફ પણ નિમાજ પ-
ઢવા ગયા. પોતે જ્યારે નિમાજ પઢતાં નમ્યાં, કે મસજીદના એ ટોડા
નમ્યાં, અને પોતે કબા એડલે ટોડા પણ પાછા ટટાર થયા ! પાદશાહે
અચરત થઇ ૪૫ વિંધાનો પરવાનો કરી આપ્યો. હાલ પણ ઇમામશા-
હની માનતા ચાલે છે. લોહાની બેડી તુટે છે, મતલબ કે કોઈને માથે
તોહમત આવ્યું હોય, તે ધણી લોહાના ઘાળાની બેડીઓ પેહેરી કબર
આમળ જાય, એટલે તે જો સાચો હોય તો બેડી એકદમ તુટી પડે છે,
અને લોકો તેને નિરઅપરાધી ઠરાવે છે. એ પ્રમાણે આપણે મનથી જે
કથા જોવું, તે મુસલમાનોને મનથી ખરેખરીજ તવારીખ ગણાય છે.
અને તેઓ આવા ચમત્કારોમાં એભેએલાદીના બેદો સમાવશા ત્યા
પ્રુદાઈ બસારતો થયલી જણાવે છે. વળી તેની પછીના એક પીર
તાજહીન, જે પણ નવસારીના પીરની ઓસાદનો (પછી અસલ કે દત્તક)
ગણાય છે, તેની હકીકતો પણ જાણવા જોગ છે. તેમનું હિંદુસાધ નામ
પ્રહલાદ હતું, તેથી તેના વંશજો પેરાજ પૌત્રા (પ્રહલાદ પૌત્રનું અ-
પભંશ) કેહવાય છે. તેઓ સોદા લોકો સાથે વસે છે. તેઓ કહે છે કે
પીરતાજહીન સોદી પરણ્યા હતા તેના વંશમાંથી તે લોકો છે. પણ
ખોળ કહે છે કે, સોદી પીરના ૩૫ ઉપર બોલીન થઇ હતી, તેને
પીરે પેહેરણ આવ્યું તે પેહેરવાથી તેને દમેલ રહ્યો ! આ પેરાજપૌત્રા,
પીરતાજહીનની દરબાની ગાદીએ બેસતા અને ચાંદની પેઢાયશ ખાતા.
વળી ખોળ કહે છે કે પીરતાજહીનની વફાતનો પંજાબના ઉચ શહેર-
માં થઇ હતી, તોપણ સિંધમાં તેની લાશ ખાટ ઉપર આકાશ મારે
આવી. એ ખાટના ચાર પાયાને ૪ શુલામડી વળગેલી હતી, તેમાંથી
ત્રણનાં ઇમાન કાયમ ન રહ્યાથી રસ્તામાં પડી ગઇ. બાકીની એક જણી
ખાટની સાથે “ જુજી ” ગામમાં પોંદ્યોંચી, તેને દરગાહની આપમણી

બાળુએ દાડી છે, તેને “ દાઘ દાલ્લી ” કહે છે.

એ પ્રમાણે હિંદુસ્થાનના તમામ પીરમાં મુખ્ય પીર નવસારીના સૈયદ સાદાત છે, અને તેના વંશજોએ દેશ પ્રદેશ આવા ચમત્કારોથી નામના મેળવી, એ નવસારીને માટે મોટી મગરૂર થવા જોગ બીના છે. પંજી એકને મનથી તે કથા હોય, અને બીજાને મનથી તવારીખ હોય. પરંતુ મુસલમાન લોકોની નવસારીની તવારીખ પુછ્યે, તો તે તવારીખ એજ છે, અને ઇનસાફને ખાતર તેને હમે આવકાર આપ્યો છે. અને નવસારીની મોટાઈમાં એ મોટી વાત હોવાથી લખાવવી બાગ પડી છે.

નૂરસતાગરના * શિષ્યો ખોરાંશાન અને ઈરાનમાં હતા, અને હિંદમાં પણ તેમના શિષ્યો એ રીતે જગે જગ થયા, તેઓ તેમને “ જમાનાનો સાહેબ ” એટલે ઈમામ તથા ઈશ્વરી અવતાર ગણતા.

ખાંદાંને આશા ફરેદુન.

૧-આશાજી:— નવસારીમાં દસ્તુર જમારખ આશાના ખાંદાંને પાયો નાંખનાર દસ્તુર જમારખજી આશાજીના બાવા આશાજી ફરેદુનજી, નવસારીમાં મોખેદી ધધો કરવા સાથે વણકરનો પણ ધધો કરતા હતા. તે ધધામાંથી પાંચ પૈસા મેળવી કેટલાંક ધરો ખાંધી મીલકત કરી હતી. એવણુ ઉદાર ખવાસના હતા. જેની ગવાહી એવણે

*નૂરસતાગરની હાલની ઝાલાહ જે નવસારીમાં છે તેનો છોટો, છેક હજરતઅલી સાથે નિચે પ્રમાણે જોડાયેલો છે. અને તે સર્વ પીરો કહેવાંય છે:—[હૈયાત] હાશમશાહ, બાપુમીઆં, પૈરાસાહેબ, હાશમશાહ, અલીકબીર, અલીસખીર, હાશમશાહ, બાકરશાહ, દુલામહમદશાહ [બહરાનપુરી] હાશમશાહ, શાલેજ, શેખાંન, નરઅલીમહમદશાહ, [પીરાંણો], એમામુદ્દીન, પીરકબીરદીન, મહમદ શકરોદીન, સૈયદશાહબુદીન, હજરત નશીરોદીન, શમશેદીનખ્રીષ્ટી, સ્લાહદીન, સાલેહ ઇસલામીદીન, મુમતશા, ખાલીફશા, મોહમ્મદીન, મહમુદશા, મોહમ શા, હાશમશાહ, અહમદહાદી, મુનતશીરશા, અબુલઅલિ, ગાલેગાદીન, મોમદમનશુર, ઇશમાયલશાંની, હજરત સૈયદ ગુરૂદીન [સદગુરૂ], અસખાઈલ, ઇમામન્દરસાદોક, ઇમામમોહમ્મદખાકેર, ઇમામજેનુલઆઝીન, હજરત ઇમામહુસેન, [કરબલા], યશકુલલાહીલા શાલીખ મજહરીલ અન્વયળ હજરતઅલી અખતે તાલીખ [ખલીફ]. એ પીરો સૈની મુખ્ય આદી નવસારીમાં આજે પણ ચાલે છે.

નવસારી ખાતે બંધાવેલા ૭ કુવાઓ ઊપરથી મળે છે, જેમાંના ચાર આજે મોજુદ છે. પોતાનાં ઘણાંક દરજ્જા બચપણમાં યુગ્મરી જવાને લીધે આશાજી ઘણા નાસીપાસ થયલા, પણ નામાંકીત દીકરા જમા-સ્પજના જન્મવાથી એવણેને ઘણી ખુશી પેદા થઈ, અને તે બનાવની યાદમાં એવણે નવસારીમાં સાતમો કુવો બંધારી લોકના વપરાસ માટે ખુલ્લો મુક્યો હતો. એવણની હુંક હકીકત પાતે ૧૨૦ ઉપર આવી ગઈ છે, તોપણ તે શિવાળી બીજી પ્લીના જણાવીશું.

૨-જામાસ્પજનાશા:—દસ્તુર જમાસ્પજનો જન્મ ઈ. સ. ૧૬૯૩ માં થયો હતો. એવણે નવસારીના કાબેજ મુનશી નજમુદ્દીન આગળ પોતાનો ફારસી અભ્યાસ કર્યો હતો. એવણેને જ્યોતિષ અને સંસ્કૃત ભાષાની સંગીત તાલીમ આપનાર સંયુરામ નામનો એક પંડીત હતો. એવણેને લાઘવી કાબેજી “સારસ્વત” અને “રતનમાલા” નામની બે સંસ્કૃત ચોપડીઓ આજે પણ મોજુદ છે, જે એવણે, સંવત ૧૭૬૫ ના રોજ ૨૫ માહ ૮ ને દીને પોતે હેરખદ થયા, તેની અગાઉની લખેલી છે. જંદ અને પેહેલવી શીખવા પોતે ઇ. સ. ૧૭૧૨માં ભરચ ગયા. ત્યાંના વડા દસ્તુર જમશેદજી કામદીનજીના જંદ અને પેહેલવીના શાગેઈ થયા. અને ફારસીનું જ્ઞાન વધારવા માટે ભરચની સરકારી મદ્રેસા, જ્યાં દસ્તુર જમશેદજી, જંદ પેહેલવીના વડા શીક્ષાગુરૂ હતા, ત્યાં દાખલ થયા, અને તે ખાતાંના મુનશી જોલવી મઆસુમશાહની ઊસ્તાદગીરી હેઠળ હાજીશું, નજુમ, રમઝ, અને સરદેનહુને લાગતો અભ્યાસ આગળ વધાર્યો. પોતાના બાવાની મરજી વિરૂદ્ધ ભરચ જવાથી ઘણી મુશીબતો વેઠવી પડી હતી. તે હાં મુઠી કે ભરચના વેપારી, મહાજન રામદાસ ગોફગદાસે એવણની તબસ્ત હાલત ઉપર દયા લાવી, રાતે જેટલો વખત પોતાની દુકાન ખુલ્લી રહેતી તેટલો વખત ત્યાં બેસી એઓનો વિદ્યાભ્યાસ કરવા દેવાની ગોફવણ કરી આપી હતી. ભરચના સરકારી અમલદાર અબદુલ્લા એઓને લાગેજની સાગેઈ કરી, અરબી જુબાનનું પુખ્ત જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. ત્યારે ભરચ હતા, ત્યારે એવણને ઇ. સ. ૧૭૨૩ યમદજ્જરદી સને ૧૯૪માં ખંખાતવાલા એરવદ મેહેરખાન કેખુશરની કલમચી લખાવશી પહેલવી તરજુમા સાથની યજ્ઞશનેની મોતેખર કેતાજી લાઘ લાગી હતી, જે આજે ઑક્ષરૂંની બાદલી-અન લાઘક્ષરીમાં મોજુદ છે.*

* આ કેતાબ દસ્તુર જમાસ્પજના મરજી પછી એવણના ત્રીજા દીકરા

કહે છે કે, એક દિવસે ભરૂચની ગુમા મસજીદની બહાર, કેટલાક મુસલમાન ઝાઝમાઓ સાથે શીરહોસી તુસીની બદગોષ્ટ કરતા સંભળાયાથી એવણે ખુબદ અવાજ બોલ્યા હતા કે:—

ચે ખુશ ગોઠત ફેરહોસીએ પાકબલ; કે રેહમત બરાં તોરખને પાક બાદ.

મઆબ્બર મુરીકે દાને કશસ્ત; કે બાંદારદો બને શીરીન ખુશસ્ત.

આ ઉપરથી તે ઝાઝમાઓએ દરતુરજીને પોતાની નજદીક બોલાવી ઘણીક તરેહની તકરારો, ફેરહોસી અને તેના શાહનામા ઉપર ચલાવી, અને તેમને તકરારના શીતરંજ ઉપર જોખાંનના ઘોડાથી દશતુરજીએ માત આપી. ૭ વરસ સુધી મુસીબતો વચ્ચે દીનદારી એલમ હાંસલ કરી, ઇ. સ. ૧૭૨૯ માં નવસારી ખાતે પાછા ફર્યા હતા. નવસારીના વખણાવ્યા અથોરનાન વેપારી આ. રતનજી આજુકજી આંત્યા (હેશાઈ ખુરશેદજી તેહમુરજીના મામા *) ને પાંચ ગેહો અને કેટલીક યસ્તોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાની તેવણની ઘણીજ ખાહેશ હોવાથી, તે એવણે કરી આપ્યો હતો. જે દસ્તુર દારાજ પાહલણની તપાસ ઉપરથી ખરો હતો હતો. આ. રતનજી આંત્યાની ખાહેશ પાર પાડવાથી એવણે નવસારીના બીજા અસલી વિચારનાઓની ખફગીમાં

દસ્તુર બેહરામજીને હાથ ગઈ હતી, અને તેવણના મરણ પછી તેવણના વારસો દસ્તુરો મીનોચેહરજી અને તેહમુરજીને વારસામાં મળી હતી. આ મોતે બર કેતાબને દસ્તુર તેહમુરજીના મરણ પછી કચરાની ટોપલીને હવાલે કરવામાં આવી હતી. પણ મુંબઈવાલા દસ્તુર દાકતર જમાસ્પજી મીનોચેહરજી એક વખતે નવસારી પધાર્યા તે વખતે એ કેતાબ પોતાની સાથે મુંબઈ લઈ ગયા, જે તેવણે ઇ. સ. ૧૮૮૬માં આશફઈની બોહલયન લાઇબ્રરીને ભેટ આપી હતી. આ કેતાબને દાકતર મીલરે ઇ. સ. ૧૮૯૩માં ફોતોઆફની મદદથી અસલ આકારમાં તેની ફેકસીમીલી પહેલવી તરજુમા સાથે છાપી બહાર પાડી હતી.

* એવણના માતાજી નામે “ બાઈ ” ને પેટ સંવત ૧૭૫૫ ઇ. સ. ૧૬૯૬માં ખુરશેદ હેશાઈ જનમ્યા. એ હેશાઈજીના ઘણીઆંણી રતનબાઈ નામે દોરડી ખાંતનના હતાં. એ હેશાઈજીની પેઢી ભૂતી છે. તે બતાવતાં આ અદના લેખકનીજ પેઢી પુરતો ખ્યાલ આપતો. શોરાબજી, મનચેરજી, ખરજેરજી, નવરોજી, મનચેરજી, ખરશેદજી, ટેહમુવજી, રસ્તમજી, હોમજી, ફરેદુન, રાણા, હોમા, માહીબાગ, ચાંઈઆં, વાઝા, આશા, ફરેદુન, હોમ, બહેમનીઆર, ખોરશેદ, બહેમનીઆર, ખુશમરતા, ખુજરતા, મોતદ, નેરીત્રાસંજ, ધવલ, શાહપુર, શહેરીઆર. એ પ્રમાણે ૨૮ પેઢી મળે છે.

આવું પડ્યું હતું, કેમકે તેઓ દેશીક વિચારના હોવાથી પ્રેસ્ટર વિચારને ધિક્કારનારા હતા. એવણે દીક્ષીના શહેનશાહ મહમુદશાહ ઉપર, ફારસી જુબાનમાં એક અરજ કરી તેની દરબારમાં ફાજલ થવાની ઉમેદવારી કરી હતી. આ અરજ વાંચી, પાદશાહ અને તેના દરબારીઓએ અરજદાર ફિલસુફને પારખી લીધો. મહમુદશાહે સુરતના નવાબ તેગબેગખાન ઉપર પાદશાહી ફરમાન મોકલી એવણને દીક્ષી દરબારના મીર મૂનશીના ઓદ્દ ઉપર મોકલી આપવા ફરમાવ્યું. આ વખતે એવણ સુરત હતા. નવાબ તેગબેગખાનનો હુકમ મળતાં વાર પોતાના બાવાની જાણવગર દીક્ષી તરફ રવાના થયા. આશાજને નવસારીમાં આવી ખમર થતાંજ, તેવણે એકદમ એવણની પૂઠે ભર્ય જઈ એવણને ધમકી આપી અને પાછા લઇ આવ્યા. ઈ. સ. ૧૭૧૬ માં ભર્યથી પાછા ફરવા પછી તુરતજ એવણે જરથોસ્તી મજહબ વીશે જુદી જુદી બાબતો ઉપર કેટલાક સવાલો ધરાવના દસ્તુરો ઉપર લખી મોકલી તેઓની પાસેથી ખુલાસો માંગ્યો હતો, જેમાં શ્વાનને પદાંત બાંધવાનો સવાલ મુખ્ય હતો. આ સવાલો તથા જવાબો “ રેવાયતે દસ્તુર નમારપ આશા ” ના નામથી આજે મશહુર છે. યુરોપમાં પ્રેફેસરો બોપ અને જરતુષ્ટ જેવા નામાંકીત વિદ્વાનોએ જ્યાનશનાસી (Comparative Philology) નો કાયદો અવસ્તાને છેક પછવાડેથી લાગુ કર્યો, પણ ખુદ હિન્દમાં ઘણા વરસ અગાઉ દસ્તુર નમારપજને પોતાને એ કાયદાની માહિતી હતી. તેની સામેતીમાં એવણના સવાલોમાંની નીચેના ફકરો મલી આવે છે:-

“ વ જુનેરગાને ઈન જનનેખ મઆનીએ આંત દર સંસકૃત કે એલમે ખરેહમન અસ્ત વ અકસર અલફાઝ વ એબાદત વ કવાનીને ઊ તઆલુક બ જંદ અવસ્તા દારદ. ”

અર્થ:- “ અને હાંના જુનેરગોએ તેનો (પેહેલવીનો) સંસકૃત જુબાન, જે બ્રાહ્મણની વિદ્યા છે, તેમાં તરજુમો કર્યો છે, જે જુબાન તેના સજ્જો, રૂઠી, તથા વ્યાકરણમાં જંદ અવસ્તા સાથ તાલુકો રાખે છે. ” ધરાવ ખાતે મોકલેલા સવાલોના જવાબો આવી પુગે તેટલાં તો સુરતના જરથોસ્તીઓમાં શ્વાનને પદાંત બાંધવાની બાબદમાં મોટી તકરાર જાગી. તેઓએ નવસારીના દસ્તુરો ઉપર કાગળ લખી શ્વાનને પદાંત બાંધવું યા નહીં તે વિષેના ખુલાસો માંગ્યો હતો, જેના જવાબમાં દસ્તુર નમારપજ તથા ખીજા દસ્તુરોએ તા. ૩ ૭ સપ્તેમ્બર

૧૭૨૧ ના પોતાના કાગળમાં લખી જણાવ્યું કે, રવાનને પદાંત આંધ્રવું રવા છે. * ત્યારબાદ થોડા દિવસમાં ધરાન ખાતેથી જવાબો આવ્યા પછી એવણને એ વીચાર ફેરવવો પડ્યો હતો, જેને માટે એવણને ઘણું ખમવું પડ્યું હતું. એવણ ઘણી મોનેબર વાચજીઓ કરતા હતા. એવણનો ૧ લો ફટવો એ હતો કે, રવાનના પગ લાંબા રાખવા, તથાપિ રવાનને પદાંત આંધ્રવું નહીં.

૨ જે ફટવો:—ગાંધીબારના દિવસો વરસના ચોકકસ મહીનાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમ ગાંધીના દીવસો અસપંદાદ મહીના સાથે તાલુકા રાખે છે. એવો ફટવો એવણે ગાંધીબારની આફ્રીનને આધારે જાહેર કર્યો હતો.

૩ જે ફટવો:—મુકતાદના દીવસો ઉપર અશોદ્રશોહરની આરાધના ૧૮) ને બદલે ૧૦) દીવસ કરવી સમજવાર છે. આ વીચાર એવણે “વાવીસાદ” ના આફ્રીગાન મધેના કરદા ઉપરથી જાહેર કર્યો હતો.

છેલ્લા એ ફટવાઓ પારસીઓમાં જાહેર કરનાર પહેલવહેલા દસ્તુર જમારપજી હતા.

કેરમાન શહેરવાળા જાણીતા ધરાની દસ્તુર જમારપ વિઘાયતિની પધરામણી ઈ. સ. ૧૭૨૧ માં થઈ હતી. તે કેરમાની જમારપ, આજણા નોશાકરા જમારપના સવાસોના જવાબો પણ ધરાનથી નવસારી ખાતે લખ આવ્યો હતો. તેમજ હોમસલી, પેહેલવી ફરવશી, નીરંગસ્તાંત, અને ખીજ કેટલીક નજુમને લગતી કેતાઓ હીદમાં પેહેલવહેલી લાવ્યો હતો. હજીતો સુરતમાં રવાનને પદાંત આંધ્રવાની તકરાર નરમ પડી નહીં. તેટલાં, આ ધરાંની દસ્તુરે એક ખીજ નવી તકરારને જન્મ આપ્યો. તેણે હિંદ તથા ધરાંનના જરથોસ્તીઓની મહિતાની ગણત્રિમાં એક મહિતાનો ફરક જણાવ્યો. આ વખતે જરથોસ્તીઓ જુની ચાલતી આવેલી ચીજને વળગી રહેલા હોવાથી નવી તકરાર ઉભી થાય તો ઘણાજ ઉશકેરાઈ જતા. અને તેથી સુરતના જરથોસ્તીઓમાં એ તરફ પડ્યાં, જેમાંનું એક તરફ ધરાંની દસ્તુરની પક્ષમાં રહ્યું. ક્રિસ્તાદ જમારપ વિઘાયતિ અને એલા જમારપ આશા વચ્ચે તકરારો થયા બાદ, નીચે મુજબ સમાધાન કર્યું. રવાનના પગ લાંબા રાખવાનો અને તેને પદાંત નહીં આંધ્રવાનો ફટવો જમારપ આશાએ કબ્જ રાખ્યો. જ્યારે જમારપ વિઘાયતીએ નીચે જણાવેલી બાબદો મંજુર રાખી તે ઉપર

* પારસી પ્રકાશ સફ ૨૩ મે.

અમલ કરવા માંડ્યો હતો.

૧-નભારપ વિલાયતીનું એવું મત હતું કે દસ્તુર તથા મોએદે કાંતો વીધેલા રાખવા બેઠાં, પણ દસ્તુર નભારપછે તેને યજ્ઞ-શતેના ૪૫૫ માં હતો પેહેલો ફકરો સમગ્રવ્યાપી તેણે તુરતજ પોતાના કાનમાંથી સુનાની કડી કઢાડી નાંખી હતી.

૨-નભારપ વિલાયતી અરદીએફેસ્તયસ્તમાં “હાજિયમે બાજિએ” પદ હંમેશાં પઢતો હતો, પણ દસ્તુર નભારપછે “હાજિયમ બજેએ” પદ કીધું, જે ઇરાંની દસ્તુરે કબુલ રાખી ભણવા માંડ્યું હતું. ત્યારબાદ દસ્તુર નભારપછે સુરતના જરથોસ્તી-ઓમાં વાચન કરી શ્વાનને પદાન નહીં બાંધવાની મજબુત સીધારસ કરી, અને એ વાચનની અસર તેઓ ઉપર એ ઘટ કે કેટલાક જરથોસ્તીઓ અને ખસુસ કરી રક્ષતમ માણેક શેઠની આગે એ તરીકા ઉપર ચાલવાનો જાહેર એકરાર કર્યો. આથી એવણે બધું ખમવું પડ્યું હતું. બ્યારે એવણે સાહેબે શ્વાનને પદાન નહીં બાંધવા વીશે ‘મારૂં ખરૂં’ છે એવી જાહેર વાચાન કરી, ત્યારે નવસારીની અનબુ-મન એવણે ઉપર અતીશય કોપાયમાન થઈ, અને બ્યારે એવણે દુરતથી નવસારી પાછા આવ્યા, ત્યારે અત્રેના તમામ પારસી લોકો કિશકેરાઈને એવણના મકાન ઉપર હુકો લઈ જઈ એવણે ઉપર છુટાં ખરૂં અને દેશનો મારો ચલાવી કહેવા લાગ્યા કે, “જમાસ ! લે તારૂં ખરૂં. જમાસ ! લે તારૂં ખરૂં.” આથી પોતાના ધરની બાહાર આવી એવણે ખુલાસો કર્યો કે “પેહેલાં મારોથી વીચાર પદા-નની તરફેણમાં હતો; પણ ઇરાંનથી આવેલા ખુલાસાથી હવે માહરી ખાતરી થઈ કે ગુજરાતને પદાન બાંધવું રવા નહીં. એમ દીનનું ફર-માન હોવાથી મેં માહરો આગલો વીચાર ફેરવ્યો છે.” આ ખુલાસાથી પારસીઓ કાંઈ સંતોષ પામ્યા નહીં, અને એવણે ઉપર એટલો તો ધુન-રો થયો કે, ‘ટકાયું નહીં’; ત્યારે એવણે પોતાનું કોમતી કેતાબખાનું તથા ખીજો સરસામન ગાડાંમાં ભરી નવસારીથી ભરૂચ ચાલવા માંડ્યું. આ ખબર બ્યારે નવસારીમાં ફેલાઈ ત્યારે તેવણના તલગગારો, ભાઈઓ ફરામજી, રતનજી, તથા ફેરસારપજી માણેકજી અંત્યા તથા ખીજા કેટલાક જરથોસ્તીઓએ રાયનની નદી સુધી દોડી જઈ એવણને પાછા ફેરવવાની

*ખરૂં=એટલે વાજબી એવો અર્થ થાય છે, તેમજ ખરૂં=એટલે માફનો માંગણ, જે મોહંદો તથા મુસલમાનો પીશાબની પહરેડી વખતે વાપરે છે તે.

બહુ વ્યથે દોશેશ કરી. ફરોમજી આંત્યા રસ્તામાં આંડ પડ્યા, અને ફરમારખજી આંત્યા માડીના બેઠા છોડી નાંખી એવણને બે હાથે મજબુત પકડી બેઠા, બપોરે રતનજી આંત્યા પોતાના ભાણેજ દેશાધ અરશેદજી તેહમુરજીને સમજાવવા ગયા કે, “ હવે સઘળું ભુલી જઈ જમારખજીને પાછા લાવ્યે, નહીંતો ગામમાં સાઈ થશે નહીં. ” વિ. આ ઉપરથી દેશાધજીએ ખીજ આગેવાનો સાથે મસલહત કરી, અને વણ્ણકો રાયનની નદીપાર જઈ એવણને સમજાવી, ફરમારખજી પાછા લાવ્યા, અને ત્યારપછી નવસારીની અનજીમન એવણની હેમાતી સુધી એવણ તરફ ખનદેસાની બતાવા લાગી.

દસ્તુર જમારખ વિકાયતીના સમજાવ્યાથી સુરતના એકજ પારશ્વી શેઠ ભાણેજી એકજ અરમાનીના દલાલે કદીમ રોજ માહ પઢવાની અને આફરીનગાન અને ખીજ કીયાઓમાં દીકરીતું નામ આપ સાથે લેવાવવાની પેહેલ કહાડી હતી.

દસ્તુર જમારખ વિકાયતી તા. ૨૩ અક્ટોબર ૧૭૨૧ ને દીને ધરિન જયા પાછો ફર્યો તે વખતે પોતાના ચેલા દસ્તુર જમારખજીને પેહેલની દરબી, અને નીરંગસ્તાનની કેતાબો લેટ આપી ગયો હતો. આ કેતાબો હિંદમાં પહેલવહેલી દાખલ થયેલી હોવાને લીધે તેઓની નકલો કરી કરાવી તેઓને જુદા જુદા ભાગોમાં એવણે ફેલાવી હતી.

ખ. સ. ૧૭૩૮ માં દસ્તુર જમારખજીને પોલીઆ દેશાધ જીવણજી ભાણેજી સાથે રખીયવનની મીઅજદ માંડવાનો અને વારાદારની રખીયવન ઇજવાને લગતો વાંધો પડ્યો હતો, અને તેનો ફડચો ખુદ ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે પોતે કરી આપ્યો હતો. ગંગાજીરાવે ખોરીઆલને દેહેરે ખીલા રોકાવી બડીઆલની શીશી તંગાવી ફરવરદીન મહીનાના અરદીખેહસ્ત રોજ બપોરના ૧૨) કલાકથી તે અસપદાદ રોજની ઉશનગેહ સુધીના રા. ૭ દલાહાદસ્તુર જમારખજીને ખરા કરી આપ્યા. જેથી રખીયવન ઇજવાનો અને તેની મીઅજદ માંડવાનો હક એ દસ્તુરજીની ઉતરતી આલાહો આજ સુધી બોગવે છે.

બપોરે ભગરયાઓ પોતાના આગલાં લખાંપમાંની ૩ એ બેહેદીને તે ત્માંના આશીરવાદ સારવા ઉભા રહે ત્યારે, બેહેદીનો શત્રુવટને લીધે ઓખાને બદલે મટાકું, અને નાદયરને બદલે ઈટરડી સુંકી આશીરવાદ સારવાઓને આપવા સુધીની હદે જતા, ત્યારે દેશાધ અરશેદજી તેઓને આશીરવાદ સારવાનો હક રાખી તે મટાકું ને ઈટરડા પશ્ચ ધર

માં બાવવા ભગવાંઓને સમજાવતા, અને જામારપછી દસ્તુર તેને ટેકા આપનારી વાચ્છાએ કરતા. આમ થવાથી બેહેદીનો ફરજના માર્ગો ચોખ્ખા અને નાદમર જાની ચુંકતા.

મરહૂમ દસ્તુર રૂશતમજી માણેકજી મેહેરજીરાણાના વારેસો દસ્તુરો જમશેદજી અને શેહરાખજીએ પોતાની આપીકી મીલકતો વેંદેજી શેરા માટે પોતાના ઉસ્તાદ દસ્તુર જામારપછીને ક્ષેત્રના કલાદ દરાખા હતા, અને ક્ષેત્રના કલાદી સુબાદા ઉપર રાજ રહી. જાનને બાપજીએ મીલકતો વેંદેજી લીધી હતી. તેઓએ દસ્તુર જામારપછીને ઉસ્તાદી અને કલાદી હક દાખલ ઘેલખરી મધેના બજીકતો એક આંખો નજર કયો હતો. પહેલવી ફરવરીની કેતાખ આ દસ્તુરજીને દસ્તુર જામારપ વિલાયતિ તરફથી ભેટ મળવા અગાઉ રોજગારના આફરીનગાનમાં “ યાવીસાદ ” પદનારા સાહેબો “ અસનાસનેમધે ” સુધી આવી ૩) અઢેમ વોહુ પહી કામ લેતા હતા, પણ મજકુર કેતાખને આધારે એવણે જાહેર કયું કે, “ અસનાસનેમધે ” સાથ “ અસાદિનામ ફરવતામ ” તોખી કરદોપદે તો વાજખી છે. એવણેનો એ વિચાર ખીનજોને પણ પસંદ પડવાથી તેઓએ તે સુજળ અમલ કરવા માંડ્યો તેમજ “ યાવીસાદ ” અને “ તાજીમીનમાને ” પદવાની તકરારમાં એવણેનું એ મત હતું કે, “ ફરવરદેગાનનાં ૧૦ દહાડા રોજગારની ખશતુમન સાથના આફરીનગાનમાં “ યાવીસાદ ” પદવા ફરમાવેલું છે, અને ઉપલા ૧૦ દીવસ શીયાએ રોજગારની ખશતુમનનું આફરીનગાન નહીં, પણ “ હો કરદેહ દહમ ” પદનું સંજવાર છે. પણ “ હો કરદેહ દહમ ” નહીં, તે અરદાફરવની ખશતુમન સાથ “ તાજીમીનમાને ” પડેતો વાજખી છે. એ મત તે વખતે નવસારીમાં વસતા સંજાણા મોમિદોએ કયુલ રાખી તે ઉપર અમલ કરવા માંડ્યો, અને તેઓની ઓલાદો જે હાલ ઉદવાડામાં વસે છે તેઓ પણ હજુ સુધી એજ તરીકા ઉપર ચાલે છે. ગાયકવાડ સરકારમાં પણ એવણેને માન મળતું હતું. કહે છે કે ગંગાજીરાવ ગાયકવાડ એવણેને દરબારના કાલણો અને શાસ્ત્રિઓ સાથ તકરાર કરવા બોલાવતા ત્યારે એવણેને પોતાના જમણા હાથ ઉપર અને હિવાને ડાબા હાથ ઉપર બેસાડતા હતા. એવણી કાબેદ્યત ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગંગાજીરાવે એવણેને દારસી અને હિંદી ખત લખવાનો અખત્યાર આપ્યો હતો, તેમજ મોહાર દાખવાની મોહરાંનાની વીંટી “ રકીમે દસ્તુર જામારપ આશા ” ની નીશાન સાથની કરી આપી હતી. જમારે ગંગાજીરાવે

પોતાના ગાદીવારસ કેદારજીરાવના લગ્ન લુણ ગામમાં કીધાં, ત્યારે તેનું મુહુર્ત બેવા મારે બ્રાહ્મણોની મીઠલસમાં એવણને પણ સામેલ કરી લગ્નનો દિવસ મુકરર કર્યો હતો.

એવણ એક બખરદાર દસ્તુર મોટા શીલમુદ્ર, નામીયા શાએર, અને અનજીમનતા એક આગેવાન હતા. એવણના પોતાના દીકરાઓ ઉપરાંત બીજા ઘણાક શાગેરદો હતા, જેમાં ઉદવાટેવાલા મરહુમ દસતુર ખરશી-દજી મહેરનોશજી સંજીયા, દસ્તુર નવરોજી શાપુરજી સંજીયા, અને દસતુર બરગેરજી રશતમજી સંજીયા મુખ્ય હતા. તેમજ મરહુમ દસતુરો જમશૈદજી અને સોદરાજી રશતમજી મહેરજીરાણાના, એવણ આગળ દીનદારી એલમ સિપયા હતા. ઘણાક મુસલમાનો અને બ્રાહ્મણોએ એવણની શાગેરી કરી, અરમી, ફારશી, સંસ્કૃત અને જ્યોતિષ વિદ્યાની તાલીમ લીધી હતી.

એવણે “ દીવાને જમારપ ” નામની એક કેતાબ લખી છે; જે “ કવિતાઇ ખુશીમાં ફારસી મુસલમાન શાયરોની બરાબરી કરનારી અને એણેકે હરીડાના તલબગારોની જગાસા તૃપ્ત કરે તેવી છે. ” * એ શીવાએ એવણે પુષ્કળ ગજલો, મુખમમસો અને મોનાબતો બોડીને, એક “ તબએન્નદ શાએર ” તરીકેની ગવાહીઓ પોતાની પાછળ મેલી ગયા છે. એ ઉપરાંત એવણનો કેટલીક ચશતોનો પહેલવી અને ફારશીમાં કીધેલો તરજુમો અને સંસ્કૃતમાં બોડેલા શ્લોકો આજે પણ મોજુદ છે. મરણ વખતે એક ગંજલર કેતાબખાતું પોતાની પછવાડે મુકી મયા હતા; જેની હિંદ અને યુરોપમાં એક આબાજે તારીફ ગાવામાં આવે છે. ડા. હાકિમે તેની બહુ તારીફ કરી છે.

આ કેતાબખાનામાં પહેલવી પંદ નામે જરશૈસ્ત, દસાતીર, પહેલવી બગશને અને વંદીદાદ, તથા નજુમ અને રમલને લગતી ઘણીક નાયાબ કેતાબો હતી.

આ વિદવાન દસ્તુરજી રોજ ૧૪ માહ ૧૦ શને ૧૧૨૨ ૫૦૬-જરદી તા. ૧૬ જુલાઇ ૧૭૫૩ ઇસવી ને દીને ૬૦) વરસની ઉંમરે * નવસારી મધે ખોખરી મોહલ્લામાં આવેલાં પોતાના મકાનમાં બહેસ્ત-નશીન થયા હતા.

* સત્યમિત્ર તા. ૨૫-૨-૧૮૯૪.

* આગળ આપણે પાન ૧૨૧ ઉપર જણાવી ગયા તેમ ઘણાઓ એવણની મરણ વખતની ઉંમર ૫૬ વર્ષની ખાતે છે તે બરાબર જણાતી નથી.

૩-એરબદ નોશરવાન. દસ્તુર જમશ્કપ આશાને ચાર દીકરાઓ હતા. હેરબદ નોશરવાન, દસ્તુર જમશેદ, દસ્તુર બેહરામ, અને દસ્તુર રશતમ. પણ દીકરા હેરબદ નોશરવાન પોતાના બાપાજીની હેવાતીમાં મુબઈ હતા. એવણે ફારસીમાં પુષ્કળ ગવજો બેટેલી છે. બીજા બેટા જમશેદજીની નજીમની કેતાઓ ઉપરાંત, ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં નવસારીથી મુબઈ સુધી કાંધેલી પગ રસ્તેની મુસાફરીનો રસીસો અહેવાલ મુખ્ય છે. એવણે વીશે આપણે પાન ૧૩૪ ઉપર કહી ગયા છીએ. ત્રીજા દીકરા દસ્તુર બેહરામ પણ પોતાના ભાઈ દશતુર જમશેદની બરાબરનો એકામ ગણેલા હતા. એવાનું નવસારીમાં હકીમાનો ધંધો કરતા હતા. ચોથા દીકરા દસ્તુર રશતમે નવસારીની અનજીમનમાં અરધી સદી સુધી દશતુરી એક ભોગવી હતી. *

નાવર મરાતખની નવસારીની વડી દરેહમેહેર શિયાવ, ભગર પંથના અધોરતાનોથી બીજીમમ નાવર મરાતખ નહીં થઈ શકતા હોવાથી, તે ચાલ

મુબઈમાં દાખલ કરવાની વારંવારની યોજના ભાંગી પડ્યા પછી, મુબઈવાળા પણ દસ્તુરજી પેશાતનજી એરાંમજી શંજીજીએ પોતાના તાબાનાં વાહાડયાજીરાણાં આતશખેરાંમ સાહેબમાં, અધોરતાનોના બંચાને નાવર મરાતખ કરવાનું સાહસિક કામ માથે ઉઠાવ્યું. એ આતશખેરાંમ મધેના ભગ્યાં મોખેદો તેથી પોતાના બાપદાદાના હક ઉપર ત્રાપ પડતી ગણીને ઉશ્કેરાયા. વાહાડયાજીના આતશખેરાંમ થયા પછી ધણે વરસે ભગ્યાં-ઓએ ત્યાંના મુતવસીઓને અરજ કરી હતી કે, નવસારીના આતશખેરાંમની આવકની માફક આ આતશખેરાંમની આવક પણ હમેને વેંહેની આપો. મુતવસીઓએ કહ્યું કે, નવસારીની માફક અમારા આતશખેરાંમમાં પણ ભગ્યાં મોખેદોના દીકરાઓને નાવર મરાતખ કરો, જેઓ સાથે નવસારીના મોખેદો પાવ મેહેરનું કામ કરો, તો પછી તમારી માંગણી ઉપર ધ્યાન આપ્યો. ” તે પછી બે વાર લગામજો ચાલી, તેનું ખ્યાત આગળ ફરેલું છેજ. પછી ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મુબઈના ભગ્યાંઓએ એ આતશખેરાંમના ભોખનાં એકાં થયલાં નાણાં મેળવવાની મુબઈની હાઈકોર્ટમાં ફરિયાદ માંડી. હાઈકોર્ટે ફરાવ જોડે લગભગ બે મહીનાની તરફેણ જોડે કર્યો, પણ ફરાવમાં તે નાણાં મેળવવાની શુચવણ

*આ હેવાલ લખવામાં મારા કાગલ મિત્ર મી. અરદેશજી ખરાદજી દસ્તુર જમશ્કપ આશાનાની કૃપા મદદ મળી છે, જે ઉપકારને પાત્ર છે.

નાંખી. અને આજલગી અને જમાનાઓ સુધી તે ખોરખે પડ્યાં. એ બાદ મુતવલીઓએ એ આતશખેરાંમની ૫૪ મા વરસની શાલગરેહ ઉપર પાછી ઉપલી માંગણી રજુ કરી, અને તે ભગવાં મેળેદોએ ન સ્વિકારતાં છ. સ. ૧૮૮૩ માં ત્યાંથી નિકળી ગયા. જ્યારે તેઓએ વાહાડયાજીના આતશખેરાંમની પાસેજ એક નવી અગ્યારી અને આતશખેરાંમ બનાવા માંડ્યાં (જે છ. સ. ૧૮૮૭ ની તા. ૧૭ અકટોબરે પરકાયા.*) ત્યારે વાહાડયાજીવાળા સ્કાફોએ નવસારીમાં એક નવી અગ્યારી છ. સ. ૧૮૮૮ માં બનાવી માંડી નાયબ દસ્તુર કેમે દસ્તુર રતનજી રસ્તમજી હાંગાને ઠરાવ્યા. નવસારીની ભગવાં અગ્યારીને તે સામે ગાયકવાડી અદાલતમાં ફરિયાદ માંડી, જેનો ત્રણ ત્રણ કોર્ટ કેસ ચાલી હજુ નિકાલ થયો નથી. એ કેસ ચાલતાં દરમ્યાનમાં બીજા અગ્યારીના બંધા હતા. દેશાઈ ખરશેદજીના આતશખેરાંમ,* તેવજીના એકલાના બનાવેલા નથી પણ અગ્યારીમંતના છે, એવો બુટ્ટો કેટલીક ગમથી બાહાર પડ્યો, અને આતશખેરાંમના તાળાં તોડી પાતરે લઈ જવામાં આવ્યું. આ લખનારે નવી અગ્યારીના કેસમાં કેટલાક શાક્ષીદારોની શાક્ષી સામે એક હેન્ડબીજ કાઢ્યું, અને તેની સામે ઈશ્કનો ઠરાવ કરવા અગ્યારીમંતની મીટીંગ થઈ, ત્યાં આતશખેરાંમ દેશાઈ ખરશેદજીના એકલાના નથી, અગ્યારીમંતના છે એવી મતલબના ચોપાંચાં વેહેંચાં. તે સામે આ લખનારે “આતશખેરાંમે દેશાઈ ખોરશેદ” કાઢી, અને એવી રીતે આમણુ સામણુ ચોપાંચાં અને હેન્ડબીજો નીકળ્યાં હતાં. તેજ પ્રમાણુ એ નવી અગ્યારીના

* તા. ૧૫-૧૦-૮૭ ના ડાયરિ અંક ૬૪૩૪ તથા બોમ્બે ગેઝેટ, તથા તા. ૧૦-૧૦-૮૭ ના ક્યસરેહીંઠ, તથા તા. ૧૭-૧૦-૮૭ ના સત્યમિત્ર, તથા કુબજ સમાચાર અને નર્મ જનશેદ વગેરે તમામ પત્રોમાં તથા એ અગ્યારીમંતની કમીટી તરફથી દસ્તુરજી નવારપજી મી. નવારપ આશા વગેરે તરફથી નહેર ખખરે માફતે એવી ખુશાકીયરી ખખર આપવામાં આવી, કે લગભગ “૧૨૦૦ વરસની હદ બાદ એના અગ્યારીમંતના આતશખેરાંમની સ્થાપના થઈ છે. ચાને ૧૨૦૦ વરસ પછી કુબજના એ એકલા આતશખેરાંમજી અગ્યારીમંતને પૈસે થયા છે.

* એ લાંબગડ પછી પણ શેઠ બ. બ. પટેલે ૧૮ મી સદીના પારશી ન્યાયાંગોનો વીચેના લાખણમાં, તથા મી. પા. બ. દેશાઈએ તારીખે શાહાંને ઈરાનમાં, તથા દસ્તુર દારાખ પેશાતત શંભાણાએ “ચેરાગે દાનેશ” માં તથા “દીનાએ મ્યુન્યુએ ખેરત” માં વગેરે વગેરે કેકાણે દેશાઈ ખરશેદજીના આતશખેરાંમ તેવજીને એકલાને પૈસે પરકાયાવીસ પોતાની ખાત્રી થયલી નહેર કરેલી છે.

કેસ મધેના ફેટલાક શાક્ષિઓ સામે મીનોચેર હોમજી સાથની અંબુમને પોતાની મલાઓ બરી અને દરાવો કરી, તેના તકરારી નોંધોના ચોપાન્યાંઓ મી. પી. એ. દાદાચાંદજીએ કાઢ્યાં. એ વગેરે તકરારો અને જુભેશો આ ત્રીજી લગાઈ દરમ્યાન ચાલી હતી, અને એજ સંબંધે હવે કદાપિ ૪ થી અને છેવટની નાવર મરાતમની લગાઈતો ધુન્નાડો નીકળી, બડકો સળગી, એ જુતો કળ્યો દુર થવાનો સંભવ છે. અને વાહાડ્યાજીના આતશમે-હરામમાં નહીં, તો હવે મુબ્બના ત્રણ આતશમેશોનમાં કદાચ નાવર મરાતમ થાય એ બનવા જોગ છે.

મીનોચેર હોમજી.

નવસારીના ભગરસાથના ચાંદા ફરેદુનની પોળમાંના માનકા વીકા-નો કુટુંબના બન્ને પાંદાંનના એઓ એક સ્વતંત્ર વિચારના હિંમતવાન મોખેદ હતા. એરબદ પીરોજજી એદલજી દાદાચાંદજીએ બાહાર પાડેલાં ચોપા-ન્યાંઓ ઉપરથી જણાય છે કે, એવણુ પોતે ભગરસાથના એક મોખેદ હતા. નવસારીની ભગરીઆઓની વડી દરેહમેહેરમાં તેવણુ નાવર મ-રાતેય થયા હતા. એ મનોચેરહોમજીએ વડી દરેહમેહેરમાં ઘણા નાવરો શારેશાની નોંધ છે. પોતાના દોકરા આદરજીનો નાવર પોતેજ શારેશો છે, એટલુંજ નહીં પણ છુટા પડવાની દોઢ વરસ અગાઉ સં-વત ૧૭૪૦માં રોજ ૨૯ મા. ૭ ને રોજ એ. માણેક. એ. શોરાબ રાજુજીનો નાવર પોતે શારેશો છે. એટલે છે વેર વડી દરેહમેહેરમાં કામ કરેલું છે. અને ત્યાં પાવરેદેહના નાનાં મોઠાં કામો તેઓએ કર્યા હતાં. જેમ આપણે આગળ જણાવી આપ્યા તેમ, સંવત ૧૭૪૨ ના રોજ ૧૮ માહ ૧૧, તા. ૭મી સપ્ટેમ્બર ૧૬૮૬ ઇસવીને દીને, એટલે આજથી ૨૧૦ વરસની વાત ઉપર નવસારી ખાતે મોખેદો અને બેહદીનો વચ્ચે મોટી મારાનારી શર્ષ હતી. એ ઝગડામાંથી મનો-ચેરહોમજી પ્રખ્યાતીમાં આપ્યા, અને તેવણુનો ટોળો જન્મ્યો. કેમકે બેહદીનોએ મનોચેરહોમજીમાંજ એક હિંમતવાન, સ્વતંત્ર, અને કદિ હટે નહીં એવો સાહસિક નર જોઈ લીધો, અને તેથી તેને પોતાની પક્ષમાં લઈ પોતાની બાજુ મજબુત કરી દીધી. તેવણે ભગરીઆથી અલાહીદી અગ્યારી સ્થાપિ, અને તેને વળગી રહેવાને

સંવત ૧૭૯૦ના રોજ ૧૧ માહ ૨ જાને દિવસે તે વખતનાં જાણીતાં બેહેદીન કુટુંબોના લગભગ ૯૬ બેહેદીન સાહેબો, જેમાં નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈના વડીલો પણ હતા, તેઓએ સહી કરી એક લખત કર્યું. એ નર ક્યારે જન્મ્યા, અને ક્યારે ગુજ્યા તેનો ચોક્કસ દહાડો બાર જો કે મળતો નથી, તોપણ તેવણનો બો. મેહેરજીભાઈ સુરત્યાની નૈયતે નાવર થયાનો રોજ ૧૪ માહ ૭ સંવત ૧૬૯૮નો છે. તે વખતમાં ૧૫ વરસની ઉંમરે નાવર થયાનો સાધારણ નિયમ હતો. એટલે એવણ સંવત ૧૬૮૩માં જન્મેલા હોય. તે પ્રમાણે ગણતાં તેવણ ભગરસાથથી જ્યારે પોતાના ૩ બેટાઓ, જેઓ મોબેદીતું કામ કરતી ઉમરના હતા, તેમને લઈને છુટા પડ્યા, ત્યારે તેવણની ઉંમર ૫૬ વરસની હોવી જોઈએ, અને આજે તેવણને થઈ ગયાને ૨૭૦ વરસ થયાં કહેવાય.

મેહેરજી ચાંદજી.

મેહેરજી ચાંદજી તે મેહેરજી રાનજી ચાંદજી, કક્ષ્યા ખાંદાંનના મુળ પુરુષ, અને મહેશ્વરના મુળ પંથકી, તોખમે ભગરીઆ મોબેદ હતા. એવણ કાકા પાહલણની પોળમાં આવે છે. એટલે એવણની પેઢી ગણ્યે તો એ. મેહેરજી, એ. રાનજી, એ. ચાંદા, એ. પાહલણ, એ. બેહમન, એ. ચાંદના, એ. આંતા, એ. રાંણા, એ. કામદીન, એ. મો. બદ, એ. નરથોસ્ત, એ. (મોબદ) હોરમજીદીઆર, એ. રામીઆર, એ પ્રમાણે છે. મનોચેરહોમજી, ભગરીઆ સાથથી છુટા પડ્યા તે પેહેલાં પાંચ વરસ અગાઉ એટલે રોજ ૨૫ મા. ૯ સંવત ૧૭૩૭માં એવણ ગુજ્યા હતા. એ મોબેદ ઘણા દીનદાર અને પરહેજગાર હતા. આગળ આપણે કહ્યું છે તેમ, એવણના બેટાઓ બધાજ કંઈ મનોચેર હોમજી સાથે જોડાયા નોહતા, પણ તેવણના બેટાઓ બહમન અને પાહલણનો આપની પેઠેજ મીનોચેરહોમજીના છુટા પડવા આમમયના ગુજરી ગયા હતા. આજે પણ તમામ મહેશ્વર એવણના વંશજોનુંજ પંથક છે, તોપણ જાંદેરવાનતું ૩ દહાડાતું કામ, તથા નવજોત કરવાતું અને લગ્નના આશિરવાદ શારવાતું કામ આજે પણ ભગરીયાઓ કરે છે.*

* આ અને બીજી બહુક હકીકતો એરવદ મેહેરવાંનજી હોરમજી કક્ષ

જાણીતા તવારીખ નવેશ મી. ર. પે. કરકરીવાના એવશ્ય વડના થાય છે.

પ્રખ્યાત મહેશરાઓ.

જીવણજી કકુજી. ઉપરના જેવીજ એક દરેકટર મહેશ્વરમાં થઈ ગઈ છે. તરીખાની અટકના કીરકમ (મામ) ના મેહેલીન જીવણજી કકુજી, ખીન માણેજી દેરશાસ્ત્ર, ખીન ચાં-રજીદારાખ, ગાયકવાડ સરકારનું નાકું સંભાળનાર એક ભગવૈયા થઈ ગયા છે. વાંસદા અને ગાયકવાડ સરકારે જ્યે ચાલતી મારામારીમાં ભીસોને ઉશ્કેરીને વારંવાર ગાયકવાડના પરગણાઓ વાંસદાવાળાઓ કુટાયતા, તે ભીસોની સાથે એ જીવણજી હંમેશાં લડતા અને નાંકું સાચવતા. એક વાર તે ભીસોનો મારે થઈ પડેલો ઉપદ્રવ ટાળવા, ગાયકવાડે મહુવાના દેશામને જીવણજીની સાથે ઘાડ ઉપર જવા દરમાવ્યું. બાહાદુર જીવણજી ભીસોને પકડવા ભીસોના રેહુકાંચુવાળા ડાંગ જીલ્લાના તારપારા ગામ ઉપર ચડ્યા, ત્યાં કમઆળે વરસાદને લીધે તેમનો ઘાડ ગોળો કંટા પડી ગ-વાથી, તેવણનું કાંઈ આવ્યું નહીં. છેવટે રોજ રૂપ માહ ૧૦ સંવત ૧૮૬૮ ને દિને એક ભીસે કાપરાંમાં સંતાઈને દગાથી એવણને તીર મારી ઘાર કર્યા. મહુવાના દેશામનું કશકર પોતાના સરદારના મોહોટથી હારીખાઈને પાછું નાકું, અને ભીસોએ ટુટી પડી જીવણજીનું શીર છુટું પાડી, શીકાંમાં મુકી એક ઝાડ ઉપર લટકાવ્યું. પાછળથી જીવણ-જીના મામા કુવરજી રત્નમજી પરાગ ત્યાં ગયા, અને પોતાની કુનેહ સમજાવટ-થી કેટલુંક નાંચું ભીસોને આપી તે ઘડ અને શીરનવસારી આંણી દોખ-મે અડાવ્યું. ઉપલી બાહાદુરીને સાર જીવણજીના દીકરાઓ ભીખાજી અને શાપુરજીને ગાયકવાડ સરકારે સંવત ૧૮૬૮માં એક સનદ આપી. તે પ્રમાણે દારની બહુ એક મુક્ત ગાવવાનો હક, તથા ૪ હોલ* જમીન એ બાહાદુર પારશીના ઇનામમાં પળે છે.

હયા, જેઓ મેહેરજી ચાંદજીની આશાદના છે, અને પોતાના ટોળાની તવારીખના એક અલ્લાસી અને એક બાહોશ ગ્રહસ્થ છે, તેઓએ પૂરી પાડી છે.

*૧૫ વિંધાનો એક હોલ કહેવાય છે, અને એ જમીન ૬૦ વિંધાં ગ-ણાય છે.

ભાઈજી સાગર.

મલેશ્વરના આગેવાન અકાબરો પૈકી ભાઈ-
જી સાગર એક મુખી હતા. એવળુ એક
દિનદાર બેહેદીન હતા. કકડ્યાઓને મલેશ્વરનું પંથક અપાવામાં એવળુ
આગેવાન હતા. મોગલ સરકાર તરફથી એવળુને આસાથી મળતી હ-
તી, અને સુરતના દરવારમાં તેવળુનું નામ આજે પણ મોજુદ છે. રોજ
૨૧ માહ ૭ સંવત ૧૭૮૦ ને દિને એવળુ યુગ્યો હતા. મરહુમ માં-
જીકજી મુનશીના મોટાઓ હાલના મેસર્સ મેરવાનજી, પેશતનજી, અને
અનાજી મુનશીના ભાઈજીસાગર અપાવાના અપાવાના અપાવા થાય છે.

રામજી સાગર.

એ ભાઈજીસાગરના ભાઈ હતા. એવળુ પણ
મલેશ્વરની અંજુમનમાં વડા હતા. સુરતની
નવાખીમાં એવળુ મોટા અમલદારી હોદ્દો ધરાવતા હતા. અને સુરતના
નવામોના ધરમાં એવળુને ઘણું માન હતું. મલેશ્વરના પારશીઓના સં-
સારી કામો એવળુની મુનશી અને લવાદીથી ચુકતાં હતાં. જે પ્રમાણે
આંગાશાહે હિંદુ જેવી હાલતમાંથી પુષ્કળ પારશીઓને મુકત કર્યાં તે
પ્રમાણે, પોલીસજોસે વરસ રહીને સંવત ૧૭૮૦ માં રામજી સાગરની
ખાસ માંગણી અને મદદ ઉપરથી દેશાધિ પુરશેદજી ટેહમુલજીએ, પા-
છી હિંદુ જેવી હાલતે ગામડાંઓમાં અને રાતવાડાઓમાં વસ્તા ધણુક બે-
હેદીતે બાઈજીતથી બોલાવીને નવસારીમાં જમને સુદરેહ આપવાના
તેમને અપાવ્યા, અને કુરતી વીગેરે જેમની પાસે ન હતું તે આપી
પારશીપણામાં લાવ્યા હતા. એ ભાઈજી અને રામજીનું નામ પ્રખ્યાત થઈ
ગયું છે. તેઓની નસલ નીચે મુજબ છે:— રામજી, સાગર, બેહેરાંમ,
હાંચા, કામા, કડવા, પોમા, હાચા, વેજલ, યુંબા, કેલા, અને કાંમદીન. એ-
ટલે સુધી તેઓની સેંકડો વરસ સુધીની પેઢી મળે છે. એ ખાંદાંનની
અસલ અટક તલાદી હતી, તે પછી મેહેતા થઈ છે. હાલના નવસારીના
ઓતરરી મેજસ્ટ્રેટ મી. પેશતનજી બદખેરજી મેહેતાના અપાવાના
અપાવાના અપાવા એરામજી સાગર થાય છે, તથા મી. એદલજી નવરોજી
મેહેતા (ચીનાઈ) ના અપાવાના અપાવા અપાવા થાય છે. તેજ પ્રમાણે સર
જમશેદજીની પેઢી નીચે મુજબ છે:— જમશેદજી-જીજીભાઈ-ચાંનજીભાઈ-
વાજાજી-અને રાંમજી. વાજાજી સુધી સર ની પેઢીવાળા વાજાની અટ-
કના હતા, પણ તે અગાઉ તેઓ તત ની અટકના હતા. એ રાંમજી
રોજ ૧૪ માં ૪ સંવત ૧૭૮૨ માં યુગ્યો હતા.

જીવા આશા—મેહેદીન છતાં ધર્મ ધ્યાન ઉપર મજબુત આસ્થામાં વખણાઈ ગયેલા નર એ જીવાજી આશાજી હતા. એવણે રાતદિન અવસ્તા બણવામાં ગુન્નરતા હતા. એવણે સરકારી આશીસોની સામેનો હાલ “ જીવા આશાની વાડી ” ને નામે ઝોળખાતો મોટો વજ્રદેવ ધર્મ ખાતે કાઢેલો છે. અને ત્યાં મોટો કુવો બંધાવી દોરોને પાણી પીવાનો ખાસાડો બંધાવી તેની ઉપજના અમુક ભાગમાંથી તે ભરાવા માટે ધર્મખાતું કાઢી ગયા છે. અને તેજ જગા ઉપર હિંદુ, સોફીને માટે પાણી પીવાનું પરમ પણ્ય મંજૂરી ગયા છે. કેમકે ગંદેવીની ચોકી ને નામે ઝોળખાતી જગાએ થઇને પરદેશી મુસાફરો તે રસ્તેથી જ આવ કરતા હતા. એવણે ૩ જ ગાથા રૂપેતોમદ અને સંવત ૧૮૮૭ માં ગુજ્યા છે.

નવરોજી શકલાતવાલા—નવસારીના નામવર મોટાઓમાં શેઠ નવરોજી દોરાબજી શકલાતવાળાનું નામ બાકીમાં રહ્યું છે. અત્રે રોજ ૨૪ માહ ૯. ૧૧૭૪ યબદેજરદીમાં એઓ જન્મ્યા હતા. મુંબઇમાં એઓનો શકલાતનો વેપાર ચાલતો હતો. ત્યાં એક મુખ્ય શેઠના લેખે એવણુની આખર વિશેષ હતી. નવસારીથી મુંબઇ ગયેલા તમામ નોશાકરાઓના તમામ જહેર કામોમાં એવણુનો કારસાજ હાથ હતોજ હતો. પોતેબહુ ધાર્મિક હોવાથી ધર્મના અનેક ફાંડોની આગેવાની એવણે કીધી છે. બાહોશી અને બુદ્ધિએ એવણુનામાં સારું ધર કર્યું હતું. રોજ ૧૫ માહ ૯ ૧૨૪૦ યબદેજરદી (કે જે શાલમાં એવણુના મિત્ર શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ પણ્ય ગુજ્યા હતા) માં એઓ ગુજ્યા હતા.

નશરવાનજી તાતા—નવસારીના જાત મેહેનતથી વધેલા (Self-made men) પુષ્કળ નરોમાં એવણુ આપણું મુખ્ય ધ્યાન ખેંચે છે. તાતા ખાંદાનનાઓ પ્રથમનો નવસારીના દેશાઇના કારભારી ઇત્યાદિ બીજી શેવાઓ ઇમાન ઇત્યાદિ બનવામાં વખણાયેલા હતા. એજ તેઓની ધણી તરફની નિમકહલાશીનો જગતી જોત જેવો એક દાખલો આજે પણ નવસારીમાં યાદગાર રહ્યો છે. ગાયકવાડ સરકારની રંગ ચમચીની કચેરીની દરબારમાં કોઇ કારણથી મોટાદેશાઇવાલા કોઇથી પણ જવાબદારી નહીં, જેથી જેમ બનવું તેમજ તેમ બીજી મેહેનકના ધણીની મેહેલી એશવાની યાજી આવી. દાદાબાઈ તાતા નામના ખાસા ત્યાં હાજર હશે, તેમનાથી ધણી-દેશાઇની જગા આમ પુરાયલી જોઇ દેખી શકાયું નહીં, અને આખમાં ખુન ચઢવાથી ધણી-દેશાઇની જગાએ પો-

તે જઈ બેઠા. મીઠાલની હોળતોજમાં ખુનપર રસ ચઢ્યો. અને કહે છે કે ગાયકવાડની ગાદી ઉપરજ તે તાતાનું ખુન રેડાયું, અને ત્યાંજ મરણ પામ્યા. ખુનીને શોનગડના કિલ્લા ઉપર કેદ કર્યો. એવી નીમક-હલાલી એ ખાંદાને બતાવી નોકરી બજાવી હતી, પણ મી. લાયબુરેરે કહે છે કે We are all the creatures of circumstances યાને આપણુ સર્વ પ્રાણી સંજોગને વશ છીએ, તેમજ એ ખાંદાનના આ નખીરા પણ જો. કે પ્રથમ તો બાપદાદાઓની માફક અત્રે સેવા બજાવતા હતા, તેણે એખીસીન્યાની ખુનખાર લગાધમાં એઓના હાથમાં કેમીસરીએત ખાતું આવ્યું, અને તેમાંથી બત્તી અડકલ, કામ કરવાની કુતેહ, અને જોરાવર નશીબાને સંજોગે એવાતો ફાવી નીકળ્યા, કે આજને કાલ નોશારીના સ્વતઃ બનેલા પુરૂષોમાં દોષ લાતની બાબદમાંતો સર જમશેદજીથી ઉતરતા એજ નોશાકસ ગણી શકાય. નવસારીના જેનરલ ફાંડમાં તથા બીજાં અનેક કામમાં એવણનો અગત્યતો હિસ્સો હતો. તેના કરતાં પણ નોશારીના પારશીઓને બેહુસ્તમાં જવાને પ્રથમ જ્યોડામાં રહેવું પડે તે સુદરચોડી, માને દોખમું બધાવાતું પુન્ય હાંશલ કર્યું. ઘરડાંખાખાં પ્રથમ “ બાબાવાલાંમાં જઈએ ત્યારે સુખી ” એમ બોલતાં હતાં, તે હવે “ તાતા વાલામાં પડ્યે ત્યારે સુખી ” એમ બોલવા લાગ્યાં છે. અખુટ પુછ મુંકી, અચુક કામો કરી, અમુક નામ રાખી ૬૪ વરસની ઉમરે તા. ૨૬ જાન્યવારી ૧૮૮૬ને દિને એઓ ગુજર્થા હતા. અત્રેની જંદ મરેસા એઓએ સ્થાપેલી છે. એના અસલ મૂળમાંથી બસોલા કામેલ એરવદો તરીકે દસ્તુર હોરમજી ફરદુનજી મહેરજી રાણા, એરવદ ખુ. એ. પાવડી, અને નાગપોરવાલા દસ્તુર એદલાજી કાવજી કાંગા વી. બાહાર પડ્યા છે.

બાવાજી દેશાઈ—દેશાઈ ખાંદાનમાં સ્વતંત્ર વિચારના અને ફારશી આલેખ શેઠ બરજેરજી પાલજીજી દેશાઈ ઉર્ફે “ બાવાજી દેશાઈ ” નવસારીમાં જાણીતા થઈ ગયા છે. ફારસી ભાષાના જ્ઞાનમાં પ્રવિણ હતા. ફારશીખતપત્રો લખવા વાંચવામાં પોતાના બંનેવી દેશાઈ જમશેદજીજી ટેહમુલજી, ઉર્ફે “ બજરોમ સાહેબ ” ના જેવાજ કામેલ હતા. લક્ષમજીહોલ, લાઇએરી, જેનરલ ફાંડ, હાઈસ્કુલ વગેરેમાં, કોઇમાં સેક્રેટરી, તો કોઇમાં ખજાનચી લેખે એવણનું પગલું હતું જ હતું. નવસારીના બહાર કામોમાં એવણ એક આગેવાન હતા. સ્વભાવે ભોળા અને સ્વરૂપે સુંદર હતા. ૭૪ વરસની ઉમરે રોજ ૨૮ માહર સંવત ૧૯૧૬ની

છેક આખરીએ ગુજરી હતા. અંગુમનની ફેફરેસ્તમાં પોતાનું નામ યાદગાર રાખવા જેવાં કાનિ કરેલાં હોવાથી, હજુ પણ જે તેમ થાય તો નામનાશય ગણાયે નહીં. એઓએ પોતાના બેટા મી. પાલણુજી જેઓ પણ એક નોશાકરાજ છે, અને રાસ્તરોહિતારના સળએડીટર તથા નૂરેએલમના અધિપતિને માનભર્યો હોવા કરામે છે, તેઓ સાથે મળીને “તમારીએ સા. સાંન્ધાન” નામનું અમલનું પુસ્તક આકાર પાડ્યું હતું. તેમજ “તવારીએ હખામન્યાન” માં એવળુને દરૂઝદસ્ત લખાવસો હતો. એવળુ પોતા પાછળ ૪ કામેલ બેટાઓ સુંકી ગયા છે, જેઓમાંના વડા મી. હોરમજીને પોતાના એલગને તમામ વારસો આપી ગયા છે.

દોશાબાઈ દેશાઈ— નવસારીના દેશાઈ ખાંદાનમાં હુસ્યાર નર લેખે મરહુમ દોશાબાઈ બમનજી દેશાઈ જન્મી હતા. રોજ ૨૬ માહ ૭ ૧૧૮૮ યજ્ઞે. માં જન્મી, તા. ૨૯ એપ્રિલ ૧૮૪૨ માં ૭૫ વરસની વયે ગુજરા. દેશાઈઓનું કેટલુંક વતન ૧૯૦૬ ના સાલમાં ફરી જન્મ થયલું તેનો એવળુ ૧૯૧૭ ના સાલમાં દેશાઈ જામરપજી ખરશેદજી (જેવળુના નામે જની મશાલની આશામી ગાયકવાડ સરકારે કરી આપીછે) ની સાથે ખુલાસો કરાવી લાગ્યા હતા. અને તેજ વખતે નવસારીની મામલત પણ દેશાઈ ધરાંનાને ફરીથી મળી હતી. અને નવસારી કસબાની વસુલાતનું તથા મામલતનું એઓએ પણ કેટલોક વખત સુધી કામ કર્યું હતું. દેશાઈ જામરપજીની માફકજ જેકે એવળુ વડા દેશાઈની ગાદીએ આવવા પામ્યા નોહતા તોપણ, અંગુમનની ફેફરેસ્તમાં એવળુનું પણ નામ લેવાય છે.

ગારડાજીઓ— શેઠ રસ્તમજી નવરોહ ગારડા, જેઓ નવસારીના જાત મેહેનતથી વધેલા એક શેઠ હતા, તેઓના બેટાઓ જામરપજી તથા બરજોરજી પણ બાપના જેવાજ પ્રખ્યાત શેઠો અત્રે થઈ ગયા છે. જામરપજી ગારડાએ નવસારીમાં કેળવણીના કામમાં તથા અંગુમનને લગતાં ફંડોના કામમાં ધણી આગેવાની લીધી હતી. તેજ પ્રમાણે શેઠ બરજોરજીએ અત્રેના દરેક જાહેર કામમાં પોતાનો હિસ્સો મરહુ સુધી આપ્યો હતો. જામરપજી ૧૯૩૮ના સાલમાં અને શેઠ બરજોરજી ૫૮ વરસની વયે ઇ. સ. ૧૯૯૭માં ગુજરી હતા. બન્ને બાઈઓએ લોકપ્રિયતા મેળવી નવસારી નામને દેશપ્રદેશ ઓળખાવી ગયા છે. દેશપ્રદેશથી આવતા પારશી પરોણાઓ માટે એવળુનું ઘર એક મેજવાનખાંતું જેવું હતું.

નવરંગ નવસારી.

નવરંગ એક સુરંગ અને સુંદર શબ્દ છે. પણ નવસારી માટે તે આખા લાગુ પડતો છે. નવરંગનો અર્થ નવો રંગ કરવા સાથે ૯ રંગવાળો અહિં વધારે બંધેસ્તો છે. નવસારીમાં ઘણી ચીજો ૯ ના આંકડા ઉપર છે. નવસરેહ અને નવસૈયદો વીશે તો આપણે કહી આવ્યા છીએ. નવસારીના આપણે જે અર્થો કરી આવ્યા તે હજી જાણે આજે હોય તેમ, સંસ્કૃત નવ સર ઉપરથી નવસારી નામ પડ્યાનું પણ જણાવામાં આવે છે. સંસ્કૃત નવ = ૯; અને સર = તળાવ. તે ઉપરથી ૯ તળાવવાળું શહેર, તે ઉપરથી નવસરી કેહેવાય છે, એમ કહે છે.* આ શહેરમાં પ્રથમથી ૯ તળાવો છે. ૧-કુંડુ. ૨-શરખતું. ૩-ગાંગડયું અથવા વાગળું (જે જીના ઘાંણાના ખામની પુર્વે આવેલું છે.) ૪-નાગતલાવડી. ૫-કાલ્પાવાડીવાળું. (ચોટીની પાછળનું.) ૬-તરાડિતાવાળું. ૭-બેશાડખાડાવાળું. ૮-વેરાવળવાળું. (વેરાવળની પુર્વે) અને ૯-સાલી વાડીવાળું. (વેરાવળ જતાં પશ્ચિમે.) એ પ્રમાણે ૯ તળાવ છે. એ પૈકી કેટલાંક સુકાઈને પુરાઈ જવા આવ્યાં છે.

વળી નવસારીથી બાહાર ગામ જવાના નવનાંકાં યાને નવ રસ્તા છે. ૧-જલાલપોર જવાનું નાંકું. ૨-ગણદેવીની ચોટી (યાને ગણદેવી જવાનો “ દશેરા ટેકડી ” ને નામે ઓળખાતો ભાગ (લુનશીકુઈની પાછળનો.) ૩-ગણદેવી જવાનો બીજો ફાટો લુનશીકુઈની આગળનો કાગદીવાડના નાકાંને નામે ઓળખાતો રસ્તો. ૪-સુરત જવાનું બેશાડખાડાવાળું નાંકું. ૫-કાલ્પાવાડીનું. ૬-વીરાવળવાળું. ૭- આશાપુરી ત-

*ધર્મપીયલ ગેઝેટીઅર ઉપરથી તારીખે શાહાંને ઈરાનમાં નવસારીનું નામ ઈ. સ. ૧૫૦ માં “ નરસીપા ” હતું, એમ પ્રખ્યાત ભુગોળ શાસ્ત્ર દોલેમીના નકશા ને આધારે જણાવામાં આવ્યું છે. આપણે કદાપિ કબુલ કર્યે, કે નરસીપા તેજ નવસારી હશે, કેમકે નવસારીના અક્ષાંશ રૈખાંશ નરસીપાને મળતા આવે છે, તો જોકે તે વખતે નવસારીની હદ ઘણીજ મોટી લંબાયલી હોવી જોઈએ; પણ તે ઉપરથી એમ નથી ઠરતું કે નવસારી નામ નરસીપા ઉપરથી પડેલું છે. નવસારીના આગળ જુદાં જુદાં ૬-૭ નામો હતાં, તેમ વળી તેની આગમ્ય એ ભુમીનું “ નરસીપા ” નામ હોય, પણ તે શબ્દ ઉપરથી નવસારી થયું નથી. બ્રીગ્સ સીડીક ઓફ ગુજરાતથી વધારે જુલાસો થાય છે

રહતું. ૮-સુરત જવાતું ઢાંડીવળવાતું. અને ૯-કાછીઆવાડીવાળું. એ પ્રમાણે નવસારીના નવ નાંકો યાને નવ ભાગળ ગણાયલાં છે.

વળી નવસારીના નવ ખતર ગણાય છે. જેમાંના ધણુંકતો હાલ ઉડી ગયલાં છે. ૧-હાલના કુંભારવાડમાં પટવાવાડને નામે ઓળખાતું અસલમાં ખતર હતું; જે તે વેળાએ મોટું ખતર ગણાતું (ઉડી ગયું છે.) ૨-હાલનું મોટું ખતર અથવા જાદવરાવે જાદે કરેલું “ જાદવ ખતર ” (હાલ છે.) ૩-પાંચ, હાટડીનું ખતર (હાલ છે.) ૪-શાંણવાડના મોઝીવાડ આગળનું જુલાવાડવાળું ખતર. (જેનો કંઈક ભાગ હજી છે.) ૫-તરાવતાંનું ખતર (હાલ છે.) ૬-કાઠારવાડનું ખતર (હાલ છે.) ૭-મોલવાડનું ખતર (અગાઉનો મોટું ખતર હતું, હાલ ત્યાં અનાજ શિવાય પીગડું વેચાતું નથી.) ૮-ફનેહખાંનના કુવા આગળનું શતાપીરનું ખતર (હાલ થોડુંક રહેલું છે.) અને ૯- ખત્રીવાડનું ખતર (હાલ કંઈક નિશાન છે.) એ પ્રમાણે નવસારીના “ નવ ખતર ” ગણાયલાં છે. વળી કોઈ તો નવસારીના અસલ ૧૪ ખતર હોવાનું જણાવે છે.

વળી “ નવ દાળી વડ ” ને લીધે નવસારી વખણાયલી છે. આ-શાપુરીના મંદીરમાં એક મંજવર વડનું ઝાડ છે, જેના ઉપરથી જીદા જીદા અને છુટા છુટા પીંગ નવ વડ એકજ દડ ઉપરથી ઉગેલા છે, જેની માતતા વડીક ક્ષેત્રાય છે. અને એ વડમંડળ જોવા લાયક છે.

આખકારી સીરટમ.

આખકારી શબ્દ અજ્ઞ નેવી ખુદરતી બનાવતથી બનેલો છે. આગળનો નવસારીમાં એ શબ્દની પણ હસ્તી નોહતી. એ શબ્દ ફારશી ભાષાનો ગણો, કે સંસ્કૃત ભાષાનો ગણો, તો તે બેકના છુટા છુટા તેમજ સામઠા અર્થો એકજ તરોડના અને એકજ શબ્દના છે. ફારશી આખ = યાને પાણી; અને કારી = કરવન કરવું તે ઉપરથી કાર શબ્દ થયો, અને તેનો કારી થયો, યાને કે પાણીને ગરમી લગાડી જતરથી ગાળવાનું કામ કરવાની રીત. સંસ્કૃત પ્રમાણે અપ્ = પાણી; અને કૃ = કરવું તે ઉપરથી પાણીને જતરથી ખેંચવાનું કરવાનું કામ સૂબળ આખકારી, આપકારી, કે અપકારી એ બધા શબ્દ એકના એક છે.

આગળતો કતે કતે દાર ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ હતી, અને જેને
જેમ ગમે તેમ પોતપોતાને માટે મણના મણ દાર, વગર ફી ભરવે ધર
આગળગાળી જેમ ગમે તેમ અનેજેવો સોજો ગમે એવો મન માનતો.
દાર પીવાનો મળતો. તે ધરગતુ ભઠ્ઠીઓમાં દાર ગળાતો, બો-
કરા કપાતા, અને ત્યાંજ ગોળા, ધાંચી વગેરેની જીઆફતો ચાલતી હતી.
ત્રણ રૂપૈયામાં સોજો મસાલાનો મણ દાર પીવા મળતો. કેફી વ-
સાંછાં જેવાંકે દાર, તાડી, ભાંગ, ગાંજો, એ વસ્તુઓ ઉપર કાંઈ કર
કે નપતો કે જકાત જેવું અસલ નોહતું. નવસારીમાં અશીષુ તો જુજ
આવતું હતું, અને તેના ઉપર કર પણુ જુજ હતો. લોકો સસતાં સોજાં
મવડાં મળે તે ચોખા દાળની માફક ભરી રાખતાં, અને પોત પોતાના
કતા ઉપર તે ગળાવી લાવતા. વરસોનો જુનો દાર ભરી રાખવાનો
ચાલ હતો. ઘણા મોહોલાઓમાં તો મવડાંના પાણીની ગલીચીઓ જારીજ
રહેતી. તાડીતો જાણે કુવામાંથી પાણી કાઢી લાવવાનું હોય, તેમ સૈ
સૌ પોત પોતાની જગાઓમાંથી તાડી કાઢી લાવી પીતા. વળી ઘણાંકો
તો પોતાના ધરના ખપજોગી તાડી નીકળે એવી ખજુરી પો-
તાને પાછળે ખાર રાખતા. તાડી અને કોદરા કે વાળની જીઆફતો
હલકી વર્ણના હિંદુઓમાં નિરોપ હતી. દારના પીંડાંઓ પણુ હતાં. અને
દુખળા, નરડા, કોળી, વગેરે વર્ણોનો તે વેળાનો રાજ તે પીંડાંદારજ
હતો. તે પીંડાંદાર ગામમાં કાલો માણસ ગણાતો. ગોલા ધાંચીઓ સૌ ધર-
સંસારકે ન્યાતીના કળ્યા માટે પીંડાંદારની સલાહ અને લવાઈ ઉપર ખુશ
રહેતા. આજેપણુ મલગદેવ જેવી રાની જગાઓ ઉપર પારશી પીંડાંદારો
એવી હાકમી ભોગવે છે. તેઓ કોરાવની ગુહગારને સજ્જ વટીક કરે.
હીદોળા ઉપર પીંડાંદાર હીંચકા ખાતો બેશે, અને આસપાસ તે ગરીબ
લોકો “ અનજાય ” કરાવા ગોળ ચકરડું વળાંને બેશે, અને પીંડાંદાર
રાજ “ અનજાય ” કરે ! તે વેળાએ નવસારીમાં વખણાયલો સુરતી
દાર લાવવાની ચાલ હતી. ગોલાખ, એકચી, કાળસાં, વરીઆળી, દરાખ,
વગેરેનો દાર તે મસાલાનો ગણાતો. તે વેળાએ નવો દાર કોષ પીતા
નોહોતા, પણ જુનો પીંડો અને નવો ગાળેલો ભરી મેસે. દાર રૂ. ૩
થી ૩૫ માં સોજો મણ મળતો, અને તાડી તો રૂ. ૧ ની ૮ થી ૧૨
મણ સુધી મળતી ! દુકાનમાં તો ગરીબ ગુરખાં બે પૈસાની તાડી પીને
આખાં કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવતાં. તાડીનો તકવો અનાજના જેટલો
તે વખતે હતો. જરા વળી પૈસાવાળાઓનો આડે દહાડે નીરો કશવતા.

ખજુરાં દર એક વરસને અંતરે છેદવામાં આવતાં. ખજુરીના રસમાં ખાંડ એલચી ભેળીને વગર કેદની પીવામાં આવતી સરખતના જેવી જે ચીજ તેનીરોછે. ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં નવસારીમાં દારૂ તાડીના ઇન્સપેક્ટરની આપકારી સીસ્ટમ નીકળી, તાડી દારૂ ઉપર કર પેડે. તાડીના લેશનવાળા થયા. શહેરના દરેક ખજુરાં ઉપર સરકારે કર નાંખ્યો. વળી તે ઉપર ચઢાઈ થઈ “ બેઠક ” ને નામે ખજુરાં ઉપર દર વધીને ચઢા ચઢી ચાલી. તાડી વેચવાના લેશન (લાઇસન્સ) દરાજીથી અપાવા લાગ્યાં. તે ઉપર દર વરસ વધારો થઈ સરકારને ફાયદો થતો ગયો. અને ખજુરાંના માલિકને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી મળે છે. સરકારને તે કરતાં પણ વધારે મળે છે. છેલ્લાં ૭ વરસથી સરકારનો દર વધી ગયો છે. અને રૂપિયાની મણથી સવામણ તાડી મળે છે. અને મોંઘી ચીજમાં ઠગાઈ તો હોયજ, એટલે તેમાં પાણી ભેળવાતો કુચાલ ચાલે છે. અને તે પણ અસલના જેવી સડકઈ મળતી નથી. ખજુરાંના માલિકને અચારાને જેટલું મળે છે, તેથી ચારગણું સરકારને મળે છે, અને ૨૦ વરસ ઉપર રૂ. ૧ ની ૮-૯ મણ તાડી પીનારાઓ તે રૂપિયા મણ પીએછે. કેટલીક મોસમમાંતો દુધના કરતાં જાડે ભાવથી તાડી મળે છે. અગાઉ તો એક બે પૈસા આપ્યા કે તાડીવાળો કહે કે, જા પીવાય તેટલી પીજો ! આજે સરકારને કેદી વસાણાંમાં દેશી દારૂની રૂ. ૪૭૦૦૦૦ ની, તાડીની રૂ. ૯૦૦૦૦ ની, તથા વીલાયતી દારૂની લાઇસન્સ ફીની રૂ. ૨૩૫ ની, તથા સ્પીરીટ ગાળવા દેવાની ડ્યુટીની રૂ. ૧૬૦ ની, તથા ઝેરી કેદી વસ્તુની રૂ. ૨૦૫૦ ની, તથા અફીણ વગેરેની રૂ. ૨૦ થી ૨૫ હજાર સુધીની ઉપર વરસ દહાડે થઈ છે ! ૨૩૪૭૪૨ ગ્યાલન સુધી નવસારી સદર ફક્ત ડીસ્ટ્રીક્સમાં ગળાય છે, અને આખા પ્રાંતમાં ૫૧૩૨૮૬ ગ્યાલન સુધી ગળાય છે. તે પૈકી ૩૧૮૭૪૫ સુધી ઈન્સપેક્ટર દારૂ વેચાતો લે છે. આખા પ્રાંતમાં દર વરસે ૪૭૮૩૩૨ ગ્યાલન સુધી દારૂ પીવાય છે. નવસારી પ્રાંતની ૩૧૮૪૪૩ માણસની વસ્તીમાં દર માણસ દીઠ દોઢ ગ્યાલન દારૂ વરસમાં ખપે છે. પણ પીનારો વર્ગ અખો અર્ધ જેટલો હોય છે, એટલે દર માણસદીઠ ૩ ગ્યાલન યાને પોણા મણ દારૂથી ઉપરની રાશ આવવા જાય છે.

ખીટીશ હદ પૈકી સુરતથી નવસારીની હદના વરીઆવ, જીઆવ, ગમેણી, એ ઠેકાણાંએએ જેમ દારૂ ભાવવામાં આવે છે, તેમ નવસારી થી ખીટીશ હદમાં કશાએ મોતા તાલુકે ખારડોલી વગેરે ઠેકાણે જાય છે.

તલ નવસારીમાં વેલાતી દારૂની ૪ અને ખીલીમોરામાં ૧ મળી આખા પ્રાંતમાં વેલાતી દારૂની ૫ ટુકાનો છે. આખકારીના ગુન્હા દરશાસ ૧૩૧ સુધી થાય છે. ૨૫ પુરૂષ અંદરનો દારૂ જાહેમાં જાહે ૪ આને શેર વેચાય છે. અને તાડી કમીમાં કમી ૪ પૈએ શેર તથા જાહેમાં જાહે ૫ પૈએ શેર વેચવા દરાવેલું છે. દારૂની ટુકાનો નવસારી તાલુકામાં ૩૫ છે, અને તે મળી આખા પ્રાંતમાં ૩૨૬ ચાલુ છે, તે જોઈ ૪૫૫ ટુકાનો ઉંઘાડવા દરાવ છે, ખજુરાં ઉપરના ટેક્ષના સરકારને માત્ર નવસારી તાલુકાનાજ રૂ. ૧૬૭૫૧ અને આખા પ્રાંતના રૂ. ૪૬૦૦૦ સુધી આજે ઉપજે છે અશીષુની ટુકાનો આખા પ્રાંતમાં ૩૨ છે. અશીષુખાતું ઇ. સ. ૧૮૮૧ થી રૂ. ૩૩ થયું છે.

એ સઘળાં ઉપરથી નવસારી પ્રાંતમાં કેફીપીણું કેટલું છે, તેનો સામટો ખ્યાલ થશે. પ્રથમ દારૂ તાડીનો ઇન્જરો સુરતવાલા શેઠ બેન્જનજી ખરશેદજી દુમશ્યાએ દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦૦૦૦ થી રાખેલો, તે ૧૫ વરસમાં તે વધીને પાંચ ઘણો થઈ ગયો છે. તે ઉપરથીજ કેફીપીણું વીશે વિચાર કરવાનો છે. તોપણ આપણું ગાયકવાડી રાજ “ધરમ રાજ” અથવા સર. ડી. માધવરાવના બોલોમાં Dominion of Character માં ધરમ એટલે દાન અને ધરમ એટલે દીનધર્માન ઉપર કેટલું બંધું ધ્યાન આપાય છે, તેનો એટલોજ દાખલો બસ થશે, કે નવસારી ના પારશીઓની અરજ ઉપરથી તેઓને માટેજ સરકારે એક ખાસ કાયદો કરેલો છે, કે પારશીઓને પોતાના ધર્મ ક્રિયામાં વાપરવા સારૂ ચોખ્ખો દારૂ પોતાને હાથે ગાળી લઈ જવાની છુટ છે. આ હકનું રક્ષણ, હિંમતનું હથિયાર અને ખંતનું પુતળું એવો મરહુમ નર બેહદીન હોરમજી આશાજી હવાલદાર, મરતી ધડી સુધી કરતો હતો. તેના રૂઢ ઉપર હજાર દરદ હોજો. તેના મરણ સાથે તેની જાહેર હિંમતનો વારસો પોતે સાથે લઈ ગયો છે.

વરિયાવ બેહદીનોનું પરવ.

જે પ્રમાણે ભરૂચના પારશીઓ “હોમાજની બાજ” કરે છે, તથા નવસારીના મોટે ફલ્ચેના પારશીઓ સંકટમાંથી બચવાથી મેહુરજી રાંછાની તથા ખરશેદજી દેશાઈની બાજ કરે છે, તથા પુન્યભાવથી ન-

વસારીમાં ખોદાતા ઘણા કુવાઓ ખોદતાં, અરશેદશ દેશમાં કે મેહેરજી-
રાણાના નામથી કોદાલી મારે છે. તેજ પ્રમાણે તવસારીના મલેશર કસ્યેના
તમામ બહેદીનોમાં જુના વખતથી “ વરિયાવા બહેદીનોના પરબ ”
ને નામે એક તેહેવાર પારણી રોજ રૂપ મો સાહ ૧ જા તે દીને ઘણા
માન સાથ પાળવામાં આવે છે. તેઓ વરિયાવ બહેદીનોની ખાજ, જસન
વિગેરે કિયાઓ કરતાં આવેલાં છે. ઘણા મલેશરોઓ પોતાને ઘર છુટી
છુટી બાજ કરે છે, અને જમનાથી બનતું નથી, તેઓ અંજુમનમાં
સામેલ થઈ ભાગ લે છે. હુતશીકુર્મના પૂર્વે જાગમાં “ દશેરા રોકડી ”
ને નામે ઝોળખાતી જગા આગળ, “ ધંબારી વડ ” તે નામે મલેશરના
બહેદીનોની એક જગા આવેલી છે. જે જગા, આગઉ તે મલેશર કસ્યેની
મેહેરજી મળવાનું અને ભેગા મળવાનું એક મુખ્ય મથક હતું. આને
પણ તવા વરસની હમાજોર લેવા માટે ત્યાં તેઓ ભેગા મળે છે. કાંઈપણ
કરાવ કરવાના હોય, તે ત્યાં જઈને ભેગા મળતા. ત્યાંજ આનેપણ કિપકુ
પરબ ધામધુમથી તેઓ પાળે છે. એ જગા મલેશરની અંજુમનની
રાસની છે, અને ધાસ કિગવાની તે જગા છે. ત્યાં એક જાંતવર વડનું
ઝાડ છે. જેની નીચે મલેશરવાળા સાહેબો પોતાના બહેર ધંબારના જ-
શનો અને ખાણી પીણી કરતા હોવાથી તે વડને “ ધંબારો વડ ” કહે
છે. એ જગા આશરે ૧૨ વીંધાં બેઠેલી વિચાળ છે. અને તેના ઉપર
અત્રેના મુજલમાનભાઈઓએ એક વાર દાવો ઉઠાવ્યો હતો, કે મોગલાઈ
વખતથી એ જગા તેઓની છે. પરંતુ મલેશરવાળાઓએ બાંડ બીડીને
તે પોતાની કદીમથી ચાલતી આવેલી ચિહ્ન કરી હતી. તેજ પ્રમાણે
ગાયકવાડ સરકારે પણ તેના ઉપર ધારાની સાગત લેવાનો કરાવ કયો
હતો, તેમાં પણ મલેશરવાળાઓ ફાવ્યા હતા, અને ધર્માદાય જગા લેખે
સરકારના ધારામાંથી તેને બચાવી હતી. આ પરમને દહાડે નાહના
મોટાં તમામ મલેશર કસ્યેના આશરે ૫૦૦ માણોમાં ત્યાં ભેગાં મળે છે.
ત્યાં પ્રથમતો આદિવાસી જસન વગેરે કિયાઓ કરી દેન અને રાંધેલા સ્વાદિષ્ટ
વાસની ચાશની કરી દાર પીને ખરાં અંતઃકરણથી મરહુમ વરિયાવા બહેદી-
નોની યાદ કરવામાં આવતી હતી; પણ હાલ દાર પીવાનો ચાસ બંધ
પાડી માત્ર ચાશની કરવામાં આવે છે. આગળતો મલેશરમાં ઉત્તરાણું
કરી એ ધામધુમ કરવામાં આવતી હતી, પણ હવેતો મલેશરના અં-
જુમનના ફંડમાંથી તેની કિયા વિગેરે થાય છે. એ પરબ પાળવા માટે
એવી તવારીખ જણાવામાં આવે છે કે, જ્યારે પ્રથમ કહી ગયા તેમ

ધરાનથી પારશીઓ દિંદુસ્થાનમાં નાશી આવ્યા પછી, તેઓનો મોટો જથ્થો નવસારી અને તેની આસપાસ આવી વસ્યો હતો, ત્યારે તેમાં કામરેજ તાલુકાના વરિયાવ નામે એક કસબામાં પણ તે પારશીઓનો એક જથ્થો જમ વસ્યો હતો. કામરેજ તાલુકામાં બીજા ભોડાની મુખ્ય વસ્તી હોવાથી વારંવાર વરિયાવના આ ખેડુત યર્ધ પડેલા પારશીઓને તેઓ ખુટતા, અને હેરાન કરતા. વારંવાર તે બાહદુર પારશીઓ તેઓ સાથે લડીને તેઓને માત આપતા. એકવાર તેહેવારને દિને કહે છે કે, એ વરિયાવ બેહેદનો વાડીવંતરે જમ બાણી પીણીમાં મશ્ગુલ થઈ મસ્ત પડેલા હતા; તે તકનો લાભ લઈ બીજા ભોડા ગામમાં પેલા. બાહદુર પારશીઓ ગામથી દુર વાડીઓમાં ગયલા હોવાથી લાચારીથી તેમની બાહદુર ઓરતો મુખ ઉપર મુખવટા મુકી અને બુરખા બાંધી, બીભોની સાથે ઓસ્તવારીથી લડી, એટલે બીજો પ્રથમ તો હટી ગયા, પણ એક સ્ત્રીનો બુરખો નીકળી પડવાથી બીન મુઝાળા મરદો જોઈ બીભો બોલ્યા, કે “ રાંડના માર્યા ફોક ગયા ! ” તે ઉપરથી તેઓને હિંમત આવી અને પાછા લડ્યા; અને જેટલાંને મર્યાં એટલાંને માર્યા, અને અસબાબ હુટી લઈ ગયા. એટલુંજ નહીં, પણ ખેતરાંમાં મસ્ત પડેલા પારશીઓમાં પણ કતલ ચલાવી. જેટલા બચ્યા એટલા નાશીને નવસારીમાં આવી ભરાયા. અને જેમના વંશો પૈકીના ઘણા કુટુંબો અત્રે મલેશરમાં વસતાં કહેવાય છે. તેઓ આ પરમ સામાન્ય તહેવાર ભેખે પાળે છે, કેમકે કોણુ ક્યારે કતલ થયા તેની ચોક્કસાઈ ન થવાથી એકજ તહેવારમાં બધાંના બાજ દરન કરે છે. એ પ્રમાણે જે પ્રકારની વાત, સંજ્ઞાણમાં મહમદ બેગડા સાથે પારશી ઓરતોની લગામની સાંભળ્યે છીયે, તેજ તરેહની આ કથા વળી વરિયાવ તરફની કહેવાય છે. પણ એ તહેવારના દિવસના ચોક્કસપણા માટે લગાર શક હોવાથી તે ચોક્કસ દહાડો શોધી કાઢવાની તથા બીજી હકીકતો શોધવાની કોશિશ જરૂરી છે.

મગદુમશાહ પીર.

હજરત પીર મગદુમ નશીરૂદ્દીન વળદે જમાલુલ્લા સાહેબની નવસારી ખાતેની દરગા વીશે ઘણીક જાણવા લાયક હકીકત છે. સેખ ફકીરુલ્લા ઉર્ફ દીવાન સાહેબ, જે ખરેખરો આલેમ હતો, તેણે “ રાફત ” ના

તાપલ્લુસ સાથે એ પીરની અસલ વિગેરેની એક જાણવા લાયક કેતાખ
હીજરી ૧૨૦૧ માં લખેલી હજુપણ મગદુમશાહના હૈયાત વારસ મી.
ફકીરમીઆ એનાયતમીઆ પાસે જળવાઈ રહેલી મોજુદ છે. તે ઉપરથી
અહિંઆ લખવા એસ્યે તો ખીજી તવારીખ બરાય એટલી જાણવા
જોગ ખીનાઓછે. એ “રાફત,” નશીરુદ્દીનનો વંશજ હતો. તેના વખતમાં
એ પીર માટે ગાયકવાડે જમીનનું કાલનામું આપેલું છે. હજરત પેગંબર
સાહેબ મહમદના શાહવી યાને દોસ્ત, તથા એક મન્સેશના ગેશનાર,
અયુબકર—કિમર—કિશમાન—અને અલી એ ચાર ખલાફા પૈકી વડા ખલીફા
અયુબકરની ઓલાદથી ઉતરેલા એ મગદુમ પીર નશીરુદ્દીનહતા. એમના
પેદર જમાલુલ્લા મદિનાથી દિલ્લી આવ્યા હતા, અને દિલ્લી દરબારમાં
એક વઝીરનો હુદો ધરાવતા હતા. તેમની હૈયાતીમાંજ તેમના પેશર
નશીરુદ્દીનને એ હુદો મળ્યો હતો. એક ગમગી એ મગદુમ સાહેબ વ-
ઝારતની કારકિર્દી ચલાવતા, અને ખીજી ગમથી ફકીરીની કાશેશ ચલા-
વતા હતા. પિતા પુત્ર બંને અમદાવાદમાં આવ્યા, અને એક મોટા
સાલેકને ગુરૂ કરી ત્યાં એદમેએલાહી ઉપર પુખ્ત નજર કરવા લાગ્યા,
અને ગુરૂની સાથે રહ્યા. એમનો ગુરૂ શાહેઆલેમ નામે આલેમ હતો. ખીજી
ગમ ગુરૂનું નામ શરફુલહક કહેયું છે. એદમમાં પ્રવિણ થવા બાદ એક એ-
લેફાક એવો બન્યો, કે એક બાઈ વાંઝત હોવાથી અતિશય નાશીપાશીમાં
ગુરૂના થાનકે આવી કરગરી કહેવા લાગી, કે પીર મેહુરખાન થાય અને
મને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય એવું કરે તો હેશાનમંદ રહીશ, નહીતો અહિંથી
જો નાશીપાશ થાઉં તો અહિંજ આતમધાત કરીશ. મગદુમ સાહેબે
પોતાના ગુરૂ આગળ તેણીને જવા કહી. ગુરૂએ જણાવ્યું કે તને સંતાન
થશે નહીં, માટે જ અલ્લાની બંદગી કર્યા કર ! પેલી રડતી રડતી પાછી
ફરે છે, એટલે એલા મગદુમ શાહે તેણીને પુછ્યું કે, ગુરૂએ શું કહ્યું ?
તેણીએ રડી પડી હેવાલ કહ્યો. મગદુમશાહે ખુદા દરયાફતીમાં અરજ
પોહાંચાડી તેણીને વદાન આપ્યું, અને કહ્યું કે જા ! તને પુત્ર થશે. તેજ
પ્રમાણે કેટલેક વખતે તેણીને પુત્ર થયો.* અને જ્યારે તે પુત્રને ફકીરના
થાનકે નજર કરવાને લાવી, ત્યારે ગુરૂએ અચરતીથી પુછ્યું, બાઈએ
હેવાલ કહ્યો, અને એલા મગદુમ સાહેબ ઉપર ગુરૂ ખફા થયા, અને
ફરમાવ્યું, કે ગુજરાત અને કાકણની હદમાં બરાબર અધવચે જઈ

*સિંધપુર આગળ હંઝા ગામથી થોડેક દુર ઉનાવા ગામની પીરની
કબ્રાનો આજનો ચમત્કાર પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપે છે.

તારે રહેતું. અકસોશ અને નાઉમેદીમાં મગદુમશાહ અમદાવાદથી નવ-
સારીમાં આવ્યા. કહે છે કે તે વખતે કોકણની હદ નવસારીના લુનશીકુર્ષ
ઉપરના શરખત્યાં તળાવની પેલે પાર યાને દક્ષિણ દિશા સુધીની હતી.
અને ગૂજરાતની હદ એ તળાવની આણી પાર યાને ઉત્તર દિશા સુધી
હતી. તેથી એ બેની વચ્ચે હાલ જે જગાએ મગદુમ સાહેબની દરવા
છે, ત્યાં આવી એ ચેલાએ ખુંટ મારી મુકામ કર્યો. * તોપણ એ તળાવ
કોકણની હદમાં ગણાતું હતું. અને હાલ કમરની આસપાસ જે દેવાલ
છે તે ગૂજરાતની હદમાં ગણાતી. અહીં કેટલોક વખત રહી મગદુમશાહ
મક્કાની હજ કરવા ગયા. ત્યાંથી પાછા આવ્યા ત્યારે એતુન નામના
મક્કાના નામીયાં જાડતું મીશવાક* સાથે લઇ આવ્યા. અને પાંચે
વખતની બંદગી કરવા વજુ કરીને તે મીશવાક ત્યાં ખોશી મેળ્યા કરતા.
એ મેશવાક એઓએ પોતાની હૈયાતી સુધી વાપર્યું. અને પછી જે
જગાએ દાદી મુકેલું તે જગાએથી તે ઉગી નીકળ્યું. અને આ કથા
પ્રમાણે આજે એતુનના જેમ જવર દરખતો એ મગદુમશાની દરવામાં ઉજેલાં
છે, તે પેલાં દાતણના મુળ્યાંના હાથમાં છે. અને કહે છે કે, ગૂજરાત
પ્રાંતમાં તો નહીંજ, પણ હિંદુસ્થાનમાં કેટલેક નવસારી શિવાય એતુનના

* લુનશીકુર્ષના એ લત્તાની હવા અસલથીજ સારી હોવાનું માલમ
પડે છે. કેમકે સૈયદસાદાતની સાથે જે ગુરૂને તકરાર પડયાની બીના આગળ
આપણે વાંચી આવ્યા છીએ, તે હિંદુ યોગી પણ એજ કેકણે રહેતો હતો. અને
કથા પ્રમાણે તેનું આશન જમીનથી અદર રહેતું. તે જમીન ઉપર પગ મુ-
કતોજ નોહતો ! વળી મગદુમશાહની ૨૯૪ વરસ અગાઉ સૈયદસાદાત અત્રે
આવ્યા હતા, તેપણ એજ જગાએ રહ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે મગદુમ ઝંઘરદીન
વગેરે પીરો અને સૈયદો અત્રે આવ્યા તે પણ એ લત્તા તરફજ રહ્યા હતા.
જેમકે નૂરસતાગરની ઉત્તરે ફકીર શાહેબેદરની કબર; દક્ષિણે અચ્છામીઆવા-
લા વાડામાંના સૈયદ મુનકતેની કબર; પશ્ચિમે મગદુમ ઝંઘરદીનની કબર; અને
પુર્વે મગદુમ નશીરદીનની કબર છે.

* મીશવાક=એટલે દાતણ. મુશલમાનોમાં એવો રેવાજ છે, સહવારે
દાંત સાફ કરવાનું એક વેંટનું દાતણ રાખવામાં આવે છે, જેને મેશવાક કરીને
કહે છે. પોતાની આખી બંદગી સૂધી એકજ દાતણ વાપરવાનો ધર્મ છે. અને તે
ધસાઈને છેક હાથના આંગળાંના એક કાપ જેટલુંબી રહે ત્યાં સુધી, તેજ
વાપરે છે, અને પછી તેને ચોક્કસ ક્રિયાથી એકાદ ગુલ જગાએ દાદી મુકે
છે. કેટલાક જણેતો પોતાના વારસામાં તે ચીજ મુકી બંધ છે, અને તેના
વારસો તખરરક તરીકે તે બંધવી રાખે છે.

એ પૃથ્વી ઉપરાંત બીજા કોઈમાં નથી. એ હેતુન ઝાડનો રસ ઘણો પૌષ્ટિક
મળાય છે. એ મગદુમ સાહેબની દરવાની બાહારની દેવાલમાં સંગેમુસા
પથ્થરમાં સંગેમરમર પથ્થરના કકડાઓથી નહીં લીધેલો એક ફારશી
લેખ છે, તે ઉપરથી એ પીરનો શતે નિકળે છે. “ સાખત દર રાહે
ખોદા ઇન મશહદે પૂર ફેઝરા—કઝ સફા ચું સીને પાકે એતેકાદાં
ખુશ ફેઝારત. ” યાતકે જે પ્રમાણે પાક શીનાની અંદરથી સ્વચ્છ
ચક્રીન બહાર આવે છે, તે પ્રમાણે પૂરા ફેઝરાળી આ મશહદ ખોદાના
રાહ ઉપર બનાવેલી છે. એમાં ફેઝા=ફેઝરાદ=અલેફના ૮૦-૮૦૦-૧
એમ અનુક્રમે આંકડા કાઢતાં ૮૮૧ તું શાલ આવે છે. એટલે એ
મગદુમશાહ આજથી ૪૩૪ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા છે. અને એનો
ઓરસ દરશાલ સાહબાન મહિનાની ૯ મી તારીખે બરાવે છે. એવણ
ની પેઢી નીચે મુજબ છે:— મગદુમ સાહેબ—જમાલુલ્લા—શેખઅયર—
હીન—અહમદ—હશન—જમાલ ઉરે શાહઅહમદ—શાહમુહિન—મહમદ—અ-
બદુલ્લા—શેખસૈયદ—હશન—કાસમ—નશીરુદ્દિન—મહમદ—અબદુલ્લા—અબદુર
રહેમાન—મહમદ—અને અમીરુલ મોનીનીન અબુબકકર સીદીક ખીન કાહાફ.
છેલ્લા મહમદ સુધીના સાહેબો શેખ ગણાય છે. એ મગદુમશાહની દરવાહ
આજળ એક મશીદ અને એક મુસાફરખાનું પણ છે. એ
દરવા માટે મોઝલ સરકારે નશીરપોર ગામ ખરચમાં આપેલું
છે. હીજરી સને ૧૧૩૧ તથા ૧૧૩૯ માં તેના ફરમાન થયલાં
છે. તે પ્રમાણે રોઝ મજકુરના સગળદાનશીન સેખ જમીલુલ્લાના
નામે ખરચ મજકુરના પેઠામાં ૨૪૫ વીંધા, અને સેખ એબમતુલ્લાના
ફરજદોના ખાધ ખોરાક માટે વીંધા ૨૬૫ મળી વીંધા ૫૧૦ બહેજ
આપેલાં છે. તેમાં મોઝ નશીરપોર પરગણે સુપામાં ૪૫૭ વીંધા ૧૦
વસા, અને પરગણે નવસારીની સીમમાં વીંધા પર અને વસા ૧૦ છે.
જે આજ સુધી એ વંશમાં પળે છે.

મગદુમ ઝંઘરદીન.

ખાલતી ઘોર—કથા પ્રમાણે કેહેવાયછે, મગદુમશાહ પીર અ
મદાવાદ છોડીગયા બાદ, બીજા પીરને પણ અમદાવાદમાં રહેવા ગમ્યું
નહીં, તેથી જ્યારે ચેલાઓએ અમદાવાદમાં રહેતા બીજા પીર મગદુમ

અચરહીનને મગદુમશાહની નવસારી ગયાની વાત કહી ત્યારે પીરે કહ્યું, કે હવે આપણે પણ આહિં રહેવામાં સાર નથી; તેથી તેઓએ ત્યાંની એક દરવાજાની પાસેની એક દિવાલ ઉપર ઘોડેસ્વાર થઈ ફરમાવ્યું કે, “ઘોડા ચલ નવસારીકુ.” આમ કહેતાંની સાથેજ આંખ ઊંઘડે નહીં એટલામાં તેઓ અમદાવાદથી નવસારીમાં ઉડી આવ્યા!! અને હાલ જ્યાં તેવણની કબર બોલતી ઘોર ને નામે બોળખાય છે, ત્યાં તે દેવાલ હજુ પણ હૈયાત કહેવામાં આવે છે!! એવણની કબરનું નામ બોલતીઘોર શા ઉપરથી પડ્યું, તેની કથા એવી કહેવામાં આવે છે કે, એક નોજવાન ઘોડેસ્વાર જરીનો પોશાક પેહેરીને રસ્તેથી જતો હતો, તેનો કસબી દુપટ્ટો પડી ગયો તોપણ તેતો આગળ દોડ્યા કર્યો ત્યારે કબરમાંથી અવાજ આવ્યો કે, “અએ જવાન તેરા દુપટ્ટા ગીર પડા! દેખ સે!” એ અવાજ ઉપર નીકળ્યા ત્યારે સ્વારે પાછો ફરી જોયું તો તે ઊંડડ જગામાં કબરમાંથી અવાજ નીકળતો તેણે સાંભળ્યો, અને પાછો ફરી દુપટ્ટો બીધો. ત્યારથી એ કબરને બોલતી ઘોર કહે છે! એ અચરહીન જે મોહલામાં આવી રહ્યા તેને અમપુરાનું નામ મળ્યું છે. વળી ખીબા બે પીરાની કથા એવી છે કે, જ્યારે તેમાંના એક અમદાવાદમાં ઉઘાયલા હતા, તેવામાં જઈ ને કોઈ એકાએ મગદુમશાહની નવસારી ગયાંની દક્ષીણ કહી. પીર નાખુશ થયા, અને દિલ્લીની દિશાએ કાર દીધી હતી તે તરફથી નવસારીની દિશાએ કાર મરડી બોલ્યા, કે “ચલબે નવસારી તરફ!” એટલે પેલી ગમતી કાર દેતાંની સાથેજ નવસારી આવી પુગા !!

વળી ત્રીજા પીરને તેજ પ્રમાણે ખબર પડી, એટલે અમદાવાદની મશજદમાં નિમાજ કરવા નમેલા હતા, ત્યાંથી આપોઆપ નવસારીની મશજદમાં નિમાજ કરતા થઈ રહ્યા !!

મી. અચ્છામીઆં ગુલાંમીમીઆંવાળા વાદમાં એક, અને કાગધીવાડમાં એક, એમ બે પીરાની કબર હજુ અત્રે હૈયાત છે. મમદુમ નશીરહીન, ખલીફા અયુબકરની ઓલાદના, અને મમદુમ અચરહીન ખલીફા ઉમરની ઓલાદના કહેવાય છે. નવસારીવાલા ગુલાંમીમીઆં બડામીઆં, તથા તેમના પુત્ર અચ્છામીઆં, નબુમીઆં દાલુમીઆં, વગેરે ઉમર ખલીફાની ઓલાદના કહેવાય છે. માથુમીઆં નશીરમીઆં, સેબુમીઆં બદુમીઆં, ફજલુદીન ખચરહીન, કે જેઓના વડીલ શેખ દોશન સાહેબની દરવા જુના થાણાની પાછલી બાજુએ વાગદખમાં છે, તેઓ ઉસ્માન ખલીફાની ઓલાદના કહેવાય છે. સૈયદમીઆં દાદામીઆં (બાંગી), સાજીમીઆં બડામીઆં, વગેરે અલી ખલીફા-

ની ઓલાદના કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે પેગંબર સાહેબ મહમદના ચારેવ ખલીફાની ઓલાદના વંશજો ધરાવવાનું નવસારીને માન છે.

યુસુફ સહીદ.*

કાશ્યાવાડી અને નવસારીની વચ્ચેનાં એ સહીદની કબર છે. કથા છે કે, દરરોજ સહવારે ગોવાળ્યો આવીને પોકારતો, કે ત્યાંથી એજ-એ જી એક ગાય નીકળતી, અને સાંજે તે ગોવાળાંમાંથી છુટી પડી તેજ જગાએ જાય થઈ જતી હતી ! બધી કથા ગમે એવી હશે, પણ આ બનાવતો બનેલો છે કે, નવસારીની મોટી નવી જોલ, શુબા લક્ષ્મણરાવે, એ કબર આગળ બંધાવા માંડી, ત્યારે બહુ પરહેજગારોએ નાં પાડી; પણ શુબા સાહેબે તેજ જગાએ પાયા ખોદાવા માંડ્યા. પરંતુ પાયો ખોદતાંની સાથેજ એકેકો ભમરો ત્યાંથી નીકળતો, અને પાયો ખોદનારનેદખ મારતો કે તું ત્યાંજ મરણ પામતો ! એવા ૫-૬ ઇસમો મરી ગયાથી તે પાયા ખોદેલા રહેવા લાગે ત્યાં જોલ ન બાંધતાં હાલની જગાએ બંધાવવી પડી છે. વળી કહે છે કે, તે વખતે તેજ જગાએથી એજ-એ જી એક સુફેદ બીસાડી પલ્લુ નીકળતી હતી ! આ સહીદની કબર સુબા આંતાંજ ગંગાધરે પાછળથી દુરસ્ત કરાવી હતી.

ટેહલદાસ તપેશ્વિ.

નવસારીમાં દુધિયાં તળાવના માંચાઉપર દક્ષિણ દિશાએ “ નર-સિંહ ટેકડી ” ને નામે એક સુપ્રસિદ્ધ ટેકડીવાળી જગા છે. આ જગાએ પ્રથમમાં બાવળનાં મોટાં વૃક્ષ હતાં. અને સર્પ નાગનો વિશેષ ઉપદ્રવ હોવાથી તે રસ્તે લોકો જતાં આવતાં બહુ બીહતાં હતાં. એ ત-

* પેગંબર મહમદના બેટાઓ કાસમ, હશ્રાહીમ, તેશબ, અને તાહર એ ચારેવ બેટા પોતાના બાપની હેયાતિમાં ગુજ્યા હતા. તેથી આજે જો ઓલાદ પેગંબરની બીજી ઉતરેલી તેના વંશજોને સંપદ કહે છે. અને સહીદ તેને કહે છે, કે જો આ યુસુફમીન ધર્મની લડાઈ કે છકરમાં માર્યા ગયા હોય.

રફના તળાવને માથેના વડ નિચે પ્રથમમાં પ્રહલાદદાસ યુવા નામના એક મહાંતે પોતાનો મુકામ કર્યો હતો. અને અહિંની હવા બહુ પસંદ પડવાથી હાલની ટેકડી ઉપર પાછળથી જમ રહ્યા. તે પછી સંવત ૧૮૦૬ ના શાકમાં ૩૫ વર્ષની ઉંમરના એક યુવાએ આવી ત્યાં મુકામ નાંખ્યો. તે ટેહલદાસ* બાવા હતા. પ્રહલાદદાસના અનુયાયિઓ ૩ હતા. ગુરુ ઇશ્વર તપ કરતો, અને ચેલાઓ નવસારી અને તેની આસપાસ ઉદક પોપણ માટે કાઠ લઈ બિહા માંગી લાવી ગુરુ શિષ્યો પેટ ભરતા. ટેહલ મારવાની શેવા ઉપરથી ટેહલદાસના ગુરુ માખણદાસે તેનું નામ “ ટેહલદાસ ” રાખ્યું. એ ટેહલદાસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં થયો. એમનો પુર્વાશ્રમ ગૂંજરાતી કરંજીઆ બ્રાહ્મણ ભાતનો હતો. એ મણે ૧૨ વર્ષની ઉંમરે સંસાર ત્યાગ કરી કિંદના ઉત્તર પ્રાંતમાં પ્રવાસ કર્યો. ત્યાંથી આશરે ૧૨ વરસ ભટકતી હાલતમાં રવડી બીજા લગભગ બાર વરસ દેશ પ્રદેશ અંગ કષ્ટ વેડી વૈરાગી વેષે સદરહુ ટેકડી ઉપર વડ વૃક્ષ તળે આવી મુકામ કર્યો. ગુરુ શિષ્યે મળી કેટલેક વખતે એ ટેકડી ઉપર નરશીંહમાહરાજની સ્થાપના કરી. અને આ પવિત્ર સ્થાપના ચતાંની સાથેજ સંપાદો સંહાર થયો. પ્રથમના ગુરુબંધુ સાળીં આમજ અને હરીદાસજ મહારાજ નામે બે યુવા સાથે તેઓ રહેવા લાગ્યા; અને ગામમાંથી બિહા માંગી લાવી તે ડેકાંણે જે સાધુસંત રહેવા આવે તેમને ખાવા પીવાનું આપતા. આવી રીતે ત્યાં દિનપ્રતિદિન વસ્તી વધવા લાગી. અને આસપાસ ગામના ભાડેલા, કણુખી, કાળી, વીજેરે લોકો તેમના ભજનમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. કેટલાક ગામ કરીએ, શ્રી. નરસિંહજી મહારાજના ખરચ માટે વાર્ષિક ભેટ તરીકે દાણુ વિગેરેની નિમણૂક શરૂ કરી. અને જંગલ જેવી ટેકડી તે મંગળ જેવી મુર્તિ થઈ પડી, અને શેખા રચના વધવા લાગી. કુવા, બાગ, વસ્તી, વજેરે થોડા વખતમાં થઈ ગયાં. અને ટેકડીની મેરમાં પડી રહેતા ટેહલદાસ હવે તેની મધ્યમાં ગયા. સંવત ૧૮૨૧ માં શ્રી નરશીંહજીનું મદીર સારા પાયા ઉપર બાંધી ટેહલદાસની સ્વારી પૃથ્વ પર્વટન કરવા ગઈ, અને પચાગ્નિનું વૃત ધારણ કરી દ્રુત લીંબડાનાં પાંદડાંનો રસ પીને ૧૨ વરસવેર દશેદેશ ને મુલુકે મુલુકે ફર્યા. સંવત ૧૮૨૧ પછી

* ટેહલ-ટેહલવું. યાને યાચક દ્રષ્ટિથી બાંગી પુકાર કરતાં શિક્ષા સારૂ ભટકવું; તથા ફેરી ફરવી; અથવા ટેહલ ટકારા કરવા, તે ઉપરથી ટેહલદાસ થયોછે.

ગુર પ્રદક્ષાદાસ અને ગુરુબંધુ શાળીઆમ બન્નેનો સ્મરણાસ થયો. એ પ્રમાણે ૧ લા મહત્ પ્રદક્ષાદાસ, તેવણ પછી શાળીઆમ તથા દરીદાસ, મહત્ લેખે જાએનરીન થયા. અને તે પછી જમનાદાસ અને પછી મહત્ તેહેલદાસજી થયા છે. ટુંકે મુદતમાં શ્રી. નરસિંહજી મહારાજની એટલી બધી પ્રસિદ્ધિ થઈ, કે રોજ હજારો માણસો આ ટેકડી ઉપર દર્શન કરવા જવા લાગ્યા, અને આખાં શહેરમાં વધુ પ્રખ્યાતિ તથા આગુખ્યાનનાં ગાંમજંઓમાં એની ઘણીજ વિખ્યાતિ થઈ. પૃથિવ પર્વતન કરી ટેહેલદાસબાવા સંવત ૧૯૨૭ માં પાછા અત્રે આવ્યા. તે વખતે તેમની મઢીમાં ૫૦ સાધુ અને દરીદાસ બાવા હતા. ટેહેલદાસને નવ-સારીનીજ જુમી પવિત્ર અને આરોગ્યતા વાલી જણાઈ; અને શ્રીની પુજા શક્યી ચાલતી જોઈ તેમને પરમ આનંદ થયો. તેઓએ ૧૨ વર્ષ વેર યોગાભ્યાસ કર્યો. પછી તપ કરવા માંડી. દશ વર્ષ સુધી પંચ-ધુષિ તાષી આઠ આઠ માસ સુધી જપતપમાં રહેવા લાગ્યા. તે વખતે ફક્ત લીમપાન કરતા. ઊતાને બાર સોળવોળ કીધા બાદ તેઓ સહ-વારથી મુર્ચનારામજીની તપમાં ભર તકકાયાં સુર્ય તરફ એકાદશ મિતે ઉભા રહી નજર નાંખી તગર તગર કલાકો ગણત્રિ તપ કરતા. અને ભર ઉત્તરમાં પશ્ચિ આગળ ધુષિ સંભાવતા. એ પ્રમાણે દેહકટ લીધા બાદ બીજાં દશ વરસ દુધપાન ઉપર કાઢ્યાં. લીમપાન વખતે લીમણા વસ શિવાય કાંઈએ ખાતા નોંતા, તેમ દુધપાન વખતે દુધ શિવાય બીજું કાંઈ લેતા નોંતા. તળાવના પાણીમાં ભર હંડીમાં કલાકો ગણત્રિ સામરા ઉભા રહી તપ કરવામાં કેટલાંક વર્ષ કાઢ્યા પછી, અતીત અ-ભ્યાસતને અનુદાન આપવાનો ક્રમ શરૂ કર્યો. સંવત ૧૯૨૮માં ગુરુબંધુ દરીદાસબાવા સ્વર્ગસ્થ થયા, અને એજ શાલમાં આ તળાવમાં ઘાટ અને શિવજીનું મંદીર બાંધી જેટ માસમાં ૧ લો વિષ્ણુવામ કીધો; તે વખતે અક્ષરે ૮૦૦૦ લોક એકઠા થયા હતા. સંવત ૧૯૩૨માં ૨ જો બધુરદનો યજ્ઞ કર્યો; તે વખતે ૧૦૦૦૦ લોક ભેગા મળ્યા. સંવત ૧૯૩૭માં ૩ જો કોટી યજ્ઞ અથવા શિવાગ્નિ કર્યો. સંવત ૧૯૪૨ માં ચોથો અતિશ્રદ્ધ નામનો યજ્ઞ કર્યો. સંવત ૧૯૪૬માં પંચો મહાર્દ્ર યજ્ઞ કર્યો. સંવત ૧૯૪૯ માં ૬ઠો સહીતાનો સ્વાહાકારપુર્વક કર્યો. આ વખતે ૩૫૦૦૦ માણસ જમવા ભેળું મળ્યું હતું. અને સંવત ૧૯૫૨ માં અલ્પવિષ્ણુ યાગ નામનો ૭ મો યજ્ઞ કર્યો. અને પછી તુર્તમ સંવત ૧૯૫૩ માં ચામ યજ્ઞ કર્યો. એ રીતે ચમ્નો કર્યો. તે પછી ઘણાકમાં

ગોણીરોથી દોઢમી મણુ મુઘી થી અગ્નિદેવને બળીદાનમાં આપ્યું, અને
 માને ગાનના રૂપ થી પંડ હજાર આદમીને એ બાવાએ જમાડયાં હતાં.
 હાથ યાગ વખતે તો દેશદેશના મોટા રાજાઓ જેવા તપેશ્રીઓ થોડા
 હિંદુ, હાથી, વગેરે સાજ સાથે એવાઓના લશ્કરો લઈ સંખ્યાખંધ
 અંગે આવ્યા હતા. પંડ હજાર આદમીને જમાડવામાં અત્રેના બ્રાહ્મણો-
 એ મેનીજ કરી હતી. વળી હરહમેશ ઉન્હણો વીના બાદ ધુણિ શાંત કર-
 તી વખતે ૧૫૦ મુઘી બ્રાહ્મણોનો હમેશાં એઓ જમાડે છે. અને ૩
 મણુ થી આતશમાં બાજે છે. સેંકડો મણુ થી બાળવા ઉપરાંત જમાડ-
 વામાં સેંકડો મણુ થી વાપરે છે તેતો જુદું. એમણે આપું હિંદુ પગે
 ફરી વળાતે એમું છે; અને સર્વ જમાના હિંદુ દેવળોની યાત્રા કરી
 છે. જન્માડામીના દિવસે મોટો અનકાટ હાં થાય છે. આ માહારાજે
 અની રીતે સત હંમો અને યજ્ઞાદિથી વડોદરા રાજ્યમાંના આ નવસા-
 રી પ્રાંતને મોટી શોભા આપી છે. * પોતે તો બહુત બમાવી ફક્ત
 લમોટમર તપમાં બેસી રહે છે. હાં જુત પ્રેતનો અસલ ઉપદ્રવ હોવા-
 નું વેદમીઓ માને છે, અને તે એ બાવાના આવાગમનથી નાણુક
 થાં છે. એ ટેકડી ઉપર સાધુ ફકીર સર્વે મુસાફરને સદાવૃત અપાય
 છે. ત્રણ બાળુએ તળાવના પાણીથી એ ટેકડી ઘેરાયલી છે. હાંના કુ-
 વાઓના પાણીની એની તારીફ છે, કે ગમે એવો ખાધેલો ખોરાક હ-
 જમ થઈ જાય છે. આખા હલાકામાં, બલકે આખા હિંદમાં ઈ. સ.
 ૧૮૯૬ શાલથી બ્યુબોનીક મરકી ફાટી નીકળી હજારો માણુસો મરી
 ગયાં, પણ નવસારીના એકને પણ એ રોગ લાગુ ન પડવાથી જેમ
 ખારશીઓ માને છે કે દેશમાં પુરશેદજીવાલા જુના આતશમેહરાંમ અંગે
 હોવાના પ્રતાપ છે, તેમ ધાર્મિક હિંદુઓ માને છે કે તે આ મહતના
 પમલાંના પુન પ્રતાપના પરિણામ છે. અને રામચંદ્ર કરવાનો હેતુ પણ
 મરકીના અટકાવ માટેજ હતો. અહિંની હવા સારી રહી લોક સુખી
 હોવાનું કારણ આ પવિત્ર માણુસાધ મુર્તિનું રહેલું લોકો માને છે. એ
 બાવા આજે પણ ૮૫ વર્ષની ઉમરના જુવાન જેવા હેવાત છે. આપણે
 તપેશ્રીઓની જેવાતો સાંભળતા હતા, તે પ્રત્યક્ષ જોવાનો લાભ નોશાકર-
 એને મળ્યો છે. અને કહે છે કે, હિંદુસ્થાનના આ ભાગમાં સેંકડો
 મૈદના ચકરાવામાં આવતે કાલ એજ તપેશ્રિ મુખ્ય કહી સકાય. એ
 તપેશ્રિ અગ્નિને મુખ્ય અને પુન્ય દેવતા ગણી તેની પરસ્તેશ પુઝલ

* નવસારીના દેવદાસ મહારાજનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર જુઓ.

કરી બહુમાન આપે છે, અને અગ્નિમાં ધી બાળવું વગેરે હદીયા અ-
ભાવવાની તેની મુખ્ય નેમ પાર પાડે છે.

નવ નેવુંનાં તડ—આશરે ૪૦ વરસ ઉપર નવસારીના ગુજ-
રાતી બ્રાહ્મણોમાં દવે એટલે વાંછવાના ગોરતી એવી તકરાર
થઈ કે, એમણે આપણામાં ગણવા કે કેમ. તે ઉપરથી તકરાર થતાં હ-
સેન થયો કે તેઓને આપણામાં લેવા, પણ અંદરથી નવ ધરવાળાએ
ના પાડી, અને તેવું ધરવાળાએ હા પાડી. તે ઉપરથી એક બાળુએ
૯ અને બીજી બાળુએ ૯૦ અથવા કહેતો બધા એકત્ર થયા. અને
તેવણને ન્યાતમાં લઈ તેમની સાથે જમ્યાં. તેમાંથી ૯ ગાણુસો નહીં
જમતાં તકરાર લઈ એકા. તે ઉપરથી ન્યાતમાં મોટો ટંટો ચાલ્યો. એ
ઉપરથી કાલ્યાવાડીના દેશાધ્યક્ષે પેલા ૯ ગણુ મળ્યા, અને બીજા કે-
ટલાક વૃત્તિદારોને (જન્મમાનોને) દેશાધ્યક્ષે અટકારી ઠરાવ્યું કે, તમારે
એ લોકો સાથે જમવું નહીં. એ ઉપરથી કેટલાક લોકોએ તે જન્મમાનોને
છોડી ન્યાતમાં મળતા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર બાદ એ તકરાર ધ-
ણો વખત ચાલ્યા બાદ ૩૦ વરસ ઉપર જ્યારે રેહેલદાસજી ચારે ધામ*
અને સપ્તપુરી તથા ચોરાશી હરડાંમાં તિથિ કરી આવ્યા તે વખતે, ગામમાં
પ્રસાદ આપવાને નિકળ્યા. એ વખતે પ્રસાદ આપતા આપતા વૈદ કલ્યા-
નાં આવી પ્રસાદ આપવા માંડ્યો. તે પ્રસંગે ૨-૩ પ્રહર્યોએ કહ્યું કે
આ પતાસાનો પ્રસાદ તો નવસારીનો છે, માટે તમારાં કરેલાં તિથિનો
પ્રસાદ આપો. તે ઉપરથી તેઓએ ચેતીને કહ્યું, કે તમે લોકો તે જા-
તનો પ્રસાદ લેવાને પાત્ર નથી. કેમકે તમે હમારા કહેવા પ્રમાણે ચાલો
તો તે પ્રસાદને પાત્ર થાય. બધાઓએ કબુલાત આપી કે તમારો બોલ
માથે, તેને ઉત્તરપ્રત્યે નહીં; પણ પ્રસાદ તો જોઈએ. ત્યારે નવ નેવું-
ના તડનો ટંટો તોડવા જણાવ્યું. બધાઓએ કહ્યું કે એ ટંટો બારે
છે તેમાં હાથ નાંખવામાં સાર નથી, કેમકે રોટી બેટીનો પણ વેહેવાર

* હિંદુ બાવાઓ જે ચાર ધામોના તિથિ કરે છે, તે હિંદની ચારે
દિશાએ આવેલાં તિથિ પ્રમાણે છે:—

રામેશ્વર-જગન્નાથ-જગદીશચણુ-અને દ્વારિકાં. વળી તેઓ સપ્તપુરીની
પ્રતિદર્શિ કરી આવેછે તે ૭ પૂરી તિથિ મુજબ છે:—કાશી-કેળ્કન-હરદ્વાર-
અથુરાં-અજોધ્યા-ધારડા-અને શીવકામી (વિષ્ણુરાંમી). વળી એ ઉપરાંત
તેઓ ચોરાશી હરડાં નામે ૮૪ જગાએ તિથિ કરી આવે છે, તે બંધાણુ
ચાલ માટે આ કેસણે જણાવ્યાં નથી.

એ તારામાં કશું બાકે બાકે બાકે કરેલો છે. તોપણ બધાને સમજાવીને, ત્યાં કાલ્યાણીના દેશાદ્યો કુંવરજી શંકરજી, તથા મોહનભાઈ જગદાસ, તથા દિવરજી બાલભાઈ, તથા નયુભાઈ લલુ, લલુ પરાગજી, ભીમભાઈ જીવજી, તથા દાજી વશનજી, વીગેરેને સમજાવી નરસીંહ ટેકડી ઉપર દર્શન તથા પ્રસાદ લેવા બેરાં છોકરાં સહ બોલાવી, તે દહાડે નવસારીના બ્રાહ્મણોને એકઠા કરી ન્યાતનું જમન કર્યું, અને ત્યાં તરતે સાંધવાં વિનંતી કરતાં સહવારના બેઠેલા સાંજ સુધી લડ્યા; પણ બ્યારે કંઈ નહીં વળ્યું ત્યારે, ટેહલદાસે સાંજે બધાઓને જણાવ્યું કે, તમારાં આ કામની બાંજગડમાં ૩ દિવસ થયાં નરસીંહજીને અપવાસ છે, અને આજે જો તમારું તરતું સમાધાન ન થાય અને સાંજે અપવાસ કરવો પડ્યો, તો હમે હવે નરસીંહજીને ઉઠાવી આલ્યા જમશું. ત્યારે જો બ્રાહ્મણો નહીં આવેલા તેઓને પણ બોલાવ્યા. તેમાં તુલજરામ વમદ તથા મયારામ કમળાકર શાસ્ત્રી નહીં આવ્યા, તો ટેહલદાસજીએ કહ્યું કે તેઓની વતી હુંજ છું, અને તેઓનો દોષ હું માથે લઉં છું. ત્યારે છેક રાત્રે સમાધાન થયું. પાંદડાં ઉપર લેખ થયો.* અને બીજો દહાડે પ્રસાદ લેવા બધાંને બોલાવ્યાં. કુંવરજી શંકરજી, નથુ લલુભાઈ, વમદ ફકીરભાઈ, ભાણી વમદ, રાત્રે ત્યાંજ રહ્યા. અને બાવાની પાસે પ્રસાદ આપવા જેટલી જોગવાઈ પુછી. કેમકે મુખ્ય પ્રસાદ “ ગંગાજળ ” હતો. બાવાએ કહ્યું કે નરસીંહજીનું સત હશે, તો સહવારે તેઓજ પેદા કરશે. તે પ્રભાતે બીજો દહાડે નરસીંહજીના પ્રતાપે ગંગાજળનો પ્રસાદ તૈયાર થઈ રહેલો. અને એ રીતે એ નવ નેવુંનું તર તોડી નાંખવાને ટેહલદાસ બાવા શક્તિવાન થયા છે.

તાતાનું દોખમું.

અંબુમનની અરજી. અને શેઠ બાબાનું દોખમું થયા બાદ પછી વરસ રહીને, પારશી વસ્તી વધતી જતી જણાવાથી એક દોખમાની જરૂર જણાઈ. તે ઉપરથી અનેની

* આગળ તો ગાંધીઓ વગેરેમાં કાગલને બદલે વડના પાંદડાં ઉપર હીરાળ ચીઠી અને વખતે કામ ચલાવે લેખ પણ લખી લેવાનો રવાજ નવસારીમાં હતો.

અનુમતે રોજ ૪ મા. ૧ યજ્ઞદે. ૧૨૪૬ સંવત ૧૯૩૪ ને દિને એક મેહુજર નવસારીના વતની શેઠ નશરવાનજી રતનજી તાતા ઉપર ક્યો કે, “ હાલ શેઠ બાબાવાણ દોખમાણાં જેવાંજ એક ખીન્દાં નવાં દોખ- માંની ઘણી જરૂર છે. તે કરવાને માટે તમે સાહેબે આગેવાંન થાવું જોઈએ છે. કારણ કે આજ કેટલાંક વરસ થયાં શેઠખાંદાંનવાણું દો- ખમું ઘણીજ ખીજમાર હાલતમાં આવી જવાથી બાબાવાણું એકજ દોખમું અત્રેની વસ્તીને બસ નહીં થવાથી મીત્રોચેરશાહવાળું છેક જુવું દખમું, કે જેમાં બાહાર ગામનાં જરથોસ્તીઓનાં રવાંતો મુંકવામાં આવતાં હતાં, તેને ઘટતી મરામત કરીને નાચારીથી વાપરવામાં આવે છે. અને એ પણ વધારે વખત સુધી જવાય દમ શકે એવ નથી. માટે હમારાં દીલ શીકરમદ શાકીને કેટલાં દુખી થયાં છે તેનો હિવાલ અમે અત્રે લખી શકતા નથી. એ અને એવીજ બીજી બાબદો ધ્યાનમાં લઇને તમે સાહેબ આપનાં વતનમાં આ છેલ્લી આશાએલતી જગો તમારા શકમા- ઇનાં પૈસાથી બંધાવી આપો એવી હમો આશા રાખ્યે છીએ. કારણકે તમે પોતે આપનાં પોતાનાં વતની છેઓ.....ખીજું જે હમારી ઉપલી માંમણી ન કમુલ રાખશે તો એ નવું દોખમું બાંધ- માને તમે પોતે આગેવાની કરીને એક લીટ ડિમું કરીને તેમાં નોચા- રીને લગતા જરથોસ્તીઓ પ્રાસેથી નાંણું ભરાવશે.” વી.

તાતાનો જવાબ.

એનો જવાબ જ્યારે તા. ૭ માર્ચ ૧૯૭૯ રોજ ૨૦ મા. ૬ યજ્ઞદેજરદી ૧૨૪૭ સંવત ૧૯૩૪ ના દ્રાગણુ શુદ્ધ ૪ ને શુકરવારે એ દોખમું ઇખમું તે દહાડે શેઠ તાતાના અનુમત જંગા પત્ર ઉપરથી જણાય છે:- “ તમારા મરીખ શેવકે અનનુમતના સાહેબોની ખાહેશ પુરી પાડવાનો દરાવ કીધો હતો. આએ તરું દોખમું જેના તાણાની કીયા રોજ ૨૦ મા. ૬ ૧૨૪૬ ને દિને થઇ તે શેઠ નશરવાંનજી ચાંદાબાઇ તથા શેઠ બેજનજી મનચેરજી ઇજનેરોના પ્લાન ઉપરથી હમારાં માતાજી કુંવરબાઇની નૈયતે બંધાવ્યું છે. એ દોખમું આપણી માજદમશની હીતના ફરમાન મુજબ ઇલાવી આજના મુખારક રોજે જશન કરી, રૂઆંતોને અવલમંજલ પોંચાડવા સાર એ તમે અનુમતના સાહેબોને હમારો તથા હમારા વારેસ વકી- હોનો કશોખી અપત્તાર રાખીઆ વચર સ્વાધીન કરવાની રજા લઉંછું. અનુમતના સાહેબો આપની નેક હીતનાં હોકમ તથા ફરમાન મુજબ હ- મિશે એ દોખમાની સંભાળ તથા દેખરેખ રાખતી. એ દોખમાના કું-

પાકિસ્તાને લગતી દેવાલની બદલ ઉત્તર દિશાએ જમીન વીધાં ૫ શ્રીમંત સરકાર મલદારાવ ગાયકવાડે હમોને ઈનામમાં આપેલી છે તે હમારા કબજામાં છે. તે આજ દિને અનબુમનને સ્વાધીન કર્યે છીએ..... મજકુર જમીનનો પરવાનો ૧ સરકારે પોતાની મોહોર સાથનો હમોને કરી આપેલો છે, તે પણ રાખવા સાર અનબુમનને હવાલે કરવાની રજા લેઈ છું. ”

તાતાને માનપત્ર. અબુ ઉપરથી તેજ દિને અનબુમન તરફનું માનપત્ર દશતુર દારાબજી માહીયારજીએ વાંચી સંભળાવ્યું હતું. એ માનપત્રમાં શેઠ તાતાનો જબજ પ્રેમપુર્વક આભાર માનવામાં આવેલો છે; અને તે ઉપર દશતુર દારાબજી માહી-આરજી, દેશાઈ બરજોરજી નવરોજી, તથા પોલ્યા દેશાઈ બમનજી દારા-બજી વગેરે ૫૦૦ જણાની શહીઓ છે. એ માનપત્ર રૂપાંતર સુશોભિત કાસ્કેટમાં મુકીને તે ઉપર એક લેખ કોતરીને આપવામાં આવ્યું છે. એ દોખમાના પાયામાં તેમજ તેની બાંત ઉપર પેહેલવી જાપાની તખ્તીઓ ત્રાંખાના પત્રાંની તેમજ સંગેમરમરની શેઠ તાતાએ પોતાના માતાજી કુંવરબાઈના પુન્યને માટે બધાવેલાં એ દોખમાની અંદર નાંખેલી છે.

પીટીની સગડી અને એજ અરસામાં શેઠ (હાલ સર) દીન-શાજી માણેકજી પીટી સદર દોખમાની આગળજ એક ગંજવર સગડી અશોફરોદરોની ખુશનીદીને કાજે બંધાવી આપી, અને ત્યાં જથુક દાદગાંહ સ્થાપ્યા. તેથી તા. ૫ માર્ચ ૧૮૭૮ ને દિને દસ્તુર દારાબજી માહીઆરજી, દેશાઈ બરજોરજી નવરોજી, તથા પોલ્યા દેશાઈ બમનજી દારાબજી વગેરે ૬૦૦ જણની શહીઓ સાથનું એક માનપત્ર સર દીનશાજીને આપ્યું હતું. તેમાં જણાવ્યું કે, “ માનવંતા સાહેબ ! અત્રે જે સગડીઓ હાલ છે, તે ચેરાગ સુકવાના કામ શિવાય ખીજ કોઈ ઉપયોગમાં નહીં આવવાને લીધે મરહુમ નામદાર સર જમશેદજી જીજીભાઈ ૧ લા બારોનોટ સાહેબે એક ખીજ મોટી સગડી બંધાવી આપી હતી, કે જેમાં અશોફરોદરોની ખુશનુદી કાજે ક્રિયાઓ કરવામાં આવતી હતી. પણ તે સગડી ખીજમાર હાલતમાં આવી જવાથી વાપરવેશના કામમાં નહીં આવવાને લીધે, એક ખીજ સગડી બાંધી આપવાને, તમે સાહેબ મયે શાહ દુખમાના તાંજાની વખતે અત્રે પધારેલા હતા ત્યારે, હમોએ અરજ કરવાથી, હમારી માંગણી

તારતણ કપ્પુલ રાખી, સગડી બંધાવી, તેમાં જથ્થુક દાદગોંહ રાખવાને તમે સાહેબે જોઈવણ કીધી છે, તેથી આજે ગરીબ અનજીમન તમે સાહેબનો મોટા ઉપકાર માને છે. ” વીગેરે,

સર રીચર્ડટંપલની પધરામણી. સદરહુ દોખમાનો તાંણો પૂરવાની ક્રિયા વખતે, તેમજ તે ઇંગ્લેન્ડ ત્યારે હજારો

હજાર લોકો દેશ પ્રદેશથી અને ઉત્તરી પ-

ડમાં હતાં. અને નવસારીમાં પારશીઓનો સૈથી મોટો જમાવ અને મેળાવડો આ પેહેલવેહેલી વારજ થયેલો હતો. મોટામોટા ઉપકારો, શું હિંદુ, કે પારશી, કે મુસલમાનો, દોખમું જેવાની કવચિતજ મળતી તકનો લાભ હુડી લઈ ગયા હતા. તે બધા પરાણાઓમાં મુંબઈના તે વેળાના નામદાર ગવર્નર સર રીચર્ડટંપલ બારોનેટ જી. શી. એસ. આઈ; શી. આઈ. ઇ. પોતે પધાર્યા હતા. હાલના બાઈ રતનબાઈ તાતાવાળા “ એલ બાગ ” ના બંગલામાં તેવજે સેવી બરી હતી. અને દેશાઈ દશતુરોના મુલાકાત બંધ, દેશાઈ બરજેરજી નવરોજી તરફથી, તેઓ દેશાઈ થયા પેહેલાં કોણુ હતા, વીગેરે હકીકત પૂછી લીધી હતી, અને તેજ દિવસે તેણે “ દસ્તુરજીની વાડી ” ને નામે ઓળખાતી (હાલ સરકારી) બાગમાં પ્રજના એક ગંજબર મેળાવડા સનમુખ પારશીઓની આમળી જાહેજલાલી અને શુરાતનપણુ વિષે શુભાપિત બાપણુ આપ્યું હતું. અને ખેતીના ઉત્તેજન માટે જોઈતાં મોશાકરાઓને, નવસારીના દેશાઈઓનોજ દાખલો લેવા સમજાવ્યા, કે તેઓના બાપદાદા અસલ ખેડવાયા હતા, અને તે ઉપરથી તેઓ આજે વધીને દેશાઈ થયા છે. વીગેરે. એ બદલનો લાંબો હેવાલ તે વેળાના “ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડીયા ” માં છપાયો છે. ગવર્નરની પધરામણી વખતે નવસારીમાં મોટા મદિયા થઈ રહ્યો હતો, અને જગે જગ લાઈટ અને વાવટા તોરણોનો ઠાઠ લાગી રહ્યો હતો. નવસારીની પ્રજાએ તે નામદારને નિચે મુજબનું અંગ્રેજી બાપામાં માનપત્ર આપ્યું હતું:—

“ ઇસાન વતન જરથોસ્તીઓને ત્યામ કરવાની ફરજ પડી ત્યાર પછી જરથોસ્તીઓના દશતુરોના વડાં મધક તરીકે મંડાઈ ગયલાં આ પુરાણાં શહેરના હમે હેઠળ શહી કરનારા રેહવાશીઓ આપ નામદારને પ્રિતબર્યો આવકાર દેવા માંગ્યે છીએ. આ શહેરના એક વતની મી. નસરવાનજી તાતાની સખાવતથી બંધાયલાં દોખમાની ક્રિયામાં સામેલ થવાને દેશના સધળા ભાગે તરફથી હજારો હમજાતીઓ ભેગા થયાછે, તેવા સમયે આપ નામદારે પણ આ જગાની મુલાકાત લેવાની તજવી

લીધી તે માટે હમો ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થયો છે. જે હિંદુ સરદારોએ અને નામદાર ગાયકવાડ સરકારે હમારા વડવાઓને માયાળુ રીતે આશ્ર આપ્યો હતો, તે આ શુભ ઠાંકણે બાદ કરીને તે માટે ઉપકાર માનવા વિના ચાલતું નથીજ, પરંતુ તે પેઢેલાં હમોએ નામદાર પ્રિયિસ સરદારનો પણ ઉપકાર માનવો જોઈએ; કે જેના રાજ્ય હેઠળ હમો આબાદની જોગબે છીએ, અને જેહદ બામો હાંસલ કર્યે છીએ. એટલા માટે નામદાર રાણી અને હિંદુસ્થાનની શાહનશાહના તુલા ધર્મા-કાના આપ નામદાર પ્રતિનિધિ આગળ ઉપકાર જાહેર કરવાનો, તથા વજાદારીમરી વિશેષની બતાવવાની જે શુભ તક મળી છે, તે માટે મુખ્યારક્ષાથી ઇચ્છ્યે છીએ. આ વજાદારી અને ઉપકાર બરેલી માંગણીઓ કાયમ રાખતા સાર આપ નામદારના કારોબાર માટે હમો બરોશાબરી રીતે આગળ ગઈએ છીએ. આ દેશના લોકો અને મુખ્ય કરીને દેશીઓના બહાં માટે આપ નામદાર જે પ્રિયજની લાગણી બતાવો છો, તે ઉપરથી આપણા વખાણના લાયક કારોબારની સામેતી મળે છે, અને તેથી તે સર્વ સંજિતમાન ઇશ્વર પાસે એટલુંજ માહીએ છીએ કે, આપ નામદારને તે હિત હોય. ” એ ઉપર દસ્તુર દારાબજ માહીબારજ, દેસાઈ બર-જોરજ નવરોજ, પોદયા દેસાઈ બમનજ દારાબજ વગેરેની માહીએ છે.

નવસારીના નોરોજ અને પરમાર્થ.

નોસાકરાઓના બધા ગુણોમાં પરમાર્થનો ગુણ પ્રથમ છે. હિંદના લોકને સંખ્યાવત કરતાં શીખવનાર પ્રથમ નોસાકરાજ સરજમરીદજ મર્ધ ગયા છે. નવસારીમાં કોઈ મોહલે ૩૪ તો કોઈ મોહલે ૫૦ સુધી જંગલી કુતરાઓનો ત્રાસ આવેપણુ છે. અને તે સઘળાં પળામાં જાય છે. તેમાં પારસી પોર્બાઓતો બહમન મહીનાના પરબને દિને મોહલે મોહલે “ ધી ખીચડીના પૈસો ” વાળું ગીત ગાતા ગાતા એક પરમાર્થ બીજા માંગી લાકી તેની ખીચડીબતે સંધીને મોહલે મોહલે ના કુતરાને આજેખી ખ-વડે છે. આગળતો ચકલે ચકલે કુતરાને માટે દેગો ચઢતી હતી. કેમકે નવ-સારીમાં ઠેક ઠેકાણે તે વેળાએ ચકલા * હતા. અહીંના પારસી પોરીઆઓ

* અસલ દરેક પારસી લક્ષા ઉપર ચકલાઓ હતા. જ્યાં સારી રાત પ્રજા વસતી રહેતી. અને રાત અવારે એજની વખતે ચકલા ઉપરથી ભગેલી મહદ

ધરમાર્થી તેમજ અટકાવીવાળા પણ ખરા. નવસારીના પારશીનોરોજ
એક પરમાર્થી દિગંભ છે. અહીં ને પારશી ન હોય, તો નવસારીની
આવી સ્થિતિ પણ ન હોય એમ દરેક દાસવાળા અને દરેક ધર્માદારી
કમુલ કરે છે. બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે કરતાં નવસારીમાં નવરોજની
૧૮ દલાડાની ધામધુમ, પાટીજળી, અને ધર્મ ઉપરની મંજીર આસ્થા
અન્યમ જ્યાં ને જોવી છે. આગળની તો વાત પુછવા જેવી નથી.
સો ધરે રૂપ ને ત્યાં તો “ દેશલાં” ની ધામધુમ હોમજ હોય.
સસ્તા સુકાળમાં તો ભારીનોહતું, પણ આજે ૫૦-૧૦૦ રૂપીયાનો મરીમો-
ને ત્યાં જો ટાણે ખર્ચ આશે છે. પાછલી રાતે જો કલાકથી હોમો પોરોજીઆ
પોતાના ન્યાંગાંનેના કામ ઉપર તન મનથી હોમો હોમો જાય છે, અને રાતે
૧૦-૧૧ કલાક સુધી તેજીઓને બીજાકુલ દુરસદ બળતી વધી. જ્યાં જુઓ
ત્યાં ધાર્મિક નોશાકરઓના ભવજય કરવાના મગરા સંભવાય છે. કોઈ મો-
ખેતો દીકરો ૧૫ થી ૫૦ પનેત રોજ બહારે છે. વળી આદ્રખતો અને
સદમો ધરેધર બહુ તેતો જુવો ! પનેતોને તેજેપર બહુ આજળ જેવી
રીતે પળાતો. આસપાસના ૨૫-૩૦ મામડાંનાં ઢાળી દુમળાં વગેરેને
મોટા દેશાઈવાળા બોલાવતા, અને દેશાઈ દરવાજામાં તેઓને પૈસાતું
વેઠું આપ્યું હતું. વળી આલહો, જ્ઞેશીઆ, વગેરેને તો વર્ષાસત જેવું
ખાંધી આપેલું તે તેઓ હરિખંધ જેવી ક્રેતા. પાછલી રાતથી વાત
અને દોલ તાલા સાથે. ખેરતાં વરસના સગવડ વેચનારા, “ દેવેચરામ પાવે
મોરાલ ” પોદારનારા સેંકડો દુકાનો ઉતરી પડતા. દેશાઈ દરવાજામાં
દેશાઈ દસ્તુરો, નાના બાળકથી ઘરડાં સુરવે મળી દુમાન્દેર અને બગ-
લગીરી કરતાં, અને ગમે જોયો વેરભાવભુધી જઈ ત્યાં મિતભરી મુખા-
રકબાદીઓ સાથતી. વળી નરોજની રાતે દરેક મંજીવાનો મુખ્ય મહિ-
મજતી હતી. કોઈ ધરમાં એકલ દોહલ રોસીની દીકરીને પ્રસવ થાય, કોઈ જાણેક
મરવા પડે, તે વેળાએ આ નોરોટરી મહદ અવગચની હતી. ફરસુવાલા મ-
રદોને માટે જેમ ચકલા હતા, તેમ વળી સ્ત્રીઓના મહલાજ પ્રમાણે દસ્તાન
બાધીઓને એક ઠેકાણે બસી વાત વગત વગેરે કરવાને ચારે દિશાના યુધ્ધઓ
જો દેશાઈ ખરોદજીએ અકેકો વડ રાપાવી તેના જાડામાં બસવાનું કરી આ-
પેલું હવં. તેને હાડકો અથવા ઉકરો કહેવામાં આવતો. દસ્તાનવાધી ઓ-
રતોથી બાહાર ઓટલે બેસાતું નોહતું. તેમ બસવાનું બાળદાખણું ગણાતું, અને માર
મારવામાં આવતો. પાછળી રાતથી માત્રિક હાલતવાધી ચોરતો પોત પોતાના
લતા ઉપરના હાડકા ઉપર ગ્રુપમુપ જતી, અને સહી મીતીઆ સાથે મુખ-
કુઝાની વાતો કરી છવ વેરતી.

મા હોવાથી તેને “ દરાનની રાત ” અને કહેવામાં આવે છે, તે રાતે વઢી દરેદમેહેરમાં થતી મંબીર ક્રિયા બે એક સ્પીગલ કે બોપ, હાઉગ કે મીક્સને બતાવી હોયતો તેઓ તેજ વેળા કોસને ડેઠાંણે કુસ્તી બાંધી પાદમાબ કુસ્તી કરી, અવસ્તા બણવા શીવાય બીજું કંઈ કરેજ નહીં, એવી દિલ મેહેલાવનારી છે. જુદા જુદા ચકલાઓ ઉપર અંગમળના અખાડા થતા, અને બાહાદુરી તથા જોર અજમાવા સાર કુસ્તીખાજ પારશીઓ કુસ્તી ખેલતા, તથા ખ્યાલના ખેલાડીઓ ખ્યાલના અખાડામાં પોતાની કસગીર કે તોરાની પડાની સરસાષ બતાવતા. સ્ત્રીઓ પોતાના સુસ્વર કાઢી ગરબાની હરીદ્રાષમાં ઉતરતીઓ, અને દીનચાશીદારો પુ-જા અવસ્તા બણી લેવાની બરાબરી કરતા. એ પ્રમાણે માર્ક ટવેનો પોતાની રમુજની, એપીક્યુરસો પોતાની ખાનપાનની, હરકયુલીસો પોતાના જોર બળની, મેડમ પેરીઓ અને લેંગટ્રીઓ પોતાના કંઈ બળની, અને ઓગરટાઇનો, બીરીનશો, તથા બોસ્વોર્થો પોતાની શ્રદાની સ્પર્ધા કરતા. વળી ખોરદાદ શાસની આગમચની વળાવાની રાતે તેજોજ કમ ચાલતો. નરોજની અને વળાવાની રાતે સૌ સૌને આખી રાત બગવાનું હોવાથી, આપણા ઉધરતા પારશી વેપારીઓ ચાહ કાઢીની અને મખવા-સની દુકાનો માંડે છે. અને ખોરદાદશાહે પતેલીના જેવી રચના સાહાસે છે. દુકાનો તે અસહ્યાત ભુંસાવા લાગી છે, અને નકલ્યાત ચલકવા લાગી છે. ખોરદાદીઓ કાછડા ચારી કામ કરવાને બદલે શેઠાંણીઓ થઈ દુબળાં-ઓને હવે તે બની મગ્નઓ સોંપી દેવા લાગી છે, અને થણે ભાગે ચલકત બૂદીજ વધી પડી, સુધારાને નામે ફટલોક કુધારો પોતાનો ઝોલો છેડે પમોડવા લાગ્યો છે.

શુખાઓ અને તેમના કામો.

ખાલસા (British) માં જે રેવીન્યુ કલેક્ટર કહેવાય છે, તે ગાયકવાડીમાં શુખો, અને રેવીન્યુ કમીશનર તે શરશુખો કહેવાય છે. શુખો એ શબ્દ એરેબીક ભાષાનો છે, અને તેનો અર્થ પ્રાંત અથવા જિલ્લો થાય છે. તેમજ પ્રાંત તથા જિલ્લાના ઉપરીને પણ શુખો કહે છે. નવસારીમાં માગલાઈ અમલ ચાલ્યો ત્યારે મસેકો પછી ગાળે આવે શુખેદાર થઈ મયા છે. શુખેદાર એટલે પણ શુખાજ. ગાયકવાડી અમલ

ન્યારથી શરૂ થયો ત્યારથી નવસારી પ્રાંતને માટે એક શુભો નિમાષા
લાગ્યો. અને તેનું સદર સ્ટેશન (Subayat અથવા Collectorate))
તે વખતથીજ નવસારી જિલ્લેર હરણ, તે આજ સુધી છે. ન્યારે નવસારી
માંદાસ ઈન્દરે અપાતો હતો, ત્યારે પણ શુભા તો હતોજ હતો. પ્રજા હિ-
તવર્ધક શુભાએને લોકો દેવતા ગણક પુજતાં. માધવરાવ બાબા ઉર્જી બાબા
સાહેબ શુભાની દર અડવાડયે એકવાર આશાપુરીના દર્શન માટે સ્વારી
નીકળતી, તે વેળાએ તે શુભાના દર્શન કરવાના અભિલાષી સૌ લોકો
તેવાર પછ, બળ્લરમાં ઉભા રહેતાં, અને પુણ્ય બહિષ્કારથી દર્શન
કરી નમન કરતા. દરોરાની સ્વારીમાં શુભાનું નિતન તો બરબર કરવાની
લોકો ધાર્મિક હરજ સમજતાં. એજ પ્રમાણે તેઓના આહવાન બેટા
પ્રજાશિખ શુભા બાબાસાહેબની શુભાગીરી પણ લોકોની પુજાની હતી.
બાબાસાહેબ શુભા અરેજ મરણ પામ્યા હતા, તેમની પાપદસ્તે
પારશીઓ વડીક ગયા હતા. એજ શુભા અને મરણ પામ્યા. હરબાજી
ખંડેરાવ બીજા મરણ પામનાર શુભા હતા. ઇ. સ. ૧૮૭૬ થી આ
રાજ્યની નવી કારકિર્દી શરૂ થઈ તે વેળામાં, નામવચ્ચ વાજુદેવ ખારકર-
નારાયણ રમુનાથ-શીખાજીરાવ ખાતવેલકર (જે શુભા હરકો હતો તેણે શુભા-
ગીરી પેતે ન ગલાવતાં, પુણજી બીખાજી, બીંડરાવ રામચંદ, બંદુસાહેબ,
નારાયણ રમુનાથ. એઓના હાથથી શુભાગીરીનું કામ લીધું હતું.)
બાબાસાહેબ, માધવરાવ બાબા, ગોપાળરાવ મેરાળ, શુભામકાદર, બળવ-
તરાવ મજવંત, નામવજીરાવ રમુનાથ, મેરાળ નારાયણ, હરબાજી ખંડે-
રાવ (સંવત ૧૮૮૬ થી ૭૨ ને આશરે), હવાભાઈ (સંવત ૧૮૮૧ થી
૮૬ ને આશરે), હરબાજી ખંડેરાવ (સંવત ૧૮૭૬ થી ૮૧ ને આ-
શરે), અમીન સાહેબ (સંવત ૧૮૭૧ થી ૭૬ ને આશરે), હરબાજી
ખંડેરાવ કુમાવિશ્વદર (સંવત ૧૮૬૬ થી ૭૧ ને આશરે), કચો
આત્મારામ તાત્યા (શુભાવતી કામ કરનાર, સંવત ૧૮૬૩ થી ૬૬ ને
આશરે). એ પ્રમાણે શુભાઓ થઈ ગયા છે. તેમાં કુટાકાક તો બમે
ત્રણ ત્રણ વાર ફરી ફરી શુભા થયા છે. લક્ષ્મણ જગન્નાથ-વડોદરા
રાજ્યની જુની કારકિર્દીના મરણ વખતે, દીવાન દાદાભાઈ નવરાજી,
મરહુમ લક્ષ્મણ જગન્નાથને લાગ્યા હતા. અને રાજ્ય સર. ડી. માધવ-
રાવે નવીન કારકિર્દીનું બી રોખું ત્યારે નવસારીને લાયક શુભા બેજે,
તેમણે લક્ષ્મણરાવને શોધી કાઢી અને મોકલ્યા હતા. એમની કારકિર્દી સંવત
૧૮૬૧ થી ૭૫ સુધી રહી. નવસારી પેટેલાથીજ નવીસારી તો હતીજ,

પણ એ શુભાએ નવી નવસારી બનાવી. સુધરેલી ૬૫ ઉપર પાછી સડકે બંધાવી. મ્યુનિસિપાલિટીનો દમામ વધાર્યો. દવાખાનું, (૧૮૮૦) ઓરપીટ-બ, ૧૮૮૨માં થયેલી પબ્લીક આફીશી, ૧૮૮૦માં જેલ, ઈ. સ. ૧૮૭૮માં તૈયાર થયેલી મારફીટો વગેરે કામો આરંભી નવસારીમાં સુધારાનું પૈકું ચાલુ કરી, જતી વેળા એટલું જ કહી ગયા, કે એ પૈડાંમાં કેઈ અનુભવ તેલ પૂરનાર આવશે તો માડું ઝડપથી ચાલી આ નગરી સુંદર સૌહેર થશે. એએએ પ્રવેશ કરવાની દ્રુશીસ કરી હતી, તે પાછળથી માંડી વાળવી પડી હતી. શ્રેક્રમે એવના તરફ અતિ ચાહ હોવાથી લોકે એમની અને એમના પતિની યાદગારીમાં લક્ષમણુદોષ તથા સીતાબાઈ રાવર પોતાને પૈસે બાંધ્યાં છે. વળી દુધ્યાં તળાવ ઉપર એક સરકારી બાગ પશુ તેવ-શુની યાદગારીમાં “ લક્ષમણ બાગ ” ને નામે યાદગાર છે.

લક્ષમણુરાવ પછી ત્રીબેકરાય વૃજરાય ૧ લી વાર શુભા થઇ અને આવ્યા હતા. (સંવત ૧૮૩૫ થી ૩૬) તે પછી ગણેશ શ્રીતામરાય શાસ્ત્રી ૧ લી વાર શુભા થયા. (સંવત ૧૮૩૬ થી ૩૯ સુધી). એવણના વખતમાં આપકારી સીસ્ટમ થવાથી શ્રેક્રાંતિ અતિ અદ્યગમાં એએ આવ્યા હતા. એએના વખતમાં સ્ટેશન ઉપરની ધર્મશાળાનું નક્કી થયું. તે પછી રામચંદ્ર ગોપાળ દેશમુખ ૧ લી વાર શુભા થયા. (સંવત ૧૮૩૯ થી ૪૧ સુધી.) એવણની પ્રક્રિદામાં સંવત ૧૮૪૦ માં નામદાર શયાણુરાવ માહારાજની સ્વારી અને આવી અને લુનનીકુષ્ઠના મેદાનમાં રૈયત તરફથી આવકાર દેવા શુશોભિત મંડપ નાંખેલો હતો. ત્યાં માનપાન થઇ રહેવા બાદ આતશબાજ સળ-જતાં માંડવામાં આગ લાગી તે બળી બરમ થયો હતો, અને ફરનીયર વીગેરેની ખરાબી થઇ હતી, જેની કિંમત દયાળુ મહારાજએ પોતે બધાંએને આપી હતી. તે પછી લલ્લુ કર્શનદાસ શુભા થયા. (સંવત ૧૮૪૧ માં ૬૨ માસ.) ત્યાર પછી રાવજી વિકુલ શુભા થયા. (સંવત ૧૮૪૨ માં ૬૩ માસ.) અનેની સરકારી અમલદારોની “ નવસારી કલબ ” એએએ સ્થાપિ હતી. તે પછી પીતાંબર જેઠા સંવત ૧૮૪૨ માં ૪ માસ રહ્યા. તે પછી સંવત ૧૮૪૩ માં પાંચ માસ સુધી અંતાજી ગંગાધર ૧ લી વાર થયા. તે બાદ પાછા ગણેશ શાસ્ત્રી સંવત ૧૮૪૩-૪૪ માં બીજી વાર થયા. તે પછી સંવત ૧૮૪૪ માં પીતાંબર જેઠા પાછા થયા. તે પછી રામચંદ્ર વિઠોબા ધામણુરકર સંવત ૧૮૪૪ થી ૪૬ સુધી શુભા રહ્યા. તે

બાદ અમદાવાદના સુભાષાનું કિર્તિને સંવત ૧૯૪૭ માં શુભા થઈ
 ગયા. પછી ફેરવાઈને રૂસ્તમજી હાલમાં ૧૯૪૭ થી
 ૪૮ સુધી ગયા. નવસારીનાજ જન્મેલા, નવસારીનીજ રૈયત પૈકી,
 નવસારીમાંજ ઉધરેલા શિખેલા, નવસારીનીજ સ્કુલના શિક્ષક, અને
 ગેઢેલ વેઢેલા પારશી એવા જો કોઈ પણ નોંધાકરા અત્રે શુભા થયા
 હોય, તો તે એજોજ ગયા છે. હાલનું નવું હુનસીકુમ્, તથા હાલના નવા
 બંગલાઓના જ લતો નવા ફેરફારથી ખાદાલી રહ્યા છે, તે એવજુની
 ક્તેહમંદ કરકિર્તિનું પરિણામ છે. ઢેડવાડો ખસેડીને નવી ખમિદારી
 હુનસીકુમ ઉપર એવજુથી થઈ છે. ફેટલાકોએ તો તેને “ફેરસારપ
 ફર્યા” નું પણ નામ આપ્યું હતું. અતરેનો લક્ષમજી હોલ ઉપાડવાનો
 સમારંભ એજો હાથે થયો હતો. અતરેની શીશ મારફેટ એવજુના
 વખતમાં બંધાઈ હતી. સડોને નવેસર ખચ્ચાવી, લેવકમાં આવવાનું કામ
 એવજી બજાવ્યાથી બજારની દુકાનોમાં વરસાદ વહાવા બરાબ જતાં
 પાણ્યોને અટકાવ થયો. ગયા વર્ષે રૈયતના લાભનું એવજુનું એક
 કામ ચાલુમાં રહી ગયું છે તે એક, આ પ્રાંત પૈકી નવસારી-મહેસા-
 પદાણા-કામરેજ-અને વેલ્લાજ એ પાંચ તાલુકાઓમાં નવીન જમાવંદી-
 સેટલમેંટ ને સંવત ૧૯૪૮ થી શરૂ થઈ, તેના રિપોર્ટ એજોની સલાહથી
 થયો હતો, અને તેથી રૈયતને માથે દર રિયે વધારેમાં વધારે રૂ.
 રપ નો દર હતો, તે રૂ. ૧૬ સુધી લાવી નાખ્યો. અને કમીમાં કમી
 ૪ આના સુધી દર લાવી નાખવામાં આવ્યો, તે એવજુના પ્રતાપનું
 પરિણામ છે. એ વિવાદ ખીજાં કારકોલ ઘણાં હાથો એવજુની શુભા-
 શીરીમાં થયાં છે.

અંતરજી બંગાળર અને તાણુતમેરરતો.

એવજુ ખીજાર શુભા થઈ ગયા (સંવત ૧૯૪૮ થી ૪૯).
 એજોએ અગાઉ પારશી અને સુશક્ષમાંનો વચ્ચે તાણુતના હીગામમાં
 જમેલા ભારે ઝગડામાં ઘણી ખાદાદુરી વાપરી શાંતિ કરી આપી હતી.
 નવસારીના તાણુતો પારશીવાડાઓમાં થઈને લઈ જતાં, આદરાંન અને
 આતશજેહરાંમ નજીક આવતાં હોવાથી ટોટો ઉજો ન થાય, તેને માટે
 સંભાળ રાખવા છતાં, શુનાના કળસલામાં તાણુતના મુખી હાશમશાહ
 સાથે પારશીએ વાંધો પડ્યા કરતો, અને કાઠે દરબારે તેમજ ખુદ વડોદરા
 હજુરમાં તે વીસે ફરિયાદ થયા બાદ સમાધાનીનો ઠરાવ થયો હતો.

સંવત ૧૯૧૭ માં ખંડેરાવ મહારાજે જોગ રસ્તો કાયમ રાખ્યો હતો, પણ સર જમશેદજીને એક પરવાનો કરી આપ્યો હતો કે, આંદશનને કાંઈપણ તુકશાન થશે તેની જોખમદારી સરકારને શીર છે. વળી સંવત ૧૯૨૧-૨૨ માં શેઠ શેરામજી જમશેદજી તરફથી, ખાતલીવાલાનું નામ કાયમ રહે ત્યાં સુધી દરયાન રા. ૨૦૦૦ સૈયદ સાદાતની દરયામાં ચેરાગબતી માટે આપવા કરી, જો રસ્તો બદલવા માંગણી થઈ હતી. તે પણ ખંડેરાવ મહારાજે તેમ જ દરવાની માદીતશીન આપુમીઆને મના કરી હતી. પ્ર. સ. ૧૮૮૨ માં જો રસ્તાની મારામારી પાછી સળગી, અને પછી જો દરયાના મુલવધીઓમાં વાંધો ઉઠ્યો, નથી જો દરયા જમિમાં રહી, અને આજપુથી સધળી કિપજ સરકારની દેખરેખ હેઠળ ભેગી થાય છે. જો દરયાના ખાત ખાતર જો જમિ હવે સરકાર બંધ કરે તો ખતી થવા બેઠા વાત થાય. જો દરયાનું તાણુત બપોરે એક વાગેથી ઠંકુ થવા નીકળી સાંજે નદિમાં પડે ત્યાં સુધી, આપુમીઆની ધણીઆણી "પાશાદ બેગમ" એક પગે ઉભા રહેતાં, અને આજે તેજ પ્રમાણે હાથપાશાદના ચોરત ફાતમાબેગમ કરતાં કહેવાય છે. જો દરયામાં જો જમિ છે તે ૮૨૮ વરસ થયાં વમર યુગ્મવે બળનો જરી રહ્યો છે. આતશને જો દરયામાં થઈ ખાત આપવામાં આવે છે, તેની પરસ્તેક વડીક કાય છે, અને મોહરમના ૧૦ દહાડા જો આતશની શેવા કરી તાણુતમાં જોગ આતશનું કુંડ આગળ ચલાવે છે. મોહરમની ૯ મી તારીખે જો આતશથી થોડાને નહવડાવામાં આવે છે, અને જો એટલો બળવત કહેવાય છે, કે કાંઈપણ તેથી દાઝતું નથી. એમના પછી ત્રીંબકરાય જાજરાય બીજવાર શુબા થઈ આવ્યા. (સંવત ૧૯૪૮ થી ૫૦) નવસારીમાં ઠોરોની વસ્તીના પ્રમાણમાં સરવાળી જમીન નોહતી, તે સુગાં જાતવરોની દયા ખાઇ એવણે ગાયરણ જગાઓ હરાજ કરાવાની બંધ કરાવી, અને ઠોરો માટે ખુલ્લી સુંકાવી. પુણી નદિ ઉપર તલડીને હોવારે બંદરનો ડોકો નવીન બાંધી ત્યાંની સડક વગેરેનું કામ એઓના વખતમાં થયું. તાતા રકુલના મકાન માટે જમીન મળવા જો બાંજગડ ચાલી હતી, તે કામ એવણના નધાકી પગલાંથી એકદમ છેવટ ઉપર આવી ગયું હતું. કોલોરાની ઉત્પત્તિનું કારણ શેહેરમાં કાંટાની વાડો આવેલી હોવાનું જણાવી એઓએ તે વાડો કઢાવા માંડી હતી. નથી શેહેરમાં બદખાત ચાલ્યો હતો. વાડ કાઢવાનું કામ મી. ડી. ઇ. મુલ્લાં વરીજને હસ્તક આવતાં

તેની છાપાછાપી “ એડવોકેટ ઓફ ઇન્ડિયા ” નામના અંગ્રેજ પેપરમાં
આલ્યાથી અતરેની હાઈકોર્ટના આસીસ્ટન્ટ આરતર મી. હીરજીભાઈ
હીનશા એનજીન્યર ઉપર, મી. મુસ્તાંએ સાધુજીનો મુકદ્દમે ચલાવ્યો
હતો, જે ફેટલેક વખત આલ્યાના પાદ મી. મુસ્તાંએ પાછો ખેંચી લીધો હતો.
એમના પછી જાગૃતિવ આલેખ સમર્થ શુભાગીરી ઉપર આવ્યા (સં-
વત ૧૯૫૦-૫૧). આરતર ગામથી આવતા મુસાફરોના સરખામાન ઉપર મ્યુ-
નિશિપલ જગત દેવાની સખતાપ મિટ્ટેમ આગલી હતી, તેનો એવલે અ-
ટકાવ કરી પરજીતન હીન ઉપર જગત દેવાનું બંધ કરાવ્યું. જેથી મુ-
સાફરોને શુભ શયનું છે. અતરેના રીતનામા દાવર ઉપર મોટું તાગતું
મીડિયલ મુંઝવાતું કામ એવણની આગેવાનીથી ચાલુ હતું. તેના કરતાં
વિશેષ પ્રકાર, એવોએ એકવાર અગ્નિ જેવી રીતે બતાવી હતી.
ખીન શુભાગીરીના પાદક પ્રજાને નામે માનવતો રેખાવડો, એ-
વડોને માટે કરવામાં આવ્યો હતો; જેના ઇજત રીતે કર્યા હતાં; પણ
એવણની અંશમાં આવતાં એવોએ તે પાનસોપારી દેવાની સાફ ના
પાડી, દામસે મેસાગરા માંવાતું નિશ્ચયપણું પ્રકારથી બતાવી આપ્યું
હતું. એમના પછી નિવાસકરના પાદવ વહીવટ શુભા રચા હતા.
(સંવત ૧૯૫૧-૫૨) આપકારી આનાં વરણી રેખતને કાંઈ પણ
કામ ન થાય તે ઉપર એવોએ અગ્નિ વાજ આપ્યું હતું. એવું અને
સ્વચ્છ તથા કરવેશ બાવે તાડી વેચવાની, દુકાનદારોને સખત ફરજ
પાડી, લોકોના આશિષ લીધા હતા. વળી નરિમાં હોડી ઉતરના ફર
મુકરર કરી, લાઈજન્ટથી હોડી ફેરવાતું કંટ્રોલ આપવાની લગ્નીજ
કરી રેખતને સુખ કર્યું. દારના ઇન્કારદારને તાડીના ઇન્કાર ન આવતાં,
તાડીના છુટા ઇન્કાર ખીનજ લોકોને આપવાની રીસ્ટપ, તમા માંડ-
વામાં તાડી વેચવાના સુખની રહી એવલે દામલ કરાવી હતી. એવો
પછી ખાસેરાવ લગવંતરાવ જાડવ ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં શુભા નિમામા.
જહમજી જગત્રાયે બવિષ્ય વર્તેશું તેજ પ્રમાણે નવસારી શેહેરના સુખા-
રાતાં માંડાનાં પેશને તેલ પુરતાર, તથા તેઓના રેપેશા શુદ્ધ ખીજને પા-
ણી પાનાર શુભા, અતરેની રેખતને એવોજ જણાઈ આવ્યા. એમના જ-
ખતમાં નવીન સડકો ૩૭ થી ૪૦ સુધી નીકળી છે. તેમાં સુરતના વે-
પારની મોટી સડક ૧૦૦ વરસ ઉપરની મેમાલુમ થમલી, તે પાછી નવે-
સર બનાવી છે. માહામારત કામતો અતરેનું કોરવે જેવું બનાવ ફ-
રમા બતાવાની એવણની માણ ખતલું હતું. તામદાર માહારાજ સ-

માછરાવને માટે કેહવામાં આવે છે કે, બજારમાંની એક દુકાનના છબ્બે
 ઉપર, પોતાની ઘોડેસ્વારી દરમ્યાન, લાકડી ઠોકીને, બજાર સુધારવા
 બદલ ઈશારો કર્યો હતો. વરસો વહી ગયાં, અને શુભાઓ પર શુભા-
 ઓ બદલાઈ ગયા, પણ લોકોની બદનાંમી લેવા કાણુને ગમે ? પણ
 આ શુભા સાહેબને તો રાજ્ય પ્રજા બનેતું નિષ્પ્રતિષ્ઠિપણે કામ કરવાનું
 હોવાથી, કાંઈ પણ દરકાર વિના બજારની દુકાનોની જગાનું કોમ્પેન-
 સેશન આપી, સાંકડા ભાગ ખેંદી કરાવ્યો. વળી આ કામમાં ખુદ-
 ત પણ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થવાથી, સાંકડા ભાગમાં દૈવયોગે આગ
 લાગી, અને વરસો પછી થનારો સુધારો થોડીક પણમાં થઈ ગયો.
 યાને જાદવ શુભાના નામને જાણતું “ જાદે બજાર ” અથવા ખાસું
 પોહોળું ચોહોળું ખાસેરાવના નામને જાણતું “ ખાસા બજાર ” થઈ
 ગયું. અને પ્રથમ તો લોકોમાં બડબડાત અને ફરિયાદ ઉભી થઈ, પણ
 પાછળથી બજારનો ખાદ્યાર જોઈ સર્વને આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે. નવી
 દુકાનોની ચોહેલ મેહેલ માહાલી રહી છે. વળી “ દશેરા ટેકડી ” ને નામે
 ઝોળખાતીજ જગાએ કંઈ કંઈ દાહેકાઓથી દશેરાની સ્વારીનો મેળો
 બરાતો હતો તે તરફ, એઝોનીજ કારકિર્દીમાં નવીન પોલીસ લાઇન
 બંધાઈ ગયાથી, તે મેળોની જગા બદલીને હુનશીક્રમના મેદાનમાં મેળો
 બરાવાનું શરૂ કર્યું, તેમજ ગણપતિને ઠંડા કરવા છેક પૂણા નદિ સુધી
 લઈ જવાનો કલ્પિત યાત્ર તજવી દઈ, અત્રેના દુધમાં તળાવમાં ઠંડા કર-
 વાનો સુધારો દાખલ કર્યો. લક્ષમણહોલમાં સૈયાજીવૈભવ લાઈબ્રેરી સ્થાપિ.
 ઇ. સ. ૧૮૯૭માં દુકાણ પડ્યો ત્યારે સસતો અનાજ ગરીબોને પુરો પાડ-
 વાની યોજના ધડા કાઢી. એઝોની મેહેનતથી ફૂડ બેગ્સ થઈ ગરીબોને
 આશ્રો મળ્યો હતો. એટલુંજ નહીં, પણ બજારમાં આગ લાગવાથી
 જે નુકસાન થયું હતું, તે માટે પણ પોતે ગીરાથી ફૂડ ઉભું કર્યું હતું.
 જે ઉપરાંત જાહેર બગીચો બનાવવાની યોજના, મીઠાં પાણીના તળાવ નવ-
 સારીમાં દાખલ કરવા, તથા જે ઘરોમાં સંદાસ લેવા જવા આવવાની
 બગીચી પાસીજો નહીં હતી તે તેમને કાઢી આપવા, તળાવ ઉંડું કર-
 વા, મેળો કરવાની નદિ ઉપર પુલ નાંખવા, વગેરે સુધારાઓ કરવાની
 યોજના શરૂ છે. હાટડી બજારમાં એક મોટી મારકેટ બાંધવાનું કામ
 માલે છે. અને જે એઝો સાહેબના વખતમાં નવસારીમાં બંદર બાંધ-
 વાની હીલચાલ થાય તો પાર પડે એવું છે. વળી કાહારવાડ નજીક
 એક નવી મટન માર્કેટ બાંધવાનું તકડી કર્યું છે. અને સ્ટેશન ઉપરથી

સુનશીકૃષ્ણ મુખી નવો “ ગુલાબદાસ ભાઈદાસ વજીવ રોડ ” બંધાવાની
 તબવીબ આવી રહી છે. વળી આગ યુગવવાના સાધન લેખે મોહલા-
 આમાં પાંણીની ટાંકીઓ બાંધવાની ગોઠવણ થઈ છે. આગલા વખ-
 તમાં ધરવેરો અત્રેની રેલ્વે ઉપર હોવાથી, લોઢા બહુ પીડાતાં રહેવાથી,
 તેઓને શ્રીમતોએ પોતા તરફથી ખંડણી ભરી મુક્ત કરેલાં, તે ધર-
 વેરો નહીં, તોપણ જનરેલ્વેરો નાંખવા માટે દર સંદાસ ઢીઠ ૩ રૂપૈ-
 યાની વાર્ષિક શેવાની ગોઠવણ કરી છે, જે જે કાઢી નાંખવામાં આવે,
 અથવા જરા નરમ કરવામાં આવશે, તો એ શુભા સાહેબની કારકિર્દી
 જેવી ઝળકતી બીજી જણાવાની નથી. કેમકે ઇ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ના
 અપસુગન ભર્યાં વર્ષમાં આખા ઇલાકાના મોટાં નાહનાં શેહેરો, કહોકે
 આખું હિંદ, મરકાની મોહકાંણુની મુશકેલીમાં ગીરફતાર થઈ પડી, હે-
 બતીને હેબકી ગયું હતું, તે ભયાનક વખતમાં, અલખત કરિએકાર-
 સાજની કારસાજીથીજ, તોપણ પ્રયત્નમાંતો આ શુભા સાહેબની સાહ-
 સિક જેહમત અને પોતાનો ભોગ આપવાની હેરતભરી હિંમતથી, આ
 એક નવસારી શેહેરજ એ દુષ્ટ મરકીથી બચી ગયું હતું. વળી મ્યુ-
 નિશિપાલિટિ પૈકી સુધરાઈતો ખંદોબસત કંટ્રાક્ટથી આપવાની પદ્ધતિની
 પેહેલ એઓએ પાડી, અને અત્રેનાજ વત્ની મી. મંચેરજી ફકીરજી ન-
 રસંગને પેહેલવેહેલા સુધરાઈ કંટ્રાક્ટર બનાવ્યા, અને તેમનેજ હલાલ-
 ખોરપટીનો ઇનજરો એવી શરતે આપ્યો છે કે; શેહેરના બધાં મળી
 નીકાલી જાનર ૯૮૯ તથા કાચા ખાડાઓ ૨૪૮ તથા સાર્વજનીક જા-
 નર ૮૫ મળી કુલે ૧૩૨૨ જાનર સાફ કરવા ૩૬ ભંગી, દરેકને
 રૂ. ૮ પ્રમાણે રૂ. ૨૮૮ તથા ગાડાં ૪ ના બજાદ જના રૂ. ૧૫ પ્ર-
 માણે રૂ. ૬૦ મળી ૩૪૮ રૂ. દરમાસે કંટ્રાક્ટરને આપવા, અને દર
 ભંગી પાસે ૪૦ જાનર લેખે સહવારે પછી ૯ કલાકમાં તમામ સફાઈ
 કરાવવી. મેલું નાંખવા સાફ પુણી નદિ આગળ ખાડાઓ કર્યા છે. જેનો
 કીપો હાલની જગાએથી એક મૈલ દુર લઈ જવામાં આવનાર છે. એ ઉપરથી
 જણાશે કે એ ભંગી સીસ્ટમમાં સરકારને ઉત્પન્ન કરતાં ખર્ચ વિશેષ છે.
 એ પ્રમાણે આજની ખાસેરાવકૃત નવસારી મોખરે આવી છે. એઆના આ
 કામોની માફગારીમાં એઓના નામ ઉપરથી “ બી ખાસેરાવ જાદવ
 કોટન પ્રેસ એન્ડ કોટન ટ્રેડિંગ નીયમીત કંપની ” સ્થપાઈ છે. ખાસે-
 રાજી ભાઈ ઉપરી હોવાથી તેઓની ખોટી પ્રશામત કે તકલીફો તા-
 રીફ કરવાના ઇરાદાથી નહીં, પણ ગાયકવાડી રેલ્વે ઉપર કરે નાંખવાની

સંભાળ બદલ હીવાન વતી માધવરાવ રામચંદ્ર ફડનીશના સરકયુક્ત નાં. ૧૪ વૈશાખ વદ ૫ સંવત ૧૯૩૧ તા. ૨૫ મે ૧૮૭૫ ને અનુસરીનેજ હજુર પરવાનગીથી હક્કાબખોરપટ્ટી શરૂ કરવાથી પશુ ગાયકવાડના આ પ્રતિનિધિ પ્રજાથી પુંજવા લાયકજ છે. મુંબઈની મરફીને નામરફી બનાવનાર જેનરલ જેટેકરના જેવું એઓનું પરાક્રમ હતું, તેમજ હોમ સાહેબે સુરતની બદ સુરત દુર કરી સુરત બનાવી, તેમજ જુની નવસારીને પાછી એઓએ નવીન નવસારી બનાવી. હાલ સુધીના એ પરાક્રમે પાછળથી તો પુંજવાના છેજ. ઈ. સ. ૧૮૭૫-૭૬ ના વડોદરા સ્ટેટ રીપોર્ટમાં રાજ સર. ટી. માધવરાવે નવસારીમાં સુધારાના કામો કરવાની ફતેહમંદી માટે બવિષ્ય કહેલું છે કે:— “ As the town of Naysari contains a considerable Parsee population, I have no doubt that some assistance under appropriate conditions will be fruitful of good. ” એઓ સાહેબ નળના પાણીની યોજનાની સુપેરેસ દાખલ કરવાના છે, તે વખતે એટલીજ અરજ થઈ શકશે, કે તે પાણી જમીનમાં પેશી નવસારીની હવાને બેજ અને બીનાશવાળી નહીં બનાવે, તેની આગમનથી સંભાળ રાખી, તે પાણીનો નીકાલ થાય એવી ગોઠવણ કરશેજ. હવે તો ખીજ લક્ષમણરાવ અથવા ખીજ ખાસેરાવ આ પશુને મળશે ત્યારેજ વધુ ચઢતીની આશા રાખવાની રહીછે. બળી હાલના લોકપ્રિય અને લાચકીવાળા સુધરાજ કામદાર મે. ખાં. ખા. કાઝી આબદુલ રહીમાન પ. ના. શુઆસાહેબનો ખાસેરાવજીને મળ્યુત ટેકા અને યોગ્ય સલાહનો જોગ મળી જવાથી, શહેર સુધરાજનો વધારો વીજળી વેગે થઈ ગયો છે. કેટલાક બોકોએ પ્રારંભમાં બડબડાટ કર્યો ખરો, પણ એજ સુધારાઓને હવે બોકો વખાણે છે. એકીયો દવા લેએ કડવો લાગે છે, પણ તેના ગુણની અસરનું ફળ મીઠુંજ હોય છે. આ શુઆ લોક પ્રિયતાની દરકાર વગર પોતાના મુદ્રાલેખને વળગી રહ્યા કે “ પ્રત્યેક મનુષ્યે હુકમ ઉઠાવતાં શિખવું જોઈએ. ”

નવસારીનો બાહાર.

“NAVSARI CUSBA—The produce of this Cusbah is batty, juary, sugarcane, plantane, mangoe, pineapples &c. It is well cultivated and many inhabitants in it, which are chiefly the cast of Parsees. There are manufacturers and dyers of coarse and fine cloth in this Cusbah. Some part of the Honourable Company investment is made here, chiefly doolies for chintz. A considerable trade is carried on here at a Bunder in timber, grain, jagaree, cloth, fruits, &c. but most of the principal houses being burnt in the late wars which have occasioned the inhabitants to leave this place, tho' it is still tolerably well peopled. The revenue of this Cusbah is Rupees 13200-3-66 exclusive of the Customs, which is as much as the Marrattas collected.”

મુંબઈ સેક્રેટરીએવના સીએક્સન વાકમ ૧ લા માં જ્યોર્જ. દબલ્યુ. ફોરેસ્તે પ્ર. સ. ૧૭૮૧ ની નવસારીની સ્થિતિનો ટુંકમાં બાહાર આપ્યો છે. તે વેળાનો બાહાર શું, અને આજનો આ શહેરનો બાહાર શું ! આજનો બાહાર જુદો જુદો પ્રકારનો છે.

જ્ઞાનનો વધુ ફેલાવો કરવા આ મંડળી સ્થાપિ છે. જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી. ખ્રીડીશમાં પણ નવસારીના જેટલી ફળવણી અપાતી નથી. કીન્દરગાર્દનનું શિક્ષણ નવસારી જેવું ખ્રીડીશમાં જ નથી. સરકારી સ્કૂલોના છેલ્લા મેળાવકામાં નવસારીમાં આપ્ત દિ'સ્થાન બનાવામાં આવ્યું હતું, જેની જાળમાં તારીફ થઈ હતી. નવસારીમાં આ મંડળી તા. ૨૨ એપ્રિલ ૧૮૯૧ ના રોજ સ્થાપવામાં આવેલી છે. તેમાં જ્ઞાનને લગતાં વરસ દહાડે સરસરી ૧૦ બાપણ સુધી અપાય છે. ગાયકવાડ સરકારના મોટા ફરજાના અધિકારીઓ વિગેરે મળી ૧૨૫ ઉપર મેમબરો

સામેલ છે. તેનું ફંડ રૂ. ૧૨૧૭-૬-૨ નું છે. અને સેક્રે-
ટરીઓ તરીકે મેસર્સ શાં મં દેશાઈ અને રૂ. ૭૦ દેશાઈ કામ
કરે છે. એ મંડળીની નેમ નવસારીમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની છે. ન-
વસારીમાં એકાદ પ્રજાહિતવર્ધક સભાની ખુટ છે. તે પૂરી પાડવાની
જરૂર છે. પ્રજાને ભગતાં કામો કરવાને કાયદેસર એક મંડળી નથી.
તો જોકે આગળ વધવાની નોશાકરાઓની જેવ પ્રમાણે પ્રજાહિતના કામો
માટે મદ્રાસની નેશનલ કોનગ્રેસમાં બીક દેશાઈ મચેરજી બરજેરજી
અને વકીલ દીનશ દાદાભાઈ ને એકવાર અત્રેની પ્રજાએ મોકલ્યા હતા.
ત્યારે એવાં કામો માટે એવી એક સભાની જરૂર છે. શેઠ દાદાભાઈ
નવરોજીને નવસારીની પ્રજા તરફથી આપેલાં માનપત્ર ઉપરાંત, આ
મંડળીએ દબદબા સાથે એક માનપત્ર આપ્યું હતું. એ મંડળીના પેટ્રુ
સર. દી. મા. પીટી છે. રૂ. ૫૦ લાઇફ મેમ્બરના, અને વાર્ષિક ફીનો
તો માત્ર ૧ રૂપિયા છે.

જ્ઞાનોદય સભા.

નવસારીના એક દેવળના યોગાંનમાં એક
દિવસે “ ગાદીના ઘોડા ” ની રમત કેટ-
લાક છોકરાઓ રમતા હતા. તેમાંથી એકે કશું કે, આપણે આમ રમ્યે
છીયે તે કરતાં બધા એક જગ્યાએ સાથે બેસી કાંઈ જ્ઞાનની બાબદો
ઉપર વાદવિવાદ કર્યે તો કેવું સાહે? આ શીખામણ બધાઓને પસંદ
પડી, અને તા. ૨૦ ઓક્ટોબર ૧૮૯૫ ના રોજ માત્ર ૧૫ વરસની
વયના એક નોશાકરા હિંદુ, મી. રંગીલદાસ. લ. સુતરીએ જ્ઞાનોદય
સભા અને કાયદેરી કાઢી ! ત્યાં નાહના જુલકાં-માપણુ-કંતાઓ દર
અથવાડયે નીતિના વિષયો ઉપર બાપણુ કરી ભવિષ્યના વકતા નિવડવાના
મુલદાણો બતાવા લાગ્યા છે. એ સભા અને કાયદેરીમાં જુદા જુદા
બધી સ્કુલોના મળી ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ સામેલ થઇ, વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનમાં
વધારો કરવાની, તથા સજાહ સંપસહ સ્નેહભાવથી રહેવાની નેમ પાર
પાડે છે. એમ છતાં એ મંડળીમાંથી એક બીજી શાખા “ જ્ઞાનોદય
સભા ના. ૧ ” એવી જુદી નીકળી છે. જે પાછી જોગાઇ એકત્ર થાય
એવું આપણે ધૃવજી.

બ્રહ્મ રોજ

અહુરમઝદ.

યાનેકે હોરમઝદ રોજે મળતારી મંડળી.
પરસ્પર ભાષબધી, મોહોબત અને એખલાસ,
તથા આપીકા ધર્મ તરફ જનકેજ્ઞાન રહેવાના
એક અમુલ્ય સાધન તરીકે આ બ્રહ્મ દસ્તુરજી સાહેબ જામાસ્પજી મી-

નોચેરજી જામારૂ આશાના પેટોનેજ હેઠળ સ્થાપવાની નેમ જણાવામાં આવે છે. તેમાં ભગભગ ૧૨૫ ઉપર મેમબરો છે. ૩૧. ૫૧ લાઇને ત્યાં લાઇફ મેમબરો કરવામાં આવે છે. એરવડ પ્રુ. એ. પાવડી તેના મુન-શીતું કામ કરે છે. દશતુર મોબેદો, મુશલમાનોએ પોતાના કોરાનનો કાટયો પઢી પોતાનું ખીસ્મીલ્લાતું સતુમ બણી જામે કરેલું જોરપદ કે મરધું ખાવાને આંચકી કરતા નથી, અને તોપણ ભગર્થા અને મીનોચેર હો-મણવાલા એક ખીજનું સતુમ બણેલું જોજન જમવામાં પાપ સમજે છે, વઠાળ સમજેછે, તે દુષ્ટ રસમ કાઢી નાંખવા, તથા અંજુમનના જા-હેર ફૂંટોની સંભાળ રાખવા, તથા અંજુમનના ક્રિયા કામો વિગેરે ખી-જાં કામો ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ એ બઝમ બજવશે એવી આ-શા રખાય છે. એ બઝમની સ્થાપના યજ્ઞદેજ્ઞરદી ૧૨૬૬ માં થઇ છે. અને ૬૪ આસરે ૩૧. ૩૫૦૦ સુધીનું છે.

નવસારીની કલબો. નવસારીમાં નહાની નહાની કલબોતો બણી છે, તોપણ નવસારીના અમલદારો વીગેરે માટેની “ નવસારી કલબ,” તથા નવસારીના ખીજા ગ્રહસ્થોએ કાઢેલી “ ફ્રેન્ડલી યુન્યન કલબ ” તથા ખીજી “ નવસારી જોરાસ્મીઅન કલબ ” મુખ્ય છે. ખરશેદજી દેશાઈ તથા મેહેરજી રાંજુના મેમાં નામની “ જો-રશેદ મેહેર કલબ ” પણ જાણીતી છે.

મેળા અને સ્વારીઓ. નવસારીમાં મુખ્ય મેળા, દશેરાનો, તાજુતનો, મગદુમશાદ પીરના જોરસનો-શોનાના કળ-શના જોરસનો-ગણપતિનો-દીવાળીનો, અને બકરીઈદનો મળી ૭ મુખ્ય છે. દીવાળા શીવાય દરેક મેળામાં સરકારી સ્વારી કાંઠાઠથી નીકળે છે. અને દશેરાની ૨ દહાડા અગાઉ આઈમની સ્વારી નીકળે છે. બજેવની સ્વારી નીકળતી હતી, તેનો ખર્ચ કમી કાઢાથી તે સ્વારી બંધ પડી છે. તે સ્વારીમાં સરકારને ૩૧. ૨ સુધીનો ખર્ચ હતો. હાલ વળી ૨ વર્ષ થયાં પુના અને મુબઈની માફક ગણપતિનો મેળો હિંદુઓ જુદો કાઢે છે; પણ બવિખ્ય માટે તેના સુચિન્દ જણાતાં નથી. કેમકે અત્રેના હિંદુ મુસલ-માનો અતિ બાધચારાથી વર્તે છે, તેમાં એ નવા મેળાથી, તેમજ લુનશી-કુષ આમળ બરાબર મગદુમશાદ પીર અને શોનાના કળશની નજીક સામે પધરાવેલાં વકીલ મુલાબદાસબાઈના દેવળથી કોઈ દિવસ અંતર ૫૩-૫૪નો સંભવ છે. એકના શંખ પુકાઈ નગારાં વાગશે, અને ખીજની આંગ પોકારતાં આઠડી પડવાનો કોઈદિ સંભવ છે. ચંદણી પડવાના

અને કનકલા ચકાવાના મેળા હાલ નવા થાય છે.

શિક્ષકસમાજ—સુધરેલી ઢપતું જેવી કાંઈ દુન્યામાં થાય, તે બધું કરવાનું નહીં અને તોપણ, તેની નકલ કરવાનેતો નવસારી કદિ પ-
છાત પડી નથી, કે પડતી નથી. તેના બેજ દાખલા આપણે રજુ કર્યે.
ટ્રેનીંગ કોલેજ જેવું કંઈ નથી, ત્યારે આખા પ્રાંતના સ્કુલોના લગભગ
૧૩૦ શિક્ષકો મેળા મળી, શિક્ષણ કેમ આપવું તે વિષે વાદવિવાદ કે-
રવા, તથા બીજાં માપણો કરના સાર છે. સ. ૧૮૮૫ થી “ શિક્ષક
સમાજ ” નામની સભા નીકળી છે. જેની ૧લી બેઠક ઇ. સ. ૧૮૮૫
માં અત્રે થઈ હતી; અને ૨ બે મેળાપડો ૬૮૮ મામના જે શિક્ષકો
હોય તેઓનો ગંગાવર મેળાપડો, ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં અત્રે થયો હતો.
અને બીજી સભાઓ મેળી એ સભા પણ ચાલે છે. નકલનો બીજો
દાખલો આ કમતરીનનોજ યજ્ઞે. ૧૨૬૦ ના “ ઝારાલીઅન કોલેજર ”
ઉપરથી ઉતારી લઉં છું:—

છુના અક્ષરનો કાર્ડ. એક અમેરીકન કારિગરે અમેરીકાના
પોસ્ટ કાર્ડ(જે અહીંઆનાં પોસ્ટકાર્ડ
કરતાં દોહરો છે.) ઉપર ૨૫૦૦૦ શબ્દ લખેલાની બીના વાંચી
સરસાધ કરવાના ધરાદારી નવશારીના રહેનાર દેશાઈ શોરાબજી
મચેરજીએ હિંદુસ્થાનના છ પોસ્ટકાર્ડો લઈ અકેકથી ચઢતાં
લખાંણો કર્યાં હતાં. પેહેલા કાર્ડમાં ૫૦૦૦ શબ્દો, બીજામાં ૧૧૦૦૦,
ત્રીજામાં ૨૩૦૦૦, ચોથામાં ૨૭૫૦૦, પાંચમામાં ૨૭૫૦૦, અને છઠો
કાર્ડ કે જે લંદનના ખ્રીટીશ મ્યુઝયમમાં મુકવામાં આવ્યો છે, તેમાં
સુમારે ૪૧૦૦૦ શબ્દ, અને ૧૨૫૦૦૦ હરફ સમાયલા છે. અને એ
છેલા કાર્ડમાં ગાયકવાડ સરકાર સાથેનો ખ્રીટીશ સરકારનો સંબંધ,
તથા ખ્રીટીશ અને ગાયકવાડ સરકાર સાથે નવશારીના દેશાઈનો સંબંધ
એ બેજ બાબત છે. પેહેલા બે કાર્ડ મુંબઈના વીકેટોરિયા મ્યુઝયમમાં
મુકેલા છે, જે વીજે મીં રીન દીક્ષનની શહીથી પેહેલા વરમની
સરટીશીકેટ મલી છે. પાંચમો કાર્ડ ગાયકવાડ મહારાજ શયાજીરાવને નજર
કરવામાં આવ્યોછે. એ પાંચમો કાર્ડ ઇ. સ. ૧૮૮૬ના પારીશના
પ્રેસ પ્રદરશનમાં મુકવામાં આવ્યો હતો જે માટે ત્યાંની કમીટી તરફથી
અણી સરકાર સરટીશીકેટ સાથે દેશાઈ મંજુર ઉપર પાછો પોહોંચાડવામાં
આવ્યો છે. તેમાં છેલ્લ શબ્દો એવા છે કે “ કારિગરીમાં હિંદુસ્થાનના
ભોકો પણ પછાત નહીં પડનાનો દાવો કરવાનો હક ધરાવે તો તેનો

એક અચ્છો પુરાવો છે. ” સવસા કારદો ચારથી પાંચ કલાકમાં કાંઈ પણ ઓળંગી મદદ વિના લખેલા છે. પારીશવલો કારદ અરધો તો રાત્રે લખાયેલો હતો. તેમાં ૬૬ બાબત, ૮૦૦૦૦ હરફ અને ૨૧૯ લીટી છે. [મહારાજને એ કાર્ડ નગર ન થતાં, મેહેરછરાણા લાઈબ્રેરીમાં મુક્યો છે.]

શોનાના ચાંદો મેળવનારાં નોશારીના કારખાનાંઓ.

નવસારીવાળા મી. કુંવરજી કાવશજી મીથામવાળાએ કલકત્તા, પુના, એડીનબરો, (સ્કોટલેન્ડમાં), તથા વેલ્સ મધ્યે રોયલ મીલીટરી એક-ઝીમીશનમાં પોતાની ઉમદા બનાવવાનાં શરૂઆત તથા અગમ્ય તરાંદના મુગ્ધાઓ વગેરે માલ મોકલ્યો હતો. તે સવળાં પ્રદરશનોમાંથી તેવ-જુને શુનાના, રૂપાના, તથા ઓન્ડના ચાંદો મળ્યા છે, તથા પેહેલા વર્ગની શરટીફિકેટ મળી છે. તેમજ યુરોપના સરજન મેજરોએ મ. સ. ૧૮૫૦ માં સરટીફિકેટ આપી છે. નામદાર ગાયકવાડ મહારાજે પણ પોતાના આધીક્ષક ઝકટર મી. એસ્તુ પાસે એ બધી નોશારી ઉ-મદા વસ્તુઓની તપાસ કરાવી ઉત્તમ સરટીફિકેટ આપી છે. આ કાર-ખાનાનો માલ દેશ પ્રદેશ નવસારીથી જાય છે અને વળણાય છે.

ખાનાનું પ્રસિદ્ધ કારખાનું— નામદાર માહારાજ શયાજીરાવની ખાસ પેટ્રોનેજ હેઠળ આર. એચ. ખાનાની કુંપનીનું બહુ પ્રખ્યાત કાર-ખાનું નવસારીમાં ચાલે છે. અહિં જત જતના સુગંધીદાર પદાર્થો, સુંદર કોલનવૉટર, લવંડરવૉટર, બાલને ચોપડવાના ખુશખો તેલો, ઉંચી જતના શરકા, ઈન્ડયન સૉસ, તુથ પાકિદર, વગેરે વગેરે અતરો, તેલો, તથા ઉંચી જતના તરેહવાર સાબુઓ બનાવામાં આવે છે. વળી “ બાના બોકે, ” તથા “ નવસારી નોવેલ્ટી પરફ્યુમ, ” ની ખાસ બનાવતો એ કારખાનાના ફળ છે. અને હિંદુસ્થાન-યુનાઇટેડ કીંગ્ડમ— અને અમેરીકાના યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના, ઉપલી જતની શોધોના એકલા મા-લેક એ કુંપની છે. નામદાર માહારાજ સાહેબે આ બધી બનાવત એ કારખાનામાં જ થાય છે કે કેમ તેની જાતે તપાસ પોતાના મેહેલમાં ક-રતી, મી. ર. હો. બાનાને રૂ. ૨૦૦૦નું ઈનામ આપી પેટ્રોનેજ આપી હતી. વળી રાજા સર. ટી. માધવરાવે એ કારખાના માટે, સરકારી

જામાં, વગર હરાઈએ એ કુંપનીને કોતેજન આપવા આપી છે. ૧૮૮૩-૮૪ ના કલકત્તા ઇન્ટરનેશનલ એક્ઝીબીશનમાં શોનાનો એક ચાંદ, તથા બીજા ૨ ઇનામી ચાંદો મળ્યા છે. ૧૮૮૧ માં બડોદરાના પ્રદર્શનમાંથી ૨ રૂપાંના ચાંદો તથા ઇનામ મળ્યું છે. ૧૮૭૭માં રાજ્ય-કોટના સંગ્રહસ્થાનમાં એક રૂપાંના ચાંદ સાથે ઇનામ મળ્યું હતું. ૧૮૮૬માં લંડનના કોલોનિયલ અને ઇન્ટરનેશનલ એક્ઝીબીશનમાં ૧ ચાંદ મળ્યો છે. ૧૮૮૮માં પુના પ્રદર્શનમાં ૧ રૂપાંના મેદલ મળ્યો છે. અને નવસારીની સર્વથી એક મુગધોદર છુલ્લો માટે ૧૮૮૫માં એન્ટરવર્ષના ઇન્ટર નેશનલ એક્ઝીબીશનમાં બહુ માન સન્ન પત્ર (Diploma of Honour) મળ્યો છે. આ કારખાતું પણ નવસારીને દેશ પ્રદેશ પ્રસિદ્ધિ આપવાને યોગ્યનુત થયું પાડ્યું છે.

જો સિવાય હવે મોખા જેવર મિકેની કુંપની, તથા બીજા સંગ્રહણ કોલેજની તથા પારસી કલમજીનો કુંપનીના કારખાંનાઓમાં સમાવેશ અને સર્વજન પ્રતીકર સાચાન વગેરે મુદરેલી દ્રવ ઉપર બનાવવામાં આવેલે. બધી એક રૂગાદીવાને ત્યાંના કારખાંનમ બનાવના સગીની હાલમાં છે.

પરંતુરુ કારખાં- ખુદ આયકવાડી હાથમાં જણે તો રના નાતેના આરે લુગાદી. જન ૪ છે. મરેલી ૧-વેશ્યા ૨-અને નવસારી ૧. પરંતુ નવસારી એવને લગતાં, કલકત્તામાંથી ૩ છુટા પાડવાના “ જીવ ” નામનાં કારખાંના ૨૩ છે. નવસારી જેવે રોજાન આગળ ૪ છુટો જેડી હાલ ૩ ચાલુ સ્થિતિમાં છે. મેસર્સ વગેરે, જેપતુલા કોખ આદમ, તાતાના છુટો તથા આમદશાઇ હાથીનામને ૨ કારખાંનો પ્રેસ છે. મણી સાદેય માહાલસાખાઈતુ છુટ હાલમાં છે. તેજ પીલવાતું છુટ પણ સ્થપાયલું છે. સાંચામાં આંદો કારખાંતું કારખાંતું મી. જાગીરજી બરજોરજી દેશાઈએ કાઢેલું છે. હાલના મુખા રા. ખા. ખાસેરાવજીના નામ ઉપરથી “ ધી ખાસેરાવ જાદવ કોટન પ્રેસ એન્ડ કોટન ટ્રેડીંગ નીયમીત કુંપની ” ૨૦૦૦૦૦ રૂપીયાના બડોળ સહ એક કુંપની સ્થપાઈ છે. બધી તાતા ખાગમાં તથા નવસારીની આસપાસ ઘણી જગાઓમાં ઇજાપરીઅન કોટન ઉગાડવામાં આવ્યો છે. અને એ અખતરો બીજો કેટ કરતાં નવસારીમાં ફતેહમંદ જણાયો છે. ફેટોઆદરો ૨ છે. યુરોપ શાપોનો ટોટો નથી. ફેનોઆદ (શાઈ હેડ) શિખવવાનો ક્લાસ શરૂ છે. શીવવાના સાંચા આ

જથી ૨૦ વરસના અરસામાં દાખલ થયા છે. પેહેલ પેહેલો એક સાંચો
 અત્રે આવ્યો ત્યારે નોકાકરાઓની અમલખાની પાર રહ્યો નોહતો. વળી
 હુદારના કારખાનાઓમાં રતનજી હુદારનું કારખાનું બહુ સુધરેલી રૂપ ઉપર
 ચાલે છે. ત્યાં કોળાં કામ તેમજ બીજું વેલાયતી કામના જેવું બહુ
 કામ બને છે. તે એટલે સુધી કે જાદરશીકશ ખતાવાતી પણ કારસાજી
 થઈ છે. વળી દામોદર હુદાર નામે એક અજાણ જેવી મનસિતિનો
 એક કારિગર અત્રે રહે છે તે પારા અખતા જેવાં તાળાં વડીલ ખતાવે
 છે. નવસારીની ૫૦ લાખ રૂપા સગાસ એવી નવી બતતી સરકારી
 તીમેરી ખતાયામાં તેણે ખેતાની કારિગીરીનો ઉત્તમનમુને ખતાવ્યો છે.
 તેણે એકવાર નમુનાની એક બાંદુક ખતાવી હતી, જે બાંદુકનો વગર
 અવાજ થવે પાર બને હતો. તે શીખર જેવી કારીખીરી કેવ પ્રદેશના
 પ્રદર્શનમાં વખખાલી છે. વળી નવસારીની વખખાલી બીજેમાં અ-
 ત્રેના દેશી દેશીઓની તરીકે મોતર છે. એટલે સુધી કે યુગલ વડીક
 અડિના દેશીને અવાર નવાર ખેલાયામાં આવે છે. એ ઉપરાંત બનીજ
 નકશમાં જળી યુગલની એક ખીજ નામ “ સોખ્યાં દુખની હેરી ”
 ની છે. નવસારીનાં ઘરે ૪૨ શીખરબંધ પોખખું દુધ પોટિયાવાળા માટે
 મીઠવામાં જાણ અર્જાવાળા કુતરજી તારાવેનાકામે એક કારખાનું
 કાઢવાની ખુસ વધાર્ક બની છે. વળી વડીલ યુગલવાલ લાઇવાલ તરફથી
 પેપરબીજ તીજવાર કહેવાય છે. તે ઉપરાંત કાઠર જામરોજી એરાંમજી
 ના સાદાકથી સાંમમાં દેખતી દેખેલા મોઢવાના કારખાનું અને કાઠવા-
 માં આવ્યું છે. સાંમડાં રમવાનું પણ અત્રે રહે ચકું છે. એ ઉપરાંત
 જળી નવસારી પ્રાંતના જગતમાં લાખ ખતાવતું અનુકુળ જણાયાથી
 ખતાવેલા દેશી દુખનીએ મહુવા તલુકામાં લાખ ખતાવવાનું પણ
 કાર કહ્યું છે. બારા ગામે માંદું કિયત થાય છે. નવસારી પ્રાંતમાં વ્યાર
 કશખામાં જામરદશ્ટ વેપાર ચાલે છે, અને આપણા પ્રાંત માટે સુરત
 તંદરખારનો વેપાર ખીલવવા “ ટાપરીબેલી રહેવે ” તૈયાર થઈ છે; જે
 ઇ. સ. ૧૮૯૮થી વેહેચાર ચલાવશે. અને નવસારી પ્રાંતનો સાદહેરનો
 કિલ્લો કે જે ૫૦૦ શીટની ઉચામએ કહે છે, અને કિંદુઆતમાં એવી ઉં-
 ચામિનો એજ કિલ્લો માનવામાં આવે છે, તેની બેટ સેહેલથી થશે.
 કામખામાંના અને વર્તમાનપત્ર—નવસારીમાં “ નવસારી પ્રીટીમ
 અને રવીંગ પ્રેસ ” તથા “ આર્થિકીય કાપખાના ” એવા બે રાખર્ષ
 પ્રેસ છે. વળી એકલ વરદ કુંજાવા સીપન પ્રીટીમ પ્રેસનું એક

જાપાણીનું બાંધવામાં આવેલું છે. “નવસારી પ્રકાશ” નામે પેટલ વેહેલું ન્યુસપેપર મી. ર. જા. દસ્તુરે ઈ. સ. ૧૮૮૭થી પ્રગટ કરવા માંડ્યું છે. અને “ધી નવસારી” પેપર નીકળવાની યોજના થઈ પાછળથી તે બંધ પડી છે. આર્યવિજયમાંથી “નવરત્ન” નામે માસિક ચોપનું ઈ. સ. ૧૮૮૮થી નીકળનાર છે.

ઉનાઈની જાત્રા અને ણીજા મેળા—નવસારી પ્રાંતમાં ઉનાઈની જાત્રાનો મેળો મુખ્ય છે. દર શાલ ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને દિને વ્યારા તાલુકામાં આવેલાં ખંભાદયા ગામમાં ઉનાઈ માતાનું સ્થાનક છે. ત્યાં આસપાસના લાખો લોકોનો મોટો મેળાવડો થાય છે. ત્યાં વાવના જેવા બે કુંડો છે. એક સ્ત્રીઓને નાહવાનો, અને બીજો મરદોને નાહવાનો છે. બારે માસ એ કુંડોનાં એટલુંનો કડકા પડતું ગરમ પાણી રહે છે કે, કેહતી ચાલે છે તેમ ણીયડી પાણી તે ઉપર રાંધી શકાય. શરો દહાડો પાણી ઢીકળીને, કડકા પડ્યા કરે છે. પણ અજળ જેવું છે કે, એ દોવસે એ પાણી કંઈ પ્રતી જાય છે, અને મરીય લોકો તેમાં સ્નાન કરે છે. તેઓ કાંઈ દેવતાઈ માતાના પ્રતાપનું જાળ ગણે છે. સુવરેલા શોષકો કહે છે કે, એ જમીનની નીચે ગંધકનો પાવાડ કે ખાણ લાગેલી હોવાથી એ પાણી ગરમ રહે છે; અને ઘણા શોક સામટા નાહવા પડ્યાથી પાણી દોડવાઈને એ દહાડે કંઈ પડે છે. ગમે તેમ હોય, પણ રરથાલ લાખો લોકોનો જમાવ થાય છે. અગ્રેજો વડીક અસહ્ય તેની શોધમાં આવતા હોય એમ જણાય છે. દેશાઈ ખુરશીદજી હેલમુલજીએ ખર્ચ કર્યો છે કે “૩૧૧૧ સુરતના અંગરેજના ખજાન તરીકે હુનાઈનું પાણી પીવા ગયા તાર આવતાં જતાં આપણી વાડીમેદ રહા જેનો ખરચ (૮૩) મીઠાતર ગંભીરે (Gambier) શાસ જોડો આપો, પી. પાર્ટાર્ડ કરી” (Partard Curie) એ પ્રમાણે એ કુંડની અજળ જેવી ખુબીને લીધે શ્રદ્ધાળુઓની મોટી જાત્રા થાય છે. તેજ પ્રમાણે બાલપોર ગામે ટાલ પાણીના કુંડો છે. ત્યાં મહાવદ ૧૪ ને દિને મોટો મેળો થાય છે.

વળી વાંકળ તાલુકે વેલાછાનાં છુપાછા ગામે બાલાનીરનો માગસર શુદ્ધ ૭ મે, માંગરાલ ગામે મોટા મીઠાનો માગસર વદ ૧૧ એ, ઢોળાવ ગામે ગાય પગલાનો ચઈત્ર શુદ્ધ ૧૫ મે મેળો બરાય છે, અને એજ તીથિએ શાહ ગામે નદિઓમાંથી ઉતું પાણી નીકળે છે, તેથી ત્યાં મેળો થાય છે, નવસારીની આસપાસ વળી પૂર્વેશ્વરી અને એરની એમ બે મોટી જાત્રા થાય છે.

આજના બજાર ભાવની યાદી—તા. ૧ નવેમ્બર ૧૯૯૭ ની નવસારીના નિરખ ભાવની યાદી પ્રમાણે, જેકે આ શાલ જરા મોંઘવા-રી ગણાય છે, તેપણુ આયદેના ઉપયોગનેમાટે, તથા આપણે આમજ જેકે આપ્યા તેમ સવાસો વર્ષ ઉપરના ભાવ આપ્યા છે, તે સાથે સરખાવા નિચે મુજબ ઉતારી લાઠ્યો:—

જીનસનું નામ. રા. ૧ના શેર* જીનસનું નામ. રા. ૧ના શેર*

ધઉં ઉત્તમ	૧૧-૧૨	મુકાં મરચાં	૪
ધઉં મધ્યમ	૧૩-૧૬	ચણા	૧૬
મેદો (ધઉનો)	૧૧	ચણા	૧૪
કણક (ધઉનો આટો)	૧૩	મગ	૧૩
ચોખા ઉત્તમ	૧૨	ચણા	૧૧
ચોખા મધ્યમ	૧૬	તુવર	૧૩
તુવરની દાળ	૧૨	ચણાની દાળ	૧૨
બાજરી	૨૦	મગની દાળ	૧૧
બાજરીનો ચોટ	૧૬	મગની દાળ	૯
ગુલ્મ	૨૦	ચણાની દાળ	૧૨
ધી કામ	૨૧	મેદા	૫૫
ધી વંદમ	૨૧	ચણાનો ચોટ (ખેસન)	૧૬
ખાં	૮-૯	લાલચુ	૧૦
ખાં દાઢર	૪-૫	કાંઠા	૫૦
ગોળ	૧૧	૩	૫-૧૦
મીઠું	૨૯	લાલચાં	૨૦૦
દળેલી દાળ	૬	મગન	૮
અડીચું	૩ (તોલા)	મીઠી	૮

જેમ જેનો ખર્ચ, તેમ તેની કિંમતમાં વધારા થાય છે. જેમકે નવસારીમાં પાણીએની વસતી વધારે હોવાથી ચટન રા. ૧નું ૮ શેર મળે છે અને વડોદરામાં ૮૫૫ અમરેલીમાં ૧૦ અને કડીમાં ૧૧ શેર મળે છે. વળી જેકે જીનસનો એકો ખાખર હોવાથી તે ઘીજ નવજેન

*આહિં શેર ૨ પ્રકારના ચાલે છે. કાળા તોલા (૩૫૫ લાર) ભારને ૧ શેર પાડુ હોય છે. અને ૪૦ ૩૫૫ લાર (તોલા લાર) નો પાડુ એક શેર ગણાય છે. ઉપર જે વળન આપ્યાં છે, તે ૪૦ ૩૫૫ લારના ચેરનું વળન છે. મુજબનો રાશ, અહિંના ચેરથી વધારે છે.

મળતી હોવાથી પણ મોંઘી મળે છે. જેમકે માંછલી નવસારીમાં પારશી વધારે ખાતા હોવાથી તે રૂ. ૧ની ૮ શેર જેટલી મોંઘી છે, તેમ કડી અને અમરેલીમાં ધર્મીય હિંદુઓ હોવાથી તેમજ ખાનાર થોડા હોવાથી મોંઘી મળે છે.

નવસારીનો ભોમ્બો.

(NAVSARI DIRECTORY)

પારશીઓના દોખમા—આજ સુધીમાં નવસારીમાં પાંચ દોખમા થયાં છે. ૧ લું—બાબ ગાયણપાઠવાલું ઈટિલું, જે હાલના દોખમાઓની છેક પછાડી તરફ ખડોર ધર્મ મળ્યું છે. ૨ જું—માણિકશા ચાંગાશાવાલું કાલ પથ્થરનું, પેલેવાની આગળ બાંધેલું હતું છે. ૩ જું—માણિકજી નવરોજી રોડનું કાલ પથ્થરનું, બીજાની આગળ બાંધેલું હતું છે. ૪ થું—હોરમજી મચેરજી બાબાનું કાલ પથ્થરનું, દરવાજામાં પેશતાંજ છે. ૫ મું—નવરવાનજી રતનજી તાતાનું દરવાજાની સામે નવું છે. છેલ્લાં બે ચાલુ વખતમાં છે. અનિવાર્ય કારણો વખતે ત્રીજા નંબરવાલું પણ વપરાય છે. બધાં મળ્યાં નવસારી ખાંતમાં ૧૫ દોખમા છે. અને મી. એલ્બો ૧૯ જાણેલાં છે.

દોખમાની સમડી—જુની સમડી ૧લી—ખરશેદજી કાંદાંતજીની છે. ૨જી—હોરમજી મચેરજી બાબાની છે. ૩ જી—સર જમશેદજી જીવાઈવાડી છે. ૪થી—સર દીનશાજી માણિકજી પીટીટની છે.

બહેર જમનશાળા—૧લી—પુરશેદવાડીના જુના ૩ બંગલા હતા, તે જમનશાળા સ્થાપી દોષ્ટ કાલ એક નવો થયો છે. ૨ જી—પુરશેદવાડીમાંની સર જમશેદજીની. ૩ જી—જમશેદ જાગ મધે સર જમશેદજીની. ૪થી—મોશાળા જાગ. ૫ની—નસરવાંન જાગ. ૬—કાદારવાડમાં નવાજબાઈ બાબાની. ૭—કાવજી તાતાની જમનશાળા પુરશેદવાડીમાં છે તે. ૮—કાછેલીવાડી મધે દેશાઈઓની. ૩ જી—૪ થી—૫ મી—અને ૭ મી જેટલી પારશી ઉતાડીઓ માટે ધર્મશાળા પણ ધરાવે છે.

દોખમાના રસ્તા—પારશીઓને રૂવાંન લઈ જવા માટે દુલ્હેવાલાઓ માટે રોડ હોરમજી ખરશેદજી કમટાને પાકો રસ્તો બંધાવેલો છે,

અને મલેશિયન ફર્યેના લોકો માટે ખાઈ દીનખાઈ નક્કરવાનજી પીડીટ બંધાવેલો છે.

સાહુકારો—નવસારીમાં ૧૭ સાહુકારો ધીરધારનો ધંધો ચલાવે છે. મેસર્સ બીજુભાઈ મકનદાસ, રામદાસ શીવદાસ, ગણાભાઈ દીપ-ત્રંદ, ઘેલાભાઈ ગોકલદાસ, ગણાભાઈ ગોકલદાસ, ગાંડાભાઈ ગોકલદાસ, અમયાભાઈ ભુખણદાસ, છોટુલાલ ખુદાલ, ભુરીયા ગોરખન, બીજુભ-ખણ દામોદર. એટલા વાણીયા પારખો શિરાદી કરે છે. જોતીઓમાં તર-શાઈ દેઆરામજી, મારવાડીઓમાં વડતા ભરાજી, જોતી પીરમંદ, જીવણ પરમ, અલાલ જોગાજી, કકીર ગોવંદજી એટલા છે. કીખાલી વાણ્યા માં બાલાજી ટંદાજી, અને પારશીઓમાં, મનજેરજી ખરેશદજી પાવડી, રતનજી વાંકીયાવાના છોકરાઓ, બાપુજી મેરવાનજી ટેલકાં છે. કીખા ટેલકાં પારશીઓ તથા વાણ્યા અને મારવાડીઓ છે, તેઓમાં ટેલકાં નહવા સાહુકારો છે, અને ટેલકાંકો સાહુકાર જેવે પેલાને છુ-નાવા માંગે છે ! મુશ્કેલીને રાત્રી બપોર પાણું દરમિયાન લેવાથી તેઓ માં પ્રાંત સાહુકાર નથી.

નોંધણી ખાતું—અગાઉ લેણદેણ વિગેરેના દસ્તાવેજો દેવાઈને ત્યાં ૧ રૂપિયા લગ્ન નોંધી આપવામાં આવતા. દેસાજ આજ કરે અને દસ્તાવેજની તકલ પોતાને ત્યાં રાખે એટલે દસ્તાવેજ નોંધાવેલો નહીં થાય. પણ તા. ૧ આગસ્ટ ઈ. સ. ૧૮૮૫ થી દસ્તાવેજ નોંધણી ખાતું, દસ્તાવેજને રીતસર રેજીસ્ટર કરવા સાથે સ્થાપન થયું ત્યારથી, દર વર્સે સરકારી ૮૦૦ દસ્તાવેજ નોંધાય છે. બ્યારે નવીન સ્ટેશન સીસ્ટમ ની-કળી ત્યારે વડોદરામાં બારે હડતાળ પડી, અને તેનું બેઠકને નવસારીમાં પણ એક દહાડો હડતાળ * પાડવામાં આવી હતી. હાલનું રેજીસ્ટર ખાતું સ્થાપન થવા પહેલાં કેલાશવાશી ખડેગવ માહારાજે સંવત ૧૯૨૫ ના બેદ શુદ્ધ ૧૫ ને દિને રેજીસ્ટરના કારદા બનાવી રેજીસ્ટર ખાતું સ્થાપ્યું હતું. તે સળબથી તે પહેલાંના દસ્તાવેજને આજે પણ નોંધાવાની જરૂર રહી નથી.

વકીલો—સીવર વકીલોમાં મેસર્સ સખારાંમ બાપુજી, દામોદરદાસ મુરજરામ, દેવચંદ હરીવલ્લભ, દીનજીજી દાદાભાઈ મુલ્લાં (એટલાએક વકીલની પરિક્ષા આપ્યા વિનાના છતાં વકીલાતની સનદો મેળવી છે.

* હડતાલ=એ હાડવાલનો અપભ્રંશ છે. હાડ=ખભર; તાલ=તાલુ. વારંખેખભરને તાલું મારવું તે.

એ પૈકી મી. મુંદલાને વરીષ્ટ કોર્ટમાં ઉભું રહેવાનો પણ હક છે.)
 રૂદરજી મોહનભાઈ, રંગનાથ બાલાજી, જમનાદાસ ઘેલાભાઈ (એટલાએ વકી-
 લતી પરિક્ષા પસાર કરેલી છે, અને તે પૈકી છેલ્લા બેને વરિષ્ટ કોર્ટ-
 માં પણ ઉભું રહેવાનો હક છે.) એટલા ૭ વકીલો સીન્યર ગણાય
 છે, અને અપીલ કોર્ટમાં પણ તેઓ ઉભા રહી શકે છે. નિચે જણાવેલા
 વકીલો મુનયજ્ઞ કોર્ટના છે, અને તેઓને અપીલ કોર્ટમાં એકલા ઉભા
 રહેવાનો હક નથી, પણ સાથે સીન્યર વકીલો પૈકી એકને જોડીદાર
 લેવો પડે છે. તેઓ મેસર્સ માણિકલાલ શીવશાલ, ગુલાબભાઈ વસનજી, પાંડુરંગ
 બળવંત ફડકે, મેરવાનજી આદરજી દેશાઈ, મગનલાલ જી બલ્લુલાલ, મસ્તુરલાલ
 દામોદરલાલ, ઘેલાભાઈ ભીમભાઈ, અને દયાવંજી નીલાભાઈ છે. અને વકીલ-
 ની માત્ર સનદ મેળવેલા મી. ગણેશ નારાયણ આપટે મુખ્યત્વે લેખે
 ૧ છે. વળી મી. આચાર્ય વિશ્વનાથ મુખ્યત્વે છે. વળી અંગ્રેજી
 રાજ્યના પાસ થયેલા પૈકી મેસર્સ ગુલાબલાલ ભાઈલાલ, ધનજીશા એદલજી
 પટેલ (રિસ્પીક્ટ પ્લીડર) મોતાભાઈ રતીલાલ દેશાઈ (હાઈ કોર્ટ
 પ્લીડર) એટલા કામ ચલાવે છે. વકીલોની પેઢી એક છે, જેઓ ભા-
 ગમાં કામ કરે છે, તે “ મેસર્સ ગુલાબલાલ, રંગનાથ, અને ધનજી-
 શા ” ની પેઢી છે.

મેહેરજીરાંણા લાઈબ્રેરી— સર્વથી પહેલવેહેલી લાઈબ્રેરી પહેલા

દશતુર મેહેરજીરાંણાવાલી છે. તેને માટે

શૈઃ અરજેરજી બમનજી પદમે પોતાની જગા ઉપર ૩૧૦ ૫૦૦૦
 ખરચી એક મહાન બાંધુ છે. તા. ૧૯ એપ્રિલ ૧૮૭૨ અને રોજ ૧-૮-
 ૧૨૪૧ યજ્ઞદેવરાંણાં એ ખાતું સ્થાપેલું છે. એકવાર એ લાઈબ્રેરીનું
 ફંડ છેક એક રૂપેયો છ આના જેટલું હતું, અને ૧૮૮૪ સુધીમાં તે
 મધીને ૩૧૦ ૧૦૪-૧૩-૦ ની પુંજનું થયું, પણ ત્યાર પછી મુખર્જી
 ખાતેના સેક્રેટરી શૈઃ અરજેશર શેરાબજી દશતુર કામદીનના લાગવગ
 અને મહેનતથી, તથા તવસારી ખાતેના સેક્રેટરી મી. નવરોજી દોસાભાઈ
 દેશાઈની ખતરી, તે સાહેબોએ અધિકાર છોડ્યો ત્યારે ૩૧૦ ૧૦૫૮૯-
 ૧૪-૧૦ ની પુંજી ભેગી થઈ, અને આજે વધીને ૧૧૦૦૦ નો આચરો
 માય છે. એ એતાબખાનામાં ઘણાં કોમલી જુના હાથનાં લખેલાં
 પુસ્તકો છે, જેમાંનો મોટો ભાગ દશતુરો રક્તમજી કેકાબાદજી મેહેર-
 જીરાંણા અને એરજી શેરાબજી દશતુર મેહેરજીરાંણાનો છે. જુના
 મેહેરજીરાંણામાં છે ખુલાં શીરોજી મહેસાવી એજ ઉતરલી ગણી શકાય.

એમાં એ સેક્ટરીઓ મેસર્સ ૩૦ કે ૦ મોદી અને ૨૦ ૬૦ દામુ કામ બનવે છે. બીજી એક મંજવર લાઈબ્રેરી શેઠ તાતા તરફથી નિકળવાની દરેક ગોઠવણ થયા પછી નોશારીના કમનસીબે તે કામ બંધ પડ્યું છે; ખાત્ર કરેને તે લાઈબ્રેરી થાય, તો નવસારીની નામનામાં વધારાજ થશે. મેટરછરાણા લાઈબ્રેરીનું તબુ મકાન કુસાદે થવાની જરૂર છે. અને આવતે વરસ તે કામ પાર પડે એવું છે.

જ્ઞાનોદય લાઈબ્રેરી— એ લાઈબ્રેરી, નાહતા વિદ્યાર્થીઓએ રમતાં રમતાં ક્ષેત્ર કરેલી છે. શરૂવાતમાં ૫-૭

ચોપાંન્યાં લેમાં કરી, હજારોનાં બાંધે મળ્યો એટલે વેંડ થવાયું, એમ નાહણી નાહતા જાણ્યોએ ઉછરે પડ્યા અને તેમાં વાળ્યાના એક અંગ્રેજી છોકરા નામે માનવ રંગીલદારો વધારો કરતાં. આજે ૧૦૦૦ ઉપર પુસ્તકની લાઈબ્રેરી તે છોકરા મળાવે છે! માંથી તાંબીને પેપરો ચોપાંન્યાં વીતેરે લેમાં કરી બજારમાં એ ખાતું બિચવે છે.

શયાળ વૈજ્ઞાનિક લાઈબ્રેરી— મેટા બજારમાં એક યુનસલી લાઈબ્રેરી કેટલાંક વર્ષોમાં વાળ્યા વેચારી વચેરેમાં બાંધણીનો શોખ પુરો પાડ્યા અર્થે ચાલતી હતી. તે લાઈબ્રેરીનું નામ નાજદાર લગભગ સાવ મહારાજ સાથે બેડી હાથ લક્ષ્મણ દોશમાં મ. મ. ૧૮૯૭ માં લાવવામાં આવી છે. એમાં મુખ્ય હાથ ટિંદુ બાંધ્યોનો છે.

ઝકટરો— ગાયકવાડ સરકારની ઓફીસના ઝકટર

એવલજ રત્નમજ દાદાચાંદજી છે, અને આગ્રેજ સરકારની કાલ્યાણકીની ઓફીસના ઝકટર હરીકૃષ્ણ રાયકર નામના છે. નવસારીમાં ખાતળી ધર્મે કરનારા ઝકટરો ૪ છે. તેમાં ઝકટર જગશેવજી બેરામજી ખુતા છે. તેઓ જી. જી. એમ. શી. છે. બીજા ઝકટરો બેરામજી દાદાભાઈ રાંછા તથા શોરાબજી આંદરજી પાનરાંવાલા છે. એ બેક એલ. એમ. એન્ડ. એસ. છે. ઝકટર ફરદુતજી શોરાબજી કાપડ્યા એમ. દી. (યસ) અને એલ. આર. શી. પી. (લંદન) છે. મોગલાઈ હકીમેમાં ઝકટર શોરાબજી પાલતજી ખાંમજી તથા વોહરા મહમદઅલી અલીભાઈ વગેરે કેટલાક છે. અને દેશી વધદોમાં જહુરામ વિજયરામ તથા ગોવીંદભાઈ ફકીરભાઈ, રામા તુળજરામ વધદ, વગેરે પુષ્કળ છે.

બંગલાઓ— નવસારીમાં હુનશીકુદનો લતો સારી હવાવાલી જમાનો છે. ત્યાં અને બીજી જગ્યાઓ ઉપર મળીને કુલે ૫૦ બંગલાઓ

છે. જેમાંનો મોટો ભાગ ભાડે આપવામાં આવે છે. જેમાંના ૨૬ તો ફક્ત લુનશીકુખના ભત્તા ઉપર છે.

નવસારી મ્યુઝયમ— નવસારીમાં ફરવા હરવાના જાહેર બાગની માફક તાતા બાગ મુખ્ય છે. એ બાગ મોટો વિશાળ છે. તમામ ભોંકાને ફરવા હરવાની ત્યાં છુટ છે. જે કે શેઠ જમશેદજી તાતાની માલકીનો તે બાગ છે, તોપણ જાણે પબ્લીક પાર્ક હોય તેમ વપરાય છે. તેમાંજ એક સુંદર પ્રદર્શન છે. આંબાના ઝાડો દેશ પ્રદેશના જુદા જુદા ખેડોનાં મોટા ખરચે અને ઉધારવામાં આવેલાં છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં કયાંય એજ બાગ એવો કહી શકાશે, કે જેમાં દરેક પ્રકારના શેહેરે શેહેરના આંખા ભેગા કરેલા છે. આંખાનું તે એ પ્રદર્શન આખા હિંદમાં સર્વોત્તમ છે. અહીંના વળી પ્રખ્યાત આંખાઓમાં ગધેમાર નામનો એક છે, તેની તારીફની કથા એવી છે કે, તે આંખાનું અસલ ૬૩ વ્યાં ઉચું હતું, તેની નિચે એક દિ એક ગધેડું બેસેલું હતું, તેના દિશ ઉપર એક કેરી પડતાંની સાથેજ તે મરી ગયાથી તે કેરીનું નામ ગધેમાર પડ્યું છે. વળી જંગલી જનવરો વાઘો, સિંહો, રીંછ, વગેરે દેશોદેશના અને પાળવામાં આવે છે. તરહેવાર જનજનતા પક્ષીઓ, અને જનવરોનું એક ઉમતા સંગ્રહસ્થાન કરેલું છે. વાર્ષિક ખર્ચ એ બાગ પચાડી રૂા ૮૦૦૦ નો થાય છે. અને એક જનતની નવસારી ઉપર તાતા ખાંદાનની એ પણ એક આપિશ ભરી સખાવત છે. એમાંયાં ૪૦૦૦ બાગ પછવાડે, અને ૪૦૦૦ મ્યુઝયમ પછવાડે ખર્ચ થાય છે. આ બાગને ઝુલોછકલ ગારદન કહેવું બરાબર થઈ પડશે. આ ઠેકાણે યાદ આપી શકાશે કે, નવસારીમાંજ નહીં પણ નવસારી પ્રાંતમાં આંખાના ઝાડો નવાઇ જેવાંજ છે. તેમાં ઉમરા ગામનો બારમાસી આંખો વખણાયેલા છે, જે ઉપર ૩૬૫ દહાડા ફેરી આવે છે ! તે શીવાય ટાપરો આંખો-પારપરવાળો-માહારાજનો-દારમ્યો-ગોપટો-આદિ આંખાઓ નિષે મુરોખ્યત મુસાફરોએ પણ વખાણુ ગાયાં છે.

જાણીતા કુવાઓ—નવસારીમાં જાણીતા કુવાઓમાં મીઠાં પાણીના કુવાઓ, દુધ્યાં તળાવ ઉપર “દેશાઈ કુવો”-“ધીઆરાનો કુવો” તથા લુનશીકુખ ઉપર “લુનશીકુખ”-તથા કાલ્યાવાડી આગળ વાવ નજીકનો કુવો, એ મીઠાં અને હજમ્મત પાણી માટે વખણાયેલા છે. અસલના બેગમોના બાધેલા કુવાઓમાં કળાવાડી (નવીવાડી) મધેનો તથા ભવાંની વાડી મધેના ૪ કોશ સામટા ફરે, એવા ૨ કુવા અને બીજા મોટા

વખતના ઘણાં કુવાઓ પ્રખ્યાત છે. એગમેના આંધ્રીના કિપલા ૨ કુવાઓમાં તેા તાપના દહાડામાં તેમાં ઉતરીને એગમેને સોગટાં વગેરે રમવાની સોઠ કરેલી છે. વળી ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં શેઠ કુંવરજી હોરમજી ભાભાના ધણીઆંણી નવાજખાઈનો આંધ્રીએ “આમજીવાડો કુવો” તથા જમશેદ બાગ મથેનો કાહારવાડામાં પીરોજખાઈ દા. વાછાનો તથા કુતારની ખડકી બાહર માં નં. પીટીટનો તથા દોખવાની સામે સર જમશેદજીનો તથા મરીઅમપરાંનો ખરશેદખાઈ જમશેદજી દમણીઆનો વગેરે કુવાઓ મોટા ઉપયોગના અને વપરાસના છે. તાતા બાગમાં ૧૫ વરસની વાત ઉપર પાતાળ કુવો “આરીકન વેલ” બોલ્યો હતો, પણ હજારોનો ખર્ચ વ્યર્થ જઈ નવસારીના બેનશીએ તે કુવો સફળ થયો નથી, બાકી તેથી મીઠા કોચ ખીલવાનો અને ખેતીને અગરો મળવાનો મોટો સંભવ હતો. મહદમજાના એરસ બાગના મીઠા કુવાઓ પણ વખણાયલા છે. સોગરાનરના એ કારખાંના અને ચાલે છે, તેમાં એ બધા કુવાતું પાણી વપરાય છે.

લક્ષમણ હોલ—નવસારીની નવાજખાઈ તાતા કન્યાશાળાનો ઇનામનો મેળાવડો ખુરશેદ વાડીમાં તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૭૭ ને દિને * થયો હતો. જ્યાં મુંબઈનાજા શેઠો દીનજી ભણેજી પીટીટ, બેરાંમજી જીભાઈ, નજરવાંતજી રતનજી તાતા, વિગેરે ખીસરેલા હતા, ત્યાં તે વેળાના શોક્રિય યુગા રા. બા. લક્ષમણ જગન્નાથની યાત્રાગારી જળવવાનો ડરાવ થયો, કે “નવસારી પ્રાંતની રહ્યતનું બહુ કરવા સાર ને બેહદ મેહેનત, કાળજી, તથા દીનસેજી રા. બા. લક્ષમણરાવે વાપરી છે, અને તેમાં વિશેષ કરી આ નવસારી કશાને એક શેહેરના દેખાવ

* નામદાર માહારાણી વિક્ટોરિયાએ “ક્રસરેહિન્દ” નો પ્રકટ અધિકાર ધારણ કર્યો, યાને એજ વરસમાં ઇ. સ. ૧૮૭૭ ની ૧ લી જાનેવારીએ Empress of India નો એલકાબ ધારણ કર્યો તે વેળાએ, આખા હિન્દમાં તેમજ નવસારીમાં પણ મોટો ઓતસવ પાળવામાં આવ્યો હતો. અનેની હાઈ સ્કુલના ગુના મકાનમાં સઘળી સ્કુલના બાળકોને લેત્રાં કરી, અમલદારો, શેઠ સાહુકારો, દેશાઈ દશતુરો ભેગા મળ્યા હતા. અને એ દિવસ ધામધુમ અને ગાનતાંબુમાં ગુળચોં હતો. દેશાઈ જમશેદજી ટેહમુરજીએ ખાસ ફારશી ભાષામાં વિક્ટોરિયાની તારીફમાં જોરેલી બહુશે વગેરે ગવાઈ હતી, અને તેની બાંધણી વીશે દેશ પ્રદેશ બહુ તારીફ થઈ હતી. અને નવસારીએ એ તેહવાર ઉત્તમ પ્રકારે પાળ્યો, એવા અભિપ્રાય ચોતરફ વર્તમાન પત્રોમાં જમાવા હતા.

ઉપર લાવવાને માટે જે સ્તુતિપાત્ર કામો કર્યા છે, તે સરવે કામોની કદર ખુશવાની નીશાની દાખલ એ બધા ધુધી શુભા સાહેબની યાદગારી આ નવસારી કશખામાં કાચમ રાખવાને સાડાં માંધ યોગ્ય જોડવણ કરવાની જરૂર છે.” એમ ઠરાવ થવાથી લીસ્ટ ફરતું થતાં રૂ. ૧૦૦૦ તુર્ત ભરાયા હતા. પણ તેમાંથી ૩૦૦૦ માત્ર વશુલ આવ્યા હતા. ખનનથી જેમે શેડો બરજેરજી પા. દેશાઈ, અને બરજેરજી રૂ. મારડાંજીએ કામ બનવ્યું હતું. હજાર જ્યાં એ હોલ છે તે જગા તે વખતે મુસાફર ટેકડીને નામે ઓળખાતી હતી, કેમકે અગાઉ નવસારીમાં આવનારા મુસાફરોને ઉતરવાની તે ટેકડી જેવી જગ્યા હતી. વાંણ્યા લોડોએ સરકારને સમજાવી એ મુસાફર ટેકડી કઢાવી નાખાવ્યાથી ખંડેરાવ મહારાજે દરવાવાળા બાપુમીઆને ટાં વીંઘાં જમીન સરખતાં તળાવની પાળ ઉપરની આપીને એ ટેકડી ત્રણ લીધી. ત્યાંજ “લક્ષ્મણ લાઇબ્રેરી” સ્થાપવા સાડાં નામદાર નાદારાજનએ ત્રિકોણ આકારનો જમીનનો એક કડો બહેશ આપ્યો હતો પણ તા. ૪ મે ૧૮૮૬ ને દિને માજી જડજ સાહેબ રા. બા. વીઠ્ઠલ બાકિજી અને દેશાઈ મનચેરજી બરજેરજી (જેઓએ લક્ષ્મણ હોલના સેક્ટરી દાખલ છેવટ ધુધી કામ બનવ્યું છે)એ એક સભા મેલાવા જ્યાં એવો ઠરાવ થયો કે પુસ્તકખાનાને બદલે આ કશખાનાં તમામ લોકોની જાહેર મીલકતો ભેગી થવાને સાડાં એક લાલક મકાંત બનાવવો, અને તેનું નામ “લક્ષ્મણ હોલ” આપવાનો, ત્યાંત્યાંજ એક મીનારો ઉભો કરી એક મોટું ઘડિયાળ મુકવાનો ઠરાવ થયો. તે પ્રજાજી એ હોલનો પાયો નાંખવાની ક્રિયા દરોરાને શુભ દિવસે એટલે આશો શુક ૧૦ રવીવાર સંવત ૧૯૪૨ પારશી રોજ ૨૦ મા. ૧. ૧૨૫૬ તા. ૭ અકટોબર ૧૮૮૬ ને દીને થઈ હતી. એ હોલ બંધાતાં બહુ વિઘ્નો પડ્યાં છે, અને પાયો નાંખાવા પછી એ હોલ પુરો થઈ રહેતાં ફડ પુરતું ન હોવાથી વારંવાર કામ બંધ રહેતું હતું, આ હોલના કંટાકટરનું કામ મરહુમ બેજનજી માણેકજી ખોરીએ બનવ્યું હતું. કામ ખોરએ પડ્યા કરતું હોવાથી રા. રા. જોતીરાવ ભાસ્કરરાવ વિઠ્ઠલે (વડોદરાના માજી દિવાન ભાસ્કરરાવ વિઠ્ઠલના ચિરંજીવી) રૂ. ૧૦૦૦ની રકમ આપી, અને રૂપિયા વધુ ભરાયા છતાં વશુલ આશરે ૧૦૫૦૦ આવ્યાથી તેટલો ખર્ચ કરી, પાયો નાંખાયા પછી ૭ વર્ષે એટલે તા. ૨૫ ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૨ ને દિને એ હોલ ત્યાં શીતાયાઈ તાવર ખુલ્લો મેલવાની ક્રિયા શુભા સાહેબ આ.

ખા. કેરસાપજી ૩. દાદાચાંદજીએ કરી હતી. અને એજ દોશમાં દેખર-
આરી ૧૮૯૩ માં, લક્ષ્મણરાવે પોતાની મોકમેલી છપ્પી રા. ખા. ગળનન
ખાપુજી કોઠારને હાથે ખુલ્લી મેલવાનો સમારંભ થયો હતો. સીતા-
ખાઈ કંઠોક ટાવર—લક્ષ્મણરાવની વાદગારી રાખવાની ગોઠવણ દર-
મ્યાન તેવણના પ્રતિ શોભાવ્યવતિ સીતાખાઈ ગુજરી જવાથી તેવણની
વાદગારી રાખવાને મથેશરની સર ઝમશેદજીની સ્ફુલ્લમાં સમા થઈ
હતી. અને તેનું સ્મારક ફંડ જુદુંજ બેસું કરવામાં આવ્યું, અને લ-
ક્ષ્મણદોશ સાધના ટાવરને “ સીતાખાઈ ટાવર ” નું નામ આપવામાં
આવ્યું. બાદ કેટલાંક વર્ષો સુધી એ ટાવર ઉપર ધડિયાળ મુકવાનું
બાળી રહેતું હતું, તે ઇ. સ. ૧૮૯૪ માં શુભા સાહેબ રા. ખા. વા-
સુદેવ માધવ સમર્થની કારસાજીથી નામદાર માહારાજાએ રા. ૧૦૦૦
સુધી આપ્યા, અને બીજું ફંડ બેસું કરી આજરે રા. ૨૫૦૦ના ખ-
રચે ટાવર ઉપર મોટું વાગનું ધડિયાળ મુકવામાં આવ્યું.

હિંદુ દેવળો— નવસારીમાં લગભગ ૪૦ હિંદુ દેવળ દેહરાં છે.
ખાપુસાહેબની હવેલીની આગળ, વિકુલ મંદીર—મહેશ્વર માહાદેવ—અને
હનમાનનું દેવળ છે. સરકારી જીના ધાંણમાં અને તેની આસપાસ
નારાયણ રતુતાયનું બાંધેલું રામ મંદીર—ગોખાગરાવ મેરાગતા બેદેત
બાળાખાઈનું બાંધેલું બળામેશ્વર માહાદેવ—મરિદમેશ્વરનું બાંધેલું જીનું
દેહરું—હનમાનનું દેહરું—જળ માતાનું દેહરું—રામચંદ્રના કોથારીનું બાં
ધેલું કાશ્યાવાડી જતાં રામકંડ ઉપર રામ મંદીર—હુનશીકુઈ ઉપર વકીલ
શુભાખદાસના બાંધેલાં ૫ દેવળ. જે પૈકી મોટામાં માહાદેવનું સ્થાન થ-
નાર છે, અને બાકીના ૪ માં બીજા દેવાની મુરતી પધરાવાની રહેલી
છે, પરંતુ દેવળો તૈયાર છે. દુધ્યાં તળાવ ઉપર ધર્મલાળા નજીક દેવે-
શ્વર માહાદેવનું તથા નારાયણેશ્વરનું દેહરું છે. રામખાઈ માતાના કુવા
આગળ દેવીનું મંદીર છે. દુધ્યાં તળાવ ઉપર ખાવાની ટેકડીમાં નરશી-
જીનું મંદીર અને માહાદેવનું દેહરું છે. દાદાટકુના મોહસામાં છીપા
લોકોનું રાધા કૃષ્ણનું મંદીર છે. કાકુખાના મોહસામાં રણકોડજીનું મં-
દીર, વાંણવાડમાં વૈશ્ણવ લોકોનું મંદીર, બજારને પેલે નાકે ગુરજીના
ધર પાસે બેચરા માતાનું મંદીર, પાધેદારની હવેલી પાસે પાધેદારનું
મણુપતિ મંદીર તથા માહાદેવનું દેહરું છે. મથેશર જતાં દરજીઓનું
માતાનું મંદીર, કંજારા લોકોનું કાળીકા માતાનું મંદીર—તથા ગોળવાડ
લીમડા ચોક આગળ કાળીકા માતાનું ચાંશુક, વાણવાડમાં તિળકંઠ

માહાદેવનું મોટું દેવળ તથા તેની પાસે જીનું નિળકદેશ્વર, હુહારની ડાર ઉપર મોડીયા બાવાનું મંદીર, જમનાદાસ ઘેલાલાઈ મેહતાનું ગો- પીનાથનું મોટું મંદીર, બજારમાંનું હનુમાનનું દેહરું, ગોળવાડ જેઠ આગળ હનુમાનનું દેહરું અને ત્યાંજ સુથાર લોકના પંચનું દેવળ, આશાપુરી જતાં તળાવને માથે સાગરાવાળા જગીરદારનું નારાયણેશ્વર માહાદેવનું દેહરું અને તેની જોડે મંગળ મુર્તિ તૈલંગનું રામેશ્વરનું માહાદેવનું દેહરું, આશાપુરી માતાનું મોટું દેવળ, પૂર્ણા નદિ ઉપર કેદારેશ્વર માહાદેવ, નવસારી મધેના અંગ્રેજ સરકારના કર્મ હાઉસ* આગળ માહાલક્ષ્મી મા- તાનું દેહરું, રામમઠ માતાની પછવાડે આવક લોકોનું પારસનાથનું દેવાળય છે. તેમાં ૨૪ મુરતીઓ જીતાં જીતાં નામવાલી છે, અને પુંગરી ઓઝે પોતાની અદેશી ખાસ કરી રાખેલી છે, અને તેને દુધ કે પા- ભીથી અંગેળાવે છે. અને પચ્ચુશનના તેહવાર ઉપર બાદરવા મહિનામાં તેના તરફ ખાસ ભક્તિ ભાવ બતાવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત વળી કાચવાડીની ધર્મશાળા અને તે આગળનું ગંભીર મંદીર ગોપાળરાવ જૈરાળનું બનાવેલું છે. એ દેવળો પૈકી નદિ ઉપરના કેદારેશ્વર દેવળ વિશે ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં સત્યમિત્રમાં પ્રગટ થયેલા એક એલવાડમાં નિચે મુજબ વર્ણન છે:— “ એક વખતે કેદારજીરાવે પોતાના ધરમને લમતું એક દેહરું નવસારીમાં બાંધવાની સલાહ ખરશેતજી દેશાઈને પ્રુછી તે ઉપરથી દેશાઈજીએ નવસારી મધેની પૂર્ણા નામની નદિના કિનારા ઉપર બાંધવાની મસજત આપી. એ દેહરાંના બાંધકામની નિ- શાન આજ સુધી નોશારી મધે કાયમ રહેલી દાસે છે. અને એ જગા ઉપર દેહકું બાંધવાની મસજહત એ હતી કે એ સત્તા તરફનો લંગ- રાચાર નામનો મોહલો એ નદીના કિનારા તરફ ઘણેજ એકાંત આવે- ઓ હતો અને ચોર અથવા પીંડારાઓની લુટફાટની વખતે તેમજ નદિની ઉમરતી મોટી રેલની વખતે એ મોહોલાનું બચાવ કરવાનું કામ લગરીક મુશકેજ હતું તેથી જો સરકારી ધરમ ખાતાંની ઇમારત અને તેને લગતાં બીજાં બાંધકામો એ સત્તા તરફ સરકારને ખરચે ઉભાં

*નવસારીમાં, ગાયકવાડી શહેર છતાં, વેઃવાડની સામે એક ટેકડી ઉપર અંગ્રેજના જલાલપોરના બંદરના વહિવટ માટે થાંભું (કરતમ હાઉસ) બનાવેલું છે. એજ પ્રમાણે મીઠા કુવા આગળના સત્તા ઉપર ભાઈલવાડ અંગ્રેજ હાંમાં ગણાય છે. એવાં કોડકાં ફોડકાં અંગ્રેજ રાજના આ શહેરમાં વિચિત્ર રીતે પડેલાં છે.

આમ તો તે તરફની નીચેહદારની સરકારને રાખવીજ પડે એવી રીતે
ધારણાથી એ દહેજાંતું બાંધ કામ તે બતાવે તરફ એ મરહુમ દેશાઈજીએ
કરાવ્યું હતું. ”

જુમા મશજીદ અને બીજી મશજીદો—મુસલમાનોની નવસા-
રીમાં એક દબ્બત મશજીદો છે. તેમાં બજારમાં જુમા મશજીદ છે, જે
૭૦૦ વરસ ઉપરની જુની ગણાય છે. મહમદ પેગંબર સાહેબના કાકા
હજરત અબ્બાસની આજ્ઞાદના નતુમીઆં હાજીમીઆં અને તેમના વડા
મલેક નરીફદીન, એઓ એ જુમા મશજીદના મુતવસી છે અને એ
મલેકના સન્નતદાનશીન નતુમીઆં છે. એ મશજીદના ખરચમાં મોગ-
લ સરકારથી મોઘાર નામે ૬૦૦ વીંધાંતું ગામ બાદશાહી ફરમાનથી
મલેકે તે હવુ પામે છે. એ મશજીદની આનખાસ તે જગા છે તે
પણ બાદશાહી છે. દરયા માટે વીંધાં ૨૦૦ તથા જુમા મશજીદ માટે
૬૦૦ અને મશીદના મુતવસીઓના વંશવારઓ માટે ૬૦૦ વીંધાં જમીન
સાદાનસાત તરફથી મલેકી છે. તેમાંથી ૬૦૦ વીંધાં એ વારઓએ વેચી
ખામેશી છે. એ મશજીદના સન્નતદાનશીન મલેક હમીદુલ્લા માટે કહે
છે કે, તેઓ એક પુરે પુરા સાવેક હતા, અને પોતાના અગામી બચના
ખોરાક માટે તેઓએ નાની નાની પકીના બોટની કીકડી (રોટી)
માત્ર ૧૬ શેરની બનાવી રાખી હતી, અને તે સુખી સુમીને વ્યાખ્યા
બચ પેટ ભર્યું હતું. તેપણ તેઓ મુઝરરા બાદ પણ એએક કીકડી થોડાંક
વર્ષ સુધી તેઓના હુજરા (યાને તેમણે રહેવાનું બોંબક, જે હવુ
મશજીદ આગળ છે) માં મોજુદ હતી. મશજીદની પકીને એઓની
હાલ કબર છે તે આગળ એક હોજ છે, અને હોજની પુર્વે એ સાવેક
તું બંદગી કરવાનું એક હુપું બોલકું હમારા બેવડાં આવ્યું છે, જે
જેમની તેમ હાલતમાં છે, તેમાં બેરો તેઓ બોદાઇ માર્ગમાં ખેસતા
હતા. તેઓના બે ટેકડાં પણ હમે નજરે ત્યાં દોઢાં છે. એવાનું અંટવી
બધી તાકાત ગણાય છે કે, જો એ હોજમાં ખસખસ ભરે તો તેના
દાંણાં પણ કહી દેવાને શક્તિવાન પોતાને કહેતા હતા । એઓની વફા-
તનો અને હીજરી ૧૦૭૮ છે. ખાતકી લોકોની મશીદખાતકીવાડમાં છે. પાંચ
હાટીમાં તાપરવાડની તાઇ લોકોની—મગદુમ શાહેબની (એમાં મુ-
સાફરખાતું તથા મગદુમ ખીરની દરવા પણ છે)—દુધ્યાં તળાવ ઉપ-
રની (ખીરખાં મેહેમુદ નામે નવસારીનો એક મુશલમાન બગીરદાર
હતો, તેણે પોતાની ઓરતને મેહેર યાને પરણ્યાંન અડા કીધું, તેનેકા

જતી વખતની મળેલી મેદુરના અંદરથી તે ખાઈએ દુધ્યાં તળાવ ઉપર,
પારશીઓમાં માત્રાણુખાઈએ જોમ દોખમું બંધાવ્યું, તેમ તેણીએ મશ-
જીદ બંધાવી, અને તેના ખરચ માટે ઝવેરીવાડી વેચાતી લઘુ વક્રમાં
ઢાંઢી આપી હતી.) -બુળયોયા યાને ગાહરાવાડાઓની મશજીદ, મુલ્લાં
ખેરલ્લાની બંધાવેલી છે, તે મુલ્લાં ખેરલ્લાની મશજીદને નામે ઓળ-
ખાય છે-કાઝી ભોડોની કાઠ ઉપર એક મશજીદ છે. મર્ચમપૂરાની દક્ષિણે
ખાદમમીઆની મશજીદ છે. હુજમ ભોડોની ગાળવાડમાં છે. દીગી ક-
લ્યામાં કરાઈવાડમાં એક છે. રંગરેઝની પછવાડેની નાહતી મશજીદ, તેમાં
પીર મહમદ મુલ્લાં રહે છે. અત્રે જાણુવા જોય એ છે કે, ફેટલીક
મતો દિંદુના હોટરાંની દશજ કદમ દુર મશજીદ આવેલી છે, તેમજ
સર જમશેદજીના મતેજરના આંદરાંતો બર મુસલમાન વસ્તીના અંદર
બંધાવવા છે, અને તે એક નજીકની મશજીદની પાસે હોવાથી એ
આંદરાંત ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં બંધાયા તે વખતેજ આતશખેરાંમની
આગળ દેશાઈજી ખરજોરજી નવરીજીનું કુવાદે મકાન બંધાવું હતું,
સખમ મુખઈ ચામુકમાં હલકારજે કીશ કર્વે હતો. કે “ખરજોરજી
દેશાઈજે હનવેરો રૂપા ખરચી આતશખેરાંમની યોય સાંભળવા રોતક-
દાર મકાન બંધાવ્યું છે, ત્યારે સર જમશેદજીએ મશીદની બાગ સાંભ-
લવા આંદરાંત બંધાવ્યું છે.” તોપણ શુકરાંના પરવરદેગારના, કે
હિંદુ, મુસલમાન અને પારશીઓના ધર્મના મતો એકેકની પાસે આ-
વેલાં છે, એટલુંજ નહીં પણ હિંદુઓનું મુરદાં બાળવાનું સ્મશાંત,
પારશીઓના દોખમા, અને મુસલમાનોનું એક કચ્છરાંત નજીક નજીકમાં
આવેલાં છતાં તે સર્વે સલાહ સંપથી રહ્યા છે, અને ધર્મરેચ્છાએ
હમેશ તેઓ તેમજ રહે! નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પણ મુસલમાનો-
ને માન આપે છે, તેઓને મદદ કરે છે. ખડેરાવ મદારાજતો તાખુતના
તહેવાર ઉપર બહુ ખેરાત વીગેરે કરતા હતા. તેઓએ દુધ્યાં તળાવ
ઉપરની મશજીદ વડીક સમરાવી આપી છે. જુમા મશજીદને મોટી
મદદ કરી છે. આજે પણ સરકાર તરફથી દર (મુસલમાન) અગ્યા-
રમી તારીખે “અગ્યારમી ખર્ચ” ને નામે મુસલમાન ફકીરોને જ-
માડે છે.

સ્મશાન—હિંદુઓનું મુરદાં બાળવાનું સ્મશાન એકજ છે.

કચ્છરાંત—નવસારીમાં મુસલમાનોના કચ્છરાંતો ૧૩ છે. મગદુમ
સાહેબજી—મલેક નસીરદીન સાહેબજી—મગદુમ અયરદીન સાહેબજી—

પીર અચુ તાપર ફર્યેનું—ખોરડીમ શાળા પાસે ડોટ ફર્યાવાલાનું—જા-
કાત નાકાની સ્ટેશનના રસ્તાની ચોટી આગળ હનમ સોડાનું—દોખમે
જવાના રસ્તા ઉપર ખાતકી સોડાનું—દશેરા ટેકડીવાળું—શીસોટ સોડાનું—ખો-
લતીધોર આગળનું—સ્ટેશન તરફ નીમાજગરા ટેકડા આગળનું—ગોલ-
વાડ ગેટ સામે ટેકડી ઉપરનું—શતાપીરનું—સૈયદ નુરુદ્દીનવાળું શોનાના
કબજાનું.

જુના કુટુંબો—પારસીઓના ધર્મગુરુવર્ગના કુટુંબો પાત ૩૨-૩૩
ઉપર આવેલાં છે. તે ઉપરાંત બેહેદીન પારસીઓમાં વાંદરીવાળા, મે-
હેતા, મુનશી, ભોટ, દીગરીયા, સુતરીયા, પાતરાંવાળા, રાંછા, રાગી,
ડેબુ, ખેસ, તલાડી, બારીયા, મુછ, જંગમ, ગાંધી, વઠદ, વાઘા, નેકુ, તખો-
લી અવારી, ગોઠલા, વીા. છે. સીત, કલકત્તા, દખ્ખણ, મુંબઈ, મુરત,
અમરપરનાન, વગેરે દેશોના ઉપર જે પ્રખ્યાત વેપારીઓ અને આગે-
વાંતો છે, તે નવસારીનાજ મુગવતનીઓ છે. મુસામખોનાં શેખ શી-
દીકીનુ ખાંદાંન, સાબત ખાંદાંન, કાઝી સોડાનું ઉશખાની ખાંદાંન દ્રાહકી
ખાંદાંન, અને અખ્ખારી ખાંદાંન મુખ્ય છે. હિંદુ સોડામાં વૈદ, બેશી,
વીા. વંશો છે.

પારસી ધર્મના સદાંતો—આતશબેરાંમ ૧ છે. આદરાંન
૨ છે, મલેશરનું સર જમશેદજીવાળું અને વાહાડયાજીવાળું નવું કાંગા
વાડખેલું દાસ બંધાવું ૬. સ. ૧૮૯૮ માં મીનોચેર હોમજીની, આ-
તશબેરાંમ આગળની અગ્યારીમાં નવું આદરાંન લેવાર ધર્મી તે 'જુદ' હુન્યાંની
નવમી અમતયમી જેવું એ છે કે, એ મીનોચેર હોમજીના આંદરાંનના કાંડમાં
આગેવાન મગધોઓએ, અકામરોએ, અને વડા દસાતુર દેશાઈઓએ નાં-
ણાંની રકમ ભરી આપી છે ! વખત તારો થું ચમત્કાર છે ! દાદગાં
૫ છે, વડી દરેકમેદ્દેર—આતશબેરાંમ સામે મનોચેર હોમજીનું—મલેશરમાં
સર જમશેદજીના આંદરાંનમાં—દોખમા આગળ—અને વાહાડયાજીની નવી
અગ્યારીમાં. એ શીવાય દાદગાં વગર માત્ર બાજ ધરવાની અગ્યારી ૩
છે, અસપારવાડમાંની કામાની—મલેશર નેકુ ફર્યામાં મલેશરની અંજુ-
મનની, એમાં બે ભાગ છે. ૧ લા ભાગમાં અંજુમન સંવત ૧૮૫૪
માં જીજીભાઈ દરમજી રામજીસાગર મારફત બંધાવેલી અને પાછળથી
સર જમશેદજીએ વધારો કરેલો તે, અને બીજો ભાગ રથતમજીકુંવરજી
પેશીજીની બેટી જીવજીબાઈએ સંવત ૧૮૭૮ માં બંધાવી છે. અને
દીગી મોહોલામાં રખાડીની એક છે.

પાંચીના મુખ્ય પરબો—તરાહતા મધેનું, કાઠારવાડા મધેનું, મોટા બબ્બર મધેનું, અને મહેશ્વરમાં મેહરીન રસ્તમણ રેખુની બા કપરનું એલણ બમનણ મેહેતાએ સંવત ૧૬૨૦ માં બનાવેલું પાંચ કાટડીમાંવાળું મળી ૪ પારશીના છે. હિંદુ લોકોનું મુખ્ય પરબ મોટાં બબ્બરમાં છે.

માનતાના કુવાઓ—નવસારીમાં સાંઠકુવો અને રામબાઈ માતાનો કુવો જે બે વેહેમી મેહરીની માનતાને માટે પ્રખ્યાત છે. હાલની સુતરાની વાડીમાં સાંઠ કુવો આપ્યો છે. એ કુવામાં એક મસ્તાન સાંઠ પડી ગયો હતો, અને જેને બાહાર કાઢતાં કેટલાક દિવસ લાગ્યા હતા, અને કહે છે કે ત્યાર પછી તે રસ્તે ફરનારાઓને બચાવક દેખાવો દેખાતા હતા, તથા નવસારીમાં યરફી ચાડી હતી ! વળી આને પણ વાણા લોકો એની માનતાઓ કરવા બળ છે. કહેછેકે, અગાઉ તો એક હિંદુને ત્યાં ન્હાતિનું બમન થવાનું હોય, તે એક દહાડો આગળથી માનતા લઈને ત્યાં બઈ સો બસો કે નેટલી બાજુ થવાની હોય, તેટલીનું ખાણું પકાવાસાથે વાણુ મળવા અરજ કરતો, અને બીજે દહાડે તેટલાં વાણુ ત્યાં થઈ રહેતાં ! પણ પાછળથી કહેછેકે કોઈ એકે એ વાણુ મોરમાં ત્યારથી આ સત જગુરણનું. તેમજ કહે છે કે રામબાઈ માતાનું કુવામાં કોઈ કોઈ દહાડો એકાએક અંદર પાણીમાં, બજતા દીવાનું કોઢ્યું બજ્યામ છે, તથા કોરો કુંભારને ધરનો માટીનો ધડો પાણી ઉપર તરતો બજ્યામા કરે છે, અને પાછો જોતજોતાં ડુબી જાય છે ! બજેરે અનેક કથાઓ છે. પણ પુષ્કળ માનતો એ મેહ કુવાની આને પણ લેવાય છે. સાંઠ કુવામાં સાંઠના રૂપે દેવસ્થાન હોવાનું માનવામાં આવે છે, અને તેની પાસે “ જોખલી માતા ” નામે દેવીનું સ્થાન છે, ત્યાં બે વેહેમી વર્ગ તે સૂઈ, જોખલી, ખસ, એવા પ્રકારના બાધિઓ હોય છે, તેઓ તેની બાધા રાખવાથી સાળાં થતાં બજ્યાવામાં આવે છે.

નવસારીની બીલ્લીગા— નવસારીમાં નવાં ચાંણુનું મકાન અને રેકને સ્ટેશન સહા સહા બાખતે ખર્ચે બંધાવ્યાં છે, તે શીવાય શ્રીમંત પારશીઓની બધીકે મુશીબિત બીલ્લીગા અને ગંજબર બંધાયા છે. મુજબની ૮૨૧૦૦૦ તી વસ્તીમાં ૩૫૦૦૦ ધર છે, બ્યારે આખા નવસારી પ્રાંતની ૩૧૬૪૪૩ ચાણુસની વસ્તીમાં ધર ૭૭૨૩૫ છે, તેમાં બળી ખાલી ધર ૧૬૩૫૬ છે. આખા પ્રાંતમાં મુરબ ૧૬૦૮૧૩ અને સી ૧૫૮૫૩૦ છે. અને મુજબની વસ્તીના પ્રમાણમાં નવસારી પ્રાં-

તમાં ધર પુષ્કળ છે. તથા નવસારીની ૧૬૨૭૬ ની વસ્તીમાં ધરની અં-
ખ્યા ૫૦૧૧ છે. તેમાં વળી ૧૫૪૯ ખાલી છે. અને ખુદ નવસારીમાં
પુરપની વસ્તી ૭૭૬૦ ની અને કીની ૮૫૧૬ ની છે. અસલ તો
શેઠેરની વસ્તી ફરીરા ટેકડી અને હુનશીકુઈ તરફની બાબુએ હતી, તે
વધી વધીને હાલ ઉત્તર પશ્ચિમે અંખાયલી છે. હાલ અંખાયલી શર કા-
વજી નેહાંગીરની સ્કુલ, તાતા સ્કુલ, સરકારી “ હોડીઓની સ્કુલ,”
સરકારી “ હોડીઓની સ્કુલ ” વગેરે નવીન બીલ્ડીંગો બેવા
લાયક છે. વળી અંખત ૧૯૫૧માં જેનો માટે કાલમાવાડીના શા. ફરીરમંદ
મોતાજી તમાશા. દુલ્લબ મોતાજીએ અંખાયલી ધર્મશાળા બેવા લાયક છે.

પંખલીક ઝોડીશો — નવસારીનું જીવું થાંજું “ સરકારી
મેદેલ ” લેવે ગણાય છે. જે અંદરના ભાગમાંથી ધણી મંળવર
બીલ્ડીંગ છે, જેનો જોડલાથીજ ખસાલ આવશે, કે ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં
ન્યારે નવીન જોડબીનીએજન સ્થાપાું તે પેદેલાં પોલીસ ખાતું, જેલ,
ન્યાય ખાતું, મુલકી ખાતું, રીઝર્વ, અરીજી, બકાત ખાતું, ત્રીબેરી
ખાતું, વગેરે વગેરે તમામ સરકારી ખાતાં, જે જોડબ બીલ્ડીંગમાં
સમાતાં હતાં, જોડકુંજ નહીં, પણ તેમાંજ વળી પોલીસ લાઇન, ધોશ-
ઓના તમેજા તથા તેઓના સ્વરાના રેહુંજી, તથા કારકુનથી શુભા
સુધીના અનલકારો મોતાના કુટુંબો સહ તેમાંજ રેહતાં હતાં । અંખત
૧૯૩૦ માં બીમત કેસાજરાથી મલ્લાદરાવ મહારાજના નવસારીમાં
જહમીનાઇ સાથે જગન થયાં તે વેળાએજ જે જીતાં થાંજીના મેદેલની
રોનકમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. આજે ધણે ભાગે કરવે કચેરી
જો, નવાં થાંજીવાળી અંખવર બીલ્ડીંગ ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં તઇમાર થઇ
ત્યારથી ત્યાં ભરાય છે. જે મલ્લાદરાવ મહારાજના રાણી માહાલસાનાઇ સા-
હેન નવસારીમાંજ જાચુકના રહે છે, અને સરકારમાંથી તેઓને ફરમા-
સે હાથ ખર્ચના રૂ. ૨૦૦૦ મળે છે.

જેલ—નવસારીની જેલ ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં ધણી મોટી બાંધ-
વામાં આવી છે. જેમાં ફરમાસે ૧૯ નવા કેદીની રાસ આવે છે. અને
દર વર્ષે ૨૩૦ કેદીની સરાસરી આવે છે. જેલમાં મરદો માટે પાંચ,
ઝાસ્તો માટે ૧ અને બાંકાં માણસ તથા ખુનના કેદિ અને કામાં કા-
મના કેદિઓ માટે છુટા છુટા વાડો છે. જે જેલમાં ૫૦૦ થી ૧૦૦
કેદિ સમાય જોડલી જે મોટી છે. માત્ર ૬ મહિનાની સજાના કેદિઓ
જે જેલમાં રાખવામાં આવે છે. ૭ મહિના ઉપરાંતની સજાના કેદિઓ

ને વડોદરાની મોટી જગ્યામાં મોકલી આપવામાં આવે છે. ખુનીને ખુન-
ની જાળ કરવાનો દરાવ કરવાનો જોડે અત્રેના જાળને અધિકાર છે,
પરંતુ ફાંસી દેવાની પરવાનગી વડોદરા હજીરથી મંજૂરમાં આવે છે.
ફાંસીની અઘાઈ જ્યારે સુરતને તાલે નવસારી હતું, ત્યારે સુરત શુ-
ભજીએ મદાવા અત્રેના ખુનીને નવાજ તરફ મોકલે મોકલી આપતા. અને
જ્યારે માવજવાડી સ્થાપન થઈ ત્યારે ખુનીને વડોદરા મોકલી આપવામાં
આવેલો. ત્યાં પ્રથમ ફાંસીની સીસ્ટમ નોકતી. તરવારને કટકે ખુનીનું
શીર કાઢી દેવામાં આવતું, અથવા જોપને મોઢે ખુનીને બાંધી તોપને
મોઢે ખુનીને કાઢી દેવામાં આવેલો, અથવા મસ્તીમાં આવેલા મસ્તાન
હાથીને પગે બાંધી હાથીના પગતળે અમદાવાદ નાંખવામાં આવેલો હતો.
આજે તથા નવસારીમાં દર વરસે ફાજદારી શુદ્ધાના મુકદ્દમા મેજિસ્ટ્રેટ
આમળ સરાસરી ૩૭૦ નોંધાય છે. હાલમાં તો નવસારી નમરી, પ્લત-
લીથી ઉઘરી અને આધિકારીના ટાપુની જરાજરીમાં આવે છે, કે જ્યાં
મોટી અને ખુનના અપરાધો થતા નથી.

જાહેર ફાંસી—નવસારીના જાહેર ફાંસીમાં મોકલે મોકલેના માં-
ખારના ફાંસી ખાદ કરતાં, ફાંસીને અવજ મંજૂર પોહોંઆવાનું—તથા
વારેજ જરથોસ્તીજીને પગાર આપવાનું—આંધળાં લુલાંને વરપાસન
આપવાનું—વડી દરેકમેદરના તથા મીનોએર હોમજીની દરેકમેદરના
મુકતાદનું—મીનોએર હોમજીની દરેકમેદરમાં ધંજીને જાળ વજેરે ક-
રવાનું—મજેસરની તમામ અંજીમનના ધંખારનું—મજેસરની અંજીમ-
નનું—જેનરજ ફાંસી—અમેરોને અજીરમજનું—નવસારી જ્ઞાન પ્રજારક
મંજીનું—મેદરજાંજી બાધજીરીનું—હાઈરકુલ તથા તાતા રકુલનું—હિં-
દુ વજેરે સામાન્ય મરજી વખતના જામોનું—વડી દરેકમેદરના જમ-
નો મોમેદોનું—મુસલમાનોની અંજીમને ધંસજામ નામની જે સજા
ખાસ મુસલમાન બાધજીના જ્યાં મોટે ધ. સ. ૧૮૫૭માં સ્થાપવામાં
આવી છે તેનું, જેવાં ફાંસી છે. વળી તમામ જરથોસ્તીજીના દર ધં-
ખાર ઉપર ન્યાતના ખાંજાં થાય છે તે તો સર જમશેદજી જીજીભાઈની
સમાવતને આભારી છે.

ફાંસી વાખ ખારનાર નોશાકરો:—મી. હોમજી એદ-
જી કોટવાલ નામના મુખ્યિદ નોશાકરો, જેજો જાંસજા રોટવા કોનજર-
વેટર જોદ ફોરેજીની જગ્યાએ હતા, તેજોએ ૧૦૦ ઉપર વિકાળ અને
પ્રાણપાટક વાળા જંગલોમાં મારી એવી નામજારી મેળવી હતી, કે

રાસ્તગોશ્તાશના પરમાર્થ અધિપતિ શ્રેષ્ઠ કે. ન. કાલાશજી એક દેવ
 ભેટું કરી મુન્નમના ઓત. ભરતીજ ભરતીજના પ્રમુખપણા દેવજી એક
 વગવાળો ગંભીર મેલાવડો ૧૪ અક્ટોબર ૧૮૮૫ ને રાજ્ય દશમજી
 કાલકજી મન્સ્ટીટ્યુટમાં એકઠો કરી એક નામીની રાષ્ટ્રદશ તથા ખીજી
 ભેટો આપી હતી. એ મેલાવડામાં સર વીલ્મમ વેલરનન, ડાકાબાઈ
 તવરેજી વગેરે હાજર થયા હતા. હજારો માણસના છવ ભમાવનાર એ
 નોશાકરાની પુષ્કળ સ્તુતિ મેલાવડામાં થિય હતી. દેવમાં શ. ૪૫૦
 ભરાયા હતા. ઓત. ભરતીજ, મેલવીજ, સર વીલ્મમ વેલરનન, મી. લી-
 વોરનર વગેરેએ એ નોશાકરાના સન્માન દેવમાં રજીઓ ભરી હતી.
 ત્યાંજ પુનાના શ્રેષ્ઠ દોરામજી પદમજીએ એમને એક રીવેલર આપી
 હતી. મી. એલજી વેલરનજીએ એક રૂપીયા ગાંઠ ભેટ આપી હતો.
 વાંસજીના રાજ્યએ પશુ ભરીને પોશાક તે મેલાવડામાં ભેટ આપ્યો
 હતો. એ વાલભાઈને તેના પરાક્રમ માટે શ. ૧૫૦૦ નું ઈનામ રાજ્ય
 ભરથા મળ્યું હતું. એમનો જન્મ ૩ ને આમે નવરાત્રીમાં થયો હતો.
 અને છેલ્લો તાવ ખારામાં ગઈ વરસની ઉમરે વાંસજી જંગલમાં તા.
 ૪ મે ૧૮૮૭ ને રાજ્ય વાલભાઈ પંખતી ભોગ થઈ મુન્નમમાં મરણ
 પામ્યા. અને મરતાં મરતાં પશુ વાલભાઈને માલતા મળ્યા. એવજીની ચિ-
 તરેલી એક લાકડાસાંઘ ગંભીર સર્પો મળેલી કામરિકુલમાં મુંઝી છે.
 માયન વિદ્યા—માયનવિદ્યાનો ખરી તાલીમ સામનો પ્રસાર કરે કરતાં
 તવજારીમાં અતિ ઘણું થઈ પડ્યો છે. તેને માટે એક ખાસ સ્કુલ
 આલે છે. અને ધરે ધર ઘાલી ધાંતી જેવા તાલ દુરથી માણતાણ ચલાવે
 છે. થળી અજબ નેવું છે કે આમે અપંગ જેવા માતારા પ્રહર્યો
 મેસસ ર. જે. દેશાઈ, પે. પા. મુલ્લાં, કંકરશવ બાંજુરકર વખણાય
 છે. પ્રથમ કૃ. જો. દેસુમ બજને “પ્રાર્થના સમાજ” સ્થાપિ હતી.
 ત્યાં ગાયનમાં જાંઘી થતી હતી. તે બાદ હ. હ. મુલ બજને “આર્ય
 સમાજ” સ્થાપિ હતી. તેનું મરણ તે બજની સાથેજ થયું છે.

915.47

Navasari
 Gujarati Literature — Guide